دۆلەت مائارىپ مىنىستىرلىقىنىڭ
ئومۇمىي پىلانىدىكى دەرسلىك

ئوتتۇرا دەرىجىلىك پىداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ دەرسلىكى

(سىناق نۇسخىسى)

ئەدەبىيات

3- قىسىم

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ دەرسلىكى
(سىناق نۇسخىسى)

ئەدەبىيات

3 - قىسىم

تۇزگۇچى : ئابدۇكېرىم راخمان (پروفېسسور)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

语文.第3册:试用本/阿布都克里木·热合曼编.
乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.9
中等师范学校教科书
ISBN 7-228-07516-1

Ⅰ.语... Ⅱ.阿... Ⅲ.维吾尔语(中国少数民族语言)
—少数民族语文课—中等学校:师范学校—教材
Ⅳ.G634.391

中国版本图书馆CIP数据核字(2002)第070974号

责任编辑:玛丽亚木·买买提明
责任校对:热娜·阿布力米提
阿尔孜古力·阿布都克里木

中等师范学校教科书(试用本)

语文 (维吾尔文)

(全三册)

阿布都克里木·热合曼 编

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码:830001)
乌鲁木齐友谊图书发行有限公司发行
新疆漠尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
889×1194毫米 16开本 印张 23.25
2002年9月第1版 2002年9月 第1次印刷
印数:1—5,000

ISBN7-228-07516-1/G·2120 定价:29.50元

تۈزگۈچىدىن

ئۇچ يىللىق تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكى (سىناق نۇسخا) شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ كومىتېتىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە، مائارىپ مىنىستىرلىقى 1998 ـ يىلى تارقاتقان «ئۇچ يىللىق تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ دەرس پىلانى (سىناق نۇسخا)»غا ۋە 1999 ـ يىلى تارقاتقان «ئۇچ يىللىق تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتۇش پروگراممىسى»غا ئاساسەن تۈزۈلدى. بۇ دەرسلىكنى تۆت يىللىق ۋە بەش يىللىق تۈزۈمدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ ئالدىنقى ئۇچ يىلىدا ئىشلەتسىمۇ بولىدۇ.

1. بۇ بىر يۈرۈش دەرسلىكنى تۈزۈشتىكى ئاساسىي مەقسەت: تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئاساس ئاساسىدا، ئوقۇغۇچىلارغا يەنمۇ بىرقەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا تىل ـ ئەدەبىيات ئاساسىي بىلىملىرىنى تېخىمۇ پۇختا ئۆگىتىش ۋە تىل ـ ئەدەبىيات مەشغۇلات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارغا تىل ـ ئەدەبىيات ئاساسىي بىلىملىرىنى بىرقەدەر سىستېمىلىق ئۆگىتىش، ئۇلارنىڭ ئوقۇش، يېزىش، ئاڭلاش، چۈشىنىش ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش؛ ئەمەلىي مەشىق جەريانىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ زېھنىنى ئېچىش، ئىدىيىۋى سەۋىيىسى ۋە مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ياخشى ئۆگىنىش ئادىتى ۋە ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىش ئىقتىدارىنى تەربىيىلەپ يېتىلدۈرۈش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە يارىملىق تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىدىن بولۇپ، يېتىشىپ چىقىشىغا پۇختا ئاساس سېلىشتىن ئىبارەت.

2. بۇ بىر يۈرۈش ئۇنىۋېرسال دەرسلىك بولۇپ ئۇنىڭدا ئوقۇش مەشغۇلاتى، يېزىش مەشغۇلاتى، ئاڭلاش ـ سۆزلەش مەشغۇلاتى ۋە ئۇلارغا مۇناسىپ ھالدا كۆزىتىش، ئەسته قالدۇرۇش، تەسەۋۋۇر، تەپەككۇر مەشغۇلىرى ھەم ئۆز ئالدىغا تەرتىپلىك ھەم ئۆزئارا باغلىنىشلىق ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، بىر ئورگانىك مەشغۇلەر سىستېمىسى شەكىللەندۈرۈلدى. تىل ـ ئەدەبىيات دائىر ئىقتىدار مەشغۇلىرى تەرتىپ بويىچە تەدرىجىي يېتەكلەش، بۇرما مىخسىمان يۇقىرى ئۆزلىتىش قانۇنىيىتى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلدى.

3. بۇ دەرسلىك ئۇچ قىسىم بولۇپ، جەمئىي 37 باسقۇچتىن تەركىب تاپقان. ھەربىر باسقۇچ ئۆگىنىش تەلىپى، ئاساسىي بىلىملەر، تېكىست، مەشغۇلات ئىبارەت تۆت مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئۆگىنىش تەلىپىدە تىل ـ ئەدەبىيات بىلىملىرى، تىل ـ ئەدەبىيات ئىقتىدارى ۋە مۇناسىپ تەپەككۇر ئىقتىدارى قاتارلىق بىرنەچچە تەرەپتىن مەزكۇر باسقۇچتىكى ئۆگىنىش زۆرۈر بولغان مۇھىم نۇقتىلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆگىنىش تەلىپى پۈتكۈل دەرسلىكنىڭ مەشىق يىپ ئۇچى؛ ئاساسىي بىلىم قىسمى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەزكۇر باسقۇچتىكى تىل ـ ئەدەبىيات مەشغۇلىرىنى ئىشلىشىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ؛ تېكىست قىسمى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات مەشغۇلىرىنى ئىشلىتىشته تايىنىدىغان ئاساسى، شۇنداقلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيىۋى سەۋىيىسى ھەم مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى

كۆتۈرىدىغان ئاساس ؛ مەشق قىسمى بولسا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەشق ئىقتىدارىنى سىناشنىڭ ۋاستىسى . ھەربىر باسقۇچ بىر مەشقلەر سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ ، شۇ ئارقىلىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشىگە يېتەكچىلىك قىلىشىغا قولايلىق يارىتىلدى .

4 . دەرسلىككە تاللاپ كىرگۈزۈلگەن ماقالىلەر ئەمەلىي ئىشلىتىلىدىغان ماقالىلەر ، ئەدەبىي ئەسەرلەر ۋە كلاسسىك ئەسەرلەردىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان . ئەمەلىي ئىشلىتىلىدىغان ماقالىلەر (بايان ماقالىسى ، مۇھاكىمە ماقالىسى ، چۈشەندۈرۈش ماقالىسى ۋە خەت ـ چەكلەر) 40% نى ، ئەدەبىي ئەسەرلەر (بالىلار ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ، جۇڭگو ھازىرقى ۋە بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىغا تەئەللۇق ئەدەبىي ئەسەرلەر ھەمدە كلاسسىك ئەسەرلەر) 45% نى ، چەت ئەل ئەدەبىياتىغا تەئەللۇق ئەسەرلەر 15% نى ئىگىلىدى . ئەمەلىي ئىشلىتىلىدىغان ماقالىلەر ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر ژانىر ـ تۈرلەر بويىچە مەركەزلەشتۈرۈلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، شۇنداقلا تارىخىي دەۋر تەرتىپىگىمۇ ئېتىبار بېرىلدى . پۈتۈن يۇرۇش كىتابقا تەخمىنەن 118 پارچە تېكىست تاللاپ كىرگۈزۈلدى ، ھەربىر باسقۇچقا ئىككىدىن تۆت پارچىگىچە تېكىست ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى رەسمىي ئوقۇش ئۇچۇن ، بەزىلىرى دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا ئوقۇش ئۈچۈن بېرىلدى . ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى ئىدىيىۋى تەربىيىگە ۋە ئېستېتىك تەربىيىگە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن تاللانغان تېكىستلەر مەدەنىيەت قاتلاملىرىنىڭ مول ، كۆپ خىلى بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىلدى .

5 . مەشقلەر دەرس مەشقلىرىدىن ئىبارەت ئىككى بۆلەككە بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ ، مەشق تەلىپىگە ئاساسەن ، مىقدارى مۇۋاپىق ، قىيىنلىق دەرىجىسى مۇۋاپىق ، شەكلى ھەر خىل بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى ، مۇۋاپىق ھالدىكى تەكرارلىققىمۇ يول قويۇلدى . ئوقۇش مەشقىدە تىل ـ يېزىق ئارقىلىق ئىپادىلەشتىن قول سېلىندى ، تىل ـ يېزىق ئارقىلىق ئىپادىلەش چۆرىدەلدى ؛ يېزىش ۋە ئاڭلاش ـ سۆزلەش مەشقىدە ئۇسۇل جەھەتتە يېتەكلەشمۇ بولدى ، ئۇلگىمۇ كۆرسىتىلدى . مەشقلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا ئۇلارنى ئىمكانقەدەر «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىل بىلىملىرى» گە ماسلاشتۇرۇشقا ، شۇنداقلا باشلانغۇچ مەكتەپ تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتۇشىنىڭ ئەمەلىيىتىگە مۇۋاپىق باغلاشقا ئەھمىيەت بېرىلدى .

6 . دەرسلىك بىلەن ماسلاشتۇرۇلغان «ئوقۇش ئۈچۈن تاللانغان ئەسەرلەر» تۈزۈلدى ھەمدە مەزكۇر دەرسلىكنىڭ زۆرۈر تەركىبىي قىسمى سۈپىتىدە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېتەكچىلىك قىلىش دائىرىسى ئىچىگە كىرگۈزۈلدى . شۇڭا ، ئوقۇتقۇچىلار دەرس ئىچىدە بەلگىلىك ۋاقىت چىقىرىپ ئوقۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشى لازىم . «ئوقۇش ئۈچۈن تاللانغان ئەسەرلەر»نى تۈزۈشتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش نورمىسىنى ئاشۇرۇش ، ئۆزى ئۆگىنىش ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش مەقسەت قىلىندى .

7 . دەرس سائىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا ، ھەربىر باسقۇچ 8 سائەت ، رەسمىي ئوقۇش تېكىستىنىڭ بىر پارچىسى ئىككى سائەت ، قوشۇمچە ئوقۇشلۇقنىڭ ھەربىر تېكىستىگە بىر سائەت ، باسقۇچ كۆنۈكمىسى مەشقى ئىككى سائەت پىلانلانسا بولىدۇ . ئالاھىدە ئەھۋالدا ئەركىن پىلانلاشقىمۇ بولىدۇ .

«ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىدە ساپا مائارىپىنى يولغا قويۇشنىڭ چارىسى ۋە ئۇسۇلى» ھەققىدىكى تېمىمىز تەتقىقات ئۇستىدە تۇرۇۋاتقان بولغاچقا ، يېڭىدىن تۈزۈلگەن بۇ بىر يۇرۇش «ئەدەبىيات» دەرسلىكلىرى كونا ئوقۇتۇش ئەندىزىسىنىڭ تەسىرىدىن تېخى

تولۇق خالىي بولالمىغان بولۇشى مۇمكىن . بولۇپمۇ ، نۆۋەتتىكى مائارىپ ساھەسى ئىمتىھان مائارىپىدىن ساپا مائارىپىغا ئۆتۈش مەزگىلىدە تۇرغاچقا ، «ئەدەبىيات» دەرسىدە ساپا مائارىپىنىڭ تەلىپى بويىچە ئوقۇتۇش نىشانىنى زادى قانداق بەلگىلەش ، ئوقۇتۇش مەزمۇنى ، قۇرۇلمىسى ، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ۋە ۋاستىسىنى قانداق تاللاپ تەسىس قىلىش ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پائالىيىتىنى قانداق تەشكىللەش ۋە ئورۇنلاش تۇزۇش قاتارلىق جەھەتلەردە بىزنىڭ مۇلاھىزە قىلىشىمىزغا ، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشىمىزگە ۋە ھەل قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدىغان نۇرغۇن مەسىلىلەر مەۋجۇت . بىزنىڭ بۇ دەرسلىكنى تۇزۇشىمىز مۇشۇ جەھەتتىكى بىر قېتىملىق سىناق . مەقسىتىمىز بولسا «ئەدەبىيات» دەرسىنى قېلىپلاشتۇرۇش بولماستىن ، بەلكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسخانىدا ساپا مائارىپىنىڭ پرىنسىپلىرى بويىچە دەرس ئۆتۈشى ئۈچۈن پايدىلىق ماتېرىيال يەتكۈزۈپ بېرىش . ئوقۇتۇش تەرتىپىنى قاتمالاشتۇرۇش بولماستىن ، بەلكى ئوقۇتۇش مەزمۇنى ۋە ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىش . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بىز بۇ بىر يۇرۇش «ئەدەبىيات» دەرسلىكى ئارقىلىق كەڭ ئوقۇتقۇچى - ئۇستازلار بىلەن بىرلىكتە ئەدەبىيات ئوقۇتۇش تەتقىقاتى ۋە مۇھاكىمىنى ئىلگىرى سۈرۈشنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش جەريانىدا تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەشنى ھەمدە كەڭ كۆلەمدە پىكىر - تەكلىپلەرنى ئاڭلاپ ، كۆپچىلىك ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ، شۇنداقلا بىز تېخى ئورۇنداپ بولالمىغان ساپا مائارىپ تەتقىقات تېمىسىنى تېخىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنداشنى ئۈمىد قىلىمىز .

ئۇرۇمچى دوستلۇق كىتاب تارقىتىش شىركىتى مائارىپ تەتقىقات مەركىزى

2002 - يىلى 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى

ئىلاۋە

مەزكۇر دەرسلىك 2000 - يىلى دۆلەتلىك مائارىپ مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن تۇزۇلۇپ خەلق مائارىپ نەشرىياتى نەشر قىلغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ «تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكى» نىڭ 3 - قىسمىدىن پايدىلىنىپ تۇزۇلدى . تۇزۇش جەريانىدا ئىلگىرى تۇزۇلگەن مىللىي پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ۋە مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ تىل ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىدىن مۇڭاپىق تۇردە پايدىلىنىپ ، نۆۋەتتىكى ساپا مائارىپىنىڭ تەلىپىگە ماس هالدا يېڭىچە مەزمۇنلار بىلەن بېيىتىلدى . بولۇپمۇ شىنجاڭدىكى مىللىي پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش ئالاهىدىلىكى ۋە ئېهتىياجى گەۋدىلەندۇرۇلدى . مۇمكىنقەدەر ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي يېزىقچىلىق ئىقتىدارىنى ئۆستۇرۇشكە ئالاهىدە ئەهمىيەت بېرىلىپ ، هەربىر باسقۇچنىڭ ئاساسىي بىلىم ۋە باسقۇچ كۆنۈكمىلىرى بۇرۇنقى تۇزۇلگەن دەرسلىكلەرگە قارىغاندا خېلى زور دەرىجىدە ئىسلاھ قىلىندى ۋە يېڭىلاندى . پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسىغا ئاساسەن ، پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يەنە داۋاملىق ئۆرلەپ ئوقۇش پۈرسىتىنىڭ چەكلىك بولىدىغانلىقى ، پېداگوگىكا مەكتەپلىرى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يېتىشتۇرۇشنى ئوبيېكت قىلىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، دەرس مەزمۇنىنىڭ ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر ، سىستېمىلىق ۋە ئىلمىي بولۇشىغا ، پېداگوگىكىلىق قانۇنىيەتلەرگە ئۇيغۇن بولۇشىغا ئەهمىيەت بېرىلدى . «سېلىشتۇرمىغچە پەرقلەندۇرگىلى بولمايدۇ .» بۇ قېتىم تۇزۇلگەن مەزكۇر دەرسلىكنىڭ ئىلمىي سەۋىيىسى ۋە ئالاهىدىلىكىنى باهالاشتا پېداگوگىكا مەكتەپلىرىدە هازىر ئىشلىتىۋاتقان ئەدەبىيات دەرسلىك قوللانمىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشىنى ئۈمىد قىلىمىز .

ئابدۇكېرىم راخمان

2002. 2. 15

مۇندەرىجە

1 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى 1
ئاساس بىلىم 2
مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تۈرى 2
1 . پارتىيە باگۇسغا قارشى تۈرايلى ..... ماۋ زېدۇڭ 7
2 . كىتاب ۋە كىتاب مەدەنىيىتى ..... ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن 21
3 . بىز ئۆز تەقدىرىمىزنىڭ خوجايىنلىرىدۇرمىز D ... . ناپولېئون خېللى (ئامېرىكا) 29
▲4 . تۇنجى قەدەم ۋە مۇڭەپپەقىيەت ..... ئەخەت ھاشىم 30
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى 33

2 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى 35
ئاساس بىلىم 36
خۇلاسە ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتى 36
5 . پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ پراكتىكىسىغا قاتناق يېتەكچىلىك قىلىدۇق؟ ..... ياۋ يىمىن 41
6 . «يېزىلارنى تەكشۈرۈش» كە كىرىش سۆز ۋە ئاخىرقى سۆز ..... ماۋ زېدۇڭ 46
▲7 . مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى كارخانىنى گۇللەندۈرۈشنىڭ ئەڭگۈشتىرى ..... فۇ بىڭبىڭ 52
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى 55

3 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى 56
ئاساس بىلىم 57
جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە 57
8 . جۇدالىق زارى ..... چۇ يۈەن 73
9 . چۈشۈمدە تېغىنى سەيلە قىلىش قوشقى ..... لى بەي 80
10 . كۈز شامىلىدا چۇڭۈلغان كەپەم ناخشىسى ..... دۇ فۇ 84

11 . لیەن پو ، لىن شاڭرۇ تەزكىرىلىرى ..... سما چیەن 87
12 . لىن مەشقاۋۇلنىڭ قارلىق كېچىدە بۇتخانىغا كىرگەنلىكى ..... شى نەيئەن 95
13 . خەن يۇ نەسرلىرىدىن ئۆرنەكلەر (3 پارچە) ..... خەن يۇ 108
▲14 . مۇلەن ھەققىدە باللادا ..... خەلقنىڭ 116
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى 120
15 . مەيپۇرۇش غۇز قىزى (يېزىقچىلىق مەشقى ئۈچۈن) ..... شىن يەننيەن 122

4 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى 124
ئاساس بىلىم 125
ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى 125
16 . دونكىخوت ..... مىگىل دې سېرۋانتېس 135
17 . مەدھىيە ..... ھېنرىخ ھېينى 140
18 . ۋېنېتسىيە سودىگىرى ..... ۋىلىيام شېكسپىر 143
19 . «پارىس مەكتۇپلىرى» دىن پارچە ..... مونتېسكيۇ 155
20 . چائادايېفقا ..... ئا س پوشكىن 159
▲21 . كونا زامان پومېشچىكلىرى ..... ن ۋ گوگول 161
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى 180
22 . شائىرنىڭ ئۆلۈمى (يېزىقچىلىق مەشقى ئۈچۈن) م پ لېرمۇنتوۋ 181

5 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى 185
ئاساس بىلىم 186
مۇقام سەنئىتى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە 186
23 . جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر ..... تۆمۇر داۋامەت 196
24 . مۇقام ..... تېيېنجان ئېلىيوف 205
▲25 . «راك» مۇقامىنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىن ئارىيە 209

6 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى 212
ئاساس بىلىم 213
ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر توغرىسىدا چۈشەنچە 213
26 . ھەقىقىي قەلەم ..... گومورو 228
27 . ۋەتەن ھەققىدە غەزەل ..... تېيېنجان ئېلىيوف 231

28 . مەن سېنى سېغىندىم ئانا سەھرايىم ..... ئوسمانجان ساۋۇت 235
▲29 . ئالتۇن كەش..... (خەلق چۆچىكى) 239
باسقۇچ كۆرسەتمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى 250

7 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى..... 251
ئاساس بىلىم 252
قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى..... 252
30 . «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدىن ئۆرنەكلەر (ئادەم بالىسىنىڭ قىممىتى بىلىم ۋە
ئەقىلدىن ئىبارەتلىكى بايانىدا) ..... يۈسۈپ خاس ھاجىپ 262
31 . «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئەدەبىي پارچىلاردىن ئۆرنەكلەر .....
..... مەھمۇد قەشقىرى 266
32 . «ئەتەبەتۈلھەقايىق» تىن پارچىلار ..... ئەھمەد يۈكنەكى 277
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى..... 281

8 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى..... 283
ئاساس بىلىم 284
XIII ئەسىردىن XVI ئەسىرگىچە بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى 284
33 . غەزەل ..... لۇتفى 297
34 . «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» تىن پارچە ..... ئەلىشىر ناۋائى 299
35 . «پەرھاد - شېرىن» ..... ئەلىشىر ناۋائى 302
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى..... 317

9 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى..... 319
ئاساس بىلىم 320
كىنو سەنئىتى ۋە تېلېۋىزىيە تىياتىرى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە 320
36 . نەسىردىن ئەپەندى..... ۋاڭ يۈخۇ 329
37 . تاش ئۈستىدە ئېچىلغان گۈل ..... مۇھەممەت روزى يارقىن 341
باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى 358

1 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ئۈە تەلىپى

بۇ باسقۇچتا مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئۇنىڭ تۈرى ، مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ نۇقتىئىنەزەرى ۋە دەلىل - ئىسپاتى ھەمدە ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ھاتارلىق ئاساسىي بىلىملەر كونكرېت مىساللارغا تەتبىقلىنىپ ئۆگىنىلىدۇ .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرىنى بىلىۋېلىش .
2 . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ نۇقتىئىنەزەر ۋە دەلىل - ئىسپاتقا نىسبەتەن ئاساسىي تەلىپىنى ئىگىلەش .
3 . مۇھاكىمە ماقالىلىرىدە دائىم قوللىنىلىدىغان ئايرىملىقتىن ئومۇمىيلىققا قاراپ ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ، ئومۇمىيلىقتىن ئايرىملىققا قاراپ ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ، مىسال كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ، نەقىل كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ، سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ، ئوخشىتىش (تەمسىل) ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ، تەتۈر ئىسپاتلاش ئۇسۇلى قاتارلىق بىر يۈرۈش ئىسپاتلاش ئۇسۇللىرىنى ئىگىلىۋېلىش .
4 . بۇ باسقۇچ ئۇچۇن تاللانغان تېكىستلەرنى مۇلاھىزە قىلىپ ، ئۇنىڭدا ئالغا سۈرۈلگەن نۇقتىئىنەزەرلەرنى چۈشىنىۋېلىش .
5 . مۇھاكىمە ماقالىلىرىنى يېزىش ۋە تۈزىتىش ئۇسۇللىرىنى ئىگىلىۋېلىش .

ئاساس بىلىم

1 . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تۈرى

مۇھاكىمە (مۇلاھىزە) قىلىشنى ئاساسلىق ئىپادىلەش شەكلى قىلغان ماقالىلەر مۇھاكىمە ماقالىسى دەپىلىدۇ . مۇھاكىمە قىلىش ئاپتورنىڭ كۆزقارىشى (نۇقتىئىنەزەرى) ۋە تەشەببۇسىنىبىۋاستە قائىدە ـ داۋلى سۆزلەش ئارقىلىق ئىپادىلەش دېمەكتۇر . بۇ جەھەتتىن ئۇ بايانىي ماقالىلەرگە ئوخشىمايدۇ . بايانىي (تەسۋىرلەش خاراكتېرىدىكى) ماقالىلەرنىڭ ئاساسلىق ئىپادىلەش شەكلى بايان قىلىش ۋە تەسۋىرلەشتىن ئىبارەت بولسا ، مۇھاكىمە ماقالىسىدە مۇھاكىمە ، مۇلاھىزە يېتەكچىلىك رول ئويناىدۇ ، ئاپتورنىڭ نېمىنى تەشەببۇس قىلىپ ، نېمىگە قارشى تۇرىدىغانلىقى ، نېمىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ، نېمىنى ئىنكار قىلىدىغانلىقىنى ئېنىق تۇرۇپ نۇقتىئىنەزەرى بىۋاستە ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ . شۇنداقلا مۇھاكىمە ماقالىلىرى چۈشەندۈرۈش ماقالىلىرىگىمۇ ئوخشىمايدۇ ؛ چۈشەندۈرۈش ماقالىلىرىدە مەلۇم شەيئى ـ ھادىسىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى ئوبيېكتىپ تونۇشتۇرۇشقا ئېتىبار بېرىلىدۇ . ئادەتتە ئاپتورنىڭ مۇلاھىزىسى ۋە تەشەببۇسى ئىپادىلەنمەيدۇ . چۈشەندۈرۈش ماقالىسىنىڭ رولى نىشانلىغان تېمىنى كىتابخانلارغا ئېنىق بىلدۈرۈش . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ رولى بولسا چوڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش ئارقىلىق كىتابخانلارنى قايىل قىلىشتىن ئىبارەت . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ تۈرلىرى كۆپ خىل بولۇپ ، كۆپرەك ئۇچرايدىغانلىرى ئوبزور (تەقرىز) ، ئىلمىي ماقالە ۋە زاۋىن (فېلىيەتون) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . ئوبزور (تەقرىز) ماقالىسى بىرەر ھادىسە ، ۋەقە ، مەسىلە ، جامائەت پىكرى ۋە كىتاب ـ ژۇرناللارغا قارىتا پىكىر بايان قىلىش بولۇپ ، ئۇ ئىش ـ ھەرىكەت توغرىسىدىكى ئوبزور ، ئىدىيە ئوبزورى ، كىتاب ـ ژۇرناللارغا باھا (كىتاب ـ ژۇرنال تەقرىزى) قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ . ئوبزور خاراكتېرىدىكى ماقالىلەرنىڭ ئاپتورىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئوبزور شەخسنىڭ نامى بىلەن ياكى گېزىت ـ ژۇرنال تەھرىراتىنىڭ نامى بىلەن يېزىلىشى مۇمكىن . ئىلمىي ماقالە بولسا ، مەخسۇس تەتقىقات خادىملىرىنىڭ بەلگىلىك پەن ساھەسىدىكى مەلۇم كونكرېت مەسىلە ھەققىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتنى ئاساس قىلىدىغان ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ماقالىلەرنى كۆرسىتىدۇ . زاۋىن (فېلىيەتون) بىر خىل ئەدەبىيات خاراكتېرىدىكى ماقالىدۇر . ئۇ يازغۇچىنىڭ كۆزقارىشى (نۇقتىئىنەزەرى) ۋە خاھىشىنى ئوبرازلىق ، جانلىق ، كونكرېت ۋە ئېنىق ئىپادىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ .

2 . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ نۇقتىئىنەزەرى ۋە دەلىلى

ئادەتتە بىر قەدەر مۇكەممەل يېزىلغان مۇھاكىمە ماقالىسى نۇقتىئىنەزەر ، دەلىل (ئاساس) ۋە ئىسپاتلاشتىن ئىبارەت ئۈچ ئامىلدىن تەركىب تاپىدۇ . نۇقتىئىنەزەر ـــ ئاپتورنىڭ چۈشەنچىسى ۋە تەشەببۇسى بولۇپ ، مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ يادروسى ھېسابلىنىدۇ . ئىسپات-

لاش جەريانىدا ، نۇقتىئىنەزەر يېتەكچىلىك رول ئويناىدۇ ، دەلىل ۋە ئىسپاتلاش ئۇسۇلى ئەنە شۇ نۇقتىئىنەزەرنى ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ .

ھەرقانداق مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ بىر مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرى بولىدۇ . ھەجمى چوڭ ، مۇرەككەپرەك مۇھاكىمە ماقالىلىرىنىڭ مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرىدىن باشقا تارماق نۇقتىئىنەزەرلىرىمۇ بولىدۇ . مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر ئاپتورنىڭ ماقالىدە بايان قىلغان ئاساسلىق كۆزقارىشى ۋە يېتەكچى تەشەببۇسى بولۇپ ، ئۇ پۈتۈن ماقالىنىڭ مەركىزىي ھالقىسىدۇر . تارماق نۇقتىئىنەزەر مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرگە نىسبەتەن تولۇقلاش رولىنى ئويناىدىغان قوشۇمچە نۇقتىئىنەزەرنى كۆرسىتىدۇ . نۇقتىئىنەزەر توغرا ، روشەن ، چوڭقۇر ۋە رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇشى زۆرۈر .

توغرا بولۇش ــ ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتكە ۋە شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولۇشنى كۆرسىتىدۇ .

روشەن بولۇش ــ ئاپتورنىڭ مەزكۇر ماقالە ئارقىلىق نېمىنى تەشەببۇس قىلىدىغانلىقى ۋە نېمىنى رەت قىلىدىغانلىقىنى ئېنىق ئىپادىلەشنى ، ھەرگىزمۇ مۇجمەل بولماسلىقنى كۆرسىتىدۇ .

چوڭقۇر بولۇش ــ كۆزقاراشنىڭ شەيئىنىڭ تۈپ ماھىيىتىنى ۋە كۆپ قاتلاملىق تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ ، كىشىلەرگە يېڭى ئىلھام بېرىشنى كۆرسىتىدۇ .

رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇش دېگىنىمىز ، كىشىلەر رېئال تۇرمۇشتا ئومۇميۈزلۈك كۆڭۈل بۆلىدىغان ۋە ھەل قىلىش جىددىي زۆرۈر بولغان مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىشنى كۆرسىتىدۇ .

دەلىل ــ نۇقتىئىنەزەرنى ئىسپاتلايدىغان ئاساس . دەلىل ئىككى خىل بولىدۇ . بىرى ، پاكىتلىق دەلىل ، يەنە بىرى نەزەرىيىۋى دەلىل . پاكىتلىق دەلىل ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇقتىئىنەزەرنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن لازىم بولىدىغان تارىخىي پاكىتلار ۋە ئېنىق ، توغرا بولغان سانلىق مەلۇماتلار قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

نەزەرىيىۋى دەلىل ــ تارىخنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن يىمىرىلمەس قائىدە ـ داۋالىلار ، نوپۇزلۇق ئەربابلارنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرى ، نۇقتىئىنەزەرگە مۇناسىۋەتلىك مېغىزلىق ئاكسىئوما ، ئېنىقلىمىلار قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

ئىسپاتلاش ــ مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر بىلەن تارماق نۇقتىئىنەزەر (پىكىر قاتلاملىرى) ، مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر ۋە تارماق نۇقتىئىنەزەر بىلەن دەلىللەر ئوتتۇرىسىدىكى مەنتىقىلىق باغلىنىشنى كۆرسىتىدۇ . ئۇ دەلىل ـ ئىسپاتلاردىن پايدىلىنىپ نۇقتىئىنەزەرنى ئىسپاتلاش دېمەكتۇر .

مۇھاكىمە ماقالىلىرىدە دائىم ئىشلىتىلىدىغان ئىسپاتلاش ئۇسۇللىرى تۆۋەندىكىچە :

1 . ئايرىملىقتىن ئومۇمىيلىققا قاراپ ئىسپاتلاش ئۇسۇلى

بۇ خىل ئۇسۇلدا پاكىت ، مىساللار ئاۋۋال ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ . ئاندىن شۇ قائىدە ـ قانۇنلار ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ، ھېسسىي بىلىشتىن ئەقلىي بىلىشكە ئۆتۈلىدۇ .

2 . ئومۇمىيلىقتىن ئايرىملىققا قاراپ ئىسپاتلاش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇل بەزىدە «نەزەرىيىۋى ئىسپات» دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇنىڭدا ئومۇملاشتۇرۇلغان قائىدە ياكى يەكۈنگە ئاساسەن ، ئايرىم پاكىتلار ئىسپاتلىنىدۇ . ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا ، ئومۇمىي دەلىللەر ئارقىلىق ئايرىم نۇقتىئىنەزەر ئىسپاتلىنىدۇ .

3 . مسال كەلتۇرۇش ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى

بۇ ، نۇقتىئىنەزەرنى كونكرېت مسال ئارقىلىق چۈشەندۈرىدىغان ۋە ئىزاھلايدىغان بىر خىل ئىسپاتلاش ئۇسۇلى بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان نەزەرىيىۋى ئاساسنىڭ پاكىتى كونكرېت بولۇشىمۇ ياكى بىرقەدەر ئومۇملاشتۇرۇلغان بولۇشىمۇ مۇمكىن . شۇنداقلا ھەر خىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئارقىلىق جانلاندۇرۇلغان بولۇشىمۇ ياكى سانلىق مەلۇماتقا ئوخشاش مەزمۇنلاردىن تەركىب تېپىشىمۇ مۇمكىن .

4 . نەقىل كەلتۇرۇش ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى

بۇ ، مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرنىڭ ، مۇتەپەككۇر ، ئالىملارنىڭ ھېكىمەتلىك سۆزلىرى ، ھەرقايسى ئىلىم - پەن ساھەلىرىدىكى ھەممە ئېتىراپ قىلغان قائىدە - قانۇنلار ، ئىسپاتلاش ئوبيېكتىغا ئالاقىدار بولغان رىۋايەت ، ماقال - تەمسىل ۋە ئىدىئوم قاتارلىقلار نەقىل كەلتۇرۇلۇپ دەلىل قىلىنىش ئارقىلىق نۇقتىئىنەزەر ئىسپاتلىنىدىغان ئۇسۇل . ئادەتتە مۇھاكىمىلىك ماقالىلەردە بۇ ئۇسۇل كۆپ قوللىنىلىدۇ . ئەمما بۇ ئۇسۇلدىن پايدىلانغاندا ، ئېلىنغان نەقىلنىڭ تولىمۇ كۆپ ، تولىمۇ ئۇزۇن بولۇپ كەتمەسلىكىگە دىققەت قىلىش كېرەك ، نەقىللەرنىڭ دەلمۇدەللىكىگە ئەھمىيەت بېرىش لازىم .

5 . سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئۇسۇلى

بۇ ، ئىككى خىل شەيئىنىڭ ئوخشاش بولغان ياكى ئوخشىمايدىغان يەرلىرى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇلۇش ئارقىلىق نۇقتىئىنەزەر ئىسپاتلىنىدىغان بىر خىل ئۇسۇل ھېسابلىنىدۇ . سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلىدا ئۇقۇم ، ھۆكۈم ۋە خۇلاسىدىن ئىبارەت لوگىكىنىڭ ئۇچ ئاساسىي شەرتىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇش كېرەك .

6 . تەتۇر ئىسپاتلاش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇل ئىككى خىل يول بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ ، بىر خىلى ، ئالدى بىلەن ئۆز نۇقتىئىنەزەرىگە زىت بولغان نۇقتىئىنەزەرنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ ، شۇ ئارقىلىق ئۆز نۇقتىئىنەزىرىنىڭ توغرىلىقىنى تەتۇر ئىسپاتلاپ چىقىش . يەنە بىر خىلى ، قارشى تەرەپنىڭ نۇقتىئىنەزىرىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ، ئاۋۋال بۇ نۇقتىئىنەزەر بىلەن ئۆزئارا زىت بولغان نۇقتىئىنەزەرنىڭ توغرىلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ، شۇ ئارقىلىق قارشى تەرەپنىڭ نۇقتىئىنەزەرنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى تەتۇر ئىسپاتلاپ چىقىش . تەتۇر ئىسپاتلاشتىمۇ سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىلىدۇ .

مۇھاكىمە ماقالىلىرىدىكى مەركىزي نۇقتىئىنەزەر بەزىدە ئەسەرنىڭ بېشىدىلا ، ھەتتا ماۋزۇسىدىلا ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى ، بەزىدە ئەسەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياكى ئاخىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى مۇمكىن . مەيلى قەيەردە ئوتتۇرىغا قويۇلۇشتىن قەتئىينەزەر ئۇ مۇھاكىمە خاراكتېرلىك ئەسەرلەرنىڭ قوماندانى ، ھەرقايسى پىكىر قاتلاملىرى ، پىكىر تەرتىپلىرىدىكى دەلىللەر بولسا مۇھاكىمە خاراكتېرلىك ئەسەرلەرنىڭ ماتېرىيالى . ئىسپات بولسا ئەنە شۇ ماتېرىيال بىلەن «قوماندان» ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىش مەسىلىسىدۇر . ئۇلار ھامان ئۆزئارا گىرەلەشكەن ھالدا بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولىدۇ .

3 . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ قۇرۇلمىسى

مۇھاكىمە ماقالىلىرىمۇ باشقا ئەسەرلەرگە ئوخشاش مۇقەددىمە ، ئاساسىي مەزمۇن (مۇھاكىمە ئاساسى) ۋە يېشىم (يەكۈن) دىن ئىبارەت ئۈچ تەركىبتىن قۇرۇلىدۇ .

مۇقەددىمە بولسا ماقالىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ ، پۈتۈن ماقالىدە ئىسپاتلىماقچى بولغان مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى كۆرسىتىدۇ . مۇھاكىمە ماقالىلىرىدە مۇقەددىمە بىر خىل شەكىلدىلا يېزىلمايدۇ ؛ بەزى مۇھاكىمە ماقالىلىرىدە ئالدى بىلەن مۇقەددىمە ئورنىدا مەزكۇر ماقالىدە مۇھاكىمە قىلىنماقچى بولغان مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر ئوتتۇرىغا قويۇلسا ، يەنە بەزى مۇھاكىمە ماقالىلىرىدە ئاپتورنىڭ مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرنى مۇھاكىمە قىلىشتىكى ئۇسۇل ۋە چارىلىرى ياكى ئاساسىي پرىنسىپلار ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ . مۇقەددىمە مەيلى قايسى خىل ئۇسۇلدا يېزىلىشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇ پۈتۈن ماقالىنى كونترول قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك .

ئاساسىي مەزمۇن (مۇھاكىمە مەزمۇنى) ماقالىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولۇپ ، بۇ قىسىمدا مۇقەددىمىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇقتىئىنەزەر ياكى مەسىلىلەر دەلىللىنىدۇ ، مۇلاھىزە قىلىنىدۇ .

يېشىم بولسا ماقالىنىڭ خاتىمىسى سۈپىتىدە مۇلاھىزە ئارقىلىق ئىسپاتلانغان يەكۈندىن ئىبارەتتۇر . ماقالىنىڭ يېشىم قىسمىدا مۇلاھىزە قىلىنغان مەسىلىلەر ئاساسىدا يەنە بىر قەدەم چوڭقۇرلاپ مەزكۇر ماقالىدە ئىسپاتلاپ چىقىلغان نۇقتىئىنەزەرلەر تەرتىپكە سېلىنىدۇ ، بۇ ئارقىلىق كىتابخانىلارنىڭ بۇ نۇقتىئىنەزەرلەرنى تېخىمۇ توغرا تونۇشى ۋە چۈشىنىشى ھەققىدە- كى ئۈمىد ۋە تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ . مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ بۇ ئۇچ تەركىبىي قىسمى يەككە ھالدا مەۋجۇت بولماستىن ، بەلكى بىر پۈتۈن گەۋدە ھالىتىدە ئۆزئارا گىرەلىشىپ كېتىدۇ .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . مۇھاكىمە ماقالىسى دېگەن نېمە ؟ مۇھاكىمە ماقالىسى قانداق ئامىللاردىن تەركىب تاپىدۇ ؟ بۇ ئامىللارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك ؟

2 . مۇھاكىمە ماقالىسىدە ئىسپاتلاشنىڭ قانداق ئۇسۇللىرى بار ؟

3 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇننى تولدۇرۇڭلار :

I مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ تۈرلىرى كۆپ خىل بولۇپ ، كۆپرەك ئۇچرايدىغانلىرى _____ ، _____ ۋە _____ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

II مۇھاكىمە ماقالىلىرى _____ ، _____ ۋە _____ دىن ئىبارەت ئۇچ قىسىمدىن قۇرۇلىدۇ .

III نۇقتىئىنەزەر _____ ئاپتورنىڭ _____ ۋە _____ بولۇپ ، مۇھاكىمە ماقالىسىنىڭ _____ ھېسابلىنىدۇ .

4 . تۆۋەندىكى پارچىنى ئوقۇپ چىقىپ ، بېرىلگەن سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار :

«پەن ـ تېخنىكا ئىشلەپچىقىرىش كۈچى . بۇ ماركسىزمنىڭ ئەزەلدىن بۇيانقى كۆزقارا- شى . بۇنىڭدىن يۈزنەچچە يىل بۇرۇنلا ماركس : ماشىنا بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىشلەپچە- قىرىشنىڭ تەرەققىياتى تەبىئىي پەننى ئاڭلىق تەتقىق قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ ، دېگەنىدى . شۇنىڭدەك ئۇ : ‹ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئىلىم ـ پەننىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ› ، دەپ كۆرسەتكەنىدى . ھازىرقى زامان پەن ـ تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتى ئىلىم ـ پەن بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ مۇناسىۋىتىنى بارغانسېرى زىچلاشتۇردى . پەن ـ تېخنىكا ئىشلەپچىقىرىش

كۆچى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىنىڭ غايەت زور رولىنى بارغانسېرى نامايان قىلماقتا» .
(دېڭ شياۋپىڭ : مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يېڭىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا سۆزلەنگەن سۆز) .

1) بۇ پارچىدىكى نۇقتىئىنەزەر قايسى ؟
2) بۇ پارچىدىكى قايسى سۆزلەرنى نەزەرىيىۋى ئاساس دېيىشكە بولىدۇ ؟
3) بۇ پارچىدىكى پاكىتنىڭ دەلىلى قايسى سۆزلەر ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرىلگەن ؟
4) ئاپتور ئىسپاتلاشتا قانداق ئۇسۇلدىن پايدىلانغان ؟
5 . تۆۋەندە بېرىلگەن پارچىنى ئوقۇپ چىقىپ ، بېرىلگەن سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار :
. . . «بىلىملىك بولاي دېسەڭ ، رېئاللىقنى ئۆزگەرتىش يولىدىكى ئەمەلىيەتكە قاتنىشىشىڭ كېرەك . نەشرىياتنىڭ تەمىنى بىلەي دېسەڭ ، نەشرىياتنى ئاغزىڭغا سېلىپ يەپ بېقىشىڭ كېرەك . ئاتومنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە خاراكتېرىنى بىلەي دېسەك ، فىزىكا ۋە خىمىيە تەجرىبىلىرىنى ئۆتكۈزۈپ ، ئاتومنىڭ ھالىتىنى ئۆزگەرتىشىڭ كېرەك . ئىنقىلابنىڭ نەزەرىيە ۋە ئۇسۇللىرىنى بىلەي دېسەك ، ئىنقىلابقا قاتنىشىشىڭ كېرەك . ھەقىقىي بىلىملەرنىڭ ھەممىسى بىۋاستە تەجرىبىدىن باشلىنىدۇ . »

1) بۇ پارچىدىكى مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر قايسى ؟
2) قايسى جۈملە يېشىم (يەكۈن) گە تەئەللۇق ؟
3) بۇ پارچىدا قانچە دەلىل (ئاساس) كۆرسىتىلگەن ؟ ئۇلار قايسىلار ؟

1 . پارتىيە باگۇسىغا قارشى تۇرايلى[1]

(1942 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى)

ماۋ زېدۇڭ

ھېلى يولداش كەيفېڭ بۇگۈنكى مەجلىسنىڭ مەقسىتىنى سۆزلەپ ئۆتتى . مەن ئەمدى سۆبيېكتىۋىزم ۋە مەزھەپچىلىكىنىڭ قانداق قىلىپ پارتىيە باگۇسىنى ئۆزلىرىنىڭ تەشۋىقات قورالى ياكى ئىپادە شەكلى قىلىۋالغانلىقى ھەققىدە سۆزلىمەكچىمەن . بىز سۇبيېكتىۋىزمغا ۋە مەزھەپچىلىككە قارشى تۇرۇشتا ، ئەگەر ، پارتىيە باگۇسى ئۈستىدە ھېساب ـ كىتاب قىلىۋەتمىسەك ، ئۇلار يەنە ئۆزىنى يوشۇرىدىغان ئورۇن تېپىپ ، يوشۇرۇنۇپ قېلىشى مۇمكىن . ئەگەر پارتىيە باگۇسىنىمۇ بىللە يوقاتساق ، ئۇ چاغدا سۆبيېكتىۋىزم ۋە مەزھەپچىلىكنى ئۇزۇل ـ كېسىل «مات» قىلغان بولمىز ، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى غەلىتە نەرسىنىڭ ئەپت ـ بەشىرىسى ئېچىلىپ ، «كوچىدىن ئۆتكەن چاشقان ـ ئۇر ـ ئۇرغا قاپتۇ» دېگەندەك بولۇپ قالىدۇ ـ دە ، بۇ ئىككى غەلىتە نەرسىمۇ ئاسان يوقىلىدۇ .

بىر كىشى پارتىيە باگۇسىنى يېزىپ ، ئەگەر ئۆزىلا ئوقۇسىغۇ بۇنىڭ كارى چاغلىق ، ئەگەر ئۇنى ئىككىنچى كىشىگە ئوقۇتسا ، ئوقۇغۇچىنىڭ سانى بىر ھەسسە كۆپىيىدۇ ـ دە ، ئۇنىڭ كىشىگە يەتكۈزگەن زىيىنىمۇ ئاز بولمايدۇ . ئەگەر ئۇ تامغا چاپلانسا ، ياكى ماي باسمىدا بېسىلسا ، ياكى گېزىتكە بېسىلسا ، ياكى كىتاب بولۇپ چىقسا ، ئۇ چاغدا مەسىلە چوڭىيىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن كىشىلەرگە تەسىر يەتكۈزىدۇ . ھالبۇكى ، پارتىيە باگۇسىنى يازىدىغانلار ھامان نۇرغۇن كىشىلەر ئوقۇسۇن دەپ يازىدۇ . شۇڭلاشقا ئۇنى ئېچىپ تاشلىماي ، يوقاتماي بولمايدۇ .

پارتىيە باگۇسى شۇنداقلا چەت ئەل باگۇسىدۇر . بۇ چەت ئەل باگۇسىغا لۇشۇن بۇرۇنلا قارشى چىققانىدى[2] . بىز نېمە ئۈچۈن ئۇنى يەنە پارتىيە باگۇسى دەپ ئاتايمىز ؟ بۇنىڭ سەۋەبى ، ئۇنىڭدا چەت ئەل پۇرىقىدىن باشقا بىرئاز يەرلىك پۇراقمۇ بار . بۇمۇ بىر ئىجادىيەت ھېسابلىنار ! كىم بىزنىڭ كىشىلىرىمىزنى بىرئازمۇ ئىجادىيىتى يوق دەيدىكەن ؟ مانا بىرى تۇرۇپتىغۇ ! (ئومۇمىي كۈلكە) .

پارتىيە باگۇسى پارتىيىمىزدە ئۇزاق تارىخقا ئىگە ؛ بولۇپمۇ يەر ئىنقىلابى دەۋرىدە بەزى ۋاقىتتا ناھايىتى ئەۋج ئېلىپ كەتكەنىدى .

تارىختىن قارىغاندا ، پارتىيە باگۇسى 4 ـ ماي ھەرىكىتىگە نىسبەتەن بىر ئەكسىيەتچىلىك تۇر .

4 ـ ماي ھەرىكىتى دەۋرىدە بىر تۇركۇم يېڭىلىق تەرەپدارلىرى ۋېنىيەن ئەدەبىياتىغا قارشى تۇرۇپ ، بەيخۇا ئەدەبىياتىنى تەشەببۇس قىلدى ، كونا دوگماتىزمغا قارشى تۇرۇپ ، پەن ۋە دېموكراتىيىنى تەشەببۇس قىلدى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى توغرا ئىدى . ئۇ ۋاقىتتا بۇ ھەرىكەت جانلىق ، ئىلغار ، ئىنقىلابىي ھەرىكەت ئىدى . شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمران

سىنىپلار ئوقۇغۇچىلارنى كۈك فۇزى داۋاللىرى بىلەن تەربىيىلەيتتى ، كۈك فۇزىنىڭ بىر نېمىلىرىنى دىنىي دوگما قىلىۋېلىپ ، خەلقنى ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىشقا مەجبۇر قىلاتتى ، ماقالە يازغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ۋېنىيەن ئەدەبىياتىنى قوللىناتتى . قىسقىسى ، ئۇ چاغدىكى ھۆكۈمران سىنىپلار ۋە ئۇلارنىڭ يالاقچىلىرىنىڭ ماقالىلىرى ۋە ماۋارىپى ، مەيلى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتتىن بولسۇن ، باگۇ شەكلىدە ، دوگما شەكلىدە ئىدى . مانا بۇ ـــ كونا باگۇ ۋە كونا دوگمىدۇر . بۇنداق كونا باگۇ ، كونا دوگمىنىڭ سەت قىياپىتىنى خەلققە ئېچىپ كۆرسىتىپ بېرىپ ، خەلقنى كونا باگۇغا ، كونا دوگمىغا قارشى تۇرۇشقا چاقىرغانلىقى ـــ 4 ـ ماي ھەربىكتى دەۋرىنىڭ كۆرسەتكەن ئەڭ زور خىزمىتى . 4 ـ ماي ھەربىكتىنىڭ بۇنىڭغا باغلىق يەنە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇشتا كۆرسەتكەن زور خىزمىتىمۇ بار ؛ كونا باگۇ ، كونا دوگمىغا قارشى بۇ كۈرەشمۇ ئۇنىڭ كۆرسەتكەن زور خىزمەتلىرىنىڭ بىرى . ئەمما ، كېيىن چەت ئەل باگۇسى ، چەت ئەل دوگمىسى پەيدا بولدى . پارتىيىمىزدە ماركسىزمغا خىلاپلىق قىلغان بەزى كىشىلەر بولسا ، بۇنداق چەت ئەل باگۇسى ، چەت ئەل دوگمىسىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، سۇبىيېكتىپچىلىق ، مەزھەپچىلىك ۋە پارتىيە باگۇسىغا ئايلاندۇردى . بۇلار-نىڭ ھەممىسى ـــ يېڭى باگۇ ، يېڭى دوگمىدۇر . بۇنداق يېڭى باگۇ ، يېڭى دوگما كۆپلىگەن يولداشلىرىمىزنىڭ مېڭىسىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ ، بىزنى بۇگۈنكى كۈندە ئۆزگەرتىش خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن يەنمۇ زور كۈچ سەرپ قىلىشقا مەجبۇر قىلماقتا . مۇشۇنداق قارىغاندا ، «4 ـ ماي» دەۋرىدىكى جانلىق ، ئىلغار ، ئىنقىلابىي بولغان ، فېئودال-لىق كونا باگۇ ۋە كونا دوگمىغا قارشى بولغان ھەرىكەت كېيىن بەزى كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇنىڭ قارشى تەرىپىگە راۋاجلاندۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن ، يېڭى باگۇ ، يېڭى دوگما كېلىپ چىقتى . ئۇلار جانلىق نەرسە ئەمەس ، ئۆلۈك نەرسە ؛ ئالغا باسىدىغان نەرسە ئەمەس ، ئارقىغا چېكىنىدىغان نەرسە ؛ ئىنقىلابىي نەرسە ئەمەس ، ئىنقىلابقا توسقۇن بولىدىغان نەرسىدۇر . دېمەك ، چەت ئەل باگۇسى ياكى پارتىيە باگۇسى 4 ـ ماي ھەرىكىتىنىڭ ئەسلىي خاراكتېرىگە نىسبەتەن ئەكسىيەتچىلىكتۇر . لېكىن ، 4 ـ ماي ھەرىكىتىنىڭ ئۆزىدىمۇ كەمچىلىك بار . شۇ ۋاقىتتىكى كۆپلىگەن رەھبىرىي كىشىلەردە تېخى ماركسىزملىق تەنقىدىي روھ يوق ئىدى ، ئۇلارنىڭ قوللانغان ئۇسۇلى ئومۇمەن بۇرژۇئازىيە ئۇسۇلىدىن ، يەنى شەكىلۋازلىق ئۇسۇلى-دىن ئىبارەت ئىدى . ئۇلارنىڭ كونا باگۇغا ، كونا دوگمىغا قارشى تۇرۇپ ، پەن ۋە دېموكراتى-يىنى قوۋۇۋەتلىشى ناھايىتى توغرا ئىدى . لېكىن ئۇلاردا ھازىرقى ئەھۋالغا ، تارىخقا ، چەت ئەل نەرسىلىرىگە قارىتا تارىخىي كوممۇنىزملىق تەنقىدىي روھ يوق ئىدى ، يامان دېيىلگىنى مۇتلەق يامان ، ھەممىسى يامان ؛ ياخشى دېيىلگىنى مۇتلەق ياخشى ، ھەممىسى ياخشى ئىدى . مەسىلىگە مۇنداق شەكىلۋازلىق بىلەن قاراش ئۇسۇلى بۇ ھەرىكەتنىڭ كېيىنكى راۋاجلىنىشىغا تەسىر يەتكۈزدى . 4 ـ ماي ھەرىكىتىنىڭ راۋاجلىنىشى ئىككى ئېقىمغا ئايرىلدى . بىر قىسىم كىشىلەر 4 ـ ماي ھەرىكىتىنىڭ ئىلمىي ۋە دېموكراتىك روھىغا ۋارىسلىق قىلدى ھەم ئۇنى ماركسىزم ئاساسىدا ئۆزگەرتتى ، بۇلار ـــ كوممۇنىستلارنىڭ ۋە پارتىيە سىرتىدىكى بىرقانچە ماركسىزمچىلارنىڭ قىلغان خىزمەتلىرىدۇر . ئىككىنچى بىر قىسىم كىشىلەر بولسا بۇرژۇئا-زىيە يولىغا چۈشتى . بۇ ـــ شەكىلۋازلىقنىڭ ئوڭغا راۋاجلانغانلىقىدۇر . لېكىن كوممۇنىس-تىك پارتىيە ئىچىدىمۇ بىر دەكلىك بولمىدى ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم كىشىلەردە ئېغىش يۈز بەردى ، ئۇلار ماركسىزمنى چىڭ تۇتالماي ، شەكىلۋازلىق خاتالىقىنى ئۆتكۈزدى ، بۇ ـــ كوممۇنىزم ، مەزھەپچىلىك ۋە پارتىيە باگۇسىدۇر ، بۇ ـــ شەكىلۋازلىقنىڭ «سول» غا راۋاجلانغانلىقىدۇر . بۇنداق قارىغاندا ، پارتىيە باگۇسى تاسادىپىي نەرسە ئەمەس ، ئۇ بىر

تەرەپتىن ، 4 ـ ماي ھەربىر ئاكتىپ ئاممىلىرىغا نىسبەتەن ئەكسىيەتچىلىك بولسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، 4 ـ ماي ھەربىرى پاسسىپ ئاممىلىرىنىڭ ژارىسى ، داۋامى ياكى راۋاجىدۇر . بىزنىڭ بۇنى چۈشىنىشىمىز پايدىلىق . ئەگەر «4 ـ ماي» دەۋرىدە كونا باگۇ ۋە كونا دوگماتىزمغا قارشى تۇرۇش ئىنقىلابىي ھەم زۆرۈر بولغان بولسا ، دېمەك ، بۈگۈنكى كۈندە يېڭى باگۇ ۋە يېڭى دوگماتىزمنى ماركسىزم بىلەن تەنقىد قىلىشىمىزمۇ ئىنقىلابىي ھەم زۆرۈردۇر . ئەگەر «4 ـ ماي» دەۋرىدە كونا باگۇ ۋە كونا دوگماتىزمغا قارشى تۇرۇلمىغان بولسا ، جۈڭگو خەلقىنىڭ ئىدىيىسى كونا باگۇ ۋە كونا دوگماتىزمنىڭ ئاسارىتىدىن ئازاد بولالمىغان بولاتتى ، جۈڭگونىڭ ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىققا ئېرىشىشىدىن ئۈمىد بولمىغان بولاتتى . بۇ خىزمەت 4 ـ ماي ھەربىرى دەۋرىدە تېخى يېڭىدىنلا باشلانغانىدى ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى كونا باگۇ ۋە كونا دوگماتىزمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن پۈتۈنلەي قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن تېخى ناھايىتى زور كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ ، بۇ ــ بۈنىڭدىن كېيىن ئىنقىلابىي ئۆزگەرتىش يولىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان يەنە بىر زور قۇرۇلۇش . ئەگەر بىز بۈگۈن يېڭى باگۇ ۋە يېڭى دوگماتىزمغا قارشى تۇرمىساق ، جۈڭگو خەلقىنىڭ ئىدىيىسى ئىككىنچى بىر شەكىلۈزلىق ئاسارىتىگە ئۇچرايدۇ . پارتىيىمىزدىكى بىر قىسىم (ئەلۋەتتە ، پەقەت بىر قىسىملا) يولداشلار زەھەرلەنگەن پارتىيە باگۇسى ئۈگىسى ۋە ئۆتكۈزگەن دوگماتىزملىق خاتالىقى تۈگىتىلمەيدىكەن ، ئۇ چاغدا جانلىق ئىنقىلابىي روھنى ئۆستۇرگىلى بولمايدۇ ، ماركسىزمغا ناتوغرا مۇناسىۋەتتە بولۇشتەك يامان ئادەتنى يوقاتقىلى بولمايدۇ ، ھەقىقىي ماركسىزمنى كەڭ كۆلەمدە تارقاتقىلى ۋە راۋاجلاندۇرغىلى بولمايدۇ ؛ كونا باگۇ ۋە كونا دوگمىنىڭ پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئارىسىدىكى تەسىرىگە ، شۇنىڭدەك چەت ئەل باگۇسى ۋە چەت ئەل دوگمىسىنىڭ مەملىكەت بويىچە نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئارىسىدىكى تەسىرىگە قارشى كۈچلۈك كۈرەش ئېلىپ بارغىلىمۇ بولمايدۇ ، بۇلارنى تولۇق يىمىرىپ تاشلاش مەقسىتىگە يەتكىلىمۇ بولمايدۇ .

سۇبيېكتىپچىلىق ، مەزھەپچىلىك ۋە پارتىيە باگۇسىدىن ئىبارەت بۇ ئۇچ نەرسە ماركسىزمغا قارشى ، ئۇلار پرولېتارىياتقا كېرەك ئەمەس ، بەلكى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارغا كېرەك . بۇ نەرسىلەر ــ ئۇششاق بۇرژۇئا ئىدىيىسىنىڭ پارتىيىمىز ئىچىدىكى ئىنكاسىدۇر . جۈڭگو ــ ئۇششاق بۇرژۇئازىيە تەركىبى ناھايىتى كەڭ بىر مەملىكەت ، پارتىيىمىز مۇشۇ كەڭ سىنىپنىڭ مۇھاسىرىسىدە تۇرماقتا ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىزنىڭ ناھايىتى كۆپ ساندىكى پارتىيە ئەزالىرىمىزمۇ مۇشۇ سىنىپتىن كېلىپ چىققان ، ئۇلار ، يا ئۇزۇن ، يا قىسقا بولسۇن ، ئۇششاق بۇرژۇئازىيە قۇيرۇقلىرىنى پارتىيىگە سۆرەپ كىرمەي قالمايدۇ . ئەگەر ئۇششاق بۇرژۇئا ئىنقىلابچىلىرىنىڭ بىردەملىك قىزغىنلىقى ۋە بىر تەرەپلىمىلىكلىكى چەكلەنمىسە ، ئۆزگەرتىلمىسە سۇبيېكتىپچىلىق ، مەزھەپچىلىك ناھايىتى ئاسانلا پەيدا بولىدۇ ، ئۇنىڭ بىر تۇرلۇك ئىپادە شەكلى ــ چەت ئەل باگۇسى ياكى پارتىيە باگۇسىدۇر .

بۇ نەرسىلەرنى يوقىتىش ۋە سۇپۇرۇپ تاشلاش خىزمىتىنى ئىشلەش ئاسان ئەمەس . بۇ خىزمەتنى ئۆز لايىقىدا ئىشلەش ، يەنى داۋالىنى ياخشى چۈشەندۇرۇش لازىم . ئەگەر داۋالى ياخشى چۈشەندۇرۈلسە ، دەل جايىدا چۈشەندۇرۈلسە نەتىجىلىك بولىدۇ . داۋالىنى چۈشەندۇرۈشنىڭ دەسلەپكى ئۇسۇلى كېسەلگە قاتتىق تەسىر بېرىش ، ئۇنىڭغا قاتتىق ئاۋاز بىلەن : «سېنىڭ ئاغرىقىڭ بار !» دەپ ئۇنى چۆچۈتۈش ، تەرلىتىش ، ئاندىن ئۇنى ياخشى داۋالىتىش ئىبارەت .

ئەمدى پارتىيە باگۇسىنىڭ يامان يېرى نەدە ئىكەنلىكىنى تەھلىل قىلىپ ئۆتەيلى . بىزمۇ

باگۇ ماقالىسىنىڭ ئۇسلۇبىغا[3] تەقلىد قىلىپ بىر «باگۇ» ياساپ ، زەھەرگە زەھەر بىلەن ھۇجۇم قىلايلۇق ، پارتىيە باگۇسىغا سەككىز چوڭ جىنايەت قويايلۇق .

پارتىيە باگۇسىنىڭ بىرىنچى جىنايىتى : باشتىن ـ ئاياغ قۇرۇق سۆز ، بىمەنە سەپسەتە سېتىش . بىزنىڭ بەزى يولداشلىرىمىز ئۇزۇن ماقالە يېزىشنى ياخشى كۆرىدۇ ، لېكىن ئۇنىڭدا ھېچقانداق مەزمۇن يوق ، بۇ خۇددى «ھۇرۇن خوتۇنىنىڭ پايتىمىسى ھەم ئۇزۇن ھەم سىپسىق» بولغىنىغا ئوخشاش . بۇنداق ئۇزۇن ھەم مەزمۇنسىز يېزىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار ؟ بۇنى پەقەت بىر تۇرلۇكلا چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ ، ئۇ بولسىمۇ ئامما زادى ئوقۇمىسۇن دېگەنلىكتۇر . ئۇزۇن ھەم مەزمۇنسىز بولغاچقا ، ئامما كۆرۈپلا بېشىنى چايقايدۇ ، قانداقمۇ ئۇنى ئاخىرغىچە ئوقۇشنى خالىسۇن ؟ پەقەت نادان ئادەملەرنىلا ئەخمەق ئېتەلەيدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يامان تەسىرلەرنى تارىتىدۇ ، يامان ئادەتلەرنى پەيدا قىلىدۇ ، خالاس . بۇلتۇر 6ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ، سوۋېت ئىتتىپاقى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى شۇنچە زور ئۇرۇش باشلىدى ، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ستالىن 7 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى نۇتۇق سۆزلىدى ، بۇ نۇتۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى پەقەت «ئازادلىق» گېزىتىمىزنىڭ بىر باش ماقالىسىچىلىكلا بار . بىزنىڭ لوينىرىمىز يازىدىغان بولسا قالتىس يازاتتى ، ئاز دېگەندىمۇ بىر نەچچە ئون مىڭ خەتكە يەتكۈزگەن بولاتتى . ھازىر ئۇرۇش ۋاقتى ، بىز ماقالىنى قانداق قىلىپ قىسقىراق ، مېغىزلىقراق يېزىشنى تەتقىق قىلىشىمىز لازىم . يەنىمۇ گەرچە ئۇرۇش بولۇۋاتمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ، قوشۇنلىرىمىز ھەر كۈنى ئالدىنقى سەپتە جەڭ قىلىۋاتىدۇ ، ئارقا سەپمۇ خىزمەتلىرىمىز ئالدىراش دەۋاتىدۇ ، ماقالە بەك ئۇزۇن بولۇپ كەتسە ، ئۇنى كىم ئوقۇيدۇ ؟ بەزى يولداشلار ئالدىنقى سەپتىمۇ ئۇزۇن دوكلات يېزىشقا ئامراق . ئۇلار ئۇنى جاپا ـ مۇشەققەت بىلەن يېزىپ ، بىزنى كۆرسۇن دەپ ئەۋەتىپ بېرىدۇ . ئەمما ، ئۇنى قانداقمۇ كۆرۈپ كەتكىلى بولسۇن ؟ ئۇزۇن ھەم مەزمۇنسىز بولسا ياخشى ئەمەس ئىكەن ، قىسقا ھەم مەزمۇنسىز بولسا ياخشىمۇ ؟ بۇمۇ ياخشى ئەمەس . بىز بارلىق قۇرۇق سۆزلەرنى قەتئىي مەنئى قىلىشىمىز لازىم . لېكىن ئاساسىي ۋە بىرىنچى ۋەزىپە ـــ ھۇرۇن خوتۇنىنىڭ ھېلىقى ھەم ئۇزۇن ، ھەم سىپسىق پايتىمىسىنى دەرھال ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلىۋېتىشتۇر . ئېھتىمال ، بەزى كىشىلەر : «كاپىتال» ناھايىتى ئۇزۇن ئەمەسمۇ ، ئۇنى قانداق قىلىش كېرەك ؟ دېيىشەر ، بۇنىڭ يولى ئوڭاي ، ئۇنى ئوقۇۋېرىش كېرەك . «قايسى تاغقا بارساڭ ، شۇ تاغنىڭ ناخشىسىنى ئېيىت» دېگەن ماقالە بار ، يەنە «سەيگە قاراپ تاماق ئىچ ، بويغا قاراپ كىيىم پېچ» دېگەن ماقالىمۇ بار . بىز ھەرقانداق ئىشنى ئەھۋالغا قاراپ قىلىشىمىز كېرەك . ماقالە ۋە نۇتۇقلاردىمۇ شۇنداق . بىزنىڭ قارشى تۇرىدىغىنىمىز ـــ باشتىن ـ ئاياغ قۇرۇق سۆز ، بىمەنە سەپسەتىلەر بىلەن تولغان باگۇ مۇقامى ، بۇ ـــ ھەرقانداق نەرسە قىسقا بولسا ياخشى دېگەنلىك ئەمەس . ئۇرۇش ۋاقتىدا ماقالىلەر ، ئەلۋەتتە ، قىسقا بولۇشى زۆرۈر ، ئەمما مەزمۇنلۇق بولۇشى ئۇنىڭدىنمۇ زۆرۈر . ئەڭ كېرەكسىزى ، ئەڭ قارشى تۇرىدىغىنىمىز ـــ بىمەنە سەپسەتىلەر بىلەن تولغان ماقالىلەردۇر . نۇتۇقمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش ، باشتىن ـ ئاياغ قۇرۇق سۆز ، بىمەنە سەپسەتىلەر بىلەن تولغان نۇتۇقلار توختىتىلىشى لازىم .

پارتىيە باگۇسىنىڭ ئىككىنچى جىنايىتى : سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە ھەيۋە قىلىش . بەزى پارتىيە باگۇلىرى باشتىن ـ ئاياغ قۇرۇق سۆز بولۇپلا قالماي ، بەلكى سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە قەستەن ھەيۋە قىلىدۇ ، بۇنىڭدا ناھايىتى يامان زەھەر يوشۇرۇنغان . باشتىن ـ ئاياغ قۇرۇق سۆز ، بىمەنە سەپسەتە سېتىشنى گۆدەكلىك دېسىمۇ بولىدۇ ، سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە ھەيۋە قىلىش بولسا گۆدەكلىكلا ئەمەس ، ھەتتا ـ

كى مۇتتەھەملىكتۇر . لۇشۇن بۇنداق كىشىلەرنى تەنقىد قىلغانىدى ، ئۇ : «ھاقارەتلەش ، ھەيۋە قىلىش ھەرگىز كۇرەش قىلغانلىق ئەمەس» ④ دېگەنىدى . پەن ، مەيلى قانداق بىر ۋاقىتتا بولسۇن ، باشقىلارنىڭ تەنقىدىدىن قورقمايدۇ ، چۈنكى پەن ـــ ھەقىقەتتۇر ، ئۇ ھەرگىز باشقىلارنىڭ رەددىيە بېرىشىدىن قورقمايدۇ . پارتىيە باگۈسى شەكلىدىكى ماقالە ۋە نۇتۇقلاردا ئىپادىلەنگەن سۇبيېكتىپچىلىق ۋە مەزھەپچىلىك بولسا ، باشقىلارنىڭ رەددىيە بېرىشىدىن ناھايىتى قورقىدۇ ، ئادەتتىن تاشقىرى يۇرەكسىز . شۇنىڭ ئۈچۈن سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە ھەيۋە قىلىشقا يۆلىنىدۇ ؛ مۇشۇ ھەيۋە بىلەن باشقىلارنىڭ ئاغزى ئېتىلىدۇ ـ دە ، ئۆزۈم «غەلىبە بىلەن ئوردىغا قايتىمەن» دەپ ھېسابلايدۇ . بۇنداق سىپايىگەرچىلىك ھەقىقەتنى ئەكس ئەتتۇرەلمەيدۇ ، بەلكى ھەقىقەتكە توسقۇنلۇق قىلىدۇ . ھەقىقەت ئىگىسى سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە ھەيۋە قىلمايدۇ ، پەقەت سەممىي سۆزلەيدۇ ۋە ئىشلەيدۇ . ئىلگىرى كۆپلىگەن يولداشلارنىڭ ماقالە ۋە نۇتۇقلىرىدا كۆپىنچە مۇنداق ئىكىكى سۆز ئۇچرايتاتتى : بىرى ـــ «شەپقەتسىز كۇرەش» ، بىرى ـــ «رەھىمسىز زەربە» . بۇنداق ۋاستىنى دۇشمەنگە ياكى دۇشمەن ئىدىيىسىگە قارشى قوللىنىش پۇتۇنلەي زۆرۇر ، ئۆز يولداشلىرىمىزغا قارىتا قوللىنىش خاتا . «ۋ ك پ (ب) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» خاتىمىسىنىڭ 4 ـ ماددىسىدا ئېيتىلغىنىدەك ، دۇشمەن ۋە دۇشمەن ئىدىيىلەر پارتىيە ئىچىگىمۇ كۆپىنچە سۇقۇنۇپ كىرىۋالىدۇ . شەك ـ شۇبھىسىزكى ، بۇنداق كىشىلەرگە شەپقەتسىز كۇرەش قىلىش ياكى رەھىمسىز زەربە بېرىش ۋاستىسىنى قوللىنىش لازىم ، چۈنكى ئۇنداق بۇزۇق كىشىلەر بۇ ۋاستىدىن پارتىيىگە قارشى پايدىلىنىۋاتىدۇ ، ئەگەر بىز يەنە ئۇلارغا كەڭچىلىك قىلىدىغان بولساق ، ئۇ چاغدا دەل بۇزۇق كىشىلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ قالىمىز . لېكىن بۇنداق ۋاستىنى تاسادىپىي خاتالاشقان يولداشلارغا قارىتا قوللانغىلى بولمايدۇ ؛ بۇنداق يولداشلارغا تەنقىد ۋە ئۆزىنى تەنقىد قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىش لازىم ، بۇ «ۋ ك پ (ب) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» خاتىمىسىنىڭ 5 ـ ماددىسىدا ئېيتىلغان ئۇسۇلدۇر . ئىلگىرى يەنە شۇ يولداشلىرىمىزنىڭ بۇ يولداشلارغىمۇ ھەدەپ «شەپقەتسىز كۇرەش» ۋە «رەھىمسىز زەربە» نى قوللىنىشنى تەكتىلىشى ، بىر تەرەپتىن ، ئوبيېكتىنى تەھلىل قىلمىغانلىق بولسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە ھەيۋە قىلىش ئۇچۇن ئىدى . مەيلى قانداق كىشىگە بولسۇن ، سىپايىگەرچىلىك بىلەن كىشىلەرگە ھەيۋە قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىشقا بولمايدۇ . چۈنكى ، بۇنداق ھەيۋە قىلىش تاكتىكىسى دۇشمەنگە قارىتىلسا قىلچە پايدا بەرمەيدۇ ، يولداشلارغا قارىتىلسا ، پەقەت زىيان يەتكۈزىدۇ . بۇنداق ھەيۋە قىلىش تاكتىكىسى ـــ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ۋە لۇكچەك پرولېتارلار ئادەتلىنىپ قالغان ۋاستە ، پرولېتارىياتقا بۇنداق ۋاستە كېرەك ئەمەس . پرولېتارىياتنىڭ ئەڭ ئۆتكۇر ، ئەڭ ئۇنۇملۇك قورالى پەقەت بىرلا ، ئۇ بولسىمۇ جىددىي ، جەڭگىۋار ئىلمىي پوزىتسىيە . كوممۇنىستىك پارتىيە ھەيۋە قىلىشقا يۆلىنىپ جان باقمايدۇ ، بەلكى ماركسىزم ـ لېنىنىزم ھەقىقىتىگە يۆلىنىپ جان باقىدۇ ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشكە يۆلىنىپ جان باقىدۇ ، پەنگە يۆلىنىپ جان باقىدۇ . سىپايىگەرچىلىك قىلىپ شۆھرەت ۋە ئورۇنغا ئىگە بولۇش مەقسىتىگە يېتىشكە كەلسەك ، بۇ تېخىمۇ ئىپلاس نىيەت ، بۇ توغرۇلۇق سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق . قىسقىسى ، ھەرقانداق ئىدارە قارار قوبۇل قىلىش ، يولىورۇق چىقىرىشتا ، ھەرقانداق يولداش ماقالە يېزىش ، نۇتۇق سۆزلەشتە ئامامەن ماركسىزم ـ لېنىنىزم ھەقىقىتىگە يۆلىنىشى ، ياراملىق بولۇشىغا يۆلىنىشى لازىم . پەقەت شۇلارغا يۆلەنگەندىلا ، ئىنقىلاب غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ ، بۇنىڭدىن باشقىسى پايدىسىز .

پارتىيە باگۇسىنىڭ ئۇچىنچى جىنايىتى : نىشانسىز ئوق ئېتىش ، ئوبيېكتقا قارىماسلىق . بۇنىڭدىن باشقا ، بىرقانچە يىل ئىلگىرى يەنئەن شەھىرىنىڭ سېپىلىدا : «ئىشچى ، دېھقانلار بىرلىشىپ ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرەيلى» دېگەن بىر شوئارنى كۆرگەنىدىم . بۇ شوئارنىڭ مەنىسى يامان ئەمەس ، ئەمما ئۇنىڭدا « 人工 » دېگەن سۆزدىكى « 工 » خېتىنىڭ ئوتتۇرىدىكى سىزىقى تىك يېزىلماستىن ، ئىككى بۇرجەك چىقىرىلىپ « 王 » قىلىپ يېزىلغان ، « 人 » خېتىمۇ ؟ ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۇچ سىزىق قوشۇلۇپ « 人 » قىلىپ يېزىلغان . بۇنى يازغان يولداشنىڭ قەدىمكى زامان ئەدەبىلىرىنىڭ شاگىرتى ئىكەنلىكىدە شەك ـ شۇبھە يوق ، ئەمما ئۇنىڭ بۇنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە يەنئەندەك يەرنىڭ سېپىلىغا يازغانلىقى سەل ئەجەبلىنەرلىك . ئېھتىمال ئۇ ، پۇقرالار ئوقۇيالمىسۇن دەپ قەسەم قىلغان بولسا كېرەك ، ئۇنداق بولمىسا بۇنى باشقىچە چۈشەندۈرۈش تەس . كومپارتىيە ئەزالىرى ئەگەر ھەقىقەتەن تەشۋىق قىلماقچى بولسا ، ئوبـ ـيېكتنى كۆزدە تۇتۇشى ، ئۆزىنىڭ ماقالىسى ، نۇتقى ، سۆزى ، خېتىنى كىملەرنىڭ ئوقۇيدىغانـ ـلىقى ۋە كىملەرنىڭ ئاڭلايدىغانلىقىنى ئويلاپ بېقىشى لازىم ، ئۇنداق قىلمىغاندا ، ئۇنى ھېچكىم ئوقۇمىسۇن ، ھېچكىم ئاڭلىمىسۇن ، دەپ نىيەت قىلغانلىق بولىدۇ . كۆپلىگەن كىشىلەر ھەمىشە ئۆزىنىڭ يازغان ۋە سۆزلىگەنلىرىنى باشقىلار ئوقۇغاندا ، ئاڭلىغاندا ئاسان چۈشىنىدۇ ، دەپ ئويلايدۇ ، ھەقىقەتتە بولسا ، ئەسلا ئۇنداق ئەمەس ، چۈنكى ئۇلارنىڭ يازغان ۋە سۆزلىگەنلىرى پارتىيە باگۇسى تۇرسا ، باشقىلار ئۇنى قانداق چۈشەنسۇن ؟ «كالىنىڭ قۇلىقىغا ساز چېلىش» دېگەن سۆزدە ئوبيېكتنى مەسخىرە قىلىش مەنىسى بار . ئەگەر بىز بۇ مەنىنى چىقىرىۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئوبيېكتقا ھۆرمەت قىلىش مەنىسىنى كىرگۈزسەك ، ئۇ چاغدا ساز چالغۇچىنى مەسخىرە قىلىش مەنىسىلا قالمىدۇ . نېمە ئۈچۈن ئوبيېكتقا قارىماي قالايمىقان ساز چېلىۋېرىدۇ ؟ ھالبۇكى ، ئۇ ـــ پارتىيە باگۇسى ، ھەتتا قاغىنىڭ تاۋۇشى ، يەنە كېلىپ خەلق ئاممىسىغا قاراپ قاقىلدىغانلىقتۇر . ئوقيا ئاتقاندا نىشانغا ، ساز چالغاندا ئاڭلىغۇچىلارغا قاراش كېرەك ئىكەن ، ماقاله يازغاندا ، نۇتۇق سۆزلىگەندە ئوقۇغۇچىلارغا ، ئاڭلىغۇچىلارغا قارىمىسا بولامدۇ ؟ بىز مەيلى كىم بىلەن دوست بولايلى ، ئەگەر بىر ـ بىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنمىسەك ، بىر ـ بىرىمىزنىڭ كۆڭلىمىزدە نېمە ئويلاۋاتقانلىمىزنى بىلمىسەك ، سىرداش دوست بولۇپ كېتەلەيمىزمۇ ؟ تەشۋىقات خىزمىتىنى ئىشلىگۈچىلەر ئۆزىنىڭ تەشۋىقات ئوبيېكتىنى تەكشۈرمەي ، تەتقىق قىلماي ، تەھلىل قىلماي ، قالايمىقان سۆزلەۋەرسە زادى بولمايدۇ .

پارتىيە باگۇسىنىڭ تۆتىنچى جىنايىتى : تىلى تېتىقسىز بولۇش ، بېيىسەنگە[5] ئوخشاپ قېلىش . شائخەيلىكلەر كىچىك بېيىسەن دەپ ئاتايدىغان تېپلارمۇ بىزدىكى پارتىيە باگۇسىغا ئوخشاش ناھايىتى ئاۋاق ، ناھايىتى كۆرۈمسىز كېلىدۇ . ئەگەر بىرەر ماقاله ، بىرەر نۇتۇق ئۆرۈلۈپمۇ ـ چۆرۈلۈپمۇ بىرنەچچە ئاتالغۇدىن نېرى كېتەلمىسە ، «ئوقۇغۇچىلار تىلى» دىن ئىبارەت بولسا ، ئۇنىڭدا قىلچە جانلىق تىل بولمىسا ، ئۇ تىلى تېتىقسىز ، ئەپت ـ بەشىرىسى يىرگىنىشلىك بولۇپ ، بېيىسەنگە ئوخشاپ قالمامدۇ ؟ بىر كىشى يەتتە يېشىدا باشلانغۇچ مەكتەپكە ، ئون نەچچە يېشىدا ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ ، يىگىرمە نەچچە يېشىدا ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ، خەلق ئاممىسى بىلەن ئۇچراشمىغان بولسا ، ئۇنىڭ تىلغا باي بولماسلىـ ـقى ، تىلىنىڭ ناھايىتى ئاددىي بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس . لېكىن بىز ئىنقىلابچىلارمىز ، ئاممىنىڭ ئۈچۈن ئىش قىلىدىغانلارمىز ، شۇنداق تۇرۇقلۇق ، ئاممىنىڭ تىلىنى ئۆگەنمىسەك ، ئۇ چاغدا ئىشنى ياخشى قىلالمايمىز . ھازىر بىزدە تەشۋىقات خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان بىرمۇنچە

يولداشلارمۇ تىل ئۆگەنمەيۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ تەشۋىقلىرى ناھايىتى تېتىقسىز ؛ ئۇلارنىڭ ماقالىلىرىنى قىزىقىپ ئوقۇيدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس ؛ ئۇلارنىڭ نۇتۇقلىرىنى قىزىقىپ ئاڭلايدىغانلارمۇ ئانچە كۆپ ئەمەس . تىلنى نېمە ئۈچۈن ئۆگىنىش كېرەك ۋە ئۆگەنگەندىمۇ ناھايىتى زور ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىش كېرەك ؟ چۈنكى تىل ئوڭايلا ئۆگىنىۋالغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس ، بۇنىڭ ئۈچۈن مۇشەققەتلىك ئەمگەك سەرپ قىلماي بولمايدۇ . بىرىنچى ، خەلق ئاممىسىدىن تىل ئۆگىنىش لازىم . خەلق تىلى سۆزگە باي ، جانلىق كېلىدۇ ، ئەمەلىي تۇرمۇشنى ئىپادىلەيدۇ . بىزنىڭ نۇرغۇن كىشىلىرىمىز تىلنى ياخشى ئۆگەنمىدى ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ يازغان ماقالىلىرىمىز ، سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىمىزدا بىرنەچچە ئېغىز بولسىمۇ جانلىق ، ھەقىقىي كۈچلۈك سۆزلەر يوق ، پەقەت قېتىپ قالغان بىرنەچچە تال سىڭىرلا بولۇپ ، ئۇلار خۇددى بىيىسەنگە ئوخشاش كۆرۈمسىز ، ئاۋاق كېلىدۇ ، ساغلام ئادەمگە ئوخشىمايدۇ . ئىككىنچى ، چەت ئەل تىللىرىدىن ئۆزىمىزگە ئېھتىياجلىق سۆزلەرنى قوبۇل قىلىش كېرەك . بىز چەت ئەل تىللىرىنى ئۆز پېتىچە كۆچۈرۈپ كەلمەيمىز ياكى قالايمىقان قوللانمايمىز ، چەت ئەل تىللىرىدىكى ياخشى نەرسىلەرنى ، ئۆزىمىزگە مۇۋاپىق كېلىدىغان نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىمىز . چۈنكى ، جۇڭگونىڭ ئەسلىدىن بار لۇغەت تەركىبى يېتىشمەيدۇ ، ھازىر بىزنىڭ لۇغەت تەركىبىمىزدە چەت ئەل تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان نۇرغۇن سۆزلەر بار . مەسىلەن ، بۇگۈن ئېچىلغان كادىرلار (گەنبۇ) يىغىنىنى ئالساق ، بۇنىڭدىكى «كادىر » دېگەن سۆز چەت ئەلدىن قوبۇل قىلىنغان . بىز يەنە چەت ئەللەرنىڭ يېڭىلىقلىرىنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىشىمىز ، ئۇلارنىڭ ئىلغار داۋالىرىنىلا قوبۇل قىلىپ قالماي ، بەلكى ئۇلارنىڭ يېڭى سۆزلىرىنىمۇ قوبۇل قىلىشىمىز لازىم . ئۇچىنچى ، بىز يەنە قەدىمكى كىشىلەرنىڭ تىلىدىكى ھاياتىي كۈچكە ئىگە نەرسىلەرنى ئۆگىنىشىمىز لازىم . بىز تىلنى تىرىشىپ ئۆگەنمەنلىكىمىزدىن ، قەدىمكى كىشىلەرنىڭ تىلىدىكى نۇرغۇنلىغان جانلىق نەرسىلەردىن تولۇق ۋە مۇۋاپىق پايدىلىنالمايۋاتىمىز . ئەلۋەتتە ، بىز ئاللىقاچان ئىستېمالدىن قالغان سۆز ۋە ئىبارىلەرنى قوللىنىشقا قەتئىي قارشى تۇرىمىز ، بۇنىسى جەزمەن . لېكىن ، ياخشى ۋە ھېلىمۇ كېرەككە كېلىدىغان نەرسىلەرگە ۋارىسلىق قىلىشىمىز لازىم . ھازىر پارتىيە باگۇسى بىلەن قاتتىق زەھەرلەنگەن كىشىلەر خەلق تىلى ، چەت ئەل تىلى ۋە قەدىمكى كىشىلەر تىلىدىكى كېرەكلىك نەرسىلەرنى قاتتىق بېرىلىپ ئۆگىنىشنى خالىمايدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئامما ئۇلارنىڭ قۇرۇق ، تېتىقسىز تەشۋىقنى ئالقىشلىمايدۇ ، بىزگىمۇ مۇنداق ناكا ، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تەشۋىقاتچىلار كېرەك ئەمەس . كىملەر تەشۋىقاتچىلار ؟ ئوقۇتقۇچىلار ، مۇخبىرلار ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرىلا تەشۋىقاتچى بولۇپ قالماستىن ، بىزنىڭ بارلىق كادىرلىرىمىزمۇ تەشۋىقاتچىلاردۇر . مەسىلەن ، ھەربىي قوماندانلارنى ئالساق ، ئۇلار تاشقىرىغا خىتابنامە چىقارمىسىمۇ ، لېكىن جەڭچىلەر بىلەن سۆزلىشىپ تۇرىدۇ ، خەلق بىلەن ئالاقە قىلىپ تۇرىدۇ ، بۇ تەشۋىقات بولماي نېمە ؟ بىر كىشى باشقىلارغا سۆز قىلىدىكەن ، ئۇ تەشۋىقات خىزمىتىنى قىلغان بولىدۇ . پەقەت ئۇ گاچا بولمىسىلا ، ھەر ھالدا ئۇنىڭ بىرنەچچە ئېغىز سۆزى بولىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن يولداشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى تىل ئۆگەنمەي بولمايدۇ .

پارتىيە باگۇسىنىڭ بەشىنچى جىنايىتى : ئا ، ب ، س ، د لارغا بۆلۈش ، جۇڭگو دوختۇرخانىسى ئېچىش . جۇڭگو دوختۇرخانىسىغا بېرىپ قاراپ بېقىڭلار ، ئۇ يەردىكى دورا ئىشكاپلىرىدا نۇرغۇن كاتەك ـ كاتەك تارتمىلار بار ، ھەربىر تارتمىنىڭ ئۈستىگە دورىلارنىڭ ئىسمى يېزىلغان ، داڭگوي دەمسىز ، شۇدى دەمسىز ، دەيخۇاڭ دەمسىز ، ماڭشياۋ دەمسىز ، نېمە لازىم بولسا شۇ تېپىلىدۇ . بۇ ئۇسۇلنى بىزنىڭ يولداشلىرىمىزمۇ ئۆگىنىۋالغان . ئۇلار ماقالە

يازما ، نۇتۇق سۆزلىمە ، كىتاب يازما ، دوكلات يازما ، بىرىنچىدىن ، بىرىنچى ، ئىككىنچى ، ئۈچىنچى ، تۆتىنچىلەرگە ؛ ئىككىنچىدىن ، I ، II ، III ، IV لەرگە ؛ ئۈچىنچىدىن ، ئا ب ، س ، د لارغا ؛ تۆتىنچىدىن ، ئا) ، ب) ، س) ، د) لارغا ئايرىيدۇ ، يەنە چوڭ A ، B ، C ، D ۋە كىچىك a ، b ، c ، d لارمۇ بار ؛ تېخى ئەرەبچە رەقەملەرمۇ بار ، مۇشۇنداق ناھايىتى جىق ! ھېلىمۇ ياخشى ، قەدىمكى كىشىلەر ۋە چەت ئەل كىشىلىرى بىزنىڭ جۇڭگۇيى دورىخانە-سىنى ھېچ قىينالماي ئېچىشمىمىز ئۈچۈن ئەنە شۇنداق نۇرغۇن ئالامەتلەرنى ئىشلەپ قويغانىدە-كەن . بىرپارچە ماقالە مۇشۇنداق ئالامەتلەر بىلەن تولسا ، ئۇنىڭدا مەسىلە قويۇلمىسا ، تەھلىل قىلىنمىسا ۋە ھەل قىلىنمىسا ، نېمىنى ياقلاپ ، نېمىگە قارشى تۇرىدىغانلىقى بىلدۇرۇلمىسە ، ئۇنى دېسۇن ، بۇنى دېسۇن ، بەربىر ، جۇڭگۇيى دورىخانىسى بولۇپ قالىدۇ ، ئۇنىڭدا ھېچقانداق ھەقىقىي مەزمۇن بولمايدۇ . مەن ، ئا ، ب ، س د لارنى ئىشلەتكىلى بولمايدۇ ، دەۋاتقىنىم يوق ، مەسىلىگە ئەنە شۇنداق مۇئامىلە قىلىش ئۇسۇلى ناتوغرا ، دەۋاتىمەن . ھازىر كۆپلىگەن يولداشلار جۇڭگۇيى دورىخانىسى ئېچىشتەك مۇشۇنداق ئۇسۇلدىن لەززەتلەنمەكتە ، ھەقىقەتتە بۇ ــ بىر خىل ئەڭ تۆۋەن ، ئەڭ گۆدەكلەرچە ، ئەڭ چاكىنا ئۇسۇلدۇر . بۇنداق ئۇسۇل ــ شەكىلۋازلىق ئۇسۇلىدۇر ، شەيئىلەرنى ئىچكى باشلىنىشلىرىغا قاراپ خىللارغا بۆلمەي ، تاشقى ئالامەتلىرىگە قاراپ خىللارغا بۆلگەنلىكتۇر . شەيئىلەرنىڭ تاشقى ئالامەتلىرى-گىلا قاراپ ، ئۆزئارا ئىچكى باغلىنىشلىرى يوق بىر دۆۋە چۆشەنچىلەرنى قاتار تىزىپ ، بىر ماقالە ، بىر نۇتۇق ياكى بىر دوكلات قۇراشتۇرۇپ چىقىش ئۇسۇلىنى قوللانغۇچى چۆشەنچىلەر ئويۇنى ئوينىغان بولىدۇ ، باشقىلارنىمۇ مۇشۇنداق ئويۇننى ئويناشقا باشلاپ ، كىشىلەرنى مەسىلىگە باش قاتۇرماي ، شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى مۇھاكىمە قىلماي ، پەقەت ئا ، ب ، س ، د لاردىن ئىبارەت ھادىسىلەر تىزىمى بىلەنلا قانائەتلىنىدىغان قىلىپ قويىدۇ . مەسىلە دېگەن نېمە ؟ مەسىلە ــ شەيئىلەرنىڭ زىددىيىتىدۇر . قەيەردە ھەل قىلىنمىغان زىددىيەت بولسا ، شۇ يەردە مەسىلە بولىدۇ . مەسىلە بولىدىكەن ، قانداق بولمىسۇن ، بىر تەرىپىنى ياقلاپ ، ئىككىنچى تەرىپىگە قارشى تۇرۇشۇڭ ، مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇڭ كېرەك . مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا ئالدى بىلەن مەسىلىنىڭ ، يەنى زىددىيەتنىڭ ئىككى ئاساسىي تەرىپىنى قىسقىچە تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش لازىم ، شۇنداق قىلغاندىلا ، زىددىيەتنىڭ خاراكتېرى نېمە ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ ، بۇ ــ مەسىلە تېپىش جەريانىدۇر . قىسقىچە تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن مەسىلە تاپقىلى ۋە مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغىلى بولىدۇ ، لېكىن مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ . مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، يەنە سىستېمىلىق ، پۈختا تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئىشلەش كېرەك ، بۇ ــ تەھلىل قىلىش جەريانى-دۇر . مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىمۇ تەھلىل قىلىش لازىم ، ئۇنداق قىلمىسا ، بىر دۆۋە شەيئىلەرنىڭ مۇجمەل ۋە چىگىش ھادىسىلىرى ئالدىدا ، مەسىلىنىڭ ، يەنى زىددىيەتنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيسەن . بۇ يەردە ئېيتىلغان تەھلىل قىلىش جەريانى سىستېمىلىق ، پۈختا تەھلىل قىلىش جەريانىنى كۆرسىتىدۇ . كۆپ چاغلاردا مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ ، لېكىن ھەل قىلىنمايدۇ ، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى ، شەيئىلەرنىڭ ئىچكى باغلىنىشلىرى تېخى ئېچىپ تاشلانمىغان ، ئەنە شۇنداق سىستېمىلىق ، پۈختا تەھلىل قىلىش جەريانىدىن تېخى ئۆتكۈزۈلمىگەن ، شۇڭا مەسىلىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى تېخى ئايدىڭلاشمىغان بولىدۇ ، ئومۇملاش-تۇرۇش خىزمىتىنى قىلغىلى بولمايدۇ ، مەسىلىنى ئوبدان ھەل قىلغىلىمۇ بولمايدۇ . بىر ماقالە ياكى بىر نۇتۇق ئەگەر مۇھىم بولسا ، يېتەكچىلىك خاراكتېرىدە بولسا ، ئۇنىڭدا بىرەر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا ، ئارقىدىنلا تەھلىل قىلىشقا ئاندىن كېيىن ئومۇملاشتۇرۇشقا ،

مەسلىنىڭ خاراكتېرىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە ، ھەل قىلىش چارىسىنى تېپىپ بېرىشكە توغرا كېلىدۇ ، دېمەك ، بۇنىڭدا شەكىلۈازلىق ئۇسۇلى كارغا كەلمەيدۇ . بۇنداق گۆدەكلەرچە ، تۆۋەن ، چاكىنا ، باش قاتۇرمايدىغان شەكىلۈازلىق ئۇسۇل پارتىيىمىزدە كەڭ تارالغان ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى ئېچىپ تاشلاش لازىم ، شۇنداق قىلغاندىلا ، كۆپچىلىك ماركسىزم ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، مەسىلىلەرنى كۆزىتىشنى ، ئوتتۇرىغا قويۇشنى ، تەھلىل قىلىشنى ۋە ھەل قىلىشنى ئۆگىنىۋالىدۇ ، بىزنىڭ ئىشلىرىمىز ياخشى يۈرۈشۈپ كېتىدۇ ، ئىنقىلابىي ئىشلىرىمىز غەلىبە قازىنىدۇ .

پارتىيە باگۇسىنىڭ ئالتىنچى جىنايىتى : مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش ، ھەممىلا جايدا كىشىلەرگە زىيان يەتكۈزۈش . يۇقىرىدا ئېيتىلغانلار ، بىر تەرەپتىن ، گۆدەكلىكتىن كېلىپ چىققان بولسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، مەسئۇلىيەتچانلىقىنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىدىنمۇ كېلىپ چىققان . يۇز يۈيۇشنى مىسالغا ئالساق ، بىز ھەر كۈنى يۈزىمىزنى يۇيۇپ تۇرىمىز ، نۇرغۇن كىشىلەر بىر قېتىم يۇيۇش بىلەن قالمايدۇ ، يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن ، چالا قالدىمىكىن دەپ ئەينەككە قارايدۇ ، بىر قاتار تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىدۇ (ئۇمۇمىي كۈلكە) . قاراڭلار ، بۇ نەقەدەر مەسئۇلىيەتچان بولساق يامان بولماس ئىدى . ئوتتۇرىغا چىقارغىلى بولمايدىغان نەرسىنى چىقارماسلىق كېرەك . بۇنىڭ باشقىلارنىڭ ئىدىيىسى ۋە ھەرىكىتىگە تەسىر يەتكۈزىدىغانلىقىنى بىلىش كېرەك ـ تە ! بىر كىشى تاسادىپىي بىر ـ ئىككى كۈن يۇزىنى يۇماي قالسا ، ئەلۋەتتە ، ياخشى بولمايدۇ ، يۇغاندىمۇ ، يۇزىنىڭ بىر ـ ئىككى يېرىدە كىر قالسا ، بۇمۇ چىرايلىق كۆرۈنمەيدۇ ، لېكىن بۇنىڭ ھېچقانداق زور خەۋپى يوق . ماقالە يېزىش ، نۇتۇق سۆزلەش بۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ ، ئۇ پەقەت كىشىلەرگە تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈندۇر ، يولداشلىرىمىز ، ئەكسىچە ، بۇنىڭغا يۈزە قارايدۇ ، بۇ ـــ مۇھىم ئىش بىلەن مۇھىم بولمىغان ئىشنى ئالماشتۇرۇپ قويۇشتۇر . كۆپلىگەن كىشىلەر ، ماقالە يېزىشتا ، نۇتۇق سۆزلەشتە ئالدىن تەتقىق قىلمىسىمۇ ، ئالدىن تەييارلىق كۆرمىسىمۇ بولىدۇ ، دەپ ئويلايدۇ ؛ ماقالىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىنمۇ ، يۇزىنى يۇيۇپ بولۇپ ئەينەككە قارىغاندەك ، بىرقانچە قېتىم كۆرۈپ چىقماستىن ، كەلسە ـ كەلمىسە ئېلان قىلىۋېرىدۇ . نەتىجىدە كۆپىنچە «قەلەم تەۋرەتسە مىڭ سۆز يازىدۇ ، ئەمما ماۋزۇدىن 10 مىڭ يول يىراق كېتىدۇ» ، ئۆزى تالانت ئىگىسىدەك كۆرۈنسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ، ھەممىلا جايدا كىشىلەرگە زىيان يەتكۈزىدۇ . مەسئۇلىيەتچانلىقى ئاجىز بولۇشتەك بۇنداق يامان ئادەتلەر تۇزىتىلىشى لازىم ، شۇ چاغدىلا ياخشى بولىدۇ .

يەتتىنچى جىنايىتى : پۈتۈن پارتىيىگە زەھەر تارقىتىش ، ئىنقىلابقا زىيان يەتكۈزۈش . سەككىزىنچى جىنايىتى : كەڭ تارقىلىپ كېتىپ ، دۆلەتكە ۋە خەلققە بالايىئاپەت يەتكۈزۈش . بۇ ئىكىكىسىنىڭ مەنىسى ئۆز ـ ئۆزىدىنلا چۈشىنىشلىك ، كۆپ سۆزلەشنىڭ ھاجىتى يوق . دېمەك ، پارتىيە باگۇسى ئىسلاھات قىلىنمىسا ، ئۇنىڭ راۋاجلىنىشىغا يول قويۇپ بېرىلسە ، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ئېغىر بولىدۇ ، ناھايىتى يامان دەرىجىگە يېتىپ بارىدۇ . پارتىيە باگۇسىنىڭ ئىچىگە سۇبيېكتىپچىلىق ، مەزھەپچىلىك زەھەرلىرى يوشۇرۇنغان ، بۇ زەھەرلەر تارقىلىپ كەتسە ، پارتىيىگە ، دۆلەتكە زىيان يەتكۈزىدۇ .

يۇقىرىدىكى سەككىز ماددا ـــ بىزنىڭ پارتىيە باگۇسىنى ئەيىبلەپ چىقارغان خىتابنامىمىزدۇر .

بۇ پارتىيە باگۇسى شەكلى ئىنقىلابىي روھنى ئىپادىلەشكە ئۇڭايلىق بەرمەيلا قالماي ،

بەلكى ئىنقىلابىي روھنى ناھايىتى ئاسان بوغۇپ قويىدۇ . ئىنقىلابىي روھنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ، پارتىيە باگۈسىنى چۆرۈپ تاشلاپ ، جانلىق ، يېڭى ، كۈچلۈك ماركسىزم ـ لېنىنىزملىق ئەدەبىيات ئىستىلىنى قوللىنىش لازىم . بۇنداق ئەدەبىيات ئىستىلى خېلى بۇرۇنلا مەۋجۇت ئىدى ، لېكىن تولۇقلانماي ، ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلانماي كەلدى . بىز چەت ئەل باگۈسى ۋە پارتىيە باگۈسىنى يىمىرىپ تاشلىغاندىن كېيىن ، يېڭى ئەدەبىيات ئىستىلى تولۇقلىنالايدۇ ، ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلىنالايدۇ ، پارتىيىنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىمۇ ئالغا سىلجىيدۇ .

پارتىيە باگۈسى ماقالە ۋە نۇتۇقلاردىلا بولۇپ قالماي ، مەجلىس ئېچىشتىمۇ بار . «1 . مەجلىس ئېچىش ، 2 . دوكلات قىلىش ، 3 . مۇزاكىرە قىلىش ، 4 . خۇلاسە چىقىرىش ، 5 . مەجلىس يېپىش» . ھەممە جايدا چوڭ ـ كىچىك مەجلىسلەرنىڭ ھەممىسىدە مۇشۇ ئۆلۈك تەرتىپ قوللىنىلىدىغان بولسا ، بۇمۇ پارتىيە باگۈسى بولامدۇ ؟ مەجلىستە «دوكلات» قىلىنغاندا ، دوكلات كۆپىنچە «1 . خەلقئارا ئەھۋال ، 2 . ئىچكى ئەھۋال ، 3 . چېگرا رايون ئەھۋالى ، 4 . ئۆز ئورنىنىڭ ئەھۋالى» ئۈستىدە بارىدۇ ، مەجلىس كۆپىنچە ئەتىگەندىن كەچكىچە داۋام قىلىدۇ ، سۆزى يوق كىشىلەرمۇ بىر قېتىم سۆزلەپ قويىدۇ ، سۆزلىمىسە كىشىلەر ئالدىدا خجالەتتە قالغاندەك بولىدۇ . قىسقىسى ، ئەمەلىي ئەھۋالغا قارىماسلىق ، قېتىپ قالغان كونا شەكىل ، كونا ئادەتلەرگە چىڭ ئېسىلىۋېلىشتەك ھادىسىلەرنى ئىسلاھات قىلىش لازىم ئەمەسمۇ ؟

ھازىر كۆپلىگەن كىشىلەر مىللەتلەشتۈرۈش ، پەنىيلەشتۈرۈش ۋە ئاممىۋىلاشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىۋاتىدۇ ، بۇ ناھايىتى ياخشى . لېكىن «لاشتۇرۇش» باشتىن ـ ئاياغقىچە ، ئىچىدىن ـ تېشىغىچە ئەمەلگە ئاشۇرۇش دېمەكتۇر ؛ بەزى كىشىلەر «ئازراق» مۇ ئەمەلگە ئاشۇرماي تۇرۇپ ، «لاشتۇرۇش» نى تەشەببۇس قىلىۋاتىدىغۇ ؟ شۇنىڭ ئۈچۈن مەن بۇ يولداشلارنىڭ ئالدى بىلەن «ئازراق» ئىشلەپ ، ئاندىن «لاشتۇرۇش» قا ئۆتۈشىنى تەۋسىيە قىلىمەن ، ئۇنداق بولمىغاندا ، ئاۋۋالقىدەكلا دوگماتىزم ۋە پارتىيە باگۈسىدىن قۇتۇلغىلى بولمايدۇ ، بۇ نەزەرى ئۇستۇن ، قولىدىن ئىش كەلمەيدۇ ، ئارزۇسى چوڭ ، قابىلىيىتى تۆۋەن ، دېگەنلىك بولىدۇ ، بۇنىڭدىن نەتىجە چىقمايدۇ . مەسىلەن ، ئاغزىدا ئاممىۋىلاشتۇرۇش ، ئىنى سۆزلەپ ، ئەمەلدە ئاممىۋىلاشتۇرمايدىغان كىشىلەر ناھايىتى ئېھتىياج قىلىشى لازىم ، ئەگەر كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئامما ئارىسىدىن بىرەر كىشى يولدا ئۇنىڭغا ئۇچراپ قالسا : «ئەپەندى ، قېنى ماڭا بىر ئاممىۋىلاشتۇرۇپ كورسىتىڭا» ، دەپ مات قىلىپ قويىدۇ . ئاممىۋىلاشتۇرۇشنى ئاغزىدا تەشەببۇس قىلىپلا قالماي ، بەلكى ئۇنى ھەقىقەتەن ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان كىشى ھەقىقىي تۇردە پۇقرالاردىن ئۆگىنىشى كېرەك ، ئۇنداق بولمىغاندا ، «لاشتۇرۇش» نى ، بەربىر ئەمەلگە ئاشۇرالمايدۇ . ئاممىۋىلاشتۇرۇش دەپ ھەر كۈنى ۋارقىراپ يۈرىدىغان بەزى كىشىلەر پۇقرالار تىلىدا ئىككى ئېغىز سۆزنىمۇ ئوڭشاپ قىلالمايدۇ ، بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ پۇقرالاردىن ئۆگىنىشكە بەل باغلىمىغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ ، ھەقىقەتتە ، ئۇلارنىڭ غەرىزى يەنىلا ئاممىۋىلاشتۇرماسلىق .

بۇگۈن مەجلىستە «تەشۋىقات قوللانمىسى» نامىلىق كىتابچە تارقىتىلدى ، ئۇنىڭ ئىچىدە تۆت پارچە ماقالە بار ، مەن يولداشلارنىڭ بۇنى بىرقانچە قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن .

بىرىنچى ماقالە «ۋ ك پ (ب) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» دىن ئۈزۈندە قىلىپ ئېلىنغان بولۇپ ، ئۇنىڭدا لېنىنىنىڭ قانداق تەشۋىق قىلغانلىقى سۆزلىنىدۇ . لېنىنىنىڭ تەشۋىقات

ۋەرەقلىرى يېزىش ئەھۋالى ئۈستىدە مۇنداق دەيىلىدۇ : «پېتېربۇرگ ،ئىشچىلار سىنىپىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كۈرەش ئىتتىپاقى ، لېنىننىڭ يولباشچىلىقى بىلەن رۇسىيىدە بىرىنچى بولۇپ سوتسىيالىزمنى ئىشچىلار ھەرىكىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە باشلىدى . ئۆز گۈرۈپپە-لىرىغا قاتناشقۇچىلار ئارقىلىق كارخانىلاردىكى ئەھۋالدىن ياخشى خەۋەردار بولغان ،كۈرەش ئىتتىپاقى ، بىرەر فابرىكىدا ئىش تاشلاش بولغان چاغدا ، دەررۇ تەشۋىقات ۋەرەقلىرى ، سوتسىيالىستىك خىتابنامىلەر چىقىرىپ مەدەت بېرىپ تۇراتتى . بۇ تەشۋىقات ۋەرەقلىرىدە فابرىكا ئىگىلىرىنىڭ ئىشچىلارنى قىستىلىرى پاش قىلىناتتى ، ئىشچىلارنىڭ ئۆز مەنپەئەتلە-رى ئۈچۈن قانداق كۈرەش ئېلىپ بېرىشلىرى كېرەك ئىكەنلىكى چۈشەندۈرۈلەتتى ، ئىشچە-لارنىڭ تەلەپلىرى يېزىلاتتى . تەشۋىقات ۋەرەقلىرىدە كاپىتالىزمنىڭ ۋۇجۇددىكى مەرەزلە-رى ، ئىشچىلارنىڭ گادايلىق بىلەن كۈن كەچۈرۈۋاتقانلىقلىرى ، ئۇلارنىڭ 12 ــ 14 سائەتلىك ھەددىدىن تاشقىرى ئېغىر ئەمگەكلىرى ، ئۇلارنىڭ ھوقۇقسىزلىقلىرىغا ئوخشاش ھەقىقىي ئەھۋاللار قالدۇرۇلماي ئېچىپ تاشلىناتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، بۇ تەشۋىقات ۋەرەقلىرىدە يەنە تېگىشلىك سىياسىي تەلەپلەرمۇ قويۇلاتتى» .

«ياخشى خەۋەردار بولغان» ـ ھە ! «قالدۇرۇلماي ئېچىپ تاشلانغان» ـ ھە !

«لېنىن 1894 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىشچى بابۇشكىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئەنە شۇنداق بىرىنچى تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى ھەم پېتېربۇرگدىكى سىمەننىكوف زاۋۇتىنىڭ ئىش تاشلىغان ئىشچىلىرىغا قارىتىلغان مۇراجىئەتنامىنى يېزىپ چىقتى» .

بىر تەشۋىقات ۋەرەقىسى يېزىش ئۈچۈن ئەھۋالدىن ياخشى خەۋىرى بار يولداشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىش كېرەك . لېنىن ئەنە شۇنداق تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئاساسلىنىپ ماقالە يازاتتى ۋە ئىشلەيتتى .

«مۇنداق ھەربىر تەشۋىقات ۋەرەقىسى ئىشچىلارنىڭ روھىنى ناھايىتى كۆتۈرەتتى . ئىش-چىلار سوتسىيالىستلارنىڭ ئۇلارغا ياردەم بېرىۋاتقانلىقىنى ، ئۇلارنى ھمايە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى» ⑧ .

بىز لېنىننى ياقلىغۇچىلارغۇ ؟ ئەگەر شۇنداق ئىكەنمىز ، لېنىننىڭ روھى بويىچە ئىشلە-شىمىز لازىم . باشتىن ـ ئاياغ قۇرۇق سۆز ، بىمەنە سەپسەتە ساتماسلىقىمىز ؛ ئوبيېكتقا قارىماي ، نىشانسىز ئوق ئاتماسلىقىمىز ؛ شۇنىڭدەك ئۆزىمىزنىڭكىنىلا راست قىلىپ ، قۇرۇق گەپ ساتماسلىقىمىز ، بەلكى لېنىنغا ئوخشاش ئىشلىشىمىز لازىم .

ئىككىنچى ماقالە دىمىتروفنىڭ كومموۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنىڭ 7 ـ قۇرۇلتىيىدا قىلغان دوكلاتىدىن ئۈزۈندە قىلىپ ئېلىنغان . دىمىتروف نېمىلەرنى دېگەنىدى ؟ ئۇ مۇنداق دېگەنىدى : «ئاممىغا كىتابتىكى فورمىلار بىلەن ئەمەس ، ئاممىنىڭ ئىشى ئۈچۈن كۈرىشۋاتقان جەڭچىلەرنىڭ تىلى بىلەن سۆزلەشنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم ، بۇ جەڭچىلەرنىڭ ھەربىر سۆزى ، ھەربىر ئوي ـ پىكرى مىليونلىغان ئاممىنىڭ ئوي ـ پىكرى ۋە كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ» .

«ئەگەر بىز ئاممىا چۈشىنىدىغان سۆزلەرنى ئۆگىنىۋالمىساق ، ئۇ چاغدا كەڭ ئاممىا بىزنىڭ قارارلىرىمىزنى ئۆزلەشتۈرەلمەيدۇ . بىز ھەر دائىم ئاددىي ، كونكرېت ، ئاممىغا تونۇش ۋە چۈشىنىشلىك ئوبرازلار بىلەن سۆزلەشكە تېخى ماھىر ئەمەسمىز . بىز تېخى پىششىق يادلىۋالغان ئابستراكت فورمىلالارنى چۆرۈپ تاشلىيالمىدۇق . ئەمەلىيەتتە ، سىلەر پەقەت بىزنىڭ تەشۋىقات ۋەرەقلىرىمىز ، گېزىتلىرىمىز ، قارارلىرىمىز ۋە تېزىسلىرىمىزغا قاراپ باقساڭلارلا ، شۇنى كۆرەلەيسىلەر : بۇ نەرسىلەر كۆپىنچە شۇنداق تىل بىلەن يېزىلغانكى

ۋە شۇنداق ئېغىر يېزىلغانكى ، بۇنى ئاددىي ئىشچىلارنىڭ چۈشىنىشى ئۈ ياقتا تۇرسۇن ، ھەتتا پارتىيەمىزدىكى كادىرلارنىڭمۇ چۈشىنىشى قىيىن » .

قانداق ؟ بۇ ، بىزنىڭ كېسەللىرىمىزنىڭ دەل ئۆزىنى كۆرسىتىپ بەرگەنلىك ئەمەسمۇ ؟ دۇرۇس ، پارتىيە باگۈسى جۈڭگودا بار ، چەت ئەللەردىمۇ بار ئىكەن ، مانا بۇنىڭدىن ئۇنىڭ ئومۇمىي كېسەل ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ . (كۈلكە) . لېكىن ، بىز يولداش دىمىتروف-نىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۆزىمىزنىڭ كېسىلىمىزنى چاپسان ساقايتىۋالساق ياخشى بولاتتى .

«بىزنىڭ ھەربىرىمىز تۆۋەندىكى باشلانغۇچ قائىدىنى ھەقىقىي ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشىمىز ، ئۇنى قانۇن قىلىۋېلىشىمىز ، بولشېۋىستىك قانۇن قىلىۋېلىشىمىز لازىم ؛ بىرنەرسە يازغىنىڭ-دا ياكى نۇتۇق سۆزلىگىنىڭدە ھەر ۋاقىت ھەربىر ئاددىي ئىشچىنىڭ چۈشىنىشىنى ، چاقىرى-قىنىڭغا ئىشىنىشىنى ۋە ساڭا ئەگىشىشكە بەل باغلىشىنى ئويلىشىڭ كېرەك . زادى كىم ئۈچۈن يازىدىغانلىقىڭنى ۋە كىمگە سۆز قىلىدىغانلىقىڭنى ئويلىشىڭ كېرەك »⑦ .

بۇ ــ كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئاغرىق داۋالاش ئۈچۈن بىزگە بەرگەن دورا قەغىزى ، ئۇنىڭغا رېئايە قىلىشىمىز لازىم . بۇ ــ «قائىدە» ــ دە !

ئۈچىنچى ماقالە «لۇشۈن ئەسەرلىرى» دىن تاللىۋېلىنغان ، بۇ ــ لۇشۈننىڭ «بېيدۇ زاجۇ»⑧ ژۇرنىلىنىڭ ماقالىنى قانداق يېزىش توغرىسىدىكى مۇھاكىمىسىگە جاۋابەن يازغان خېتى . ئۇ ، نېمىلەرنى كۆرسەتتى ؟ ئۇ ماقالە يېزىشنىڭ جەمئىي سەككىز قائىدىسىنى كۆر-سەتتى ، مەن ھازىر ئۇنىڭدىن بىرنەچچىسىنى سۆزلەپ ئۆتىمەن .

بىرىنچىسى : «تۇرلۇك ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلۈش ، ئازغىنا كۆرۈش بىلەنلا يازماستىن ، كۆپ كۆرۈش » .

گەپ يېرىم ـ يارتا ئىشلار ئۈستىدە ئەمەس ، «تۇرلۇك ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلۈش» ئۈستىدە كېتىۋاتىدۇ . گەپ چالا ـ بۇلا كۆرۈش ئۈستىدە ئەمەس ، «كۆپ كۆرۈش» ئۈستىدە كېتىۋاتىدۇ . بىز قانداق قىلىۋاتىمىز ؟ دەل ئۇنىڭ تەتۇرىچە ، ئازغىنا كۆرۈش بىلەنلا يېزىۋات-مايمىزمۇ ؟

ئىككىنچىسى : «يازالمىغان چاغدا ، زورلىنىپ يازماسلىق » .

بىز قانداق قىلىۋاتىمىز ؟ مېڭىمىزدە ھېچ نەرسە يوقلۇقى ئۈچۈن تۇرۇقلۇق ، ھەدەپ يېزىشقا زورلىنىۋاتمايمىزمۇ ؟ تەكشۈرمەي ، تەتقىق قىلماي ، قەلەمنى ئېلىپلا «زورلىنىپ يېزىش» ــ مەسئۇلىيەتسىزلىك پوزىتسىيەسىدۇر .

تۆتىنچىسى : «يېزىپ بولغاندىن كېيىن ئاز دېگەندە ئىككى قېتىم كۆرۈپ چىقىش ، بولسىمۇ بولىدىغان ، بولمىسىمۇ بولىدىغان سۆزلەر ، جۈملىلەر ، ئابزاسلارنى قىلچە ئايىماس-تىن چىقىرىپ تاشلاش لازىم . ھېكايە يېزىشقا بولىدىغان ماتېرىياللارنى قىسقارتىپ سۈشىي يېزىش كېرەككى ، سۈشىي يېزىلىدىغان ماتېرىياللارنى ھەرگىز ئۇزارتىپ ھېكايە يازماسلىق كېرەك » .

كۈك فۇزى «تەكرار پىكىر قىلىش»⑨ نى تەشەببۇس قىلغان ، خەن يۈمۇ «ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى پىكىر قىلىشتا»⑩ دېگەن ، بۇلار ــ قەدىمكى زامان-دىكى ئىشلاردۇر . ھازىرقى ئىشلار ، مەسىلىلەر ناھايىتى مۇرەككەپ ، بەزى ئىشلاردا ھەتتا 3 ــ 4 قېتىم ئويلاشمۇ ئازلىق قىلىدۇ . لۇشۈن «ئاز دېگەندە ئىككى قېتىم كۆرۈپ چىقىش كېرەك» دەيدۇ ، كۆپ بولغاندىچۇ ؟ بۇنى ئۇ ئېيتمىغان ، مېنىڭچە ، مۇھىم ماقالىلەرنى ئون

نەچچە قېتىم كۆرۈپ چىقىپ ، ئىخلاس بىلەن تۇزىتىپ ، ئاندىن ئېلان قىلىش كېرەك . ماقالە ــ ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئىنكاسىدۇر ، شەيئىلەر بولسا چىگىش ھەم مۇرەككەپ بولىدۇ ، ئۇلارنى تەكرار تەتقىق قىلىش لازىم ، شۇنداق قىلغاندىلا ، مۇڭاپىق ئەكس ئەتتۈرگىلى بولىدۇ ؛ بۇنىڭدا بىپەرۋالىق قىلىش ــ ماقالە يېزىشنىڭ باشلانغۇچ ساۋادىنىمۇ بىلمىگەنلىكتۇر .

ئالتىنچىسى : «ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم چۈشەنمەيدىغان تەسۋىرىي سۆزلەرنى ياساپ چىقماسلىق» .

بىز «ياساپ چىققان» نەرسىلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ كەتتى ، قىسقىسى ، ئۇلارنى «ھېچكىم چۈشەنمەيدۇ» . جۈملىلەرنىڭ ئۇزۇنى 40 ــ 50 سۆزدىن تۇزۇلگەن ، ئۇ «ھېچكىم چۈشەنمەيدىغان تەسۋىرىي سۆزلەر» بىلەن تولغان . لۇشۈننى ھىمايە قىلىمىز دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەي يۇرگەن نۇرغۇن كىشىلەر ــ دەل لۇشۈنگە خىلاپلىق قىلىۋاتقانلاردۇر !

ئاخىرقى ماقالە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 6 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 ـ ئومۇمىي يىغىنىدا قوبۇل قىلىنغان دوكلاتنىڭ تەشۋىقاتنى مىللىيلاشتۇرۇش توغرىسىدا دېگەن قىسمى . 6 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 ـ ئومۇمىي يىغىنى 1938 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەنىدى ، بىز ئۇ چاغدا : «جۇڭگونىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدىن ئايرىلغان ھالدا سۆزلەنگەن ماركسىزم ئابستراكت ، پۇچەك ماركسىزملا بولىدۇ» ، دېگەنىدۇق . بۇ ، ماركسىزم توغرىسىدا قۇرۇق سەپسەتە سېتىشقا قارشى تۇرۇش كېرەك ؛ جۇڭگودا ياشىغۇچى كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرى ماركسىزمنى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ ئەمەلىيىتىگە باغلاپ تەتقىق قىلىشى كېرەك ، دېگەنلىكتۇر .

«چەت ئەل باگۇسى بىكار قىلىنىشى ، پۇچەك ، ئابستراكت مۇقاملار ئازراق ئېيتىلىشى ، دوگماتىزم دەم ئېلىشى ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى يېڭى ، جانلىق ، جۇڭگو پۇقرالىرى ياقتۇرىدىغان جۇڭگو ئىستىلى ۋە جۇڭگو ئۇسلۇبى ئېلىشى كېرەك . ئىنتېرناتسىئوناللىق مەزمۇن بىلەن مىللىي شەكىلنى ئاجرىتىۋېتىش ــ ئىنتېرناتسىئوناللىقنى بىر ئازمۇ چۈشەنمەيدىغان كىشىلەرنىڭ ئىشى ، بىز بۇ ئىككىسىنى زىچ بىرلەشتۇرۇشىمىز كېرەك . بۇ مەسىلىدە ، بىزنىڭ قاتارىمىزدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بەزىبىر ئېغىر خاتالىقلارنى ئەستايىدىل تۈگىتىشىمىز كېرەك» .

بۇ يەردە ، چەت ئەل باگۇسى بىكار قىلىنىۋاتسا ، بەزى يولداشلار ئەمەلىيەتتە تېخى ئۇنى تەشەببۇس قىلماقتا . بۇ يەردە پۇچەك ، ئابستراكت مۇقاملار ئازراق ئېيتىلىۋاتسا ، بەزى يولداشلار ئۇنى زورمۇزور كۆپرەك ئېيتماقتا . بۇ يەردە ، دوگماتىزملىق دەم ئالىۋاتسا ، بەزى يولداشلار ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزماقتا . قىسقىسى ، كۆپلىگەن كىشىلەر 6 ـ ئومۇمىي يىغىن ماقۇللىغان دوكلاتنى ، گويا ئۇنىڭ بىلەن قەستەن قېرىشىۋاتقاندەك ، قۇلىقىدا تۇتمايۋاتىدۇ .

مەركەز ھازىر پارتىيە باگۇسىنى ، دوگماتىزمنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى چوقۇم ئۇزۇل ـ كېسىل چۆرۈپ تاشلاشنى قارار قىلدى ، شۇنىڭ ئۈچۈن مەن بۇ يەردە كۆپرەك سۆزلىدىم . يولداشلارنىڭ سۆزلىگەنلىرىمنى مۇلاھىزە قىلىشىنى ، تەھلىل قىلىشىنى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھەركىمنىڭ ئۆز ئەھۋالىنىمۇ تەھلىل قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن . ھەربىر كىشى ئۆزى ئۇستىدە ياخشىراق ئويلىشى ، شۇنىڭدەك ئۆزى ئويلاپ ئېنىقلىغان نەرسىلەرنى سىرداش دوستلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئەتراپتىكى يولداشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئۆز كەمچىلىكلىرىنى ھەقىقىي ئۆزگەرتىشى كېرەك .

ئىزاهلار

① بۇ ـــ يولداش ماۋ زېدۇڭ يەنئەن كادىرلار يىغىندا سۆزلىگەن نۇتۇق .

② يېڭى ۋە كونا باگۇلارغا قارشى تۇرۇش ـــ لۇشۇن ئەسەرلىرىنىڭ ئىزچىل روھى . لۇشۇن «ساختا ئەركىنلىك» دېگەن كىتابىدىكى «تەكتىگە يېتىش» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ : «باگۇ ـــ ئەسلىدە ھاماقەتلىكنىڭ مەھسۇلى . بىرىنچىدىن ، ئىمتىھان ئىشلىرىغا قارايدىغان ئەمەلدارلار ئاۋارىگەرچىلىكتىن قاچاتتى ـــ ئۇلارنىڭ تولىسىنىڭ مېڭىسى يېنچېنمۇ ياغىچىدىن ياسالغان ـــ ئەڭلىيالارچە يېزىپ قالدۇرۇلغان ھېكمەتلىك سۆزلەرنى ، ماقالىنىڭ قۇراشتۇرۇلۇشىدىكى ئۈيغۇنلۇقنى ، ماقالىنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبىنى بەلگىلىك ئۆلچەم بولمىغانلىقتىن پەرق ئېتىش تەس ئىدى ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ماقالىنى بۇيرۇق بىلەن بەلگىلەنگەن ئەندىزىلەرگە مۇۋاپىق قىلىپ ، بوغۇملارغا بۆلۈپ يېزىشنى بەلگىلەيتتى ، ھەربىر ماقالىنى مۇشۇ ئەندىزە بىلەن ئۆلچەيتتى ، بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ماقالىنىڭ قىممىتىنى بىر قاراشتىلا كۆرۈپ ئالالايتتى ؛ ئىككىنچىدىن ، ئىمتىھان بەرگۈچىلەرمۇ ئانچە كۆچ كەتمەيدۇ ، ئاۋارىچىلىك بولمايدۇ ، دەپ بىلىشەتتى . مۇنداق باگۇنىڭ يېڭىسىنىمۇ ، كونىسىنىمۇ سۈپۈرۈپ تاشلاش كېرەك» . چەت ئەل باگۇسى 4 ـ ماي ھەرىكىتىدىن كېيىن بەزى پۈچەك بۇرژۇئا ۋە ئۇششاق بۇرژۇئا زىيالىيلىرى راۋاجلاندۇرغان نەرسە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ تارقىتىشى نەتىجىسىدە ئىنقىلابىي مەدەنىيەت قوشۇنىدا ئۇزاقتىن بۇيان مەۋجۇت ئىدى . لۇشۇن ئۇزىنىڭ نۇرغۇن ماقالىلىرىدە ئىنقىلابىي مەدەنىيەت قوشۇنىدىكى چەت ئەل باگۇسىغا قارشى تۇرغان ، ئۇ مۇنداق چەت ئەل باگۇسىنى تەنقىدلەپ : «باگۇنىڭ يېڭىسىنىمۇ ، كونىسىنىمۇ سۈپۈرۈپ تاشلاش كېرەك ، . . . مەسىلەن ، پەقەت ‹ھاقارەتلەش› ، ‹ھەيۋە قىلىش› ، ھەتتا ‹ھۆكۈم چىقىرىش› ، نىلا بىلىپ ، ھەر كۈنى پەيدا بولۇپ تۇرغان يېڭى پاكىتلار ، يېڭى ھادىسىلەرنى پەن ئېرىشكەن فورمىلالار بىلەن كونكرېت ۋە ھەقىقىي رەۋىشتە چۈشەندۈرۈشنى خالىماي ، تەييار فورمىلالارنى كۆچۈرۈۋېلىپ ، ئۇلارنى ھەممە ئىشتا قالايمىقان قوللىنىۋەرسە بۇمۇ بىر تۈرلۈك باگۇ بولىدۇ» ، دېگەنىدى . («تەكتىگە يېتىش» كە قوشۇمچە قىلىنغان «جۇ شىۇشىاغا جاۋاب خەت» كە قارالسۇن) .

③ مۇشۇ تاللانما ئەسەرلەرنىڭ 1 ـ تومىدىكى «جۇڭگو ئىنقىلابى ئۇرۇشىنىڭ ئىستراتېگىيە مەسىلىسى» نامىغا ئىزاھنى قارالسۇن .

④ بۇ ـــ لۇشۇننىڭ «شالغۇت مۇقاملار» توپلىمىدىكى بىر ماقالىنىڭ ماۋزۇسى ، بۇ ماقاله 1932 ـ يىلى يېزىلغان بولۇپ ، «لۇشۇن ئەسەرلىرى» نىڭ 5 ـ تومىغا كىرگۈزۈلگەن .

⑤ شەھەردە توغرا كەسىپ بىلەن شۇغۇللانماي ، تىلەمچىلىك ياكى ئوغرىلىق بىلەن كۈن كەچۈرىدىغان سەرگەردانلارنى شائخەيلىكلەر بېيىسەن دەپ ئاتايدۇ ، ئۇلار ئادەتتە ناھايىتى ئورۇق كېلىدۇ .

⑥ «ۋ ك پ (ب) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» I باب 3 ـ بۆلۈمىگە قارالسۇن .

⑦ دىمىتروفنىڭ كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنىڭ 7 ـ قۇرۇلتىيىدا قىلغان خۇلاسە سۆزى ـــ «ئىشچىلار سىنىپىنىڭ فاشىزمغا قارشى بىرلىك سېپى ئۈچۈن كۇرىشەيلى» نىڭ VI قىسمى ـــ «پەقەت توغرا لۇشيەن بولۇشىلا كۇپايە قىلمايدۇ» غا قارالسۇن .

⑧ «بېيدۇ زاجۇ» ژۇرنىلى ـــ جۇڭگو سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقى تەرىپىدىن 1931 ـ يىلىدىن 1932 ـ يىلغا قەدەر نەشر قىلىنغان ئايلىق ژۇرنال . «بېيدۇ زاجۇ» ژۇرنىلىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب» «لۇشۇن ئەسەرلىرى» نىڭ 4 ـ تومىدىكى «ئالا كۆڭۈل» گە كىرگۈزۈلگەن .

⑨ «لۇنيۇ» دېگەن كىتابنىڭ «گۇڭيېچاڭ ـــ 5 ـ باب» قا قارالسۇن .

⑩ خەن يۇ ـــ مىلادىيە VIII ئەسىردىن IX ئەسىرگىچە ياشىغان كىشى ، جۇڭگونىڭ تاڭ دەۋرىدىكى مەشھۇر يازغۇچىسى . ئۇ «ئىلىم تەھسىل قىلىش ھەققىدە» دېگەن ئەسىرىدە : «ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىك بولۇشى پىكىر قىلىشتا ، بۇزۇلۇشى بىپەرۋالىق قىلىشتا» ، دېگەن .

2 . كىتاب ئۇە كىتاب مەدەنىيىتى

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن

مۇقەددىمە

ئىنسان ــ ئۇچۇر سۇبيېكتى ئىقتىدارىغا ئىگە ئىجتىمائىي ھايۋان . ئۇ ئۇزۇقلىنىش ۋە بىخەتەرلىك ئۇچۇرىغىلا ئەمەس ، يەنە زامان ، ماكان خاراكتېرلىك ، تامغىلىق ئۇچۇر ئىقتىدارىغا ئىگە .

كىتاب ــ يۇكسەك ئۇچۇر ۋە مۇقەددەس تامغىدىن ئىبارەت . ئىنسانىيەت يازما تارىخ ۋە كىتاب سەھىپىلىرىگە بىلىش ۋە ئىپادىلەش جەۋھەرلىرىنى يېزىق ئارقىلىق قالدۇرۇشتىن ئىلگىرى ئۆز تۇرمۇشى ، ئالەم قاراشلىرى ۋە روھىيەت ئۆركەشلىرىنى قىيا تاشلارغا ، قونچاق ياكى تاش ـ سۆڭەك ، بىرونزا بۇيۇملىرىغا ، كاھىش قاچىلارغا ھەر خىل قىياپەتلىك ياكى سىمۋوللۇق رەسىم ۋە تامغا ـ بەلگىلەر بىلەن چېكىشكەن . ماقال ـ تەمسىل ، ئەپسانە ، رىۋايەت ، مەسەل ، چۆچەك ، ناخشا ـ قوشاق شەكلىدە ئەقىل دەستۇرلىرى تۇزۇشكەن . مانا بۇلار كىتاب شەكلىگە كىرمىگەن «كىتاب» تىن ئىبارەت .

ھازىرغىچە يېزىق شەكلىدىكى ئەڭ قەدىمكى كىتاب ئىككى دەريا ــ دەجلە ۋە فرات ئارىلىقىغا كۆچۈپ كەلگەن خەلقلەرنىڭ مىلادىيىدىن 3 مىڭ يىللار ئىلگىرىكى لايدىن بىنا ۋە قەسرلەر ياسىغاندا لاي تاختىلارغا يېزىلغان «پايتەخت قۇرغۇچى گىلگامىش» داستانىدىن ئىبارەت . بۇ تۇنجى ئۇچلۇق تاياقچە ـ قەلەم بىلەن لاي تاختىلارغا يېزىلغان «كىتاب» تىن باشقا يەنە مىلادىيىدىن XVIII ئەسىر ئىلگىرى مىخ يېزىق بىلەن يېزىلغان «كىتاب» بابىل شاھى ھاممۇرابىنىڭ 282 ماددىلىق قانۇن دەستۇرى ھېسابلىنىدۇ .

قەغەزنىڭ ئىختىرا قىلىنىشىغىچە تېرە ۋە مەخسۇس تەييارلانغان تاختا ـ تاختىلار كىتابچىلىقنىڭ ئاساسىي ۋاستىسى بولغان . قەغەزنىڭ ئىختىرا قىلىنىشى كىتابچىلىق تارىخىدا ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى . شۇنىڭدىن باشلاپ خانلىق سارايلاردا مەخسۇس مىرزاخانىلار قۇرۇلۇپ ، ئەسەرلەر قەلەم بىلەن كۆچۈرۈلىدىغان بولدى . كېيىنچە ، ياغاچقا خەت ئويۇش ئارقىلىق كىتاب ـ رىسالىلەرنىڭ نۇسخىسىنى كۆپەيتىش ، ئارقىدىنلا تاش مەتبەئە كەشپ قىلىندى . مىخ مەتبەئە ھازىرقى زامان كىتابچىلىقىنى رەسمىي نەشرىيات كىتابچىلىقىغا ئايلاندۇردى . كېيىنچە مىخ مەتبەئەچىلىك قوغۇشۇن تاياقچىلىرىگە ئاساسلىنىدىغان بولدى . بۈگۈنكى كۈندە ئېلېكترونلۇق مەتبەئە تېخنىكىسى مەيدانغا كېلىپ كەڭ ئومۇملاشماقتا . مەتبەئەچىلىك تېخنىكىسىنىڭ داۋاملىق راۋاجلىنىشى خۇددى كىنو ۋە تېلېۋىزورەك جەمئىيەت نەشرىياتچىلىقى بىلەن ئائىلە نەشرىياتچىلىقى بىللە ساقلىنىدىغان يېڭى تۇزۇلمىنىڭ يېقىندىلا رېئاللىققا ئايلىنىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىمەكتە . بۇ ، ئىنسانىنىڭ ئۇلۇغ ئۇچۇر ئىقتىدارىنىڭ دولقۇنسىمان تەسىر دائىرىسىنى زامان ۋە ماكان جەھەتتە يېڭى پەللىگە كۆتۈرگۈسى .

ئۇلۇغ روھىيەت خەزىنىسى

كىتاب ـــ كىشى مەنىدە ئىنسانىيەتنىڭ بىلىش تارىخى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەسەۋۋۇر بوشلۇقىنىڭ سەھىپىلەشكەن شەكلىدىن ئىبارەت . كىتاب ئالدى بىلەن ئىنسان قەلبىدىكى كائىنات ، ياخشى كۆتۈپخانا ھەقىقىي مەنىسى بىلەن كائىناتنىڭ جاھانىمىا ئەينىكى بولۇپ ، بۇ ئەينەكتە ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىمىزدىن ھالقىغان دۇنياۋى ماھىيەتلەر جىلۋىلىنىدۇ . ئىنسان كىتاب ئارقىلىقلا پۈتكۈل تارىخنى قىياسەن باشتىن كەچۈرىدۇ . ئەنگلىيىلىك مۇتەپەككۇر بېكون ئېيتقاندەك «كىتاب قىممەت باھا يۇكنى ئەجدادتىن ئەۋلادقا يەتكۈزىدىغان كېمە» . كىتاب بىزنى مۇنەۋۋەر مەدەنىيەتنىڭ ئىزاھلىغۇچىسى ، ۋارىسى قىلىدۇ . پۈتۈن ماددىي روزغارلار ، بىنالار ، بانكىلار ، شەھەر ۋە مەملىكەتلەر ، ھەتتا پۈتۈن ـ سۈرۈك مىللەتلەرمۇ يوقىلىپ كېتىدۇ ، پەقەت كىتاب يوقالمايدۇ ، بىز كىتاب شاراپىتىدىن قەدىمكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەرنى ، خانىدانلىقلار قىسسىلىرىنى ، پەلسەپە جەۋھەرلىرىنى ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت دۇردانىلىرىنى بىلەلەيمىز . ئىنسان يارالقان مۆجىزىلەر ئىچىدە مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئىگە مۆجىزە پەقەت كىتابتۇر . كىتاب ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئۆلمەس روھى . ئۇلۇغ تارىخىي سىمالارنىڭ ھەقىقەت يالقۇنلىرىنى تىرىكلىك دەرگاھىدا مەڭگۈ يېلىنجىتىپ تۇرىدىغان مۇقەددەس ئوچاق . ئەگەر كىتاب بولمىغان بولسا ، دۇنيانى مىڭلىغان قۇياشمۇ جاھالەت ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇشى مۇمكىن بولمىغان بولاتتى ! مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ، پۈتكۈل ئىلىم ـ پەن ، مەدەنىيەت ۋە تارىخ بىرلا خەزىنىگە ئىگە ، ئۇ بولسىمۇ ئۇلۇغ روھىيەت قەسىدىسى بولغان كىتابتىن ئىبارەت .

كىتاب ھەربىر شەخسنىڭ مەنىۋى فوندى ۋە ئۇنىڭ كامالەت گۈۋاھنامىسى . قەدىمكى رىم ناتىقى تىستىرون «كىتابسىز ئۆي ـ جانسىز تەن» دەپ توغرا ئېيتقان ، كىتابسىز شەخس مەيلى ئۇ باي مىراسخور ياكى ئالتۇن خەزىنە ئىگىسى بولسۇن ، ئۇ بەختسىز ۋە بەختسىزلىكىدىن خەۋەرسىز نادانىدۇر . ئۇ يۇز يىل ياشىسىمۇ ، مەدەنىيەت تارىخىدىن ساۋاتسىز ئۆمرىكۆتە بەندە ھېسابلىنىدۇ .

كىتاب ئۆز ئاشقىغا چىنلىق ، ياخشىلىق ، گۈزەللىك ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر بەخش ئېتىدۇ . نادانىنىڭ بىر ئەسىرلىك ئۆمرى بىلىملىك كىشىنىڭ يېرىم ئەسىرلىك ئۆمرىدىن كۆپ قىسقا ھېسابلىنىدۇ . كىتاب قەلبىنى پاكلايدۇ . ئۇنىڭ ئىنسانغا بېغىشلىغان نۇر ـ نۇسرىتىنى ھەرقانداق زىننەت بۇيۇملىرىمۇ پەيدا قىلالمايدۇ . ئۇ قەلبىنى نۇرلاندۇرۇپ ، روھىيەتنى بېيىتىپ ، ئۆمۈرنى مەنىۋى بەخت ۋە يۇكسەك نەزەر بىلەن بېزەيدۇ . ئۇ ئىنسانىنىڭ يۇزى ، كۆزى ۋە سۆزىگە مۇقەددەسلىك نۇرى ئاتا قىلىدۇ . كىتاب ئاشنالىرى خۇددى ئالماستەك يارقىن بولسا ، نادانلىق ئىجىللىرى بەئەينى گۆشىيىپ تۇرغان قارا تاشقا ئوخشايدۇ .

كىتاب ـــ مىللەتنىڭ مەدەنىيەت دەرياسى ۋە مەنىۋى قىياپەت مەكتىپى . لابولبى توغرا ئېيتىدۇ : «تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى ھەربىر مىللەت ئاھالىسىنىڭ ئوقۇۋاتقان كىتابلىرىنىڭ سانى بىلەن ئۆلچىنىدۇ» . نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى پۇل تېجەش ئەمەس ، بەلكى نادانلىقتىن قۇتۇلۇش ۋە بۇ يولدا كىتاب بىلەن ھەپىلىشىشتۇر . تارىخ ئىسپاتلىدىكى ، مىللەتلەرنىڭ قەلب بايلىقى بىلەن قول ئىلكىدىكى بايلىق توغرا تاناسىپتۇر . «ئاۋۋال تائام ، ئاندىن كالام» دېگەن ئەقىدىگە چاپلىشىۋالغان مىللەت گادايلىققا ۋە ئۇنىڭ باش جىنايەتچىسى بولغان نادانلىققا چىڭ ئەقىدە باغلىغان مىللەتتۇر . نادانلىققا تارشى ئاتلىنىشقا جۇرئەت قىلغاندىلا ، بەخت يولى ئېچىلىدۇ ، بۇ ئەپسانە ئەمەس ، پولاتتەك ھەقىقەتتۇر . پۇل تاپقاندا

ئۆيىنى كۆزنى چاقنىتىدىغاندەك گىلەم ۋە زىننەت بۇيۇملىرى بىلەن بېزىگەن ئائىلە بىلەن ئۆيىنى كىتاب ئىشكاپلىرى بىلەن بېزىگەن ئائىلىنىڭ قىممىتى پەرقلىقتۇر . تەرەققىي قىلغان ئەللەردىكى ئائىلىلەر ئۆز قىرائەتخانىسىغا ئىگە بولۇپ ، ئۇلار روناق تاپقانسېرى كىتاب سېتىۋالىدۇ . ئۇلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى كىتاب مۇھىتىدا ئۆسىدۇ ، ئۆرلەيدۇ . قالاق ئەللەردىكى ئائىلىلەر بۇنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ . ئۆيىنى ئەينەك تام ، رەڭدار گىلەم ۋە ئىشرەت جاھازلىرى بىلەن بېزىگەن ئائىلە كىشىلىرىنىڭ مەنىۋى دۇنياسى خۇنۇك بولىدۇ . ئۇلار مەغرۇر ، تەنتەك ، پۇلپەز ، سۆلەتۋاز بولۇپ ، ئۆزلىرى ۋە پەرزەنتلىرى تېزدىن چۈشكۈنلىشىدۇ . بۇ جەھەتتىكى مىساللار كۆز ئالدىمىزدا تولۇپ يېتىپتۇ !

كىتاب ــ لوقمان ھېكىم . كىتاب ــ رۇستەم پالۋان . كىتاب ــ بەخت قۇشى ئەنقا ، بۇ ئاددىي تەسۋىر ئەمەس ، بەلكى مەڭگۈلۈك ھەقىقەت !

كىتاب دېڭىزى ۋە غەۋۋاسلىق ماھارىتى

دەۋرىمىزدە كىتاب شۇقەدەر كۆپەيدىكى ، ئۇنى رەقەم بىلەن ئىپادىلەشمۇ مۇشكۈل بولىدى . ئەمما ، ھېلىمۇ كىتاب يۇزىگە چىقمىغان بوشلۇقلار ناھايىتى نۇرغۇن . دەرۋەقە ، «كىتابنى ئاچسىلا مەنپەئەت بېرىدۇ» ، ئەمما كىتاب دېڭىزىدا قانداق جاۋاھىرات يىغىدىغان غەۋۋاس بولۇش ، بۇ مۇھىم ماھارەت .

كىتابلارنى دېڭىز قىلىۋەتكەن نەرسە ، ئەسلى مەنبە ، ئاساسىي نەزەرىيە مۇتەپەككۇرانە مۇھاكىمە قىلغۇچى كىتابلارنىڭ كۆپلۈكى بولماستىن ، بەلكى تارماقلاتما ، يەشمە ، ۋەقە بايان ، ئىچ پۇشقى ، قۇراشتۇرما كىتابلارنىڭ كىتاب بازىرىغا كەلكۈندەك كىرىپ كېلىشىدىن بولدى . بۇ ھال ھەربىر ئەقىل ئىگىسىدىن كىتاب پەرق ئېتىش ۋە كىتاب تاللاش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . ئېيتىش كېرەككى ، ھەقىقىي دانىشمەنلەر كىتابنى ھەممىدىن كۆپ كۆرگەن كىشىلەر بولۇشى ناتايىن ، ھەقىقىي ئالىملارمۇ ئەڭ نۇرغۇن كىتاب يازغان كىشىلەر بولۇشمۇ شەرت ئەمەس ، بۇ بىزگە خۇددى سۇغا تاشلانغان نەرسىلەرنىڭ چۆكۈشى ياكى لەيلىشى ماكان ۋە زامان جەھەتتە بىردەك بولمايدىغانلىقىغا ئوخشاش بىر ھەقىقەتنى ، يەنى كىتابلار بىرقانچە سىزىق ۋە قاتلام ، تۇر ۋە قىممەتكە بۆلۈنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ .

كىتاب ئوقۇغۇچى كىشى ئۇچۇن ئومۇمەن ۋەزىيەت ۋە سىياسەتكە ئائىت كىتاب ماتېرىيالىلاردىن تاشقىرى ، ئۇچ خىل كىتاب ئوقۇش تەۋسىيە قىلىنىدۇ :

بىرىنچى ، ئاساسىي بىلىم كىتابلىرى . بۇ خىل كىتابلار ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ . ئۇ ، چوقۇم ئالىي مەلۇماتلىق سەۋىيىگە ئېرىشىش ئۇچۇن شەرت ـ بالداق بولغان كىتابلار بىلەن مەلۇم ساھە بويىچە ئىزدىنىش ، تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن لازىم بولغان كىتاب ماتېرىيالىلاردىن ئىبارەت .

ئىككىنچى ، بىلىم قۇرۇلمىسىنى بېيىتقۇچى كىتابلار . بۇ خۇددى ئاۋىئاماتكىغا يانداش يۇرگەن پاراخوت ـ كېمىلەرگە ئوخشاش ئالاقىدار ئوبيېكتلاردىن بىلىم ۋە ئۇچۇر بېغىشلىغۇچى كىتابلار بولۇپ ، ئۇ ئاساسىي بىلىم كىتابلىرىنىڭ تاشقى پوستىنى تەشكىل قىلىدۇ .

ئۇچىنچى ، بەدىئىي لەززەت بېغىشلىغۇچى كىتابلار . بۇ خىل كىتابلارغا ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە ئائىت ئەسەر ياكى ئويۇن ـ كۆرگەزمىلەر ، كىشىلىك تۇرمۇشقا ئائىت ئۆرنەك ، قوللانما ، مەسلىھەت بەرگۈچى كىتابلار كىرىدۇ .

مېنىڭچە ، كىتابلارنى تاللاپ كۆرۈش بىلەن ئۇدۇل كەلگىنىچە كۆرۈش ، قاتلام نۇقتا ،

چەمبەر تۇزۇلمىسىگە ئايرىپ كۆرۈش بىلەن خالىغانچە كۆرۈشنىڭ كىتاب كۆرگۈچىگە بولىدى-غان تەسىرى ، بولۇپمۇ نەچچە ئون يىلدا مۇنتىزىم ئوقۇتۇپ ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيە-لەپ چىقىشقا سېلىشتۇرغاندا ھاسىل قىلىدىغان ئۇنۇمى ئوخشاش بولمايدۇ .

كىتاب كۆرۈش ئېغىر زېھنىي ئەمگەك ، شۇنىڭدەك يەنە كۆڭۈللۈك سايا‌ھەت . ھەر خىل كىتابلارغا بولغان كىتاب كۆرۈش تەلىپى ۋە ئۇسۇلى بىردەك بولمايدۇ . بىر قۇر كۆرۈپ قويىدىغان ، مەلۇم باب ۋە سەھىپىلىرىنى تاللاپ كۆرىدىغان ، تەپسىلىي كۆرىدىغان ، تەكرار كۆرىدىغان كىتابلار بولىدۇ . بەزى كىتابلارنىڭ پەقەت مۇندەرىجىلىرىنى ۋاراقلاپلا ، ئۇنىڭ ئاپتورىنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسىنى نەزەردە تۇتۇپ قويۇپ قويۇلىدۇ . ئومۇمەن ، تەپسىلىي ۋە تەكرار كۆرۈلىدىغان كىتابلار ئۇچۇن مەخسۇس ۋاقىت ، قەلەم ـ خاتىرە ھازىرلىنىدۇ . ئۇنداق كىتابلارنىڭ بىرقانچىسىنى بىر يۇرۇش قىلىپ ، سىستېمىلىق كۆرگەن ياخشى . شەخسەن مەن بۇنداق كىتابلارنى رەڭدار قەلەم بىلەن خەت ، بەلگە ، سىزىق قويۇپ بويۇېتىشنى ياخشى كۆرىمەن . ئۇنىڭدىن بىلىم ، ئىلھام ۋە كۆچمە تەسەۋۋۇرغا ئىگە بولىمەن . بۇ خۇددى يالقۇ-ندىن ئوت تۇتاشتۇرغاندەك بىر ئىش ، بۇ خىل كىتابلاردا چۇشىنىشلىك بولمىغان ئاتالغۇ ، مۇھاكىمە ۋە تەدبىرلەرنىڭ ئۇچرىشى ناھايىتى ياخشى ئەھۋال ، بۇ ، كىتاب كۆرگۈچىنىڭ ئۆزىدە يوق يېڭى بىلىمگە دۇچ كېلىشى بولۇپ ، بۇنداق ئەھۋالدا لۇغەت ـ قوللانمىلارنىڭ يارىدىمى بىلەن بۇ بىلىمنى ئۆزلەشتۇرۇۋېلىش لازىم . سەن ھەمىشە ئاممىباب ، گېزىت سەۋىيىسىدىكى چۇشىنىشلىك ماتېرىياللارنى ياخشى كۆرسەڭ ، مەڭگۇ ئۆز ئىزىڭغا سەكرەپ قېلىۋېرىسەن . مېنىڭچە ، تۇگەمەنگە ئوخشاش خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ قالغان ياخشى ئەھۋال ئەمەس ، لۇغەت ئاختۇرۇشقا مەجبۇر بولغىنىڭدا ھۇرۇنلۇق بىلەن كايىماي ، يېڭى بىر بالداق كۆتۇرۇلۇش ئالدىدا تۇرغاندەك روھلان !

مۇئەييەن مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە بىر زىيالىي ئۇچۇن كىتاب ئوقۇش ئالدىدا «ئېھتىمال مېنىڭ خاتا بولۇشى مۇمكىن» دېگەن قاراشتا بولۇشنىڭ پايدىسى ناھايىتى چوڭ بولىدۇ . ئەكسى ھالدا ئوقۇغاندا ئۇ كىتابتىن ھېچ نەرسە يۇقماسلىقى ، ھەتتا «بۇ ئەرزىمەس ئەسەر ئىكەن» دېگەن قاراش تۇغۇلۇشى مۇمكىن .

كىتاب مەدەنىيىتى ۋە مىللەتنىڭ مەنىۋى قىياپىتى

كىتاب ئوقۇش مەقسەت ئەمەس ، ۋاستە . بارلىق تەلىم ـ تەربىيىنىڭ تۇپ مەقسىتىگە ئوخشاشلا كىتاب ئوقۇشتىكى مەقسەتمۇ مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىنى يۇكسەلدۇ-رۇشتىن ئىبارەت . تەپەككۇر ئىقتىدارىنىڭ ئومۇمىيۇزلۇك يۇقىرى كۆتۇرۇلۇشى مىللەتنىڭ مەنىۋى قىياپىتىنى تۇزەش ۋە يۇكسەلدۇرۇشنىڭ ئاساسلىق بىر ھالقىسى .

شۇنى ئېنىق ئېيتىش كېرەككى ، كىتاب ئوقۇشتىن مەقسەت نوقۇل ئالىم بولۇش ئەمەس . مۇھىمى ھەقىقىي ئادەم بولۇش بولۇپ ، بۇنى ئومۇمىي خەلققە كۆتۇرۇپ ئېيتقاندا ، پۇتۇن مىللەتنىڭ بىلىملىك ، روھىي دۇنياسى باي يېڭى ئەۋلادلىرىنى يېتىلدۇرۇشتىن ئىبا-رەت . بۇ ، شەخسنىڭ كىتاب ئوقۇشى ، ئائىلىلەرنىڭ كىتاب زاپىسىغا ئىگە بولۇشى ، مەكتەپ-لەرنىڭ كىتاب تەربىيىسى ۋە نەشرىياتلارنىڭ كىتاب چىقىرىشى قاتارلىق بىرقانچە تەرەپنىڭ ئورتاق مەقسەت ۋە غايىدە پائال ماسلىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ .

بىز «يېڭى يىپەك يولى» ئېچىلىش ئالامەتلىرى بىلەن تولغان دەۋردە ياشاۋاتىمىز . ئۆسمۇرلەر ، ياشلار ، ياشانغانلار ، ئەرلەر ، ئاياللار كىتاب ئوقۇشى ، كىتاب ئۇستىدە پاراڭلە-

شىشى ، ھەممە ئائىلىلەردە كىتاب ئىشكاپلىرى ، كىتاب ئۆيلىرى بەرپا قىلىنىشى ، پەرزەنتلەر ئۇچۇن ياخشى كىتاب مۇھىتى يارىتىلىشى ۋە بۇ خىل زۆرۇرىيەت چوڭقۇر ھېس قىلىنىشى لازىم . ئۆيگە كىتابنىڭ كىرىشى زىيۇزىننەت ۋە پەرداز بۇيۇملىرىنىڭ كىرىشىدىن ئاۋۋال ۋە ئەۋزەل ئورۇنغا قويۇلىدىكەن ، ئىجتىمائىي ۋە ئائىلىۋى بەخت بىزگە تەبەسسۇم قىلىشقا باشلايدۇ . بىزدە نادان ھالەتتىكى بايىاشاتلىق بىلەن ئەمەس ، مەدەنىيەتلىك ھالەتتىكى بايىاشاتلىق بىلەن ئىپتىخارلىنىدىغان كەيپىيات تۇرغۇزۇلغىنى ياخشى . بىلىش كېرەككى ، مەدەنىيەتسىز ئائىلىلەرگە چۇشكەن ئەنقا (بەخت قۇشى) نىڭ سايىسى بىرمەيدۇ !

ئەشرىياتچىلىق مىللەتنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ۋە كامالىتىنى يۇقىرى كۆتۇرۇشتە غايەت مۇھىم «مەنىۋى رىزىق دەرگاھى» ! گېزىت ـ ژۇرنال ، ئەشرىيات ئەھرىرلىرى مىللىي مەدەنىيەت بىناكارلىقىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىنى ئۆتەيدىغان ئىنژېنېرلىرى . ئۇلار خۇددى دىن قىسسىلىرىدە سۆزلەنگەن مالائىكىلەردەك يىراقنى كۆرەرلىككە ، تەخىرسىز ۋاقىت قارىشىغا ۋە مۇقەددەس پاكلىققا ، دانىشمەنلەردەك خەلقە ، ئەقىلگە ، بىلىمگە ، ھەقىقەتكە بولغان ئوتلۇق مۇھەببەتكە ، بىناكارلاردەك قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى تاللاش ، ئورۇنلاشتۇرۇش ، نۇرلاندۇرۇش ئىقتىدارىغا ، گېئولوگلاردەك جاپا چېكىپ بايلىق ئىزدەپ تېپىش روھىغا ئىگە بولىدىكەن ، خەلقىمىزنىڭ «مەنىۋى رىزىق دەرگاھى» پىداكار تۆھپىكار سارىيىغا ئايلىنىدۇ .

ئەشرىياتچىلىق خەلق تارىخىدا مىڭ يىللار مەدھىيىلىنىدىغان ياكى ھەسرەتلىنىدىغان ھالقىلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . ئۇ ئادەتتىكى فېرما ياكى سودا شىركىتى ئەمەس . خەلقىمىز تارىخىدا خەتتاتلار بىرقانچە ئابىدە ۋە تۇرپان تېكىستلىرىنى يېزىپ قالدۇرمىغان ، يۇزلىگەن دىۋانلارنى كۆچۇرۇپ قالدۇرمىغان بولسا ، بىز قايسى يۇلتۇزلار بىلەن مەدەنىيەت ئاسمىنىمىزنى يورۇتقان بولاتتۇق ! ؟

ئەشر ـ ئەفكار ئىستراتېگىيىلىك بىناكارلىق . ئۇ ئۇل ، ئاساس ، نۇقتا ، دائىرە ، ئىچكى ـ سىرتقى چەمبەرنى پەرقلىق ھەم ئەتراپلىق پىلانلاشنى تەلەپ قىلىدۇ . ئەشر ـ ئەفكار مىللىي مەدەنىيەتكە تارىخىي خاراكتېرلىك قان ئىشلەپ چىقارغۇچى ئورگان .

خاتىمە

بازار ئىگىلىكىگە يۇزلىنىش مەدەنىيەت ، مائارىپ ، كىتاب ئوقۇش ۋە ئىلىم ـ پەننىڭ ئەرزىمەسلىكىنى كۆرسەتمەيدۇ . ئەھۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچىدۇر . بىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتتە ، ئىقتىسادىي ۋە كىتابىي بايلىقتا زامانىۋى سەۋىيىگە كۆتۇرۇلۇشىمىزنى تەقەززا قىلىدۇ . باھار ئۆزى شامال ئەمەس ، ئەمما باھار شامال بىلەن كېلىدۇ . يېڭى شەيئىلەر تولا ھاللاردا ئۆزىنىڭ دەبدەبىسى ۋە چاڭ ـ توزانلىرى تەرىپىدىن روشەن كۆرۇنمەيدۇ . ھازىرقى بىر مەزگىللىك روھىي ھودۇقۇشمۇ شۇنداق .

كىتاب ـــ ئىنسانىيەت ئۆز قولى بىلەن بىنا قىلغان ھەقىقىي بىردىنبىر ئەلئىھرام ئۇ ھەممىنى ، پۈتكۈل ماھىيەت ۋە ھادىسىلەرنى ئۆزىگە جۇغلىغان . كىتابقا تەڭ كېلىدىغان ئىنسانىيەت جۇغلىغان ئىككىنچى بىر خەزىنە مەۋجۇت ئەمەس ! بۇنىڭدىن خەۋەرسىزلىك كىشىلىك دۇنياسىدا تېڭىرقاپ يۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس !

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

ئاتاقلىق پروفېسسور ، ئالىم ، شائىر ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن 1934 ـ يىلى ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ مەشھەد يېزىسىدا زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان . 1952 ـ يىلىدىن تارتىپ تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇلـ لانغان . بىرگە قابىل كۆپكە قادىر بۇ ئىجتىھاتلىق ئالىم 1948 ـ يىلى «قەشقەر گېزىتى» دە ئېلان قىلغان شېئىرى بىلەن ئىجادىيەت سېپىگە كىرگـەندىن باشلاپ نۇرغۇنلىغان شېـ ئىر ـ رۇبائىيلارنى ، «قارلىق تاغ شەجەرىسى» قاتارلىق چوڭ ھەجىملىك داستانلارنى يېزىپ كۆزگە كۆرۈنگەن شائىرلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان .

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىنىنىڭ ئاساسلىق ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتى ئىلمىي تەتقىقات ساھەسىدە كۆرۈلىدۇ . ئۇ كلاسسىك ئەدەبىيات ، مەدەنىيەت ، سەنئەت ، پەلسەپە ، تارىخ ، مۇزىكا ، مائارىپ قاتارلىق ساھەلەر بويىچە ئەتراپلىق تەتقىق ئېلىپ بېرىپ ، « ‹ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى › نىڭ تېزىسلىرى » ، «يىپەك يولىدىكى بىباھا گۆھەر ـــ ئۇيغۇر ئـەدەبىيا ـ تى » ، « ‹قۇتادغۇبلىك › خەزىنىسى » ، «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى ‹ئون ئىككى مۇقام › ھەققىدە » ، «شىنجاڭنىڭ تاڭ دەۋرىدىكى ناخشا ـ ئۇسسۇل سەنئىتى » ، «فارابى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسى » ، «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخىدىن ئومۇمىي بايان » ، «ئۇيغۇر مۇقاملىرى خەزىنىسى » ، «غەربىي يۇرت تاشكېمىر سەنئىتى » ، «شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ پەلسەپە ـ ئىدىيـە تارىخـى » ، «ئومۇمىي ئېستېتىكا » ، «قاتلامـلىق ئېستېتـ كا » ، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر پەلسەپە تارىخى » قاتارلىق يىرىك ئىلمىي ئەسەرلەرنى ۋە 120 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىلەرنى يازغان . ئالىمنىڭ بۇ ئەسەرلىرى يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيىگە ، بىلىش قىممىتى ، ئىلمىي قىممەت ، ماتېرىياللىق قىممىتى ۋە پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە .

ئالىمنىڭ مەزكۇر دەرسلىككە تاللانغان «كىتاب ۋە كىتاب مەدەنىيىتى» ناملىق بۇ ماقـالىسى «مۇقەددىمە » ، «ئۇلۇغ روھىيەت خەزىنىسى » ، «كىتاب دېگىزى ۋە غەۋۋاسلىق ماھارىتى » ، «كىتاب مەدەنىيىتى ۋە مىللەتنىڭ مەنىۋى قىياپتى » ۋە «خاتىمە » دىن ئىبارەت بەش چوڭ بۆلەككە بۆلۈنگەن . بۇ بۆلەكلەر مەزمۇن جەھەتتىن ئۆزئارا زىچ باغلانغان بولۇپ ، كىتابنىڭ ھەقىقەتەن «ئىنسانىيەت خەزىنىسى » ئىكەنلىكىدەك ئىدىيە ئالغا سۈرۈلىدۇ . بۇ مۇھاكىمىلىك ماقالە نۇرغۇن دەلىل ـ ئىسپاتلار ئارقىلىق بىزگە «كىتابقا تەڭ كېلىدىغان ئىنسانىيەت جۇغلىغان ئىككىنچى بىر خەزىنە مەۋجۇت ئەمەس » لىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

باشقۇچ كۆنۈكمىسى

1 . ماقالىنىڭ «مۇقەددىمە » قىسمىدا «كىتاب ـــ يۈكسەك ئۇچۇر ۋە مۇقەددەس تامغـ ىدىن ئىبارەت » دېگەن بىر جۈملە بار . سىلەر بۇ جۈملىدە نېمە مەنە بارلىقىنى يېشىپ بېرىڭلار .

2 . ماقالىنىڭ «مۇقەددىمە » قىسمىدىكى مەزمۇنلاردىن مەتبەئە تېخنىكىسىنىڭ تەرەققـ ىياتى ھەققىدە قانداق چۈشەنچىگە ئىگە بولدىڭىز ؟

3 . «كىتاب قىممەت باھا يۈكنى ئەجدادتىن ـ ئەۋلادقا يەتكۈزىدىغان كىمە» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى كىم ئېيتقان؟

4 . ئاپتور نېمە ئۈچۈن كىتابنى «ئۇلۇغ روھىيەت خەزىنىسى» دەيدۇ ، تەرەققي قىلغان ئەللەر بىلەن قالاق ئەللەردىكى ئائىلە بېزىلىشىنى قانداق سۆزلەردىن پايدىلىنىپ سېلىشتۇردۇ؟ سىز بۇ سېلىشتۇرمىدىن قانداق تەسىراتقا كەلدىڭىز؟ سىز كىتابنى سۆيەمسىز؟ ئائىلىڭىزدە قانداق كىتابلار بار؟

5 . ئاپتور بىلىم جۈغلاشنىڭ قانداق ئۇسۇللىرىنى كۆرسەتكەن؟ سىز كىتابنى قانداق ئوقۇيسىز؟

6 . ئەسەردىكى ئاساسي نۇقتىئىنەزەر قايسى؟ تارماق نۇقتىئىنەزەرچۇ؟ ئەسەردە ئاساسي نۇقتىئىنەزەر قانداق ئۇسۇلدا ، قانداق ئاساسلار ئارقىلىق ئىسپاتلاپ بېرىلگەن؟

7 . ماقالىنىڭ قۇرۇلمىسى ، بايان قىلىش ئۇسۇلى ۋە تىل ئىشلىتىش جەھەتلەردە قانداق ئۆزگىچىلىكلىرى بار؟

8 . ماقالىدا مۇقەددىمە ، ئاساسي مەزمۇن ، خاتىمە ، بايان ، تەسۋىر ، مۇھاكىمە ، چۈشەندۈرۈش ۋە كۆچلۈك لىرىكا كىرىشتۇرۇلۇپ ، كىتابنىڭ ئەھمىيىتى ، تەرەققىياتى ۋە رولى ناھايىتى جانلىق بايان قىلىنغان ، شۇنداقلا ئاساسي كۆز قاراش كىشىنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدىكى دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلاپ بېرىلگەن . ماقالىنى بۇنداق يېزىشنىڭ قانداق ئۆزگىچىلىكى بار؟

9 . تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى ئوبدان چۈشىنىۋېلىڭ ۋە ئۇ سۆزلەرنىڭ مەزمۇنىنى ئۆز چۈشەنچىڭىزگە بىرلەشتۇرۇپ تەھلىل قىلىپ ، مىساللار بىلەن كېڭەيتىپ سۆزلەڭ .

«ياخشى كۈتۈپخانا ھەقىقي مەنىسى بىلەن كائىناتنىڭ جاھانناما ئەينىكى بولۇپ ، بۇ ئەينەكتە ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىمىزدىن ھالقىغان دۇنياۋى ماھىيەتلەر جىلۋىلىنىدۇ» . «ئەگەر كىتاب بولمىغان بولسا ، دۇنيانى مىڭلىغان قۇياشمۇ جاھالەت ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇشى مۇمكىن بولمىغان بولاتتى» . «كىتاب ھەربىر شەخسنىڭ مەنىۋى فوندى ۋە ئۇنىڭ كامالەت گۈۋاھنامىسى» . «كىتابسىز ئۆي ــ جانسىز تەن» . «كىتاب مىللەتنىڭ مەدەنىيەت دەرياسى ۋە مەنىۋى قىياپەت مەكتىپى» . «كىتاب ــ لوقمان ھېكىم ، كىتاب ــ رۇستەم پالۋان ، كىتاب ــ بەخت قۇشى ئەنقا ، بۇ ئاددي تەسۋىر ئەمەس ، بەلكى مەڭگۈلۈك ھەقىقەت!» «كىتاب ــ ئىنسانىيەت ئۆز قولى بىلەن بىنا قىلغان ھەقىقي بىردىنبىر ئەلىبھرام . ئۇ ھەممىنى ، پۈتكۈل ماھىيەت ۋە ھادىسىلەرنى ئۆزىگە جۈغلىغان . كىتابقا تەڭ كېلىدىغان ئىنسانىيەت جۈغلىغان ئىككىنچى بىر خەزىنە مەۋجۇت ئەمەس .»

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . ماقالىنى تولۇق ئوقۇپ چىقىپ ، مۇقەددىمە ، ئاساسي قىسىم ۋە يېشىم (خاتىمە) دىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەكنى ئايرىڭلار ھەمدە بۇ ئۈچ بۆلەك ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى سۆزلەپ بېرىڭلار

2 . ماقالىنىڭ ئاساسي قىسمىدا قانداق قۇرۇلۇش شەكلى (كومپوزىتسىيە) قوللىنىلغان؟

3 . ماقالىدە تىلغا ئېلىنغان پارتىيە باگۇسنىڭ سەككىز تۈرلۈك جىنايىتى ئىچىدىكى

ئاخىرقى ئىككى تۈرى پارتىيە خىزمىتىگە ئېغىر خەتەر ئېلىپ كېلىدىغانلىقى نۇقتىسىدىن سۆزلەنگەن ، سىلەر ئالدىنقى ئالتە ماددىسىنىڭ ھەربىرى قايسى تەرەپتىن سۆزلەنگەنلىكىنى ئايرىپ كۆرسىتىپ بېرىڭلار .

4 . ماقالىدىكى بەزى دەلىل - ئاساسلار ئاپتورنىڭ نۇقتىئىنەزەرىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بەرگەن . سىلەر تۆۋەندىكى دەللىلەرنىڭ قانداق نۇقتىئىنەزەرنى ئىسپاتلاپ بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار :

1) ستالىننىڭ سۆزى

2) «كاپىتال»

3) يەنئەن شەھىرىنىڭ سېپىلىدىكى شوئار .

4) يۇز يۈغاندىن كېيىن ئەينەككە قاراش .

5 . ماقالىدە ئوخشىتىش ، سېلىشتۇرۇش ، ماقال - تەمسىل ، ئىدىئوم قاتارلىق بەزى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر مۇۋاپىق ھالدا قوللىنىلغان . سىلەر بۇ ۋاستىلەرنىڭ ھەر بىرىگە مىسال ئېلىپ ، ئۇ ئارقىلىق نېمە مەسىلە ئىسپاتلانغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىڭلار .

6 . بۇ ، 60 يىل ئىلگىرى يېزىلغان ماقالە بولسىمۇ ، لېكىن ، بۈگۈنكى كۈندە يەنىلا مۇھىم يېتەكچى ئەھمىيەتكە ئىگە . سىلەر بۈگۈنكى جەمئىيەتتىكى يېزىقچىلىق ئىستىلى ۋە ساۋاقداشلارنىڭ يېزىقچىلىق مەشقى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ، ياخشى يېزىقچىلىق ئىستىلىنى تىكلەشتە نېمە مەسىلىلەرگە دىققەت قىلىش كېرەكلىكىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

3 . بىز ئۆز تەقدىرىمىزنىڭ خوجايىنلىرىدۇرمىز

D . ناپولېئون خېلل (ئامېرىكا)

نۇرغۇن كىشىلەر دۇنيانىڭ ئۆزىگە تەڭسىز مۇئامىلىدە بولغانلىقىدىن ئاغرىنىدۇ . ئۇلار ئۆزىنىڭ تەقدىرىنى تەڭرىدىن ، پېشانىسىدىن ۋە ئەتراپىدىكى مۇھىتتىن كۆرىدۇ . ھەتتا تېخى ئىرسىيەتتىن ئىزدەيدۇ . ئەمەلىيەتتە بۇ تولىمۇ بىمەنىلىك .

بىز شۇنى ھەر ۋاقىت ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز لازىم : بىزنىڭ نامرات ياكى كەمبەغەل بولۇشىمىزدا تەڭرى سەۋەبكار ئەمەس ، بەلكى ئۆزىمىز سەۋەبكار . ئۆزىمىزنىڭ خاراكتېرى ، ئۆزىمىزنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە ئۆزىمىزنىڭ قىزغىنلىقى تەقدىرىمىزنى ، كېلەچىكىمىزنى بەلگىلەيدۇ . ھەرقانداق ئىشقا ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن كىرىشسەكلا ئۇلۇغۋار مەقسەتكە يېتەلەيمىز ۋە بۇيۇكلۇككە قاراپ يول ئالالايمىز ، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلەيمىز .

مەن شۇنى دېمەكچىمەنكى ، ھەر كىمنىڭ تەقدىرى شۇ كىشىنىڭ ئۆز قولىدا بولىدۇ : بىزنىڭ باي ياكى كەمبەغەل بولۇشىمىزنى تەڭرى بېكىتكەن ئەمەس ، بەلكى ئۆزىمىز بېكىتكەن . بىز ئۆز تەقدىرىمىزنىڭ خوجايىنلىرىدۇرمىز .

(«شىنجاڭ ئىشچىلار گېزىتى» ژۇرنىلىدىن ئېلىندى)

سەھىپىسى كىچىككىنە بۇ مۇھاكىمە خاراكتېرىدىكى ماقالىدە ، مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر سەرلەۋھە (ماۋزۇ) دىلا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ، بۇ مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر تۆۋەندىكى ئۈچ ئابزاستا ئۈچ پىكىر قاتلىمى ، پىكىر تەرىپى (تارماق نۇقتىئىنەزەر) بويىچە دەلىللەنگەن .

1 . سىلەر بۇ پارچىدىكى ئابزاستا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۈچ پىكىر قاتلىمىنى ئايرىپ چىقىڭلار .

2 . ھەربىر ئابزاستا بىرقانچە ھۆكۈم بېرىلىپ ، بىر خۇلاسە چىقىرىلغان . سىلەر ئۇلارنى لوگىكىدىكى ھۆكۈم ، خۇلاسە شەكلىگە كىرگۈزۈپ ، قايتىدىن فورمۇلالاشتۇرۇپ يېزىپ چىقىڭلار .

4 . تۇنجى قەدەم ئۆە مۇئەييەنلەشتۈرۈش

ئەخەت ھاشىم

بىر تۇغقىنىمنىڭ ئىككى بالىسى ئىككى ، ئۇچ يىل ئىلگىرى ئالىي مەكتەپنى ئارقا - ئارقىدىن پۈتتۈرۈپ خىزمەتكە چىققانىدى . بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بۇ ئىككى بالىنىڭ خىزمەتتىكى نەتىجىسى ، ئىپادىسى ئوخشاش بولماي قالدى . قىزىق يېرى ، مەكتەپتە باشقا تىن - ئاياغ ناھايىتى ياخشى ئوقۇغان ، ئوقۇغۇچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ كادىرى بولۇپ ئىشلىگەن ، ئاتا - ئانىسى «ئىستىقبالى بار ، قولىدىن خېلى ئىش كېلىدۇ» دەپ قارىغان بالىنىڭ نەتىجىسى ئانچە ياخشى بولمىدى . قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئىككى ئورۇنغا يۆتكىلىپ بولدى . ھېلىغىچە مۇقىم بىر كەسىپنىڭ بېشىنى تۇتالمىدى . بۇنىڭ ئەكسىچە مەكتەپتە ئادەتتىكىچە ئوقۇغان ، بىرەر قېتىممۇ مۇكاپاتلىنىپ باقمىغان ، ئاتا - ئانىسى «بۇ بالا خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن قانچىلىك ئىشلەپ كېتەر» دەپ ئەنسىرىگەن بالا خىزمەتنى ياخشى ئىشلەپ ناھايىتى تېز ئىلگىرىلەپ ... ئىگىلىشىمچە ئۇ ئىدارىدە ئۇدا «خىزمەت ئىلغارى» بولۇپ باھالىنىپ كېلىۋېتىپتۇ . كەسپىي جەھەتتىكى نەتىجىسىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك بولۇپ ، خىزمەتداشلىرى ئارىسىدا «خېلى ئىقتىدارلىق يىگىت ئىكەن» دېگەن گەپلەرمۇ پەيدا بولۇپ قاپتۇ . ھازىر ئۇ ئىدارىدە كۆپىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ، غوللۇق ئادەمنىڭ بىرىكەن . مەن بۇ ئىككى بالىنىڭ خىزمەت ئورنى ، شارائىتى ، ئىدىيە ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرۈپ مەسلىنىڭ تۈگۈنىنى تاپقاندەك بولدۇم .

نېمە ئۈچۈن مەكتەپتە ياخشى ئوقۇغان ، قابىلىيەتلىك بەزى ياشلار خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن مەكتەپتىكىدەك بولالماي قالىدۇ ، ھەتتا بارغانسېرى چېكىنىپ كېتىدۇ ؟ بۇنىڭ ئەكسىچە مەكتەپتە ئانچە كۆزگە كۆرۈنۈپ كەتمىگەن ، ئادەتتىكىچە ئوقۇغان بەزى ياشلار جەمئىيەتكە چىققاندىن كېيىن خىزمەتنى ياخشى ئىشلەپ ، باشقىلار پەرەز قىلغاندىكىدىنمۇ ئارتۇق نەتىجىلەرگە ئېرىشەلەيدۇ ؟ بۇنىڭ سەۋەبلىرى ھەر خىل . لېكىن كېسىپ ئېيتالايمىزكى ، بەزى ياشلارنىڭ مەكتەپ بىلەن جەمئىيەتنىڭ بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان باشقا - باشقا ئىككى دۇنيا ئىكەنلىكىگە قارىتا تونۇشىنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى ، جەمئىيەتنى توغرا مۆلچەرلىيەلمەسلىكى ، ئالدىنئالا تەييارلىقىنىڭ بولماسلىقى ، مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن تۇنجى قەدەمنى توغرا باسالمىغانلىقى مۇھىم سەۋەبلەردىن بىرى . بىزگە مەلۇم ، ياخشى ئوقۇغان ، بىرقەدەر كۆزگە كۆرۈنگەن قابىلىيەتلىك ياشلار مەكتەپتە دائىم ماختىلىپ ، تەقدىرلىنىپ تۇرىدۇ . بۇنداق ئوقۇغۇچىلارنى ساۋاقداشلار ئەمەس ، ھەتتا ئوقۇتقۇچى - ئۇستازلىرىمۇ ھۆرمەتلەيدۇ ، ئەتىۋارلايدۇ . نەتىجىدە بۇنداق بىر قىسىم ياشلاردا ناھايىتى ئاسانلا مەغرۇرلىنىش ، ئۆز - ئۆزىدىن قانائەتلىنىپ قېلىش كېلىپ چىقىدۇ . بۇ خىل ناچار خاھىش ئۆلار خىزمەتكە چىققاندىن كېيىنمۇ ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا بىر مەزگىل داۋاملىشىپ «مەن مەكتەپتە ياخشى ئوقۇغان ، قابىلىيەتلىك بار ، بۇنچىلىك خىزمەتنى ئەلۋەتتە ياخشى ئىشلەپ كېتەلەيمەن ، ئۇزۇنغا بارماي خىزمەتداشلىرىمۇ مېنى ۋاي دەيدۇ» دېگەندەك خام خىياللاردا بولىدۇ . ئەپسۇسكى «ئۆيدىكى پىلان بازارغا توغرا كەلمەپتۇ» دېگەندەك ، جەمئى-

يەت ۋە خىزمەت ئورنى مەكتەپكە ئوخشمايدىغان بولغاچقا ئەمەلىيەت ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك بولماي قالىدۇ . دېمىسىمۇ ئۇ تېخى يېڭىلا خىزمەتكە چىققاچقا ئۇنىڭ قابىلىيىتى ، ئەخلاق - پەزىلىتى ، مىجەز - خۇلقى ۋە ئىدىيە ئەھۋالىنىڭ قانداقلىقىنى كۆپ ساندىكى كىشىلەر بىلمەيدۇ . شۇڭا ، خىزمەتداشلىرى ھە دېگەندىلا ئۇنى ئانچە ۋاي دەپ كەتمەيدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىداره دېگەندە ھەر كىمنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق بىرمۇنچە ۋەزىپىسى بولىدۇ . ھەر كىم ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ . ناۋادا بىلمىگەن ، چۈشەنمىگەن بىرەر ئىشنى سورىسىڭىز خىزمەتداشلىرىڭىز ئەلۋەتتە چۈشەندۈرۈپ قويىدۇ . سورىمىسىڭىز ھېچكىمنىڭ سىز بىلەن كارى بولمايدۇ . مەكتەپتىكى ئەھۋال ھەرگىز بۇنىڭغا ئوخشمايدۇ . ئالايلۇق ، ساۋاقداشلىرىڭىزلا ئەمەس ، ئوقۇتقۇچى - ئۇستازلىرىڭىزمۇ دەرس بەرگەندىن سىرت يەنە كۆپ چاغلاردا سىز بىلەن پىكىرلىشىپ تۇرىدۇ . بىلمىگەن ، چۈشەنمىگەن نەرسىلەرنى سىز قانائەتلەنگۈچە سۆزلەپ ، چۈشەندۈرۈپ قويىدۇ . مەكتەپتە ماتېرىياللارمۇ تولۇق ، شارائىتمۇ ياخشى بولغاچقا كۆپ نەرسىلەرنى باشقىلاردىن سورىماي ئۆزىڭىزمۇ ھەل قىلىپ كېتىۋېرىسىز . ئاغرىپ - تارتىپ قالسىڭىز ساۋاقداشلىرىڭىز ، ئوقۇتقۇچىلىرىڭىز ئەتراپىڭىزدا پەرۋانە بولۇپ كېتىشىدۇ ، لېكىن ئىداردىكى ئەھۋال بۇنداق بولمايدۇ . خىزمەتداشلىرىڭىزنىڭ ئائىلىسىدە ھەر خىل ئىشلىرى بار ، سىز بىلەن يېقىن تونۇشۇپ سىردىشىپ كەتمىگەن ، شۇڭا ئۇلار تەشەببۇسكارلىق بىلەن سىزگە يېقىنلىشىپ كېتەلمەيدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىت كېرەك ، يەنە بىر نەرسە رەھبەرلىكمۇ ھە دېگەندىلا سىزگە ئۆزىڭىز ياقتۇرىدىغان ، ئۆز ئالدىڭىزغا مۇستەقىل بىر تەرەپ قىلىدىغان ئىشلارنى بېرىۋەتمەيلا ، مەلۇم مەزگىل سىزنى يۇگۇر - يېتىم ئىشلارغا ، ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا سېلىپ سىنايدۇ . بىلسىڭىز بۇ دەل خىزمەتداشلىرىڭىز بىلەن ، ئىدارىنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشسۇن ، دەپ رەھبەرلىك سىزگە بەرگەن ناھايىتى ياخشى پۇرسەت . لېكىن ، ياشلار بۇنى توغرا چۈشەنمەي : «مەكتەپتە خېلى ئەتىۋارلىق ئادەم ، بۇ يەردىكىلەر مېنى كۆزگە ئىلمىغاندەك ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا سېلىۋاتىدۇ ، كارامىتىمنى كۆرسىتىدىغان پۇرسەت يارىتىپ بەرمەيۋاتىدۇ » دەپ ئاغرىنىدۇ ۋە ھەر خىل بولمىغۇر خىياللاردا بولۇپ مەيۇسلەنگىلى تۇرىدۇ . سىزدە مەكتەپ بىلەن جەمئىيەت ئوخشمايدۇ ، خىزمەتكە يېڭىدىن كىرىشكەن چاغلاردا ئەھۋال ئەلۋەتتە مۇشۇنداق بولىدۇ ، بۇنىڭدىن ھەيران قالماسلىقىم لازىم دەيدىغان توغرا قاراش ، تەييارلىق بولماي تۇنجى قەدەمنى خاتا بېسىپ قويسىڭىز ، گويا رەھبەرلىك ، خىزمەتداشلىرىڭىز قەستەن سىزنىڭ قابىلىيىتىڭىزنى كۆرمەيۋاتقاندەك ، سىزنى كۆزگە ئىلمايۋاتقاندەك ، ھەتتا چەتكە قېقىۋاتقاندەك بىر خىل خاتا تونۇشقا كېلىپ قالىسىز - دە ، بۇ يەردىن زېرىكىسىز ، مەكتەپتىكى قىزغىنلىق ، جۇشقۇنلۇق ، ئاكتىپچانلىقىڭىز بارا - بارا سۇسلىشىپ تەشەببۇسكار بولۇپ باشقىلار بىلەن سىرداشمايدىغان ، مۇڭداشمايدىغان ، ئىلاجى بار باشقىلاردىن ئۆزىڭىزنى چەتكە ئېلىپ يۈرىدىغان بولۇپ قالىسىز . نەتىجىدە خىزمەتداشلىرىڭىز ئارىسىدا : «بۇ بالا خىزمەتتە ئانچە خاتىرجەم ئەمەستەك قىلىدۇ ، بىر ئىشنى بۇيرۇسىڭىز قىلىدىكەن ، بولمىسا ئۆزلۇكىدىن ئىزدىنىپ قىلمايدىكەن ، يوغانچىكەن » دەيدىغان قاراشلار پەيدا بولۇشقا باشلايدۇ . ئاخىر خىزمەتتىن زېرىكىپ گويا باشقا ئورۇنغا يۆتكىلىپ كەتسىڭىزلا ئىشلار ئوڭۇشلىپ كېتىدىغاندەك ، يۆتكىلىپ كېتىش ، كەسىپ ئالماشتۇرۇش تەلىپىنى قويغىلى تۇرىسىز ، شۇنداق ئىدىيە ۋە باشقا جەھەتلەردە ئاستا - ئاستا چېكىنىپ كېتىۋاتقانلىقىڭىزنى سەزمەيلا قالىسىز .

تۇغقىنىمنىڭ ھېلىقى بالىسى خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن دەل ئاشۇنداق پوزىتسىيىدە ، ئوي - خىياللاردا بولغان ھەم ئاشۇنداق سەرگۈزەشتىلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن . بۇنىڭ

ئەكسىچە خىزمەتتە نەتىجە قازانغان بالا مەكتەپ بىلەن جەمئىيەتنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشەنگەچكە ، خىزمەت ئورنىغا كەلگەندىن كېيىن ئىشنىڭ ئېغىر - يېنىكىنى تاللاپ يۈرمەي ، ئىدارىدىكى پېشقەدەم تەجرىبىلىك يولداشلارنى ئۈستاز تۇتۇپ كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەنگەن ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن سىرىدىشىپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ ، سۇغا كىرگەن بېلىقتەك ئۇلار ئارىسىغا تېزلا سىڭىشىپ كەتكەن . تازىلىق ، ئەمگەك ، ئاممىۋى پائالىيەتلەردە ياش بولغاندىكىن مەن قىلاي دەپ تالىشىپ قىلغان ، تەشكىل - ئىنتىزام ، ئىش تۈزۈملىرىدە ئاكتىپ بولۇپ ، ئامما ئارىسىدا ياخشى تەسىر پەيدا قىلغان . خىزمەتداشلىرى ئۆزئارا پاراڭلار - دا : «بۇ بالا ناھايىتى تىرىشچان ئىكەن ، قىلچە كىبىرى يوقكەن ، جاپادىن قورقمايدىكەن ، قولىدىن ئىش كېلىدىكەن ، كەلگۈسىدە چوقۇم يارىملىق ئادەم بولۇپ چىققۇدەك» دەيىشىدىكەن .

دېمەك ، بۇلار قارىماققا كىچىك ئىشلاردەك قىلغىنى بىلەن مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ جەمئىيەتكە چىقىش ئالدىدا تۇرغان ياكى يېڭىدىن خىزمەتكە چىققان ياشلار چوقۇم بېسىپ ئۆتىدىغان مۇھىم ئۆتكەل ، ھەممىمىزگە مەلۇم ، ئىسلاھات جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە ھەرقانداق بىر ياش ئىستىقبالىنىڭ پارلاق ، نەتىجىسىنىڭ زور بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ . ۋەھالەنكى بىر ئادەمنىڭ ئىستىقباللىق ، نەتىجىسىنىڭ زور بولۇشىنى ئۇنىڭ خىزمەت قىلىۋاتقان ئورنىنىڭ ، ئىشلەۋاتقان كەسپىنىڭ قانداقلىقى بەلگىلىمەيدۇ . بەلكى ، زىممىسىگە ئالغان ئىشنى قىزغىن سۆيگەن - سۆيمىگەنلىكى ، قېتىرقىنىپ ئىشلىگەن - ئىشلىمىگەنلىكى ۋە قانداق مەقسەت ، پوزىتسىيىدە تۇرۇپ ئىشلەۋاتقانلىقى بەلگىلەيدۇ . جەمئىيەتتە نۇرغۇن كەسىپ ۋە بىر - بىرىگە زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىش تەقسىماتى بولىدۇ . بەزى كەسىپلەر ئاددىيراق بولۇپ ، كۆزگە دەمالىلىققا كۆرۈنۈپ كەتمەيدۇ ھەم جاپالىق بولىدۇ . بەزى كەسىپلەر بولسا ناھايىتى مۇرەككەپ ، نامى ئۇلۇغ ، تېزلا كۆزگە كۆرۈنىدىغان ، جاپاسى ئازراق ، پاكىزرەك بولىدۇ . مەيلى قانداق بولسۇن بۇ كەسىپلەرنىڭ ھەممىسى مۇھىم ، بىرى كەم بولسا بولمايدۇ . خەلق ئۈچۈن ، مىللەت ئۈچۈن ، كەلگۈسى ئۈچۈن تۆھپە يارىتىمەن دەيدىغان ئادەم باشقىلار ئانچە كۆزگە ئىلمايدىغان ، ناھايىتى ئاددىي ئىشلارنىمۇ ئاجايىپ زور تۆھپە - نەتىجىلەرنى يارىتىپ ، يۈرت - جەمئىيەتنىڭ ھۆرمەت ، ئالقىشىغا ئېرىشەلەيدۇ . بۇنىڭ ئەكسىچە «نىيىتى ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك» دېگەندەك ئەتىدىن كەچكىچە ئۆزىنىڭلا غېمىنى يەيدىغان ، راھەت - پاراغەتنىلا ئويلايدىغان شەخسىيەتچى ئادەملەر ھەرقانچە ياخشى ئورۇندا ، ھەرقانچە ياخشى كەسىپ ئىشلەۋاتقىنى بىلەنمۇ بەربىر نەتىجە قازىنالمايدۇ . ھەرقانداق ئادەم بىر ئىشنى قىلىشتا جەمئىيەتكە ، خىزمەتداشلىرىغا ۋە كۆپ تەرەپلىمە ئامىللارغا تايىنىدۇ . ھەرگىزمۇ يەككە - يېگانە قالمايدۇ . شۇڭا بىزدە ئالدى بىلەن توغرا تونۇش ، ئېنىق نىشان ، ئومۇمىيلىق قارىشى بولۇشى لازىم . شۇنىڭدەك يەنە ئۆزىمىزگە توغرا باھا بېرىشنى بىلىشىمىز ، مېنىڭ قابىلىيىتىم زادى قانچىلىك ، مەن ھەممىدە كامالەتكە يېتىپ كەتتىمۇ ، جەمئىيەت مەندىن قانداق ئىشلەشنى ، نېمىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ، خەلقنىڭ ئېھتىياجى نېمە ؟ دېگەنلەرنى ئويلىشىمىز لازىم . مۇشۇنداق ئويلىغاندا ، مەسلىگە مۇشۇنداق قارىغاندا ھەرقانداق خىزمەت ئورنىدا ئۆز كارامىتىمىزنى كۆرسىتەلەيمىز .

ئارىمىزدا شۇنداقمۇ ياشلار بارکى ، ئۇلار پەقەت «كاتتا» ئىشلارنى قىلىشنى ، دەرھال نام چىقىرىشنىلا ئويلايدۇ . ئادەتتىكى ئىشلارنى بولسا ئىستىقبالى يوق ، كۆزگە كۆرۈنگىلى بولمايدۇ ، دەپ ئانچە ياراتمايدۇ . ئەمەلىيەتتە ھەرقانداق كاتتا ئىشلارنىڭ ئاددىي كىچىك ئىشلاردىن باشلىنىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ - دە ، ھەممىدىن قورۇق قالىدۇ . شۇنى بىلىش

كېرەككى ، كەسىپ دېگەننىڭ ياخشى ، يامىنى بولمايدۇ . پەقەت ، مۇرەككەپرەكى ۋە ئاددىيرا-
قى ، ئېغىرراقى ۋە يېنىكرەكى بولىدۇ . تىرىشچان ئادەم مەيلى قانداق كەسىپتە بولمىسۇن
ئۆز ئىستىقبالىنى تاپالايدۇ ، تۆھپە يارىتالايدۇ . تۇنجى قەدەم ھاياتلىق بىناسىنىڭ ئۇلىغا
ئوخشايدۇ . شۇڭا ، تۇنجى قەدەمنى چوقۇم پۇختا ۋە توغرا بېسىش كېرەك . بۇنىڭ ئۈچۈن
بىرىنچىدىن ، سىزدە ئالىيجاناب ئۇلۇغۋار غايە بولۇشى كېرەك . ئۆزىڭىزنى ۋە كۆز ئالدىڭىز-
دىكى بىرەدەملىك مەنپەئەتىنلا ئويلىماي ، نەزەرىڭىزنى يىراقلا تاشلاڭ ! ئىككىنچىدىن ، مەك-
تەپتە ئالغان بىلىملىرىڭىز بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالماي ، خىزمەتكە چىققان تۇنجى كۈنىدىن
باشلاپ ۋاقىتنى تېخىمۇ چىڭ تۇتۇپ ، نەزەرىيە ۋە كەسپىي بىلىملەرنى تىرىشىپ ئۆگىنىڭ !
گۈزەل ئىستىقبالىڭىزنى يارىتىش ، نەتىجە قازىنىش يولىدا بىلىم دېڭىزىغا ، پەننىڭ يۇقىرى
پەللىسىگە قاراپ ئۇزلۇكسىز يۈرۈش قىلىڭ ! ئۈچىنچىدىن ، كەمتەر ، ئاددىي ـ سادىدا
ئىستىلىنى تۇرغۇزۇپ ، ئۆزىڭىزنى ئۇنتۇغان ھالدا ئەمگەك قىلىڭ ، ئىجاد قىلىڭ ، يېڭىلىق
يارىتىڭ ، جاپا ـ مۇشەققەتتىن زادىلا قاچماڭ ! مۇشۇنداق قىلغاندىلا تۇنجى قەدەمنى توغرا
باسالايسىز ھەم كۆزلىگەن نىشانغا يېتەلەيسىز .

باسقۇچ گۈنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشىقى

يازغۇچى ۋە ژۇرنالىست ئەخمەت ھاشىم 1934 ـ يىلى قەشقەر شەھىرىدە تۇغۇلغان .
ئۇ 1957 ـ يىلى «تارىم» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغان «نامەلۇم كىشى» ناملىق ھېكايىسى بىلەن
پروزىچىلىق ساھەسىگە كىرىپ كەلگەن . ئەخمەت ھاشىم پروزا ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپلا
قالماستىن ، ئەدەبىياتىمىزدا نىسبەتەن ئاجىز ھالقا بولۇپ كەلگەن مەسەلچىلىك بىلەن شۇغۇل-
لىنىپ ، بۇ جەھەتتە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن . ئۇنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېر-
لىرىگە ئىگە ئەسەرلىرىدىن «بۆدۈنە بىلەن سېغىزخان» ، «باھار مايسىلىرى» ، «ياۋا سا-
دىق» ، «يالغانچى بىلەن گۈپپاڭچى» ، «مەسەللەر» قاتارلىق مەسەل ۋە ھېكايىلەر توپلاملىرى
بار .

ئىقتىدارلىق ژۇرنالىست ئەخمەت ھاشىم ھازىر پېنسىيىدە بولسىمۇ ، يەنە داۋاملىق
ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە .

ئاپتورنىڭ چۈشەندۈرۈش خاراكتېرلىك بۇ مۇھاكىمە ماقالىسىدە تۇنجى قەدەم بىلەن
مۇۋەپپەقىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلۈپ ، تۇنجى قەدەمنىڭ ئۇنۇملۇك
بېسىلىش ـ بېسىلماسلىقى ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ـ قازىنالماسلىقى ، مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ
بىرى ئىكەنلىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن .

ماقالىدە ئاپتور ئاۋۋال ئەمەلىي ئەھۋاللارنى مىسال قىلىپ ، ئاندىن مۇشۇ مىسال
ئاساسىدا مۇلاھىزە قىلىشنى باشلىغان . شۇنىڭ بىلەن ئۆز مۇلاھىزە ، مۇھاكىمىلىرى ئۈچۈن
ئوبدان بىر شارائىت ھازىرلىغان . ماقالىدىكى ئەمەلىي ماتېرىياللار ھەقىقىي ھەم قىزىقارلىق
بولۇپ ، زور ئىسپاتلاش كۈچىگە ئىگە بولغان . شۇ ئارقىلىق روشەن بىر سەۋەب ـ نەتىجىلىك
مۇناسىۋەت ھاسىل قىلغان .

كۆنۈكمە ۋە يېزىقچىلىق مەشىقى

1 . سىلەر بۇ ماقالىنى ئوقۇغاندىن كېيىن قانداق تەسىراتقا ئىگە بولدىڭلار ؟
2 . ماقالىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا قانداق سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ؟
3 . ماقالىنىڭ ئاساسىي قىسمىدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشتىكى ئۈچ سەۋەب تىلغا ئېلىنغان ، ئۇلار قايسى ؟ بۇ سەۋەبلەرنى ماقالىنىڭ مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرى دېيىشكە بولامدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ؟
4 . ماقالىنىڭ تارماق نۇقتىئىنەزەرلىرى قايسى ؟
5 . ماقالىنىڭ خاتىمە قىسمىدا قانداق تەشەببۇسلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان ؟
6 . بۇ باسقۇچتا ئۆگەنگەن بىلىملەر ئاساسىدا ماۋزۇنى ئۆزىڭىز بەلگىلەپ بىر پارچە مۇھاكىمە ماقالىسى يېزىپ كېلىڭ .

تەلەپ :

(1) سىز يازماقچى بولغان ماقالىنىڭ مەركىزىي نۇقتىئىنەزەرى تۆۋەندىكى ھېكمەتلىك سۆزلەرنىڭ بىرىنى ئاساس قىلىسۇن .

(2) ماقالە 3 ـ 4 بەتتىن ئاشمىسۇن .

△ كىتاب ـــ غايەت زور كۈچ . (لېنىن)
△ كىتاب ياشلارنىڭ ئۆمۈرلۈك ئايرىلماس ھەمراھى ۋە ئۇستازىدۇر (.گوركىي)
△ كۆڭۈلدىكىدەك كىتاب ئەقىل ـ پاراسەتنىڭ ئاچقۇچىدۇر . (بېلىنسكى)
△ بىلىم نوقۇل تەجرىبىدىنلا كەلمەيدۇ ، بەلكى ئەقلىي ئىجادىيەت بىلەن كۆزىتىلگەن پاكىتلارنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىقلا قولغا كەلتۈرۈلىدۇ . (ئېينىشتېين)
△ بىلىملىك ئۇزار ، بىلىمسىز توزار (ئۇيغۇر خەلق ماقالى)
△ بىلىملىك ـــ نۇر ، بىلىمسىز ـــ خور (ئۇيغۇر خەلق ماقالى)

2 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

خۇلاسە ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتى ئەملي قوللىنىلىدىغان يېزىقچىلىق ئىلمىنىڭ مۇھىم تەركىبي قىسمىدۇر . بۇ باسقۇچ ئىككى بۆلەكتىن تەركىب تاپقان . بىرى ، خۇلاسە ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى ، خۇلاسە يېزىشقا قويۇلىدىغان ئاساسي تەلەپلەر ؛ يەنە بىرى ، تەكشۈرۈش دوكلاتى ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى ، تەكشۈرۈش دوكلاتى يېزىشتا دىققەت قىلىدىغان نۇقتىلاردىن ئىبارەت .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . خۇلاسە بىلەن تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ تەبىرىنى نەزەرىيە جەھەتتىن بىلىۋېلىش .
2 . خۇلاسە ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتى يېزىشقا قويۇلىدىغان تەلەپلەرنى ۋە يېزىقچىلىق ئۇسۇلىنى ئىگىلىۋېلىش
3 . بۇ باسقۇچتا تاللانغان تېكىستلەرنى ئۇلگە قىلىپ ، ھەر خىل تېمىدىكى خۇلاسە ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتلىرىنى يېزىشنى ئۆگىنىش .

ئاساس پىلىم

خۇلاسە ئۈە تەكشۈرۈش دوكلاتى

1 . خۇلاسە

خۇلاسە ــ كىشىلەرنىڭ مەلۇم بىر باسقۇچ ياكى مەلۇم بىر مەزگىلدىكى پائالىيەتلەر جەريانىدا ھېس قىلغان تەسىرات ۋە تەجرىبىلىرىنى تەھلىل قىلىپ رەتلەپ ، ئۇنىڭدىن قانۇنىيەتلىك نەرسىلەرنى تېپىپ چىقىشىنى كۆرسىتىدۇ . خۇلاسىدە قىلىنغان ياكى قىلىنىدىغان ئىشلارنى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلىش ئارقىلىق ، قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەرنىڭ سەۋەبلىرى تەھلىل قىلىنىپ ، تېپىك تەجرىبىلەر يەكۈنلەنسە ، يەنە بىر تەرەپتىن ، كەمچىلىك ۋە خاتالىقلار ھەمدە ساقلانغان مەسىلىلەرمۇ كۆرسىتىلىپ ، ئۇنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرى تېپىپ چىقىلىدۇ ، تەجرىبە ـ ساۋاقلار يەكۈنلىنىدۇ ۋە ئىجابىي تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ .

خۇلاسە خىزمەت ۋە ئۆگىنىشنىڭ سۈپىتىنى ئۆزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈشتىكى مۇھىم ئۇسۇل . ياخشى يېزىلغان خۇلاسە كىشىلەرگە ئىلھام بېرىپ ، تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلىشىگە ، تەپەككۇرنى قاناتلاندۇرۇپ ئۆزلۈكسىز ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تۈرتكە بولىدۇ . خۇلاسە ئۆزىنىڭ مەزمۇت خاراكتېرىگە قاراپ خىزمەت خۇلاسىسى ، ئۆگىنىش خۇلاسىسى ، ئىدىيىۋى خۇلاسە ۋە ئەمگەك خۇلاسىسى قاتارلىقلارغا ، شەكىل جەھەتتىن ئومۇميۈزلۈك خۇلاسە ۋە مەخسۇس تېمىلىق خۇلاسە دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ . ئومۇملاشتۇرۇلغان خۇلاسە خىزمەت ياكى ئەھۋاللارنىڭ ئومۇمىي قىياپىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ، كۆپ تەرەپ ۋە كۆپ خىل مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . مەخسۇسلاشقان ياكى مەخسۇس تېمىلىق خۇلاسە بولسا ، پەقەت مەلۇم بىر تەرەپ ياكى مەلۇم بىر كونكرېت مەسىلە ئۈستىدە خۇلاسە قىلىش بىلەن چەكلىنىدۇ . خۇلاسە يەنە دائىرە ـ كۆلەم جەھەتتىن ئىدارە ، مەكتەپ خۇلاسىسى ، گۇرۇپپا ، سىنىپ خۇلاسىسى ۋە شەخسلەر خۇلاسىسى قاتارلىقلارغا ، ۋاقىت جەھەتتىن يىللىق خۇلاسە ، پەسىللىك (مەۋسۇملۇق) خۇلاسە ، ئايلىق خۇلاسە ، باسقۇچلۇق خۇلاسە ، كۈنلۈك خۇلاسە قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ .

خۇلاسىدە مۇقىم بەلگىلەنگەن تۈراقلىق شەكىل يوق . شۇنداقتىمۇ ئادەتتىكى خۇلاسىنىڭ بېشىغا خۇلاسىنىڭ نامى يېزىلىدۇ . ئومۇملاشقان خۇلاسە بىلەن مەخسۇسلاشقان خۇلاسىنىڭ شەكلى ئومۇمەن تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ شەكلىگە ئوخشاپراق كېتىدۇ . چۈنكى ئۇنىڭدىمۇ باشلىنىش ، ئاساسىي گەۋدە ۋە ئاخىرلىشىشتىن ئىبارەت ئۈچ باسقۇچ بولىدۇ ؛ باشلىنىشتا ئاساسىي ئەھۋال قىسقا تونۇشتۇرۇلىدۇ ، ئاساسىي گەۋدىدە نەتىجە ۋە كەمچىلىكلەر يېزىلىدۇ ، ئاخىرقى بۆلەكتە مەۋجۇت مەسىلىلەرگە ئاساسەن تەھلىل يۈرگۈزۈلۈپ ، بۇنىڭدىن كېيىنكى تىرىشىش نىشانى يېزىلىدۇ . بۇ ئاساسەن يەكۈن ھېسابلىنىدۇ . تەجرىبە تونۇشتۇرۇلغان مەخسۇس تېمىدىكى خۇلاسىلەرگە ئادەتتە ساقلانغان مەسىلىلەر يېزىلمايدۇ .

خۇلاسە يېزىشقا قويۇلىدىغان تەلەپلەر تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

بىرىنچى ، توغرا يېتەكچى ئىدىيە بولۇش لازىم . بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن پارتىيە ، ھۆكۈمەتنىڭ فاكتىجىن ۋە سىياسەتلىرىگە ئاساسلىنىش ھەمدە ئۇنى يازماقچى بولغان كونكرېت خۇلاسىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى قىلىش لازىم . بۇ خۇلاسىنىڭ ياخشى ـ يامان بولۇشىنىڭ ئاساسىدۇر . ئۇنىڭدىن قالسا بۇرۇن تۈزۈپ چىقىلغان پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش لازىم . پىلانىنىڭ ئورۇندىلىش ـ ئورۇنداماسلىق سەۋەبلىرىنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھى بويىچە تېپىپ چىقىش لازىم .

ئىككىنچى ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش . خۇلاسە ئەمەلىيەتنىڭ ماھىيەتلىك ئومۇملاشتۇرۇشى . ئۇنى ياخشى يېزىش ئۈچۈن ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆكۈپ ، شەيئىلەرنىڭ پۈتكۈل جەريانىنى چۈشىنىش ۋە قانۇنىيەتلىك نەرسىلەرنى تېپىپ چىقىش ئارقىلىق ، ماھىيەتلىك تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش لازىم . شۇنداق قىلىنغاندىلا ، خۇلاسە بىر تەرەپلىمىلىكتىن خالىي بولۇپ ، يېتەكچى ئەھمىيەتكە ئىگە بولالايدۇ .

ئۈچىنچى ، تىپىك ماتېرىياللارنى تاللاپ ، كۆزقاراش بىلەن ئەمەلىي ماتېرىيال ئاساسىدىكى دەلىل ـ ئىسپاتلارنى بىرلەشتۇرۇش لازىم . بۇ يەردە ئېيتىلغان تىپىك ماتېرىيال خاسلىق ئالاھىدىلىكى ئەڭ روشەن ، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ، مەسىلىنىڭ ماھىيىتىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغان پاكىتلارغا قارىتىلغان .

تۆتىنچى ، تەرتىپلىرى ئېنىق ۋە رەتلىك ، سۆز ـ جۈملىلىرى توغرا ۋە مەنتىقىلىق ، ئابزاس ، بۆلەكلىرى ئۆزئارا باغلانغان ، مەزمۇنى ئوچۇق بولۇشى لازىم . بۇ ھەقىقەتكە يېتىش ئۈچۈن خۇلاسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ياخشى لايىھىلەپ ، خۇلاسە ئارقىلىق يەتمەكچى بولغان نىشاننى ئېنىق بەلگىلەش ، تىلىنىڭ جانلىق ، ئاممىباب بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىش ، لوگىكىلىق ھۆكۈمگە تايىنىپ يەكۈن چىقىرىشقا ماھىر بولۇش لازىم .

بەشىنچى ، خۇلاسىنىڭ ماتېرىياللىرى جەھەتتە دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئاممىۋى يولدا مېڭىش كېرەك . شەخسىي خۇلاسىدىن باشقا تۈردىكى خۇلاسىلەرنىڭ ئوبيېكتى كەڭ ئاممىا بولغاچقا ، شۇ خىلدىكى خۇلاسە يېزىشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان كەڭ ئاممىنى تولۇق پىكىر بېرىشكە ھەرىكەتلەندۈرۈش زۆرۈر . شۇنداق قىلغاندا خۇلاسە ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولالايدۇ .

ئالتىنچى ، تارىخ بىلەن رېئاللىقنىڭ مۇناسىۋىتى ۋە ئورتاقلىق بىلەن خاسلىقنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش كېرەك . چۈنكى ، رېئال ھاياتتا ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىش ئۈچۈن تارىخىي ئەمەلىيەتنى تەتقىق قىلىش ، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭدىن قانۇنىيەتلىك نەرسىلەرگە ئىگە بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك . يەنە بىر جەھەتتىن ، ئومۇملۇققا ئىگە ماھىيەتلىك نەرسىلەر ھامان خاسلىققا ئىگە كونكرېت شەيئىلەر ئارقىلىق گەۋدىلىنىدۇ ، خاسلىق بولمىسا ئورتاقلىقمۇ بولمايدۇ . شۇڭا ، خۇلاسىدە ئورتاقلىق بىلەن خاسلىقنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئەھمىيەت بېرىش لازىم .

يەتتىنچى ، خۇلاسە يازغاندا مەسىلىلەرنى يىغىنچاقلاشقا ، مۇھىم نۇقتىنى چىڭ تۇتۇشقا ، ماتېرىيالنىڭ راست ـ يالغىنىنى پەرق ئېتىشكە ماھىر بولۇش لازىم .

خۇلاسىنىڭ تۈزۈلۈشى

خۇلاسىمۇ باشقا تۈردىكى ماقالىلەرگە ئوخشاش مۇقەددىمە ، تېكىست ۋە خاتىمىدىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ .

خۇلاسىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا كۆپىنچە خىزمەت شارائىتى ، يېتەكچى ئىدىيە ، پىلان تەلىپى قاتارلىق مەزمۇنلار يېزىلىدۇ .

تېكىست قىسمىدا ئاساسلىقى نەتىجە ، تەجرىبە ياكى ساقلانغان مەسىلىلەر ھەققىي تۇرده ئەتراپلىق ، نەزەرىيىمۇ ، ئەمەلىيەتمۇ بولغان ھالدا يېزىلىدۇ . خاتىمە پۈتۈن تېكىستنىڭ يىغىنچاقلىنىشى بولۇپ ، تىرىشىش نىشانى ياكى تەرەققىيات يۆزلىنىشىنى كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ .

2 . تەكشۈرۈش دوكلاتى

تەكشۈرۈش دوكلاتى ــ ئىجتىمائىي ئەھۋالنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ، ئوبيېكتىپ شەيئىلەر-نىڭ قانۇنىيىتىنى شەرھلەپ بېرىدىغان ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى ئاساس قىلىدىغان يازما دوكلات شەكلى بولۇپ ، ئۇ تۈر جەھەتتىن پوبلىستىك ئەسەرلەرگە تەئەللۇق . بەزى تەكشۈ-رۈش دوكلاتلىرى يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ئىگىلىشى ، تەتقىق قىلىشى ، سىياسەت بەلگىلىشى ، خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىشنىڭ ئاساسى سۈپىتىدە يېزىلىدۇ . بەزىلىرى ئىلغار تەجرىبىلەرنى كېڭەيتىش ياكى جەمئىيەتكە مەسىلىلەرنى ئېچىپ بېرىش ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغاش ئۈچۈن يېزىلىدۇ . تەكشۈرۈش دوكلاتى شەكىل جەھەتتىن خۇلاسىگە ئوخشاپراق كەتسىمۇ ، لېكىن مەزمۇن جەھەتتىن خۇلا-سىدىن كەلگەن ھەم مۇكەممەلرەك بولىدۇ . تەكشۈرۈش دوكلاتىدا ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر جەريانىدا ئۇزلۇكسىز مەيدانغا كەلگەن يېڭى تەجرىبىلەر ۋە يېڭى مەسىلىلەر چوڭقۇر تەكشۈرۈ-لۈپ ئەتراپلىق تەتقىق قىلىنىدۇ ، خىزمەتتىكى تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلىنىدۇ . بۇ ئارقىلىق تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرى تېپىپ چىقىلىدۇ ، يۆنىلىش خاراكتېرلىك مەسىلىلەر كۆرسىتىپ بېرىلىپ ھەرىكەتنىڭ راۋاجلىنىشىغا يېتەكچىلىك قىلىنىدۇ .

تەكشۈرۈش دوكلاتى تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولىدۇ .

بىرىنچى ، ئەھۋال ئىنكاس قىلىنىدۇ . بۇ رەھبىرىي ئورگانلارنىڭ ئەھۋال ئىگىلەپ ، مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىپ ، سىياسەت بەلگىلىشىنىڭ ئاساسى . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭدا تەكشۈرۈشنىڭ ۋاقتى ، ئورنى ، مەزمۇنى ۋە ئوبيېكتى ئېنىق سۆزلىنىدۇ ، ئۇنىڭدىن كېيىن تەكشۈرۈش مەقسىتىگە ئاساسەن تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسى بىرقانچە مەسىلىگە ياكى بىرقانچە قىسىمغا بۆلۈنۈپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئىنكاس قىلىنىدۇ .

ئىككىنچى ، مەسىلىلەر تەتقىق قىلىنىدۇ . بۇ خىل خاراكتېردىكى تەكشۈرۈش دوكلات-نىڭ مۇھاكىمىلىك خاراكتېرى بايان خاراكتېرىگە قارىغاندا كۆچلۈكرەك بولىدۇ . بۇنىڭدا ئوبيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئەمەلىيەت ئاساس قىلىنىدۇ ، شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى ئىگىلىنىپ ، توغرا خۇلاسە چىقىرىلىدۇ ، تەجرىبىلەر يەكۈنلىنىدۇ .

تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئادەتتە مۇقەددىمە ، ئاساسىي گەۋدە ۋە خاتىمىدىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تۈزۈلىدۇ . مۇقەددىمىدە تەكشۈرۈش ئوبيېكتىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلىدۇ . بەزى تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ مۇقەددىمىسىدە بولسا تەكشۈرۈشنىڭ ۋاقتى ، ئورۇن - دائىرىسى ، ئەھمىيىتى ۋە مەقسىتى قاتارلىقلار بايان قىلىنىپ ، تەكشۈرۈشنىڭ ئوبيېكتى ھەققىدە كىتابخانلارنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغايدۇ . بەزىلىرىدە بولسا تەكشۈ-رۈشنىڭ جەريانى تاپشۇرۇلىدۇ .

ئاساسىي گەۋدىدە تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى كۆرسىتىلىدۇ . تەكشۈ-رۈش دوكلاتى نىشانلىغان مۇھىم مەسىلىلەر مانا شۇ قىسىمدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ كەلگەن دائىرىلىك تەھلىل قىلىنىدۇ .

خاتىمە قىسمىدا ، يەكۈن چىقىرىلىدۇ .

تەكشۈرۈش دوكلاتى يېزىشقا قويۇلىدىغان تەلەپلەر

بىرىنچى ، ئەستايىدىللىق بىلەن سىستېمىلىق تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىپ ، ماتېرىيال-لارنى كەڭ ۋە تەپسىلىي ئىگىلەش كېرەك . تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش تەكشۈرۈش دوكلاتى يېزىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ، تەپسىلىي ماتېرىيالغا ئىگە بولۇش تەھلىل قىلىش ۋە تەتقىق قىلىشنىڭ ئاساسى .

ئىككىنچى ، توغرا پوزىتسىيە ، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش ئىستىلى بولۇش لازىم . توغرا پوزىتسىيە مەسىلىلەرگە ئىلمىي ۋە ئوبيېكتىپ قاراشنى ، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزملىق نۇقتىنەزەر بويىچە مۇئامىلە قىلىشنى كۆرسىتىدۇ . ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش ئىستىلى ماتېرىيالىلارنىڭ چىن ۋە ھەقىقىي بولۇشىنى ، دەلىل - ئىسپاتلارنىڭ دەلمۇ دەللىكىنى كۆرسىتىدۇ .

ئۇچىنچى ، قايتا - قايتا تەتقىق قىلىپ ، قانۇنىيەتلىك ۋە ماھىيەتلىك نەرسىلەرنى تېپىپ چىقىشقا ماھىر بولۇش . ماتېرىيالىلارنى تەپسىلىي ئىگىلەش تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ تۈپ مەقسىتى ئەمەس ، ئەڭ مۇھىمى ئىگىلەنگەن ماتېرىيالىلار ئاساسىدا ، ئۇنىڭدىكى ماھىيەتلىك نەرسىلەرنى تېپىپ چىقىپ ، ئۇنىڭ خىزمەتلەردىكى يېتەكچىلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت . بۇ مەقسەتكە پەقەت تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ۋە چوڭقۇر ئانالىز قىلىش ئارقىلىقلا يەتكىلى بولىدۇ .

تۆتىنچى ، تەكشۈرۈش دوكلاتىدا كۆزقاراش بىلەن ماتېرىيالنىڭ بىرلىكىگە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك . كۆزقاراش ماتېرىيالغا قوماندانلىق قىلىشى كېرەك ، ئەمما كۆزقاراش ھەرگىز سۇبيېكتىپ چۈشەنچە ئاساسىدا ئەمەس ، بەلكى كونكرېت ماتېرىيالنى تەھلىل قىلىش داۋامىدا تەبىئىي شەكىللىنىپ چىقىدۇ . ماتېرىيال بولسا ئۆز نۆۋىتىدە كۆزقاراشنى ئاساس بىلەن تەمىنلەيدۇ . تەكشۈرۈش دوكلاتىدا سىلىشتۇرما ماتېرىيالىلاردىن كۆپلەپ پايدىلىنىشمۇ كۆزقاراشنى گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ ياخشى ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ .

بەشىنچى ، تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ تىلى جانلىق ، ئۆتكۈر ۋە مەنتىقىلىق بولۇش لازىم . شۇنىڭ بىلەن بىللە تەكشۈرۈش دوكلاتى ئاممىباب ، ئىخچام يېزىلىشى ، روشەن قاراتمىلىققا ئىگە بولۇشى ، قۇرۇق گەپ سېتىلماسلىقى لازىم .

خۇلاسە بىلەن تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ ئاساسىي پەرقلىرى

1) ئىشلىتىلىدىغان شەخس تىلى ئوخشىمايدۇ . تەكشۈرۈش دوكلاتى ئادەتتە يۇقىرى دەرىجىلىك ئورگان ياكى ئىدارىنىڭ نامى بىلەن ئېلىپ بېرىلىپ يېزىلىدىغان بولغاچقا ، ئۇ ئاساسەن ئۇچىنچى شەخس تىلىدا يېزىلىدۇ ؛ خۇلاسە مەلۇم ئىدارە ياكى شۇ ئادەمنىڭ ئۆزى ھەققىدە يېزىلغاچقا ، بىرىنچى شەخس تىلىدا يېزىلىدۇ .

2) يېزىلىش مەقسىتى ۋە رولى جەھەتتە پەرقلىنىدۇ . تەكشۈرۈش دوكلاتى كۆپىنچە ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى كەڭ ئاممىنىڭ پايدا - زىيان مەنپەئىتى بىلەن ئالاقىدار بولغان مەسىلىلەر ۋە ئاممىنىڭ جىددىي تەلىپىنى ئىنكاس قىلىپ ، مۇناسىۋەتلىك ئورگانىنىڭ سىياسەت بەلگىلىشى ۋە تەدبىر قوللىنىشى ئۈچۈن يېزىلىدۇ ياكى جەمئىيەتكە توغرا ئىدىيىۋى كۆزقاراشنى تەشۋىق قىلىش ، ئالىيجاناب ئەخلاقىي پەزىلەتنى تەشەببۇس قىلىش ، ئىلغار تەجرىبىلەرنى كېڭەيتىش ، ناچار ئىستىللارنى توسۇش ، كەڭ جامائەت پىكرى قوزغاشقا يېتەكچىلىك قىلىشتا رول ئويناش مەقسىتىدە يېزىلىدۇ . خۇلاسە بولسا مۇئەييەن ئورۇن ياكى شەخسنىڭ ئۆزلىرى ئىشلىگەن خىزمەتلىرى ھەققىدە ، دوكلات قىلىشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ ، ئۇنى خىزمەت خۇلاسىسى دېيىش مۇمكىن .

3) ماقالىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىدىكى مۇھاكىمىنىڭ سالمىقى ۋە دەرىجىسى جەھەتتە

پەرقلىنىدۇ . خۇلاسە ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ ھەر ئىككىسىدە بەلگىلىك دەرىجىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلىدۇ . لېكىن ، خىزمەت خۇلاسىسى ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ مەزمۇن خاراكتېرىگە ئاساسەن ، خۇلاسىدە مۇھاكىمىنىڭ سالمىقى ئازراق ، ئەمەلىي ئىشلەنگەن خىزمەتلەرنىڭ بايانى كۆپرەك بولىدۇ . ئەكسىچە ، تەكشۈرۈش دوكلاتىدا مۇھاكىمىنىڭ سالمىقى ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . خۇلاسە دېگەن نېمە ؟ ئۇنىڭ يېزىقچىلىق تەلىپى قانداق ؟ ئەمەلىي مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار .

2 . تەكشۈرۈش دوكلاتى دېگەن نېمە ؟ ئۇنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى قايسى ؟

3 . خۇلاسە بىلەن تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ ئورتاقلىقى ۋە پەرقى قايسى تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ ؟

4 . تۆۋەندىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇڭلار .

1) خۇلاسە ئۆزىنىڭ مەزمۇن خاراكتېرىگە ئاساسەن _____ ، _____ ، _____ ۋە _____ قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ .

2) خۇلاسە شەكىل جەھەتتىن _____ ۋە _____ دېگەن تۈرلەرگە ، ۋاقىت جەھەتتىن _____ ، _____ ، _____ ۋە _____ قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ .

3) خۇلاسە ۋە تەكشۈرۈش دوكلاتى قۇرۇلۇش جەھەتتىن _____ ، _____ ۋە _____ دىن ئىبارەت ئۇچ قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ .

5 . بىرىنى تاللاش (تۆۋەندىكى ئۇچ ئۇقۇمنىڭ ئىچىدە پەقەت بىرى توغرا . توغرىسىنى تېپىپ ، ئاخىرىدىكى ( ) ئىچىگە ئۇنىڭ ھەرپىلىك بەلگىسىنى يېزىڭلار .

1) خۇلاسىدە

A . قىلىنغان ياكى قىلىنىۋاتقان خىزمەتلەر تەسۋىرلىنىدۇ . ( )

B . كەڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش تېپىكلەشتۈرۈلىدۇ . ( )

C . قىلىنغان ياكى قىلىنىۋاتقان ئىشلار خۇلاسىلىنىپ ، تېپىك تەجرىبىلەر يەكۈنلىنىدۇ . ( )

2 . تەكشۈرۈش دوكلاتىدا

A . مۇھاكىمە ئاساس قىلىنىدۇ . ( )

B . كۆزقاراش بىلەن ماتېرىيالنىڭ بىرلىكى ئاساس قىلىنىدۇ . ( )

C . بايان ئاساس قىلىنىدۇ . ( )

3 . خۇلاسە بىلەن تەكشۈرۈش دوكلاتى

A . ئىشلىتىلىدىغان شەخس تىلى جەھەتتە پەرقلىنىدۇ ( )

B . بەدىئىي تەسۋىرنىڭ ئاز - كۆپلۈكى جەھەتتە پەرقلىنىدۇ . ( )

C . ماقالىنىڭ قۇرۇلۇش بۆلەكلىرى جەھەتتە پەرقلىنىدۇ . ( )

5 . پىداگوگىكا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ پراكتىكىسىغا قانداق يېتەكچىلىك قىلىدۇ[1]

ياۋ يىمىن

ماۋارىپ پراكتىكىسى ــ پىداگوگىكا مەكتەپلەر ماۋارىپىنىڭ داۋامى . پراكتىكا بازىسى رولىنىڭ ياخشى ـ يامان جارى قىلدۇرۇلۇشى يېڭى ئوقۇتقۇچىلار سۇپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە ناھايىتى زور دەرىجىدە مۇناسىۋەتلىك .

1980 ـ يىلدىن بۇيان ، مەكتىپىمىز ھەر يىلى شاڭخەي ئەنتىك پىداگوگىكا مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى مەكتىپىمىزدە پراكتىكا قىلىشقا قوبۇل قىلىپ ، پراكتىكانتلارنىڭ سىياسىي ، كەسپىي ساپاسىنى يېتىلدۇرۇش ۋە ئۆستۈرۈش جەھەتتە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلەپ مۇئەييەن نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق .

1 . ئىدىيىۋى خىزمەتنى ياخشى ئىشلەپ ، كەسپىي ئىدىيىنى مۇستەھكەملىدۇق .

پراكتىكانتلارنىڭ جەمئىيەت ، ئائىلە قاتارلىق كۆپ تەرەپنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ، ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىگە بولغان كۆز قارىشىدا ئوخشىماسلىقلار بار ئىدى ، شۇڭا پراكتىكانتلارغا ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلەپ ، ئۇلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىگە بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرۈش پراكتىكا قىلغۇزۇۋاتقان مەكتەپنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى . ھەر نۆۋەت پراكتىكانتلار تىزىمغا ئالدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، بىز ئۇلار بىلەن پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆزلىرىنىڭ نەچچە ئون يىللىق ئىجتىھات بىلەن ماۋارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش تەسىراتىنى سۆزلەپ بېرىشكە ، باشلانغۇچ مەكتەپ ماۋارىپى ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنى تەقدىم قىلىشتەك ئىدىيىسىنى ئالماشتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدۇق . مەكتىپىمىزنى پۈتتۈرۈپ چىقىپ ئاددىي ، ئەمما ئۇلۇغ ماۋارىپ خىزمىتى ئورنىدا خىزمەت قىلىپ نەتىجە قازانغان ۋە تۆھپە قوشقان ئوقۇغۇچىلارنى تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ، ئۇلارنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ ماۋارىپى خىزمىتىنى قىزغىن سۆيۈش ھېسسىياتىغا ئىلھام بېرىپ ، ئۇلاردا شەرەپ ھېس قىلىش ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق ھېس قىلىش تۇيغۇسىنى كۈچەيتتۇق .

2 . تەلىم ـ تەربىيە ، ئوقۇتۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ ، پراكتىكانتلارنىڭ كەسپىي ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈردۇق .

پراكتىكا بازىسىنىڭ رولى ئاساسەن پراكتىكانتلار ئۈچۈن ئەملىي خىزمەت ئىقتىدارىنى چىنىقتۇرىدىغان ياخشى مۇھىت ۋە شارائىت يارىتىپ بېرىش ھەمدە ئۇلارغا كونكرېت يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت . بۇ جەھەتتە بىز زور كۈچ سەرپ قىلىپ ، نۇقتىلىق تۈردە تۆۋەندىكى خىزمەتلەرنى چىڭ تۇتتۇق :

1) تايانچ ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ ، پراكتىكا يېتەكچىلىكىنى كۈچەيتتۇق .

تايانچ ئوقۇتقۇچىلار ئىنتايىن ئالدىراش خىزمەتلەرنى ئۈستىگە ئالغان ، شۇنداق بولسىمۇ

---

① «پىداگوگىكا مەكتەپلىرى ماۋارىپى» ژۇرنىلىنىڭ 1989 ـ يىللىق 5 ـ سانىدىن ئېلىندى .

يېڭى بىر ئەۋلاد ئوقۇتقۇچىلار قوشۇننىى تەربىيىلەش ئۇچۇن پراكتىكىغا يېتەكچىلىك قىلىش ۋەزىپىسى يەنىلا چوقۇم ئۇلارنىڭ زىممىسىگە چۈشۈشى كېرەك . پراكتىكانتلار مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن ، ئالدى بىلەن بىر ھەپتە پراكتىكا كۆرۈشىنى ، يېتەكچى ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۇلگىلىك دەرس ئۆتۈپ بېرىشىنى ئورۇنلاشتۇردۇق ، دەرس ئۆتۈشتىن ئاۋۋال ، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى پراكتىكانتلار بىلەن بىرلىكتە دەرس تەييارلىدى ۋە دەرس تەييارلاش ئۇسۇلىنى كونكرېت تونۇشتۇردى . دەرستىن كېيىن دەرس پىلانىنى لايىھىلەش ، تاپشۇرۇق ئورۇنلاشتۇرۇش ، دەرس ۋاقتىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنكاسى ، ئوقۇتۇش ۋاقتىدىكى ئۇتۇقلار ۋە سەۋەنلىكلەر ھەمدە ئۇنى تۈزىتىش ئۇسۇلى قاتارلىقلارنى تونۇشتۇردى ؛ يەنە پراكتىكانتلاردىن يېتەكچى ئوقۇتقۇچى ئۆتكەن ئۇلگىلىك دەرسكە قاتنىتا پىكىر بېرىشنى ، ئۆزئارا مۇزاكىرە قىلىشنى تەلەپ قىلدى ، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى پراكتىكانتلار ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلىلەرگە جاۋاب بەردى . ئۇنىڭدىن كېيىن يېتەكچى ئوقۇتقۇچى پراكتىكانتلارنىڭ دەرسنى ياخشى تەييارلىشىغا ، جۈملىدىن ئوقۇتۇش ماتېرىيالىنى ئوبدان تاللىشى ، ئوقۇتۇش ماتېرىيالىنى تەھلىل قىلىشى ، ئوقۇتۇش مەقسىتى ۋە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى بەلگىلىشى ، ئوقۇتۇش تەرتىپىنى تەشكىللىشى ، دەرس پىلانىنى ئوبدان يېزىشى قاتارلىقلارغا يېتەكچىلىك قىلدى . ئاندىن كېيىن يېتەكچى ئوقۇتقۇچى پراكتىكانتلارنىڭ سىناق تەرىقىسىدە دەرس ئۆتۈشىگە يېتەكچىلىك قىلدى ، دەرستىن كېيىن پراكتىكانتلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇپ ، ياخشىلاش ھەققىدە كونكرېت پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى . مانا مۇشۇنداق بىر قوللۇق يېتەكچىلىك قىلغاچقا ، بۇنىڭ پراكتىكانتلارغا ياردىمى ناھايىتى زور بولدى .

3) پراكتىكا قىلىپ ئۆتۈلگەن دەرسنى باھالاشنى چىڭ تۇتۇپ ، پراكتىكانتلارنىڭ ئوقۇتۇش سۇپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشىگە ياردەم بەردۇق .

پراكتىكانتلار يېتەكچى ئوقۇتقۇچىنىڭ ياردىمىدە دەرس پىلانىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ بۇ پىلاندىن پايدىلىنىپ دەرسنى قانداق قىلىپ ياخشى ئۆتۈشى ئىنتايىن مۇھىم بىر ئاساسىي ماھارەت ھېسابلىنىدۇ . شۇڭلاشقا ، پراكتىكانتلارنىڭ دەرسنى ئاڭلاش ، دەرسنى باھالاش خىزمىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردۇق ھەمدە ئۇنى پراكتىكىغا يېتەكچىلىك قىلىشتىكى مۇھىم ھالقا قىلدۇق .

پراكتىكانتلار دەرس ئۆتكەندە ، كۆپىنچىسى «دەرس پىلانى» دا بەلگىلەنگەن ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداش كويىدىلا بولۇپ ، سۆزلەرنى قانداق جانلىق ئىشلىتىش ، ئوقۇغۇچىلار جاۋابىنىڭ مەزمۇنىغا قانداق ھۆكۈم قىلىش ، ئوقۇتۇلىدىغان ئۇقۇملارنى قانداق قىلىپ ئېنىق سۆزلەش ، تەپەككۇر قابىلىيىتىنى قانداق مەشىق قىلدۇرۇش ، دوسكىنى قانداق لايىھىلەش ، شۇنداقلا ئوقۇتۇش پوزىتسىيىسى ، ئوقۇتۇش تىلى ، ۋەزىيەتكە ماسلىشىش قابىلىيىتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە مۇئەييەن قىيىنچىلىقلارغا ئۇچرايدۇ . دەرسنى باھالىغان چاغدا ، ئالدى بىلەن پراكتىكانتنىڭ ئۆزىگە تەسىراتىنى سۆزلىتىپ ، سىلىشتۇرما قىلغۇزدۇق . ئاندىن كېيىن يېتەكچى ئوقۇتقۇچى بىلەن مەكتەپ رەھبەرلىرى قايتىدىن ئۇلگىلىك يېتەكچىلىك قىلدى . ئاۋۋال نەتىجىلەرنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ، ئاندىن يېتەرسىزلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ داۋاملىق تىرىشىشى ئۇچۇن ئىلھام بەردۇق . دەرسنى بۇنداق باھالاش پائالىيىتى بىلەن پراكتىكانتلار دەرسخانىدىكى ئوقۇتۇشتىن ئىبارەت بۇ ھالقىدا زور بىر قەدەم ئالغا ئىلگىرىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى ، شۇڭا بۇ ئۇسۇل ئۇلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى .

4) پراكتىكانتلارنىڭ دوكلات دەرسنى ياخشى تەشكىللىدۇق .

پراكتىكا ئاخىرلىشىش باسقۇچىدا ، ھەربىر پراكتىكانتتىن بىر سائەتلىك دوكلات دەرسى ئۆتۈشنى تەلەپ قىلدۇق . دەرس ئاڭلايدىغان ئوبيېكتلار بارلىق پراكتىكانتلار ، ئالاقىدار يېتەكچى ئوقۇتقۇچىلار ۋە مەكتەپ رەھبەرلىكى ئىدى . بىز پراكتىكانتلاردىن دوكلات دەرسى ئۆتكەن چاغدا ئادەتتىكى دەرس ئۆتكەن ۋاقىتلاردا سادىر قىلغان بەزىبىر ئاساسىي كەمچىلىكلەرنى تۈگىتىپ ، ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ياخشىلاپ ، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى تەلەپ قىلدۇق ، بۇنىڭدا تىلنى بالىلار تىلى قىلىش مەسىلىسى ، سوربغان سوئاللارنىڭ رىغبەتلەندۈرۈش خاراكتېرىدە بولۇش مەسىلىسى ، ئوقۇتۇش مەزمۇنىنىڭ ئىلمىيلىكى ۋە دەۋر ئالاھىدىلىكى مەسىلىسى ، ئوقۇتۇشنىڭ تەرتىپلىكلىكى ۋە قېلىپلاشقان بولۇش مەسىلىسى ، دوسكا خېتىنىڭ رەتلىك ۋە قېلىپلاشقان بولۇش مەسىلىسى ، بېرىلگەن تاپشۇرۇقنىڭ مەقسەتلىك بولۇش ۋە ئۇيغۇن بولۇش مەسىلىسى قاتارلىقلار بار . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىز يەنە پراكتىكانتلارنى دوكلات دەرسىنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتىنى تونۇشقا يېتەكلىدۇق ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بۇ ئىشقا ئەستايىدىللىق بىلەن قاراپ ، ھەربىر دەرس پىلانىنى قايتا - قايتا قېتىرقىنىپ تەتقىق قىلدى ، كۆڭۈل قويۇپ ئۆزگەرتتى . ئومۇمەن ئېيتقاندا ، بۇ دوكلات دەرسلىرىنى خېلىلا نەتىجىلىك ئۆتتى .

5) پراكتىكانتلارنى مەكتەپ ئىچى - سىرتىدىكى ئوقۇتۇش تەتقىقاتى پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىشقا ئورۇنلاشتۇردۇق .

مەكتىپىمىز تەجرىبە خاراكتېرىدىكى مەكتەپ بولۇپ ، ھەربىر مەۋسۇمدا نۇرغۇنلىغان ئۆلكە ، شەھەرلەردىكى مائارىپ ساھەسىدىكى رەھبەرلەر بىلەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەكتىپىمىز-گە كېلىپ دەرس ئاڭلىشىنى كۈتۈۋالاتتۇق ، ناھىيىمىز بويىچە ئۇيۇشتۇرۇلغان دەرس ئاڭلاش پائالىيەتلىرى بولسا تېخىمۇ كۆپ ئۆتكۈزۈلەتتى . ئومۇمەن ، بۇ دەرسلەرنىڭ سۈپىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولۇپ ، ئىمكانقەدەر پراكتىكانتلارنى تەشكىللەپ دەرس ئاڭلىتاتتۇق ، مۇشۇنداق قىلغاندا ، پراكتىكانتلارنىڭ ئۆگىنىش پۇرسىتى كۆپرەك بولاتتى ، نەزەر دائىرىسىمۇ كېڭىيەتتى . بۇنىڭدىن باشقا ، ھەر چارشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن بولىدىغان ئوقۇتۇش تەتقىقاتى پائالىيىتىگە ئۇلارنىڭمۇ قاتنىشىشنى تەلەپ قىلدۇق . ئۇلار پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە ئالاقىدار مائارىپ ژۇرناللىرىنى ئوقۇدى ، دەرسلىكنى تەھلىل قىلدى ، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئۇستىدە ئىزدەندى . قىسقىسى ، بۇ كەڭ دائىرىدىكى ئوقۇتۇش تەتقىقاتى پائالىيەتلىرى جەريانىدا ئۇلار تېخىمۇ نۇرغۇن دەرسخانىدىكى ئوقۇتۇش تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىۋالدى .

6) پراكتىكانتلارنىڭ ئوتتۇرا ئەترەت پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشىغا يېتەكچىلىك قىلدۇق .

سىنىپ مۇدىرى خىزمىتىنى پراكتىكا قىلىش جەريانىدا ، بىز ھەربىر پراكتىكانتتىن بىر قېتىملىق ئاساسىي تېمىلىق ئوتتۇرا ئەترەت پائالىيىتى (ياكى سىنىپ يىغىنى) ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدۇق . ئوتتۇرا ئەترەت تەربىيىچىسىنىڭ ياردىمىدە پراكتىكانتلار مەكتەپ سىياسىي - ئىدىيە تەربىيىسىنىڭ تەلىپى ۋە شۇ سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيىۋى ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن ، پائالىيەت ئاساسىي تېمىسىنى ، شەكلىنى بېكىتىپ ، پىئونېرلارنىڭ پائالىيەتىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ، ئالايلى ، ماتېرىيال توپلاش ، سىرت بىلەن ئالاقىلىشىش ، ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى تەييارلاش قاتارلىقلارنى ياخشى ئىشلىشىگە يېتەكچىلىك قىلدى . ئومۇمەن ئېيتقاندا ، بۇ پائالىيەتلەرنىڭ مەزمۇنى مول ، شەكلى خىلمۇخىل بولۇپ ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى ، ئۇنۇمىمۇ ناھايىتى ياخشى بولدى .

7) دېموكراتىك باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، تەشكىلىي ئىنتىزامچانلىقنى يېتىلدۈرىدۇق .

پراكتىكانتلارنىڭ كۆپ قىسمى يېزىلاردىن كەلگەن بولۇپ ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ئاساسى يۇقىرىلىرىمۇ ، تۆۋەنلىرىمۇ بار ، قىزىقىشى ۋە ياخشى كۆرىدىغانلىرى ئوخشاش بولمايلا قالماستىن ، جەمئىيەت ، ئائىلە مۇھىتىنىڭ تەسىرىدە ھەربىرىنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشىمۇ ئوخشاش ئەمەس ، ئىپادىسىمۇ ئوخشاش ئەمەس ئىدى . بەزىلىرىنىڭ قابىلىيىتى يۇقىرىراق بولسا ، بەزىلىرىنىڭ تۆۋەنرەك ؛ بەزىلىرى كەمتەرلىك بىلەن تىرىشىپ ئۆگەنسە ، بەزىلىرى ھاكاۋۇر ئىدى ، ئۆز - ئۆزىدىن قانائەتلىنەتتى ؛ بەزىلىرى ئىنتىزامغا قاتتىق رىئايە قىلسا ، بەزىلىرى خىلىلا چېچىلاڭغۇ ئىدى . يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسەن تۆۋەندىكىچە خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق .

بىرىنچىدىن ، ھەرئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم دېموكراتىك تۇرمۇش يىغىنى ئاچتۇق . يىغىندا ھەربىر ئادەمدىن ئۆزىنىڭ يېقىنقى ئىدىيىسى ، خىزمىتى ، تۇرمۇشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئەھۋالنى سۆزلەشنى ، بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىق ، كەمچىلىكلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى تەلەپ قىلدۇق . پراكتىكانتلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش ، خىزمەت جەھەتتىكى قىينىچىلىقلىرى بىلەن مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا بولاتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ھەل قىلىشقا بولىدىغانلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ياردەم قىلىپ ھەل قىلىپ بەردۇق . ئىككىنچىدىن ، دائىمىي تۇرده يېتەكچى ئوقۇتقۇچى بىلەن ئالاقە باغلاپ ، پراكتىكانتلارنىڭ ئىدىيە ، ئۆگىنىش ئەھۋالىنى ئىگىلەپ ، ئىلغارلىرىنى بايقىغان ھامان تەقدىرلەپ ، كۆپچىلىك ئۆگىنىدىغان ئۇلگە قىلىدۇق ؛ مەسىلىلەرنى بايقىغان ھامان ئۇلارنى تېپىپ ئايرىم سۆھبەتلىشىپ ، ئۇلارنىڭ تۇزىتىۋېلىشىغا ياردەم بەردۇق . ئۇچىنچىدىن ، بىز دائىم سىنىپ - يىللىقلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ ، ئوقۇغۇچىلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ، ئۇلارنىڭ پراكتىكانتلارنىڭ تەلىم - تەربىيەسىگە ۋە ئوقۇتۇشىغا بولغان پىكىرلىرىنى سەممىيىلىك بىلەن ئاڭلىدۇق ، مۇڭاپىق شەكىللەر ئارقىلىق پراكتىكانتلارنىڭ تەلىم - تەربىيە ، ئوقۇتۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشگە ياردەم بەردۇق .

توققۇز يىلدىن بۇيان ، مەكتىپىمىزدە پراكتىكا قىلغان پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ئوقۇغۇچىلىرى ناھىيىمىزنىڭ ھەرقايسى يېزا - بازارلىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلىرىگە تارقىلىپ كەتتى . ھەرقايسى مەكتەپلەردىكى رەھبەرلەرنىڭ ئىنكاسىغا قارىغاندا ، ئۇلار مەيلى سىياسىي ساپا ياكى كەسپىي ئىقتىدار جەھەتتە بولسۇن ، خىلىلا كۆچلۈك ئىكەن ، بەزىلىرى كۆزگە كۆرۈنەرلىك تايانچ ئوقۇتقۇچىلاردىن بولۇپ قاپتۇ . بۇ يولداشلار : «پېداگوگىكا مەكتىپى بىزنىڭ ئالغا بېسىشىمىز ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىپ بەردى ، پراكتىكا قىلغان مەكتىپىمىزدىكى ئوقۇتقۇچىلار ۋە رەھبەرلەر بولسا بىزنىڭ مائارىپ خىزمىتى ئورنىغا مۇۋەپپەقىيەتلىك تۇنجى قەدەمنى بېسىشىمىزغا ياردەم بەردى !» دېيىشمەكتە .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . بۇ ، پېداگوگىكا مەكتىپى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ پراكتىكىسىغا قانداق يېتەكچىلىك قىلىنغانلىقى يېزىلغان بىر تەجرىبە خۇلاسىسى . ئالدى بىلەن مائارىپ پراكتىكىسىغا بولغان تونۇش يېزىلىپ ، ئاندىن پراكتىكىغا يېتەكچىلىك قىلىنىدىغان ئوبيېكت ، ئاساسىي خىزمەت ۋە نەتىجىلەر يېزىلغان . تېكىستنى ئەستايىدىل ئوقۇپ ، يۇقىرىقى مەزمۇنلارنى ئۆزلەشتۈرۈڭ .

لىكلار .

2 . بۇ تېكىستتە ، ئالدى بىلەن ئىدىيىۋى خىزمەت ، يەنى خىزمەتنى قانات يايدۇرۇشنىڭ ئاساسى ؛ ئاندىن تەلىم ـ تەربىيىگە ۋە ئوقۇتۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشتىكى ئاساسىي مەزمۇنلار ؛ ئۇنىڭدىن كېيىن دېموكراتىك باشقۇرۇش ۋە ئىنتىزامچانلىقنى كۈچەيتىش خىزمەتتە نەتىجە قازىنىشنىڭ كاپالىتى ئىكەنلىكى يېزىلغان . مۇشۇ مەزمۇنلار يېزىلغان قىسىم خۇلاسىنىڭ قايسى قىسمى ؟ نېمە ئۈچۈن ؟ قانداق يېزىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ؟

3 . بۇ تېكىستتە خاتىمە بارمۇ ، يوق ؟ چۈشەنچەكلارنى سۆزلەكلار .

4 . خۇلاسە يازغاندا ، ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرىدىغان ماتېرىيال بولۇش بىلەن بىرلىكتە ، يەنە خۇلاسە يازغۇچىنىڭ ماتېرىيالغا بولغان سۇبيېكتىپ تونۇشىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇشى كېرەك . تېكىستنى پىششىق ئوقۇپ ، قايسى سۆز ـ جۈملىلەر ۋە ئابزاسلاردا ئاپتورنىڭ كۆزقارىشى ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقىنى ، بۇ كۆز قاراشلارنىڭ ماتېرىيال بىلەن قانداق قىلىپ بىرلەشكەكلىكە ئىگە قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىكلار .

5 . مەزكۇر خۇلاسىنىڭ تېكىست قىسمى (ئاساسىي گەۋدىسى) دا ئىشلەنگەن خىزمەتلەرنى ئۇچ چوڭ نۇقتا ، يەتتە تارماقتا ئايرىپ خۇلاسە قىلغان . سىلەر بۇ مۇھىم نۇقتا ۋە تارماقلارنى سخېمىلاشتۇرۇپ كۆرسىتىپ بېرىكلار .

6 . ماتېرىيال پراكتىكىسى (ئوقۇتۇش پراكتىكىسى) پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ماتېرىيالىنىڭ داۋامى ۋە ئاساسى ، ساپا ماتېرىيالىنىڭ كونكرېت مەزمۇنلىرىدىن بىرى . شۇڭلاشقا ، ماتېرىيال پراكتىكىسىنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇشنى ئۆستۈرۈپ ، پىلانلىق ۋە مەقسەتلىك هالدا ماتېرىيال پراكتىكىسىنى ياخشى تەشكىللەش مەزكۇر خۇلاسىنىڭ ئاساسىي روهى هېسابلىنىدۇ .

(1) سىلەر بۇ تېكىستنى ئۆگەنگەندىن كېيىن ، ماتېرىيال پراكتىكىسى هەققىدە قانداق يېڭى تونۇشلارغا ئىگە بولدۇكلار ؟

(2) بۇنىڭدىن كېيىنكى ماتېرىيال پراكتىكىسى هەققىدە قانداق يېڭى تەكلىپ پىكىرلىرىكلار بار ؟

6 . «يېزىلارنى تەكشۈرۈش» كە كىرىش سۆز ئۈە ئاخىرقى سۆز

(1941 ـ يىلى 3 ـ ، 4 ـ ئاي)

ماۋ زېدۇڭ

كىرىش سۆز

(1941 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى)

هازىر پارتىيىنىڭ يېزا سىياسىتى ـــ ئون يىللىق ئىچكى ئۇرۇش دەۋرىدىكىدەك يەر ئىنقىلابى سىياسىتى ئەمەس ، بەلكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىك سەپلىك سىياسەتتۇر . پۈتۈن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1940 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىكى ۋە 12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىكى يولىيورۇقلىرىنى[1] ئىجرا قىلىشى ، ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان 7 ـ قۇرۇلتاينىڭ يولىيورۇقلىرىنى ئىجرا قىلىشى لازىم . بۇ ماتېرىيال يولداشلارنىڭ مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش ئۈسۈلىنى تېپىۋېلىشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن بېسىلدى . هازىر نۇرغۇن يولداشلىرىمىزدا ئىشقا ئۇزە قاراش ، ئەھۋالنى تولۇق چۈشىنىشكە تىرىشماسلىق ئىستىللىرى تېخىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە ، ئۇلار هەتتا تۆۋەنلىنىڭ ئەھۋالىدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ، شۇنداق بولۇپ تۇرۇقلۇق ، يېتەكچىلىك خىزمىتىنى ئۆتەۋاتىدۇ ، بۇ ـــ ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋال . جۈڭگو جەمئىيىتىدىكى سىنىپلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى هەققىدە هەقىقىي ، كونكرېت چۈشەنچە بولماي تۇرۇپ ، هەقىقىي ياخشى رەهبەرلىكنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس .

ئەھۋالنى چۈشىنىشنىڭ بىردىنبىر ئۇسۇلى ـــ جەمئىيەتنى تەكشۈرۈش ، جەمئىيەتتىكى سىنىپلارنىڭ جانلىق ئەھۋاللىرىنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت . يېتەكچىلىك خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقان كىشىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، پىلانلىق تۇردە بىرنەچچە شەھەر ۋە بىرنەچچە يېزىنى تۇتۇپ ، ماركسىزمنىڭ ئاساسىي نۇقتىئىنەزەرى ، يەنى سىنىپىي تەھلىل ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، بىرنەچچە قېتىم پۈختا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ـــ ئەھۋالنى چۈشىنىشنىڭ ئەڭ ئاساسىي ئۇسۇلىدۇر . پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا ، جۈڭگو جەمئىيىتىدىكى مەسىلىلەر توغرىسىدا ئەڭ ئاساسىي بىلىمگە ئىگە بولالايمىز .

بۇنىڭ ئۈچۈن ، بىرىنچىدىن گىدىيىپ ئاسمانغىلا قارىۋالماي ، تۆۋەنگە نەزەر سېلىش كېرەك . تۆۋەنگە نەزەر سېلىش هەۋىسى ۋە نىيىتى بولماي تۇرۇپ ، جۈڭگودىكى ئىشلارنى هەقىقىي چۈشىنىش ئۇمۇرۇزايەت مۇمكىن ئەمەس .

ئىككىنچىدىن ، تەكشۈرۈش مەجلىسى ئېچىش كېرەك . هاڭۇبقىپ يۈرۈش ، مىش ـ مىش گەپلەرگە قۇلاق سېلىش بىلەن هەرگىز تولۇق بىلىم هاسىل قىلغىلى بولمايدۇ . مېنىڭ تەكشۈرۈش مەجلىسى ئېچىش ئۇسۇلى بىلەن توپلىغان ماتېرىياللىرىمدىن خۇنەنگە ۋە جىڭگاڭ ـ

شەنگە دائىر بولغانلىرى يوقلىپ كەتتى . بۇ يەردە بېسىلغىنى ئاساسەن «شىڭگو ناھىيىسىنى تەكشۈرۈش» ، «چاڭگاڭ يېزىسىنى تەكشۈرۈش» ۋە «سەيشى يېزىسىنى تەكشۈرۈش» تىن ئىبارەت . تەكشۈرۈش مەجلىسى ئېچىش ئەڭ ئاددىي ۋە ئاسان ، شۇنىڭدەك ئەڭ ھەقىقىي ۋە ئىشەنچلىك ئۇسۇلدۇر ، مەن بۇ ئۇسۇلدىن ناھايىتى كۆپ نەپ ئالدىم ، بۇ ـــ ھەرقانداق ئالىي مەكتەپتىنمۇ ئۇستۇن تۇرىدىغان مەكتەپ . مۇنداق مەجلىسكە قاتناشقۇچىلار ھەقىقەتەن تەجرىبىلىك بولغان ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك كادىرلار ياكى پۇقرالار بولۇشى لازىم . مەن خۇنەندە بەش ناھىيىنى ۋە جىڭگاڭشەندە ئىككى ناھىيىنى تەكشۈرگەندە ، شۇ ناھىيىلەرنىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەسئۇل كادىرلىرى بىلەن كۆرۈشتۇم ؛ شۇنۇڭ ناھىيىسىنى تەكشۈرگەندە ، بىر قىسىم ئوتتۇرا دەرىجىلىك كادىرلار ، بىر قىسىم تۆۋەن دەرىجىلىك كادىرلار ، بىر كەمبەغەل شيۇسەي ، سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ بىر سۇنغان خۇيجاڭى ، شەنگەن يامۇلدا غەلـ لە ـ پاراقچى بولغان ، كېيىن ئىشسىز قالغان بىر كىچىك ئەمەلدار بىلەن كۆرۈشتۇم . ئۇلار تېخى ماڭا مەن ئاڭلاپ باقمىغان نۇرغۇن بىلىملەرنى بەردى . خۇنەننىڭ خېڭشەن ناھىيىسىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغىنىمدا ، شۇ ناھىيىدىكى بىر كىچىك گۇندىپاي مېنى جۇڭگو تۇرمىلـ رىنىڭ ئومۇمىي چىرىك ئەھۋالىدىن بىرىنچى قېتىم خەۋەردار قىلدى . شىڭگو ناھىيىسىنى ۋە چاڭگاڭ ، سەيشى يېزىلىرىنى تەكشۈرگەندە ، يېزا دەرىجىلىك ئورۇنلاردا ئىشلەۋاتقان يولداشلار ۋە ئاددىي دېھقانلار بىلەن كۆرۈشتۇم . بۇ كادىرلار ، دېھقانلار ، شيۇسەي ، گۇندىـ پاي ، سودىگەر ۋە غەللە ـ پاراقچى ئەمەلدار مېنىڭ ھۆرمەتلىك ئۇستازلىرىم بولدى ، ماڭا ئۆزۈمنى ئۇلارنىڭ شاگىرتى ھېسابلاپ ، ئۇلاردىن ھۆرمەت بىلەن تىرىشىپ ئۆگىنىشكە ۋە ئۇلارغا يولداشلارچە مۇناسىۋەتتە بولۇشقا توغرا كەلدى ، ئۇنداق قىلمىسام ، ئۇلار ماڭا پىسەنت قىلمىغان بولاتتى ، بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بەرمىگەن ، سۆزلىگەندىمۇ تولۇق سۆزلەپ بەرمىـ گەن بولاتتى . ھەر قېتىمقى تەكشۈرۈش مەجلىسىدە كۆپ ئادەم بولۇشنىڭ ھاجىتى يوق ، 4 ـــ 5 ياكى 7 ـــ 8 كىشى بولسىلا كۇپايە . مەجلىسكە ۋاقىت بېرىلىشى ، تەكشۈرۈش تېزىسى بولۇشى لازىم ، تەكشۈرگۈچى يەنە ئۆز ئاغزى بىلەن سوراپ ، ئۆز قولى بىلەن يېزىۋېلىشى ۋە مەجلىسكە قاتناشقانلار بىلەن مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىشى لازىم . شـۇڭا ، تو ـ لۇپ ـ تاشقان قىزغىنلىق بولمىسا ، تۆۋەنگە نەزەر سېلىش نىيىتى بولمىسا ، بىلىم ئېلىش تەشنالىقى بولمىسا ، سېسىق كىبىرىنى تاشلاپ شاگىرت بولۇشنى خالاش روھى بولمىسا ، بۇ ئىشنى چوقۇم قىلغىلى بولمايدۇ ، قىلغاندىمۇ چوقۇم ياخشى قىلغىلى بولمايدۇ . چۈشىنىش لازىمكى ، ئامما ھەقىقىي قەھرىمان ، بىز بولساق كۆپىنچە تازا گۆدەكلەرمىز ، بۇ نۇقتىنى چۈشەنمەي تۇرۇپ باشلانغۇچ بىلىمگىمۇ ئىگە بولغىلى بولمايدۇ .

مەن تەكرار ئېيتىپ ئۆتىمەنكى ، بۇ پايدىلىنىش ماتېرىيالىنى نەشر قىلىشتىن ئاساسىي مەقسەت ـــ يولداشلارنىڭ بۇ كونكرېت ماتېرىيالنى ۋە ئۇنىڭدىكى خۇلاسىلەرنى يادلىۋېلىشىنى تەلەپ قىلىش ئەمەس ، بەلكى تۆۋەننىڭ ئەھۋالىنى قانداق چۈشىنىشنىڭ ئۇسۇلىنى كۆرسىـ تىپ ئۆتۈشتىن ئىبارەت . ئومۇمەن ئېيتقاندا ، جۇڭگونىڭ گۆدەك بۇرژۇئازىيىسى ياۋروپا ، ئامېرىكا ئەللىرىنىڭ ۋە ياپونىيىنىڭ بۇرژۇئازىيىسى تەييارلىۋالغىنىدەك ، بىز ئۇچۇن جەمئىـ يەت ئەھۋالى توغرىسىدا مۇكەممەلرەك ، ھەتتا ئەڭ ئاددىي ماتېرىيالنىمۇ تەييارلاپ بېرىشكە ئۇلگۇرەلمىدى ۋە ھېچقاچان تەييارلاپ بېرەلمەيتتى ، شۇنىڭ ئۇچۇن ماتېرىيال توپلاش خىزمىـ تىنى ئۆزىمىز ئىشلىمەي بولمايدۇ . ئالاھىدە ئېيتقاندا ، ئەمەلىي خىزمەت ئىشلىگۈچىلەر ئۆزگىرىپ تۇرغان ئەھۋالنى ھەر ۋاقىت بىلىپ تۇرۇشى لازىم ، بۇنىڭدا ھەرقانداق ئەلنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيىسىنمۇ باشقىلارنىڭ تەييارلاپ بېرىشىگە يۆلەنسە بولمايدۇ . شۇنىڭ ئۈـ

چۈن بارلىق ئەمەلىي خىزمەت ئىشلىگۈچىلەر تۆۋەننىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشى لازىم . نەزەرىيىنىلا بىلىپ ، ئەمەلىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغانلار ئۈچۈن بۇنداق تەكشۈرۈش خىزمىتى بولۇپمۇ زۆرۈر ، مۇنداق قىلمايدىكەن ، ئۇلار نەزەرىيىنى ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرەلمەيدۇ . «تەكشۈرمىگەننىڭ پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى يوق» دېگەن سۆزۈمنى بەزىلەر «تار تەجرىبىچىلىك» دەپ زاكىلىق قىلىشقان بولسىمۇ ، لېكىن مەن بۇ سۆزۈمگە ھازىرمۇ پۇشايمان قىلمايمەن ؛ پۇشايمان قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن ، بەلكى تەكشۈرمىگەننىڭ پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى بولۇشى مۇمكىن ئەمەسلىكىدە ھېلىمۇ چىڭ تۇرىمەن . نۇرغۇن كىشىلەر «ھارۋىدىن چۈشە - چۈشمەيلا» ۋالاقلاپ سۆزلەپ كېتىدۇ ، پىكىر بېرىدۇ ، بۇنى تەنقىدلەيدۇ ، ئۇنى ئەيىبلەيدۇ ، ھالبۇكى ، بۇنداق ئادەملەردىن ئونى بولسا ، ئونى مەغلۇپ بولىدۇ . بۇنداق سۆز ياكى تەنقىدلەر پۇختا تەكشۈرمەي تۇرۇپ قىلىنغاچقا ، نادانلارچە بىلجىرلاشتىن باشقا نەرسە ئەمەس . پارتىيىمىزنىڭ «چىنچەي داچېن»[2] لاردىن تارتقان زىيانلىرى سان - ساناقسىز . ھالبۇكى ، بۇنداق «چىنچەي داچېن» لار تولۇپ يېتىپتۇ ، ھەممە جايدا دېگۈدەكلا بار . ستالىن توغرا ئېيتىدۇ : «نەزەرىيە ئەگەر ئىنقىلابىي ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشمىسە ، ئوبيېكتىسىز نەزەرىيە بولۇپ قالىدۇ»[3] . ئەلۋەتتە ، ئۇنىڭ مۇنۇ سۆزىمۇ توغرا : «ئەمەلىيەت ئەگەر ئىنقىلابىي نەزەرىيىنى قىبلىنەما قىلمىسا ، قارىغۇلارچە ئەمەلىيەت بولۇپ قالىدۇ» . قارىغۇ ، ئىستىقبالسىز ، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان ئەمەلىيەتچىلەردىن باشقىلارنى «تار تەجرىبىچى» لەر دېگىلى بولمايدۇ .

مەن جۇڭگو ئىشلىرى ۋە خەلقئارا ئىشلارنى پۇختا تەتقىق قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھازىرمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىۋاتىمەن ، بۇ ــ مېنىڭ جۇڭگو ئىشلىرى ۋە خەلقئارا ئىشلارنى ھېلىمۇ يېرىم - يارتا بىلىدىغانلىقىمدىن ئىبارەت ئەمەلىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ، ھېچقاچان مەن ھەممىنى بىلىپ بولدۇم ، پەقەت باشقىلار بىلمەيدۇ ، دەۋاتقىنىم يوق . پۈتۈن پارتىيىدىكى يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئاممىدىن ئۆگىنىش ، داۋاملىق شاگىرت بولۇش ــ مېنىڭ ئارزۇيۇم .

ئاخىرقى سۆز

(1941 - يىلى 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى)

ئون يىللىق ئىچكى ئۇرۇش دەۋرىنىڭ تەجرىبىلىرى ــ ھازىرقى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئەڭ ئوبدان ۋە ئەڭ مۇناسىپ تەجرىبىلەردۇر . لېكىن بۇ ، تاكتىكىلىق لۇشيەن تەرەپنى ئەمەس ، بەلكى قانداق قىلىپ ئاممىنى بىلەن ئالاقە باغلاش ۋە ئاممىنى دۇشمەنگە قارشى تۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلىش تەرەپنى كۆرسىتىدۇ . پارتىيىنىڭ ھازىرقى تاكتىكىلىق لۇشيەنى ئۆتمۈشتىكىدىن پرىنسىپ جەھەتتىن پەرق قىلىدۇ . ئۆتمۈشتە پومېشچىكلارغا ۋە ئەكسىلئىنقىلابىي بۇرژۇئازىيىگە قارشى تۇرۇش ئىدى ؛ ھازىر بولسا ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا قارشى چىقمايدىغان بارلىق پومېشچىكلار ۋە بۇرژۇئازىيە بىلەن بىرلىشىش بولدى . ئون يىللىق ئىچكى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ، بىزگە قوراللىق ھۇجۇم قىلغان ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت ۋە ئەكسىيەتچى پارتىيە بىلەن بىزنىڭ ھاكىمىيىتىمىزنىڭ قول ئاستىدىكى كاپىتالىستىك خاراكتېرگە ئىگە بارلىق ئىجتىمائىي

تەبىقىلەرگە نىسبەتەن پەرقلىق سىياسەت قوللىنىلمىدى ، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت ۋە ئەكسىيەتچى پارتىيە ئىچىدىكى ھەر خىل گۇرۇھلارغا نىسبەتەنمۇ پەرقلىق سىياسەت قوللىنىلمىدى ، بۇنداق قىلىشمۇ توغرا ئەمەس ئىدى . شۇ چاغدا دېھقانلاردىن ۋە شەھەر ئۇششاق بۇرژۇئازىيە سىنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدىن باشقا بارلىق ئىجتىمائىي تەركىبلەرگە نىسبەتەن «ھەممىدىلا كۈرەش قىلىش» دېگەن سىياسەت ئىجرا قىلىندى ، بۇ سىياسەت ، شۇبھىسىزكى ، خاتا ئىدى . يەر سىياستى جەھەتتە ، ئون يىللىق ئىچكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى ۋە ئوتتۇرا مەزگىللىرىدە قوللىنىلغان توغرا سىياسەتنى ، يەنى پومېشچىكلارنىڭ ماكانسىز بولۇپ قېلىپ ياكى تاغقا چىقىپ باسمىچى بولۇۋېلىپ ، جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئۇلارغە مۇ دېھقانلارغا ئوخشاش بىر ئۇلۇش يەر تەقسىم قىلىپ بېرىپ ، ئۇلارنى تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللاندۇرۇش سىياستىنى ئىنكار قىلغانلىقىمۇ خاتا ئىدى[4] . ھازىر پارتىيىنىڭ سىياسەتى بۇنىڭدىن باشقىچە بولۇشى لازىم ، «ھەممىدىلا كۈرەش قىلىپ ، بىرلىشىشنى ئىنكار قىلىش» ئەمەس ، شۇنىڭدەك «ھەممىدىلا بىرلىشىپ ، كۈرەش قىلىشنى ئىنكار قىلىش» (1927 ـ يىلدىكى چېن دۇشيۇچىلىقتەك) مۇ ئەمەس ، بەلكى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرىدىغان بارلىق ئىجتىمائىي تەبىقىلەر بىلەن بىرلىشىپ ، ئۇلار بىلەن بىرلىك سەپ تۈزۈشەتىن ، لېكىن يەنە ئۇلاردا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان دۇشمەنگە تەسلىم بولۇش ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىگە ، خەلقە قارشى تۇرۇشتەك تۇراقسىزلىق ۋە ئەكسىيەتچىلىك تەرىپىنىڭ دەرىجىسىگە قاراپ ، ئۇلار بىلەن تۇرلۇك شەكىللەردە كۈرەش ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولۇشى لازىم . ھازىرقى سىياسىتىمىز ــ «بىرلىشىش» بىلەن «كۈرەش قىلىش» بىرلەشتۇرۇلگەن ئىككى تەرەپلىمىلىك سىياسەت . ئەمگەك سىياسىتى جەھەتتىكىسى ــ ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇش مەئىشتىنى مۇزاپىق ياخشىلايدىغان ۋە كاپىتالىستىك ئىگىلىكنىڭ توغرا راۋاجلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلمايدىغان ئىككى تەرەپلىمىلىك سىياسەت . يەر سىياستى جەھەتتىكىسى ــ پومېشچىكلاردىن ئىجارە ۋە ئۆسۈم تاپشۇرۇشىنى بەلگىلەيدىغان ئىككى تەرەپلىمىلىك سىياسەت . سىياسىي ھوقۇق جەھەتتىكىسى ــ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرىدىغان بارلىق پومېشچىكلار ۋە كاپىتالىستلارنى ئىشچى ـ دېھقانلارغا ئوخشاش جىسمانىي ھوقـۇق ، سىيـاسىي ھـوقۇق ۋە مال ـ مۈلۈك ھوقۇقىغا ئىگە قىلىدىغان ، ئەمما يەنە ئۇلارنىڭ قىلىش ئېھتىمالى بولغان ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ئىككى تەرەپلىمىلىك سىياسەت . دۆلەت ئىگىلىكى ۋە كوپېراتىپ ئىگىلىكى راۋاجلاندۇرۇلۇشى لازىم ، لېكىن ھازىرقى يېزا تايانچ بازىلىرىدا ئاساسىي ئىقتىسادىي تەركىب تېخى دۆلەت ئىگىلىكى ئەمەس ، بەلكى خۇسۇسىيلار ئىگىلىكى بولماقتا ۋە ئەركىن كاپىتالىستىك ئىگىلىككە راۋاجلىنىش پۇرستى بېرىلمەكتە ، بۇنىڭدىن مەقسەت ــ ياپون جاھانگىرلىكىگە ۋە يېرىم فېئودالىلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت . بۇ ــ ھازىرقى جۇڭگودا ئەڭ ئىنقىلابىي سىياسەت ، بۇ سىياسەتنىڭ ئەمەلگە قويۇلۇشىغا قارشى چىقىش ۋە توسقۇنلۇق قىلىش ، شۇبھىسىزكى ، خاتا . كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرىنىڭ كوممۇنىستىك پاكلىقىنى جىددىي ۋە قەتئىي ساقلاش ، جەمئىيەت ئىقتىسادىدىكى پايدىلىق كاپىتالىستىك تەركىبنى قوغداش ۋە ئۇنى بىرەر مۇزاپىق تەرەققىياتقا ئىگە قىلىش ــ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ۋە دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت قۇرۇش دەۋرىدە قايسىبىرى كەم بولسا بولمايدىغان ۋەزىپىمىزدۇر . بۇ دەۋردە بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىنىڭ بۇرژۇئازىيە تەرىپىدىن چىرىكلەشتۇرۇلۇشى ، پارتىيە ئەزالىرى ئارىسىدا كاپىتالىستىك ئىدىيەلەر تۇغۇلۇشى مۇمكىن ، بىز پارتىيە ئىچىدىكى بۇنداق چىرىك ئىدىيەلەرگە قارشى كۈرەش

قىلىشىمىز لازىم ؛ ئەمما پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىستىك ئىدىيىلەرگە قارشى كۈرەشنى خاتا ھالدا جەمئىيەت ئىقتىسادى تەرىپىگە بۇراپ ، كاپىتالىستىك ئىقتىسادىي تەركىبكە قارشى تۇرماسلىقىمىز لازىم . بىز بۇ چېگرىنى ئېنىق ئاجرىتىۋېلىشىمىز كېرەك . جۇڭگو كوممۇ-نىستىك پارتىيىسى مۇرەككەپ شارائىتتا ئىشلەۋاتىدۇ ، ھەربىر پارتىيە ئەزاسى ، بولۇپمۇ پارتىيىلىك كادىر ئۆزىنى ماركسىزم سېلۇبسىنى بىلىدىغان جەڭچىلەردىن قىلىپ چىنىقتۇرۇ-شى لازىم ، مەسىلىگە بىر تەرەپلىمە ، ئاددىي قاراش بىلەن ئىنقىلابنى غەلىبىگە ئېرىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس .

ئىزاھلار

① مەركەزنىڭ 1940 - يىلى 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىكى يولىيورۇقى شۇ ۋاقىتتا چىقىرىلغان «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزي كومىتېتىنىڭ ھازىرقى ۋەزىيەت ۋە پارتىيىنىڭ سىياسىتى توغرىسىدىكى قارارى» نى كۆرسىتىدۇ . مەركىزي كومىتېتنىڭ 1940 - يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىكى يولىيورۇقى مۇشۇ تاللانما ئەسەرلەرنىڭ 2 - تومىدىكى «سىياسەت توغرىسىدا» دېگەن ئەسەرنى كۆرسىتىدۇ .

② چىنچەي داچىن — رېۋرزور .

③ ستالىن : «لېنىنىزم ئاساسلىرى توغرىسىدا» نىڭ II قىسمىدىن ئېلىنغان .

④ بۇ يەردە ئېيتىلغان ئون يىللىق ئىچكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى 1927 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1928 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان مەزگىلنى ، يەنى كىشىلەر ئادەتتە ئاتاپ كەلگەن جىڭگاڭشەن مەزگىلىنى كۆرسىتىدۇ ؛ ئوتتۇرا مەزگىلى 1929 - يىلىنىڭ بەشىدىن 1931 - يىلىنىڭ كۈزىگىچە بولغان مەزگىلنى ، يەنى مەركىزي قىزىل ئىنقىلابى بازا قۇرۇلغاندىن تارتىپ «قورشاپ يوقىتىش» قا قارشى ئۈچىنچى قېتىملىق ئۇرۇش غەلىبىلىك ئاياغلاشقانغا قەدەر بولغان مەزگىلنى كۆرسىتىدۇ ؛ ئاخىرقى مەزگىلى 1931 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1934 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان مەزگىلنى ، يەنى «قورشاپ يوقىتىش» قا قارشى ئۈچىنچى قېتىملىق ئۇرۇش غەلىبىلىك ئاياغلاشقاندىن تارتىپ پارتىيە مەركىزي كومىتېتى گۇيجۇ ئۆلكىسىنىڭ زۇنيى شەھىرىدە سىياسىي بيۇرۇنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنى ئۆتكۈزگەنگىچە بولغان مەزگىلنى كۆرسىتىدۇ . 1935 - يىلى 1 - ئايدىكى زۇنيى يىغىنى 1931 - يىلىدىن 1934 - يىلىغىچە پارتىيە ئىچىدە ھۆكۈمرانلىق قىلغان «سول» چىل ئاغمىچىلىق لۇشىەنگە خاتىمە بېرىپ ، پارتىيىنى توغرا لۇشىەنگە قايتۇردى . مۇشۇ تومغا قوشۇمچە قىلىنغان «بىرقانچە تارىخىي مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارار» نىڭ II قىسمىغا قارالسۇن .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

(1) « ‹يېزىلارنى تەكشۈرۈش › كە كىرىش سۆز ۋە ئاخىرقى سۆز » ناملىق بۇ تەكشۈ-رۈش دوكلاتىدا «يېزىلارنى تەكشۈرۈش» ناملىق كىتابنى نەشر قىلىشنىڭ ۋە تارقىتىشنىڭ مەقسىتى ئىككى تەرەپتىن تونۇشتۇرۇلغان : ① ۋەزىيەت ، سىياسەت ئۆزگەرگەنلىكتىن يې-تەكچىلىك خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقان كادىرلارنىڭ خىزمەتلەر داۋامىدا ئۇچرىغان يېڭى ئەھۋاللار-نى چۈشىنىشى ، يېڭى مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشى ، بۇنىڭدىن قانۇنىيەتنى تېپىپ چىقىپ خىزمەتلەرگە توغرا يېتەكچىلىك قىلىشىغا ياردەم بېرىش مەقسىتىدە مەزكۇر كىتابنىڭ نەشر قىلىنغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان . ② رەھبەرلىك خىزمىتى ئۆتەۋاتقان نۇرغۇن يولداشلارنىڭ تۆۋەننىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەرسىز بولۇش ، ئىشتا بىپەرۋالىق قىلىش ، ئەھۋالنى تولۇق چۈشە-نىشكە تىرىشماسلىق ، جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى سىنىپلارنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنمەسلىك ، سۇبە-يېكتىۋىزملىق ئىستىلىنى تۈگىتىشكە ياردەم بېرىش مەقسىتىدە بۇ كىتاب تارقىتىلغانلىقى نونۇشتۇرۇلغان .

(2) ماقالىدە تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتا بولۇشقا تېگىشلىك توغرا پوزىتسىيە ۋە ئۇسۇل شەرھلەنگەن ، بۇ جەھەتتىكى مەۋجۇت مەسىلىلەر كۆرسىتىپ بېرىلگەن .

(3) ماقالىدە سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق كۆپ خىل شەرھلەش ئۇسۇلى قوللىنىلىغان . بولۇپمۇ سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق سەلبىي كۆزقاراش بىلەن ئىجابىي كۆزقاراش بىرلەشتۇرۇلۇپ مۇھاكىمە قىلىنىپ ، پەرق ۋە نەتىجە روشەن كۆرسىتىلگەن . سىلەر مەزكۇر تەكشۈرۈش دوكلاتىنى چوڭقۇر مۇھاكىمە قىلىپ ، تۆۋەندىكى كۆنۈكمىلەرنى ئىشلەڭلار .

1 . يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ « ‹يېزىلارنى تەكشۈرۈش › كە كىرىش سۆز ۋە ئاخىرقى سۆز » نامىلىق تەكشۈرۈش دوكلاتىدا «يېزىلارنى تەكشۈرۈش » نى يېزىشتىكى مەقسەت قايسى ئابزاستا قانداق تونۇشتۇرۇلغان ؟

2 . تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتى ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشتا بولۇشقا تېگىشلىك پوزىتسىيە جانلىق تىللار بىلەن قانداق شەرھلەنگەن ؟

3 . تېكىستتە قانداق ئۇسۇللار قوللىنىلىپ خاتا كۆزقاراشلار ۋە پوزىتسىيىلەرگە رەددىيە بېرىشنى ئىجابىي جەھەتتىن شەرھلەش بىلەن قانداق بىرلەشتۇرۇلگەن ؟

4 . ماقالىنىڭ «كىرىش سۆز » قىسمىدا نەقىل قىلىنغان «نەزەرىيە ئەگەر ئىنقىلابىي ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشمىسە ، ئوبيېكتسىز نەزەرىيە بولۇپ قالىدۇ » دېگەن ھۆكۈم بىلەن «ئەمەلىيەت ئەگەر ئىنقىلابىي نەزەرىيىنى قىبىلىنەما قىلمىسا ، قارىغۇلارچە ئەمەلىيەت بولۇپ قالىدۇ » دېگەن كۆزقاراش ئوتتۇرىسىدا قانداق ، دىئالېكتىك مۇناسىۋەت بار ؟ بۇ جەھەتتىكى چۈشەنچەڭلارنى سۆزلەڭلار .

5 . بۇ تەكشۈرۈش دوكلاتى ئەينى ۋاقىتتىكى جۇڭگو جەمئىيىتىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئاساسىدا 1941 ـ يىلى 3 ـ ئايدا يېزىلغان . سىلەر بۇ تەكشۈرۈش دوكلاتىنى ئۆگەنگەندىن كېيىن قانداق تەسىراتقا ئىگە بولدۇڭلار ؟ ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان كۆزقاراشلارنىڭ بۈگۈنكى رېئاللىق بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى بار ؟

6 . يولداش ماۋ زېدۇڭ قانداق كىشىلەرنى «تار تەجرىبىچى » لەر دېگەن ؟

7 . ماقالە ئىچىدىكى ھۆكۈم خاراكتېرلىك نەزەرىيىۋى ئۇقۇملارنى تاللاپ چىقىڭلار .

▲7 . مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى كارخانىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئەڭگۈشتىرى①

ــ ئاڭخەي 1 ـ پېداگوگىكا مەكتىپى ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتىنى تەكشۈرۈشتىن دوكلات

نۇرغۇنلىغان ئاڭخەيلىكلەر قولىغا «جيېباۋ» ماركىلىق كۆارتىس سائىتىنى تاقىۋالغان بولۇپ ، بۇ سائەتنىڭ پاسونى يېڭىچە ، مېڭىشى توغرا . بۇ سائەتنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى بىر زاۋۇتتا ــ ئاڭخەي ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتىدا ئىشلەپ چىقىرىلغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغان بولغىيدىڭىز ، ئەتىمالىم . بۇ زاۋۇت ئاڭخەي شەھەرلىك 1 ـ پېداگوگىكا مەكتىپى باشقۇرۇشىدىكى زاۋۇت بولۇپ ، 1988 ـ يىل دېكابىردا قۇرۇلغان ، زاۋۇت ئۆيىنىڭ كۆلىمى ئاران 80 كۋادرات مېتىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ئاران 30 ئادەم ، مەكتەپ بۇ زاۋۇتقا 100 مىڭ يۈەنلا پۇل ئاجرىتىپ بەرگەن . ئىلگىرى نام ـ ئاتىقىمۇ چىقمىغان بۇ كىچىك زاۋۇت ئۇچ يىللىق جاپالىق كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ، ئىشلەپچىقىرىش قىممىتىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرۇپ ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، پايدىسىنى 1 مىليون يۈەندىنمۇ ئاشۇرۇپ ، سائەتچىلىك كەسپى رىقابىتىدە مۆجىزىلەرچە مەزمۇت دەسسەپ تۇرۇپ قالدى .

مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى بۇ كارخانىنىڭ يۇقىرى سۈرئەت بىلەن راۋاجلىنىشى كىشىلەرنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى تارتتى ، ئۇلارنىڭ يېڭىلمەس ئورۇندا تۇرالىشىنىڭ سىرى نەدە ؟

1 . ئوخشاشلىق ئىچىدىن ئوخشىماسلىقلارنى تېپىش

نۆۋەتتە ، سائەتچىلىك كەسپىدە رىقابەت كەسكىن بولماقتا ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى كارخانىلارنى دېمىسەكمۇ ، «جۇڭگو بىلەن چەت ئەل شېرىكچىلىكىدىكى» چوڭ ـ كىچىك كارخانىلارمۇ ، ماڭدامدا بىر ئۇچراپ تۇرىدۇ . ئۇلار كۈچلۈك مالىيە كۈچىگە تايىنىپ ، ئېلان قاتارلىق ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ بازارلارنى كەڭ ئاچماقتا . 1985 ـ يىلىدىن 1988 ـ يىلىغىچە ، ئېلىمىزدە يىلىغا 40 مىليون ئەتراپىدا قول سائىتى ئىشلەپ چىقىرىلىپ بازارلار تويۇنۇش هالىتىگە يەتكەن ، تەمىنلەش ئېھتىياجىدىن ئېشىپ كەتكەن ، نۇرغۇنلىغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار شۇ سەۋەبتىن قىيىنچىلىق تارتىپ قالغانىدى . هالبۇكى ، كىچىككىنە ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتى خەلقئارا بازارنىڭ يۇزلىنىشىنى چىڭ تۇتۇپ ، خەلقئارادا مودا بولۇۋاتقان كۆارتىس سائەتنى ئىشلەپ چىقاردى . بۇنداق سائەتنىڭ مېڭىشى توغرا بولۇپ ، كۈنلۈك خاتالىق پەرقى 0.5 سېكۇنتلا بولاتتى هەمدە ئىشلىتىشكە قولايلىق بولۇپ ، پاسونى يېڭى ئىدى . ئەنئەنىۋى مېخانىك سائەتلەرگە سېلىشتۇرغاندا روشەن ئارتۇقچىلىقلىرى بار ئىدى . نۆۋەتتە كۆارتىس سائەتلەرنىڭ خەلقئارادا بازارنى ئىگىلەش

---

① «پېداگوگىكا مەكتەپلىرى ماتارىپى» ژۇرنىلىنىڭ 1992 ـ يىللىق 9 ـ سانىدىن ئېلىندى .

△ بەلگىسى دەرستىن سىرت مەشىق ئۇچۇن بېرىلگەن تېكىستنى كۆرسىتىدۇ .

مىقدارى 80% كە يەتكەن ، ئەمما جۇڭگودا ئاران 10% بولماقتا . ئاساسىي سەۋەب كىشىلەر-نىڭ بۇ خىل يېڭى شەيئىگە بولغان تونۇشى يېتەرلىك ئەمەس ، ئۇنىڭ ئۇستىگە رېمونتچىلىق كەسپى يېتىشەلمەيدۇ ، شۇڭا خېرىدار خاتىرجەم بولالمايدۇ ، ئەلۋەتتە زاۋۇت رەھبەرلىكى ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئاۋۋال ، ئالدى بىلەن ئىجتىمائىي ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك ، بۇنداق كۆزقاراشنى تۇرغۇزمىغاندا ، قانداقمۇ سائەتنىڭ سېتىلىش يولى بولسۇن ؟ دەپ قارىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتى پۈتۈن شەھەر بويىچە تۇنجى «كۆزارتىس سائەتلەرنى رېمونت قىلىش تېخنىكىسى بويىچە تەربىيىلەش مەركىزى» تەسىس قىلىپ ، مەملىكەت مىقياسىدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى ، مەخسۇس خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ كۇرسانتلارغا دەرس ئۆتكۈزدى ھەمدە شەھەردە رېمونتچىلىق پونكتى تەسىس قىلدى . بۇ ئىشلار «جيېباۋ» ماركىلىق كۆزارتىس سائەتنىڭ داڭقىنى چىقىرىپلا قالماستىن ، سېتىلىش يوللىرىنىمۇ تاپتى ، خېرىدارلار سائەتنى سېتىۋالغاندىن كېيىن رېمونت قىلدۇرۇشتىن غەم يېمەيدىغان بولدى . ئوخشاش ئەھۋال ئاستىدا ئوخشاش بولمىغان يولدا مېڭىش ، يۈرەكلىك ھالدا سىناپ بېقىش ۋە پائال تۇرده يېڭىلىق يارىتىش ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى بىر چوڭ سىرىدۇر .

2 . تۇزۇلمىنى ئىسلاھ قىلىش

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ھەرقايسى كارخانىلار ئىقتىسادىي تۇزۇلمە ئىسلاھاتىنى داغدۇ-غا بىلەن ئېلىپ بارغان بولسىمۇ ، لېكىن ھەقىقىي تۇرده ئەمەلىيەشتۈرۈلگەنلىرى ناھايىتى ئاز بولۇپ ، ئىشتىن ئادەم جىق بولۇش ، چوڭ قازانىنىڭ تامىقىنى يېيىش ، ھەتتا ئاز ئىشلەپ كۆپ ھەق ئېلىش ، كۆپ ئىشلەپ ئاز ھەق ئېلىشتەك غەلىتە ھادىسىلەر مەۋجۇت بولۇپ تۇردى ، بۇ ئىش ئۇنۇمىنىڭ تۆۋەن بولۇشى ، كارخانىنىڭ ھاياتىي كۈچىنىڭ كەمچىل بولۇشى-نى كەلتۈرۈپ چىقاردى .

ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتى ئىقتىسادىي تۇزۇلمىنى داۋاملىق ئىسلاھ قىلىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، كارخانىنى ئۈيۇشۇش كۈچىگە ئىگە قىلدى . ئۇلارنىڭ زاۋۇتىدىكى خادىملار ماھىر ، چەبدەس بولۇپ ، «ئورۇننى ئىگىلەپ يېتىپ ئىش قىلماسلىق» مەسىلىسى ھەل قىلىندى . ئۇلاردا بىر زاۋۇت باشلىقى ، بىر مۇئاۋىن زاۋۇت باشلىقى بار . مۇئاۋىن زاۋۇت باشلىقى مەمۇرىي خىزمەتلەردىن باشقا ، قوشۇمچە مالىيە ، ئىشلەپچىقىرىش ، سۈپەت قاتارلىق كۆپ خىل خىزمەتلەرنى ئۆتەيدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە قۇرۇلما ئاز ھەم ئاددىي بولۇپ ، بىر خىل يېڭى مەھسۇلاتنى بىر ھەپتە ئىچىدىلا بازارغا سالغىلى بولىدۇ ، بۇ ئىش ئۇنۇمىنى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈردى . كىمكى «كۆز بوياش» ئارزۇسىدا بۇ زاۋۇتقا خىزمەتكە كىرسە ، ئۇنىڭ كۆز بويامچىلىق قىلىشىغا مۇمكىن بولمىدى . زاۋۇتتا يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە تەڭ تەقسىماتچىلىق ھادىسىلىرى يوق ئىدى ، خىزمەتچىلەرنىڭ ئايلىق مۇكاپات پۇلى 40 يۈەندىن يۇز نەچچە يۈەنگىچە بولۇپ ، ئوخشاش ئەمەس ئىدى ، بۇ نېمىنى ئۆلچەم قىلىدۇ ؟ ئەلۋەتتە ، كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ئېلىش ، ئەمگىكىگە يارىشا ھەق ئېلىشنى ئۆلچەم قىلىدۇ . ئۇرۇق - تۇغقان ، دوست - يار ، ئاغىنىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى بولغان تەقدىردىمۇ ، بوشاڭلىق ، چېچىلاڭغۇلۇق قىلسا ، زاۋۇت باشلىقى ئوخشاشلا يۇز - خاتىر قىلماستىن «يولغا سېلىپ قويۇش» بۇيرۇقى چۈشۈرەتتى . زاۋۇت رايونىغا قەدەم قويىسىڭىز ، بىكارچىلارنى ، ئۇياقتىن بۇياققا قاتراپ يۈرگەنلەرنى كۆرگىلى بولمايتتى . پۈتۈن زاۋۇتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر

رەھبەرلىكىنىڭ ئىلمىي باشقۇرۇشى بىلەن قەدەمنى بىرەڭ ئېلىپ ، ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا باساتتى . ئىسلاھات ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە كارخانىنىڭ مەنپەئىتى بىلەن شەخسلەر مەنپەئىتىنىڭ بىرەكلىكىنى تونۇتتى ۋە ھېس قىلدۇردى . زاۋۇت باشلىقىمۇ ، بارلىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرمۇ ئوخشاشلا زاۋۇتنى ياخشى باشقۇرۇشنى ئويلىغاچقا ، «ھەممەيلەننىڭ ئويلىغىنى ئوخشاش بولۇش ، كۆچنى بىر يەرگە سەرپ قىلىش» ھەقىقىي تۇرمۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى .

3 . ئۇچۇرلارغا ئەھمىيەت بېرىش

نۆۋەتتىكى دۇنيادا ئۇچۇرلار كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە مىڭ خىل ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ . خەلقئارا ئېقىمغا زىچ ئەگەشمەكچى بولىدىكەنمىز ، چوقۇم بازارلارنى تەكشۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش لازىم . ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتى بۇ نۇقتىغا تولۇق ئەھمىيەت بېرىپ ، جەمئىيەتكە يۈزلىنىپ ، كىشىلەرنىڭ سائەتنىڭ پاسونىغا بولغان تەلىپىنى ئىگىلىدى . ئۇنى دۇنيا بازارلىرىدىكى ئۇچۇرلارغا بىرلەشتۈرۈپ ، ئىككى ـ ئۈچ يىل ۋاقىت ئىچىدىلا پاسونىنى ئۆزلۈكسىز يېڭىلاپ ، 40 ـــ 50 خىلغا يەتكۈزدى .

ئۇلار سۈپەت جەھەتكە ئالاھىدە كۆچ سەرپ قىلىپ ، سۈپەت ئۆتكىلىنى چىڭ تۇتتى . ئىشلىتىلىش ئىقتىدارى ياخشى بولغان ياپونىيىنىڭ شتېچېڭ ماركىلىق قول سائىتىنىڭ ئۆزىكىنىڭ باھاسى ئوخشاش تۇردىكى مەھسۇلاتلارنىڭ يېرىمى ئەتراپىدا ئەرزان ئىدى . بازارلارنى تەكشۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلىپ مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتى ھەقىقىي تۇرده چىڭ تۇتۇلغانلىقتىن ، خېرىدارلار ئارىسىدا ياخشى ئىناۋەت تىكلىنىپ ، كەسىپ يولى ئېچىلدى ۋە كېڭەيتىلدى ، مەھسۇلاتنىڭ سېتىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى ، مانا بۇ ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى يەنە بىر چوڭ ئەگۈشتىرىدۇر .

مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى كارخانىنىڭ كۇنسېرى گۈللەپ ياشنىشى مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن بىۋاستە خىزمەت قىلدى . مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى زاۋۇت ياخشى باشقۇرۇلغانلىقتىن ، مەكتەپنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش مەبلىغى ئاشتى ، مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتى ياخشىلاندى ، شۇ قاتاردا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەمىناتىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئاشتى ، شۇڭا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت ئورنىدا ئۆز تالانتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ ، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈردى . قارىغاندا ، مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى كارخانىلار مائارىپ ئىشلىرىنى گۈللەندۇرۇشتە مۆلچەرلىگىلى بولمايدىغان رول ئوينايدىكەن .

شاڭخەي 1 ـ پېداگوگىكا مەكتىپى باشقۇرۇشىدىكى ماگنولىيە گۈلى سائەت زاۋۇتىنىڭ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىشىنىڭ دەۋر دولقۇنىدا مەڭگۈ ئېچىلىپ تۇرىدىغان ماگنولىيە گۈلىدەك مائارىپ گۈلبېغىغا خۇش پۇراقلار چېچىشىنى تىلەيمىز .

(شاڭخەي 1 ـ پېداگوگىكا مەكتىپى ئوقۇغۇچىسى فۇ بىڭبىڭ)

پاسقوچ كۆنۇكمىسى ۋە پىرىنقچىلىق مەشىقى

يۇقىرىدا دەرستىن سىرت مەشىق ئۇچۇن بېرىلگەن «مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى كارخانىنى گۇللەندۇرۇشنىڭ ئەڭگۇشتىرى» دېگەن تەكشۈرۈش دوكلاتىنى ئوقۇپ تۆۋەندىكى سوئاللار بويىچە مەشىق ئىشلەڭلار .

1) بۇ قايسى خىلدىكى تەكشۈرۈش دوكلاتىغا كىرىدۇ ؟ پۈتۈن تېكىستتىكى باش نۇقتىنى- نەزەر نېمە ؟

2) ماقالە قانچە بۆلەكتىن تەركىب تاپقان ؟ ھەر بىر بۆلەكتىكى ئاپتورنىڭ كۆزقارىشى ئىپادىلەنگەن جۈملە ۋە ئابزاسلارنى تېپىپ چىقىڭلار .

3) پىرىنقچىلىق تەلىپىگە ئاساسەن ، بۇ تەكشۈرۈش دوكلاتىنى ئاغزاكى بايان قىلىپ بېرىڭلار . بۇنىڭدا ئۆزىڭىز ناھايىتى ياخشى پىرىنسىپتۇ دەپ قارىغان بىر - ئىككى نۇقتىنى تاللاپ سۆزلىسىڭىزمۇ بولىدۇ . سۆزلىگەندە ئەمەلىي پاكىت (ماتېرىيال) بىلەن كۆزقاراش- نىڭ بىردەك بولۇشىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىش لازىم .

2 . يۇقىرىدا سۆزلەنگەن تېكىستلەردىن ئۇلگە ئېلىپ ، تۆت - بەش بەت ئەتراپىدا بىر پارچە خۇلاسە ياكى تەكشۈرۈش دوكلاتى پىرىپ كېلىڭلار . ئۆزۈڭلارنىڭ ئۆگىنىشتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجەڭلار ياكى ئۆگىنىشتىكى تەجرىبە - ساۋاقلارنى خۇلاسلەپ يازساڭلارمۇ ياكى بىرەر قېتىملىق پائالىيەتنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىك بولغان ياكى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان تەرەپلىرىنى خۇلاسلەپ يازساڭلارمۇ بولىدۇ ؛ ياكى ئۆزۈڭلار خالىغان تېمىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ، ئىگىلىگەن تېپىك ماتېرىياللار ئاساسىدا بىر پارچە تەكشۈرۈش دوكلاتى پىرىپ چىقساڭلارمۇ بولىدۇ . بۇ ماقالىلەر ئىچىدىن ئۇلگىلىرىنى تاللاپ ، «تارىم غۇنچىلىرى» ، «شىنجاڭ مائارىپى» قاتارلىق مۇناسىۋەتلىك ژۇرناللاردا ياكى گېزىتلەردە ئېلان قىلىشقا تىرىشىڭلار .

3 ـ باسقۇچ[1]

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

جۇڭگو ئۇزاق تارىخقا ئىگە قەدىمكى دۆلەت بولۇپ ، دۇنيا مەدەنىيەت بۆشۈكلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان جۇڭگو ئەدەبىياتى مۇ يىراق قەدىمكى زاماندا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ ، تەخمىنەن 3 مىڭ يىلدىن ئارتۇق يازما ئەدەبىيات تارىخىغا ئىگە .

بۇ باسقۇچتا «4 ـ ماي» يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدىن ئىلگىرىكى جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەر بويىچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈپ ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا قىسقىچە بايان قىلىنغان ، يەنى ھەربىر دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكى ، شۇ دەۋردىكى ئاساسلىق ئەدەبىي ژانىرلار ، شۇ دەۋرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان داڭلىق ئەدىبلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى ، شۇنداقلا ئاشۇ دەۋرلەرگە تەئەللۇق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئۇتۇقلىرى تونۇشتۇرۇلغان .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . بۇ باسقۇچتىكى ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆگىنىش ئارقىلىق قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى ۋە ھەربىر دەۋر ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك ئۇتۇقلىرى ھەققىدە ئومۇمىيۈزلۈك چۈشەنچىگە ئىگە بولۇش .

2 . جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلىرىدە بارلىققا كەلگەن يېڭى ئەدەبىي ژانىرلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى بىلىۋېلىش .

3 . بۇ باسقۇچتا ئۆگىنىش ئۈچۈن تاللانغان ئۇلۇگلىك ئەسەرلەرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇن ۋە بەدىئىي ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىگىلەپ ، جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىدىكى داڭلىق ئەدىبلەرنىڭ بەدىئىي ماھارەت جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆگىنىۋېلىش .

---

① بۇ باسقۇچنى تۈزۈشتە يولداش ماخمۇت نىزام تۈزگەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات (3 ـ قىسىم) دىن مۇڭاپىق پايدىلىنىلدى .

ئاساس بىلىم

جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

1. چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەر ئەدەبىياتى

چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋر دېگەندە، يىراق قەدىمكى زامانلاردىن چىن سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئۇزاق مەزگىل كۆزدە تۇتۇلىدۇ. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ ئەڭ قەدىمكى ئەپسانە ـ رىۋايەت دەۋرى، شىيا سۇلالىسى (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى XXI ئەسىردىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى XVI ئەسىرگىچە)، شاڭ سۇلالىسى (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى XVI ئەسىردىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 1066 ـ يىلىغىچە)، جۇ سۇلالىسى (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 1066 ـ يىلىدىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 221 ـ يىلىغىچە) دەۋرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ دەۋرلەر جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى بىرىنچى باسقۇچ، شۇنداقلا جۇڭگو ئەدەبىياتىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەۋر ئەدەبىياتىدىن بىزگە يېتىپ كەلگەن ئەدەبىي يادىكارلىقلارنىڭ كۆپچىلىكى «ئايال ئىلاھ نۇۋانىڭ ئاسمانىنى يامىشى»، «گۈن بىلەن يۈنىڭ تاشقىن سۇنى تىزگىنلىشى»، «خۇ يىنىڭ قۇياشنى ئېتىشى»، «جىڭ ۋېينىڭ دېڭىزنى تىندۇرۇشى»، «كۇا فونىڭ قۇياشنى قوغلىشى»، «خۇاڭ دىنىڭ چى يۈنى ئۆلتۈرۈشى» قاتارلىق ئالەمنىڭ ۋە ئادەمنىڭ يارلىشى ھەققىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ھەمدە «كامالەك قوشقى»، «يىجى ئۇرۇقنىڭ نەزىر ـ چىراغ قوشقى» قاتارلىق خەلق قوشاقلىرىدىن ئىبارەت.

جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ئېلىمىزنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى ـــ «نەزمىنامە» مەيدانغا كەلدى. بۇ توپلامغا جۇ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىن ئەمىنىيە دەۋرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان 500 يىللىق تارىخنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان 305 پارچە شېئىر ـ قوشاق كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە خەلق قوشاقلىرى، ھەر خىل مۇراسىملاردا ئوقۇلىدىغان نەزىر ـ چىراغ قەسىدىلىرى ۋە مۇراسىم ناخشىلىرى، داستان، باللادىلار، مۇھەببەت قوشاقلىرى، لىرىك شېئىرلار ۋە ھەجۋىي شېئىرلار بار. بۇ شېئىر ـ قوشاقلار ئەينى دەۋر كىشىلىرىنىڭ رېئاللىققا بولغان تونۇشىنى ۋە مۇھەببەت ـ نەپرىتىنى ئىپادىلەپلا قالماستىن، بەلكى ئاممىباب تىل ۋە ئۇسلۇب بىلەن ئىجتىمائىي رېئاللىقنى چىنلىق بىلەن ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بەرگەن. «نەزمىنامە» ئۆزىنىڭ مەزمۇن جەھەتتىكى كەڭلىكى ۋە بەدىئىي شەكىل جەھەتتىكى رەڭدارلىقى بىلەن كېيىنكى دەۋرلەر ئەدەبىياتىغا زور تەسىر كۆرسەتتى، شۇنداقلا ئۇ ئېلىمىز ئەدەبىياتىنىڭ ناھايىتى قەدىمىي ئىكەنلىكىنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە ئېلىمىزنى دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدا يۇقىرى ئورۇنغا ئىگە قىلدى.

نەسر (بايان خاراكتېرلىك ئەسەرلەر) جەھەتتە، غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە «قەدىمنامە» نامىلىق قەدىمكى تارىخىي ھۆججەتلەر توپلىمى مەيدانغا كەلدى.

ئۇنىڭدىكى بۇ ھۆججەت خاراكتېرلىك ماقالىلەرنى ھەقىقىي مەنىدىكى نەسرنىڭ باشلىنىشى دېيىشكە بولىدۇ .

چۈنچىيۇ (ئەمنىيە) دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدىن جەنگو (يېغىلىق) دەۋرىنىڭ ئاخىرغىچە بولغان 300 يىلغا يېقىن تارىخىي مەزگىلدە نەسر زور تەرەققىياتقا ئېرىشتى . بۇ مەزگىلدە مەيدانغا كەلگەن نەسرلەر ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ .

(1) تارىخىي نەسرىي ئەسەرلەر ، (2) ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ نەسرىي ئەسەرلىرى . تارىخىي ئەسەرلەرگە «ئەمنىيە» ، «زو چيۇمىڭ تەپسىرى» ، «بەگلىكلەر خاتىرىلىرى» ، «جەنگۇ تەدبىرلىرى» قاتارلىق ئەسەرلەر كىرىدۇ .

«ئەمنىيە» لو بەگلىكىنىڭ تارىخىنى ئاساس قىلغان تارىخىي نەسرىي ئەسەر بولۇپ ، بۇنى كۆڭزى تۈزۈپ چىققان . كىتابتا مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 722 ـ يىلىدىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 481 ـ يىلىغىچە بولغان چۇ بەگلىكى ، لۇ بەگلىكى ۋە باشقا بەگلىكلەرنىڭ چوڭ ـ چوڭ تارىخىي ۋەقەلىرى ئىنتايىن ئىخچام خاتىرىلەنگەن .

«زو چيۇمىڭ تەپسىرى» كۆڭزىچىلار ئېقىمىنىڭ كلاسسىك ئەسىرى ھەمدە چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى ئېلىمىز تارىخىنى تۇنجى قېتىم تەپسىلىي خاتىرىلىگەن تارىخىي نەسرىي ئەسەردۇر . بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى زو چيۇمىڭ بولۇپ ، ئۇنىڭ بۇ ئەسىرى «ئەمنىيە» نىڭ تۈزۈلۈشىگە تەقلىد قىلىپ يېزىلغان .

«بەگلىكلەر خاتىرىلىرى» بولسا ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 1000 ـ يىلىدىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 440 ـ يىلىغىچە بولغان جۇ سۇلالىسى ۋە ھەرقايسى بەگلىكلەرنىڭ تارىخىنى ئايرىم ـ ئايرىم خاتىرىلىگەن تارىخىي نەسرىي ئەسەردۇر . «جەنگۇ تەدبىرلىرى» نىڭ ئاپتورى ئېنىق ئەمەس ھەمدە بۇ ئەسەر بىرلا ئادەم تەرىپىدىن بىرلا ۋاقىت ئىچىدە يېزىپ تاماملانغان ئەمەس . كىتابتا غەربىي جۇ ۋە شەرقىي جۇ سۇلالىسى ھەمدە چىن ، چې ، چۇ ، جاۋ ، ۋېي ، خەن ، يەن ، سوڭ ، جۇڭسەن قاتارلىق 12 بەگلىكنىڭ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 460 ـ يىلىدىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 220 ـ يىلىغىچە بولغان 240 يىللىق تارىخىي ۋەقەلىرى خاتىرىلەنگەن .

«ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ نەسرلىرى» گە كۆڭزىنىڭ «مۇھاكىمە ۋە بايان» ناملىق ئەسىرى ، مېڭزىنىڭ «مېڭزى» ناملىق ئەسىرى ، جۇاڭزىنىڭ «جۇاڭزى» ناملىق ئەسىرى ، شۈنزىنىڭ «شۈنزى» ناملىق ئەسىرى ، خەن فېيىنىڭ «خەن فېيزى» ناملىق ئەسىرى ۋەكىلىك قىلىدۇ . «مۇھاكىمە ۋە بايان» نى كۆڭزى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، كۆڭزىنىڭ شاگىرتلىرى كۆڭزىنى سېغىنىش ۋە ھۆرمەتلەش يۈزىسىدىن كۆڭزىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى سۆز ـ ھەرىكەتلىرىنى ئەسلەپ ھەمدە ئۇنى خاتىرىلەپ كىتاب قىلىپ تۈزۈپ چىققان ۋە بۇ كىتابنى دەرسلىك قىلىپ قوللانغان . كۆڭزى (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 551 ـ يىلى تۇغۇلۇپ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 479 ـ يىلى ۋاپات بولغان .) ئۇ ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى مەشھۇر مۇتەپەككۇرى ۋە كۆڭزى تەرىقىتىنىڭ ئاساسچىسى . كۆڭزىنىڭ ئەسلى ئىسمى چيۇ ، تەخەللۇسى جۇڭنى ، لو بەگلىكىنىڭ چۈيى (ھازىر شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ چۈفۇ ناھىيىسى) دېگەن جايىدا تۇغۇلغان .

«مېڭزى» ناملىق كىتاب كۆڭزىچىلارنىڭ پەلسەپىۋى ئەسىرى بولۇپ ، ئۇنى مېڭزى ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى بىرلىكتە يېزىپ چىققان . مېڭزى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 370 ـ يىللار ئەتراپىدا تۇغۇلۇپ ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 289 ـ يىللار ئەتراپىدا ۋاپات بولغان . ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى كې ، تەخەللۇسى زىيۇ بولۇپ ، ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ زوشيەن ناھىيىسىدىن . ئۇ كۆڭزىنىڭ نەۋرىسى بولۇپ ، كۆڭزىغا شاگىرت بولۇپ ، ئۇنىڭدىن تەلىم

ئالغان ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر ، مائارىپچى ۋە پەيلاسوپتۇر .

«جۇاڭزى» دېگەن بۇ كىتابتا 53 پارچە ئەسەر بولۇپ ، ھازىر ساقلىنىپ قالغىنى 33 پارچە ، ئۇنىڭ يەتتە پارچىسىنى جۇاڭزى ئۆزى يازغان ، قالغانلىرىنى جۇاڭزىنىڭ شاگىرتلىرى يازغان . جۇاڭزى (جەنگو) يېغىلىق دەۋرىدىكى تەرىقەتچىلەر ئىلمىي ئېقىمىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىلى . ئۇ مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 360 ـ يىللار ئۆپچۆرىسىدە تۇغۇلۇپ ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 280 ـ يىللار ئەتراپىدا ۋاپات بولغان .

«شۇنزى» ـــ يېغىلىق (جەنگو) دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدىكى كۆڭزىچىلار ئېقىمىنىڭ مۇھىم ئەسەرلىرىدىن بىرى . بۇ توپلامدا جەمئىي 32 پارچە ئەسەر خاتىرلەنگەن . ئەسەردە پەلسەپە ، سىياسەت ، ئىقتىساد ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت قاتارلىق پەنلەر ئۇستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن .

شۇنزى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 300 ـــ ؟ 230 ؟ ـــ يىللار ئارىلىقىدا ياشىغان بولۇپ ، ئىسمى كۆڭ ، تەخەللۇسى چىڭ . ئۇ يېغىلىق دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى كۆڭزىچىلار ئېقىمىنىڭ ئەڭ چوڭ ۋەكىلى . يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ نەزەرىيەچىسى ، مائارىپچى ۋە ئەدىب ، مۇتەپەككۇر .

«خەن فېيزى» جەمئىي 55 پارچە ئەسەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، خەن فېيزى تەرىپىدىن يېزىلغان . بۇ ئەسەردە شۇنزىنىڭ ئىدىيىسىگە ۋارىسلىق قىلىنغان .

ئومۇمەن يۇقىرىقى ئەسەرلەر ھەم تارىخىي ھەم ئەدەبىي خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولۇپ ، بەدىئىي قۇرۇلما ۋە تىل ئىشلىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن .

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى Ⅳ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن ، يەنى جەنگو دەۋرىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە جەنۇبتىكى چۇ بەگلىكىدە بىر خىل يېڭى شەكىلدىكى شېئىر ـــ «چۇ نەزمىلىرى» بارلىققا كەلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدىكى تۇنجى ئۇلۇغ رومانتىزمچى شائىر چۇ يۈەن مەيدانغا چىقتى .

چۇ يۈەن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 340 ـ يىلى زىگو ناھىيىسىدە تۇغۇلغان ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 277 ـ يىلى ۋاپات بولغان . ئۇنىڭ ئىسمى پىڭ ، تەخەللۇسى لىڭجۇن بولۇپ ، چۇ يۈەننىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسەرلىرىدىن «جۇدالىق زارى» ، «توققۇز نەزم» ، «توققۇز سەھىپە» ، «تەڭرىگە سوئال» قاتارلىق 25 پارچە ئەسىرى بار .

شائىرلار بۇ ئەسەرلىرىدە چۇ بەگلىكىنىڭ گالۋاڭ بېگى ۋە خۇشامەتچى ئەمەلدارلىرىغا قارشى قەتئىيلىك بىلەن كۈرەش قىلىشتەك روھى ۋە ۋەتەننى ، خەلقنى قىزغىن سۆيۈشتەك ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن . چۇ يۈەن ئەسەرلىرىنىڭ رومانتىك تۇسى قويۇق بولۇپ ، تەسەۋۋۇرغا باي ، ئۇلاردا كۈچلۈك ھېسسىيات ئۇرغۇپ تۇرىدۇ .

2 . چىن ـ خەن سۇلالىلىرى دەۋرى ئەدەبىياتى

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 221 ـ يىلى چىن شىخۇاڭ مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ چىن سۇلالىسىنى قۇردى . چىن سۇلالىسى ئاران 15 يىل ھۆكۈم سۈرۈپ ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 206 ـ يىلى زاۋال تاپتى . بۇ دەۋردە ئەلدە خاتىرجەملىك ۋە تىنچلىق بولمىغاچقا ، ۋەزىر لى سىنىڭ بەزى مەدھىيە خاراكتېرلىك نەسرلىرى بىلەن «مېھمانلارنى قوغلاش بۇيرۇقى توغرىسىدا تەكلىپنامە» ناملىق ئەسىرىدىن باشقا ئالاھىدە تىلغا ئالغۇدەك ئەسەرلەر مەيدانغا كەلمىدى .

چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى قالايمىقانچىلىقلارنى لىۋباڭ يېغىشتۇرۇپ ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 206- يىلى مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ خەن سۇلالىسىنى قۇردى . بۇ تارىختا غەربىي خەن سۇلالىسى دەپ ئاتالدى . مىلادىيە 23 - يىلى غەربىي خەن سۇلالىسى لۇلىنلىقلار قوزغىلىڭىنىڭ زەربىسىدە زاۋال تاپتى . مىلادىيە 25 - يىلى غەربىي خەن سۇلالىسى خان جەمەتلىرىدىن لىۋ شىۋ دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ ، خەن سۇلالىسىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈردى . بۇ سۇلالە تارىختا شەرقىي خەن سۇلالىسى دەپ ئاتالدى . بۇ سۇلالە مىلادىيە 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈردى .

خەن سۇلالىسى ئەدەبىياتىدا شېئىرىيەتتە «يۆ فۇ قوشاقلىرى» ، (مۇزىكا مەھكىمىسى خەلق قوشاقلىرى) ، ئەدىبلەرنىڭ بەشلىك شېئىرلىرى بىلەن نەسر جەھەتتە مۇھاكىمىلىك نەسرلەر ، تەسۋىرىي نەسرلەر ۋە تارىخىي تەزكىرە ئەدەبىياتى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ . خەن سۇلالىسى پادىشاھلىرىدىن خەن ۋۇدى دەۋرىدە خانلىق ئوردىسىدا مۇزىكىنى باشقۇرىدىغان ئورگان «مۇزىكا مەھكىمىسى» قۇرۇلۇپ ، خەلق قوشاقلىرىنى توپلاش ، رەتلەش ۋە مۇزىكىغا سېلىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى . نەتىجىدە بۇ «مەھكىمە» خەلق ئارىسىدىن نۇرغۇنلىغان قوشاقلارنى توپلىدى . بۇ قوشاقلار «يۆ فۇ قوشاقلىرى» دەپ ئاتالدى . ئەنە شۇ «مۇزىكا مەھكىمىسى» گە توپلانغان قوشاقلار ئىچىدە «شەرقىي قوۋۇق قوشىقى» ، «بىتاب ئايال قوشىقى» ، «يېتىم قوشىقى» ، «ئون بەش ياشتا ئەسكەرلىككە باردىم» قاتارلىق داڭلىق قوشاقلار ، «تاۋۇسلار ئۇچىدۇ شەرقىي جەنۇبقا» نامىلىق مەشھۇر خەلق داستانلىرى بار .

«يۆ فۇ قوشاقلىرى» مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن ، ئەدىبلەر بۇ قوشاقلارنىڭ ئۇسلۇبىنى قوبۇل قىلىپ نۇرغۇن شېئىرلارنى يازدى . بەشلىك ئۇسلۇبىدىكى ئەدىبلەرنىڭ شېئىرلىرىغا شىن يەننىيەننىڭ «مەيپۇرۇش غوز قىزى» دېگەن شېئىرى ۋەكىللىك قىلىدۇ .

نەسر جەھەتتە ، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە سىياسىي مۇھاكىمىلىك نەسرلەر ، قائىدە سۆزلىنىدىغان لىرىك نەسرلەر ۋە خاتىرە خاراكتېرلىك نەسرلەر مەيدانغا كەلدى . بۇنىڭدا ئاساسلىقى سىياسىي مۇھاكىمىلىك نەسرلەر بولۇپ ، جيا يىنىڭ «چىن سۇلالىسىنىڭ سەۋەنلىكلىرى توغرىسىدا» نامىلىق ئەسىرى ، چاۋ تىسۇنىڭ «ھەربىي ئىشلار توغرىسىدا تەكلىپنامە» ، خۇەن كۇەننىڭ «تۇز تۆمۇر ھەققىدە» ، ۋاڭ چۇڭنىڭ «مىزان توغرىسىدا» قاتارلىق سىياسىي مۇھاكىمىلىك نەسرلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە .

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە ھەم نەسرنىڭ خۇسۇسىيىتىگە ھەم شېئىرنىڭ خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان تەسۋىرىي نەزم دەپ ئاتالمىدىغان نەسرنىڭ يېڭى بىر خىل شەكلى مەيدانغا كەلدى . بۇنىڭغا جيا يىنىڭ «چۇ يۇەنگە تەزىيە» ، «بايقۇش ھەققىدە نەزم» نامىلىق ئەسەرلىرى ، مېي چېڭنىڭ «يەتتە ئىش ئارقىلىق روھلاندۇرۇش» نامىلىق ئەسىرى ، سىما شاڭرۇنىڭ «زىشۇ ئەپەندى ھەققىدە تەسۋىرىي نەسرىي نەزم» ، «شاڭلىن چاھار بېغى ھەققىدە تەسۋىرىي نەسرى نەزم» قاتارلىق ئەسەرلىرى ، بەن جاۋنىڭ «شايى يۈيۇش ھەققىدە تەسۋىرىي نەزم» نامىلىق ئەسىرى ، جاڭ خېڭنىڭ «غەربىي پايتەخت نەزمى» ، «شەرقىي پايتەخت نەزمى» دېگەن ئەسەرلىرى ، سەي يۈڭنىڭ «سەپەرنامە» نامىلىق ئەسىرى ، جاۋ يىنىڭ «زامان ۋە ئۇنىڭ ئىللەتلىرى توغرىسىدا ئەيىبنامە» نامىلىق ئەسىرى مىسال بولالايدۇ .

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە تارىخىي تەزكىرە ئەدەبىياتى دەپ ئاتالمىدىغان بىر خىل يېڭى ئەدەبىي شەكىل مەيدانغا كەلدى . بۇنىڭ ۋەكىلى سىما چىيەن ۋە بەن گۇ ھېسابلىنىدۇ .

سىما چىيەن (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 145 ــ 87 يىللار) نىڭ تەخەللۇسى زىچاڭ بولۇپ ، شايانڭ (ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ خەنچىڭ ناھىيىسى) دېگەن جايىدا تۇغۇلغان . سىما

چيەن 20 يېشىدىن باشلاپ ئېلىمىزنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى نۇرغۇن جايلارنى ئايلىنىپ ، خەلق ئارىسىدا ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان . بۇ ئارقىلىق تارىخ ۋە باشقا ساھەلەرگە ئائىت نۇرغۇنلىغان ماتېرىياللارنى توپلاپ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتتى . مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 104 ـ يىلى چىن ، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئىپتىدائىي كالېندارنى قەمەرىيە كالېندارىغا ئۆزگەرتىشكە رىياسەتچىلىك قىلغاندىن كېيىن ، تارىخىي تەزكىرە ئەدەبىياتىغا مەنسۇپ مەشھۇر ئەسىرى «تارىخنامە» نى يېزىشقا باشلىدى . «تارىخنامە» كۇچلۇك خەلقچىللىققا ۋە جەڭگىۋارلىققا ئىگە بولۇپ ، سىما چىەن بۇ ئەسىرىدە نۇرغۇن تارىخىي شەخسلەرگە تەزكىرە تەرجىمىھال تۇرغۇزۇپ ، تۇنجى بولۇپ جۇڭگونىڭ تەزكىرە ئەدەبىياتىغا يول ئېچىپ بەردى .

شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە بەن گۇ سىما چىەننىڭ ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ «خەننامە» ناملىق ئەسەرنى يازدى . بۇ ئىككى ئەسەر ئېلىمىزنىڭ ئەدەبىيات ، تارىخ ئىلمىدا دەۋر بۆلگۈچ نامايەندە . بولۇپمۇ «تارىخنامە» سىما چىەننىڭ ئېلىمىز خەلقىگە قالدۇرۇپ كەتكەن بىباھا تۆھپىسىدۇر . ئۇ خۇاڭدى زامانىدىن خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ۋۇدى سەلتەنەت سۈرگەن دەۋرلەرگىچە بولغان ئارىلىقتىكى 3 مىڭ يىللىق سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى تەرەققىيات ئەھۋاللىرىنى تارىخىي ۋە ئەدەبىي ھالدا بايان قىلغان بۇيۇك قامۇستۇر .

3 . ۋېي ، جىن سۇلالىلىرى ۋە جەنۇبىي سۇلالىلەر بىلەن شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرى ئەدەبىياتى

خەن سۇلالىسى سېرىق ياغلىقلىقلار قوزغىلىڭى تۇپەيلىدىن زاۋال تاپقاندىن كېيىن ، جۇڭگو جەمئىيىتى ۋېي ، جىن سۇلالىلىرى ۋە جەنۇبىي سۇلالىلەر بىلەن شىمالىي سۇلالىلەرگە بۆلۈنۈپ كەتتى . 369 يىل ھۆكۈم سۈرگەن بۇ دەۋر سۇلالىلەرنىڭ ئالمىشىپ تۇرۇشى ۋە ئۇرۇش مالىمانچىلىقى نەتىجىسىدە ، جەمئىيەت تۇراقسىز ھالەتتە ئۆتتى . بۇنداق تىنچسىز ھالەت تاكى مىلادىيە 581 ـ يىلى سۇي سۇلالىسى قۇرۇلغىچە داۋام قىلدى .

بۇ دەۋردە ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي تۇرى بولغان شېئىر ۋە نەسرىدىن باشقا ، يەنە ھېكايە ژانىرى بارلىققا كېلىپ چوڭ ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈردى ، شۇنداقلا ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىك مەيدانغا كېلىپ كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەر قولغا كەلدى .

شېئىرىيەت جەھەتتە ، بۇ دەۋردە ئەنئەنىۋى بەشلىك شېئىرلار ئاساسىدا يەتتىلىك (بىر مىسراسى يەتتە خەتلىك) شېئىرلار مەيدانغا كەلدى .

بۇ دەۋر شېئىرىيىتىگە تۆۋەندىكى بىرقانچە ئېقىمغا تەۋە شائىرلار ۋەكىللىك قىلىدۇ .

(1) «جيەنئەن ئەدەبىياتى» ئېقىمى ، يەنى شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى پادىشاھى خەن شيەندىنىڭ جيەنئەن يىللىرىنىڭ تۇنجى يىلى (مىلادىيە 196 ـ يىلى) دىن كېيىن باشلانغان شېئىرىيەت «جيەنئەن ئەدەبىياتى» دەپ ئاتالغان . بۇ دەۋردە ساۋ فامىلىلىك ئۇچ ئاتا ـ بالا (ساۋساۋ ، ساۋفېي ، ساۋجى) ۋە «جيەنئەن دەۋرىنىڭ يەتتە ئۇغلانى» دەپ ئاتالغان ۋاڭ سەن ، كۇڭ رۇڭ ، لىيۇ جىن ، چىن لىن ، شۇگەن ، رۇەن يۇ ، يىڭ چاڭ ۋە سەي يەن (سەي ۋېنجى) قاتارلىق مۇھىم شائىرلار مەيدانغا كەلدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ساۋساۋنىڭ «خاۋلى قوشىقى» ، ساۋ فېينىڭ «دۇەنگې قوشىقى» ، ساۋجىنىڭ «ئاق بوزئات ھەققىدە شېئىر» ، ۋاڭ سەننىڭ «يەتتە قايغۇ شېئىرى» ، سەي يەن (سەي ۋېنجى) نىڭ بەشلىك

بويىچە يېزىلغان «ھەسرەتنامە» ناملىق شېئىرلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە .

(2) ۋېي سۇلالىسى بىلەن جىن سۇلالىسى ئارىلىقىدىكى جېڭشى دەۋرىدە رۇەن جى بىلەن جى كاڭ ۋەكىللىك قىلغان «بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە دانىش» دەپ ئاتالغان شائىرلار مەيدانغا كەلدى . رۇەن جىنىڭ «تەسىراتنامە» ماۋزۇسى ئاستىدا يېزىلغان 82 پارچە شېئىرى ، جى كاڭنىڭ «غەزەپلىرىم» ناملىق ۋەكىل خاراكتېرلىك شېئىرى بار .

شەرقىي جىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە داڭلىق شائىر تاۋ يۈەنمىڭ (427 — 365) مەيدانغا كەلدى . تاۋ يۈەنمىڭنىڭ 120 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرلىرى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدىكى «باغلىق ھويلىغا قايتىش» ، «شاراب ئىچكەندە» قاتارلىق شېئىرلىرى ئالاھىدە مەشھۇر . ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا بىر تەرەپتىن زۇلمەتلىك جەمئىيەتنىڭ ئىپلاس رېئاللىقىغا بولغان كۈچلۈك نارازىلىق ئىپادىلەنسە ، يەنە بىر تەرەپتىن ئاددىي پۇقرالارغا بولغان ھېسداشلىق ئىپادىلەنگەن . تاۋيۈەنمىڭنىڭ شېئىرلىرى بەدىئىيلىك جەھەتتە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبقا ۋە ئىجادچانلىققا ئىگە . بولۇپمۇ يېزىلارنىڭ تەبىئىي مەنزىرىلىرىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە قىلىش تاۋيۈەنمىڭ شېئىرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىدۇر . ئۇ بايان ، لىرىكا ۋە مۇھاكىمىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ ، ئەسەرنىڭ قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرغان .

(3) جەنۇبىي سۇلالىلەر دەۋرىدە شېئىرىيەتتە كۆرۈنەرلىك نەتىجە بولمىدى . پەقەت ، يوشۇرۇنمىڭ بىرقەدەر يۇقىرى بەدىئىيلىككە ئىگە شېئىرلىرى بۇ دەۋر شېئىرىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ . ئەمما ، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە «يېڭى مۇزىكا مەھكىمىسى خەلق قوشاقلىرى» ھەرىكىتى قانات يېيىپ ، خەلق تۇرمۇشى ۋە خەلقنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغان «تېلى قوشىقى» ، «مولەن ھەققىدە باللادا» ، «لۇكتۇ ناخشىسى» قاتارلىق داڭلىق ئەسەرلەر بارلىققا كەلدى . شىمالىي سۇلالىلەر بۆلۈنمە ھاكىمىيەتلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، كۆپچىلىكى ئەينى دەۋردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئاساس قىلغان . شۇڭا بۇ دەۋرنىڭ سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىمۇ ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ ، بۇ ھال «مۇزىكا مەھكىمىسى قوشاقلىرى» دا ئىپادىلەنگەن .

دېمەك ، بۇ دەۋردىكى شېئىرىيەت يۇقىرىقىدەك ئۆچ خىل خاراكتېرگە ئىگە بولغان .

ۋېي ، جىن سۇلالىلىرى بىلەن جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە ھېكايە ئىجادىيىتى تەرەققىي قىلىپ گۈللىنىشكە باشلىدى . بۇ دەۋردىكى ھېكايىلەرنىڭ سانى كۆپ ، مەزمۇنى مول بولۇپ ، ھېكايىچىلىق بىر خىل ئىجتىمائىي كەيپىياتقا ئايلاندى . بۇ دەۋر ھېكايىلىرىنى مەزمۇن جەھەتتىن ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ ، ئۇنىڭ بىرى غارايىباتلار ھېكايىلىرى ، يەنى جىن ـ ئالۋاستىلار ، ھەر خىل ئىلاھلار توغرىسىدىكى ئاجايىپ ـ غارايىپ ھېكايىلەر ؛ يەنە بىرى سەرگۈزەشتىلەر ھېكايىلىرى ، يەنى ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلار تەسۋىرلەنگەن ھېكايىلەردىن ئىبارەت . ئالدىنقىسىغا گەن باۋنىڭ «ئەۋلىيا ئىزدەش قىسسىلىرى» ناملىق توپلىمىدىكى ھېكايىلەر ، كېيىنكىسىگە لىيۇ يىڭچىڭنىڭ «زامانىمىزنىڭ يېڭى ھېكايەتلىرى» ناملىق توپلىمىدىكى ھېكايىلەر ۋەكىللىك قىلىدۇ .

بۇ دەۋردە يەنە ئەدەبىيات نەزەرىيىسى بىلەن ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بارلىققا كېلىپ تېز تەرەققىي قىلدى . بۇنىڭغا ساۋ پېينىڭ «ئۇلگىلىك ئەدەبىي ئەسەرلەر توغرىسىدا» ناملىق

ئەسىرى ، لۇ جىنىڭ «ئەدەبىيات توغرىسىدا» ناملىق ئەسىرى ، لىيۇ شيېنىڭ «ئەدەبىي ماھارەت» ناملىق ئەسىرى ، جۇڭ رۇڭنىڭ «شېئىرلارنى باھالاش» ناملىق ئەسىرى مىسال بولالايدۇ .

لىيۇ شيېنىڭ «ئەدەبىي ماھارەت» ناملىق ئەسىرى 50 باب بولۇپ ، ئومۇمىي بايان ، ژانىرلار ، ئىجادىيەت ، ئەدەبىي تەنقىد قاتارلىق تۆت قىسىمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . لىيۇ شيې (466 ــ 520) ئۆزىنىڭ ئەدەبىيات نەزەريىسىگە ئائىت مەزكۇر ئەسىرى ئارقىلىق دەسلەپ- كى قەدەمدە ئەدەبىي تەنقىدنىڭ مېتودولوگىيىسىنى تۇرغۇزۇپ بەردى . بۇ ئەسەردىكى نەزەرە- يىۋى كۆزقاراشلار كېيىنكى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە چوڭ تەسىر كۆرسەتتى .

4 . سۇي ۋە تاڭ سۇلالىسى ئەدەبىياتى

پادىشاھ سۇي ياڭدى (ياڭ جيەن) مىلادىيە 581 ـ يىلى شەرقىي جىن سۇلالىسىدىن بۇيانقى پارچىلىنىش ھالىتىگە خاتىمە بېرىپ ، مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ سۇي سۇلالە- سىنى قۇردى . بۇ سۇلالە مىلادىيە 618 ـ يىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ زەربىسىدە زاۋال تاپتى . شۇنداق قىلىپ سۇي سۇلالىسى پەقەت 38 يىل ھۆكۈم سۈرەلىدى .

سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە شېئىرىيەت ساھەسىدە بەزى يېڭىلىقلار بارلىققا كەلگەن بولسە- مۇ ، لېكىن كۆرۈنەرلىك تېمىلارنى قولغا كەلتۈرەلمىدى . سۇي سۇلالىسى شېئىرىيىتىدە ئاز ـ تولا نەتىجە بار دېيىلسە ، ئۇنىڭغا شۆ داۋخېڭىنىڭ «يۇچاڭ قوشقى» ناملىق داستانى ۋە «تۇن ـ كېچە قوشقى» ناملىق شېئىرى بىلەن لۇ سىداۋنىڭ «ئەسكەرلىككە بېرىش قوشقى» ناملىق شېئىرلىرىنى كۆرسىتىش مۇمكىن .

مىلادىيە 618 ـ يىلى لى يۈەن بىلەن لى شىمىندىن ئىبارەت ئاتا ـ بالا سۇي سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ غەلىبە مېۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ ، جۇڭ- گو تارىخىدىكى ئەڭ قۇدرەتلىك سۇلالە ــ تاڭ سۇلالىسىنى قۇردى . تاڭ سۇلالىسى مىلادىيە 907 ـ يىلىغىچە جەمئىي 289 يىل ھۆكۈم سۈردى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، بەش سۇلالە دەۋرى باشلاندى . بۇ سۇلالىلەر ئالمىشىپ تۇرغان پاراكەندىچىلىك دەۋر بولدى . 50 يىل داۋام قىلغان بۇ دەۋردە بىرقانچە كىچىك سۇلالىلەر ھۆكۈم سۈردى .

تاڭ سۇلالىسى دەۋرى جۇڭگو ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئىنتايىن پارلاق ۋە غايەت زور ئۇتۇقلار قولغا كەلتۈرۈلگەن «ئالتۇن دەۋر» ھېسابلىنىدۇ . تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شېئىرە- يەتنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ گەۋدىلىك بولۇپ ، شەكىل جەھەتتە مۇكەممەللەشتى ، ژانىر جەھەتتە بېيىدى ، مەزمۇن جەھەتتە كەڭلىككە ئىگە بولدى . تاڭ سۇلالىسى دەۋر سۈرگەن 300 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە مىراس قالدۇرغان شېئىرلىرى 50 مىڭ پارچىغا يېقىن بولۇپ ، بۇ شېئىرلار ئۆزىدىن بۇرۇنقى 2 مىڭ يىلغا يېقىن تارىخ ئىچىدە بارلىققا كەلگەن شېئىرلارنىڭ ئومۇمىي سانىدىن ئىككى ـ ئۈچ ھەسسە ئارتۇق ، خاس ئۇسلۇب ياراتقان داڭلىق شائىرلاردىن 50 ــ 60 نەپىرى بار . ئۇلارنىڭ ئىچىدە لى بەي ، دۇفۇ ، بەي جۈيىدەك جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدا زور شۆھرەت قازانغان ئالەمشۇمۇل نوپۇسقا ئىگە شائىرلار بار .

ئۇلۇغ ، رومانتىك شائىر لى بەينىڭ «چۈشۈمدە تىيەنمۇ تېغىنى سەيلە قىلىش قوشە- قى» ، «مۇشكۇلدۇر سىچۈەن يولى» ، «يوللار مۇشكۇل» قاتارلىق مەشھۇر رومانتىزملىق شېئىرلىرى ، دۇ فۇنىڭ «پايتەخت فېڭشيەن ناھىيىسىگە بارغۇچە ئويلىغانلىرىم» ناملىق داڭلىق رېئالىزملىق داستانى بىلەن «ئۇچ ئامبال» ، «كۆز شامىلىدا چۈۋۈلغان كەپەم

قوشقى» ، «چياڭسۇن كەنتى توغرىسىدا ئۇچ پارچە شېئىر» قاتارلىق مەشھۇر رېئالىزملىق شېئىرلىرى ؛ بەي جۇيىنىڭ «چىنجوڭ قوشقى» ، «كۆمۈر سانتۇچى بوۋاي» قاتارلىق مەشھۇر رېئالىزملىق شېئىرلىرى ۋەكىل خاراكتېرلىك شېئىرلار ھېسابلىنىدۇ . تاڭ سۇلالىسى شېئىرىيىتىنىڭ بۇ ئۇچ بۇيۇك پېشۋاسىدىن باشقا يەنە چېن زىئاڭ ، مىڭ خاۋرەن ، ۋاڭ ۋېي ، گاۋ شى ، سېن شىن ، خەن يۇ ، مىڭ جياۋ ، لى خې ، دۇ فۇ ، لى شاڭيىن قاتارلىق ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ياراتقان ۋە گەۋدىلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن زور بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر شائىرلار بار . چېن زىئاڭ يۇقىرىقى ئۇچ داڭدار ئەدىبتىن كېيىن نەزەرىيە ۋە ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە يېڭىلاش روھىنى روشەن ئىسلاھاتچى شائىردۇر . ئۇ ئۆزىنىڭ داڭلىق ئەسىرى «قومۇش پۈتۈكلەرگە كىرىش سۆز» دە شېئىرىيەتنى يېڭىلاش توغرىسىدىكى تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغان . مىڭ خاۋرەن بىلەن ۋاڭ ۋېيلار ئۆز شېئىرلىرىدا تاغ ـ دەريا ، يېزا ـ قىشلاق مەنزىرىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ياراتتى . ئومۇمەن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى شېئىرلارنىڭ تېما دائىرىسى كەڭ بولۇپ ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى چىنلىق ۋە يۇقىرى بەدىئىيلىك بىلەن ئەكس ئەتتۈردى .

نەسر جەھەتتە ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە «قەدىمكى ئۇسلۇبتىكى نەسرچىلىك ھەرىكىتى» قانات يايدى . بۇ ھەرىكەتكە خەن يۇ بىلەن لىيۇ زۇڭيۈەن رەھبەرلىك قىلدى . بۇ ھەرىكەت نەتىجىسىدە نەسر ئىجادىيىتىدە زور تەرەققىيات بارلىققا كەلدى . خەن يۈنىڭ «ئۇستاز توغرىسىدا» ، «تۆھمەتخورلۇق توغرىسىدا» ، «بىلىم ئېلىش توغرىسىدا» قاتارلىق مەشھۇر نەسرلىرى بىلەن لىيۇ زۇڭيۈەننىڭ «ئۇچ ئىبرەت» ، «ئۆسمۈر ئوۋچى تەزكىرىسى» ، «سۇيۇرغاللىق تۇزۇمى توغرىسىدا» قاتارلىق نەسرلىرى ئەنە شۇ «قەدىمكى ئۇسلۇبتىكى نەسرچىلىك ھەرىكىتى» گە ۋەكىللىك قىلىدىغان داڭلىق نەسرلەر ھېسابلىنىدۇ .

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ھېكايە ئىجادىيىتىمۇ يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشىپ ، «چۈەنچى ھېكايىلىرى» دەپ ئاتالغان يېڭى بىر خىل ئۇسلۇبتىكى ھېكايىلەر مەيدانغا كەلدى . جاڭ فاڭنىڭ «خۇ شياۋيو قىسسىسى» ، يۈەن جېننىڭ «يېڭىنىڭ قىسسىسى» ، بەي شىڭجيەننىڭ «لى ۋا قىسسىسى» ، لى چاۋۋېينىڭ «لىيۇ يى قىسسىسى» ، لى گۇڭزۇنىڭ «نەنكي ۋالىيسى قىسسىسى» ، دۇ گۇاڭتىڭنىڭ «چاڭگا ساقاللىق ئەزىمەت قىسسىسى» ، چېن خۇڭنىڭ «تۇگىمەس ھەسرەت قىسسىسى» قاتارلىق ھېكايىلەر بۇ دەۋر ھېكايە ئىجادىيىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ .

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە «بىيەنۋىن» (مەددادھىلار قىسسىسى) دەپ ئاتالغان ۋائىزلىق ـ غەزەلخانلىق ئەدەبىياتى خېلى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى . بۇ مەددادھىلارنىڭ ئىجادىيىتى بولۇپ ، قويۇق دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە . ئۇنىڭدا ھەم ھەر خىل قىسسىلەرنى سۆزلەش (ۋائىزلىق) ، ھەم ناخشا ئېيتىش (غەزەلخانلىق) ئۆزئارا گىرەلەشكەن بولۇپ ، ئاممىۋىلىق ناھايىتى كۈچلۈك بولغاچقا ، ئاممىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشىپ ، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالدى .

5 . سۇڭ سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتى

مىلادىيە 960 ـ يىلى جاۋ كۇاڭيىن (پادىشاھ سۇڭ تەيزۇ) بەش سۇلالە دەۋرىدىن بۇيان داۋام قىلىپ كەلگەن پاراكەندىچىلىك ۋە تارقاقلىقىغا خاتىمە بېرىپ ، مەملىكەتنى بىرلىككە

كەلتۇرۇپ ، سۇك سۇلالىسىنى قۇردى . بۇ تارىختا شىمالىي سۇك سۇلالىسى دەپ ئاتالدى . شىمالىي سۇك سۇلالىسى دەۋردە يەنە شىمالدا لياۋ خانلىقى (قىتان خانلىقى) ، جىن خانلىقى ھۆكۈم سۇردى . مىلادىيە 1126 ـ يىلى شىمالدىكى جىن خانلىقىنىڭ بېسىپ كىرىشى بىلەن ، شىمالىي سۇك سۇلالىسى يىمىرىلدى ، بىر يىلدىن كېيىن ، يەنى مىلادىيە 1127 ـ يىلى جاۋ گۇ (سۇ گاۋزۇك) خېنەن ئۆلكىسىنىڭ شاڭچىيۇ دېگەن جايىدا ئۆزىنى پادىشاھ دەپ جاكارلاپ ، سۇك سۇلالىسىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۇردى . بۇ تارىختا جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى دەپ ئاتالدى . مىلادىيە 1279 ـ يىلى يۈەن سۇلالىسى (چىڭگىزخان) قوشۇنىنىڭ بېسىپ كىرىشى بىلەن جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى يوقالدى . سۇك سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتى ئەنە شۇ سۇك سۇلالىسى ھۆكۈم سۇرگەن 300 نەچچە يىل جەريانىدىكى ئەدەبىياتىنى كۆرسىتىدۇ .

سۇك سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتىدا نەزم ، نەسر ، شېئىر ، خۇابىن ھېكايىلىرى ئاساسلىق ژانىرلار بولدى . خۇابىن ھېكايىلىرى سۇك سۇلالىسى دەۋردە مەيدانغا كەلگەن يېڭى ھېكايە شەكلى ھېسابلىنىدۇ . سۇك سۇلالىسى دەۋرى نەزم ئىجادىيىتى ئەڭ گۈللەنگەن دەۋر بولۇپ ، نەزم ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ داڭلىق ۋەكىلى سوشى مەيدانغا كەلدى . سوشى شىمالىي سۇك سۇلالىسى دەۋردە ئۆتكەن كۆپ خىل ماھارەتلىك مەشھۇر ئەدىب سۈپىتىدە ، تاڭ ، سۇك دەۋرىدىكى سەككىز چوڭ نەزمچىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . ئۇ نۇرغۇنلىغان ئېسىل نەزمىلەرنى يېزىپ نەزم ئىجادىيىتىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى . ئۇنىڭ «نيەننوجياۋ . قىزىل ياردا قەدىمكىلەرنى ئەسلەش» ، «جياڭچېڭزى . مېيجۇدا شىكارغا چىقىش» قاتارلىق ۋەكىل خاراكتېرىگە ئىگە نەزملىرىدە ۋەتىنىمىزنىڭ تاغ ـ دەريالىرىنىڭ گۈزەللىكىنى ۋە ھەيۋەتلىكىنى يېزىپ ، ۋەتەننى سۆيۈش ، ۋەتەننىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈش ئارزۇسىنى ئىپادىلىگەن ، سوشى نەزمدىن باشقا شېئىرىيەت ۋە نەسرىي ئەسەرلەر ئىجادىيىتىمۇ يۇكسەك مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئەدىبتۇر .

جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى دەۋردە نەزم ئىجادىيىتى داۋاملىق تەرەققىي قىلدى . خېلى نۇرغۇن ئەدىبلەر نەزم ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللاندى . بۇ ساھەدە ، ئالاھىدە ئۆتۈق قازانغان شائىرە لى چىڭجاۋ بولۇپ ، ئۇ «رو مېڭلىك» ، «پۇسامەن» قاتارلىق نەزملىرى بىلەن مەشھۇردۇر . ئۇنىڭدىن باشقا جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى دەۋردە لو يۇ بىلەن شىن چىجى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە داڭلىق نەزمچىلەر بولۇپ ، لىيۇ ۋېڭنىڭ «سېپىلىگە چىقىش» ، «سۇبھى پەريادى» قاتارلىق ئەسەرلىرى ، شىن چىجىنىڭ «مەنجاڭخۇك» ، «يۇڭيۇلې» ، «شۇيلۇڭيىن» قاتارلىق نەزملىرى بار . بۇ نەزملەر رېئالىزملىق روھ بىلەن سۇغۇرۇلغان بولۇپ ، يۇكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە . نەسر جەھەتتە سۇك سۇلالىسى نەسر ئىجادىيىتى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «قەدىمكى نەسرلەر ھەرىكىتى» نىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا نەسر جەھەتتىكى يېڭىلاش ھەرىكىتىنى ئېلىپ باردى ، بۇ دەۋردە ئوۋياڭ شيۇ ، ۋاڭ ئەنشى ، سۇ شۇن ، سو شى ، سوجى ، زېڭ گۇك قاتارلىق داڭلىق نەسرچىلەر مەيدانغا كەلدى . بولۇپمۇ ئوۋياڭ شيۇنىڭ نەسر ئىجادىيىتى جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ يۇقىرى بولۇپ ، ئۇ 500 پارچىدىن ئارتۇق نەسر يازدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە «گاۋ مۇشاۋىرغا يېزىلغان مەكتۇپ» ، «لوڭگاڭ يادنامىسى» ، «مەست بوۋاي شىپىڭى خاتىرىسى» قاتارلىق نەسرلەر ۋەكىل خاراكتېرىگە ئىگە .

شېئىرىيەت ساھەسىدە شىمالىي سۇك سۇلالىسى دەۋردە ۋاڭ يۇچېڭ ، لىن بو ، سو شۇنچىن ، مېي ياۋچىن ، ۋاڭ ئەنشى ، خۇاڭ تىڭجيەن قاتارلىق شائىرلار ، جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى دەۋردە چېن يۈيى ، ياڭ ۋەنلى ، فەن چېڭدا ، لۇيۇ ياتارلىق شائىرلار مەيدانغا

كەلدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ زور بولغىنى لۇ يۇ بولۇپ ، ئۇنىڭ «ئالتۇن نەقىشلىك قىلىچ قوشقى» ، «غەزەپلىرىم ئىزھارى» ، «ئوغلۇمغا ۋەسىيەت» قاتارلىق داڭ-لىق شېئىرلىرى بار .

سۇڭ سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتىدا ھېكايە ئىجادىيىتىدە بىر قېتىملىق زور ئۆزگىرىش بولدى . يەنى بۇرۇنقى ئەنئەنىۋى ھېكايىچىلىق ئۇسلۇبى بولغان چۆەنچى ھېكايىلىرى ئىجادىيە-تى ئاساسىدا ھېكايىنىڭ يېڭى بىر شەكلى بولغان خۇابىن ھېكايىلىرى مەيدانغا كېلىپ ، چۆەنچى ھېكايىلىرىنىڭ ئورنىغا دەسسىدى . خۇابىن ھېكايىلىرى مەددىاھلار ئەدەبىياتىنىڭ مەھسۇلى ھېسابلىنىدۇ . ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان خۇابىن ھېكايىلىرىدىن «قاشتېشىدىن ياسالغان بۇدساتۇا ھەيكىلى قىسسىسى» ، «ئاغزى ئىتتىك لى سۇيلىيەن قىسسىسى» ، «سۇي نىڭنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلۈشى» قاتارلىق ئېسىل ھېكايىلەرنى كۆرسىتىش مۇمكىن . كېيىنچە خۇابىن ھېكايىلىرى تەرەققي قىلىپ خۇابىن قىسسىلىرى مەيدانغا كەلدى . بۇ جەھەتتىكى داڭلىق ئەسەرلەردىن « ‹يېڭى بەش سۇلالىلەر تارىخى › ھەققىدە قىسسە» ، «بۇيۇك سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنخې يىللىرىدىكى ۋەقەلەر» ، « ‹ئۇچ پادىشاھلىق تەزكىرىسى › ھەققىدە قىسسە» قاتارلىقلار بار .

6 . يۇەن سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتى

مىلادىيە 1206 - يىلى شىمالدا ياشايدىغان موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى قۇرۇلتاي ئېچىپ ، تېمۇرچىننى بۇيۇك خان قىلىپ كۆتۈردى ۋە ئۇنىڭغا چىڭگىزخان دەپ نام بەردى . چىڭگىزخان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، تەختكە ئۇنىڭ ئوغلى ئوگداي ۋارىسلىق قىلدى . ئوگدايدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى قوبلاي ۋارىسلىق قىلدى . مىلادىيە 1271 - يىلى قوبلاي خان دۆلەت نامىنى يۇەن قىلىپ بېكىتتى . شۇنىڭ بىلەن يۇەن سۇلالىسى بارلىققا كەلدى . يۇەن سۇلالىسى مىلادىيە 1276 - يىلى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختىنى ئىشغال قىلىپ ، بارلىق قارشىلىق كۆرسەتكۈچى كۈچلەرنى تارمار قىلىپ ، 1279 - يىلى مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈردى . يۇەن سۇلالىسى 1368 - يىلىغىچە جەمئىي بىر يېرىم ئەسىردىن ئارتۇقراق ۋاقىت ھۆكۈم سۈردى .

يۇەن سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ئۇتۇقى دراما ئىجادىيىتىگە مەركەزلىشى-دۇ . يۇەن سۇلالىسى دراملىرى مۇزىكا ، ناخشا ، ئۇسسۇل ۋە سۆز (تېكىست) ئۆزئارا زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن ئەلنەغمە شەكلىگە ئىگە بولۇپ ، تۈزۈلۈش شەكلى ئادەتتە قېلىپلاشقان . يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى دراما كۆپ ھاللاردا تۆت پەردىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ھەربىر پەردىسىدە بىر خىل ئاھاڭدىن تۈزۈلگەن بىر يۈرۈش مۇزىكا قوللىنىلىدۇ . بۇ دراملار ھازىرقى ئوپېرا شەكلىدە بولۇپ ، مۇزىكىلىق نەزمە بىلەن پېرسوناژلارنىڭ سۆزىدىن تەركىب تاپقان . يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى دراما ئىجادىيىتىگە مەشھۇر دراماتورگ گۇەن خەنچىڭنىڭ «دو ئېنىڭ ناھەق جازالىنىشى» ، «كېپىنەك چۈشەش» ، «قىلىچ ئېسىپ زىياپەتكە يالغۇز بېرىش» قاتارلىق مەشھۇر دراملىرى ، ۋاڭ سىفۇنىڭ «غەربىي ھۇجرا مۇھەببەت قىسسىلە-رى» ، ما جيۇەننىڭ «خەن سۇلالىسى ئوردىسىدىكى كۈز» قاتارلىق دراملىرى ۋەكىل بولالايدۇ .

گۇەن خەنچىڭنىڭ «دو ئېنىڭ ناھەق جازالىنىشى» ناملىق دراممىسى ئېلىممىزنىڭ دراما ئىجادىيىتى تارىخىدىكى تراگېدىيىنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ ، ئۇ بىر مۇقەددىمە ۋە تۆت پەردىدىن

تۇزۇلگەن . بۇ دراممدا فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ قاتمۇقات زۇلۇمىغا ئۇچرىغان ، زالىملار ئالدىدا قىلچە تىز پۈكمىگەن قەيسەر ئايال دو ئېنىڭ ئوبرازى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان . گۈەن خەنچىڭ هاياتىدا جەمئي 67 پارچە دراما يازغانلىقى مەلۇم . يۈەن سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە دراملار خارابلىشىشقا يۈزلىنىپ ، جەنۇبتا «جەنۇب ئوپېرالىرى» دەپ ئاتالغان يەنە بىر خىل دراما شەكلى مەيدانغا كەلدى . گاۋ مىڭنىڭ «بەربات قىسسىسى» ، شى خۇڭنىڭ «ئايغا تېۋىنىش شىپىڭى» ، كې دەنچيۇنىڭ «تېۋىلغا چاچ قىسقۇچ قىسسىسى» قاتارلىق ئوپېرالىرى ۋەكىل خاراكتېرىگە ئىگە ئەسەرلەر هېسابلىنىدۇ .

يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە شېئىر ۋە نەسر ئىجادىيىتى جەهەتتە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات بولمىدى . بۇ يەردە ئالاهىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى ، يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە خەنزۇ تىل يېزىقىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەت ئەدىبلىرى مەيدانغا كەلدى . مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا ئەسەرلىرى هازىرغىچە يېتىپ كەلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدىبلىرىنىڭ سانى 200 دىن ، ئەسەرلىرىنىڭ سانى 4 مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرقەدەر داڭلىقلىرىدىن جورجانلاردىن كېلىپ چىققان دراماتورگ لى جىفۇ ، قىتان شائىرى يوللىغ چۇساي ، ئۇيغۇر مىللىتىدىن بولغان ئاتاقلىق شائىر گۈەن يۈنشى ، ما زۇچاڭ ، نا شىن ، سەيدۇللا ، گاۋ كېگۇڭ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ .

7 . مىڭ سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتى

مىلادىيە 1368 ـ يىلى جۇ يۈەنجاڭ يۈەن سۇلالىسى هۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ، مىڭ سۇلالىسىنى قۇردى . مىلادىيە 1644 ـ يىلى 277 يىل هۆكۈم سۈرگەن مىڭ سۇلالىسى لى زېچىڭ باشچىلىقىدىكى زور كۆلەملىك دېهقانلار قوزغىلىڭى ۋە شىمالدىن مانجۇ خانلىقىنىڭ بېسىپ كىرىشى بىلەن زاۋال تاپتى .

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە هېكايە ، رومان ئىجادىيىتىدە مىسلى كۆرۈلمىگەن گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . خۇددى تاڭ سۇلالىسى شېئىرىيىتى جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ «ئالتۇن دەۋرى» دەپ تەرىپلەنگىنىگە ئوخشاش ، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى روماننىڭ چىققانلىقىمۇ جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدا «ئالتۇن دەۋر» دېيىشكە مۇناسىپ . بۇ دەۋردە لوگۈەنجۇڭ ۋە ئۇنىڭ «ئۇچ پادىشاهلىق هەققىدە قىسسە» ناملىق رومانى ، شى نەيئەننىڭ «سۇ بويىدا» ناملىق رومانى ، ۋۇ چېڭئېننىڭ «غەربكە ساياهەت قىسسىلىرى» ناملىق رومانى ، لەنلىڭ شياۋشياۋشېڭنىڭ «چېنپېڭمېي نەزىلىك قىسسىلىرى» ناملىق رومانى مەيدانغا كەلدى ، «ئۇچ پادىشاهلىق هەققىدە قىسسە» جۇڭگو رومانچىلىقىنىڭ تۇنجى سەھىپىسىنى ئاچقان رومان بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى جۇڭگو رومانچىلىقى ساهەسىدە ئەڭ يۇكسەك مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن تارىخي روماندۇر . ئۇنىڭدا شەرقي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى سېرىق ياغلىقلىقلار قوزغىلىڭىدىن (مىلادىيە 184 ـ يىلى) غەربي جىن سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغىچە (مىلادىيە 280 ـ يىلى) بولغان 100 يىللىق تارىخ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن . روماندا 400 دىن ئارتۇق پېرسوناژ ئوبرازى يارىتىلغان بولۇپ ، ئۇلار هەم تىپىكلىككە هەم خاسلىققا ئىگە . «سۇ بويىدا» رومانى يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا «ئۇچ پادىشاهلىق هەققىدە قىسسە» بىلەن بىر دەۋردە مەيدانغا كەلگەن مەشهۇر رومان بولۇپ ، ئۇنىڭدا دېهقانلار قوزغىلىڭى قىزغىن مەدهىيىلەنگەن . روماندا شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە سۇڭ جياڭ باشچىلىقىدىكى 36 باتۇرنىڭ لياڭشەن تېغىنى بازا قىلىپ

ئېلىپ بارغان دېھقانلار قوزغىلىڭى تەسۋىرلەنگەن .

«غەربكە سايا‌ھەت» رومانى مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرى مەيدانغا كەلدى . بۇ رومانداۋ ئاجايىپ ـ غارايىپ ئەپسانە رىۋايەتلەر ئارقىلىق غايىۋى قەھرىمان سۈن ۋۇكۇڭنىڭ شانلىق ئوبرازى يارىتىلغان . ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن تاڭ راھىبى تاڭ سىڭنىڭ 17 يىل ۋاقتىنى سەرپ قىلىپ ، يۇزلىگەن ئەل ـ يۇرتتىن ئۆتۈپ ، بۇددا دىنىنىڭ مۇقەددەس جايى ھىندىستانغا بېرىپ ، 657 پارچە بۇددا نومىنى ئەكەلگەنلىكى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تارىخىي ۋەقەئىدى . ئاپتور مول تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ ، بۇ رېئال تارىخىي ۋەقەنى يېپ ئۆچى قىلغان ھالدا ، مۇشۇ ھەقتىكى خەلق ئارىسىغا تارقالغان ۋە مەددا‌ھلار ئارقىلىق راۋاجلاندۇرۇلغان ئەپسانە رىۋايەت ۋە قىسسەلەرنى يۇغۇرۇپ ، 100 باب ، 830 مىڭ خەتلىك بۇ رومانىنى يېزىپ چىققان .

يۇقىرىقى داڭلىق رومانلاردىن تاشقىرى ، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە ھەر خىل تېمىدىكى نۇرغۇنلىغان رومانلار مەيدانغا كەلدى . مەسىلەن ، تارىخىي قىسسە خاراكتېرلىك رومانلار دىن فېئ مېڭلۇڭنىڭ «يېڭى بەگلىكلەر قىسسىلىرى» ناملىق رومانى ، قەھرىمانلىق قىسسىلىرىدىن نامسىز ئاپتورنىڭ «ياڭ ئائىلىسى قىسسىلىرى» ناملىق رومانى ، جىن ـ ئالۋاستى توغرىسىدىكى ئەپسانىۋى رومانلاردىن شۇ چۇڭلىنىنىڭ «ئەۋلىيا بەلگىلەش قىسسىلىرى» ناملىق رومانى قاتارلىقلار .

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىجاد قىلىنغان ھېكايىلەر ئاممىباب ئەدەبىي تىلىدىكى ھېكايە ۋە قەدىمكى ئەدەبىي تىلىدىكى ھېكايە دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ . فېئ مېڭلۇڭنىڭ «ئۇچ ھېكمەت» ناملىق توپلىمىدىكى ھېكايىلەر ئاممىباب ئەدەبىي تىلىدىكى ھېكايىلەر تۈرىگە مەنسۇپتۇر .

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى دراما ئىجادىيىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئاساسەن چۈەنجى ئوپېرالىرىدا كۆرۈلىدۇ ، چۈەنجى ئوپېرالىرى مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن بىر خىل يېڭى دراما شەكلى ھېسابلىنىدۇ . چۈەنجى ئوپېرالىرى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى ئوپېرالىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى نەتىجىسىدە مەيدانغا كەلگەن بولۇپ ، ئۇلۇغ دراماتورگ تاڭ شەنزۇڭنىڭ «مودەنگۇل شىپىڭى» ، لياڭ چېنيۇنىڭ «مەشۇت يۇيۇش قىسسىسى» ناملىق ئوپېرالىرى ۋەكىللىك قىلىدۇ .

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شېئىر بىلەن نەسر ئىجادىيىتىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى گەۋدىلىك بولىدى . ئەمما بۇ دەۋردە ھەر خىل شېئىرىيەت ۋە پروزا ئېقىملىرى مەيدانغا كەلدى . مەسىلەن ، ياڭ شىچى ، ياڭ رۇڭ ، ياڭ بۇ ۋەكىللىك قىلغان «تەيگې شېئىرىيەت ئېقىمى» ، لى دۇڭلياڭ ۋەكىللىك قىلغان «چالما‌ق شېئىرىيەت ئېقىمى» ، ۋاڭ شىنجۇڭ ، تاڭ شۇەنجى ۋەكىللىك قىلغان «تاڭ ، سۇڭ سۇلالىلىرى پروزا ئېقىمى» ، يۇەن زوڭداۋ قاتارلىقلار ۋەكىللىك قىلغان «گۈڭئەن شېئىرىيەت ئېقىمى» ، جوڭ شىن ۋەكىللىك قىلغان «جىڭلىڭ شېئىرىيەت ئېقىمى» قاتارلىقلار .

8 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتى

چىڭ سۇلالىسى 1644 ـ يىلىدىن 1911 ـ يىلىغىچە جەمئىي 267 يىل دەۋر سۈردى .

چىڭ سۇلالىسى ئەدەبىياتىدا ھېكايە - رومان ئىجادىيىتى گەۋدىلىك تەرەققىي قىلدى . يۇ سۆزلىنىشىچە «لياۋجەي رىۋايەتلىرى» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قەدىمكى ئەدەبىي تىلىدىكى ھېكايىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرى مۇۋەپپەقىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ . بۇ توپلامدىكى ھېكايىلەردە ئاجايىپ - غارايىپ ۋەقەلەر ، جىن - ئالۋاستىلار توغرىسىدىكى ھېكايىلەر ئارقىلىق چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى سىياسىنىڭ چىرىكلىكى ، فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرى پاش قىلىنىپ ، ئەمگەكچىلەرنىڭ ئەزگۈچىلەرگە قارشى كۈرىشى ھەمدە ئەركىن مۇھەببەتكە تەلپۈنۈشى قاتارلىقلار مەدھىيىلەندى . «لياۋ جەي رىۋايەتلىرى» جەمئىي 16 جىلد ، 431 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە نۇرغۇن رومانلار بارلىققا كەلدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ۋۇ جىڭزىنىڭ «رايىش موللىلارنىڭ غەيرىي رەسمىي تارىخى» ناملىق رومانى بىلەن ساۋ شۆچىن-نىڭ «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» ناملىق رومانى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە داڭلىق رومانلار ھېسابلىنىدۇ .

«رايىش موللىلارنىڭ غەيرىي رەسمىي تارىخى» ھەجۋىي رومان بولۇپ ، ئۇنىڭدا فېئودالىلىق ئىمتىھان تۈزۈمىنىڭ جىنايەتلىرى پاش قىلىنىدۇ ، شۇ ئارقىلىق كىشىلەردە فېئودالىلىق جەمئىيەتكە كۈچلۈك نەپرەت ئويغىتىدۇ . بۇ رومانىدا دەسلەپكى قەدەمدە بەلگىلىك دەرىجىدە دېموكراتىك خاھىش ئالغا سۈرۈلگەن .

«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرى مەيدانغا كەلگەن داڭلىق رېئالىستىك رومان بولۇپ ، 120 باب ، بىر مىليون خەتتىن تەركىب تاپقان . بۇ رومانىدا جانلىق پېرسوناژ ئوبرازلىرى ئارقىلىق جيا باۋيۇ بىلەن لىن دەيۈنىڭ مۇھەببەت تراگېدىيىسى ئارقىلىق جۇڭگو فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ خارابلىشىشى ۋە گۈمران بولۇشىدەك تارىخىي قانۇنىيەت چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلدى . بۇ رومان شۇنىڭ ئۈچۈن رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسلۇبىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە دراما ئىجادىيىتى يۈەن ، مىڭ سۇلالىلىرى دراملىرى ئاساسىدا يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە لى يۇنىڭ «پاكلىق ۋە ساداقەتمەنلىك شەجەرىسى» ، خۇڭ شېڭنىڭ «چاڭشىن سارىيى» ، كۇڭ شاڭرېننىڭ «شاپتۇل گۈللۈك يەلپۇگۈچ» قاتارلىق دراملىرى مەيدانغا كەلدى . «شاپتۇل گۈللۈك يەلپۇگۈچ» ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن داڭلىق تراگېدىيە ھېسابلىنىدۇ .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شېئىرىيەت يەنە قايتىدىن گۈللىنىشكە باشلىدى . بۇ دەۋردە بارلىققا كەلگەن شېئىرلارنىڭ سانى تارىختىكى ھەرقانداق دەۋردىكىدىن كۆپ بولدى . چىڭ سۇلالىسى شېئىر ئىجادىيىتىدە نۇرغۇنلىغان ئېقىملار مەيدانغا كەلدى . مەسىلەن ، گۇ يەنۇ ، ۋاڭ فۇجى ، چۇ داچۈن قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدىكى «ۋەتەنپەرۋەرلىك شېئىرىيەت ئېقىمى» ، ۋۇ ۋې ۋەكىللىكىدىكى «سۇڭ سۇلالىسى شېئىرلىرىنى ئۆرنەك قىلىش ئېقىمى» ، ۋاڭ شىجېن ۋەكىللىكىدىكى «سېھرىي قاپىيىچىلەر شېئىرىيەت ئېقىمى» ، شېن دېچىيەن ۋەكىللىكىدىكى «بەدىئىي خىسلەت شېئىرىيەت ئېقىمى» ، ۋېن فاڭگاڭ ۋەكىللىكىدىكى «ئالىقان سىزىقلىرى شېئىرىيەت ئېقىمى» قاتارلىق ئېقىملار بەس - بەس بىلەن خارابلىشىشقا يۈزلەنگەن قەدىمكى زامان شېئىر ئىجادىيىتىدە قايتا گۈللىنىش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈردى .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە نەزم ئىجادىيىتىمۇ تەرەققىي قىلدى . سان ۋە سۈپەت جەھەتتە يۈەن ، مىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى نەزملەردىن ئېشىپ كەتتى .

نەسر ئىجادىيىتى جەھەتتە ، قەدىمكى شەكىلدىكى نەسرلەر بىلەن سۇئال سۇلالىسى دەۋرد-
ىدىكى جۇپلۇك نەسرلەر تەرەققىي قىلىپ ، خېلى داڭلىق نەسرچىلەر مەيدانغا كەلدى . چىڭ
سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە گۇ يەنۇۋ ، خۇاڭ زۇڭشى ، ۋاڭ فۇجى قاتارلىق مۇتەپەك-
كۇرلار يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىيات ۋە چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىرلەرنى ئىپادىلىگەن
سىياسىي مۇھاكىمىلىك نەسرلەر ۋە پەلسەپىۋى نەسرلەرنى يازدى . بۇلاردىن تاشقىرى فاڭ
باۋ ، لىيۇ داۋكۇي ، ياۋنەي ۋەكىللىكىدىكى توڭچېكىڭ نەسر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ قەدىمكى شەكلد-
ىدىكى نەسرلىرى چىڭ سۇلالىسى نەسر ئىجادىيىتى مۇنبىرىدىكى ئاساسىي ئېقىم ھېسابلىنىد-
دۇ . بۇ ئېقىم تاكى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىغىچە ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئاكتىپ پائالىيەت
ئېلىپ باردى . جۇپلۇك نەسرچىلەر ئېقىمىدا چېن ۋېيسوڭ ، ۋۇ چىلار داڭق چىقىرىپ ، چوڭ
نەسرچىلەر دەپ ئاتالدى .

خۇلاسە قىلغاندا ، چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەر ئەدەبىياتىدىن باشلاپ ، تاكى چىڭ
سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغىچە بولغان 3 مىڭ يىللىق تارىخ جەريانىدا جۇڭگو ئەدەبىياتى
ئۇزۇلمەس دولقۇندەك بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ بىر خىللىقتىن كۆپ خىللىققا ، قوپاللىقتىن
نەپىسلىككە قاراپ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلدى ۋە بۇيۇك جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ پارلاق
نەمۇنىسى سۇپىتىدە دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىنى بېيىتتى . جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامان
ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن ئېسىل ئەنئەنىلەر جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ گۈللىنىد-
شىگە پارلاق يول ئېچىپ بەردى . بىز ۋەتىنىمىزنىڭ بۇ پارلاق ئەدەبىيات مىراسلىرىدىن
پەخىرلىنىمىز ۋە ئۇنىڭغا تەنقىدي ۋارىسلىق قىلىمىز .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەر كونكرېت ئېيتقاندا قايسى دەۋرلەرنى ئۆز ئىچىگە
ئالىدۇ ؟ ئۇلار قايسىلار ؟

2 . جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى قانچە چوڭ دەۋرگە بۆلۈنىدۇ ؟ ئۇلار قايسىلار ؟

3 . جۇڭگو قەدىمكى زامان شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن «ئالتۇن دەۋرى» قايسى ؟
بۇ دەۋرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئۇچ ئۇلۇغ شائىر قايسىلار ؟

4 . جۇڭگو قەدىمكى زامان ھېكايە ، رومان ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن دەۋرى
قايسى ؟ بۇ دەۋرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئۇچ بۇيۇك يازغۇچى ۋە ئۇلارنىڭ ئاساسلىق رومانى
قايسىلار ؟

5 . جۇڭگو قەدىمكى زامان دراما ئىجادىيىتىدە ئەڭ زور مۇۋەپپەقىيەت قازانغان درامـ-
تورگ قايسى ؟ ئۇنىڭ قانداق درامىسى بار ؟

6 . تۆۋەندىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇڭلار .

1) ئېلىمىزنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى «نەزمىنامە» گە _____ نىڭ دەسلەپكى
يىللىرىدىن _____ نىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان _____ تارىخىنى ئەكس ئەتتۈرد-
ىدىغان _____ پارچە شېئىر قوشاق كىرگۈزۈلگەن .

2) چۇ يۈەن _____ زىگو ناھىيىسىدە تۇغۇلغان ، _____ يىلى ۋاپات
بولغان . ئۇنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسەرلىرىدىن _____ ، _____ ،
_____ ۋە _____ قاتارلىق 25 پارچە ئەسىرى بار .

3) جۈڭگو تارىخىدىكى ئەڭ قۇدرەتلىك سۇلالە _____ بولۇپ ، ئۇ _____ قۇرۇلۇپ ، _____ يىلى زاۋال تاپتى .

4) خەن يۇ _____ دەۋرىدىكى «قەدىمكى ئۇسلۇبتىكى نەسرچىلىك ھەرىكىتى» نىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ _____ ، _____ ، _____ قاتارلىق مەشھۇر نەسرلىرى بار .

5 . يۇەن سۇلالىسى دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ئۇتۇقى _____ ئىجادىيىتىدە گەۋدىلىنىدۇ . ئۇنىڭغا مەشھۇر دراماتورگ _____ نىڭ _____ ، _____ ، _____ قاتارلىق دراملىرى مىسال بولالايدۇ .

6) _____ جۈڭگو رومانچىلىقىنىڭ تۇنجى سەھىپىسىنى ئاچقان رومان بولۇپ ، ئۇنىڭدا شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى _____ قوزغىلىڭىدىن غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغىچە بولغان _____ تارىخ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

7) چىڭ سۇلالىسى _____ يىلىدىن _____ يىلىغىچە جەمئىي _____ يىل ھۆكۈم سۈردى .

8) چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى رومان ئىجادىيىتىگە ژۇ جىڭزىنىڭ _____ بىلەن _____ نىڭ _____ ناملىق رومانى ژەكىللىك قىلىدۇ .

7 . بىرىنى تاللاش (تۆۋەندىكى ئۇچ خىل جاۋابنىڭ ئىچىدە پەقەت بىرى توغرا . توغرىسىنى تېپىپ ، ئاخىرىدىكى تىرناق ئىچىگە ئۇنىڭ ھەرپ بەلگىسىنى يېزىڭلار)

1) «زو چيۇمىڭ تەپسىرى» ناملىق تارىخىي نەسرىي ئەسەرنىڭ ئاپتورى

A . كۇڭزى ( )

B . زو چيۇمىڭ ( )

C . مېڭزى ( )

2) چىن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى

A . لىيۇ باڭ ( )

B . لى زېچىڭ

C . چىن شىخۇاڭ ( )

3) «مۇزىكا مەھكىمىسى خەلق قوشاقلىرى» (يۆفۇ قوشاقلىرى) ئەڭ بۇرۇن

A . خەن سۇلالىسى دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ( )

B . مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ( )

C . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ( )

4) «تارىخنامە» ناملىق ئەسەرنىڭ ئاپتورى

A . بەن گو ( )

B . كۇڭزى ( )

C . سىما چيەن ( )

5) جۈڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ تىپىك رومانتىك شائىر

A . تاۋ يۈەنمىڭ ( )

B . لى بەي ( )

C . دۇ فۇ ( )

8 . ھۆكۈم قىلىش (توغرىسىغا «✓» بەلگىسىنى ، خاتاسىغا «✗» بەلگىسىنى قويۇڭ-لار .

1) «چۇشۇمده تيەنمۇ تېغىنى سەيله قىلىش قوشىقى» نى بەي جۇيى يازغان ( )
2) «جۇدالىق زارى» ــ «مۇزىكا مەھكىمىسى قوشاقلىرى» ئىچىدىكى داڭلىق خەلق قوشىقىدۇر . ( )
3) خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى تارىخىي تەزكىرە ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىلى سىما چيەن بىلەن بەنگۇ هېسابلىنىدۇ . ( )
4) «مولەن هەققىده باللادا» ناملىق ئەسەر چىڭ سۇلالىسى دەۋرىده بارلىققا كەلگەن . ( )
5) ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە ئائىت «ئەدەبىي ماهارەت» ناملىق ئەسەرنى ليۇ شيې يازغان ( )
6) تاڭ سۇلالىسى دەۋرىده «خۇابېن هېكايىلىرى» دەپ ئاتالغان يېڭى بىر خىل ئۇسلۇبتىكى هېكايىلەر مەيدانغا كەلدى ( )
7) گۇەن يۇنشى يۇەن سۇلالىسى دەۋرىده خەنزۇ تىلىدا ئەسەر يازغان ، مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرىدۇر ( )
8) شى نەيئەن مىڭ سۇلالىسى دەۋرىده بارلىققا كەلگەن «غەربكە ساياهەت» ناملىق رومانىنىڭ ئاپتورىدۇر ( )
9) «سۇ بويىدا» ناملىق رومانىدا سۇن ۋۇكۇڭنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان ( )
10) «قىزىل راۋاقتىكى چۇش» رومانىدا جيا باۋيۇ بىلەن لىن دەييۇنىڭ مۇهەببەت تراگېدىيىسى تەسۋىرلەنگەن ( )

9 . قىسقىچە جاۋاب بېرىش

1) «يۆفۇ قوشاقلىرى» ــ
2) چۇەنجى هېكايىلىرى ــ
3) نەزم ــ
4) «جيەنئەن ئەدەبىياتى ئېقىمى»
5) «خۇابىن هېكايىلىرى» ــ

10 . جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىنى ئۆگەنگەندىن كېيىن قانداق تەسىراتلارغا ئىگە بولدۇڭلار ؟

8 . جۇدالىق زارى[1]

(داستاندىن پارچە)

چۇ يۈەن

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

چۇ يۈەننىڭ ئەسلىي ئىسمى پىڭ بولۇپ ، فامىلىسى بىلەن قوشۇپ ئاتالغاندا ، چۇ پىڭ دەپ ئاتىلىدۇ . يۈەن بولسا ، ئۇنىڭ تەخەللۇسى ، فامىلىسى بىلەن قوشۇپ ئاتالغاندا چۇ يۈەن دەپ ئاتىلىدۇ . چۇ يۈەن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 340 ـ يىلى جەنگو (يېغىلىق) دەۋرىدىكى چۇ بەگلىكىدە دۇنياغا كەلگەن ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 278 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن . چۇ يۈەن جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامانىدىكى ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر شائىرى . ئۇنىڭ ئەسەرلىرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تۇزۇلگەن «چۇ نەزمىلىرى» دېگەن توپلامغا كىرگۈزۈلگەن بولۇپ ، بۇ توپلامدا شائىرنىڭ «جۇدالىق زارى» «توققۇز ناخشا» ، «تەڭرىگە سوئاللار» ، «توققۇز نەزم» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار . «جۇدالىق زارى» ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ . بۇ ئەسەر جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى تارىخىدا تۇنجى قېتىم مەيدانغا كەلگەن چوڭ ھەجىملىك لىرىك داستان بولۇپ ، مەيلى ئىدىيىۋىلىك ، مەيلى بەدىئىيلىك جەھەتتە بولسۇن ، يۇقىرى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئۆلمەس ئەسەر ھېسابلىنىدۇ .

شائىر بۇ داستاننى چۇ بەگلىكى بېگى چۇ چىڭشىياڭۋاڭ دەۋرىدە زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىغا سۈرگۈن قىلىنىپ ، يىراقتا سۈرگۈنلۈكتە روھىي جەھەتتىن قاتتىق ئازابلىنىپ يۈرگەن چاغلىرىدا قاتتىق ئېچىنىش ، چەكسىز ئەلەم ، ئاچچىق ھەسرەت ۋە كۆچلۈك غەزەپ ـ نەپرەت ئىچىدە يېزىپ چىققان . داستاندا ناھايىتى مول مەزمۇن ۋە مۇرەككەپ ھېس ـ تۇيغۇ ئىپادىلەنگەن . ئومۇمىلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا ، داستاندا شائىرنىڭ ئۇلۇغۋار سىياسىي غايىسى تەكرار ئوتتۇرىغا قويۇلغان . سىياسىي كۆرەشتە زىيانكەشلىككە ئۇچراپ چەككەن ئەلەم ـ ھەسرەتلىرى ، كۆڭلىدىكى نارازىلىقى ۋە غەزەپلىرى بايان قىلىنغان ، رېئاللىقتىكى زۇلمەت تەنقىد قىلىنغان ھەمدە تەسەۋۋۇردىكى غايىۋى دۇنيا تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتى ، ئۆز غايىسىگە بولغان ئاكتىپ تەلپۈنۈشى ۋە ئەكسىيەتچىل چىرىك كۈچلەرگە بولغان قىلچە مۇرەسسە قىلمايدىغان قەيسەر ئىرادىسى ئىپادىلەنگەن .

داستاندا ھەر خىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ماھىرلىق بىلەن قوللىنىلغان . بولۇپمۇ ئوخشىتىش ، تەمسىل ۋە تەقلىد قىلىش ، سىمۋول قاتارلىق ئۇسۇللار كۆپ قوللىنىلغان . داستاندا شامال ، بۇلۇت ، گۈلدۈرماما ، چاقماق ، توز ، سۈمۈرغ ، ئەجدىھا ، يىلانلاردىن تارتىپ تۇرلۈك دەل ـ دەرەخ ، گۈل ـ گىياھلارغىچە ھەممىسى شائىرنىڭ قەلبىي ئاستىدا ھەرىكەتكە

---

① بۇ تېكىست چۇ يۈەننىڭ «چۇ نەزمىلىرى» دېگەن توپلامغا كىرگۈزۈلگەن شۇ ناملىق داستاندىن ئېلىندى .

كەلگەن ۋە ئۇنىڭ ئوي - پىكرىنى ئىپادىلىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان . داستان فانتازىيىلىك خىيال ۋە تەسەۋۋۇرغا باي ھەمدە جۇشقۇن ھېسسىيات بىلەن سۇغۇرۇلغان بولۇپ ، جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدا تۇنجى قېتىم مەيدانغا كەلگەن ئىجابىي رومانتىزملىق مۇنەۋۋەر ئەسەر ھېسابلىنىدۇ .

ئەسەردىن تاللىۋېلىنغان بۇ تېكىست بۇتۇن ئەسەرنى تەشكىل قىلغان ئۈچ چوڭ بۆلەك-نىڭ بىرىنچى بۆلىكى ھېسابلىنىدۇ . بۇ بۆلەكتە ، ئالدى بىلەن ، شائىر سالماق ۋە ئەركىن لىرىكىلىق قەلەم ، تەنتەنىلىك ۋە ئىپتىخارلىق پوزىتسىيە بىلەن ، ئۆزىنىڭ غايىسى ۋە ۋەتەن يولىدا ئۆزىنى بېغىشلاشتەك قىزغىنلىقىنى ئىزھار قىلغان ؛ ئاندىن غەزەپلىك ھېسسىيات بىلەن ، تىغ ئۇچىنى چۇ بەگلىكىنىڭ ھاماقەت بېگى ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىغا قارىتىپ ، ئۇلارنىڭ قابىل - ئىستېداتلىق ، ئاقىل ۋە دانا ئادەملەرگە ھەسەتخورلۇق بىلەن زىيانكەشلىك قىلغان ھەمدە دۆلەتنى خارابلاشتۇرۇۋەتكەن جىنايەتلىرىنى قاتتىق ئەيىبلىگەن ؛ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ دانىشمەنلەرنى ئۇلگە قىلىپ ، ئاشۇ رەزىل ۋە چاكىنىلار بىلەن ھەرگىز بىر ئېقىندا بۇلغانماي-دىغانلىقىنى ، قەبىھ كۈچلەر ئالدىدا تىز پۈكۈپ تەسلىم بولمايدىغانلىقىنى قايتا - قايتا بايان قىلغان .

شائىر بۇ تېكىستتە ھاماقەت بەگ ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرى بىلەن قارىمۇقارشى بولغان رېئاللىقنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ ، دۆلەتنىڭ گۈللىنىشى بىلەن خارابلىشىپ زاۋال تېپىد-شىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان چوڭ تېمىلارنى تاللاپ ئىشلەتكەن . شائىر بۇنى كونكرېت ماتېرىد-يالار بىلەن ئىپادىلەشتە ، تارىخىي رېئالىيەتلەردىن پايدىلانغان ، تارىخنى ئىبرەت ئەينىكى قىلىش ، تارىخ ئارقىلىق ئوي - پىكرىنى ئىپادىلەشتەك سىمۋول ئۇسۇلىنى قوللانغان . غايىنى ئىزھار قىلىش ۋە پەزىلەتنى ئىپادىلەشتە گۈل - گىياھلاردىن پايدىلىنىپ ئىشارەت قىلىشتەك ئوخشىتىش ئۇسۇلىنى قوللانغان . قەيسەر ئىرادە ۋە پرىنسىپاللىق روھنى ئىپادىلىگەندە ، جانلىق تەمسىللەرنى تاللاپ قوللانغان . مانا بۇلار شېئىرنىڭ ئىپادىلەش كۈچى بىلەن تەسىر-لەندۇرۇش كۈچىنى ئاشۇرغان .

پادىشاھ گاۋ ياڭدىن[1] ئىزدەڭلار پېقىرنىڭ ئەسلىنى ،
ھەممە بۇيۇك دەيدۇ بۇزرۇكۋار ئاتامنىڭ ئىسمىنى .
مۆچىلىمنى سورىساڭلار ، مۆچىلىم يولۋاس مېنىڭ ،
ھەم تۇغۇلدۇم خاسىيەتلىك ئايدا ، ھەم شۇنداق كۈنى .

خاسىيەتلىك كۈندە مەن بولغاچقا دۇنياغا بىنا ،
مەن ئۈچۈن مەرھۇم ئاتام بىر ياخشى نام تاپتى شۇڭا .
شۇ سەۋەبتىن چوڭ ئېتىمنى قويدى جېڭزى دەپ مېنىڭ ،

---

① گاۋ ياڭ — قەدىمكى زامانىدا ئۆتكەن پادىشاھ جۇەن شۇنىڭ يەنە بىر ئىسمى . جۇەن شۇ خۇاڭدىنىڭ ئوغلى چاڭيىنىڭ ئەۋلادى بولۇپ ، ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ پۇياڭ ناھىيىسى ئەتراپىدا ياشىغانىدى . «تارىخىي خاتىرىلەر . چۇ بېگى خانىدانى تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە ، ئۇنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان شيۈڭ يىغا جۇ سۇلالىسى پادىشاھلىرىدىن جۇ چېڭۋاڭ دەۋرىدە چۇ دېگەن جاي سۇيۇرغال قىلىپ بېرىلگەنىكەن . شەرقىي جۇ سۇلالىسىنىڭ چۈنچيۇ دەۋرىدە چۇ بەگلىكىنىڭ بېگى چۇ ژۇڭاڭ شيۈڭ تۇڭنىڭ ئوغلى شيۈڭ شياغا چۇ دېگەن جاي سۇيۇرغال قىلىپ بېرىلگەن بولۇپ ، شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى كېيىن «چۇ» دېگەن بۇ يەر نامىنى ئۆزلىرىگە فامىلە قىلىۋالغانىدى . شۇڭا چۇ يۇەن پادىشاھ گاۋ ياڭنى ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئەجدادى (بوۋىسى) دەپ قارايدۇ .

ھەمدە لىكجۇن دەپ يەنە بىر نام - لەقەم بەردى ماڭا① .

گەرچە تولغان بولسىمۇ كۆركەم پەزىلەتكە ئىچىم ،
بېزىدىم سىرتىمنىمۇ ھەر خىل گۈزەل زىننەت بېرىپ .
تاللاپ ئۇزدۇم لەيلىنى ، چوغلۇقنىمۇ ، رەيھانىنىمۇ ،
ھەممىنى يىپقا تىزىپ ئاستىم گويا زۇننار قىلىپ .

بۇ ھاياتلىق يولىدا مەن تاشلىدىم ئىلدام قەدەم ،
مېنى يىللار تاشلىۋېتەرمۇ دېگەن تەشۋىشتىمەن .
شۇڭا ئۇزسەم ئەتىگەندە تاغدا مۇلەن گۈلىنى ،
ھەمدە ئۇزدۇم سۇ بويىدا سۇ گۈلىنى كەچتەمەن .

كېزىدۇ ئالتۇن قۇياش بىرلە كۈموش ئاي توختىماي ،
ئۆتىدۇ كۆكلەم بىلەن كۈز ئۆزئارا نۆۋەت ئېلىپ .
مەن غازاڭ پەسلىنى ئويلىغاندا ، قورققۇم كېلىدۇ ،
سولىنىيدى دىلبىرىم بۇاق قىرو پەسلى كېلىپ .

سەن تېخى ياپياش تۇرۇپ ، نېچۇن ئۆزۇڭنى بۇلغىدىڭ ،
نە ئۈچۇن يانماق بۇ يولدىن كەلمىدى ماقۇل ساڭا ؟
ئەمدى مەن تۇلپارغا مىندىم ، چاپتۇرۇپ ماڭماقچىمەن ،
سەن بۇيان كەل ، مەن مېڭىپ ئالدىڭدا باشلاي يول ساڭا .

ئىلگىرى ئۆتكەنىدى ئۇچ خان② ، ئۇلار پازىل ئىدى ،
خۇش تەبىئەتلەر يېنىدا كۆپ ئىدى ، سەر خىل ئىدى .
قىلىمغان سەد بەرگى ھەم چۇغلۇقنىلا گۈلچەمبىرەك ،
بەلكى ئەنبەر ھەمدە دالچىن گۈللىرى كامىل ئىدى .

ياۋ بىلەن شۇن③ئىككىسى بەكمۇ ئۇلۇغ ، پاك خان ئىدى ،
ھەممە ئىشتا ھەق - ئادالەت ، توغرا يول تۇتقانىدى .

---

① چۇ يۇەننىڭ ئىسمى پىڭ ، لەقىمى يۇەن بولۇپ ، بۇنىڭدىن باشقا جېڭزى ، لىكجۇن دېگەن ئىسىملىرىمۇ بار ئىدى .

② ئۇچ خان — شيا سۇلالىسىنىڭ تۇنجى پادىشاھى يۇ ، شاڭ سۇلالىسىنىڭ تۇنجى پادىشاھى تاڭ ، جۇ سۇلالىسىنىڭ تۇنجى پادىشاھى جۇ ۋېنۋاڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

③ ياۋ بىلەن شۇن — رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشچە ، ياۋ — دىكونىڭ ئوغلى ، تاۋتاڭ قەبىلىسىدىن (ئادەتتە تاڭ ياۋ دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ، پىڭياڭ (سەنشىدىكى لىكفېن) نى پايتەخت قىلغان ؛ شۇن — جۇەن شۇنىڭ ئەۋلادى ، يۇيۇ قەبىلىسىدىن (ئادەتتە يۇشۇن دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ، ئۇنىڭغا خانلىق تەختىنى ياۋ ئۆتۇنۇپ بەرگەن (ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە قەبىلە باشلىقى تەختىنى ئۆز ئوغلىغا ئەمەس ، بەلكى ئاقىللارغا ئۆتۇنۇپ بېرەتتى . بۇ تۇزۇم تەخت ئۆتۇنۇپ بېرىش تۇزۇمى دەپ ئاتىلاتى) . شۇن كېيىن ھاكىمىيەتنى شيا يۇگە ئۆتۇنۇپ بەرگەن . يۇدىن باشلاپ تەختىنى ئۆز ئەۋلادلىرى (ئوغلى) غا بېرىدىغان بولغان . ياۋ بىلەن شۇن تارىختا دانىشمەن پادىشاھلار دەپ ماختىلىپ كەلگەن ئىككى پادىشاھ .

جيې بىلەن جۇ① ئىككىسى بەك ئايىنىغان خانلار بولۇپ ،
ئىزدەپ ئاسانلىق ، تۈيۈق يولغا كىرىپ قالغانىدى .

ئۇ جانابلار شۇنچە پەسكەش ، جان بېقىشنىڭ كويىدا ،
يوللىرى زۇلمەت ئۇلارنىڭ ھەمدە بەك تار شۇنچىلىك .
مەن ئۆزۈمنى بىر پالاكەت باسمىغىيدى دەپ ئەمەس ،
قورقمەن خان تەختىگە كەلگەيمۇ دەپ پېشكەلچىلىك .

مەن تالاي يۇردۇم ئېرىنمەي ئالدى - كەينىگىدە چېپىپ ،
مەقسىتىم ئۆتكەنكى پاك خانلار كەبى باسساق قەدەم .
سەن بۇ قەلبىمنىڭ ساڭا سادىقلىقىنى بىلمىدىڭ ،
بەلكى تۆھمەتكە ئىشەندىڭ ، ماڭا قىلدىڭ دەرد - ئەلەم .

كېلىدۇ دەيتتىم ماڭا بەك تۇز كۆڭۈللۈكتىن بالا ،
شۇندىمۇ تاقەت قىلىپ ، ھەرگىز ئۇنىڭدىن كەچمىدىم .
مەن ئۇچۇن شاھىت - گۇۋاھدۇر ئەنە شۇ توققۇز پەلەك ،
پادىشاھ ھەزرەتلىرىگە ھەرقاچان سادىق ئىدىم .

ئىلگىرى سەن ماڭا شۇنچە ۋەدىلەر بەرگەنىدىڭ ،
ئەجەبا ، ئاخىر كېلىپ يۈز ئۆرۈدۈڭ ، لەۋزىڭ قېنى ؟
مەن بۇگۇن سەندىن جۇدا بولغانغا چەكمەيمەن ئازاب ،
بەلكى تۇتۇقسىزلىقىڭ بەكمۇ ئېچىندۇردى مېنى .

تېرىدىم رەيھاننى مەن توققۇز ئېتىزنىڭ بەرگە ،
تېرىدىم سەد بەرگىنى يۈز مو ئېتىزغا تولدۇرۇپ .
بىر ئېتىزغا خۇش پۇراق لېيۇيى ، سېرىق رەيھاننىمۇ ،
تېرىدىم خۇشبۇي ئاسارۇن ، لەيلىنى ئارىلاشتۇرۇپ .

ئارزۇ قىلدىم بەرگى ياپراقلار باراقسان بولسا دەپ ،
ھەم ئۇمىد قىلدىم تېرىپ ئالماقنى پەيت كەلگەن ھامان .
مەن ئۆزۈم نابۇت بولۇپ كەتسەممۇ ھېچ ۋەقەسى يوق ،
ئاشۇ خۇشبۇي گۇل - گىياھ بولسا غازاڭ ، بۇ دەرد يامان .

ئۇ جانابلار ئەيش - ئىشرەت قوغلىشىپ بەس - بەس بىلەن ،
مەنپەئەت ئالدىدا ئاچ كۆز ، نەپسى تويمايدۇ پەقەت .
ئۆزىگە ياخشى ئۆزى ، لېكىن گۇمانخور ئۆزگىدىن ،

---

① جيې بىلەن جۇ — جيې شيا سۇلالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى زالىم پادىشاھى (يەنى پادىشاھ لۇكۇي) ، جۇ شيا سۇلالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى زالىم پادىشاھى (يەنى پادىشاھ شىن) بولۇپ ، ھەر ئىككىسى ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىپ ۋە زالىملىق قىلىپ ، دۆلەتنى ھالاك قىلغانىدى .

شۇم غەرەز بار كۆڭلىدە ، قىلماي تۇرالمايدۇ ھەسەت .

مەنپەئەت ، مەنسەپ دېسە ، بەكمۇ پالاقلايدۇ ئۇلار ،
مەن بىراق خالىي بۇ خىل پەسكەش ھەۋەسلەردىن تامام .
تەشۋىشىم شۇكى مېنىڭ : كەلمەكتە ئاستا قېرىلىق ،
ئالدىرىمايمەن بۇ جاھاندا قالدۇرۇشقا ياخشى نام .

ئىچىمەن شەبنەم باھاردا مەن مۇلەننىڭ بەرگىدىن ،
كۇزدە جۇخارنىڭ سولاشقان بەرگىنى يەيمەن ھامان .
خىسلىتىم كۆركەم ۋە ساغلام بولسىلا بولدى ماڭا ،
نېمە بوپتۇ رەڭگرويىم بولسا سېرىق زەپىران .

ئىنچىكە يىلتىزدا ئاق رەيھاننى ئوراپ باغلىدىم ،
خۇش پۇاقلىق ئاغىچا گۇللەرنى قوشۇپ قويدۇم ئاڭا .
ھەمدە دالچىن نوتىسىغا باغلىدىم سەد بەرگىنى ،
خۇش پۇراقلىق چىگە گۇللەرنى قوشۇپ قويدۇم يەنە .

ئۇلگە ئالدىم مەن بۇرۇن ئۆتكەن پەزىلەت ئەھلىدىن ،
بۇ سىياقىم كۆرگۈسىز دۇنياپەرەسلەر ئالدىدا .
بۇ زامانىنىڭ رەسمىگە گەرچە خىلاپلىق بولسىمۇ ،
مەن كامالەت ئىگىسى پېڭ شىيەنگە① قىلدىم ئىقتىدا .

ئاھ ئۇرۇپ ، پەرياد چېكىپ ، ياشلار تۆكۈپ زار يىغلىدىم ،
ئەزدى باغرىمنى خالايىقنىڭ ئېغىر كۇلپەت غېمى .
مەن تۇزەيمەن بېزىنىشنى ياقتۇرۇپ گۇلچەمبىرەك ،
ئەتىگەندە تۇزگىنىمنى بۇزدى خەقلەر ئاخشىمى .

گەر ئۇلار سەد بەرگى گۇلچەمبەرنى ۋەيران قىلسىمۇ ،
يەنە گۇلچەمبەر قۇراشتۇرماقتا باردۇ رەيھىنىم .
چۇنكى شۇنداق ئىش قىلىشقا بەكمۇ خۇشتارمەن ئۆزۇم ،
ئاشۇ خۇشتارلىقتا مىڭ ئۆلسەمۇ يوقتۇر ئارمىنىم .

ئالىي ھەزرەت ، مەن سېنىڭ تاپسىزلىقىڭدىن رەنجىدىم ،
سەن پەقەتلا بىلمىدىڭغۇ مەن پېقىرنىڭ قەلبىنى .
ھۆسنى - چېھرىمنى كېنىزەكلەر كۆرەلمەي ، رەشك ئېتىپ ،
مېنى پاسىق ئىشقۇاز دەپ راست ئىشەندۇردى سېنى .

---

① پېڭ شىيەن — يىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن دانىشمەن ۋەزىر بولۇپ ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، پادىشاھقا بەرگەن تەكلىپى ئاقمىغانلىقتىن ، ئۆزىنى سۇغا تاشلاپ ئۆلۈۋالغان .

پەس - پۇچەكلەر ئىقتىدارى ساختىپەزلىكتۇر ھامان ،
ئىش بۇزۇشتۇر بىلگىنى ، يوقتۇر نىزامنىڭ ھاجىتى .
قىڭغىر ئىشقا شۇنچە خۇشتار ، كارى يوق مىزان بىلەن ،
ياخشىچاق بولماق ئۇلارنىڭ تاللىۋالغان ئادىتى .

قايغۇلۇقمەن ، كۆڭلى بىئارام غېرىب - بىچارىمەن ،
تارتىمەن يەككە - يېگانە بۇ زامانىنىڭ جەبرىنى .
رازىمەن ئۆلسەممۇ ، سەرسان بولسىمۇ روھىم مېنىڭ ،
دورىمايمەن پەس - پۇچەكلەرنىڭ شۇ ئىتتىك ئۆمرىنى .

نەدە شۇڭقار بىر بولۇپ ئۇچقانىدى قۇزغۇن بىلەن ،
تا ئەزەلدىن نەدە مۇنداق نامۇۋاپىق پەدە بار ؟
نەدە دۇگىلەك بىرلە چاسا ئوخشىسۇن بىر - بىرىگە ،
تۇز بىلەن قىڭغىر چىقىشقان نەدە بولغان ، نەدەر بار ؟

ئۆتىمەن دەردنى يۇتۇپ ، ھەردەم ئۆزۈمگە ھاي بېرىپ ،
نومۇسۇم غالىب ، ئاھانەتلەر يېڭىلمەيدۇ بۇنى .
پاك نىيەتتە ، توغرا دەسسەپ ئۆتسە ئادەم ، نېمە غەم ؟
بىلدى ئەۋزەل بالدۇر ئۆتكەن بارچە دانالار بۇنى .

مەن پۇشايمان ئەيلىدىم ماڭمايدىغان يولغا مېڭىپ ،
بىر ھازا ماڭغاچ تېڭىرقاپ ، توختىدىم يانماق بولۇپ .
مەن ئۆزۈمنى توختىتىپ يولدىن پۇتۇنلەي ئازغىچە ،
خەيرىيەت ، ماڭدىم بۇيان ھارۋامنى ئارتقا ياندۇرۇپ .

چىقىرىپ ئاتنى قويۇپ بەردىم - دە ، رەيھانزار ئارا ،
ئۇ چىمەنزارلىق ئېدىرىدىن تاپتى ئارام ، ياخشى جاي .
يەنە ئالدىمغا مېڭىۋەرسەم يولۇققاي بىر بالا ،
ۋاقتىدا يۇرتۇمغا قايتىپ ، كونا ئەڭلىمنى تاپاي .

مەن نېلۇپەرنىڭ يېشىل ياپرىقىدىن تىكتىم چاپان ،
ھەم ئۇنىڭ ھال رەڭ گۈلى بولدى چىرايلىق كۆڭلىكىم .
باشقىلار مەيلى مېنىڭ قەدرىمگە يەتسۇن - يەتمىسۇن ،
خىسلىتىم كۆركەم ، مۇئەتتەر① بولسا ، شۇدۇر ئىستىكىم .

باشتىكى تەلپەك تۇماقنى قىرلىۋالدىم مەن ئېگىز ،
مەن ئۇزۇن قىلدىم ئېسىپ ئالغان بېزەك زۇننارىنى .

---

① مۇئەتتەر — يېقىملىق ھىد ، خۇشبۇي .

گۈلنى گەر ئەخلەت دېسە دەۋەرمىسۈنمۇ باشقىلار ،
تەنىلەر سەتلەشتۈرۈلمەس خىسلىتىم گۈلزارىنى .

مەن نەزەر سالدىم يىراققا شۇنداق ئارتقا قايرىلىپ ،
تۆت تەرەپنى تەلتۆكۈس چىقماقچى بولدۇم ئايلىنىپ .
مەن ئېسىپ يۈرگەن بېزەك گۈلچەمبىرەكلەر شۇنچە ئۇز ،
گۈل ھىدى بارغاي يىراقلارغا گۈپۈلدەپ تارىلىپ .

ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ بار ياراتقان ئادىتى ،
ماڭا ئادەت بېزىنىش ھەمدە ئۆزۈمنى پاك تۇتۇش .
پارە - پارە قىلىسىمۇ بولمايمەن ھەرگىز ئۆزگىچە ،
مېنى ئۆزگەرتەلمىگەي ھەرقانچە تەھدىت - قورقۇتۇش .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . تېكىستنى كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇپ ، يېڭى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىۋېلىش ئاساسىدا تېكىست مەزمۇنىنى ئىگىلىۋېلىڭلار .
2 . تېكىستتىكى ھەربىر كۈپلېت مەزمۇنىنى ئوبدان چۈشىنىۋالغاندىن كېيىن ، چۈشەنچىلەر ئاساسىدا قىسقىچە تېزىس تۈزۈپ چىقىڭلار ۋە شۇ تېزىس بويىچە قىسقىچە تەھلىل ماقالىسى يېزىپ چىقىڭلار .
3 . بۇ تېكىستتىكى ئوخشىتىش ، تەمسىل ۋە سىمۋول ئۇسۇللىرىدىن مىساللار كۆرسىتىڭلار ۋە ئۇلارنىڭ رولى توغرىسىدىكى چۈشەنچىلىرىڭلارنى سۆزلەڭلار .
4 . ئاپتور تېكىستته قانداق تارىخىي ربۇايەتلەردىن پايدىلانغان ؟ ئۇلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .
5 . نېمە ئۈچۈن بۇ داستاننى ئىجابىي رومانتىزملىق مۇنەۋۋەر ئەسەر دەيمىز ؟ ئۇنىڭدىكى رومانتىزملىق روھ قايسى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ ؟

9 . چۇشۇمدە تىەنمۇ تېغىنى سەيلە قىلىش قوشىقى①

خوشلىشىش مۇناسىۋىتى بىلەن

لى بەي (تاڭ سۇلالىسى)

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

لى بەي مىلادىيە 701 ـ يىلى دۇنياغا كېلىپ ، مىلادىيە 762 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن . لى بەينىڭ «لى تەيبەي ئەسەرلىرى» دېگەن ئەسەرلەر توپلىمى بار . بۇ توپلامدىكى «چۇشۇمدە تىەنمۇ تېغىنى سەيلە قىلىش قوشىقى» ، «مۇشكۈلدۇر سىچۈەن يولى» ، «قېنى ، كۆتۈرەيلى قەدەھنى» ، «يوللار مۇشكۈل» ، «سەھەرلەپ بەيدى شەھىرىدىن يولغا چىقتىم» ، «لۇشەن شارقىراتمىسىغا قاراپ» قاتارلىق شېئىرلىرى ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى ھېسابلىنىدۇ . لى بەي ئىجادىيىتى تاڭ سۇلالىسى شېئىر ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى مۇۋەپپەقىيەتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ .

لى بەي جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىدىكى ئاكتىپ رومانتىزمنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك ۋەكىلى ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھېسسىياتىنىڭ قاينام ۋە جۇشقۇنلۇقى ، تەسەۋۋۇرىنىڭ موللىقى ، مۇبالىغە ئۇسۇلىنى ماھىرلىق بىلەن قوللىنىشى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ . «چۇشۇمدە تىەنمۇ تېغىنى سەيلە قىلىش قوشىقى» دا ، ئالدى بىلەن ، ئاجايىپ مۇبالىغە ئارقىلىق ، تىەنمۇ تېغىنىڭ ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشى تەسۋىرلەنگەن ؛ ئاندىن ئىنتايىن مول تەسەۋۋۇر ئارقىلىق چۇشىدە كۆرگەن ئاجايىپ سېھىرلىك ۋە سىرلىق مەنزىرە تەسۋىرلەنگەن ؛ ئاخىردا شائىرنىڭ دېمەكچى بولغان ئوي ـ پىكرى ئىزھار قىلىنغان . شائىر بۇ شېئىردا چۇشىدە كۆرگەن مەنزىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى چەتكە قېقىلىشىدىن پەيدا بولغان كۆڭۈل غەشلىكلىرىنى ۋە ھوقۇقدارلار بىلەن مۇرەسسە قىلمايدىغان پوزىتسىيىسىنى ، شۇنداقلا ئەركىنلىككە بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشىنى ئىپادىلىگەن .

دېڭىز كەزگەن ئەزىمەتلەر سۆزلەر يېڭجۇدىن② ھېكايەت ،
تۇمانۇ ـ دولقۇنلار ئارا كۆرۈپ بولماس ئۇنى پەقەت .

---

① بۇ شېئىر شائىرنىڭ «لى تەيبەي ئەسەرلىرى» نامىلىق ئەسەرلەر توپلىمىدىن ئېلىنىپ تەرجىمە قىلىندى . تىەنمۇ تېغى — ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شىنچاڭ ناھىيىسىنىڭ شەرقىدە . رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە ، بۇ تاغدا تىەنمۇ دېگەن ئەۋلىيا بولۇپ ، بۇ تاغقا چىققانلار ئەۋلىيا تىەنمۇنىڭ ناخشا ئېيتقان ئاۋازىنى ئاڭلايدىكەنمىش ، شۇڭا بۇ تاغ تىەنمۇ تېغى دەپ ئاتالغانىكەن .

② يېڭجۇ — قەدىمكى رىۋايەتلەردە دۇڭخەي (شەرقىي دېڭىز) دىكى پەرىزاتلار ، ئەۋلىيالار ياشايدىغان ئۈچ تاغنىڭ بىرى .

يۆ ئېلى① پۇقرالىرى دەر تىلغا ئېلىپ شۇ تىيەنمۇنى ،
شەپەقلەر نۇرلانسا ئەگەر بولار كۆرۈپ شۇ دەم ئۇنى .

كۆكنى بويلاپ تىيەنمۇ تېغى تۇرار ھەيۋەتلىك ئۇ ئەرشتە ،
ھەيۋىتى باسار بەش تاغنى② ، چىچېك تېغى③ قالار پەستە .

قارىساڭ تىيەنتەي تېغىغا④ قىرىق سەككىز مىڭ گەز ھەيۋەت ،
مۇكچىيىپ تىيەنمۇ ئالدىدا تۇرار بىچارە قىياپەت .

ئاڭلاپ مەن بۇ ھېكايەتنى چۇشىدىم يۆ ئېلىن بىر كۈن ،
ئۆتتۈم مەن جىڭخۇ كۆلىدىن⑤ پەرۋاز قىلىپ ئايدىڭ بىر تۈن .

ئەينەكتەك كۆلدە تولۇن ئاي ئەكس ئەتتۇردى سايەمنى ،
شەنشى دەرياسىغىچە⑥ ئۇزىتىپ قويدى ھەم مېنى .

شيې ئاقساقال⑦ تۇرغان ماكان تۇرۇپتۇ شۇنداق ھېلىمھەم ،
دولقۇنلايتتى سۇزۇك سۇلار ، چىرقىرار مايمۇنلار شۇ دەم .

شيې ئاقساقالچە ياغاچ كەش⑧ كىيىپ پۇتۇمغا شۇئان .
ئاسمان قەرىگە سوزۇلغان تاغ يولىغا بولدۇم راۋان .

يېرىم يولغا بېرىپ كۆردۇم دېڭىزدىن چىققان قۇياشنى ،
ئاسمان خورىزى⑨ ئاۋازى ياڭىرىدى چۆلغاپ تاغۇ تاشنى .

تۇتاش كەتكەن قات ـ قات تاغلار ، ئەگرى ـ توقاي ئىدى تاغ يولى ،

---

① يۆ ئېلى — قەدىمكى يۆ بەگلىكى زېمىنىنى كۆرسىتىدۇ .
② بەش تاغ — جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ يۆ تاغلىرى دەپ ئاتالىدىغان داڭلىق بەش تاغنى كۆرسىتىدۇ .
③ چىچېك تېغى — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ تىيەنتەي ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى بىر تاغنىڭ نامى .
④ تىيەنتەي تېغى — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ تىيەنتەي ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى بىر تاغنىڭ نامى .
⑤ جىڭخۇ كۆلى — جىيەنخۇ كۆلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ . جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋشىڭ ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر كۆلنىڭ نامى .
⑥ شەنشى دەرياسى — جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ شېڭشىيەن ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر دەريانىڭ نامى .
⑦ شيې ئاقساقال — جەنۇبىي سۇلالىلەر دەۋرىدە سۇڭ پادىشاھلىقىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق مەنزىرە شائىرى شيې لىڭيۇننى كۆرسىتىدۇ . ئۇ تاغلارغا چىقىپ سەيلە قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان بولۇپ ، تىيەنمۇ تېغىغا سەيلىگە چىققاندا ، شەنشى دېگەن جايدا قونغان .
⑧ شيې ئاقساقالچە ياغاچ كەش — بۇ ئەسلى شيې لىڭيۇن ياغاچ كەشى دەپ ئاتىلىدۇ . ئېيتىلىشلارچە ، بۇ شيې لىڭيۇن تاغقا چىقىشقا لايىقلاشتۇرۇپ لايىھىلەنگەن ئالاھىدە ياغاچ كەش بولۇپ ، ئۇنىڭ تاپىنىدا قوزۇقسىمان چىشلىرى بار ئىكەن . تاغقا چىققاندا ئالدى تەرىپىدىكى چىشلىرى ، تاغدىن چۈشكەندە كەينى تەرىپىدىكى چىشلىرى ئېلىپ تاشلىنىدىكەن .
⑨ ئاسمان خورىزى — قەدىمكى زامان رىۋايەتلىرىدە ئېيتىلىشىچە ، بۇ كەڭ زېمىنىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا تاۋدۇ تېغى دېگەن بىر تاغ بولۇپ ، تاغدا تاۋدۇ دەپ ئاتىلىدىغان يوغان بىر تۇپ دەرەخ بار ئىكەن . تاۋدۇ دەرىخىنىڭ شاخلىرى ئۇچ مىڭ چاقىرىم سوزۇلغان بولۇپ ، دەرەختە ئاسمان خورىزى بار ئىكەن . قۇياش ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈپ نۇرى دەرەخكە چۈشكەندە ، ئاسمان خورىزى چىللايدىكەن ، شۇنىڭ بىلەن ، يەر يۈزىدىكى بارلىق خورازلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ چىللايدىكەن .

باستى بىردىن قاراڭغۇلۇق قىلغاندا مەپتۇن تاغ گۈلى .

ياڭراپ ئېيىق ھۆركىرىشى ، ئەجدىھا نەرىسىمۇ ھەم ،
سىلكىنىپ چايقالدى ئورمان ، تىترىدى چوققىلار شۇ دەم .

تۇرۇلۇپ قارا بۇلۇتلار ، يامغۇر يېغىش بولدى ئايان ،
چايقىلىپ زۇمرەت سۇلارمۇ ، ئۆرلىدى ھەم قويۇق تۇمان .

چېقىلدى چاقماق يالتىراپ ، ياڭرىدى دەھشەت گۈلدۈرماما ،
كۈكۈم - تالقان قىلماقچىدەك قىيالارنى شۇندا گويا .

پەرىزاتلار ئۆڭكۈرىنىڭ تاش ئىشىكى شۇنچە ھەيۋەت ،
ئېچىلىپ كەتتى بىردىنلا شۇنداق قاراسلاپ بەغايەت .

بىپايانداۋر كەڭ ئاسمىنى ، ئۇنىڭ ھېچبىر چەك - چېتى يوق ،
ئالتۇن - كۈمۈش شۇ راۋاققا① ئاي ھەم قۇياش سېپەر يورۇق .

ھەسەن - ھۈسەن كىيىم كىيىپ ، شامالنى ئات قىلىپ يەنە ،
يۇقىرىدىن كېلەر چۈشۈپ پەرىزاتلار شۇ دەم جەۋلانە .

چېلىپ يولۋاسلار دۇمباقنى ، سۈمۈرغلار ھارۋا تارتاتتى ،
پەرىزاتلار توپ - توپ بولۇپ ئۇندا مىغىلداپ باراتتى .

توساتتىن كەتتىم ئويغىنىپ بېسىپ مېنى بىردىن دەھشەت ،
تۇرۇپ تاپقاچ ھوشۇمنى مەن بىر ئۇھ تارتىپ چەكتىم ھەسرەت .

ئويغىنىپ كۆردۈم پەقەت تۇراتتى يېنىمدا ياستۇق ،
كۆرۈنگەن سىرلىق مەنزىرە ئەمدى كۆز ئوڭۇمدا يوق .

دۇنيادىكى شادلىقلارمۇ كېتەر شۇنداق ئالداپ قويۇپ ،
تا قەدىمدىن قانچە ئىشلار ئېقىن سۈدەك كەتتى ئۆتۈپ .

ئايرىلىپ كەتكۈم يوق سىلەردىن ، كىم بىلسۇن قايتارىم قاچان ؟
ئاق بۇغا② يۈرسۇن ئوتلاقتا ، سەيلىدە كېرەك ئۇ ھامان .

كۈتمەيمەن بېلىمنى پۈكۈپ مەنسەپدار - نوپۇزلۇقنى مەن ،

---

① ئالتۇن - كۈمۈش راۋاق — ئالتۇن - كۈمۈشتىن ياسالغان قەسىر دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . بۇ پەرىزاتلار ياشايدىغان جاينى كۆرسىتىدۇ .

② رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشچە ، ئەۋلىيالار ياكى تەركىدۇنياچىلار كۆپىنچە ئاق بۇغا مىنىپ يۈرەر ئىمىش .

ئېچىلغاي قانداق بۇ كۆڭلۈم كۆرسەم بۇنداق خورلۇقنى مەن !

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . بۇ شېئىرنى ئەستايىدىل ئوقۇپ ، مەزمۇننى ياخشى چۈشىنىۋېلىڭلار ۋە ھېسسىياتـ لىق قىلىپ ئۇنلۇك ئوقۇڭلار .

2 . بۇ شېئىرنىڭ قۇرۇلما جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ئالدى بىلەن ، رېئاللىقتىن چۈش دۇنياسىغا ، ئاندىن چۈش دۇنياسىدىن رېئاللىققا ئۆتۈلىدۇ . بۇ ئىككى قېتىملىق ئۆتۈش ئوتتۇرىسىدا يۇقىرى بىلەن تۆۋەننى باغلايدىغان ئۆتكۈنچى مىسرالار بار . رېئاللىقتىن چۈش دۇنياسىغا ئۆتۈشته بىر ئۆتكۈنچى مىسرا ئىشلىتىلىدۇ ، چۈش دۇنياسىدىن يەنە رېئاللىققا ئۆتۈشته تۆت ئۆتكۈنچى مىسرا ئىشلىتىلىدۇ . قايسى مىسرالار ئۆتكۈنچى مىسرالار ئىكەنلىكـ نى كۆرسىتىپ بېرىڭلار .

3 . شېئىرنىڭ ئىككىنچى بۆلىكىده چۈش دۇنياسى يېزىلغان بولۇپ ، بۇ بۆلەك شېئىرـ نىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ھېسابلىنىدۇ . بۇ بۆلەكنى قانچە قاتلامغا بۆلۈشكه بولىدۇ ؟ ھەرقايسى قاتلامنىڭ ئاساسىي مەزمۇننى ئېيتىپ بېرىڭلار .

4 . بۇ شېئىردا ئەجدىھا ، سۈمۈرغ ، ھەسەن ـ ھۈسەن ، كىيىم ، شامال ئات ، پەرىزات ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ، راۋاق قاتارلىق تەسەۋۋۇردىكى شەيئىلەر تەسۋىرلىنىدۇ . ئاپتور نېمە ئۈچۈن بۇ شەيئىلەرنى شېئىرغا كىرگۈزۈپ يازغان ؟

5 . شېئىرنىڭ ئاخىرقى ئىككى مىسراسى پۈتۈن شېئىرنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىنى ئېچىپ بېرىدۇ . بۇ مىسرالاردا ئىپادىلەنگەن مەنسەپدار ـ نوپۇزلۇقلارنى مەنسىتمەسلىكتەك ئىدىيىۋى ھېسسىيات بىلەن چۈش مەنزىرىسى تەسۋىرىنىڭ نېمە مۇناسىۋىتى بار ؟

6 . لى بەينىڭ جۇڭگو ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئورنىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

10 . كۆز شامىلىدا چۈۋۈلغان كەپەم ناخشىسى①

دۇ فۇ

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

دۇ فۇ جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر رېئالىزمچى شائىر بولۇپ ، ئۇ مىلادىيە 712 ـ يىلى دۇنياغا كېلىپ ، مىلادىيە 770 ـ يىلىغىچە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان . دۇ فۇنىڭ «ھۇنەر ـ كەسىپ مەھكىمىسىنىڭ غەيرىي رەسمىي ئامبىلى دۇفۇنىڭ ئەسەرلىرى» دېگەن ئەسەرلەر توپلىمى بار . دۇ فۇنىڭ «پايتەختتىن فېڭشيەن ناھىيىسىگە بارغۇچە ئويلىغانلىرىم» (داستان) ، «كۆز شامىلىدا چۈۋۈلغان كەپەم ناخشىسى» ، «ئۇچ ئامبال» ، «ئۇچ خوشلىشىش» ، «جەڭ ھارۋىسى قوشقى» ، «گۈزەللەر قوشقى» قاتارلىق ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى بار . دۇ فۇ ئىجادىيىتى تاڭ سۇلالىسى شېئىر ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى مۇۋەپپەقىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ .

دۇ فۇ تاڭ سۇلالىسى گۈللىنىشتىن خارابلىشىشقا يۈزلەنگەن دەۋردە ياشاپ ، جەمئىيەتنىڭ بارغانچە خارابلىشىپ كېتىۋاتقان ئەھۋالى ، سىياسىي جەھەتتىكى چىرىكلىك ، رېئال تۇرمۇشتىكى زۇلمەت ۋە كەڭ ئەمگەكچى خەلقنىڭ چېكىۋاتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرى بىلەن بېشىدىن كەچۈرگەن كۈلپەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن . شۇڭا ئۇ ، بىر شائىر سۈپىتىدە ئۆز بۇرچىنى سەگەكلىك بىلەن ھېس قىلىپ ، رېئاللىققا يۈزلەنگەن ۋە رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرگەن نۇرغۇن رېئالىزملىق ئېسىل شېئىرلارنى يازغان . ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە ھۆكۈمرانلارنىڭ جىنايەتلىرىنى ۋە ئىجتىمائىي زىددىيەتنى بىرقەدەر چوڭقۇر پاش قىلغان . نامرات خەلقنىڭ چەككەن ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى بىلەن ئېغىر تۇرمۇش ئەھۋالىنى يېزىپ ، ئۇلارغا چوڭقۇر ھېسداشلىق بىلدۈرگەن .

دۇ فۇ ئەن لۇشەن ـ شى سىمىڭ (ئۆڭلۈك ـ سۆيگۈن) توپىلىڭىدا چاڭئەن شەھىرىدە قامىلىپ قالغان . ئۇ يەردىن قېچىپ چىققاندىن كېيىن ، كۆپ سەرسان بولۇپ يۈرۈپ ، ئاخىر چېڭدۇ شەھىرى ئەتراپىغا بېرىپ ، خۇەنخۇاشى سۇيى بويىغا كەپە ياساپ ئولتۇرغان . بۇ چاغدا توپىلاڭ تېخى تىنچىمىغان بولۇپ ، جەمئىيەتتە يەنىلا پاراكەندىچىلىك ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى . شائىر مۇشۇ جايدا 761 ـ يىلى «كۆز شامىلىدا چۈۋۈلغان كەپەم ناخشىسى» دېگەن بۇ داڭلىق شېئىرىنى يازغان . شېئىردا تىلغا ئېلىنغان «كەپە» شائىرنىڭ خۇەنخۇاشى سۇيى بويىغا ياسىغان كەپىسىنى كۆرسىتىدۇ .

شائىر بۇ شېئىردا ، ھەم ئۆزىنىڭ رېئال كەچۈرمىشىنى يازغان ، ھەم ئۆز ئارزۇ ـ ئىستەكى بىلەن غايىسىنى يازغان . پۈتۈن شېئىرنى تۆت بۆلەككە بۆلۈشكە بولىدۇ . بىرىنچى

---

① بۇ تېكىست «تەپسىلىي ئىزاھلىق دۇ شاۋلىڭ ئەسەرلىرى» دېگەن كىتابتىن ئېلىنىپ تەرجىمە قىلىندى . شاۋلىڭ — دۇ فۇنىڭ تەخەللۇسى . دۇفۇ شېئىرلىرىدا ئۆزىنى «شاۋلىڭلىق سەھرايى» دەپ ئاتىغان ، شۇڭا كىشىلەر ئۇنى دۇ شاۋلىڭ دەپمۇ ئاتىغاندى .

بۆلەكتە بوراننىڭ كەپىنىڭ ئۇستىدىكى پاخالنى ئۇچۇرۇپ كەتكەنلىكى ؛ ئىككىنچى بۆلەكتە پاخالنى بەڭگۈاش بالىلارنىڭ ئېلىپ كەتكەنلىكى ؛ ئۇچىنچى بۆلەكتە كۆز يامغۇرنىڭ كەپىدىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكى ، تۇن بويى ئۇخلىماي تارتقان جاپا ۋە ئازابسىزلىقى ؛ تۆتىنچى بۆلەكتە شائىرنىڭ غايىسى يېزىلغان . شائىر بۇ شېئىردا ئۆز ئەھۋالىنى يازغان ۋە ئۆز ئەھۋالىدىن باشقىلارنىڭ ئەھۋالىنى ئويلاشقا ئۆتۈپ ، رومانتىك تەسەۋۋۇر ئارقىلىق ئۇلۇغ ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى ئىپادىلىگەن .

شېئىردا ئىش ـ ۋەقەنى بايان قىلىش ئاساس قىلىنغان ، شۇنداقلا لىرىكىمۇ ئىزھار قىلىنغان . شېئىردا ئىش ـ ۋەقە جانلىق ، ئوبرازلىق ۋە ئېنىق بايان قىلىنغان ، ئۇنىڭ تىلى ئاددىي ـ ساددا ، چۇشىنىشلىك بولۇپ ، دۇفۇ شېئىرلىرىنىڭ تىلى خەلق تىلىغا يېقىن بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۇرگەن . شېئىرنىڭ ئاخىرىدىكى مۇھاكىمە مۇھىم نۇقتىنى گەۋدىلەندۇرۇپ ، شېئىرغا جان كىرگۈزۈش رولىنى ئويناغان . بۇ شېئىرنى ئوقۇغاندا ، ئاپتورنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانىنى چۇشىنىۋېلىشقا دىققەت قىلىش لازىم .

ئاۋغۇست ئېيى كەچ كۇزده گۈركىرەپ چىقتى بوران ،
ئېلىپ ماڭدى ئۆگزىدىن پاخاللارنى ئۇ شۇئان .

چۇشتى ئۇچۇپ پاخاللار دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ،
بەزىلىرى ئىلىنىدى بېرىپ دەرەخ شېخىغا .

بەزىلىرى پەس ئۇچۇپ ، پىرقىراپ موللاق ئېتىپ ،
چوڭقۇر كۆلچەك بويىغا چۇشتى يەرگە چېچىلىپ .

تۆۋەن كەنت بالىلىرى بوزەك قىلدى قېرى دەپ ،
قاراقچىلىق قىلىشتى ئالدىمدا ھېچ تارتماي تەپ .

قۇچاقلاپ پاخاللارنى بامبۇكزارغا قېچىشتى ،
ۋارقىراپ ئاغزىم قۇرۇپ ، تىل تاڭلايغا يېپىشتى .

قانچە قىلساممۇ ئاخىر توختىتالمىدىم پەقەت ،
ھاسام تۆتۈپ قايتتىم مەن يول بويى چېكىپ ھەسرەت .

سەل تۇرۇپ بوران توختاپ ، بۇلۇت باستى ئاسمانىنى ،
كۆز ئاسمىنى تۇتۇلۇپ ، زۇلمەت باستى جاھانىنى .

ئىسىتىماس كونا يوتقان مۇز كەبى تەڭگە تېڭىپ ،
ئەركە ئوغلۇم چۇشەكەپ يىرتتى كىرلىكنى تېپىپ .

تامچە ئېقىپ ئۆگزىدىن قالمىدى ھېچ قۇرۇق جاي ،
شورغىلاپ ئاققان تامچە چۇشەر ھامان توختىماي .

ئەلنى ئەنسىزلىك باسقاچ① ئۇخلىيالمىدۇق خاتىرجەم ،
ئەمدى سۇغا چىلىشىپ تاك ئاتقۇزماق بولدى غەم !

قۇرۇلسا بىر كۈن كېلىپ مىليون ئېغىزلىق ساراي ،
مەزلۇملار قۇرسا بەزمە يىغىلىپ شۇندا ، ئايھاي !

قەھرلىك بوران چىقىپ ، ياغسىمۇ سەل ـ يامغۇر ھەم
تۇرار ئەسلا قوزغالماي تاغدەك ھەيۋەت مۇستەھكەم .

ئېخ ، كېلەرمۇ بىر كۈنى شۇنداق ئۆي بولار زامان ،
توكلاپ ئۆلسەممۇ شۇنداق بولماس ئىدى ھېچ ئارمان !

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . يۇقىرىدىكى كۆرسەتمىدە شېئىرنىڭ تۆت بۆلەككە بۆلۈنىدىغانلىقى ئېيتىلىش بىلەن بىللە ، ھەربىر بۆلەكنىڭ مەزمۇنى يەكۈنلەپ كۆرسىتىلگەن . سىلەر شۇ بويىچە ، شېئىرنى بۆلەكلەرگە بۆلۈپ ، تۆت بۆلەكنى ئېنىقلاپ چىقىڭلار ھەمدە شېئىر مەزمۇنىنى ئاشۇ بۆلەكلەر بويىچە ياخشى چۈشىنىۋېلىڭلار .

2 . شېئىردا كەپىنىڭ ئۇستىدىكى پاخالنى شامال ئۇچۇرۇپ دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە ئاپىرىپ تاشلىغانلىقى ، بالىلارنىڭ ئۇلارنى قۇچاقلىشىپ بامبۇكزارغا كىرىپ كەتكەنلىكى ، ئەركە ئوغلىنىڭ چۈشەكەپ ئۇخلىغانلىقى نېمە ئۈچۈن ئاشۇنداق تەپسىلىي يېزىلىدۇ ؟

3 . شېئىرنىڭ تۆتىنچى بۆلىكى ، يەنى خاتىمە قىسمىدا شائىر ئۆزىنىڭ ئەھۋالىدىن باشقىلارنى ئويلايدۇ ۋە باشقىلار ياخشى ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ خاتىرجەم بولسا ، ئۆزى توكلاپ ئۆلسىمۇ ، ھېچ ئارمىنى بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ . بۇ ، شائىرنىڭ قانداق ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ ؟

4 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇنلارنى تولدۇرۇڭلار :

1) شائىر بۇ شېئىردا _____ ئارقىلىق _____ روھىنى ئىپادىلىگەن .

2) شېئىردا _____ ئاساس قىلىنغان ، شۇنداقلا _____ ئىزھار قىلىنغان .

3) شېئىرنىڭ ئاخىرىدىكى _____ مۇھىم نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ ، شېئىرغا _____ رولىنى ئويىنىغان .

4) دۇفۇنىڭ ئىجادىيىەت ئۇسلۇبى قانداق ؟

5) مەزكۇر شېئىردا ئالغا سۈرۈلگەن تۇپ ئىدىيە قايسى ؟ بۇ ئىدىيە قانداق ئىپادىلەنگەن ؟

---

① بۇ يەردە ئەن لۇشەن — شى سىمىڭ (ئۆكلۈك ـ سۆيگۈن) توپىلىڭى كۆزدە تۇتۇلىدۇ . بۇ چاغدا توپىلاڭ تېخى تىنچىتىلمىغان بولۇپ ، خەلق يەنىلا خاتىرجەمسىزلىك ئىچىدە ياشاۋاتاتتى .

11 . لیەن پو ، لىن شیاڭرۇ تەزكىرىلىرى①

(تەزكىرىدىن پارچە)

سما چیەن (خەن سۇلالىسى)

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

سما چیەن خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر تارىخشۇناس ۋە ئەدىب . ئۇ مىلادىيە-دىن بۇرۇنقى 145 - يىلى دۇنياغا كەلگەن ، ئالەمدىن ئۆتكەن ۋاقتى توغرىسىدا مەلۇمات يوق . تەتقىقاتچىلار ئۇنى مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 87 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن ، دەپ تەخمىن قىلىدۇ . سما چیەن خەن سۇلالىسى پادىشاھلىرىدىن خەن ۋۇدى دەۋرىدە خەن سۇلالىسى ئوردىسىدا ئوردا مۇئەررىخى بولغان . «تارىخىي خاتىرىلەر» ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ . بۇنىڭدىن تاشقىرى ، سما چیەننىڭ يەنە نەسرلىرى ۋە تەسۋىرىي نەسرىي نەزملىرىمۇ بار .

«تارىخىي خاتىرىلەر» تارىخىي تەزكىرە ــ تەرجىمھال ئەدەبىياتىغا كىرىدىغان گىگانت ئەسەر بولۇپ ، ئۇنىڭدا رىۋايەتلەردىكى پادىشاھ خۇاڭدى دەۋرىدىن خەن سۇلالىسى پادىشاھلىرى-دىن خەن ۋۇدى (لیۇ چې) نىڭ تەيچۇ يىللىرىنىڭ تۇنجى يىلى (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 101-يىلى) غىچە بولغان 3 مىڭ يىللىق تارىخ بايان قىلىنغان . ئۇ ، خان - پادىشاھلار نەسەبنامە-سى ، بەگلەر تەزكىرىسى ، تارىخىي شەخسلەر تەزكىرە - تەرجىمھالى ، نامە ، يىلنامىدىن ئىبارەت بەش بۆلەك ، جەمئىي 130 جىلد (پارچە) دىن تەركىب تاپىدۇ .

«لیەن پو ، لىن شیاڭرۇ تەزكىرىلىرى» چاتما تەرجىمھال (قوشما تەرجىمھال) ھېسابلىنىدۇ . چاتما تەرجىمھالدا ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق شەخسنىڭ ئىش - ئىزلىرى بايان قىلىنىدۇ . شەخسلەر ئۇچۇن چاتما تەرجىمھال يېزىشنىڭ سەۋەبى ئاشۇ ئىككى ياكى بىرنەچچە شەخسنىڭ بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق سەرگۈزەشتە بولغانلىقىدىندۇر . شۇڭا ، ئۇلار-نىڭ ئىش - ئىزلىرى بىر تەرجىمھالدا بايان قىلىنىدۇ . بۇنداق قىلغاندا ، ھەم ئىخچاملاپ سەھىپىنى ئازايتقىلى ، ھەم شەخسلەرنىڭ ئوخشاش بىر ۋەقە جەريانىدىكى ئوخشاش بولمىغان ئىپادىلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ ، شۇنداقلا ئۇلارنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغىلى ، بىرى ئارقىلىق يەنە بىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ .

«لیەن پو ، لىن شیاڭرۇ تەزكىرىلىرى» دە جەنگو (يېغىلىق) دەۋرىدىكى جاۋ بەگلىكلە-رىنىڭ مۇھىم ئەربابلىرى بولغان لیەن پو ، لىن شیاڭرۇ ، جاۋشې ، لى مۇنىڭ ئىش پائالىيەتلە-رى بايان قىلىنغان . دەرسلىككە تاللاپ ئېلىنغان بۇ پارچىدا نۇقتىلىق تۇرده لىن شیاڭرۇ تەسۋىرلەنگەن ، شۇنداقلا يەنە لیەن پونىڭ ئىش - پائالىيەتلىرىمۇ لايىقىدا بايان قىلىنغان .

---

① بۇ تېكىست سماچیەننىڭ «تارىخىي خاتىرىلىرى» ناملىق ئەسىرىدىكى «لیەن پو ، لىن شیاڭرۇ تەزكىرىلىرى» دىن ئېلىندى .

بۇ تېكىستتە ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي پاكىتلار چىنلىق بىلەن تەپسىلىي بايان قىلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە كۆپ خىل ئەدەبىي ۋاستىلەر قوللىنىلىپ ، شەخسلەرنىڭ خاراكتېرى ئېچىپ بېرىلىش بىلەن ، ئۇلارنىڭ ئوبرازى ناھايىتى جانلىق يارىتىلغان . شۇڭا بۇ ئوبرازلار كىشىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ . «قىممەتلىك قاشتېشىنى جاۋ بەگلىكىگە ساق قايتۇرۇپ كېلىش» ، «يالىڭاچ دۇمبىسىدە تىكەنلىك چۈنقىلارنى يۈدۈپ كېلىپ ئەپۇ سوراش» دېگەن ئىدىئوملارمۇ تەرجىمھالدىكى تارىخىي ۋەقەلەردىن كەلگەن بولۇپ ، بۇ ئىدىئوملار ھازىرمۇ قوللىنىلىدۇ . بۇلاردىن تاشقىرى ، بۇ تېكىست ماتېرىياللارنى تەشكىللەش ، قۇرۇلمىنى ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە . تېكىستنى ئۆگىنىگەندە ، بۇلارنى كۆڭۈل قويۇپ ياخشى چۈشىنىۋېلىش لازىم .

لىيەن پو جاۋ بەگلىكىنىڭ قابىل سەركەردىسى ئىدى . جاۋ خۇي ۋېنۋاڭنىڭ 16 ـ يىلى① لىيەن پو جاۋ بەگلىكى ئەسەرلىرىگە سەركەردە بولۇپ ، چى بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلدى . ئۇرۇشتا چى بەگلىكى ئەسكەرلىرىنى يېڭىپ ، ياڭجىن شەھىرىنى②ئىشغال قىلدى . بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا تۆھپە كۆرسەتكەنلىكتىن ، بەگ تەرىپىدىن شاڭچىڭ③ئەمىلىگە تەيىنلەندى . شۇنىڭدىن باشلاپ لىيەن پو ئۆزىنىڭ جەسۇرلۇقى بىلەن ھەرقايسى بەگلىكلەرگە تونۇلدى .

لىن شياڭرۇ جاۋ بەگلىكىدىن بولۇپ ، جاۋ بەگلىكى ئوردا مەھرەم بېگى④مياۋ شىيەننىڭ دائىمىي كۆتۈلگۈچى مېھمىنى ئىدى⑤ .

جاۋخۇي ۋېنۋاڭ دەۋرىدە جاۋ بەگلىكى چۇ بەگلىكىنىڭ خېشى قاشتېشى دەپ ئاتالغان بىر پارچە قىممەتلىك قاشتېشىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغانىدى . چىن بەگلىكىنىڭ بېگى چىن جاۋۋاڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ئەلچى ئارقىلىق جاۋ بەگلىكى بېگىگە خەت ئەۋەتىپ ، 15 شەھەرنى بېرىپ ئاشۇ قاشتېشىنى ئېلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى . جاۋ بەگلىكى بېگى چوڭ سەركەردە لىيەن پو ۋە باشقا ۋەزىرلەر بىلەن مەسلىھەتلەشتى ؛ ئۇ قاشتېشىنى بېرەي دېسە ، چىن بەگلىكىنىڭ شەھەرلىرىنى ئالالمايلا ئالدىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى ؛ بەرمەي دېسە ، چىن بەگلىكىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىشىدىن غەم قىلاتتى . ئۇ بۇنىڭغا تېخى بىرەر چارە تاپالمىغانىدى . چىن بەگلىكىگە بېرىپ جاۋاب قايتۇرغۇدەك بىرەرسىمۇ چىقمىغانىدى . دەل شۇ چاغدا ئوردا مەھرەم بېگى مياۋ شىيەن :

ــ مېنىڭ ئۆيۈمدىكى مېھمىنىم لىن شياڭرۇنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىشكە بولىدۇ ، ــ دېدى .

ــ ئۇنىڭ ئىشقا يارايدىغانلىقىنى قانداق بىلىسىز ؟ ــ دېدى جاۋ بېگى .

ــ ئۆتمۈشتە مەن خاتالىشىپ ، يوشۇرۇنچە يەن بەگلىكىگە قېچىپ كەتمەكچى بولغىنىمدا

---

① جاۋخۇي ۋېنۋاڭنىڭ 16 ـ يىلى ــ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 283 ـ يىلى . جاۋخۇي ۋېنۋاڭ جەنگو (يېغىلىق) دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى جاۋ بەگلىكىنىڭ بېگى .

② ياڭجىن شەھىرى ــ قەدىمكى شەھەر نامى . ئورنى ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ يۈنچېڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىدە .

③ شاڭچىڭ ــ جەنگو دەۋرىدىكى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەل نامى .

④ ئوردا مەھرەم بېگى ــ ئوردا ھەرەمخانىسىدىكى ئەمەلدارلار (مەھرەملەر) نىڭ باشلىقى .

⑤ دائىمىي كۆتۈلگۈچى مېھمان ــ جەنگو دەۋرىدىكى چوڭ ئاقسۆڭەكلەر بىلەن تۆرىلەر ھەمىشە ئائىلىسىدە بىر قىسىم ئادەملەرنى بىكار تاماق بېرىپ باقاتتى . بۇلار ئاساسەن ئىختىساسلىق ئادەملەر بولغانلىقى ئۈچۈن ، كېرەك بولغاندا ئۇلاردىن مەسلىھەت سورايتتى ۋە ئۇلارنى بەزى ئىشلارغا سالاتتى . بۇلار دائىمىي كۆتۈلگۈچى مېھمان دەپ ئاتىلاتتى .

دا ، مەزكۇر مېھمىنىم لىن شياڭرۇ ئالدىمنى توسۇپ ، ماڭا : «يەن بەگلىكى بېگىنىڭ ئىشەنچلىك ئىكەنلىكىنى قانداق بىلىسىز » دېدى . مەن ئۇنىڭغا : «بەگ جانابلىرى بىلەن بىللە مەملىكەتنىڭ چېگرىسىدا يەن بەگلىكى بېگى بىلەن كۆرۈشكەندە ، ئۇ كىشى باشقىلاردىن يوشۇرۇنچە قولۇمنى سىقىپ تۇرۇپ : ‹سىز بىلەن دوست بولۇشنى ئىستەيمەن › دېگەنىدى ، شۇڭلاشقا ئىشىنىپ ئۇ جايغا بارىمەن» دېدىم . لىن شياڭرۇ شۇنداڭا : «جاۋ بەگلىكى ھازىر كۆچلۈك دۆلەت . يەن بەگلىكى بولسا ئاجىز دۆلەت ، ئۇنىڭ ئۇستىگە سىز جاۋ بەگلىكى بېگىنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمى . يەن بەگلىكى بېگى شۇڭا سىز بىلەن دوست بولۇشنى خالىغاندىدى . ھازىر سىز جاۋ بەگلىكىدىن يەن بەگلىكىگە قېچىپ بارسىڭىز ، يەن بەگلىكى جاۋ بەگلىكىدىن قورقۇپ ، سىزنى ئۇ جايدا تۇرغۇزۇشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ . ئەكسىچە ، باغلاپ جاۋ بەگلىكىگە قايتۇرۇپ بېرىدۇ . بۇنىڭدىن كۆرە بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، كىيىملىرىڭىزنى يېشىۋېتىپ ، پالتا ئاستىغا يېتىپ تۇرۇپ ، توۋا قىلىپ كەچۈرۈم سورىسىڭىز ، سىزنى كەچۈرەرمىكىن » دەپ مەسلىھەت بەرگەنىدى . مەن ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلغانىدىم ، بەگ جانابلىرى گۇناھىمنى كەچۈرگەنىدىڭىز . شۇڭا مەن ئۇنى جاسارەتلىك ھەم پاراسەتلىك ئادەم ، چىن بەگلىكىگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىشكە بولىدۇ ، دەپ قارايمەن ، ــ دېدى ئۇ .

شۇنىڭ بىلەن ، بەگ لىن شياڭرۇنى چاقىرتىپ كېلىپ ، ئۇنىڭدىن :

ــ چىن بەگلىكى بېگى 15 شەھەر بەدىلىگە ئىلكىمدىكى قاشتېشىنى ئالماقچى ئىكەن ، بەرسەك بولامدۇ- يوق ؟ ــ دەپ سورىدى .

ــ چىن بەگلىكى كۆچلۈك ، جاۋ بەگلىكى بولسا ئاجىزدۇر . مۇقۇل دېمەي ئىلاج يوق ، ــ دېدى لىن شياڭرۇ .

ــ ئەگەر قىممەتلىك قاشتېشىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن ، بېرىدىغان 15 شەھەرنى بەرمىسە ، ئۇنداقتا قانداق قىلغۇلۇق ؟ ــ دېدى بەگ .

ــ چىن بەگلىكى 15 شەھەر بەدىلىگە قىممەتلىك قاشتېشىنى تەلەپ قىلىپ تۇرغاندا ، جاۋ بەگلىكى بۇنىڭغا ماقۇل بولمىسا ، جاۋ بەگلىكى يولسىزلىق قىلغان بولىدۇ ؛ جاۋ بەگلىكى قىممەتلىك قاشتېشىنى بەرگەن ھالەتتە ، چىن بەگلىكى شەھەرلەرنى بەرمىسە ، چىن بەگلىكى يولسىزلىق قىلغان بولىدۇ . بۇ ئىككى چارىنى سېلىشتۇرۇپ قارىغاندا ، قىممەتلىك قاشتېشىنى بېرىپ ، يولسىزلىق قىلىپ قويىدىغان مەسئۇلىيەتنى چىن بەگلىكى ئۇستىگە ئىتتىرىپ قويساق بولارمىكىن ، ــ دېدى لىن شياڭرۇ .

ــ كىمنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتسەك بولاركىن ؟ ــ دېدى بەگ .

ــ ئەگەر بەگ جانابلىرىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئادىمى بولمىسا ، مەن قىممەتلىك قاشتېشىنى ئېلىپ ، ئەلچىلىككە بېرىشنى خالايمەن . چىن بەگلىكى شەھەرلەرنى جاۋ بەگلىكىگە بەرسە ، قىممەتلىك قاشتېشىنى چىن بەگلىكىگە بېرىپ كېلىمەن ؛ ئەگەر شەھەرلەرنى بەرمىسە ، قىممەتلىك قاشتېشىنى ساق قايتۇرۇپ كېلىمەن ، دەپ ۋەدە بېرىمەن ، ــ دېدى لىن شياڭرۇ . شۇنىڭ بىلەن ، جاۋ بەگلىكى بېگى لىن شياڭرۇغا قىممەتلىك قاشتېشىنى بېرىپ ، ئۇنى غەربتىكى چىن بەگلىكىگە ئەلچىلىككە ئەۋەتتى .

چىن بەگلىكى بېگى جاڭتەي ساريىدا① لىن شياڭرۇنى قوبۇل قىلدى . لىن شياڭرۇ قىممەتلىك قاشتېشىنى ئېلىپ ، ئۇنى چىن بەگلىكى بېگىگە تەقدىم قىلدى . چىن بەگلىكى بېگى ناھايىتى خۇشال بولدى ۋە ئۇنى كېنىزەكلەر بىلەن ئەتراپتىدىكى ئوردا ئەھلىلىرىنىڭ

① جاڭتەي ساريىي — چىن بەگلىكى ئوردىسىدىكى ساراي نامى . ئۇنىڭ ئورنى ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى چاڭئەن ناھىيىسىنىڭ كوچىك دېگەن يېرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا .

قولدىن ـ قولغا ئېلىپ كۆرۈشىگە بەردى . ئەتراپىدىكى ئوردا ئەھلىلىرىنىڭ ھەممىسى «بېگىمىز ياشىسۇن ! » دېيىشتى . چىن بەگلىكى بېگىنىڭ شەھەرلەرنى جاۋ بەگلىكىگە بېرىش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى بايقىغان لىن شياڭرۇ ئالدىنقىراق سۆزلۈپ :

ــ بۇ قاشتېشىنىڭ بىرئاز نۇقسانى بار ، مالال كەلمىسە ، بەگ جانابلىرىغا كۆرسىتىپ قويسام دەيمەن ، ــ دېدى . بەگ قاشتېشىنى لىن شياڭرۇغا بەردى . لىن شياڭرۇ قاشتېشىنى قولىغا ئېلىپ ، ئارقىغا چېكىنىپ ، بىر تۆۋرۈككە يۆلىنىپ تۇرۇپ ، قاتتىق غەزەپ بىلەن :

ــ بەگ جانابلىرى ، بۇ قاشتېشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئەلچى ئارقىلىق جاۋ بەگلىكى بېگىگە خەت ئەۋەتكەن ئىكەنسىز ، جاۋ بەگلىكى بېگى خېتىڭىزنى ئېلىپ ، دەرھال ۋەزىرلىرىنى يىغىپ مەسلىھەت سالدى . شۇنداً ھەممىسى : «چىن بەگلىكىنىڭ نەپسى يامان ، ئۆزىنىڭ كۈچلۈكلۈكىگە تايىنىپ ، بىر ئېغىز قۇرۇق گەپ بىلەنلا قىممەتلىك قاشتېشىنى ئېلىۋالماقچى . شەھەرلەرنى بەلكىم بەرمەسلىكى مۇمكىن » دېيىشىپ ، قاشتېشىنى چىن بەگلىكىگە بەرمەسلىك قارارىغا كەلگەنىدى . مەن ، ئادەتتىكى پۇقرالارمۇ ئۆزئارا مۇئامىلە قىلىشقاندا بىر ـ بىرىنى ئالدىمايدۇ ، چىن بەگلىكى بىر چوڭ دۆلەت تۇرۇپ شۇنداق قىلارمۇ ؟ بىر دانە قاشتېشىنى دەپ قۇدرەتلىك چىن بەگلىكىدىكىلەرنىڭ دىلىغا ئازار بېرىپ قويساق ، ياخشى بولماس ، دېدىم . شۇنىڭ بىلەن ، جاۋ بەگلىكى بېگى بەش كۈن پەرھىز تۇتۇپ ، قاشتېشىنى ماڭا تۇنقۇزۇپ ، ئوردا سارىيىدا تەزىم قىلىش مۇراسىمىنى بەجا كەلتۈرۈپ ، ئاندىن دۆلەت خېتى بىلەن مېنى يولغا سالدى . نېمىشقا مۇنداق قىلدۇ ؟ بۇ قۇدرەتلىك چىن بەگلىكىنىڭ سەلتەنىتىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن قىلىنغان ئىشتۇر . ئەمدىلىكتە مەن قىممەتلىك قاشتېشىنى ئېلىپ كەلدىم ، مېنى ئادەتتىكى سارايدا قوبۇل قىلىپ ، ناھايىتىمۇ ئەدەپسىزلىك قىلدىڭىز . قىممەتلىك قاشتېشىنى قولغا ئېلىۋالغاندىن كېيىن ، ئۇنى كېنىزەكلەرنىڭ قولىدىن ـ قولغا ئۆتكۈزۈپ كۆرۈشىگە بېرىپ ، بۇنىڭ بىلەن مېنى مازاق قىلدىڭىز . قارىسام بەگ جانابلىرىنىڭ جاۋ بەگلىكىگە شەھەرلەرنى بېرىدىغان ئويى يوقتەك تۇرىدۇ ، شۇڭا بۇ قىممەتلىك قاشتېشىنى قايتا قولۇمغا ئېلىۋالدىم . ئەگەر مېنى زورلايدىغان بولسىڭىز ، بېشىم قاشتېشى بىلەن بىرلىكتە مۇشۇ تۇۋرۈككە ئۇرۇلۇپ پارە ـ پارە بولغۇسىدۇر ! ــ دېدى چىن بەگلىكى بېگىگە .

لىن شياڭرۇ قاشتېشىنى تۇتقان ھالدا تۇۋرۈككە قارىدى ـ دە ، ئۇنى تۇۋرۈككە ئۇرماقچى بولدى . چىن بەگلىكى بېگى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ قاشتېشىنى پارە ـ پارە قىلىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ ، دەرھال ئۇنىڭدىن ئەپۇ سوراپ ، قەتئىيلىك بىلەن ، لىن شياڭرۇدىن قاشتېشىنى چېقىۋەتمەسلىكىنى ئۆتۈندى . ئاندىن مەخسۇس ئەمەلدارغا چىن بەگلىكى خەرىتىسىنى ئەكەلدۈرۈپ ، ئۇنىڭغا قارىغان ھالدا ، قايسى جايدىن قايسى جايغىچە بولغان 15 شەھەرنىڭ جاۋ بەگلىكىگە بېرىلىدىغانلىقىنى كۆرسەتتى .

لىن شياڭرۇ چىن بەگلىكى بېگىنىڭ پەقەت يالغاندىنلا جاۋ بەگلىكىگە شەھەرلەرنى بېرىمەن دەپ ئالداۋاتقانلىقىنى ، ئەمەلىيەتتە بەرمەيدىغانلىقىنى بايقاپ ، چىن بەگلىكى بېگىگە :

ــ بۇ ، خېشى قاشتېشى جاھان ئەھلى ئېتىراپ قىلغان گۆھەردۇر . جاۋ بەگلىكى بېگى ماجىرا تۇغۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، جانابلىرىغا تەقدىم قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى . جاۋ بەگلىكى بېگى بۇ قاشتېشىنى ئەۋەتىدىغان چاغدا بەش كۈن پەرھىز تۇتقانىدى . ئەمدى جانابلىرىمۇ بەش كۈن پەرھىز تۇتۇپ ، ئاندىن توققۇز مۇراسىم ئەمەلدارلىرىنىڭ باشچىلىقىدا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ، مېنى ئوردا سارىيىغا تەكلىپ قىلىڭ ، شۇندىلا بۇ قاشتېشىنى جانابلىرىغا

سۇنىمەن ، ــ دېدى . چىن بەگلىكى بېگى قاشتېشىنى زورلاپ ئالالمايدىغانلىقىنى پەملە-
دى ـ دە ، بەش كۈن پەرھىز تۇتۇشقا ماقۇل بولدى ۋە لىن شياڭرۇنى گۈاڭچىڭ مېھمانخانىسى-
غا ئورۇنلاشتۇردى .

لىن شياڭرۇ چىن بەگلىكى بېگى پەرھىز تۇتۇشقا ماقۇل بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ جەزمەن ۋاپاسىزلىق قىلىپ ، شەھەرلەرنى بەرمەيدىغانلىقىنى پەملەپ ، ھەمراھىنى پۇقراچە كىيىندۈرۈپ ، قىممەتلىك قاشتېشىنى قوينىغا سالدۇرۇپ ، ئۇنى چېغىر يول بىلەن قاچۇ-
رۇپ ، قىممەتلىك قاشتېشىنى جاۋ بەگلىكىگە ئەۋەتىۋەتتى .

چىن بەگلىكى بېگى بەش كۈن پەرھىز تۇتقاندىن كېيىن ، سارايدا توققۇز مۇراسىم ئەمەلدارلىرىنىڭ باشچىلىقىدا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ، جاۋ بەگلىكى ئەلچىسى لىن شياڭرۇنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى . لىن شياڭرۇ زىياپەتكە كىرىپ ، چىن بەگلىكى بېگىگە قاراپ :

ــ چىن بەگلىكىدە چىن مۇگۈڭ① بەگدىن تارتىپ تا ھازىرغىچە يېگىرمە نەچچە بەگ ئۆتتى . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ھېچبىرى ۋەدىسىگە ۋاپا قىلغىنى يوق . شۇڭا مەن بەگ جانابلىرى-
نىڭ ئالدامچىلىقىغا ئۇچراپ ، جاۋ بەگلىكى ئالدىدا يۈز كېلەلمەي قېلىشىمدىن قورقۇپ ، قىممەتلىك قاشتېشىنى بىرى ئارقىلىق قايتۇرۇۋەتتىم . ئۇ كىشى چېغىر يوللار بىلەن جاۋ بەگلىكىگە كەتتى . چىن بەگلىكى كۈچلۈك ، جاۋ بەگلىكى ئاجىز ، بەگ جانابلىرى جاۋ بەگلىكىگە بىر ئەلچى ئەۋەتىش بىلەنلا ، جاۋ بەگلىكى دەرھال قاشتېشىنى ئەۋەتتى . ئەمدىلىكتە چىن بەگلىكىنىڭ كۈچلۈكلۈكىگە تايىنىپ ، 15 شەھەرنى ئالدى بىلەن جاۋ بەگلىكىگە بەرسىكىز ، جاۋ بەگلىكى قانداقمۇ قىممەتلىك قاشتېشىنى بەرمەي ، جانابلىرىنى خاپا قىلىشقا جۈرئەت قىلالىسۇن ؟ مەن جانابلىرىنى ئالدىغان گۇناھىم ئۈچۈن ، ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنىدى-
غانلىقىمنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن . مەن ئۆزۈمنى داشقازاندىكى قاينات سۇغا تاشلاپ قاينىتىشنى ئۆتۈنىمەن . ئەمما جانابلىرىنىڭ ئۆز ۋەزىرلىرى بىلەن ئوبدانراق مەسلىھەتلىشىپ كۆرۈشىنى تەۋسىيە قىلىمەن ، ــ دېدى .

چىن بەگلىكى بېگى بىلەن ئۇنىڭ ۋەزىرلىرى بۇنىڭغا ھەيران قالدى . ئەتراپىدىكىلەردىن بەزىلىرى لىن شياڭرۇنى سۆرەپ چىقىپ ، جازالاشقا تاپشۇرماقچى بولدى . ئەمما چىن بەگلە-
كى بېگى ئۇلارغا :

ــ ھازىر لىن شياڭرۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكىنىمىز بىلەن ، بەربىر قىممەتلىك قاشتېشىنى قولغا چۈشۈرەلمەيمىز ھەمدە چىن بەگلىكى بىلەن جاۋ بەگلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىناقلىق-
نى يوققا چىقىرىمىز . بۇنىڭدىن كۆرە ، لىن شياڭرۇنى ئوبدان كۈتۈپ ، ئاندىن جاۋ بەگلىكىگە يولغا سالغىنىمىز تۈزۈكرەك . جاۋ بەگلىكى بېگى قانداقمۇ بىر پارچە قاشتېشىنى دەپ چىن بەگلىكىنى ئالدىسۇن ؟ ــ دېدى . ئاخىر چىن بەگلىكى بېگى لىن شياڭرۇنى سارايدا رەسمىي قوبۇل قىلدى ۋە ئىززەت ـ ئىكراملار بىلەن ئۆز ئېلىگە يولغا سېلىپ قويدى .

لىن شياڭرۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، جاۋ بەگلىكى بېگى ئۇنى بەگلىكلەرگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىلسە ، بوزەك بولمايدىغان ۋە ھاقارەت كەلتۈرمەيدىغان دانىشمەن تۆرە دەپ قاراپ ، ئۇنىڭغا ئالىي تۆرە ئۇنۋانىنى بەردى .

ئاقىۋەتتە ، چىن بەگلىكىمۇ جاۋ بەگلىكىگە شەھەر بەرمىدى . جاۋ بەگلىكىمۇ چىن بەگلىكىگە قىممەتلىك قاشتېشىنى بەرمىدى .

---

① چىن مۇگۈڭ — چىن بەگلىكىنىڭ بەگلىرىدىن بولۇپ ، چۈنچىيۇ دەۋرىدىكى بەش ھاكىمبەگنىڭ بىر ئىدى .

كېيىن[1] چىن بەگلىكى جاۋ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ ، شىچېڭنى[2] ئىشغال قىلدى . كېيىنكى يىلى چىن بەگلىكى يەنە جاۋ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىپ ، جاۋ بەگلىكىنىڭ 20 مىڭ ئادىمىنى ئۆلتۈردى . شۇنىڭدىن كېيىن ، چىن بەگلىكى بېگى جاۋ بەگلىكى بېگىگە ئەلچى ئەۋەتىپ ، جاۋ بەگلىكى بېگى بىلەن بىللە تاماشا قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى ، ئۇچرىشىش شەخبىنىڭ[3] ئۇ يېقىندىكى مەيدانچى[4] بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى . جاۋ بەگلىكى بېگى چىن بەگلىكىدىن قورقۇپ ، ئۇ جايغا بېرىشنى خالىمىدى . لېكىن لېيەن پو بىلەن لىن شياڭرۇ مەسلىھەت بېرىپ :

— ئەگەر سىز بارمىسىڭىز ، جاۋ بەگلىكىنىڭ ئاجىز ۋە يۇرەكسىزلىكىنى كۆرسىتىپ قويىسىز ، — دېدى .

شۇنىڭ بىلەن ، جاۋ بەگلىكى بېگى بېرىش قارارىغا كەلدى . لىن شياڭرۇ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ ماڭدى . لېيەن پو ئۇلارنى چېگرىغىچە ئۇزىتىپ باردى . ئۇ بەگ بىلەن خوشلىشىۋېتىپ :

— بەگ جانابلىرى ، كېتىپ بارىسىز . يول ، ئۇچرىشىش ۋە مۇراسىم ، قائىدە - يوسۇنلار ھەممىدە قايتىش ۋاقتىنى ھېسابلىغاندا ، 30 كۈن چامىسىدا قايتىپ كېلىشىڭىز مۇمكىن . ئەگەر 30 كۈن ئىچىدە قايتىپ كېلەلمىسىڭىز ، چىن بەگلىكى بېگىنىڭ خىيالىردىنى يوققا چىقىرىش ئۈچۈن ، ۋەلىئەھدنى ئورنىڭىزغا قويۇشقا رۇخسەت قىلىشىڭىزنى سورايمەن ، — دېدى . بەگ بۇنىڭغا رازى بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇ مەيدانچىغا بېرىپ چىن بەگلىكى بېگى بىلەن كۆرۈشتى .

زىياپەتتە چىن بەگلىكى بېگى شاراب ئىچىپ راسا خۇش كەيپ بولغان چاغدا :

— بەگ جانابلىرىنىڭ ساز چېلىشنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم ، بىردەم ساز چېلىپ بەرسىڭىز ، — دېدى . جاۋ بەگلىكى بېگى ساز چېلىپ بەردى . شۇندا چىن بەگلىكى ئوردا تارىخچىسى ئورنىدىن تۇرۇپ : «پالانى يىل پالانى ئاينىڭ پالانى كۈنى چىن بەگلىكى بېگى جاۋ بەگلىكى بېگى بىلەن زىياپەتتە ئولتۇرغاندا ، جاۋ بەگلىكى بېگىگە ساز چالدۇردى» دەپ يازغانلىرىنى ئوقۇدى . شۇ چاغدا لىن شياڭرۇمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ :

— جاۋ بەگلىكى بېگىمۇ چىن بەگلىكى بېگىنىڭ چىن بەگلىكى مۇزىكىلىرىنى چېلىشقا ئۇستا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغانىدى . بىردەم كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن ، بەگ جانابلىرىنىڭ خۇمرا[5] بىلەن ساز چېلىپ بېرىشىنى ئۆتۈنىمەن ، — دېدى . چىن بەگلىكى بېگى ئاچچىقلىنىپ ، بۇنىڭغا ماقۇل بولمىدى . شۇنىڭ بىلەن ، لىن شياڭرۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بىر شاراب خۇمرىسىنى ئېلىپ ، چىن بەگلىكى بېگى ئالدىغا بېرىپ يۈكۈنۈپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ چېلىپ بېرىشىنى ئۆتۈندى . چىن بەگلىكى بېگى ئۇنىمىدى . لىن شياڭرۇ شۇندا :

— ئۇنداق بولسا ، مۇشۇ بەش قەدەم ئارىلىقتا بوينۇمدىن ئاققان قان بىلەن ئۇستىڭىزگە قان چاچرىتىمەن ![6] — دېدى . بۇ چاغدا چىن بەگلىكى بېگىنىڭ ئەتراپىدىكىلەر لىن شياڭرۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى . لېكىن ، لىن شياڭرۇ غەزەپ بىلەن ھومايغانىدى ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى جۈرئەت قىلالمايلا ئارقىسىغا چېكىندى . شۇنىڭدىن كېيىن ، چىن بەگلىكى بېگى ئىلاجسىز خاپا ھالدا ، خۇمرىغا بىرنى ئۇرۇپ قويدى . لىن شياڭرۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ جاۋ

---

① مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 281 - يىلى ، جاۋخۇي ژېنژاڭنىڭ 18 - يىلى كۈزدە تۇتۇلدۇ .
② شىچېڭ — يەر نامى ، ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ لىنشېيەن ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا .
③ شەخبې — يەر نامى . ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ ژېنەن ژىلايىتى ئەتراپى .
④ مەيدانچى — يەر نامى . ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ مەيدانچى ناھىيىسى .
⑤ چىنلىقلاردا ناخشا ئېيتقاندا ، ھەمىشە خۇمرىنى ئۇرۇپ تەڭكەش قىلىدىغان ئادەت بار ئىدى .
⑥ لىن شياڭرۇ بۇ يەردە ئەگەر دېگىنىمگە كۆنمىسەڭ ، سەن بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىمەن دېمەكچى .

بەگلىكى ئوردا تارىخچىسىنى چاقىرىپ ، ئۇنىڭغا : «پالانى يىلى پالانى ئاينىڭ پالانى كۈنى چىن بەگلىكى بېگى جاۋ بەگلىكى بېگىگە خۇمرا چېلىپ بەردى» دەپ يېزىشنى بۇيرۇدى . شۇنداڭ چىن بەگلىكى ۋەزىرى :

ـــ جاۋ بەگلىكىنىڭ چىن بەگلىكى بېگىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن 15 شەھەرنى سوۋغات قىلىشنى تەكلىپ قىلىمىز ، ـــ دېيىشتى . لىن شياڭرۇمۇ ئۇلارغا :

ـــ جاۋ بەگلىكى بېگىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن چىن بەگلىكىنىڭ شىيەنياڭ شەھىرىنى① سوۋغات قىلىشىڭلارنى تەكلىپ قىلىمەن ، ـــ دېدى .

تاكى زىياپەت تۈگىگىچە چىن بەگلىكى زادى ئۇستۈنلۈككە ئىگە بولالمىدى . جاۋ بەگلىكىمۇ نۇرغۇن قوشۇنلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، چىن بەگلىكىگە قارشى تەييار تۇردى ، شۇڭا چىن بەگلىكى ھەربىكەت قوللىنىشقا جۇرئەت قىلالمىدى .

مەيەنچىدىكى ئۇچرىشىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، جاۋ بەگلىكى بېگى دۆلىتىگە قايتتى . لىن شياڭرۇ بۇ ئىشتا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ، جاۋ بەگلىكى بېگى ئۇنىڭغا شاڭچىڭ ئەمىلىنى بەردى . بۇ ئەمەل لىەن پونىڭ ئەمىلىدىن ئۇستۈن ئىدى . شۇنداڭ لىەن پو :

ـــ مەن جاۋ بەگلىكىنىڭ سەركەردىسىمەن . شەھەرلەرنى ئىشغال قىلغان ، دالىلاردا ئۇرۇش قىلغان چوڭ تۆھپىلىرىم بار . لىن شياڭرۇ پەقەت سۆز ئارقىلىقلا خىزمەت كۆرسەتىپ ، مەندىن يۇقىرى ئورۇنغا ئىگە بولۇۋالسا بولامدۇ ؟ ! بۇنىڭ ئۈستىگە لىن شياڭرۇ ئەسلى تەكتى پەس ئادەملەردىن تۇرسا ، بۇ مەن ئۈچۈن ئۇيات ، ئۇنىڭدىن تۆۋەن تۇرۇشقا چىداپ تۇرالمايمەن ! ـــ دېدى ۋە داۋراڭ سېلىپ ، ـــ ئەگەر لىن شياڭرۇنى كۆرسەم ، چوقۇم ئۇنى ھاقارەتلەيمەن ، ـــ دېدى .

لىن شياڭرۇ بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈردى . ھەر قېتىم بەگ ھۇرۇزىغا ئەتىگەنلىك سالامغا كىرىشكە توغرا كەلگەندە ، لىن شياڭرۇ ھەمىشە ، كېسەل بولۇپ قالدىم ، دەپ بارمىدى . لىەن پو بىلەن يۇقىرى ـ تۆۋەنلىك تالاشمىدى . بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ، لىن شياڭرۇ يولدا كېتىۋېتىپ ، بىراقتىن لىەن پونىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ۋە ھارۋىسىنى ئارقىغا بۇراپ ئۆزىنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ قاچتى .

شۇنىڭ بىلەن ، ئۇنىڭ ئۆيىدىكى دائىمىي كۈتۈلگۈچى مېھمانلار بىرلىكتە ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىشىپ :

ـــ بىزنىڭ ئۆز تۇغقانلىرىمىزدىن ئايرىلىپ ، ئالدىڭىزغا كېلىپ خىزمىتىڭىزنى ئىشلىشىمىز سىزنىڭ ئالىيجاناب پەزىلىتىڭىزگە بولغان ھۆرمەتتىن ئىدى . بۈگۈنكى كۈندە ئورنىڭىز لىەن پو بىلەن تەڭ بولدى . لىەن پو ئەدەپسىز گەپلەرنى قىلسا ، سىز ئەكسىچە ئۇنىڭدىن قورقۇپ ئۆزىڭىزنى قاچۇرۇپ يۈرسىز ، بۇ قورقۇش بەكمۇ چېكىدىن ئېشىپ كەتتى . ئادەتتىكى ئادەملەرمۇ بۇنداق قىلىقنى ئۇيات ئىش دەپ بىلىدۇ ، سەركەردە ھەم ۋەزىر تۇرۇقلۇق بۇنداق قىلسىڭىز قانداق بولغىنى ! بىز ئىشقا يارىماسلار ، قايتىپ كېتىشىمىزگە رۇخسەت قىلىڭ ، ـــ دېيىشتى . لىن شياڭرۇ ئۇلارنىڭ تۇرۇپ قېلىشىنى ئۆتۈندى ۋە ئۇلاردىن :

ـــ سىلەرنىڭ قارىشىڭلارچە ، سەركەردە لىەن پونى چىن بەگلىكى بېگىگە سېلىشتۇرغاندا ، قايسىسىنىڭ ھەيۋىتى كۈچلۈك ؟ ـــ دەپ سورىدى . ئۇلار :

---

① شيەنياڭ شەھىرى ـ چىن بەگلىكىنىڭ پايتەختى بولۇپ ، ئورنى ھازىرغىچە شەنشى ئۆلكىسىنىڭ شيەنياڭ شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدا .

ـــ ئەلۋەتتە ، لیەن پونكۇ ھەيۇتتى چىن بەگلىكى بېگىگە يەتمەيدۇ ، ـــ دېيىشتى .
ـــ ئۇنداق بولسا ، چىن بەگلىكى بېگىنىكۇ ھەيۇتتى شۇنچە زور بولسىمۇ ، مەن ئۇنىڭغا ۋارقىراشقا ، ۋەزىرلىرىنى ھاقارەتلەشكە جۇرئەت قىلالىدىم . مەن ھەرقانچە قابىلىيەتسىز بولسامۇ ، قانداقچە يالغۇز سەركەردە لیەن پودىن قورقۇپ قالاي ؟ لېكىن مېنىكۇ ئويلايدىغىنىم شۇكى ، قۇدرەتلىك چىن بەگلىكىنىكۇ جاۋ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشقا جۇرئەت قىلالماسلىقى جاۋ بەگلىكىدە ئىككىمىزنىكۇ بولغانلىقىدىندۇر . ئەمدىلىكتە ئىككى يولۋاس ئۆزئارا ئېلىشىدىغان بولساق ، ئاقىۋەتتە ھەر ئىككىمىزنىكۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىمىز مۇمكىن ئەمەس . مېنىكۇ بۇنداق قىلىشىم ، دۆلەتنىكۇ ئامانلىقىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇپ ، شەخسىي ئاداۋەتنى كېيىنكى ئورۇنغا قويغانلىقىمدىندۇر ، ـــ دېدى .
لیەن پو بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، كىيىمىنى يېشىپ دۇمبىسىنى يالىڭاچلاپ ، تىكەنلىك چىۋىقلارنى يۇدۇپ ، دائىمىي كۇتۇلگۇچى مېھمانلارنىكۇ يول باشلىشى بىلەن ، لىن شياڭرۇنىكۇ ئائىلىسىگە كېلىپ ، ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورىغاندىن كېيىن ، لىن شياڭرۇغا :
ـــ مەن پەس ئادەم ئىكەنمەن ، سەركەردىنىكۇ بۇنچىلىك كەڭ قورساق ئىكەنلىكىنى بىلمەپتىمەن ! ـــ دېدى .
ئاخىر ئىككىسى ئىناقلىشىپ ، ھايات ـ ماماتلىق دوستلاردىن بولۇپ قېلىشتى .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . بۇ تېكىستتە «قىممەتلىك قاشتېشىنى جاۋ بەگلىكىگە ساق قايتۇرۇپ كېلىش» ، «مېيەنچىدا ئۇچرىشىش» ، «لیەن پو بىلەن لىن شياڭرۇنىكۇ ئىناقلىشىشى» دىن ئىبارەت ئۇچ ھېكايە (ۋەقە) نۇقتىلىق تۇرده يېزىلغان . بۇ ئۇچ ھېكايىنىكۇ ھەممىسىده لىن شياڭرۇ ئاساسىي شەخس قىلىپ يېزىلغان ، بۇ ئۇچ ھېكايىنىكۇ ئۆزىگە خاس مۇھىم تەرىپى بار . تېكىستتە لىن شياڭرۇنىكۇ ئىدىيىۋى خاراكتېرى قانداق ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ ، قانداق ئوخشاش بولمىغان تەرەپلەردىن ئىپادىلەپ بېرىلگەنلىكىنى ؛ يەنە لیەن پونى قانداق يازغانلىقى ۋە بۇ ئارقىلىق لیەن پونىكۇ قانداق ئىدىيىۋى خاراكتېرىنى ئىپادىلەپ بەرگەنلىكىنى تەھلىل قىلىپ بېقىڭلار .
2 . تەزكىرە ـ تەرجىمھاللاردا ، ئادەتتە ، باش قىسمىدا شەخسلەرنىكۇ يۇرتى ، كېلىپ چىقىشى قاتارلىقلار تونۇشتۇرۇلىدۇ . ئادەتتىكى تەزكىرىلەرگە ئوخشاشلا بۇ تەزكىرىنىكۇ باش قىسمىدىمۇ لىن شياڭرۇ بىلەن لیەن پونىكۇ كېلىپ چىقىشى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلغان . لېكىن ، تەزكىرىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ، يەنە ئۇنىكۇ تېخىمۇ مۇھىم رولى بارلىقىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ . سىلەر بۇنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتىپ بېرەلەمسىلەر ؟
3 . تېكىستنىكۇ «مېيەنچىدىكى ئۇچرىشىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، جاۋ بەگلىكى بېگى دۆلىتىگە قايتتى . لىن شياڭرۇ بۇ ئىشتا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ، جاۋ بەگلىكى بېگى ئۇنىڭغا شاڭچىكۇ ئەمىلىنى بەردى . بۇ ئەمەل لیەن پونىكۇ ئەمىلىدىن ئۈستۈن ئىدى» دېگەن يېرىدىن ئاخىرىغىچە پىششىق ئوقۇپ ، مەزمۇنىنى چۈشەنگەن ئاساستا «لیەن پونىكۇ يالىڭاچ دۇمبىسىده تىكەنلىك چىۋىقلارنى يۇدۇپ كېلىپ ئەپۇ سورىشى» دېگەن ماۋزۇدا بىر ھېكايە يېزىپ چىقىڭلار . ئۆزگەرتىپ يازغاندا ، لىن شياڭرۇنىكۇ تۆھپە كۆرسىتىش ئەھۋالىنى قىستۇرما بايان ئۈسۈلى ئارقىلىق تاپشۇرۇشقا بولىدۇ . ھېكايىده لیەن پونىكۇ ئەپۇ سوراش ھەرىكىتى ۋە روھىي ھالىتىنى تەسۋىرلەشكە دىققەت قىلىڭلار .

12 . لىن مەشقاۋۇلىنىڭ قارلىق كېچىدە بۇتخانىغا كىرگەنلىكى①

(روماندىن پارچە)

شى نەيئەن (مىڭ سۇلالىسى)

ئوقۇتۇش تەلىپى

1 . تېكىستنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى ئىگىلەپ ، ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى بىلىش .
2 . پېرسوناژلار ئوبرازىنى ئۇلارنىڭ تىلى ، ھەرىكىتى ، تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان تەپسىلاتلار تەسۋىرى ئارقىلىق جانلىق سۇرەتلەپ بېرىش ئۇسۇلىنى چۈشىنىۋېلىش .
3 . مەنزىرە تەسۋىرى ئارقىلىق كەيپىياتنى ئالاھىدە جانلاندۇرۇپ ۋە پېرسوناژ ئوبرازىنى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈپ ، باش تېمىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنى چۈشىنىۋېلىش .
4 . «سۇ بويىدا» رومانى ، جۈملىدىن بۇ تېكىستتە ساقلىنىپ قالغان مەددىھىلارنىڭ قىسسە سۆزلەشتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى بىلىۋېلىش .

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

شى نەيئەن مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئۆتكەن داڭلىق يازغۇچى . ئۇ تەخمىنەن مىلادىيە 1296 ـ يىلى دۇنياغا كېلىپ ، تەخمىنەن مىلادىيە 1370 ـ يىلى ۋاپات بولغان . شى نەيئەننىڭ ھاياتىي پائالىيىتى ۋە ئىجادىيىتى توغرىسىدا ئېنىق يازما مەلۇمات يوق . ئېيتىشلارچە ، ئۇ ئىمتىھانغا قاتنىشىپ تەشرىپدار بولغان . چېينىتاڭ دەۋرىدىن جايدا (ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىدىكى سۇجۇدا) ئىككى يىل ئەمەلدار بولغان . شۇنىڭدىن كېيىن ، ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ شىڭخۇا ناھىيىسىدىكى بەيجۇ بازىرىدا ئولتۇراقلىشىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان . «سۇ بويىدا» (ئەسلى نامى «سۇ بويىدىكى قەھرىمانلار قىسسىلىرى») رومانى ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ .
«سۇ بويىدا» رومانى جۇڭگو ئەدەبىياتى تارىخىدىكى تۇنجى قېتىم دېھقانلار قوزغىلىڭى تېمىسىغا قىلىنغان مۇنەۋۋەر رومان بولۇپ ، رومانداكى تارىختىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ پۈتكۈل جەريانى بەدىئىي ئۇسۇلدا ئومۇملاشتۇرۇپ يېزىلغان . رومانداكى دېھقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان قارشىلىق كۆرسىتىش يولى تەپسىلىي تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق ، ئۇلارنىڭ

---

① بۇ تېكىست «سۇ بويىدا» (71 بابلىق نۇسخىسى) رومانىنىڭ ئونىنچى بابىدىن ئېلىندى . لىن مەشقاۋۇل — روماندىكى قەھرىمانلارنىڭ بىرى بولغان لىن جۇڭنى كۆرسىتىدۇ . لىن چۇڭ ئەسلى شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ كەيفېڭ شەھرى) دىكى 800 مىڭ پايتەخت ياساۋۇل قوشۇنىنىڭ نەيزە ـ توقماق مەشقاۋۇلى ئىدى .

ئىسيانكارلىق روھى ۋە ئېسىل پەزىلەتلىرى قىزغىن مەدھىيىلەنگەن .

بۇ تېكىست رومانىنىڭ ئونىنچى بابىدىن ئېلىنغان . رومانىنىڭ يەتتىنچى بابىدىن ئون بىرىنچى بابىغىچە ، لىن چۈڭنىڭ ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق زىيانكەشلىككە ئۇچرىشى ، ئاخىر نائىلاج لياڭشەن تېغىغا چىقىپ ، دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقانلىقى توغرىسىدىكى ۋەقەلەر مەركەزلىك بايان قىلىنغان . ۋەقەلىكنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق : لىن چۈڭ پايتەختتە ياساۋۇل (مۇھاپىزەتچى) قوشۇننىڭ مەشقاۋۇلى ئىدى . دەل مۇشۇ چاغلاردا مەككار ۋەزىر گاۋ چيۇنىڭ ئاسراندى ئوغلى گاۋ يانېي بىرنەچچە قېتىم لىن چۈڭنىڭ ئايىلىنى تارتىۋالماقچى بولىدۇ . ئەمما ھەممىسىدە قارشىلىققا ئۇچراپ ، يامان نىيىتى ئەمەلگە ئاشمايدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، گاۋ چيۇ ئۆزىنىڭ غالچىلىرى لۇ چيەن (لۇ يۈخۇ) ، فۇ ئەنلەر بىلەن بىرلىكتە زەھەرلىك پىلان قۇرۇپ ، لىن چۈڭنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولىدۇ . گاۋ چيۇ لىن چۈڭ قولىغا پىچاق ئېلىپ ، مۇھىم ھەربىي ئورۇن ــ ئاق يولۋاس سارىيىغا كىرىپ ، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە ئۇرۇندى ، دېگەن تۆھمەت بىلەن ، لىن چۈڭنى كەيفىڭ ۋىلايىتىگە ئەۋەتىدۇ . كەيفىڭ ۋىلايىتى ئۇنى ساڭجۇ ئايمىقىغا سۈرگۈن قىلىشقا ھۆكۈم قىلىدۇ . ساڭجۇ ئايمىقىغا ئېلىپ ماڭغاندا ، يالاپ ماڭغۇچىلار باشلىقى لۇ چيەندىن پارا ئېلىپ ، لىن چۈڭنى قاۋان چانقاللىقىدا ئۆلتۈرۈۋېتىشكە ماقۇل بولىدۇ . بەختكە يارىشا يولدا ئۇنى لۇ جىشېن قۇتۇلدۇرۇپ قالىدۇ . لىن چۈڭ لۇ جىشېندىن ئايرىلغاندىن كېيىن ، يولدا چەي جىن قورۇقىدىن ئۆتىدۇ ۋە بۇ جايدا ياخشى كۈتۈۋېلىنىدۇ . چەي جىن يەنە لىن چۈڭغا غەمخورلۇق قىلىپ قويۇش توغرىسىدا ساڭجۇ مەھكىمىسىگە خەت يازىدۇ . لىن چۈڭ ساڭجۇغا بارغاندىن كېيىن ، مەغپىرەتخانىغا قاراشقا ئەۋەتىلىدۇ . دەرسلىككە تاللانغان «لىن مەشقاۋۇلىنىڭ قارلىق كېچىدە بۇتخانىغا كىرگەنلىكى » دېگەن بۇ تېكىست دەل مۇشۇ جايدىن باشلىنىدۇ . بۇ تېكىستتە لىن چۈڭنىڭ ئىتائەتچانلىق بىلەن بويسۇنۇش ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ يول قويۇشتەك خاراكتېرىنى ئۆزگەرتىپ ، قارشىلىق كۆرسىتىش يولىغا ماڭغانلىقى كونكرېت ۋە تەپسىلىي تەسۋىرلىنىپ ، لىن چۈڭنىڭ ھايات يولىدىكى بىر مۇھىم بۇرۇلۇش قىلىشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن . بۇ تېكىست ۋەقەلىكى پۇقرالارنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش ، يەنى ئىسيانكارلىق يولىغا مېڭىشىنى ئەمەلدارلارنىڭ مەجبۇرلىشى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىنىڭ تىپىك مىسالى ھېسابلىنىدۇ . بىز بۇ تېكىستنى ئوقۇغىنىمىزدا ، ئۇنىڭدىن فېئودالىزم جەمئىيىتىدىكى ئېزىلگۈچىلەرنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش يولىغا مېڭىشىنىڭ مۇقەررەرلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز .

يېزىلىش جەھەتتە ، بۇ تېكىستتە پېرسوناژلار ئوبرازىنى ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزى ۋە ھەرىكىتى ھەمدە تەپسىلاتلار تەسۋىرى ئارقىلىق يارىتىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ، مەنزىرە تەسۋىرلىرى ئارقىلىق كەيپىيات ئالاھىدە جانلاندۇرۇلغان ، پېرسوناژلار ئوبرازى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن ۋە بۇ ئارقىلىق باش تېما چوڭقۇرلاشتۇرۇلغان .

«سۇ بويىدا » رومانى ئۇزاق مەزگىل خەلق ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن رىۋايەتلەر ۋە سۇلالىسى بىلەن يۈەن سۇلالىسى خۇابېنلىرى «مەددىاھلار قىسسىلىرى » ئاساسىدا قايتا پىشىشقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق ئىجاد قىلىنغانلىقى ئۇچۇن ، ئۇنىڭ بايان قىلىش ئۇسۇلىدا مەددىاھلارنىڭ قىسسە سوزلەشتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بەزى ئىزلىرى ساقلىنىپ قالغان ، مەسىلەن ، «ئەلقىسسە » ، «ئەمدى قۇرۇق گەپنى قويۇپ ، ئەسلى گەپكە ئۆتەيلى »دېگەن سۆزلەر قاتارلىقلار . تېكىستنى ئوقۇغاندا بۇ ئالاھىدىلىكلەرگە دىققەت قىلىش كېرەك .

ئەلقىسسە ، شۇ كۈنى لىن چۈڭ كوچىدا تاماشا قىلىپ ئايلىنىپ يۈرەتتى . ئۇشتۇمتۇت

ئارقىدىن بىرى چاقىردى . ئۆرۈلۈپ قارىسا ئۇ مەيپۇرۇش① لى شياۋئېر ئىكەن . ئۇ بۇرۇن پايتەختتىكى② چېغىدا ، لىن چۈڭنىڭ خەيرخاھلىقىغا كۆپ ئېرىشكەن ؛ ئەگرى قوللۇق قىلىپ خوجايىنىنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئوغرىلاپ ، تۈتۈلۈپ قالغىنىدا ، لىن چۈڭ ئىگىدارچىلىق قىلىپ ، مال ئىگىسىگە ئۆزرە ئېيتىپ ، ئۇنى دەۋادىن خالاس قىلغان ، ئۇنىڭ ئۇچۇن پۇل تۆلەپ قۇتقۇزۇۋالغان . خوجايىنىنى دەۋا قىلىشتىن ياندۇرغان . لى شياۋئېر پايتەختتە ئۆزىنى سىغدۇرالماي ، باشپاناھ ئىزدەپ باشقا ياقلارغا بارماق بولغاندا ، لىن چۈڭ يەنە يول خىراجىتى بېرىپ يولغا سېلىپ قويغانىدى . بۇگۈن بۇ يەردە توساتتىن ئۇچرىشىپ قالدى .

ـــ ئۇكام شياۋئېر ! بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسىز ؟ ـــ دەپ سورىدى لىن چۈڭ . لى شياۋئېر تەزىم قىلىپ تۇرۇپ :

ـــ غەمگۇزارىم ، مېنى قۇتۇلدۇرۇپ يولغا سېلىپ قويغىنىڭىزدىن بۇيان ، ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەردە يۈرۈپ ، بىر باشپاناھ تاپالمىدىم . ئايلىنىپ يۈرۈپ مۇشۇ ساڭجۇ ئايمىقىغا كېلىپ قاپتىمەن . ۋاڭ ئاتلىق بۇ مەيخانا خوجايىنىنىڭ قولتۇقىغا كىردىم . ئۇ كىشى مېنى مەيخانىسىدا خىزمەتكارلىققا ئېلىپ قالدى . مېنىڭ ئىشچانلىقىمنى ھەم قورۇمىلارنى ئوخشىتىپ قورۇپ ، شورپىلارنى تەملىك پىشۇرۇپ ، خېرىدارلارنىڭ ماختىشىغا ئىگە بولۇش بەدىلەن ، سودا ـ سېتىقنىڭ يۈرۈشۈپ كەتكىنىنى كۆرگەن خوجايىن قىزىنى بېرىپ مېنى كۈيئوغۇل قىلىۋالدى . كېيىن قېينىناتام بىلەن قېينانام ئۆلۈپ كېتىپ ، خوتۇنۇم ئىككىيلەنلا قالدۇق . مۇشۇ كۈرەنىڭ③ يېنىدا ئاشپۇزۇل ئاچقانىدىم . نېسى قالغان پۇللىرىمنى يىغىمەن دەپ بۇ يەرگە كېلىپ ئۆزلىرىگە يولۇقۇپ قالدىم ، ئۆزلىرى نېمە ئىش بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ قالدىلا ؟ ـــ دېدى .

ـــ ئەمىر گاۋ چيۈنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقىم ئۈچۈن④ ئۇ مېنى تۆھمەت بىلەن بۇ يەرگە سۈرگۈن قىلدۇردى ، ـــ لىن چۈڭ يۈزىگە سېلىنغان ئەننى⑤ كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ ھازىر مېنى مەغپىرەتخانىغا قاراشقا قويۇپ قويدى . كېيىنچە قانداق بولىدىغانلىقى تېخى نامەلۇم . بۇگۈن بۇ يەردە يولۇقۇپ قالغىنىمىزنى قاراڭ .

لى شياۋئېر دەررۇ لىن چۈڭنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ ئاپاردى ، خوتۇنىنى چاقىرىپ چىقىپ ، لىن چۈڭغا تەزىم قىلدۇردى . ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى خۇشال بولغان ھالدا :

ـــ بىز ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمىز يوق . ئاسماندىن چۈشكەندەك ، بۇگۈن بۇ يەرگە كەلگەنلىرى ناھايىتى ياخشى بوپتۇ ! ـــ دېيىشتى .

ـــ مەن بولسام بىر مەھبۇس . ھەرقايسىڭىزلارنىڭ پاك نامىڭىزلارغا داغ تەگكۈزۈپ قويارمەنمىكىن ، ـــ دېدى لىن چۈڭ .

ـــ غەمگۇزارىم ، ئۆزلىرىنىڭ داڭقلىرىنى كىم بىلمەيدۇ ؟ ئۇنداق دېمىسىلە . كىر ـ قاتلىرى بولسا ئەكېلىپ تۇرسىلا ، يۇيۇپ ـ ياماپ بېرەيلى ، ـــ دېدى لى شياۋئېر .

---

① مەيپۇرۇش ـــ مەيخانىدا مەي (ھاراق) ساتقۇچى .

② پايتەخت ـــ شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى . ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ كەيفىڭ شەھىرى .

③ كۈرە ـــ مەھبۇسلار كۈرەسى . مەھبۇسلارنى باشقۇرىدىغان ۋە يولغا سالىدىغان جاي .

④ ئەمىر گاۋ چيۈنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقىم ئۈچۈن ـــ ئەمىر گاۋ چيۈنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈپ قويغانلىقىم ئۈچۈن دېگەن سۆز . ئەمىر ـــ ئەمەل ئىسمى . سۇڭ خۇيزۇڭ دەۋرىدىكى ھەربىي ئەمەلدارنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى . گاۋ چيۈ دېيىشۈەي مەھكىمىسىنىڭ ئەمىرى ئىدى .

⑤ يۈزىگە بېسىلغان ئەن ـــ يۈزىگە خەت چېكىلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ . بۇ قەدىمكى زاماندا بىر خىل تەن جازاسى بولۇپ ، جىنايەتچىلەرنىڭ پېشانىسى ياكى باشقا جايدىكى تېرىسىگە يىڭنە چېكىپ ، ئۈنىڭغا سىياھ سۈركەپ ئەن سېلىپ ، ئاندىن يىراق جايلارغا ئەسكەرلىككە ئەۋەتىلەتتى .

ئۇلار لىن چۈشنى شاراب ، تاماق بىلەن مېھمان قىلدى . كەچ بولغاندا مەغپىرەتخانىغا ئۇزىتىپ قويدى . ئەتىسى يەنە كېلىپ ئۆيگە تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن لىن چۈك لى شياۋئېرنىڭ ئۆيىگە بېرىپ- كېلىپ تۇردى . لى شياۋئېر پات - پات ئاش - غىزا ئېلىپ ، كۇرەگە كىرىپ لىن چۈشدىن خەۋەر ئېلىپ تۇردى . لىن چۈك بۇ ئەر - خوتۇن ئىككىيلەننىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ۋە ۋاپادارلىقىنى كۆرۈپ ، ئۇلارغا دەسمايە ئۇچۇن پۇل بېرىپ تۇردى .

ئەمدى قۇرۇق گەپنى قويۇپ ، ئەسلى گەپكە ئۆتەيلى . ۋاقىت ئۇچقاندەك تېز ئۆتۈپ ، قىشمۇ كېلىپ قالدى . لىن چۈشنىڭ پاختىلىق كىيىم - كېچەكلىرىنى لى شياۋئېرنىڭ خوتۇنى يۇيۇپ - ياماپ بەردى . كۇنلەرنىڭ بىرىدە ، لى شياۋئېر ئاشپۇزۇلدا سەي - پەي ، غىزا - پىزا تەييارلاۋاتاتتى . تۇيۇقسىزدىن بىر كىشى غىپپىدە كىرىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر كىشى كىرىپ كەلدى . تەقى - تۇرقىدىن قارىغاندا ، ئاۋۋال كىرگىنى سىپاھ بەگلەرگە ، كېيىن كىرگىنى چاپارمەنلەرگە ئوخشايتتى . لى شياۋئېر ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ :

— مەي - شاراب كەلتۇرەيلىمۇ ؟ — دەپ سورىدى . ھېلىقى كىشى يېنىدىن بىر سەر كۇموش چىقىرىپ ، لى شياۋئېرنىڭ قولىغا بېرىۋېتىپ :

— بۇنى غەللىنىڭگە سېلىپ قويۇپ تۇرۇڭ . ئۇچ - تۆت كاسا ئېسىل شاراب تەييارلاپ قويۇڭ . مېھمانلىرىمىز كەلگەندە سوراپ ئولتۇرماي ، ئوبدان مېۋە ، ئېسىل شاراب ۋە تائاملارنى ئېلىپ كېلىۋېرىڭ ، — دەپ تاپىلىدى .

— جانابلىرى كىملەرنى مېھمان قىلماقچى ؟

— سىزنى ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم ، مالال كۆرمەي كۇرەگە بېرىپ ، كۇرە بېگى① بىلەن زىندان بېگى②نى تەكلىپ قىلىپ كېلىڭ ، سوراشتۇرۇپ قالسا ، بىر بەگ غوجام مۇنداشماقچىكەن ، مەسلىھەتلىشىدىغان ئىشى بار ئىكەن ، يولىنىزغا قاراپ تۇرىدۇ دەڭ ، باشقا گەپ قىلماڭ .

لى شياۋئېر ماقۇل بولۇپ ، ئاۋۋال كۇرەگە كىرىپ زىندان بېگىنى چاقىرىۋېلىپ ، ئاندىن بىللە كۇرە بېگىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، ئۇنىمۇ ئاشپۇزۇلغا تەكلىپ قىلىپ كەلدى . ھېلىقى بېگىم كۇرە بېگى ۋە زىندان بېگى بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشتى .

— بۇرۇندىن تونۇشمايدىكەنمىز بېگىم ، ئۆزلىرىنىڭ ئىسمى - شەرىپلىرى نېمىكىن ؟ — دەپ سورىدى كۇرە بېگى .

— مەكتۇپ ئالغاچ كەلدىم ، بىر پەستىن كېيىن بىلىلا . قېنى مەي كەلتۇرۇڭ ، — دېدى ھېلىقى كىشى .

لى شياۋئېر ئالدىراپ - تېنەپ مەينى ئېلىپ چىقتى . كۆك - گىزەك ، يەل - يېمىش ۋە تائاملارنى شىرەگە تىزدى . ئۇلار ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن ، ھېلىقى كىشى پەتنۇس بىلەن مېھمانغا مەي تۇتتى . لى شياۋئېر ئۆزى توختىماي چېپىپ يۇرۇپ خىزمىتىنى قىلدى . ئەگىشىپ كەلگەن كىشى قىزىق سۇ سوراپ مەي ئىسسىتتى . ئون نەچچە قەدەھ كۆتۇرۇلگەندىن كېيىن ، يەنە شىرەگە تاماق تارتىلدى .

— مېنىڭ يېنىمدا مەي ئىسسىتىپ بېرىدىغان ھەمراھىم بار ، قىچقارمىغۇچە كىرمە ، بىزنىڭ ئۆزئارا قىلىشىدىغان سۆزىمىز بار ، — دېدى ھېلىقى كىشى لى شياۋئېرغا قاراپ .

لى شياۋئېر «خوش» دەپ چىقىپ كەتتى . ئىشىككە كېلىپ خوتۇنىنى قىچقىرىپ :

---

① كۇرە بېگى — مەھبۇسلار كۇرەسىگە قارايدىغان ئەمەلدار .

② زىندان بېگى — زىندانغا قارىغۇچى .

ـــ خوتۇن ، بۇ ئىككى ئادەمدە بىر گەپ بارداك تۇرىدۇ ، ـــ دېدى .
ـــ قانداق ؟ ـــ دەپ سورىدى خوتۇنى .
ـــ بۇ ئىككىيلەن سۆز قىلىشلىرىدىن پايتەختلىكتەك كۆرۈنىدۇ . كۆرە بېگى بىلەنمۇ تونۇشمايدىكەن . كېيىن تاماقلارنى كۆتۈرۈپ كىرگىنىمدە ، زىندان بېگىنىڭ ئاغزىدىن «ئەمىر گاۋ چيۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ قالدىم . بۇلار مەشقاۋۇل لىن چۈڭنىڭ پېيىگە چۈشكەن بولمىسۇن ـ يەنە ؟ مەن ئىشىك ئالدىدا ھە ـ ھۇ قىلىپ تۇراي ، سەن يان ئۆيگە كىرىپ ، ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاق باق .
ـــ سىز كۆرەگە بېرىپ مەشقاۋۇل لىن چۈڭنى تېپىپ كېلىڭ . ئۇ تونۇۋالسۇن .
ـــ سەن بىلمەيسەن ، لىن چۈڭ مىجەزى چۈس ئادەم . خوشى كەلمەي قالسا ، ئادەم ئۆلتۈرۈپ ، ئوت قويۇۋېتىشتىن يانمايدۇ . ئەگەرچەندە ئۇنى تېپىپ كەلسەم ، بۇ نېمىلەر ئالدىنقى كۈنلەردە ئېغىزغا ئېلىپ يۈرگەن پايلاقچى لۇ چيەن دېگەن ئادەم بولۇپ قالسا ، ئۇ ئاسانلىقچە بولدى قىلارمۇ ؟ بىرەر چاتاق چىقىرىپ قويسا ، سېنىڭ بىلەن ماڭمۇ كاساپىتى تېگىدۇ . باشقا گەپنى قويۇپ ، بېرىپ ئاڭلاپ باق .
ـــ بۇ دېگىنىڭىزمۇ توغرا ، شۇنداق قىلاي ، ـــ دېدى خوتۇنى ۋە بېرىپ بىر ھازاغنچە قۇلاق سېلىپ تۇردى .
قايتىپ چىقىپ :
ـــ ئۇچ ـ تۆتى ئېغىزلىرىنى قۇلاقلىرىغچە يېقىشىپ پىچىرلىشىۋاتىدۇ ، نېمە دېيىشىۋاتقانلىرىنى ئاڭلىيالمىدىم . قارىسام ، ھېلىقى سىپاھ بەگ سۆپەت ئادەم ھەمراھىنىڭ قوينىدىن بىر ياغلىققا ئورالغان نەرسىنى ئېلىپ ، كۆرە بېگى بىلەن زىندان بېگىگە بەردى ، ياغلىقتىكى نەرسە ئالتۇن ـ كۈمۈش بولمىغىيدى . زىندان بېگى «بولدى ماڭا قويۇپ بېرىڭ ، قانداقلا بولمىسۇن ، ئۇنىڭ جېنىنى ئۆزۈم ئالىمەن» دېدى ، ـــ دېدى .
دەل شۇ چاغدا ئىچكەركى ئۆيدىن «شورپا كەلسۇن !» دېگەن ئاۋاز چىقتى . لى شياۋئېر ئالدىراپ قىزىق شورپىنى ئېلىپ كىرگىنىدە كۆرە بېگىنىڭ بىر پارچە مەكتۈپنى تۈتۈپ تۇرغانلىقىنى كۆردى . ئۇ سوۋۇپ قالغان غىزالارنى ياندۇرۇپ ، يەنە بىر ئاز غىزا ئېلىپ كىردى . ئۇلار يەنە بىر غىزالاندى . ئاندىن ھېسابلىشىپ ھاراق پۇلىنى تۆلىدى . كۆرە بېگى بىلەن زىندان بېگى ئاۋۇال چىقىپ كەتتى . كەينىدىن ھېلىقى ئىككى كىشىمۇ باشلىرىنى تۆۋەن تۈتۈپ چىقىپ كېتىشتى .
ئۇلار كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، لىن چۈڭ ئاشپۇزۇلغا كىرىپ كەلدى :
ـــ ئۇكام شياۋئېر ! بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئوقىتىڭىز ياخشى بولۇۋاتامدۇ ؟
ـــ ئولتۇرسىلا غەمگۇزارىم ، مەن ھازىر سىلىنى ئىزدەپ باراي دەپ تۇرغانىدىم . سىلىگە ئېيتىپ قويىدىغان مۇھىم گەپ بار ئىدى ، ـــ دېدى لى شياۋئېر دەرھال .
بۇنىڭغا دەلىل قىلىپ مۇنداق بىر غەزەل يېزىلغان :

سۇيىقەست ۋە بەتنىيەتلىك كەتكۈسىدۇر ئەلگە پۇر ،
كۈس ـ كۈسۈڭدىن بار خالايىق تاپقۇسىدۇر بىر ئۇچۇر .
توسۇيالماس دىك قۇلاقنى بولسىمۇ گەر تام ـ توساق ،
كۆردى مەخپىي سىرلىرىڭنى ئەۋلىيادەك كۆزى نۇر .

ـــ شۇنچە مۇھىم ئىشمىدى ؟ ـــ دەپ سورىدى لىن چۈڭ .

لى شياۋئېر لىن چۈشنى ئىچكىرىگە باشلاپ كىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ ، بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى :

ــ ھېلىلا پايتەختتىن كەلگەن يوچۇن بىر ئادەم بۇ يەردە كۆرە بېگى بىلەن زىندان بېگىنى قىچقىرىپ بىر ھازاغىچە ئولتۇرۇشتى . زىندان بېگىنىڭ ئاغزىدىن «ئەمىر گاۋ چيۇ» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ ، گۇمانلىنىپ قالدىم . شۇنىڭ بىلەن بېرىپ ئاڭلاپ باق ، دەپ خوتۇنۇمنى قويدۇم . ئۇلار پىچىرلىشىپ سۆزلەشكەنلىكى ئۈچۈن ، قىلىشقان گەپلىرىدىن ھېچنېمىنى ئاڭلىيالماپتۇ . زىندان بېگى «بولدى ، ماڭا قويۇپ بېرىڭ ، ئۇنىڭ جېنىنى ئۆزۈم ئالىمەن» دەپتۇ . ئىككى يوچۇن ئادەم بىر ياغلىققا ئوراقلىق ئالتۇن ـ كۈمۈشنى كۆرە بېگى بىلەن زىندان بېگىگە بېرىپتۇ . ئۇلار قانداق ئادەملەركىن . مەن گۇماندا بولۇپ قالدىم . غەمگۇزارىم ، ئۇلار سىزگە قارا سانىمىغىيدى .

ــ ئۇ كىشىنىڭ قىياپىتى قانداق ئىكەن ؟

ــ بويى پاكار ، چىرايى ئاقپىشماق ، كوسا ، يېشى 30 لاردا ، بىللە كەلگەن كىشىنىڭمۇ بويى ئېگىز ئەمەس ، چىرايى قارىمۇتۇق .

ــ بۇ 30 ياشتىكىسى پايلاقچى لۇ چيەننىڭ ئۆزى ! ــ دېدى لىن چۈڭ تەئەججۇپلەنگەن ھالدا ، ــ بۇ قىزىل كۆز ماڭا قەست قىلىش ئۈچۈن بۇ يەرگە يەنە كەپتۇ ـ دە ! قېنى ، كۆرەرمىز . قولۇمغا چۈشۈپ قالمىسۇن . قولۇمغا چۈشتىمۇ ، ئۇنى خېمىرغا ئايلاندۇرۇۋېتىمەن !

ــ كونىلاردا «تاماق يېگەندە گالغا تۇرۇپ قېلىشتىن ساقلان ، يول ماڭغاندا يىقىلىپ قېلىشتىن» دېگەن گەپ بار . ئېھتىيات قىلىپ يۈرسىلىلا بولدى ، ــ دېدى لى شياۋئېر .

لىن چۈڭنىڭ زەردىسى قاياپ تاشتى . ئۇ لى شياۋئېرنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ چىقىپ ، توپتوغرا بازارغا بېرىپ ئۆتكۈر خەنجەردىن بىرنى ئالدى ـ دە ، ئۇنى يېنىغا ئېسىپ ، كوچىمۇ كوچا يۈرۈپ ئىزدىدى . لى شياۋئېر خوتۇنى بىلەن قاتتىق ئەنسىرىدى . شۇ كېچىسى تىنچ ئۆتتى . لىن چۈڭ ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ ، يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇپلا خەنجەرنى ئېلىپ ، يەنە ساڭجۇ شەھىرىنىڭ ئىچى ـ تېشىنى ئارىلىدى . چوڭ ـ كىچىك كوچىلارنى ئايلاندى . بىر كۈن ئىزدىدى . مەھبۇسلار كۆرەسىدە ھېچقانداق شەپە بولمىدى . لىن چۈڭ يەنە كېلىپ لى شياۋئېرغا :

ــ بۇگۈنمۇ ھېچ گەپ يوق ، ــ دېدى .

ــ غەمگۇزارىم ، شۇنداق تىنچ بولغىنىغا شۈكۈر ، ــ دېدى لى شياۋئېر ، ــ شۇنداقتىمۇ ئېھتىيات قىلسىلا . ــ لىن چۈڭ مەغپىرەتخانىغا قايتتى . يەنە بىر كېچە ئۆتتى . لىن چۈڭ كوچىلاردا تۆت ـ بەش كۈن ئىزدەپ باقتى . ھېچ دېرەك بولمىدى ، شۇنىڭ بىلەن بارا ـ بارا كۆڭلى بىر ئىزغا چۈشۈپ قالدى .

ئالتىنچى كۈنى ، كۆرە بېگى لىن چۈڭنى يوقلىمىخانىغا[1] چاقىرىپ كېلىپ :

ــ بۇ يەرگە كەلگىنىڭىزگە خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى . چەي جىن غوجامنىڭ يۈز ـ خاتىرىسى بىلەن سىزنى ئىززەتلىشىمىز كېرەك ئىدى . ئۇنداق قىلالمىدۇق .[2] . شەرقىي

---

① يوقلىمىخانا — مەھبۇسلارنى يوقلىما قىلىدىغان چوڭ زال .

② چەي جىن غوجامنىڭ يۈز ـ خاتىرىسى بىلەن سىزنى ئىززەتلىشىمىز كېرەك ئىدى . ئۇنداق قىلالمىدۇق — (گەرچە) چەي جىن غوجامنىڭ يۈز ـ خاتىرسى بولسىمۇ ، (ھازىرغىچە) سىزنى ئىززەتلىمىدۇق دېگەن سۆز . لىن چۈڭ ساڭجۇغا كېلىشتىن بۇرۇن چەي جىننىڭ قورۇقىدا بىرنەچچە كۈن تۇرىدۇ . يولغا چىقىش ۋاقتىدا چەي جىن ساڭجۇ ۋالىيسى ۋە مەھبۇسلار كۆرەسىنىڭ كۆرە بېگىگە ، زىندان بېگىگە قارىتىپ ئۇلارنىڭ لىن چۈڭغا غەمخورلۇق قىلىشى توغرىسىدا خەت يېزىپ بېرىدۇ .

دەرۋازىنىڭ 15 چاقىرىم نېرىسىدا چوڭ بىر چېركىلەر سامانلىقى①بار . ھەر ئايدا ئوت ـ بوغۇز تاپشۇرىدىغانلاردىن ئادەت بويىچە ئانچە ـ مۇنچە تاپاۋەت بولۇپ تۇرىدۇ . ئۇ يەرگە بۇ چاغقىچە بىر قېرى چېرىك قارايتتى . ھازىر سىزنى شۇنىڭ ئورنىغا تەينىلىدىم ، ئۇ قېرى چېرىك سىزنىڭ ئورنىڭىزغا كېلىپ مەغپىرەتخانىغا قارايدۇ . سىز شۇ يەردە تۇرۇپ ئۆزىڭىز-گە ئاز ـ تولا پۇل تېپىۋېلىڭ . زىندان بېگى بىلەن بېرىپ ئىشنى ئۆتكۈزۈۋېلىڭ ، ـــ دېدى .

لىن چۇڭ : «ھازىرلا باراي» دەپ جاۋاب بېرىپ ، كۈرەدىن چىقىپ ، توپتوغرا لى شياۋئېرنىڭ ئۆيىگە باردى . ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەنگە :

ـــ بۇگۈن كۈرە بېگى مېنى چېركىلەر سامانلىقىغا قاراشقا تەينىلىدى . قانداق قىلسام بولار ؟ ـــ دېدى .

ـــ بۇ خىزمەت مەغپىرەتخانىدىكى ئىشقا قارىغاندا ياخشى . ئۇ يەردە ئوت ـ بوغۇز تاپشۇرۇلىدىغان چاغدا ، ئادەت بويىچە ئانچە ـ مۇنچە پۇل كىرىم بولۇپ تۇرىدۇ . ئىلگىرى ئاز ـ تولا پۇل بەرمەي تۇرۇپ ، بۇ خىزمەتكە ئېرىشكىلى بولمايتتى ، ـــ دېدى لى شياۋئېر .

ـــ ماڭا قەست قىلىش ئورنىغا ، تاپاۋەتلىك خىزمەت بەرگىنى نېمىسى ، ئۇلارنىڭ غەرىزى زادى نېمىدۇ ؟

ـــ غەمگۇزارىم ، گۇمانلانمىسلا ، چاتاق چىقمىسلا بولۇۋېرىدۇ . بىراق ، بىزنىڭ ئۆيىمىزگە يىراقلىقى بار . بىرنەچچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ۋاقىت تېپىپ سىلىنى يوقلاپ بارىمەن .

لى شياۋئېر داستىخان سېلىپ ، لىن چۇڭنى مەي بىلەن مېھمان قىلدى .

ئۇزۇن گەپنىڭ قىسقىسى ، ئىككىيلەن خوشلاشتى . لىن چۇڭ مەغپىرەتخانىغا كېلىپ ، بوغچىسىنى مۇرىسىگە ئارتىپ ، خەنجىرىنى يېنىغا ئېسىپ ، بىر دانە نەيزىنى قولىغا ئېلىپ زىندان بېگى بىلەن بىللە بېرىپ ، كۈرە بېگى بىلەن خوشلاشتى . ئىككىيلەن سامانلىققا قاراپ يول ئالدى . قىشنىڭ قاتتىق سوغۇق مەزگىلى ئىدى . ئاسمانىنى قويۇق بۇلۇت قاپلىغان ، سوغۇق شامال سوقۇپ ، قار لەپىلدەپ يېغىۋاتاتتى . قار بارغانچە ئۇلغايدى . نەزمە :

يەر جاھاننى قاپلىدى ئىزغىرىن جۇت ، بۇس ـ تۇمان ،
چۈشتى كۆكتىن خاسىيەتلىك قار لەپىلدەپ بىپايان .
قالدى قارنىڭ ئاستىدا شۇل كەڭ دالانىڭ يوللىرى ،
كىيدى ئاق تون قامىتىگە بارچە ھەيۋەت تاغ ـ داۋان .
تولدى يەكسەر ئاق كۈمۈش ۋە قاشتېشىغا يەر ـ جاھان ،
كۆزگە شۇئان زور كوئېنلۇن چۈشتى غىل ـ پال بوپ ئايان .
ياغسا شۇنداق توختىماي قار تا لەپىلدەپ تۇنگىچە ،
ئەرشنىڭ بوسۇغىسىمۇ قاردا قالغاي ھەرقاچان .

يولدا مەي ـ پەي ساتىدىغان يەر بولمىغاچقا ، لىن چۇڭ زىندان بېگى بىلەن توختىماي مېڭىۋېرىپ ، سامانلىققا يېتىپ كەلدى . سەپسالغۇدەك بولسا ، سامانلىقنىڭ ئەتراپى توپا تام ، ئالدىدا ئىككى قاناتلىق چوڭ دەرۋازا . دەرۋازىنى ئېچىپ ئىچكىرى كىرىپ قارىسا ، يەتـ تە ـ سەككىز ئېغىز يەم ـ خەشەك ئامبىرى ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە بېدە دۆڭىسى ، ئوتتۇرىدا

① چوڭ بىر چېركىلەر سامانلىقى ـــ ھەربىيلەر ئىشلىتىدىغان ئوت ـ چۆپ قويۇلىدىغان مەيدان .

ئىككى ئېغىز سامانخانا كۆرۈندى . بىر ئۆيدە بىر قېرى چېرىك ئوتسىنىپ ئولتۇرۇپتۇ .

ــ كۈرە بېگى لىن چۈڭنى سېنىڭ ئورنىڭغا تەيىنلىدى ، سەن قايتىپ مەغپىرەتخانىغا قارايدىغان بولدۇڭ . بۇ يەرنىڭ ئىش ـ كۈشلىرىنى ھازىرلا ئۆتكۈزۈپ بەرگىن ، ــ دېدى زىندان بېگى .

قېرى چېرىك ئاچقۇچلارنى ئالدى ، لىن چۈڭنى باشلاپ يۇرۇپ :

ــ ئامبارلارغا يامۇلنىڭ پېچىتى[1] چاپلانغان . بۇ ئوت ـ سامان دۆۋىلىرىنىڭ سان ھېسابى بار ، ــ دەپ تاپىلىدى ھەم ئوت ـ سامان دۆۋىلىرىنى بىر ـ بىردىن كۆرسىتىپ ساناپ ئۆتكۈزۈپ بەردى . ئاندىن كېيىن لىن چۈڭنى ئۆيگە باشلاپ كىردى . كۈدە ـ كۆرپىلەرنى يېغىشتۇردى ۋە ئاخىرىدا :

ــ سەندەل ، قازان ، تاۋاق ـ قاچىلارنى ساڭا قالدۇرۇپ كېتەي ، ــ دېدى .

ــ مەن قاچا ـ قۇچىلىرىمنى مەغپىرەتخانىدا قويۇپ كەلدىم ، لازىم بولسا ئېلىپ ئىشلەتكىن ، ــ دېدى لىن چۈڭ .

ــ مەي ئىچكۈڭ كەلسە ، ــ دېدى قېرى چېرىك تامغا ئېسىلىق قاپاقنى كۆرسىتىپ ، ــ مۇشۇ يەردىن چىقىپ ، شەرقىي چوڭ يول بىلەن ئىككى ـ ئۈچ چاقىرىم ماڭساڭ ، بىر بازار بار .

قېرى چېرىك زىندان بېگى بىلەن كۈرەگە قايتتى .

لىن چۈڭ تېڭىقلىق يوتقان ـ كۆرپىسىنى كارىۋاتقا قويۇپ ، ئوت قالاشقا ئولتۇردى . تام تۈۋىدە دۆۋىلەكلىك ئوتۇن ـ كۆمۈردىن بىرنەچچە پارچىسىنى ئېلىپ ئوچاققا سالدى . كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى . ئۆينىڭ ھەممە ياقلىرى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن . شامالنىڭ ئۇرۇشى بىلەن لىڭشىپ تۇراتتى . لىن چۈڭ : «بۇ ئۆيدە قىشنى قانداق چىقىرارمەن ؟ قار توختىغاندىن كېيىن ، بازارغا كىرىپ تامچى ئەكېلىپ ياستاي » دەپ ئويلاپ ، ئوتسىندى . لېكىن ، بىردەمدىن كېيىن سوغۇقتىن تېنى جۇغۇلداپ كەتتى . بايىاتىن قېرى چېرىك ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتا بازار بار دەۋاتاتتى . ئازراق مەي ئېلىپ ئىچمەيمۇ ؟ دەپ ئويلىدى ـ دە ، خالتىسىدىن پارچە پۇل ئېلىپ نەيزىسىنىڭ ئۇچىغا قاپاقنى ئاستى . ئوتنى باستۇرۇپ قويۇپ ، كىگىز قالپىقىنى ئېلىپ كىيدى . ئاچقۇچنى ئېلىپ ئۆيدىن چىقتى ۋە ئۆينىڭ ئىشىكىنى تاقىدى . سامانلىقتىن چىقىپ ، دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئېتىپ ، قۇلۇپ سالدى ۋە ئاچقۇچنى ئېلىپ ، شەرققە قاراپ يولغا راۋان بولدى . سەدەپتەك ئاپئاق قارنى دەسسەپ ، شامالدا بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ماڭدى .

قار بارغانچە كۈچەيمەكتە ئىدى . لىن چۈڭ يېرىم يول ماڭا ـ ماڭمايلا ، بىر كونا بۇتخانا كۆرۈندى . لىن چۈڭ : «ئەي خۇدا ، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ، يەنە بىر كۈنى كېلىپ ھەققىڭگە نەزىر بېرىمەن » دەپ تەزىم قىلدى . يەنە بىر دەم ماڭغاندىن كېيىن بىرمۇنچە ئۆيلەر كۆرۈندى . لىن چۈڭ قەدىمىنى توختىتىپ قارىسا ، بىر چىت قاشانىڭ ئىچىدە بىر دانە سۇپۇرگە پۇلاڭلاپ تۇرۇپتۇ .[2] لىن چۈڭ ئۇدۇللاپ قاشانىڭ ئىچىدىكى مەيخانىغا كىردى .

ــ قاياقتىن سورايمىز مېھمان ؟ ــ دەپ سورىدى مەيخانا ئىگىسى .

ــ بۇ قاپاقنى تونۇمسىز ؟ ــ دەپ ياندۇرۇپ سورىدى لىن چۈڭ .

مەيخانا ئىگىسى قاپاققا بىر قاراپلا :

ــ بۇ قاپاق سامانلىقتىكى قېرى چېرىكنىڭغۇ ، ــ دېدى .

---

① يامۇلنىڭ پېچىتى — ھۆكۈمەتنىڭ پېچىتى دېگەن سۆز .

② ئەينى ۋاقىتلاردا مەيخانا بەلگىسى قىلىپ ، مەيخانا ئالدىغا سۇپۇرگە ئېسىپ قويىاتتى .

— شۇنداق .
— سامانلىققا قارايدىغان بېگىم ئىكەنلا - دە ، قېنى ، مەرھەمەت قىلسىلا ، سوغۇق قاتتىق بولۇۋاتىدۇ . بىرنەچچە قەدەھ ئىچىپ ، ھاردۇقلىرىنى چىقارسىلا .
مەيخانا ئىگىسى بىر تەخسە كالا گۆشىنى توغرىدى . بىر ئاپقۇر مەي ئىسسىتتى ۋە لىن چۈشنى تەكلىپ قىلدى . كېيىن لىن چۈك ئۆزىمۇ بىرئاز گۆش سېتىۋېلىپ يەنە بىرنەچچە قەدەھ ئىچتى . ئاندىن قاپاقتا توشقۇزۇپ مەي ئالدى - دە ، يەپ بولالمىغان ئىككى پارچە كالا گۆشىنى ئوراپ ئالدى . بىرئاز پارچە كۆموش قالدۇرۇپ ، قاپاقنى نەيزىگە ئىلدى ، كالا گۆشىنى قويىنىغا سالدى . «سىزنى ئاۋارە قىلدىم» دەپ مەيخانا ئىگىسى بىلەن خوشلىشىپ ، يەنە شامالدا قايتىپ كەلدى . كەچ كىرىش بىلەن قار يەنمۇ ئەدىمەكتە ئىدى . ئۆتكەن زامانىدا بىر موللا گادايلارنىڭ قار - شۇرغاندىكى دەرد - ھەسرىتىنى تەسۋىرلەپ ، مۇنداق بىر نەزمە يازغانىكەن :

گۈركىرەپ چىقتى شۇرغان يەر - جاھاننى بىر ئېلىپ ،
خويغىنا ياغدى قېلىن قار بەك كۆرەڭلەپ - كېرىلىپ .
خۇددى توزغاق ياكى سەرناق ئۇ گويا ،
ئۇچقۇنى لەپ - لەپ قىلىپ چۈشمەكتە پاختىدەك كېلىپ .
قار بېسىپ ئورماندا تۇرغان ئالچۇقۇ ھەم چەللىنى —
ئۆرۈلۈش خەۋپىدە قويدى بەك ئېغىر ۋەھىمە سېلىپ .
باي غوجام - زەردار بېگىملەر شۇندىمۇ ،
چىقمىدى ھەتتا پۇخادىن نەم ھاۋانى ئاز بىلىپ .
يېنىدا تەييار ئۇلارنىڭ چوغدىنى ئىسسىنغىلى ،
ئولتۇرار كىمخاب - تاۋاردىن قاتمۇقات ئىگىن كىيىپ .
قولىدا مېيخۇا گۈلىنى ئوينىتار ،
بۇ نىشان ئەل بەختىگە دەپ كۈي قاتار ،
كەمبەغەل بىچارىلەرنى ئويلىماس ھېچ ياد ئېتىپ .
تەركىدۇنيا ۋەلىيلەر بىگانىلەر ،
بەخىرامانلىقتا ئۆتتى ناخشىدىن لەززەتلىنىپ .

لىن چۈك خاسىيەتلىك قارلارنى دەسسەپ ، سوغۇق شامالغا قارشى ئۇچقاندەك چېپىپ ، سامانلىققا يېتىپ كەلدى . دەرۋازىنى ئېچىپ ئىچكىرىگە كىرىپ ، داد - پەريات قىلدى . خۇدانىڭ كۆزى بار ئىكەن ، ئاق كۆڭۈل مەردلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلايدىكەن ، قاتتىق قار لىن چۈڭنىڭ جېنىنى ئامان ساقلاپ قالدى . ھېلىقى ئىككى ئېغىز ئۆي قارنىڭ كۇچى بىلەن ئۆرۈلۈپ چۈشۈپتۇ . لىن چۈك : «قانداق قىلسام بولاركىن ؟» دەپ ئويلاپ ، نەيزە بىلەن قاپاقنى قار ئۈستىگە قويدى . چوغداندىكى ئوت تۇتىشىپ كەتمىسۇن دەپ ئېھتىيات قىلىپ ، يىقىلغان چالما - ياغاچلارنى بىر يانغا يۆنكەپ ، بېشىنى شۇڭغىتىپ كىرىپ قولى بىلەن سىلاپ قارىسا ، چوغداندىكى ئوتنى قار ئۆچۈرۈپ قويۇپتۇ . لىن چۈك تۆشەكنى سىلاشتۇرۇپ يۇرۇپ ئارانلا يوتقىنىنى تارتىۋالدى . لىن چۈك سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ ، كەچ كىرگەنلىكىنى كۆرۈپ : «ئوت قالمىغۇدەك يەرمۇ يوق ئىكەن ، قانداق قىلارمەن ؟» دەپ ئويلىدى . بۇ يەردىن يېرىم يول يىراقلىقتىكى ھېلىقى كونا بۇتخانا يادىغا چۈشۈپ : «شۇ يەرگە بېرىپ تۇنەپ ، تاڭ

ئاتقاندا ، قاراپ باقمايمۇ » دېگەن قارارغا كەلدى ـ دە ، يوتقاننى قاتلاپ ، مەي قاپقىنى نەيزىگە ئىلىپ ، يەنە دەرۋازىغا قۇلۇپ سېلىپ ، بۇتخانا تەرەپكە قاراپ ماڭدى . بۇتخانىغا كىرىپ ئىشىكنى ياپتى ، ياندا تۇرغان يوغان تاشنى يۆتكەپ كېلىپ ئىشىككە تىرەپ قويدى . ئىچكىرى كىرىپ قارىغۇدەك بولسا ، ئايۇاندا ئالتۇن ساۋۇتلۇق تاغ مۇئەككىلى ئولتۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ بىر تەرىپىدە مۇنكىر ، يەنە بىر تەرىپىدە نەكىر تۇرۇپتۇ . يان تەرەپتە قەغەز دۆۋىلەكلىك تۇرۇپتۇ . ئۇ ھەممە يەرنى ئايلىنىپ چىقتى ، يا قولۇم ـ قوشنا ، يا بۇتخانا شەيخى كۆرۈنمەيتى . لىن چۇڭ نەيزە بىلەن قاپقىنى قەغەز دۆۋىسىگە قويدى ، يوتقاننى سالدى ؛ ئاندىن كىگىز قالپىقى بىلەن ئۇستۇېشىدىكى قارنى قاقتى ؛ ئۇستىدىكى چاپىنى بىلەن كۆكۈلىكىنى سالدى ، ھۆل بولۇپ كەتكەن بۇ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى تاۋاپ شىرەسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ قويدى ؛ يوتقىنىنى ئايىغىغا ياپتى . شۇنىڭ بىلەن قاپاقتىكى مۇزدەك مەينى قويىنىدىكى كالا گۆشى بىلەن ئاسنا ئىچكىلى تۇردى .

شۇ ئەسنادا ، تاشقىرىدىن پاراسلىغان قاتتىق ئاۋاز ئاڭلاندى . لىن چۇڭ سەكرەپ قوپۇپ تامنىڭ يوچۇقىدىن قارىغۇدەك بولسا ، سامانلىقتىن كۆتۈرۈلگەن ئوت پاراسلاپ كۆيۈۋاتىپتۇ . نەزمە :

ئوت ئۇلۇغ ، ئوتتىن ئۇلۇغراق ياغدى قار ،
چۆپ ـ سامان ئوت يالقۇنىنى ئاۋۇتار .
گۈركىرەپ چىقتى يەنە خۇددى قېرىشقاندەك بوران ،
كىمدۇ ئۇ باسقاندا قار ئوتنى ئۇلۇغ ياققان شۇئان .
سوقۇشار كۆكتە قىزىل ئەجدىھا دېسەڭ ،
توسۇغان قاسراقلىرى ئاپئاق ئەجەب ، ھەيران ئۆزۈڭ ؛
كېپىنەك ئۇ بەسلىشىپ ئۇچقان دېسەڭ ،
نە ئۇچۇن ئۇچقۇن چېچىپ يالقۇنلىنار گۈلخانغا تەڭ .
ئوت پىرى ئاتەش سۇپەت دۇلدۇللىرىنى چاپتۇرۇپ ،
بۇل ئارا يۈرگەنمۇ ياكى باقتۇرۇپ ؟
ياكى قۇشلارنىڭ پىرى ھەيدەپ قىزىل قۇشلارنى ئۇ ،
چاڭگىلاتماقچى بولۇپ يۈرگەندىمۇ ؟
ئىشقىلىپ چىقتى بۇ ئاپەت كۈتمىگەن يەردىن شۇ دەم ،
بەلكى بىر سىرلىق بالاخور قەست بىلەن سۈرگەن قەدەم .
كۆرسە گەر ، ئوت دەستىدىن ،
تىك تۇرار قۇيقا چېچى باتۇر شېھىتلەرنىڭ شۇئان ؛
بۇ قېلىن قار ھەيۋىتىدىن ،
يېرىلىپ يۈرەكلىرى نائەھلىدە قالمايدۇ جان .

لىن چۇڭ دەررۇ نەيزىسىنى ئېلىپ ، ئوت ئۆچۈرۈشكە بارغىلى ئالدىراپ ئىشىكنى ئاچماقچى بولۇپ تۇرغىنىدا ، تالادىن كىملەرنىڭدۇر گەپ قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى . لىن چۇڭ ئىشىككە قۇلىقىنى يېقىپ ئاڭلىغاندى ، ئۇچ كىشىنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى . ئۇلار بۇتخانىغا چېپىپ كېلىپ ، ئىشكىنى ئىتتەردى . تاش تىرەپ قويۇلغاچقا ، ئىشىك ئېچىلمىدى . ئۇچ كىشى بۇتخانىنىڭ ئايۇنىنى ئاستىدا تۇرۇپ ، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى تاماشا قىلىپ

تۇردى ۋە پاراڭغا چۈشتى :

ــ بۇ ھېيلىمىز ياخشىمىكەن ؟

ــ كۆرە بېگىم ، زىندان بېگىم ، بۇ ئىش ھەرقايسىلىرىنىڭ ئەقلى بىلەن بولدى ! پايتەختكە قايتىپ بۇنى ئەمىرگە مەلۇم قىلىمەن . ئىككىلىرىنى چوڭ ئەمەلدار قىلىپ كۆتۈرۈشكە ۋەدە قىلىمەن . ئەمدىغۇ جاڭ مەشقاۋۇلىنىڭ ياق دەيدىغان يېرى قالمىدى① .

ــ لىن چۈڭنى جايلىۋەتتۇق ، ئەمدى گاۋ يانېينىڭ كېسىلى چوقۇم ساقىيىپ كېتىدىغان بولدى .

ــ جاڭ مەشقاۋۇل دېگەن ھارامزادە «كۆيئوغلۇڭ ئالەمدىن ئۆتتى» دەپ ، ئۇچ ـ تۆت قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ ، شۇنچە يالۋۇرساقمۇ ، ياق دەپ تۇرۇۋېلىپ ، گاۋ يانېينىڭ كېسىلىنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىشىگە زامىن بولغانىدى . شۇڭا ، ئەمىر ئىككىلىرىدىن بۇ ئىشقا يارىدەم كۆرسىتىشلىرىنى سوراپ ، بىزنى ئالاھىدە ئەۋەتكەنىدى . خەيرىيەت ، بۇگۈن بۇ ئىشمۇ پۈتۈپ قالدى .

ــ مەن تامدىن ئارتىلىپ چۈشتۇم ـ دە ، ئۆپچۆرەمدىكى ئوت دۆۋىلىرىگە ئون نەچچە يەردىن ئوت ياقتىم . ئۇ نەگىمۇ قاچالمىسۇن ؟

ــ بۇ كەمگىچە كۆيۈپ بولاي دەپ قالغاندۇ !

ــ قېچىپ قۇتۇلغان تەقدىردىمۇ چېرىكلەر سامانلىقىغا ئوت قويغان جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىدۇ .

ــ شەھەرگە قايتايلى .

ــ سەل تۇرايلى ، بىرەر ـ ئىككى پارچە سۆڭىكىنى بولسىمۇ مەھكىمىگە ئالغاچ بارساق ، ئەمىر بىلەن بەگزادە كۆرۈپ ، بىزنىمۇ قولىدىن ئىش كېلىدىكەن دېسۇن .

لىن چۇڭ بۇ ئۇچەيلەننىڭ ئاۋازىدىن بىرى زىندان بېگى ، بىرى پايلاقچى لۇ چېەن ، يەنە بىرى فۇ ئەن ئىكەنلىكىنى بىلدى . «خۇدا ساقلاپتۇ مېنى ! ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشمىگەن بولسا ، بۇ مەلئۇنلار مېنى چوقۇم كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋېتەر ئىكەن» دەپ ئويلىدى ـ دە ، تاشنى ئاستاغىنا يۆتكىدى . سول قولى بىلەن ئىشىكنى شاققىدە ئېچىپ ، نەيزىنى تەڭلەپ تۇرۇپ :

ــ ھوي بەتبەختلەر ! ئەمدى نەگە قېچىشارسەن ؟ ! ــ دەپ ۋارقىرىدى .

ھېلىقى ئۇچەيلەن قاچاقچى بولۇشتىيۇ ، ئەمما ھودۇققان پېتى ياغاچتەك قېتىپ ، قىمىر قىلماي تۇرۇپ قالدى . لىن چۇڭ نەيزە بىلەن گاچ قىلىپ بىر سانجىپ ، ئاۋۋال زىندان بېگىنى يىقىتتى . پايلاقچى لۇ چېەن قورقىنىدىن جان ـ پېنى چىقىپ ، تەمتىرەپ بىر قەدەممۇ باسالماي ، «ۋاي ، ئاللا ، رەھىم قىلىڭ !» دەپ توۋلاپ يالۋۇردى . فۇ ئەن قېچىپ ئون قەدەمچە ماڭا ـ ماڭمايلا ، لىن چۇڭ قوغلاپ بېرىپ ئارقىسىدىن يۇرىكىگە ئۇدۇللاپ نەيزە بىلەن بىر سانجىۋىدى ، موكلا چۈشتى . لۇ چېەن ئەمدىلا ئۈچ ـ تۆت قەدەم مېڭىۋىدى ، لىن چۇڭ كەينىگە قايتىپ كېلىپ : «ھۇ خۇنپەر ! نەگە قاچىسەن ؟ !» دەپ ۋارقىراپ ، ياقىسىدىن تۇتۇپ دەس كۆتۈرۈپ ، قارغا ئۇردى . نەيزىنى قارغان سانجىپ قويۇپ ، كۆكرىكىگە دەسسەپ تۇرۇپ ، يېنىدىن خەنجىرىنى چىقىرىپ ، لۇ چېەننىڭ يۈزىگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ :

---

① جاڭ مەشقاۋۇل لىن چۇڭنىڭ قېينىتىسى . لىن چۇڭ سۇرگۈن قىلىنغاندىن كېيىن گاۋ يانېي (گاۋ چېۈنىڭ ئوغلى . يانېي ــ سۆڭ ۋە يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئەمەلدارلارنىڭ پەرزەنتلىرى دېگەن سۆز) بىرنەچچە قېتىم لىن چۇڭنىڭ ئايالىنى ئۆزىگە تېگىشكە زورلايدۇ . لېكىن جاڭ مەشقاۋۇل ھامان «كۆيئوغلۇم قايتىپ كېلىپ قىزىم بىلەن بىللە بولىدۇ» دەپ رەت قىلىپ ئۇنىڭغا قىزىنى بەرمەيدۇ .

ـــ ھەي خۇنپەر ! بىزنىڭ ئارىمىزدا ھېچقانداق ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىك يوق تۇرۇقلۇق ، نېمىشقا ماڭا شۇنچىۋالا قەست قىلىپ يۈرىسەن؟ «تىغ يارىسى ساقىيىدۇ ، دىل يارىسى ساقايمايدۇ» دېگەن گەپ بار . سېنىڭ دىل ئازارىڭغا رەھىم قىلغىلى بولمايدۇ ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى .

ـــ بۇ گۈناھ پېقىردا ئەمەس ، ئەمىرنىڭ بۇيرۇقى ، كەلىمەسلىككە ئىلاج قىلالمىدىم ، ـــ دەپ يالۋۇردى پايلاقچى لۇ چيەن .

ـــ ھەي قارا نىيەت ! سەن بىلەن بالا چېغىمىزدىلا دوست ئىدۇق . بۈگۈنكى كۈندە ماڭا زىيانكەشلىك قىلىپ يۈرىسەن ، بۇنى سەندىن كۆرمەي باشقىلاردىن كۆرەتتىممۇ ؟ قېنى ، خەنجىرىمنى تېتىپ كۆر ! ـــ دەپ تىللىدى ۋە لۇ چيەننىڭ چاپىنىنى يىرتىپ تاشلاپ ، خەنجىرىنى يۈرىكىگە سانجىپ بىر قايرىۋېدى ، يەتتە ئەزايىدىن قان ئېتىلىپ چىقتى . لىن چۈڭ لۇ چيەننىڭ يۈرەك ـ باغرىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، كەينىگە قارىسا ، زىندان بېگى ئۆمىلەپ ئورنىدىن تۇرۇپ قېچىشقا تەمشەلگەنكەن ، لىن چۈڭ بېرىپ ئۇنى يەرگە بېسىپ تۇرۇپ :

ـــ سەن ئەبلەخمۇ ئۆتۈپ كەتكەن قارا يۈز ئىكەنسەن ! سەنمۇ خەنجىرىمنى تېتىپ باق ! ـــ دەپ ۋارقىراپ ، «شارت» قىلىپ بېشىنى كېسىپ نەيزىگە ئاستى . يېنىپ كېلىپ ، فۇ ئەن بىلەن لۇ چيەننىڭ بېشىنىمۇ كېسىۋالدى ، خەنجىرىنى غىلاپقا سېلىپ ، ئۇچەيلەننىڭ چېچىنى چېتىپ كۆتۈرگەنچە بۇتخانىغا كىرىپ ، تاغ مۇئەككىلىنىڭ ئالدىدىكى تاۋاپ شىرەسىگە تىزىپ قويدى . ئاندىن كۆڭلىكىنى كىيىپ پوتىسىنى چىڭ باغلاپ ، كىگىز قالپىقىنى كىيدى ـ دە ، قاپاقتىكى سوغۇق مەينى ئىچىۋەتتى . يوتقان بىلەن قاپاقنى تاشلاپ قويۇپ ، نەيزىنى ئېلىپ بۇتخانىدىن چىقىپ شەرققە قاراپ ماڭدى .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . تېكىستنى تەپسىلىي ئوقۇپ ، لىن چۈڭنىڭ قانداق شەخس ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋېلىڭلار .

2 . لىن چۈڭ سامانخانىغا بارغاندىن كېيىن ، قانداق قىلىپ جازا مەزگىلىنى ئامان ـ ئېسەن ئۆتكۈزۈشنى خىيال قىلىشتىن قەتئىي كۈرەش قىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىش يولىغا ماڭدۇ . تېكىستنىڭ بېشىدىكى «قۇرۇق گەپ» بىلەن لۇ يۈخۇ (لۇ چيەن) نىڭ ساڭجۇدا پەيدا بولۇشىنىڭ لىن چۈڭنىڭ ئىدىيىدە ئۆزگىرىش قىلىشىنى ئىپادىلەشتە قانداق رولى بار ؟

3 . تېكىستتىكى مەنزىرە تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ ھېسسىياتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە كەيپىيات يارىتىپ بېرىدۇ ، شۇنداقلا ئۇلار ۋەقەلىك تەرەققىياتى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ . لىن چۈڭ سامانخانىغا كەلگەندىن كېيىنكى بىر مەزگىللىك ۋەقەلىكلەردە ئاپتور ئىخچام قىلىپ بىرنەچچە قېتىم سوغۇق شامال ۋە قېلىن قارنى يازىدۇ ، بۇ قىسقا تەسۋىرلەر قانداق كەيپىياتنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ ، پېرسوناژلارنىڭ قانداق ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ۋەقەلىكنىڭ تەرەققىياتى بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى

بار ؟

4 . «سۇ بويىدا» رومانىنىڭ پېرسوناژلارنى تەسۋىرلەش جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيىتى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى ئاساسلىق پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازى ناھايىتى جانلىق سۇرەتلەپ بېرىلگەندىن تاشقىرى ، ئانچە كۆپ تەسۋىرلەنمىگەن ئىككىنچى ئورۇندىكى پېرسوناژلارنىڭمۇ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى روشەن گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ . بۇنى تۆۋەندىكى پارچىدىنمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ . بۇ پارچىدا بىرنەچچە كىشىنىڭ دېئالوگى يېزىلغان بولۇپ ، ئاپتور دېئالوگلارنىڭ كىمنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمىگەن بولسىمۇ ، كىتابخانلارنىڭ بۇ دېئالوگلارنىڭ كىمنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشى تەس ئەمەس . سىلەر ① دىن ⑨ غىچە بولغان دېئالوگلارنىڭ قايسىسى كىمنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىڭلار ۋە نېمە ئۈچۈن شۇنداق قارىغانلىقىڭلارنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

«ئۇچ كىشى بۇتخانىنىڭ ئايۋىنى ئاستىدا تۇرۇپ ، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى تاماشا قىلىپ تۇردى ۋە پاراڭغا چۈشتى :

① ــ بۇ ھېيلىمىز ياخشىمىكەن ؟

② ــ كۆرە بېگىم ، زىندان بېگىم ، بۇ ئىش ھەرقايسىلىرىنىڭ ئەقلى بىلەن بولدى ! پايتەختكە قايتىپ بۇنى ئەمىرگە مەلۇم قىلىمەن . ئىككىلىرىنى چوڭ ئەمەلدار قىلىپ كۆتۈرۈشكە ۋەدە قىلىمەن . ئەمدىغۇ جاڭ مەشقاۋۇلنىڭ ياق دەيدىغان يېرى قالمىدى .

③ ــ لىن چۈڭنى جايلىۋەتتۇق ، ئەمدى گاۋ يانېينىڭ كېسىلى چوقۇم ساقىيىپ كېتىدىغان بولدى .

④ ــ جاڭ مەشقاۋۇل دېگەن ھارامزادە «كۈيئوغلۇڭ ئالەمدىن ئۆتتى» دەپ ، ئۇچ ـ تۆت قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ ، شۇنچە يالۋۇرساقمۇ ، ياق ، دەپ تۇرۇۋېلىپ ، گاۋ يانېينىڭ كېسىلىنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىشىگە زامىن بولغانىدى . شۇڭا ، ئەمىر ئىككىلىرىدىن بۇ ئىشقا ياردەم كۆرسىتىشلىرىنى سوراپ ، بىزنى ئالاھىدە ئەۋەتكەنىدى . خەيرىيەت ، بۇگۈن بۇ ئىشمۇ پۈتۈپ قالدى .

⑤ ــ مەن تامدىن ئارتىلىپ چۈشتۇم ـ دە ، ئۆپچۆرەمدىكى ئوت دۆۋىلىرىگە ئون نەچچە يەردىن ئوت ياقتىم . ئۇ نەگىمۇ قاچالىسۇن ؟

⑥ ــ بۇ كەمگىچە كۆيۈپ بولاي دەپ قالغاندۇ !

⑦ ــ قېچىپ قۇتۇلغان تەقدىردىمۇ چېرىكلەر سامانلىقىغا ئوت قويغان جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىدۇ .

⑧ ــ شەھەرگە قايتايلى .

⑨ ــ سەل تۇرايلى ، بىرەر ـ ئىككى پارچە سۆڭىكىنى بولسىمۇ مەھكىمىگە ئالغاچ بارساق ، ئەمىر بىلەن بەگزادە كۆرۈپ ، بىزنىمۇ قولىدىن ئىش كېلىدىكەن دېسۇن . »

13 . خەن يۈ نەسرلىرىدىن ئۆرنەكلەر

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

خەن يۈ (مىلادىيە 768 ـــ 824) بۇيۇك تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر يازغۇچى ، شائىر ۋە پەيلاسوپ . خېنەن ئۆلكىسىنىڭ خېياڭ ناھىيىسى (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ مېڭشيەن ناھىيىسى) دىن . ئۇ ئۈچ يېشىدا ئاتا ـ ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ ، يەڭگىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسۈپ چوڭ بولغان ، كىچىكىدىن تارتىپ كۆپ كىتاب ئوقۇپ ، ھەرقايسى ئېقىمدىكىلەرنىڭ تەلىماتلىرىنى پىششىق ئىگىلەپ ، خېلى مۇكەممەل بىلىم ئالغان ، 25 يېشىدا تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ، 29 يېشىدا مەنسەپتە ئولتۇرغان . ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ ئوردىدا خېلى مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن . خەن يۈ ئوردىغا سادىق ، تۈز كۆڭۈل ، مەردانە ئادەم بولغاچقا ، ئىككى قېتىم خانغا مەكتۇپ سۇنۇپ ، ئىككى قېتىم ۋەزىپىسىنى تۆۋەنلىتىۋېتىش جازاسىغا ئۇچرىغان .

خەن يۈنىڭ سىياسىي تەشەببۇسى ۋە بەدئىي ئىجادىيىتىدىن ، ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىنىڭ بىرقەدەر مۇرەككەپلىكى كۆرۈلىدۇ . ئۇنىڭ پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ يۇقىرى قاتلىمى بىلەن بەزىبىر ئىختىلاپلىرىمۇ بار ئىدى . چۈنكى ئۇ ھوقۇقنى مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمىنى ھىمايە قىلىپ ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ جايلارنى بۆلۈپ باشقۇرۇشىغا قارشى ئىدى . بۇددا دىنىدىن ئادا ـ جۇدا بولۇشنى ، نامۇۋاپىق سىياسىي تەدبىرلەرنى ئۆزگەرتىشنى تەشەببۇس قىلاتتى . ئەمما ئۇ بىر قىسىم ساختا ئەمەلدار ـ تۆرىلەرنىڭ چىرىك كۇچلىرىنى ھىمايە قىلىپ ، ئىسلاھاتچىلار گۇرۇھىغا قارشى چىققانىدى . ئۇ قەدىمكى يېزىقتىكى نامۇناسىلىق ھەرىكىتىنىڭ تەشەببۇسچىسى ئىدى ، شەكىلۋازلىققا قارشى تۇرۇپ ، نەسرىي ئەسەرلەر يېزىشنى ، ئەسەرنىڭ مەزمۇنىغا ئەھمىيەت بېرىشنىڭ لازىملىقىنى تەكىتلىگەنىدى . لېكىن ئۇنىڭ پەلسەپىۋى كۆز قارىشى ئىدىئالىزمچە ئىدى . يېزىقچىلىق جەھەتتە ، خەن يۈ قەدىمكى سۆز ـ ئىبارىلەر ھەم ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ ، رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى ، ئاپتورنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغان بەدئىي تىل يارىتىشنى ، جۈملىدىن ئەركىن ، راۋان ھەم يېڭى بىر شەكىل يارىتىشنى تەشەببۇس قىلغان ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تىرىشقانىدى . ئۇنىڭ 700 پارچىدىن كۆپ شېئىر ۋە نەسرىي ئەسىرى ئاشۇ تىرىشچانلىقىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك مېۋىلىرىدۇر .

(1) تۆھمەتخورلۇق توغرىسىدا

بۇرۇنقى زامانىنىڭ ئالىيجانابلىرى ئۆزلىرىگە ناھايىتى چىڭ تەلەپ قويۇاتتى ، باشقىلارغا كەڭ قورساق ئىدى ، ئۇلارغا ھەرگىزمۇ زىيادە تەلەپ قويمايتتى . ئۆزلىرىگە قاتتىق تەلەپچان بولغانلىقى ئۈچۈن ، ھۇرۇن ، ئېرىنچەك ئەمەس ئىدى . باشقىلارغا كەڭ قورساق بولۇپ ئارتۇق تەلەپ قويمىغانلىقى ئۈچۈن ، كىشىلەرمۇ ئۆز ئىشلىرىنى قېتىرقىنىپ ئوبدان ئىشلەيتتى . ئۇلار قەدىمكى زاماندا ئۆتكەن شۇن ناملىق بىر كىشىنىڭ دىيانەتلىك ، مەرد ئادەم ئىكەنلىكىنى

ئاڭلاپ ، شۇننىڭ قانداق قىلىپ شۇنداق ئادەم بولالىغانلىقى توغرىسىدا ئىزدىنىپ ، «ئۇ ئادەم بولسا بىزمۇ ئادەم ؛ ئۇ شۇنداق بولالىغان يەردە بىز نېمە ئۈچۈن بولالمايمىز ! » دېيىشىپ-تۇ - دە ، شۇننى ئۆزلىرىگە ئۈلگە قىلىپ ، يېتەرسىزلىكلىرىنى قانداق قىلىپ تۈگىتىش ، ئارتۇقچىلىقلىرىنى قانداق قىلىپ ئاۋۇتۇش ھەققىدە ئەتىدىن - كەچكىچە باش قاتۇرۇپتۇ . ئۇلار بۇرۇنقى زامانداا ئۆتكەن جۇ گۇڭنىڭ پەزىلەتلىك ، قابىل ئادەم ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئۇنىڭ قانداق قىلىپ شۇنداق ئادەم بولالىغانلىقى ئۈستىدە ئىزدىنىپ ، «ئۇمۇ ئادەم ، بىزمۇ ئادەم ، ئۇنىڭ قىلغىنىنى بىز نېمە ئۈچۈن قىلالمايمىز ! ؟ » دېيىشىپتۇ - دە ، جۇ گۇڭنى ئۈلگە قىلىپ ، كەمچىلىكلىرىنى قانداق قىلىپ تۈگىتىش ، ئۈتۈقلىرىنى قانداق قىلىپ جارى قىلدۇرۇش ھەققىدە كۈن بويى باش قاتۇرۇپتۇ . شۇن ، جۇ گۇڭلار دانىشمەنلەر ئىدىكى ، كېيىنكىلەرنىڭ ئۈلارغا يېتىشەلىگىنى يوق . بۇ ئەھۋالنى ئۇققان ئالىيجانابلار : «شۇندەك ، جۇ گۇڭدەك بولالمىغانلىقىمىز بىزنىڭ چوڭ ئەيىب - نۇقسانىمىزدۇر ! » دېيىشتى . ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇش دېگەن مانا شۇ ! ئەمما ، ئۇلار : «ئۇ كىشى مۇنۇ ئىشلارنى قىلالىغان-كەن ، ئۇنى كامالەتكە يەتكەن ئادەم دېسە بولغۇدەك» دەپ ، باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىنىلا كۆرۈپ ، ئۇلارغا ئۇنداق ياكى مۇنداق تەلەپ قويمىغان . كىشىلەرنىڭ نەق ئىپادىسىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئىلگىرى ئۇنى قىلغان ، بۇنى قىلغان دەپ ئەيىبىنى ئېچىپ ئولتۇرمىغان . كىشىلەر-نىڭ پايدىلىق خىزمەتلىرىگە يارىشا ياخشىلىققا ئېرىشەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەشكەن . بىرەر ياخشى ئىش قىلىش ئاسان ، بىرەر ھۇنەرنى ئۆگىنىۋېلىشمۇ ئوڭاي بولسىمۇ ، ئەمما شۇ چاغدىكى ئالىيجانابلار باشقىلارغا «شۇنچىلىك بولالىغانلىقى چوڭ ئىش» ، «قولىدىن شۇنداق ئىشلارنىڭ كەلگەنلىكى ئاددىي گەپ ئەمەس» دېگەن پوزىتسىيىدە بولغان . باشقىلارغا كەڭ قورساق بولۇش ھەم زىيادە تەلەپ قويماسلىق دېگەن مانا شۇ ئەمەسمۇ ؟

ھازىرقى كاتتىلار ئۇنداق ئەمەس . ئۇلار باشقىلارغا توققۇزى تەل بولۇشى لازىم ئىدى دېگەن تەلەپنى قويۇپ ، ئۆزلىرىگە ئەڭ ئەقەللىي تەلەپنىمۇ قويمايدۇ . باشقىلارغا تەلەپنى قاتتىق ھەم يۇقىرى قويغاچقا ، كىشىلەر ئىشنى ئەرزىگۈدەك ئورۇنداشقا ئامالسىز قالىدۇ . بۇ كاتتىلار ئۆزلىرىگە ھېچقانچە تەلەپ قويمىغاچقا ، قولغا كەلتۈرگەن ھاسىلاتلىرىمۇ چاغلىق . ئۇلار ھېچبىر ئارتۇقچىلىقى بولمىسىمۇ ، «شۇنچىلىك قىلغانلىرىم كۇپايە» دەيدۇ . بىرەر ئىقتىدارى بولمىسىمۇ ، «قولۇمدىن شۇنچىلىك ئىشلار كەلگەندىكىن بولمىدىمۇ» دەيدۇ . ئۇلار كۆرۈنۈشتە تىرە تاراقلىتىپ ، خەقنىڭ كۆزىنى بويىسا ، ئىچكى جەھەتتە ۋىجدانىنى ئالدايدۇ ، تىرىقچىلىق نەتىجىگە ئېرىشمەيلا قوشقۇنغا ئولتۇرۇۋالىدۇ . باشقىلار ئۇستىدە توختالغاندا ، ئۇلار : «بۇ كىشىنىڭ بۇنداق ئارتۇقچىلىقى بولغىنى بىلەن ماختاشقا ئەرزىمەي-دۇ» ، «بۇ كىشىنىڭ بۇنچىلىك بىكىسىنىڭ تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق» دەيدۇ . باشقىلارنىڭ ئاز - تولا كەمچىلىكىنى تېپىۋالسا ، ئۇ كىشىنىڭ باشقا تەرەپلىرىنىڭ قانداقلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىدۇ . باشقىلارنىڭ كونا خاتالىقىغا ئېسىلىۋېلىپ ، ئۇ كىشىنىڭ نەق ئىپادىسىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرمەيدۇ ۋە باشقىلار يۈز - ئابرۇي تېپىپ قالارمىكىن دەپ غەم يەپ ، ئەتىدىن - كەچكىچە دەككە - دۈككە ئىچىدە يۇرىدۇ . باشقىلاردىن توققۇزى تەل بولۇشنى تەلەپ قىلغانلىق مانا شۇ ئەمەسمۇ ؟ مانا بۇ ، ئۆزىگە ئادەتتىكى كىشىلەرگە قويۇلىدى-غان تەلەپنىمۇ قويماي ، باشقىلارنى ئەۋلىيا - پەيغەمبەرلەرگە قويۇلىدىغان شەرت بىلەن ئۆلچىگەنلىكتۇر .

ھالبۇكى ، بۇنىڭ ئىدىيىۋى يىلتىزى بار ، ئۇ ـــ ھۇرۇنلۇق ۋە ئىچى تارلىقتۇر . ئادەمنىڭ ھۇرۇنى ئالغا ئىنتىلمەيدۇ ، ئىچى تارى باشقىلارنىڭ ئىلگىرىلەپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىدۇ .

(2) ئۇستاز تۇتۇش ھەققىدە

قەدىمكى زاماندا ئۆتكەن بارچە مەرىپەت تەلەپكارلىرىنىڭ ئۇستازى بولغان . ئۇستاز ـــ ئىلىم ـ بىلىم ئۆگىتىپ ، چىگىش ، قىيىن مەسىلىلەرنى يېشىپ بەرگۈچىدۇر . دۇنيادا تۇغما بىلىم ئىگىسى يوق . شۇڭا ، ئادەم مۇرەككەپ ، قىيىن مەسىلىلەرگە يولۇقۇپلا تۇرىدۇ . گۇمانلىق ، چىگىش مەسىلىگە يولۇققاندا ئۇستازدىن تەلىم ئالمىغاندا ، ئۇنداق مەسىلە مەڭگۈ ئايدىڭلاشمايدۇ . بۇ دۇنياغا سەندىن بۇرۇن كۆز ئاچقانلار ئىلىم ـ بىلىمنىمۇ سەندىن ئىلگىرى ئىگىلىگەن ، ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشىڭ كېرەك . دۇنياغا سەندىن كېيىن تۇرەلگەن بولسىمۇ ، سېنىڭ بىلمەيدىغانلىرىڭنى بىلىدىغانلا بولسا ، ئۇنىمۇ ئۇستاز تۇتۇشۇڭ لازىم . سېنىڭ ئۆگىنىدىغىنىڭ ـــ بىلىم ، شۇنداق ئىكەن ، ئۇنىڭ يېشىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى بىلەن ھېسابلىشىش نە ھاجەت ؟ گەپ شۇكى ، مەرتىۋىسى مەيلى يۇقىرى ، مەيلى تۆۋەن بولسۇن ؛ يېشى مەيلى چوڭ ، مەيلى كىچىك بولسۇن ، بىلىم كىمدە ئىكەن ، مۇئەللىم ، ئۇستاز دېگەن ئەنە شۇ !

ھەي ئىسىت ! بىلىملىكلەرنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتۇپ ئۆگىنىدىغان كەيپىيات يوقاپ كەتكىلى ناھايىتى ئۇزاق بولدى ! كىشىلەرنى غاپىللىقتىن خالىي قىلىش بەكمۇ تەس بولۇپ قالدى ! بۇرۇنقى دانىشمەنلەر بىلىمى ئادەتتىكى كىشىلەردىن خېلىلا ئۇستۇن تۇرۇقلۇقمۇ ، يەنە ئۇستازنىڭ كەينىدە يايپېتەك بولۇپ يۈرۈپ ساۋاق ئالاتتى . ھازىرقى كىشىلەرنىڭ قورسىقىدىكى ئۇمىچى دانىشمەنلەرنىڭكىدىن خېلىلا كەم تۇرۇقلۇقمۇ ، بىلىملىكلەرنى ئۇستاز تۇتۇپ ئۆگىنىشتىن نومۇس قىلىدۇ . شۇ ۋەجدىن دانىشمەنلەر تېخىمۇ ئاقىللاشتى ، نادانلار تېخىمۇ چاكىنىلاشتى . مېنىڭچە ، دانىشمەنلەرنىڭ دانىشمەن بولالىشى ، نادانلارنىڭ نادان بولۇپ قېلىشىدىكى سەۋەب ئەنە شۇدۇر . شۇنداق كىشىلەرمۇ بارکى ، بالىسىغا كۆيۈنۈپ ، ئۇنىڭغا ناھايىتى كامىل ئۇستاز تاللايدۇ ، لېكىن ئۆزلىرى خەقنى ئۇستاز تۇتۇپ ئۇنىڭدىن سوراپ ئۆگىنىشنى نومۇس دەپ بىلىدۇ ، بۇ ئەخمەقلىق ـ تە ! ئۇستازنىڭ بالىغا ئۆگىتىدىغىنى ، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك ، نەزەرىيە خاراكتېرلىك ئىلىم ـ بىلىم ئۆگىتىش ، ياكى چىگىش ، مۇشكۇل مەسىلىلەرنى يېشىپ چۈشەندۈرۈش بولماستىن ، بەلكى كىتاب ئوقۇشنى ئۆگىتىش ۋە جۈملىلەرنى تەھلىل قىلىپ بېرىشتىنلا ئىبارەت . دېمەك ، ھېلىقىلارنىڭ بالىسى كىتاب ئوقۇغاندا جۈملىلەرنى چۈشەنمىسە ئۇستازدىن سوراشنى بىلگەن . لېكىن ئۆزى مۇرەككەپ ، قىيىن مەسىلىلەرگە دۇچ كەلگەندە ، ئۇستازغا ئىلتىجا قىلىشتىن باش تارتقان ، كىچىك جەھەتتە ئۆگىنىش تەلەپكارى بولۇپ ، چوڭ مەسىلىلەردە ئۆگىنىشتىن ۋاز كەچكەن . بۇنداق ئادەمنىڭ ئەقلىنى قاغا چوقۇۋالغانمۇ قانداق ؟ باخشى ، سازەندە ۋە باشقا ھۈنەرۋەنلەر بىر ـ بىرىنى ئۇستام دەپ نومۇس دەپ قارىمايدۇ . زىيالىي ئېسىلزادە ئېقىمىدىكىلەر بولسا ، بىرەرسىنىڭ پالانچى مېنىڭ ئۇستازىم ياكى مەن ئۇنىڭ تالىپ ـ شاگىرتى دېگەنلىكىنى ئاڭلاپ قالسا ، ھەجىيىشىپ ئۇنى زاڭلىق قىلىدۇ . بۇنىڭ سەۋەبىنى سورىسا ، ئۇلار : «ئۇ ئىككىسىنىڭ يېشى تەڭ ، بىلىمىمۇ بىر ـ بىرىنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ» دەيدۇ . ئۇلارچە ، مەرتىۋىسى ئۆزىنىڭكىدىن تۆۋەن ئادەمنى ئۇستاز دېسە سەت بولار ئىمىش ، مەرتىۋىسى ئۆزىنىڭكىدىن ئۇستۇن ئادەمنى ئۇستاز تۇتسا ، ئۇنىڭغا خۇشامەت قىلغانلىق بولار ئىمىش . ھەي ، بىلىم ئىگىسىنى ئۇستاز تۇتۇپ ئۇنىڭدىن ئۆگىنىدىغان كەيپىياتنىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى مانا شۇنىڭدىن ئايان ئەمەسمۇ ! باخشى ، سازەندە ۋە باشقا ھۈنەرۋەنلەرنى ئېسىلزا-

دىلەر كۆزگە ئىلمايدۇ ، لېكىن ھازىرقى ئېسىلزادىلەرنىڭ ئۇلارچىلىك ئەقلى - زېھنى يوق ، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەسمۇ !

دانىشمەنلەرنىڭ ئۇستازى بىرلا بولمايدۇ . كۇڭزى ئۆز زامانىسىدا ئۆتكەن تەنزى ، چاڭ خۇڭ ، شي شياڭ ۋە لاۋۇنلەرنى ئۇستاز تۇتقان . تەنزى قاتارلىقلار ئەخلاق - پەزىلەت ۋە ئىلىم جەھەتتە كۇڭزىغا يېتەلمەيتتى . كۇڭزى : «ئۇچ ئادەم بىللە يۈرگەن بولساق ، شۇلاردىن بىرى جەزمەن مېنىڭ ئۇستازىمدۇر » دېگەن . شۇڭا ، شۇنداق ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇكى ، ئوقۇغۇچىنىڭ ئۇستازىچىلىك بولالماسلىقى ناتايىن ، ئۇستازنىڭ ئوقۇغۇچىسىدىن دانا بولۇشمۇ ناتايىن ، بىلىم ئىگىلەشتە ئىلگىرى - كېيىنلىك بولىدۇ ، ئىلىم ۋە كەسىپ جەھەتتە ھەركىمنىڭ ئۆزگىچە مەخسۇس ئارتۇقچىلىقى بولىدۇ ، خالاس .

لى ئائىلىسىنىڭ لى پەن ئاتلىق 17 ياشقا كىرگەن ئوغلى كلاسسىك ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا ھېرىسمەن بولۇپ قاپتۇ ، ئۇنىڭ ھەر خىل دەستۇر ، قىسسەلەردىن بىلمەيدىغىنى يوق ، ئەمما ئاشۇ بالا كىشىنى ئۇستاز تۇتۇشنى يامان بىلىدىغان ناچار كەيپىياتقا بويۇن ئەگمەي ، مېنى ئۇستاز تۇتتى . مەن ئۇنىڭ قەدىمكى زاتلارنىڭ ئۇستاز تۇتۇپ ئۆگىنىدىغان پەزىلىتىنى ئىشقا ئاشۇرغانلىقىغا ئاپىرىن ئېيلەپ ، مۇشۇ «ئۇستاز تۇتۇش ھەققىدە » نى يېزىپ ، ئۇنىڭغا تەقدىم قىلدىم .

(3) بىلىم ئېلىش ھەققىدە مۇلاھىزە

گوزى ئەپەندى[1] سەھەردىلا خانلىق مەدرىسىگە كىرىپ ، تالىپلارنى ياتاق پەلەمپىيىنىڭ ئالدىغا يىغىدى ۋە ئۇلارغا تەلىم بېرىپ مۇنداق دېدى :

— مۇكەممەل ئىلىم - بىلىمگە ئىگە بولۇش تىرىشچانلىققا باغلىق بولسا ، ئۆگىنىشتىن مەنپەئەتسىز قېلىش ئويۇن - تاماشىغا بېرىلىپ كەتكەنلىكتىندۇر ؛ ئەخلاق - پەزىلەتلىك بولۇش پىكىرچانلىققا باغلىق بولسا ، بۇزۇلۇپ كېتىش ئۆزىگە مەسئۇلىيەتسىزلىك پوزىتسىيىسىدە بولغانلىقتىندۇر . بۇگۈنكى زامان ئاقىل پادىشاھ بىلەن دانىشمەن ۋەزىر دەۋرى سۈرۈۋاتقان زامان ، دۆلەتنىڭ قانۇن - نىزاملىرى تولۇق تۈرغۇزۇلدى . ئىچى يامان ، ناكەس ، ئالا كۆڭۈل ئادەملەر شاللاپ چىقىرىلىپ ، ھەم پەزىلەتلىك ، ھەم ئىختىساسلىق كىشىلەر ھۆرمەتلەندى ، مەرتىۋىسى ئۆستۈرۈلدى . قولىدىن ئانچە - مۇنچە ئىش كېلىدىغانلىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىگە لايىق خىزمەت بېرىلدى . ئازدۇر - كۆپتۇر ئارتۇقچىلىقى بار ئادەمدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەنمەي قالغىنى يوق . دېمەك ، قېزىش ، يىغىش ، پەرق ئېتىش ، تاللاش ۋە سۈرتۈش ئارقىلىق ، گۆھەرلا بولسا ، يالتىراش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى . قورسىقىدا تۇزۇك ئۇمىچى يوق بەزەن ئادەملەر تەلىيى ئوڭ كېلىپ ، غەلۋىرىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولۇشمۇ مۇمكىن ، لېكىن بىلىم ئىگىلىرىنىڭ ئەتىۋارلانماي كۆمۈلۈپ قالغانلىقىنى بىر كىم كۆرسىتىپ بېرەلەمدۇ ؟ دېمەكچى بولغىنىم شۇكى ، ئوقۇۋاتقان ھەر بىرىڭلار مۇكەممەل ئىلىم - بىلىم تەھلىل قىلالماسلىقتىنلا غەم قىلىڭلاركى ، بۇ ئىشقا مەسئۇل ئەمەلدارلارنىڭ ئاقىلانە بولماي قېلىشىدىن زادى ئەندىشە قىلماڭلار ؛ ئەخلاق - پەزىلەتلىك بولالماي قېلىشىڭلاردىن غەم قىلىڭلاركى ، بۇ خىزمەتنى باشقۇرىدىغان مەنسەپدارلارنىڭ لىللا بولالماسلىقىدىن ئەنسىرىمەڭلار .

گوزى جانابلىرىنىڭ گەپ - سۆزى تۈگە - تۆگىمەستىنلا ، تالىپلار قاتارىدىن بىرى كۆلۈپ قويۇپ :

ـــ ئۇستاز ، بىزنى گوللىماقچى بولۇۋاتىلا ! بىز ئۆزلىرىنى ئۇستاز تۇتۇپ ، مەرىپەت يولىدا ئەجىر سىڭدۈرۈپ كېلىۋاتقىلى ئۇزۇن يىللار بولدى ، بۇ جەريانىدا سىلى ئالتە خىل كەسىپ ـ ھۈنەرنىڭ دەستۇرلىرىنى ئېغىزلىرىدىن چۈشۈرمەي يادلاپ كەلدىلە ، ھەرقايسى ئېقىم ئۆلىمالىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئارام ئالماي ئوقۇپ تۈردىلا ؛ قىسسىلەرنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرىنىڭ نېمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى زادىلا ئوتتۇرىغا قويماي ئۆتكۈزۈۋەتمىدىلە ؛ ئىلمىي پەرەز خاراكتېرىدىكى ئەسەر بولسا ، ئۇنىڭ چوڭقۇر پىكىرلىرىنىڭ تېگىگە يەتمىگۈچە ئىزدىنىشنى ھەرگىز توختاتمىدىلا ؛ ئۆگىنىشنىڭ ھاسىلاتلىق بولۇشىنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈپ ، چوڭ بولسۇن ، كىچىك بولسۇن ، ھېچقانداق مەسىلىنى قول ئۈچىدا ئۆتكۈزۈۋەتمىدىلە ؛ ھەربىر يىلنى بۇ باشتىن ئۇ باشقىچە ھەمىشە شام ـ چىراغ بىلەن كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ جاپا ـ مۇشەققەت ئىچىدە ئۆتكۈزدىلە . ئۇستازىم ، ئۆزلىرىنى ئىلىم ـ بىلىمگە ئىنتايىن تىرىشچانلىق بىلەن بېرىلگەن دېسەك ھەق بولىدۇ . كۈڭزى ئىلمىغا يات بولغان تەلىماتلارغا قارشى تۇرۇپ ، بۇددا دىنى ۋە داۋجياۋ دىنىغا تاقابىل تۇرۇپ ، كۈڭزى ئىلمىنىڭ كەمتۈك ياكى چالا بولۇپ قالغان يەرلىرىنى تولۇقلاپ ، ئۇنىڭ پىكىرلىرىنىڭ بەك سىرلىق ۋە خۇپىيانە بولۇپ قالغان تەرەپلىرىنى يېشىپ شەرھلەپ ، تولىلىقىدىن باش ـ ئايىغىنى تاپقىلى بولمايدىغان ، زەئىپلىشىپ يوقىلىپ كېتىشكە ئاز قالغان كۈڭزى ئىلمىنىڭ سىستېمىلىرىنى تەرەپ ـ تەرەپلەردىن ئىزدەپ تېپىپ ، ئۇنىڭغا يېراق قەدىمكى زامانىدىن باشلاپ ۋارىسلىق قىلىشنى ئەملگە ئاشۇردىلا ، جۇملىدىن تېشىپ ، يامراپ كەتكەن دەريا ئېقىنلىرىنى توغانلاپ توسۇپ ، ھەممىسىنىڭ يۆنىلىشىنى كۈن چىقىش تامان توغرىلاپ ، دېڭىز ـ ئوكيانغا باشلىدىلا ـ دە ، باشقا ياققا ئېغىپ كەتكەن دەھشەتلىك دولقۇنىنىڭ بوينىنى رۇسلاپ ، خەۋپلىك ئاقىۋەتتىن ساقلىدىلا . مۇشۇ بىر قاتار خىزمەتلىرىگە ئاساسەن ، ئۇستازىم ، ئۆزلىرىنى كۈڭزى ئىلمىغا تۆھپە قوشقان تۆھپىكار دېسەك ھەرگىز خاتالاشمايمىز . قويۇق ئالاھىدىلىكى ئەرگە ئىگە قەدىمكى كىتابلار ئۇستىدە مۇتالىئە يۈرگۈزۈپ ، ئۇنىڭ مېغىزىنى قايتا ـ قايتا چاينىپ ، جەۋھەرلىرىنى سۈمۈرۈۋالدىلا . ماقالە يازغانلىرىدا ، قىرائەتخانىدىكى شۇنچە كىتابلاردىن ئۆزۈق ئالماي قالغانلىرى قالمىدى . ئەڭ بۇرۇنقى كىتابلاردىن مەزمۇنى ئىنتايىن چوڭقۇر ، كونا ۋە كەڭ بولغان «نەسرنامە» ئىچىدىكى «يۇـ شۇنىڭ تارىخى» ، «شىيا سۇلالىسى تارىخى» دېگەن پارچىلارنى ، شۇنىڭ ئىچىدىن يەنە سۆز ـ ئىبارىلىرى غەيرىي ، تېتىقسىز ۋە چۈشىنىكسىز بولغان «جۇ سۇلالىسى تارىخى» ، «شاڭ سۇلالىسى تارىخى» نى ، تىلى تولىمۇ ئىخچام ، مۇكەممەل بولغان «ئەمىنىيە» نى ، تىلى راۋان ۋە ھەشەمەتلىك بولغان «زو چىيۇمىڭ تەپسىرى» نى ، مەزمۇنى ئاجايىپ ـ غارايىپ ، ئەمما قانۇنىيەتلىك بولغان «پالنامە» نى ۋە ئىدىيىۋىلىكى ساپ ، توغرا ، تىلى رەڭدار ، گۈزەل بولغان «نەزمىنامە» قاتارلىقلارنى ئۆگىنىشتىن باشلاپ ، كېيىنكى زامانلاردا دۇنياغا كەلگەن «جۇاڭزى» ، «جۇدا-لىق زارى» ، سىما چىيەننىڭ «تارىخنامە» نامىلىق ئەسىرى ، ياڭ شىيۇڭ ، سىما شياڭرۇ[2] لارنىڭ شېئىرىي بېغىشلىمىلىرىغىچە بولغان كلاسسىكلارنى ئوقۇپ تۈگەتتىلە . بۇ ئەسەرلەر ماھارەت جەھەتتە تەڭ ئۇستۇنلۇكتە تۇرسىمۇ ، لېكىن ھەرقايسىسىنىڭ ئۇسلۇبى ئۆزگىچە . شۇڭا ، ئۆزلىرى يازغان ماقالىلەرنىڭمۇ مەزمۇنى كەڭ ھەم مول ، پىكىرلىرى مۇكەممەل ھەم چوڭقۇر ، ئۇنىڭ ئۇستىگە تىلى ھەيۋەتلىك ھەم ئاجايىپكى خۇددى مەۋج ئۇرۇپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئېقىنىدەك راۋان . ئۆزلىرى بالىلىق دەۋردىن باشلاپلا ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى ئوبدان چۈشەنگەن ۋە يولىنى تېپىۋالغان ، ئەمەلىيەتكىمۇ ئىزچىل دادىل بولۇپ كەلدىلە . ئەل قاتارىغا قوشۇلغاندىن كېيىنمۇ ئادەمگەرچىلىكىنىڭ قائىدىلىرىنى پىششىق بىلگەنلىكىلىرى ئۈچۈن ،

قىلغان ھەرقانداق ئىشلىرى ئەقىلگە مۇۋاپىق بولدى . جۇملىدىن ئۆزلىرى جامائەت ئارىسىدىكى ئىنتايىن تاكامۇللاشقان ئەربابقا ئايلاندىلا . ئەمما ، ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا ، سىلى باشقىلارنىڭ نەزەرىدە ئىشەنچسىز ئادەم بولۇپ كەلدىلە . شەخسىي مۇناسىۋەتتىمۇ دوست ـ ئاغىنىلىرىدىنمۇ يارىدىمگە مۇشەررەپ بولالىغانلىرى يوق ؛ يا ئالغا چامدىيالماي ، يا ئارقىغا دەسسىيەلمەي تەڭلىكتىلا بولۇپ كەلدىلە . سىلىگە ھە دېگەندىلا جىنايەتلەر يۈكلىنىپ تۇردى . مەركىزىي تەپتىش بېگى بولۇپلا ، ياڭشەن ناھىيىسىنىڭ ئامبالىلىقىغا چۈشۈرۈۋېتىلدىلە . خانلىق مەدرىسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەيىنلەنگەن بولسىلىمۇ ، بۇ ئىشى يوق ۋەزىپە بولغاچقا ، ئۇچ يىلدىن بۇيان سىياسىي ئىقتىدارلىرىنى جارى قىلدۇرۇشقا ھېچ ئىمكانىيەت بولمىدى . تەقدىر سىلىنى ھەمىشە رەقىبلىرى بىلەن روبىرو قويدى ، پات ـ پاتلا پەشۋالىنىپ ، بەرھەم يەپ تۇردىلا ! ئايال كۈنلىرىدە بالا ـ چاقىلىرى يالاڭ قالغانلىقى ۋەجىدىن سوغۇق ئازابىنى تارتتى . مەمۇر-چىلىق بولغان ئەھۋالدىمۇ خوتۇنلىرى ئاچارچىلىق دەستىدىن ئىڭراپ كەلدى . ئالتە كۈنلۈك بۇ ئالەمدە ياشىتىكى چاچنىڭ چۈشۈپ ، ئېغىزدىكى چىشنىڭ تۆكۈلۈپ كېتىۋاتقانلىقىغا قارىماي ، شۇنچىۋالا قىلىپ كېتىشنىڭ نېمە پايدىسى ؟ ئۆزلىرى مۇشۇ مەسىلىلەرنى ئويلاشنى بىلمەيدۇ ، ئەكسىچە ياشقىلارغا تەلىم بەرگەنلىرى نېمىسى ! ـــ دېدى .

ـــ ھوي ، ئالدىمغىراق كېلىنىڭ ! ـــ دېدى گوزى ئەپەندى بۇنىڭغا جاۋابەن ، ـــ چوڭ ياغاچ لىم بولىدۇ ، كىچىك بادرا ۋاسىغىلا يارايدۇ . بالا ياغاچ ، ئوتتۇراخىر ، چوڭ ـ كىچىك تۇۋرۈك ، بوسۇغا ، كېشەك ، ئىشىك ، كىلتان دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق لازىملىق ئورنى بولىدۇ . شۇلارنى جاي ـ جايىغا قويۇپ ، ئۆينى پۈتتۈرۈپ چىقىش ياغاچچىنىڭ ماھارىتىگە باغلىق . توشقان ئوتى ، قىزىل لاك ، گاستىرودىيە ، قۇتلۇق گىياھ ، پاقا يوپۇرمىقى ، جىن تاماكىسى ، دۇمباقىقا ئىشلىتىلگەن كونا تېرە دېگەنلەرنى يېغىپ ساقلاپ قويۇپ ، پەيتى كەلگەندە ئۇنتۇپ قالماي تېپىپ لايىقىدا تەڭشەپ شىپالىق دورا قىلىش تېۋىپىنىڭ ماھارىتىگە باغلىق . ئىختىساسلىق كىشىلەرنى تاللاشتا ئېنىق پەرق ئېتىشكە ، خورىزى بىلەن مېكىيىنىنى ئادىل مەيداندا تۇرۇپ ئايرىپ ، ھەرقايسىسىنى ئۆزىگە لايىق ئىشقا قويۇشقا توغرا كېلىدۇ . ئىنسانلار ئارىسىدا ئۆزى ئۇۋالللىققا قالسىمۇ ئومۇملۇق يولىدا مادارا قىلىدىغان گۇزەل ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك كىشىلەر بولىدۇ ، مەردى ـ مەردان ھەم ئاقىل ئەزىمەتلەر بولىدۇ . ھەرقانداق كىشىنىڭ ئارتۇقچىلىقى بىلەن يېتەرسىزلىكىنى ئوبدان ئۆلچەپ ، قايسى جەھەتتە قانچىلىك بېكسى بولسا ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ئىشقا قويۇش ـــ ۋەزىرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشىدىكى پرىنسىپىدۇر . قەدىمكى زامانىدا ، مېڭ كې[3] مۇنازىرىلىشىشكە خۇشتار بولغاچقا ، كۆڭزىنىڭ تەلىماتلىرى شەرھلىنىپ يىراق ـ يېقىنلارغا تارقالغان . لېكىن ئۇنىڭ ئۆزى جاھان كېزىپ يۈرۈپ ، ھارۋا چاقىنىڭ ئىزى چۈشمىگەن دىيار قالمىدى . ئۇ شۇ ھالدا قېرىپ تۇگەشتى . شۇنزىنى ئالساق ، ئۇ كۆڭزىچىلىق يولىغا ئەقىدە باغلاپ ، كۆڭزى تەلىماتىنى زور دەرىجىدە نۇرلاندۇرغان . لېكىن ئۇ چى بەگلىكىدىكىلەرنىڭ بوھتانلىرىدىن قېچىپ چۇ بەگلىكىگە بېرىۋالدى ۋە ئاخىر پۇقرالىقتا يۈرۈپ ، لەنلىڭ ناھىيىسىدە قازا تاپتى[4] . مانا بۇ ئىككى ئۆلىمانىڭ قىلغان گەپ ـ سۆزلىرى كلاسسىك دەستۇر بولۇپ ، قىلمىش ـ ھەرىكەتلىرى كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئولگىسى بولۇپ قالدى . ئۇلار ئۆز دەۋرداشلىرىدىن كۆپ ئېشىپ كەتكەن . ئەخلاق ـ پەزىلەت ۋە ئىلىم ـ بىلىم جەھەتلەردە ئەۋلىيالىق دەرىجىسىگە يەتكەن . لېكىن ، ئۇلار ئۆز زامانىسىدا قانداق كۆرگۈلۈكلەرنى كۆردى ؟ مەن تىرىشقان بولسامۇ ، كۆڭزى تەلىماتىنىڭ سىستېمىلىرىغا تولۇق ئەمەل قىلىپ كېتەلمىگىنىم يوق . قىلغان گەپ ـ سۆزلىرىم كۆپ بولسىمۇ ، كۆڭزى تەلىماتىنىڭ نېگىزلىك مەزمۇنلىرى-

نى ئىگىلەپ كېتەلىگىنىم يوق . يازغان ماقالىلىرىم ئاجايىپ ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولسىمۇ ، ئەمەلىي ئۇنۇمى يوق . ئەخلاق - پەزىلەت جەھەتتە مەلۇم تەرىپىيە كۆرگەن بولسامۇ ، ئۇ ئاما ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە چېلىقارلىق ئەمەس . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئايمۇ ئاي ھۆكۈمەتنىڭ مائاشىنى خەجلەپ ، يىلمۇيىل دۆلەتنىڭ تەمىنات ئاشلىقىنى ئىسراپ قىلىپ كېلىۋاتىمەن . ئوغۇللىرىم يەر ئاغدۇرۇپ زىرائەت تېرىشنى ئۇقمايدۇ ، خوتۇنۇم بولسا يىپ ئىگىرىپ رەخت توقۇشنى بىلمەيدۇ . ئات مىنىپ تالا - تۇزگە چىقسام ، كەينىمدىن مۇلازىم - خىزمەتچىلەر چۆرىدىشىپ ماڭىدۇ . ئادەتتە ئارامخۇدا ئولتۇرۇپ كۆڭلۈم تارتقان غىزانى يەيمەن ، ئىچكۈم كەلگەن ئۇسسۇزلۇقنى ئىچىمەن ، جاھاندارچىلىق يولىدا ئەل قاتارى تەرلەپ - پىشىپ چېپىپ يۇرۇۋاتىمەن . قەدىمكى كونا كىتابلارنى ئوقۇپ چىقىمەن ، ھەم ئۇنىڭدىن ئاز - تولا بىرنېمە كۆچۈرۈۋالىمەن . شۇكۇر قىلىمەنكى ، دانا پادىشاھىمىز جازاغا بۇيرۇمىدى ، ۋەزىر جانابلىرى مۇ ئەيىبلىمىدى ، بۇ مېنىڭ زور بەختىم ئەمەسمۇ ! بىر ئىش بولا - بولمايلا بوھتانغا ئۇچراپ نام - ئەمەلىمدىنمۇ زىيان تارتىشىم ، قۇرۇق مەنسەپكە تەيىنلىنىشىم مېنىڭ نېسىۋەمگە ھەقتۇر . مائاشىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى ، مەنسەپ - مەرتىۋىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرۇش ، ئۆز ئىقتىدارىغا مۇناسىپ ۋەزىپىلەرنى ئۇنتۇپ ، ھوقۇقدارلارنىڭ سەۋەنلىكىنى غاجاش دېگەنگە ئوخشاش ئىشلارغا كەلسەك ، بۇ خۇددى ياغاچچىنى نېمە ئۈچۈن كىچىك تۆۋرۈكنى يوغان تۆۋرۈك ئورنىدا ئىشلەتمىدىڭ دەپ ئەيىبلىگەنگە ئوخشاش كۈلكىلىك-تۇر ، يەنە دوختۇرنىڭ كىشىلەرنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتىش ئۈچۈن ئىگىر سۇرۇپ ئىچىشنى[5] بۇيرۇغانلىقىنى ئەيىبلەپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزىنىڭ جۇلۇڭ گىرىبنى[6] قويۇشنى تەلەپ قىلغانلىق بىلەن ئوخشاش كۈلكىلىك ئىشتۇر .

ئىزاھلار

① گوزى ئەپەندى —— خەن يۇنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ . تاڭ دەۋرىدە خانلىق مەدرىسىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى شۇنداق ئاتىلاتتى .

② ياڭ شيۇڭ ، سىما شيائۇ —— ھەر ئىككىسى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئاتاقلىق شائىرلار .

③ مېڭ كې —— مېڭزىنى كۆرسىتىدۇ .

④ لەنلىڭ ناھىيىسىدە قازا تاپتى —— «تارىخنامە» دە قەيت قىلىنىشىچە ، شۇنزى چۇ بەگلىكىدە تۆرىلىكتىن چۈشۈرۈۋېتىلگەن ، ئاخىر ئاشۇ لەنلىڭ دېگەن يەردە (ھازىر شەندۇڭ ئۆلكىسىگە تەۋە) قازا تاپقان .

⑤ ئىگىر سۇرۇپ ئىچىش —— جۇگگو تېبابىتىدە ئۆزۈن مۇددەت ئىگىر سۇرۇپ ئىچسە ، بەدەن يېنىكلىشىدۇ ، قۇلاق سەگەكلىشىدۇ ، كۆز روشەنلىشىدۇ ، ئۇ يەنە ئۆمۈرنىڭ ئۇزۇن بولۇشىغا ، مېڭىنىڭ ئۆتكۇر بولۇشىغا پايدىلىق دەپ قارىلىدۇ .

⑥ جۇلۇڭ گىرىبى —— گىرىبنىڭ بىر خىلى ، بۇمۇ دورا ئۆسۈملۈكى بولۇپ ، سۇيدۇكنى راۋانلاشتۇرۇش ، نەملىكنى ھەيدەش خۇسۇسىيىتى بار ، ئەمما ئۇ قۇۋۋەت دورىسى ئەمەس ، ئۇنىڭ ئۆمۈرنى ئۇزارتىش رولى يوق .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

يۇقىرىدا تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مۇھاكىمىلىك نەسر ئىجادىيىتىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى خەن يۇنىڭ ئۇچ پارچە مۇھىم نەسرىي ئەسىرى تونۇشتۇرۇلدى . بۇ نەسرلەر ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ئوخشىمىغان نۇقتىدىن سۇرەتلەپ بەرگەن ۋە ئەدىبنىڭ روشەن سىياسىي - ئىجتىمائىي خاھىشى ئالغا سۈرۈلگەن . بۇ نەسرلەر ئىنتايىن ئىخچام يېزىلغان بولۇپ ، كۆچلۈك ھەجۋىيلىككە ۋە ئاممىبابلىققا ئىگە . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ نەسرلەر

بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق . سىلەر بۇ ئەسرلەرنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىپ ، تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار .

1 . «تۆھمەتخورلۇق توغرىسىدا» دېگەن بۇ ئەسەردە تۆھمەتخورلۇقنىڭ ئىپادىسىنى ۋە ئۇنىڭ مەنبەيىنى قانداق كۆرسىتىدۇ ؟ مىسال ئېلىپ چۈشەندۈرۈڭلار .

2 . بۇ ئەسەرنىڭ بۇگۈنكى رېئال ئەھمىيىتى قەيەردە ؟

3 . «ئۇستاز تۇتۇش» ناملىق بۇ ئەسردە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن ؟

4 . نېمە ئۈچۈن ئاپتورنىڭ «ئۇستازنىڭ شاگىرتىدىن دانىشمەن بولۇشى ، شاگىرتنىڭ ئۇستازىدىن كەم ئەقىل بولۇشى ناتايىن» دېگەن ئىدىيىسىنى ئەينى زامان ئۈچۈن يېڭى ، ئىلغار قاراش دەيمىز ؟

5 . «بىلىم ئېلىش ھەققىدە مۇلاھىزە» ناملىق نەسرە ئوتتۇرىغا قويغان كۆزقاراشلار قايسى ؟

6 . ئاپتور ئۇستاز بىلەن شاگىرت ئوتتۇرىسىدىكى دىئالوگ ئارقىلىق قانداق ئىللەتلەرنى پاش قىلغان ؟

7 . يۇقىرىقى ئۈچ پارچە نەسرە قانداق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر قوللىنىلغان ؟

8 . مەزكۇر نەسرلەردىن ئالغان تەسىراتلىرىڭلارنى قىسقىچە بايان قىلىڭلار .

14. مۇلەن ھەققىدە بالالاردا①

ئۆزلۈكىدىن ئوقۇش كۆرسەتمىسى

«مۇلەن ھەققىدە بالالادا» جۇڭگو تارىخىدىكى شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ــ ناخشا ـ قوشاقلار ۋە داستان ـ بالالاردىلار ئىچىدىكى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ . بۇ بالالاردا قەھرىمان قىز مۇلەننىڭ دادىسىنىڭ ئورنىغا ئەسكەرلىككە بېرىشىدەك ۋەقەلىك تەسۋىرىي بايان قىلىنغان . كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا ، خاقان ئەسكەر ئېلىش پەرمانى چىقارغاندا ، مۇلەننىڭ قېرى دادىسىنىڭ ئورنىغا ئەسكەرلىككە بېرىشقا قارار قىلغانلىقى ۋە تەييارلىق قىلىپ ، ئەرەنچە ياسىنىپ ، يىراقتا ھەربىي يۇرۇشكە ئاتلانغانلىقى ، ئون يىل جەڭ مەيدانىدا يۈرۈپ ، كۆپ خىزمەتلەرنى كۆرسىتىپ جەڭگاھتىن قايتىپ خاقانىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشىپ ، ئاندىن يۇرتىغا قايتقانلىقى ، ئاتا ـ ئانىسى ، ھەدىسى ۋە ئىنىسىنىڭ شادلىققا چۆمۈپ قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقى ، ئاخىرىدا ھەمراھلىرى ــ سەپەر ۋە جەڭگاھلاردا بىللە بولغان سەپداشلىرى ئەسلىي ئۇنىڭ قىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ ھەيران قالغانلىقى بايان قىلىنغان . بالالاردا ۋەقەلىك كومپىدىيە شەكلىدە ئاياغلاشقان .

بالالادا ۋەقەلىكىنىڭ مەركىزىي مەقسىتى ــ مۇلەننىڭ بىر قىز بولسىمۇ ، دادىسىنىڭ ئورنىغا ئەسكەرلىككە بېرىشىدەك قەھرىمانلارغا خاس كارامەتلىك ئىشىنى مەدھىيىلەشتىن ئىبارەتتۇر . بۇ مەقسەت بەدىئىيلىك جەھەتتە مۇكەممەل بولغان پېرسوناژ ئوبرازىنى شەكىللەندۈرگەن بىر قاتار سۈژېتلار ئارقىلىق ئەملگە ئاشۇرۇلغان . بالالادىنىڭ غايەت زور ئۆتۈقى شۇكى ، ئۇنىڭدا ئايال قەھرىمان مۇلەننىڭ ئوبرازى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان .

مۇلەن دادىسىنىڭ ئورنىغا ئەسكەرلىككە بېرىپ ئاجايىپ بىر جاسارەتنى ئىپادىلەيدۇ . ئۇ ئون يىل جەڭگاھتا يۈرۈپ ، نۇرغۇن جەڭلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ، غەلىبە بىلەن قايتىپ كېلىدۇ . ئۇ جەڭلەردە قەيسەر ، باتۇر ۋە پاراسەتلىك بولىدۇ ، كۆپ قېتىم تۆھپە قوشىدۇ . لېكىن ئۇ نام ـ ئەمەل ۋە مال ـ مۈلۈككە بېرىلمەيدۇ . ئەكسىچە يەنىلا بىر ئەمگەكچى ئايال سۈپىتىدە ياشاشنى خالايدۇ . بۇ ئۇنىڭ ئەمگەكچىلەرگە خاس ساپ ، سەمىمىي كەمتەر ، ئادەدىي ـ سادىدا ۋە ئالىيجانابلىقىنى ئىپادىلەيدۇ . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا قەدىمكى زامانىدىكى ئەمگەكچى خەلق ، بولۇپمۇ ئەمگەكچى ئاياللارنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرى گەۋدىلىنىدۇ .

فېئودالىزم ئەنئەنىلىرى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان شۇ دەۋرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، مۇلەن ئوبرازى ۋە ئۇنىڭ يارىتىلىشى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ، شۇنداقلا قەدىمكى زامان شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ ، مۇلەن ئوبرازى ۋە ئۇنىڭ يارىتىلىشى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . بۇ يەردە شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، بۇنىڭدىن ئىلگىرى جۇڭگو قەدىمكى زامان شېئىرىيىتىدە مۇلەنگە ئوخشاش جاسارەتلىك ۋە ئەقىل ـ پاراسەتلىك ھەمدە پۈتۈنلەي تەشەببۇسكارلىق ئورۇندا تۇرغان ئايال ئوبرازى كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى . شۇڭا ، مۇلەن ئوبرا ـ

---

① بۇ تېكىست سۇئال سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇتۇكەن ئەدەب گو ماۋچىيەن تەرىپىدىن توزۇلگەن «مۇزىكا مەكتىپى شېئىرلىرى» دېگەن كىتابتىن ئېلىنىپ تەرجىمە قىلىندى .

زى ئەينى زامانداا ، شۇنداقلا كېيىنكى دەۋرلەردە كىشىلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن ۋە ھەممە كىشى دېگۈدەك بىلىدىغان ئايال قەھرىمانىنىڭ تېپى بولۇپ قالىدۇ .

باللادا بەدئىيلىك جەھەتتە يۇقىرى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرگەن . باللادىنىڭ بەدئىيلىك جەھەتتىكى ئەڭ زور مۇۋەپپەقىيىتى ئۇنىڭدا مۇلەن ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشى ھېسابلىنىدۇ . بۇنىڭدىن تاشقىرى ، ئالدى بىلەن ، ئۇنىڭدا بايان بىلەن لىرىكا بىرلەشتۈرۈلـگەن ؛ بۇنىڭدىن قالسا ، باللادىنىڭ تىلى ئاددىي ـ ساددا ، جانلىق ۋە كۆركەم ، ئۇنىڭدا ئوخشىتىش ، تەكرارلاش ، رېتورىك سوراق قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر قوللىنىلـغان . باللادىدا يەنە خەلقنىڭ ئاغزاكى تىلى بىلەن ئەدەبىي تىل بىرلەشتۈرۈلگەن بولۇپ ، بۇ ئۇنىڭ كېيىنكى چاغدا ئەدىبلەرنىڭ پىششىقلىشىدىن ئۆتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ . يەنە شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، «مۇلەن ھەققىدە باللادا» شىمالدا ياشايدىغان خەلقنىڭ ئاغزاكى ئىجادىيـتى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭدا شىمالدا ياشايدىغان خەلقنىڭ جەسۇر ، جەڭگىۋار ۋە مەردانە بولۇشتەك خاراكتېرى ۋە بەزى تۇرمۇش ئادەتلىرى روشەن ئەكس ئەتكەن ، شۇنداقلا ئۇنىڭدا «خاقان» دېگەنگە ئوخشاش شىمالدا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خەلق تىلىدىكى سۆزمۇ ئۇچرايـدۇ . «مۇلەن ھەققىدە باللادا» ئۆزىنىڭ يۇقىرىقىدەك ئۇتۇقلىرى بىلەن ، كېيىنكى دەۋرلەر ئەدەبىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى .

ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىچ ئۆيدە چېكەر بىرى تىنماي ھەسرەت ،
ئىشككە ئۇدۇل ئولتۇرۇپ رەخت توقۇيتتى مۇلەن پەقەت .

ئاڭلانمايتتى ئۆي ئىچىدىن مۇكىنىڭ ئاۋازى شۇئان ،
ئېغىر تىنىچ ئۆھ تارتىشلا ئاڭلىناتتى ئۇندىن ھامان .

ئولتۇرۇپ مۇلەن قىز ئۇندا ئويلايدىكىن نېمىلەرنى ؟
ئولتۇرۇپ مۇلەن قىز ئۇندا سېغىنارىكىن كىملەرنى ؟

ئويلىماس ئۇ ھېچنېمىنى ، ئويلايدىغان ھېچ ئىشى يوق ،
سېغىنماس ئۇ ھەم ھېچكىمنى ، سېغىنىدىغان كىشى يوق .

لەشكەر ئېلىش ئېلانىنى كۆرگەندى ئۆتكەن كەچقۇرۇن ،
خاقان ئەلدىن ئېلىپ لەشكەر تەشكىل قىلماق بوپتۇ قوشۇن .

چۈشۈرۈلگەن تىزىملىك ئون ئىككى دەپتەر ئىكەنمىش ،
ھەر دەپتەرنى ۋاراقلىسا ، دادىسى ئىسمى بار ئىمىش .

يوق ئىدى بىرەر چوڭ ئوغلى دادىسىغا بولار ھەمدەم ،
بولمىغانىدى مۇلەننىڭمۇ جان ـ جىگەر بىر ئاكىسى ھەم .

ئېگەرۇ ـ ئەنجامى بىلەن بىر ئاتنى ئۇ بولدى ئالماق ،
دادىسى ئورنىدا مۇلەن بولدى يۈرۈشكە ئاتلانماق .

ئالدى شەرقىي بازاردىن مىنىشكە جەڭ تۇلپارىنى ،
ئالدى كېزىپ ئېگەر - توقۇم غەربتىكى مال بازارىنى .

جەنۇبتىكى بازاردىن ئۇ ، ئالدى يۇگەن - نوختىنى ھەم ،
شىمالىي بازاردىن ئۇ ، ئالدى قامچا سېپى بەردەم .

ماڭدى سەھەر ئۇ ئاتلىنىپ ئاتا - ئانىغا خوش ئېيتىپ ،
تۇنىدى خۇاڭخې بويىدا دەل گۈگۈم مەھەلدە كېلىپ .

ئاڭلانماس ئاتا - ئانىنىڭ قىزىنى چاقىرغان ئۈنى ،
ئاڭلىناتتى پەقەتكىنە مەۋجىلىك خۇاڭخې شاۋقۇنى .

ئاتلىنىپ ماڭدى ئۇ يەنە سەھەر خۇاڭخېغا خوش ئېيتىپ ،
قوندى ئۇ قارا تاغ ئارا گۈگۈم مەھەل يېتىپ بېرىپ .

ئاڭلانماس ئاتا - ئانىنىڭ ئەمدى ئۈنى چاقىرىشى ،
ئاڭلىنار يەنشەن تېغىدا غۇز ئاتلىرىنىڭ كىشنىشى .

مىڭ چاقىرىم يوللار بېسىپ كەلدى جەڭگە جەڭگاھ ئارا ،
تالاي ئۆتكەل ، تاغۇ تاشتىن ئۆتتى ئۇ ئۇچقاندەك گويا .

ئاڭلىنار سوغۇق ھاۋادا جاڭ ئاۋازى تۇننى يېرىپ ،
يالتىرار سۆرۈن ئاي نۇرى ساۋۇت ئۈستىدە چېقىلىپ .

كۆپ جەڭلەر قىلىپ سەركەردە بولدى قازا جەڭدە ئاقىۋەت ،
قايتتى ئون يىلدا جەڭگاھتىن جەڭ قىلىپ جەسۇر ئەزىمەت .

قايتىپ كېلىپ كۆرۈشتى ئۇ ، تەڭرىقۇت بىلەن ئوردىدا ،
تەختىدە ئۇ قىلدى قوبۇل ئولتۇرۇپ خۇشۇاخ ئورنىدا .

خاتىرىدە يېزىلغانىدى تۆھپىسى ئون ئىككى قېتىم ،
كۆپلەپ مالۇ - مۇلۈكلەرنى خان ئۇنىڭغا قىلدى تەقدىم .

دېدى سوراپ خاقان يەنە : تەلىپىڭ نە يەنە سېنىڭ ؟
دېدى مۇلەن : يوق تەمەيىم بولۇشتىن مىرزىبەگ مېنىڭ .

يىراق سەپەرگە چىداملىق مىنەرگە تۆگە كېرەك پەقەت ،
بېرىۋالسام ئۇنىڭ بىلەن دەيمەن يۇرتۇمغا سالامەت .

ئاتا ـ ئانا ئاڭلاپ ئۇنىڭ يۈرتىغا يانغان خەۋىرىنى ،
چىقىپ قوۋۇقنىڭ سىرتىغا قايتتى يۆلەپ بىر ـ بىرىنى .

سىڭلىسىنىڭ قايتقىنىنى ئاڭلاپ ھەدىسى بەك خۇشال ،
كىيىپ ياخشى كىيىملەرنى چىرايلىق ياساندى دەرھال .

ھەدىسىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ كىچىك ئىنىسى ھەم ،
پىچاق بىلەن شارتىلدىتىپ مال سويۇشقا تۇردى شۇ دەم .

ئاچتى شەرقتىكى ھۇجرىنى مۇلەن ئۆيگە يېتىپ كېلىپ ،
غەربتىكى كارىۋىتىغا ئولتۇردى ئۇ ئاستا بېرىپ .

جەڭدە كىيگەن كىيىمىنى ئۇچىسىدىن ئالدى يېشىپ ،
بۇرۇن كىيگەن كىيىمىنى قايتىدىن ئۇ ئالدى كىيىپ .

قويۇق سۇمبۇل چاچلىرىنى دېرىزە ئالدىدا تاراپ ،
ئالتۇنرەڭ ماڭلاي خالىنى چاپلىدى كۆرگۈ[1]گە قاراپ .

كۆرۈشتى ھەمراھلىرى ـ لە ، چىقىپ ئۆيدىن ئۇ شادىمان ،
كۆرۈپ ئۇنى ھەمراھلىرى بولۇشتى ئاڭا بەك ھەيران :

ئون ئىككى يىل بىللە يۈرۈپ ، سەپەر ھەم جەڭگاھلار ئارا ،
قىز ئىكەنلىكىن مۇلەننىڭ بىلمىگەنىدى ئۇلار ئەسلا .

ئەركەك توشقان جىم تۇرالماس ، تاتىلاپ يەرنى ئۇ ھەرقاچان ،
جىم تۇرىدۇ چىشى توشقان خۇمارلىشىپ كۆزى ھامان .

گەر ئىككىسى تەڭ يۈگۈرسە ، قىلساڭمۇ سەن قانچە دىققەت ،
قايسى ئەركەك ، قايسى چىشى بىلىپ بولماس ئۇنى پەقەت .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . تېكىستنى ئەستايىدىل ئوقۇپ ، مەزمۇننى چۈشىنىۋېلىڭلار ھەمدە ۋەقەلىكنى ئىگىلەپ ، ئۇنى ئۆز تىلىڭلار بويىچە ئاغزاكى بايان قىلىڭلار .

2 . تېكىستنىڭ مەزمۇنىنى ئالتە بۆلەككە بۆلۈشكە بولىدۇ . سىلەر مۇشۇ ئالتە بۆلەكنى ئېنىقلاپ ، ھەربىر بۆلەكنىڭ مەزمۇنىنى قىسقىچە ئېيتىپ بېرىڭلار .

---

① كۆرگۈ — ئەينەك .

3 . مۇلەن ئوبرازى قانداق ئوبراز ؟ ئۇ قانداق ئەھمىيەتكە ئىگە ؟ قىسقىچە تەھلىل يۈرگۈزۈڭلار .

4 . تېكىستتە تەپسىلىي بايان قىلىش بىلەن قىسقارتىپ بايان قىلىش بىرلەشتۈرۈلگەن . سىلەر ئۇنىڭ قايسى جايلىرى تەپسىلىي ، قايسى جايلىرى قىسقارتىپ بايان قىلىنغانلىقىنى ، نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلىنغانلىقى ۋە ئۇنىڭ مۇلەن ئوبرازىنى يارىتىشتا قانداق رولى بارلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

5 . تېكىستتە قانداق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر قوللىنىلغانلىقىنى مىسال بىلەن كۆرسىتىڭلار .

باسقۇچ كۆنۈكمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى

بۇ باسقۇچتا ئاساسىي بىلىم سۈپىتىدە چىن سۆلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىن تاكى چىڭ سۆلالىسىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان تەخمىنەن 5 مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە بولغان جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى سەككىز چوڭ باسقۇچقا بۆلۈپ ، قىسقىچە بايان قىلىنىدى ھەمدە مۇشۇ ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردە يارىتىلغان ھەر خىل ژانىردىكى تۇمەنلىگەن ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىچىدىن سەككىز پارچە (ئۇچ پارچە شېئىر ، ئىككى پارچە رومان ، ئۇچ پارچە نەسر) ئەسەر تاللاپ دەرس تېكىستى قىلىنىدى . بۇ باسقۇچ بىزنى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى ھەققىدە دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە قىلىدۇ . سىلەر بۇ باسقۇچنى ئۆگەنگەندىن كېيىن تۆۋەندىكى كۆنۈكمىنى ئىشلەڭلار .

1 . جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىدىكى ۋەكىل خاراكتېرگە ئىگە ئەڭ داڭلىق شائىرلارنىڭ كىملەرنى بىلىسىلەر ؟ ئۇلارنىڭ قانداق مەشھۇر شېئىرلىرى بار ؟ ئۇنى سېخىملاشتۇرۇپ كۆرسىتىڭلار . (تاللىغان شائىر ئۈچىن ئېشىپ كەتمەسۇن)

2 . جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىدىكى رومانچىلىق ئىجادىيىتىدە ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك قازانغان داڭلىق يازغۇچىلاردىن كىملەرنى بىلىسىلەر ؟ ئۇلارنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى قايسى ؟

(تاللىغان يازغۇچىلار بەشتىن ئېشىپ كەتمەسۇن)

3 . تۆۋەندىكى سېخىمنى تولدۇرۇڭلار .

I

ئەڭ داڭلىق دراماتورگ	ياشىغان دەۋرى	ۋەكىللىك دراما سى

II

ئەڭ داڭلىق دراماتورگ	ياشىغان دەۋرى	ۋەكىللىك دراماسى

يېزىقچىلىق مەشىقى

تۆۋەندىكى «مەيپۇرۇش غۇز قىزى» ناملىق شېئىر خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن شائىر شىن يەننيەننىڭ ئەسىرى بولۇپ ، بۇ شېئىردا خۇ ئائىلىسى (غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى چوڭ سانغۇن ــ سەركەردە خۇ گۇاڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ) نىڭ بىر غالچىسى ، يەنى خاس ياساۋۇللىرى (قوغدىغۇچىلىرى) نىڭ بىرى بولغان فېڭ زىدۇ بىلەن مەي ساتقۇچى غۇز قىزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقە بايان قىلىنىش ئارقىلىق ، فېڭ زىدۇنىڭ ئۆكتەملىكى ، شاللاقلىقى ، پۇقرالارنى بوزەك قىلىشتەك رەزىل قىلمىشى ئەيىبلەنگەن . مەيپۇرۇش غۇز قىزىنىڭ زوراۋانلىق قورقماي ، باتۇرلۇق بىلەن ئۆز ئىززەت ـ ئابرۇيىنى ساقلىغان قەيسەر ئىرادىسى ئىپادىلەنگەن .

شېئىردىكى ۋەقە غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن شەھىرى (هازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ شىئەن شەھىرى) دە يۈز بەرگەن . غۇز ــ شۇ دەۋردە شىمالدا ياشايدىغان مىللەتلەرنى كۆرسىتىدۇ . ئەينى زاماندا شىمالدا ياشايدىغان ۋە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك هاكىمىيىتى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان بەزى مىللەتلەرنىڭ ئادەملىرى چاڭئەن شەھىرىنگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ ، سودا ـ سېتىق ۋە باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللىناتتى . چاڭئەن شەھىرىدە ئۇلار ئاچقان هەر خىل ماللار سېتىلىدىغان دۇكانلار ۋە مەيخانىلار بار ئىدى . «مەيپۇرۇش غۇز قىزى» ناملىق بۇ شېئىردا چاڭئەن شەھىرىدىكى ئاشۇنداق مەيخانىلارنىڭ بىرىدە بىر غۇز قىزىغا ئالاقىدار ۋەقە بايان قىلىنغان .

15 . مەيپۇرۇش غۇز قىزى[1]

شىن يەنيەن

خۇ دېگەن ئائىلىنىڭ ،
بىر غالچىسى بار ئىدى .
فامىلىسى فېڭ ئۇنىڭ ،
ئىسمىن زىدۇ دەر ئىدى .

سەركەردىگە تايىنىپ ،
ئەسكىلىكلەر قىلاتتى .
مەيپۇرۇش غۇز قىزىغا ،
كېلىپ دائىم چېقىلاتتى .

مەيپۇرۇش بۇ غۇز قىزى ،
ئون بەشلەردە بار ئىدى .
باھاردا مەيخانىدا ،
دائىم مەي ساتار ئىدى .

يېڭى كەڭ ، ئۇزۇن ئېتەك ،
شايى كۆڭلەك كىيەتتى .
پۆپۈكلۈك بەلبېغىنى ،
بېلىگە چىڭ چىگەتتى .

لەنتيەننىڭ[2] قاشتېشىدىن ،
زىبۇزىننەت تاقاتتى .
رىم[3] مەرۋايىتىدىن ئۇ ،
نەپىس ھالقا ئاساتتى .

بىر جۇپ ھالقا قىلىپ ئۇ ،
چاچنى پاسون تارايتتى .
تەڭداشسىز گۈزەل بولغاچ ،
ھەممە ئاڭا قارايتتى .

چېچىنىڭ بىر ھالقىسى ،
بەش مىليون سەر تۇراتتى .
ئىككىسىنى قوشقاندا ،
ئون مىليون سەر تۇراتتى[4] .

كۈتۈلمىگەن بىر چاغدا ،
فېڭ زىدۇ كەلدى يېتىپ .
مەيخانىنىڭ ئالدىدا ،
پەيدا بولدى ھىجىيىپ .

ئادەتتىكى كۈموش ئېگەر ،
كۆرۈنەر بەك ھەشەمەت .
ھارۋا سايمۇنىنى پەر[5] ،
بېزەلگەنىدى كارامەت .

كىرپىلا قىزغا قاراپ ،
دېدى : مەي بېرىڭ ماڭا .
قاشتېشى چەينەك بىلەن ،
مەي كەلتۈردى قىز ئاڭا .

---

① بۇ شېئىر «جۇڭگو قەدىمكى زامان ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار» (ئالىي مائارىپ نەشرىياتى ، 1988 ـ يىل نەشرى) دىن تاللاپ ئېلىنىپ تەرجىمە قىلىندى .

② لەنتيەن — تاغ نامى . ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ لەنتيەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىدە بولۇپ ، ئېيتىلىشلارچە ، بۇ يەردىن ئېسىل قاشتېشى چىقىدىكەن .

③ ئەينى چاغدىكى رىم ئىمپېرىيىسىنى كۆرسىتىدۇ .

④ بۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا دائىم قوللىنىلىدىغان مۇبالىغىلەشتۈرۈش ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ .

⑤ بۇ ھارۋا سايمۇنىنىڭ پۈتۈنلەي ھەر خىل قۇش پەرلىرىدە بېزەپ ياسالغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ .

— كەلتۇرۇڭ ، — دېدى يەنە ، — ئەرلەر ياخشى كۆرەرمىش ،
— ئېسىل سەيلەر بۇ ياققا . كېيىنكى سۆيگىنىنى .
بېلىق گۆشى ئاپاردى ، ئاياللار قەدىرلەيدۇ ،
سېلىپ ئالتۇن تاۋاققا . دەسلەپكى كۆيگىنىنى .

تەقدىم قىلىپ مىس كۆرگۈ① ، — ئۆيلىنىشكە بولار قايتا ،
كۆڭلىنى ئالماق بولدى . ئەرلەر ئۆز هاياتىدا .
ئالمىغاچقا قىز ئۇنى ، سىز بەگزادە ، مەن پۇقرا ،
ئېتەككە سالماق بولدى . قاتتىق چەك بار ئارىدا .

تارتىپ ئالدى ئېتەكنى ، — زاتى ئۇلۇغ بەگزادە ،
چەتنىتىپ قىز ئۆزىنى . هىممەتلىرىگە رەهمەت .
بۇ نومۇسقا چىدىماي ، بولماڭ تولا ئاۋارە ،
ئېيتتى ۋىجدان سۆزىنى . بۇندىن پايدا يوق پەقەت .

بۇ ، ۋەقەلىك بايان قىلىنغان ئىپتىك شېئىر بولۇپ ، بۇنىڭدا ئەينى زامانىدىكى چاڭئەن شەهىرىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىن كىچىك بىر كۆرۈنۈش تەسۋىرلەنگەن . شېئىردا ۋەقەلىك تەرتىپلىك بايان قىلىنغان بولۇپ ، ئالدى بىلەن ، فېڭ زىدۇ تونۇشتۇرۇلغان ، ئاندىن مەيپۇرۇش غۇز قىزى تونۇشتۇرۇلغان ، ئاخىرىدا مەيخانىدا بولغان ئىش بايان قىلىنغان . سىلەر بۇ شېئىرنى پىششىق ئوقۇپ ، ئاندىن بۇ شېئىرنى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئۇچ بۆلەك بويىچە نەسرىي ئۇسۇلدا بايان قىلىپ ، نەسرىلەشتۇرۇپ چىقىڭلار .

شېئىرنى نەسرىي شەكىلدە بايان قىلغاندا ، بۇ ۋەقەنىڭ چاڭئەن شەهىرىدە بولغانلىقىنى ئەسلىتىش ، كۇپلېتلار مەزمۇنىنى ئۇلاش ، ئوتتۇرىدا قىسقارتىلغان جايلار بولسا ، بۇ جايلارنى تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ تولۇقلاش ، فېڭ زىدۇ مەيخانىغا كەلگەن كۇندىكى پەسىل ۋە هاۋا رايى ، يەنە مۇهىت ـ بازار توغرىسىدا بەزى تەسۋىرلەرنى قوشۇش ، ئەسلىدىكى دىئالوگلاردىن تولۇق پايدىلىنىش ، ئەهۋالغا قاراپ يەنە بەزى دىئالوگلارنى قوشۇش ، شېئىردىكى ئىككى پېرسوناژ-نىڭ خاراكتېرىنى ، تەقى ـ تۇرقىنى تەسۋىرلەش ۋە دەل جايىدا گەۋدىلەندۈرۈش قاتارلىق جەهەتلەرگە دىققەت قىلىڭلار هەمدە ۋەقەلىكنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، دەككىسىنى يەپ ئامالسىز قالغان فېڭ زىدۇنىڭ قانداق هالەتتە مەيخانىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى قوشۇڭلار . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، بايانىنىڭ راۋان ، تەرتىپلىك ، جانلىق ۋە ئىخچام بولۇشىغا ، جۈملىلىرى-نىڭ توغرا ، تىلىنىڭ چۈشىنىشلىك بولۇشىغا دىققەت قىلىڭلار .

---

① مىس كۆرگۈ — قەدىمكى زامانىدا مىستىن ياسالغان ، شەكلى يۇمىلاق ، بىر يۈزى سىلىق ۋە پارقىراق ، ئادەم ئەكسىنى كۆرگىلى بولىدىغان كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇمى بولۇپ ، هازىرقى ئەينەكنىڭ رولىنى ئوينايدۇ .

4 - باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

«چەت ئەل ئەدەبىياتى» دېگەن بۇ ئۇقۇم ناھايىتى كەڭ مەنىگە ئىگە بولۇپ ، ئومۇمەن جۇڭگو ئەدەبىياتىدىن باشقا دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر ۋە مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ باسقۇچتا پەقەت بىزگە بىرقەدەر تونۇشلۇق بولغان ياۋروپا-نىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتىنىڭ ئويغىنىش دەۋرى ئەدەبىياتى (XIV — XVII ئەسىرلەر) ، ياۋروپا كلاسسىزم ئەدەبىياتى (XVIII ئەسىر) ، XIX ئەسىردىكى ياۋروپا رومانتىزم ۋە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىمىز ھەمدە مۇشۇ دەۋرلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان يازغۇچىلارنىڭ بەزى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىمىز . دەرستىن سىرت ئوقۇشلۇق سۈپىتىدە ئوتتۇرا ئەسىر ئىران ئەدەبىياتىنىڭ بەزى ئۈلگىلىرى بىلەن تونۇشىمىز .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . XIV ئەسىردىن XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە بەش ئەسىرلىك ياۋروپا ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ھەققىدە بىرقەدەر ئەتراپلىق چۈشەنچە ھاسىل قىلىش .

2 . بۇ دەۋرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مۇھىم يازغۇچىلار ۋە ئۈلارنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرى بىلەن تونۇشۇش .

3 . بۇ باسقۇچتا تاللانغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردىكى ئۆزىگە خاس گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىگىلەش .

ئاساس بىلىم

1. ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى

XIV ئەسىردىن XVI ئەسىرگىچە ياۋروپا يېڭى بۇرژۇئازىيىسىنىڭ فېئودالىزمغا قارشى ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق ئىدىيە ۋە مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى كۆرسىتىدۇ . ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ ئىجتىمائىي ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئالدىنقى شەرتى ــ غەربىي ياۋروپادا ئۇزاق مەزگىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان دىنىي ئىلاھىيەتچىلىك ئاساسىدىكى فېئودالىزملىق ئىدىيە سىستېمىسىنىڭ تەدرىجىي يىمىرىلىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان كاپىتالىستىك مۇناسىۋەتلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇرژۇئازىيە مەدەنىيىتىنىڭ بىخلىنىشى ھېسابلىنىدۇ .

ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى پۈتۈن مەدەنىيەت ، جۈملىدىن ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ تۈپ ئىدىيىۋى غايىسى گۈمانىزم (ئىنسانپەرۋەرلىك) دىن ئىبارەت بولدى . شۇڭا ، گۈمانىزم ئەدەبىياتى ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتىنىڭ تۈپ بەلگىسى ھېسابلىنىدۇ .

گۈمانىزم ئىنسانىنى مەركەز قىلغان ھەمدە ئىنسانىنىڭ ھەممىدىن بۈيۈك ۋە ئۇلۇغلۇقىنى نامايان قىلغان ئىلغار قاراش بولۇپ ، بۇ دەۋردە ئادەم (ئىنسان) ئەدەبىيات ۋە سەنئەتنىڭ ئاساسىي ئوبيېكتى بولدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ دەۋردىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت يېڭى دەۋر رېئالىزمىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېردى . ئۇنىڭ باش قەھرىمانلىرى فېئودالىزم مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى دىنىي ئىلاھىي كۈچلەر بولماستىن ، بەلكى يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ئىنسانلىق سۈپىتىگە ئىگە رېئال شەخسلەر بولدى .

گۈمانىزم ئەدەبىياتى ئەڭ دەسلەپتە كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئەڭ بۇرۇن پەيدا بولغان ئىتالىيىدە مەيدانغا كەلدى . ئاندىن فرانسىيە ، ئىسپانىيە ۋە ئەنگلىيە قاتارلىق غەرب ئەللىرىگە كېڭەيدى ھەمدە بۇ ئەللەردە گۈمانىزم ئەدەبىياتىنىڭ پېشۋالىرى ئارقا ـ ئارقىدىن مەيدانغا چىقتى .

ئىتالىيە ئەدەبىياتىدا ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى ئاتاقلىق ۋەكىللىرى فرانسىسكو پېتراك (1304 ــ 1374) بىلەن گىئوۋاننى بوككاچچۇ (1313 ــ 1375) ھېسابلىنىدۇ . ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدە پېتراك بىرىنچى بولۇپ كلاسسىك مەدەنىيەتنى گۈمانىزملىق نۇقتىئىنەزەر بىلەن تەتقىق قىلغان . ئۇ قەدىمكى يۇنان ۋە رىم مەدەنىيىتىگە ئائىت قولىيازمىلارنى توپلاپ ، ئۇلارنى يېڭى دەۋرگە خاس كۆزقاراش بىلەن شەرھلەپ ، ئىنسان بىلەن رېئال تۇرمۇشنى مەركىزىي ئورۇنغا قويغان . ئۇنىڭ كلاسسىك مەدەنىيەت ئۇستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتى ياۋروپادىكى ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتىگە ۋە ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن .

پېتراك گۈمانىزملىق روھقا ئىگە نۇرغۇن شېئىر ۋە نەسرىي ئەسەرلەرنى لاتىن يېزىقىدا يازغان . ئۇ ئەسەرلىرىدە ئادەمنىڭ ئالىيجانابلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنى مەدھىيەلىگەن ، ئىلاھىيەتچىلىكنىڭ زاھىتلىق ، تەركىدۇنيالىق ، تەقدىر ـ ئىلاھىيەتچىلىك ئەقىدە-

لىرىگە قارشى تۇرۇپ ، ئىنسانىنى رېئال بەخت- سائادەتكە ئىنتىلىشكە ئۇندىگەن . لىرىك شېئىرلار توپلىمى «غەزەلىيات» ئۇنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسىرىدۇر . بۇ ئەسەر ئىتتالىيە خەلق تىلىدا يېزىلغان 300 پارچىدىن ئارتۇق شېئىردىن تەركىب تاپقان . بوكاچچو ئەدەبىي ئۇيغىنىش دەۋرىدىكى ئىتتالىيە گۇمانىزم ئەدەبىياتىنىڭ تۇنجى ۋەكىللىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ ياۋروپا ئەدەبىياتى تارىخىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان «ئون كۇنلۇك سۆھبەت» ناملىق مەشھۇر ئەسىرى بار . بۇ ئەسەردە ئەدەبىي ئۇيغىنىشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى گۇمانىستىك ئىدىيە روشەن ھالدا ئىپادىلەنگەن . بۇ ئەسەر ئەدەبىي ئۇيغىنىش دەۋرىدىكى غەربىي ياۋروپانىڭ رېئالىزملىق ئەدەبىياتىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن ، شۇنداقلا يەنە يېقىنقى زامان ياۋروپا رومانچىلىقىغا يول ئېچىپ بەردى .

ئەدەبىي ئۇيغىنىش دەۋرىدە فرانسىيەدىمۇ گۇمانىزم ئەدەبىياتى پەيدا بولدى . فرانسىيە گۇمانىزم ئەدەبىياتىنىڭ ھەقىقىي ۋەكىلى رابېلى (1494 ــ 1553) بولۇپ ، ئۇ گۇمانىزم ئىدىيىسى بىلەن سۇغۇرۇلغان «گىگانت ئادەملەر قىسسىسى» ناملىق بەش تومىلۇق رومان يازغان . بۇ رومان 1532 ـ يىلىدىن كېيىن ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلىنغان . ئەسەر ئېلان قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، ئەينى ۋاقىتتىكى چېركاۋ دىنىي سوتى بۇ ئەسەرنى مەنئى قىلغان . شۇ سەۋەبتىن رابېلى چەت ئەللەردە سەرگەردان بولۇپ ياشاشقا مەجبۇر بولغان . رابېلى كۆچلۈك خەلقچىللىققا ئىگە يازغۇچى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تىلىدا ماقال- تەمسىللەر ، ھېكمەتلىك سۆزلەر ، لەتىپە ، رىۋايەتلەر ، ئىلاھىيەتچىلىكنى مەسخىرە قىلىدىغان ھەجۋىيەتلەر ئۇرغۇپ تۇرىدۇ .

ئىسپانىيە گۇمانىزم ئەدەبىياتى XVI ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شەكىللىنىشكە باشلىغان . XVI ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى مەزگىلى ئارىلىقىدا ئىسپانىيىدە گۇمانىزم ئەدەبىياتى گۈللىنىپ ، ھېكايە ، رومان ۋە دراما ئىجادىيىتى تەرەققىي قىلدى . بۇ چاغدا ئەڭ زور نەتىجە قازانغان يازغۇچى مېگىل سېرۋانتېس (1547 ــ 1616) بولۇپ ، ئۇنىڭ دۇنياغا مەشھۇر «دونكىخوت» ناملىق رومانىدا باش قەھرىمان دونكىخوتنىڭ ئەخمىقانە ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ، قەدىمكىنى تىرىلدۇرۇش نىشانلانغان رېتسارلار ئەدەبىياتى قاتتىق مەسخىرە قىلىنىپ ، فېئودال رېتسارلىق تۈزۈمى قامچىلانغان . رېئالىزملىق روھ بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ ئەسەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ياۋروپا رومانچىلىقىنىڭ يېڭى بىر باسقۇچقا قەدەم قويغانلىقىدىن دېرەك بەردى .

دراما ئىجادىيىتىدە ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرلىگە ئىگە بولغان دراماتورگ ۋېگا (1562 ــ 1635) بولۇپ ، ئۇ ئۆمرىدە 1 مىڭ 800 پارچىدىن ئارتۇق دراما يازغان ، بۇنىڭدىن 426 پارچىدىن كۆپرەكى ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان . ئۇنىڭ ئىچىدە ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولغىنى «قويبۇلاق يېزىسى» (1609 ــ 1613) ناملىق درامىدۇر . ۋېگا ئۆز ئىجادىيىتى بىلەن ئىسپانىيە مىللىي دراماتورگىيىسىنىڭ ئاساسىنى سالدى ۋە ئۆزىگە خاس ئايرىم دراما ئېقىمى شەكىللەندۇردى .

XVI ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن XVII ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگىچە بولغان ئارىلىقتا ئەنگلىيىدە ئەدەبىي ئۇيغىنىش ھەرىكىتى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ ، گۇمانىزم ئەدەبىياتى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە گۈللەندى . بۇ مەزگىلدە نۇرغۇنلىغان يازغۇچىلار ، شائىرلار ، دراماتورگلار مەيدانغا كەلدى . شېئىرىيەت ساھەسىدىكى ئەڭ مۇھىم شائىر ئېدموند سپېنسېر (1552 ــ 1599) بولۇپ ، ئۇنىڭ «پەرىزات مەلىكە» ناملىق ۋەكىل خاراكتېر- لىك ئەسىرى بار . دراما ساھەسىدە تالانتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئەڭ ياش دراماتورگ خرستوپېرمار-

لو (1564 ــ 1593) بولۇپ، ئۇنىڭ «دوكتور فائوست تراگېدىيىسى» ناملىق دراما-سى مەشھۇر. لېكىن ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ئەنگلىيە گۈمانىزم ئەدەبىياتىدا، جۈملىدىن دراماتورگ ساھەسىدە ئەڭ زور شۆھرەت قازانغىنى ۋىلىيام شېكسپىر (1564 ــ 1616) ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ناھايىتى نۇرغۇن دراما-لارنى يازغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە «خاملېت»، «كارول لىر»، «ئوتىللو»، «رومىئو ـ ژولېتتا»، «ۋېنېتسىيە سودىگىرى» قاتارلىق دۇنياۋى شۆھرەت قازانغان ۋەكىللىك خاراكتېرلىك ئىگە دراما-لار ھېسابلىنىدۇ. شېكسپىر ھەقىقەتەن ياۋروپا گۈمانىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مول ھوسۇللۇق دراماتورگ. ئۇنىڭ كۆپلىگەن دراما ـ تراگېدىيىلىرى رېئال تارىخىي ۋەقەلىكلەر-نى تېما قىلغان بولۇپ، بەش ئەسىردىن بۇيان دۇنيا سەھنىسىدە ئوينىلىپ كەلمەكتە. ئۇ ئۆزىنىڭ دراما ئىجادىيىتىدىكى بۈيۈك مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتىنىڭ «ئالتۇن دەۋرى» نى يارىتقان.

2. XVII ئەسىردىكى ياۋروپا كلاسسىزم ئەدەبىياتى

XVII ئەسىردە ياۋروپادىكى دۆلەتلەر ئىچىدە ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيىدە كاپىتالىستىك ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي تېپىشىغا ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتىمۇ يېڭى گۈللىنىش باسقۇچىغا كىردى. شۇنىڭ بىلەن فرانسىيىدە يېڭى بىر ئەدەبىيات ئېقىمى ــ كلاسسىزم ئېقىمى مەيدانغا كەلدى. فرانسىيە كلاسسىزم ئەدەبىياتىدا سەھنە ئەسەرلىرى، دراما-لارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ گەۋدىلىك بولدى. دراماتورگىيە ساھەسىدە ئۇچ مەشھۇر دراماتورگ پىيېركورنېيل (1606 ــ 1684)، ژان راسىن (1639 ــ 1699)، جېئىان باپتىست مولىېر (1622 ــ 1673) مەيدانغا كەلدى.

كلاسسىزم ئېقىمى ياۋروپا ئەدەبىياتىغا 200 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈمرانلىق قىلدى. بۇ ئېقىم مۇنداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە:

1) قەدىمكى يۇنان، رىم ئەدەبىياتىنى ئۆرنەك قىلدى.

2) ئەقلىي ئىدراكقا ئەھمىيەت بەردى، ئۇلار، ئىدراك ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ، ئۇ بارلىق شەيئىنىڭ ئاخىرقى ئۆلچىمى، ئۇنىڭغا تايانغاندىلا، ئاندىن ھەق ـ ناھەقنى ئايرىغىلى بولىدۇ، ئۇلۇغ ئەسەرلەرنى يارىتقىلى بولىدۇ، دەپ قارىدى.

3) پادىشاھ ھوقۇقىنى قوغدىدى. كلاسسىزمچىلار ئادىل، دانا پادىشاھلارنى مەدھىيە-لەپ، رېئال ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىش ئۈمىدىنى ئۇلارغا باغلىدى.

4) ئەدەبىياتتا قاتتىق قائىدە ـ مىزانلارنى تۇرغۇزدى. ئۇلار ئەدەبىي ژانىرلارغا قاتتىق چېگرا چەكلىمىسى بەلگىلىدى. بولۇپمۇ دراما ئىجادىيىتىدە ۋەقەلىك، ئورۇن، ماكان، ۋاقىت بىرلىككە كېلىش، پۈتۈن دراما-دا بىرلا ئاساسىي ۋەقەلىك بولۇش ۋە بىر كۈن ئىچىدە يۈز بەرگەن بولۇش قاتارلىق كونكرېت تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى.

XVII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئەنگلىيىدىمۇ كلاسسىزم ئېقىمى بارلىققا كەلدى. ئەنگلىيە كلاسسىزم ئېقىمى بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىنقىلابىي ئەدەبىياتى بولۇپ، ئۇ «ئىنجىل قىسسىلىرى» دىن پايدىلىنىپ، ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈردى. ئەنگلىيە كلاسسىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەكىلى يوھان مىلتون ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ھاياتىنىڭ ئاخىرلىرىدا «ئىنجىل قىسسىلىرى» دىن تېما ئېلىپ «جەننەتتىن ئايرىلىش» (1667 ـ يىلى) ناملىق ئېپوسىنى، «جەننەتكە قايتا ئېرىشىش» (1671 ـ يىلى) ناملىق داستانىنى ۋە پالۋان

سمسون» (1671 ـ يىلى) ناملىق شېئىرىي دراممىسىنى يازدى. «جەننەتتىن ئايرىلىش» ناملىق ئېپوسى ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن يېيىش مەنئى قىلىنغان مېۋىنى يەپ قويۇشى تۈپەيلىدىن، ئېرەنباغ (جەننەت) دىن قوغلانغانلىقى ھەققىدىكى ھېكايە يېزىلغان بولۇپ، ئاپتور بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بۇرژۇئا ئىنقىلابىي ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن ۋە بىر ئىسيانكارنىڭ بەدئىي ئوبرازىنى ياراتقان. بۇ ئەسەر دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

كلاسسىزم ئېقىمىنىڭ ياۋروپادىكى باشقا دۆلەتلەر ئەدەبىياتىغا بولغان تەسىرى XIX ئەسىرگىچە داۋام قىلدى. XIX ئەسىردە ياۋروپادا رومانتىزم ئېقىمى ئەۋج ئالغاندىن كېيىنلا، ئاندىن كلاسسىزم ئېقىمى تەدرىجىي تۈردە ئاياغلاشتى.

كلاسسىزم ئېقىمىغا ئۇلىشىپ، XVIII ئەسىردە پۈتۈن ياۋروپا خاراكتېرلىك ئىدىيىۋى ھەرىكەت ــ ئاقارتىش (مەرىپەت) ھەرىكىتى مەيدانغا كەلدى. ئاقارتىش ھەرىكىتى بۇرژۇئازىيە ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىدىغان ھەرىكەت بولۇپ، ئۇ ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى ھېسابلىنىدۇ.

ئاقارتىش ھەرىكىتى جەريانىدا، ئاقارتىش پەلسەپىسى بارلىققا كېلىش بىلەن بىللە، ئۇنىڭغا ماس ئاقارتىش ئەدەبىياتىمۇ بارلىققا كەلدى. ئاقارتىش ئەدەبىياتى مۇنداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە:

1) ئەدەبىياتنىڭ ئىجتىمائىي رولى ۋە ئۇنىڭ روشەن سىياسىي خاھىشىغا ئىگە بولۇشىنى تەكىتلىدى.

2) رېئال ئىجتىمائىي تۈرمۇشنى يېزىشنى ۋە ئاددىي ئادەملەرنىڭ بەدئىي ئوبرازىنى يارىتىشنى تەشەببۇس قىلدى.

3) پەلسەپىۋى ھېكايە رومان، مەكتۇپ، سايا‌ھەت خاتىرىسى خاراكتېرلىك ھېكايە، رومان، تراگېكومېدىيە قاتارلىق بەزى يېڭى ئەدەبىي ژانىرلار مەيدانغا كەلدى.

ئەنگلىيىدە ئاقارتىش ئەدەبىياتى بۇرۇنراق مەيدانغا كېلىپ، ھەر جەھەتتىن كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. بۇ دەۋردە ئەنگلىيە ئاقارتىش ئەدەبىياتىدا مۇۋەپپەقىيەت قازانغان يازغۇچىلار دانىئېل دېفو (1660 ــ 1731)، جوناسان سۋىفت (1667 ــ 1745) ۋە ھېنرى فىلدىڭ (1707 ــ 1754) قاتارلىقلار ھېسابلىنىدۇ. دانىئېل دېفونىڭ «روبىنزون كروزونىڭ سەرگەردانلىق خاتىرىلىرى»، جوناسان سۋىفتنىڭ «گۇللىۋېرنىڭ سايا‌ھەتى». ھېنرى فىلدىڭنىڭ «تاشلىۋېتىلگەن بالا توم جونىسنىڭ تارىخى» ناملىق ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى بار.

بۇ مەزگىلدىكى فرانسىيە ئەدەبىياتى تېپىك ئاقارتىش ئەدەبىياتى ھېسابلىنىدۇ. فرانسىيە ئاقارتىش ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرى مونتېسكيۇ (1689 ــ 1755)، ۋولتېر (1694 ــ 1799)، دىدېرو (1713 ــ 1784)، رۇسسو (1712 ــ 1778)، بۇمارشې (1732 ــ 1799) قاتارلىقلار ھېسابلىنىدۇ. مونتېسكيۇنىڭ «پارس مەكتۇپلىرى»، ۋولتېرنىڭ 26 پارچە پەلسەپىۋى ھېكايىسى، دىدېرونىڭ «رامونىڭ جىيەن ئوغلى»، رۇسسونىڭ «توۋانامە»، بۇمارشېنىڭ «فىگارو تېرىلوگىيىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە مەشھۇر ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ.

XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن گېرمانىيىدىمۇ ئاقارتىش ئەدەبىياتى مەسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى. ئۇنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرى يوھان ۋۇلفگاڭ گىيوتې (1749 ــ 1832)، يوھان كرىستوپ فرىدرىخ شىللېر (1759 ــ 1805) قاتارلىقلاردىن

ئىبارەت . گيوتېنىڭ «ياش ۋېرتېرنىڭ دەردى» ، «فائوست» ، شىللېرنىڭ «سۈيىقەست ۋە مۇھەببەت» ناملىق ئەسەرلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە . XVIII ئەسىردە رۇسىيىدىمۇ ئاقارتىش ئەدەبىياتى مەيدانغا كەلدى . رۇسىيە ئاقارتىش ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرى دېنىس ئىۋانوۋىچ فونۋىزىن (1745 ــ 1792) بىلەن ئالېكساندىر نىكولايېۋىچ رادىشىېۋ (1749 ــ 1802) ھېسابلىنىدۇ . فونۋىزىننىڭ «ئۆسمۇر بايۇەچچە» ، رادىشىېۋنىڭ «پېتېربۇرگدىن موسكۋاغىچە» ناملىق ئەسەرلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ .

3 . XIX ئەسىردىكى ياۋروپا رومانتىزمى ۋە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى

ياۋروپا رومانتىزم ئەدەبىياتى ، كاپىتالىزم غەربىي ياۋروپادىكى بەزى ئەللەردە دەسلەپكى قەدەمدە غەلىبە قىلغان ۋە بۇرژۇئازىيە ئۆز تەرتىپىنى ئورنىتىش ئۈچۈن فېئودال ئاقسۆڭەكلەر سىنىپى بىلەن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەمدە جەنۇبىي ، شەرقىي ياۋروپادىكى نۇرغۇنلىغان ئەللەردە مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرى ئۇزلۇكسىز يۈقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان بىر تارىخىي دەۋرنىڭ مەھسۇلى .

رومانتىزم بىر خىل ئەدەبىي ئىجادىيەت ئۇسۇلى سۈپىتىدە ناھايىتى بۇرۇنلا مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۇنىڭ ئەدەبىياتتىكى بىر ئېقىم بولۇپ شەكىللىنىشى 1789 ـ يىلىدىكى فرانسىيە زور ئىنقىلابىدىن كېيىنكى ئىشتۇر . ئۇ فرانسىيە زور ئىنقىلابى ، ياۋروپا دېموكراتىيە ھەرىكىتى ۋە مىللىي ئازادلىق كۈرەشلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىشىنىڭ مەھسۇلى ھېسابلىنىدۇ . ياۋروپا رومانتىزم ئەدەبىياتى مۇنداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە :

1) رومانتىزم ئەدەبىياتى رېئاللىققا ئەھمىيەت بېرىپ ، مۇستەبتلىككە قارشى كۈرەشكە ئىنتىلدى . ئەركىنلىك ، ئازادلىق روھىنى قەدىرلەپ ، فېئوداللىق جەمئىيەتنىڭ زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقىنى ئىنكار قىلدى ،

2) يازغۇچىنىڭ ئۆزلۈك ئېڭىنى ئىپادىلەش ، شەخسنىڭ كۈچلۈك ھېسسىياتىنى ئىزھار قىلىش ، دېموكراتىك خاھىشنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلدى .

3) تەبىئەت مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەپ ، يازغۇچىنىڭ كەڭ تەبىئەتكە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى ئىپادىلەش .

4) خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈپ ، ئۇنى ئىجادىيەتكە ئۇلىغا قىلىش ، ئۇ ئارقىلىق باي تەسەۋۋۇرغا ، چوڭقۇر ھېسسىياتقا ، ئاممىباب تىلغا ، ئەركىن ئۇسلۇبقا ئىگە بولۇش

5) مۇبالىغىلاشتۇرۇش ، سىمۋوللاشتۇرۇش قاتارلىق تەسۋىرىي ۋاستىلەردىن كەڭ پايدىلىنىپ ، سىرلىق ۋەقە ، مۇھىت ۋە شەخسلەرنى يېزىش .

رومانتىزم ئىككى ئېقىمغا بۆلۈنىدۇ ؛ بىرى پاسسىپ رومانتىزم ، يەنە بىرى ، ئاكتىپ رومانتىزم .

پاسسىپ رومانتىزم چۈشكۈنلەشكەن ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئىدىيىۋى كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈردى ، ئاكتىپ رومانتىزم ئوتتۇرا ، ئۇششاق بۇرژۇئا دېموكراتلىرىنىڭ ئىدىيىۋى كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈردى . XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا رومانتىزم ئەدەبىياتى ئالدى بىلەن گېرمانىيە ، ئەنگلىيىلەردە بارلىققا كېلىپ ، ناھايىتى تېزلىكتە پۈتۈن ياۋروپاغا تەسىر كۆرسەتتى . XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا رومانتىزم ئەدەبىياتى ياۋروپادا ئومۇمىيۈزلۈك گۈللىنىپ ، ياۋروپا ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولۇپ قالدى . گېرمانىيە رومانتىزم ئەدەبىياتى پەيدا

بولۇش بىلەنلا ، فېئودالىزمغا قارشى دېموكراتىك خاھىشقا ئىگە بولدى . گېرمانىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىللىرى نوۋالىس (1772 ــ 1801) ، دىك (1773 ــ 1853) ، ئاكا ـ ئۇكا شىلېگىر (1765 ــ 1845) ، خولدېرلىن (1770 ــ 1843) ، شامىسسو (1781 ــ 1838) ، ھېنرىخ ھېينى (1797 ــ 1856) ۋە چۆچەكشۇناس ئاكا ـ ئۇكا گرىم قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . گېرمانىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي مۇۋەپپەقىيىتى شېئىرىيەتتە كۆرۈلىدۇ . ھېنرىخ ھېينىنىڭ رومانتىك شېئىرلىرى ئۇنىڭ تېپىك ئۇلگىسىدۇر .

1789 ـ يىلى ئەنگلىيىدە يۈز بەرگەن سانائەت ئىنقىلابىدىن كېيىن ئەنگلىيە ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە راۋاجلىنىشىغا ۋە ئۇلغىيىشىغا ئەگىشىپ ، ئەنگلىيىدە رومانتىزم ئەدەبىياتى پەيدا بولدى . ئەنگلىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي ۋەكىللىرى بايرون (1788 ــ 1824) ۋە شېللىي (1792 ــ 1822) لاردىن ئىبارەت . بايرون ئەنگلىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئۇلۇغ نامايەندىسى ۋە باتۇر جەڭچىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ «ئېزىلەڭگۈلۈك قىلغان چاغدا» ، «دون جوئان» ، «شەرق داستانلىرى» ، «چايلىدگارولىدنىڭ ساياھىتى» قاتارلىق ئەسەرلىرى مەشھۇر .

شېللىي بايرون بىلەن بىر قاتاردا داڭق چىقارغان شائىر بولۇپ ، ئۇنىڭ «ئايال پادىشاھ مەب» ، «ئىسلام قوزغىلىڭى» ، «چىنچى» ، «مۇستەبىت زالىمنىڭ گىرىم بىلەن نامايىش قىلىشى» ، «ئەنگلىيە خەلقىگە» ، «غەرب شامىلىغا مەدھىيە» ، «بوزتورغاي» قاتارلىق داستان ، شېئىرلىرى ، «ئازاد قىلىنغان پىرومېتى» ناملىق ئوپېراسى مەشھۇردۇر .

فرانسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتى گېرمانىيە ۋە ئەنگلىيە رومانتىزم ئەدەبىياتلىرىدىن خېلى كېيىن باشلاندى . فرانسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىللىرى شاتوبرىئان (1768 ــ 1848) ، لامارتىن (1790 ــ 1863) ، ۋىگنى (1797 ــ 1863) ، ستال خانىم (1766 ــ 1817) ، ۋىكتور ھيۇگو (1802 ــ 1885) قاتارلىقلار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ستال خانىم بىلەن ۋىكتور ھيۇگو ئەڭ مەشھۇردۇر . ستال خانىم فرانسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسىنى يارىتىپ ، فرانسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىدى . ئۇنىڭ «قىزغىنلىق توغرىسىدا» ، «ئەدەبىيات توغرىسىدا» قاتارلىق نەزەرىيىۋى ماقالىلىرى ، «دىفنىي» ناملىق رومانى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسەرلەردۇر .

ۋىكتور ھيۇگو فرانسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى بولۇپ ، ئۇنىڭ «كلونۇبر» ناملىق سەھنە ئەسىرى ، «كلونۇبرغا مۇقەددىمە» ناملىق ئەدەبىياتقا ئائىت نەزەرىيىۋى ئەسىرى ، «پارىژ بۇۋى مەريەم چېركاۋى» ، «خارلانغانلار» ، «كىچىك ناپولېئون» ، «دېڭىز ئەمگەكچىلىرى» ، «پاجىئەلىك دۇنيا» ، «كۇلگۇنچەك» ، «93 ـ يىل» قاتارلىق داڭلىق رومانلىرى بار .

رۇسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتى XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە پەيدا بولدى . ئۇ چاغدا رۇسىيە جاھالەتلىك ۋە زۇلمەتلىك مۇستەبىت يانچىلىق تۈزۈمىنىڭ شەپقەتسىز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇراتتى . شۇ سەۋەبتىن رۇسىيە ياۋروپادىكى باشقا دۆلەتلەرگە قارىغاندا ناھايىتى قالاق ۋە ئارقىدا قالغانىدى . 1825 ـ يىلىدىكى دېكابىرىستلارنىڭ قوزغىلىڭى رۇسىيىدىكى ھەرقايسى قاتلاملارغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى . رۇسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى دېكابىرىستلارنىڭ ئىنقىلابىي ھەرىكىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ ، ئۇ فېئودال يانچىلىق تۈزۈمىگە قارشى تۇرۇشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلدى . رۇسىيە رومانتىزم

ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىللىرى ۋاسلى ژۇكوۋسكىي (1783 ــ 1852) ، دېكابرىست رىلېيېف (1795 ــ 1826) ، ئودايېۋسكى (1802 ــ 1839) ، چاگادايېف (1797 ــ 1849) ، ئالېكساندر سېرگېيېۋچ پۇشكىن (1799 ــ 1837) ، مېخائىل يورىۋچ لېرمونتوف (1814 ــ 1841) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

ئا س پۇشكىننىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىكى شېئىرلىرى رۇسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ پارلاق نەمۇنىسى بولدى . ئۇنىڭ «كاۋكاز تۇتقۇنى» ، «ئاكا ـ ئۇكا قاراقچىلار» ناملىق داستانى ۋە نۇرغۇنلىغان قىسقا لىرىك شېئىرلىرىدا مۇستەبىت زوراۋانلىققا قارشى تۇرۇپ ، ئەركىنلىككە ، ئازادلىققا تەلپۈنۈش خاھىشى روشەن ئىپادىلەندى . پۇشكىننىڭ ئاتاقلىق داستانى «سىگانلار» ئۇنىڭ رومانتىزمدىن رېئالىزمغا بۇرالغانلىقىنىڭ بەلگىسى بولدى . ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن رۇسىيە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ داڭلىق پېشۋاسىغا ئايلاندى . لېرمونتوف پۇشكىندىن كېيىن مەيدانغا چىققان ئەڭ ئاتاقلىق رومانتىك يازغۇچى بولۇپ ، ئۇ ئۆزىنىڭ قىسقىغىنا هاياتىدا 400 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر يازدى . ئۇنىڭ پۇشكىننىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن يازغان «شائىرنىڭ ئۆلۈمى» ، «يالغۇز يەلكەن» ، «بورۇدىنو» ، «ۋەتەن» قاتارلىق مەشھۇر شېئىرلىرى ئەسەرلىرى بار .

1830 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ياۋروپادا سىنىپىي مۇناسىۋەتلەر مۇرەككەپلىشىپ كەتتى . ياۋروپا سانائەت ئىنقىلابىدىن كېيىن ، كاپىتالىزمنىڭ ئۇچقاندەك راۋاجلىنىشى ئارقىسىدا غايەت زور پرولېتارىيات سىنىپى مەيدانغا كەلدى . كاپىتالىزمنىڭ كۈچەيىشىگە ئەگىشىپ بۇرژۇئازىيە بىلەن پرولېتارىيات ئوتتۇرىسىدىكى سىنىپىي كۈرەش ۋە سىنىپىي زىددىيەت ئىنتايىن ئۆتكۈرلىشىپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن كاپىتالىزمنىڭ نۇقسانلىرى بىلەن ئىچكى زىددىيەتلىرى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى . بۇ ئەھۋال بەزى ئىلغار شائىر ـ يازغۇچىلارغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى . ئۇلار بۇرژۇئازىيە ئېلىپ كەلگەن يېڭى تەرتىپنىڭ نۇقسانلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدىكى چاكىنىلىقلارنى ئاشكارىلاش ۋە قامچىلاشقا كىرىشتى . شۇنىڭ بىلەن XIX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدا رېئاللىققا يۈزلەنگەن ياۋروپا تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى بارلىققا كەلدى . تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى مۇنداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ؛

1) رېئاللىقنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈشنى تەلەپ قىلىش .

2) تىپىك مۇھىتتىكى تىپىك خاراكتېرنى يارىتىش .

3) ئىنسان تەبىئىتى نەزەرىيىسى بىلەن ئىنسانپەرۋەرلىكنى ئىدىيىۋى ئاساس قىلىش .

فرانسىيىدە 1930 ـ يىلى مەشھۇر يازغۇچى ستېندال (ئەسلى ئىسمى ماري ـ ھېنرى بېل 1783 ــ 1842) ئۆزىنىڭ تەنقىدىي رېئالىزم روھى بىلەن سۇغۇرۇلغان «قىزىل ۋە قارا» ناملىق رومانىنى ئېلان قىلدى . 1829 ـ يىلى يەنە بىر مەشھۇر يازغۇچى ئونورى بالزاك (1799 ــ 1850) «جوئانستلار»① ناملىق رومانىنى ئېلان قىلدى . ئۇ كېيىنكى چاغدا يازغان بىر يۈرۈش چاتما رومانلىرى ــ «ئىنسان كومېدىيىسى» دىكى ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن ياۋروپا تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنى يۈكسەك پەللىگە كۆتۈردى .

بۇ مەزگىلدىكى مۇھىم يازغۇچىلاردىن يەنە گۇستاف فلوبېرت (1821 ــ 1880) بار . «بوۋارى خانىم» ئۇنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ .

كېيىنكى مەزگىلدە فرانسىيە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى خارابلىشىشقا يۈزلەنگەن

---

① جوئانستلار — جوئان پارتىيەسىنىڭ ئەزالىرى . بۇ فرانسىيە دېھقانلىرىنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشى پارتىيىسى بولۇپ ، 1800 ـ يىلى فرانسىيە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن باستۇرۇلغان . «جوئان» سۆزى ھۇۋۇقۇشنىڭ سايرىشىنىڭ فرانسۇز تىلىدىكى ئىپادىلىنىشى بولۇپ ، بۇ پارتىيە بۇنى ئالاقىلىشىش بەلگىسى قىلغان ، شۇڭا بۇ پارتىيە جوئان پارتىيىسى دەپ ئاتالغانىدى .

بولسمۇ ، لېكىن بۇ مەزگىلدە يەنە ئالپونس دودې (1840 ــ 1897) ۋە موپاسسان (1850 ــ 1893) قاتارلىق مۇھىم تەنقىدىي رېئالىزمچى يازغۇچىلار مەيدانغا كەلدى . ئا . دودېنىڭ «ئاخىرقى دەرس» ، «بېرلىن مۇھاسىرىسى» ، ژې دې موپاسساننىڭ «دوناق» ، «مارجان» قاتارلىق ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى بار .

ئەنگلىيەنىڭ تەنقىدىي رېئالىزمچى يازغۇچىلىرى ئىچىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەڭ يۇقىرى بولغىنى چارلىز دىكېنس (1812 ــ 1870) بولۇپ ، ئۇ «مۇشەققەتلىك كۈنلەر» ، «داۋىد كوپپېرفىل» قاتارلىق ئېسىل رومانلارنى يازغان .

رۇسىيىدە XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى يېرىمىدا مەيدانغا كەلگەن ئاكتىپ رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ بەزى ۋەكىللىرى تەدرىجىي ھالدا رومانتىزمچىلىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن تەنقىدىي رېئالىزمغا كۆچۈپ ، رېئاللىقنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈردى . شۇنىڭ بىلەن دېموكراتىك روھقا ئىگە بىر قىسىم مۇنەۋۋەر تەنقىدىي رېئالىزمچى يازغۇچىلار بارلىققا كەلدى . رۇسىيە ئاكتىپ رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى شۇنداقلا رۇسىيە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بولغان ئا س پۇشكىن ، م ي لېرمونتوفلار بىلەن بىللە نىكولاي ۋاسىلىۋىچ گوگول (1809 ــ 1852) ، ئىۋان ئالېكساندرۇۋىچ گونچاروف (1812 ــ 1891) ، ئىۋان سېرگېيېۋىچ تۇرگېنېۋ (1818 ــ 1883) ، نىكولاي گاۋرىلوۋىچ چېرنىشۇسكي (1828 ــ 1889) ، نىكولاي ئالېكسىيېۋىچ نىكراسوف (1821 ــ 1873) ، فېئودور مېخايلوۋىچ دوستويېۋسكي (1821 ــ 1881) قاتارلىق مەشھۇر تەنقىدىي رېئالىزمچى شائىر يازغۇچىلار مەيدانغا كەلدى . گوگولنىڭ «رېۋىزور» ، «ئۆلۈك جانلار» ، گونچاروفنىڭ «ئوبلوموف» ، تۇرگېنېۋنىڭ «ئاتىلار ۋە بالىلار» چېرنىشۇسكىينىڭ «نېمە قىلىش كېرەك ؟» نىكراسوفنىڭ «رۇسىيىدە كىم ياخشى ياشايدۇ ؟» ، دوستويېۋسكىينىڭ «جىنايەت ۋە جازا» قاتارلىق ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى رۇسىيە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ نادىر ئۇلگىلىرى ھېسابلىنىدۇ ، XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە رۇسىيىدە ئانتون پاۋلوۋىچ چېخوف (1860 ــ 1904) ، لېۋ نىكولايېۋىچ تولستوي (1828 ــ 1910) قاتارلىق داڭلىق يازغۇچىلار بارلىققا كەلدى . چېخوف «غىلاپ بەندىسى» ، «خامېلېئون» ، «چىنوۋنىكنىڭ ئۆلۈمى» قاتارلىق نۇرغۇنلىغان ھېكايىلىرى بىلەن رۇسىيە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى . تولستوي دۇنياۋى شۆھرەت قازانغان ئۇلۇغ يازغۇچى بولۇپ ، ئۇ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» ، «ئاننا كارىنىنا» ، «تىرىلىش» قاتارلىق رومان تراگېدىيىلىرى بىلەن دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدا ئۆچمەس ئىز قالدۇردى . شۇنداق قىلىپ ياۋروپا تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى يېپىيېڭى پرولېتارىيات ئەدەبىياتىغا ئاساس سالدى .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتى قاچان ، قەيەردە مەيدانغا كەلدى ؟ ئۇ قانداق ھەرىكەت ھېسابلىنىدۇ ؟

2 . ياۋروپا ئەدەبىياتىدىكى كلاسسىزم ئېقىمى دەسلەپ قايسى دۆلەتتە بارلىققا كەلدى ؟ ئۇ قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ؟

3 . ياۋروپا رومانتىزم ئەدەبىياتى قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ؟

4 . تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتى قانداق شارائىت ئاستىدا بارلىققا كەلدى ؟ ئۇ قانداق

ئالاهىدىلىكلەرگە ئىگە ؟

5 . ھۆكۈم قىلىڭلار (تۆۋەندە بىر مەسىلىگە ئوچ خىل جاۋاب بېرىلگەن ، بۇلارنىڭ ئىچىدە بىرىلا توغرا ، سىلەر توغرىسىنى تېپىپ ئاخىرىدىكى تىرناق ئىچىگە « √ » بەلگىسىنى قويۇڭلار) .

1 . ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى پۈتۈن مەدەنىيەت ، جۈملىدىن ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ تۈپ ئىدىيىۋى غايىسى

A . بۇرژۇئا دېموكراتىيىسى ( )

B . گۈمانىزم ( )

C . دىنىي ئىلاھىيەتچىلىك ( )

2) ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىكى ئەدەبىياتنىڭ ئاساسىي ئوبيېكتى :

A . ئادەم ( )

B . تەبىئەت ( )

C . تارىخىي ۋەقە ( )

3) ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتى ئەڭ بۇرۇن باشلانغان دۆلەت :

A . رۇسىيە ( )

B . گېرمانىيە ( )

C . ئىتالىيە ( )

4) ئەنگلىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ۋەكىلى :

A . ھېنرىخ ھېينى ( )

B . بايرون ( )

C . ۋىكتور ھيۈگو ( )

6 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇنلارنى تولدۇرۇڭلار

1) ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدە ، ئىسپانىيە گۈمانىزم ئەدەبىياتىدا ئەڭ زور نەتىجە قازانغان يازغۇچى _____ بولۇپ ، ئۇنىڭ دۇنياغا داڭلىق _____ ناملىق رومانى بار .

2) « رېئالىزور » ناملىق ئەسىرنىڭ ئاپتورى _____ دۇر .

3) ئەنگلىيە گۈمانىزم ئەدەبىياتىدا ئەڭ زور شۆھرەت قازانغان يازغۇچى ۋىلىيام شېكسپىر بولۇپ ، ئۇنىڭ _____ ، _____ ، _____ ، _____ ۋە _____ قاتارلىق مەشھۇر دراملىرى بار .

4) رومانتىزم ئىككى ئېقىمغا بۆلۈنىدۇ ، بۇنىڭ بىرى _____ ، يەنە بىرى _____ دىن ئىبارەت .

5) فرانسىيىدە _____ يىلى مەشھۇر يازغۇچى ستېندال ئۆزىنىڭ تەنقىدىي رېئالىزم روھى بىلەن سۇغۇرۇلغان _____ ناملىق رومانىنى ئېلان قىلدى . يەنە بىر مەشھۇر يازغۇچى بالزاك _____ رومانىنى شۇنداقلا بىر يۈرۈش چاتما رومان _____ نى ئېلان قىلدى .

7 . تۆۋەندە كۆرسىتىلگەن ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ ئىسمىنى يېزىڭلار .

ئەسەرلەر نامى	ئاپتورى
« سىگانلار »	
« شائىرنىڭ ئۆلۈمى »	

«ئۆلۈك جانلار»
«ئوبلوموف»
«ئاتىلار ۋە بالىلار»
«نېمە قىلىش كېرەك»
«جىنايەت ۋە جازا»
«ئۇرۇش ۋە تىنچلىق»
«خامېلېئون»
«پارس مەكتۇپلىرى»
«فائوست»
«سۈيىقەست ۋە مۇھەببەت»

16 . دونكىخوت[1]

(روماندىن پارچە)

مىگىل دې سېرۋانتېس (ئىسپانىيە)

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

مىگىل دې سېرۋانتېس ئىسپانىيىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى ، شۇنداقلا ياۋروپا ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى ئويغىنىش دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرىدىن بىرى . ئۇ 1547ـ يىلى تۇغۇلۇپ ، 1616 ـ يىلى ۋاپات بولغان . «دونكىخوت» ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ . بۇنىڭدىن تاشقىرى ، ئۇنىڭ «گالاتىيە» ناملىق رومانى ۋە ھېكايىلىرى ھەمدە «نومانسىيە» ناملىق دراممىسى بار .

«دونكىخوت» ناملىق بۇ مەشھۇر رومانىدا دونكىخوتنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋە قىزىقارلىق سەرگۈزەشتلىرى تەسۋىرلەنگەن . دونكىخوتنىڭ ئەسلىي ئىسمى جىساننا بولۇپ ، لامانچا دېگەن جايدىكى نامرات يېزىنىڭ مۆتىۋىرى ئىدى . ئۇ رېتسارلار (چەۋەندازلار) ھەققىدىكى رومانلارنى كۆپ ئوقۇپ ئېسىنى يوقىتىپ رېتسارلىق تۈزۈمىنىڭ ئاللىقاچان ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي رېئاللىققا قارىماي ، قەدىمكى زامانىدىكىدەك ئىلتىپاتلىق رېتسار بولۇشنىڭلا كويىدا بولىدۇ . شۇڭا ئۇ ئىسمىنى دونكىخوت لامانچا دەپ ئۆزگەرتىپ ، سانچو پانسانى ئۆزىگە خىزمەتكار قىلىۋېلىپ ، رېتسارلارغا خاس دەبدەبىلىك ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈن جاھان كېزىدۇ . ئۇ كۆچلۈكلەرنى بېسىپ ، ئاجىز ـ بېچارىلەرنى يۆلىمەكچى ، زالىملارنى يوقىتىپ ، خەلقنى خاتىرجەم قىلماقچى بولىدۇ . نەتىجىدە نۇرغۇن ئەخمىقانە ، كۈلكىلىك ئىشلارنى قىلىپ ، نۇرغۇن ئورۇنسىز جاپالارنى چېكىدۇ . بۇ رومانىدا فېئودالىلىق ئاڭ فورماتسىيىسى تەنقىد قىلىنغان . فېئودال مۇستەبىت تۈزۈمنىڭ زۇلمەتلىكلىكى ، چىرىكلىكى ۋە دىنىنىڭ شەپقەتسىز ھۆكۈمرانلىقى پاش قىلىنغان . خەلقنىڭ تارتىۋاتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىگە ھېسداشلىق قىلىنغان . شۇڭا ، ماركس بىلەن ئېنگلىس ئۆز ۋاقتىدا سېرۋانتېس ئىجادىيىتىگە يۇقىرى باھا بەرگەنىدى .

بۇ تېكىست ئايرىم ـ ئايرىم ئىككى پارچىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ئالدىنقى پارچىدا دونكىخوتنىڭ سەپەر قىلىشتىن ئاۋۋالقى تۇرلۇك خىياللىرى ۋە تەييارلىقى بايان قىلىنىدۇ ؛ كېيىنكى پارچىدا دونكىخوتنىڭ يول ئۈستىدە شامال تۈگمەنلىرى بىلەن ئېلىشقانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ . بۇ ئىككى پارچە كىشىلەرگە : ھەرقانداق ئادەم ئەگەر ئەمەلىيەتتىن ئايرىلىپ ، تارىخىي تەرەققىياتقا زىت ھالدا ، ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ بېرىۋاتقان رېئاللىققا قارشى زورمۇزور ئىش قىلىدىكەن ، ئۇ ھامان دونكىخوتتەك ئاقىۋەتكە قېلىپ ، ھەممىلا يەردە مۇقەررەر

---

① بۇ تېكىست ئىككى پارچىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، «دونكىخوت» رومانىنىڭ باش ۋە ئوتتۇرا قىسمىدىن تاللاپ ئېلىندى .

هالدا دەككە يەيدۇ ، دېگەن داۋلىنى ئۇقتۇرىدۇ .

«دونكىخوت» مۇنەۋۋەر ھەجۋىي رومان ، رومانىدىكى دونكىخوت ئوبرازى مۇبالىغە ۋە غايىۋىلەشتۈرۈش ئۇسۇلى ئارقىلىق يارىتىلغان . يازغۇچى بىر تەرەپتىن ، ئۇنىڭ دەۋرى ئۆتكەن كۈلكىلىك رېئاللىق (چەۋەندازلىق) روھىنى مەسخىرە قىلسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۇ ئارقىلىق گۈمانىزم ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن . رومانىدا پېرسوناژلار ئوبرازى سىلىشتۈرۈش ئۇسۇلى ئارقىلىق يارىتىلغان . دونكىخوت بىلەن سانچو پانسا مانا مۇشۇنداق بىر ـ بىرىگە زىت ۋە بىر ـ بىرىنى شەرت قىلىدىغان ئوبرازلار ھېسابلىنىدۇ . ئۇلارنىڭ بىرى ھەم ئېگىز ، ھەم ئورۇق ، بىرى ھەم پاكار ، ھەم سېمىز ، بىرى ئورۇق ئاتقا مىنىۋالغان ، قولىدا ئۇزۇن نەيزە ، چىرايىنى غەمكىنلىك باسقان ، يەنە بىرى ، سېمىز ئېشەككە مىنىۋالغان ، كالتە قامچا ئېلىۋالغان . ئەپتى بەكمۇ قىزىقارلىق ۋە كۈلكىلىك ، بىرى ، تەلۋىلەرچە خام خىيالغا غەرق بولغان ، بىرى ، مېڭىسى سەگەك ، ئەمەلىيەتچان ۋە باشقىلار . بۇ روشەن سىلىشتۈرمىلار پېرسوناژلارنىڭ كومېدىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلىگەن ، رومانىدا تىل ئىشلىتىش جەھەتتىمۇ سىلىشتۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلغان .

1

ئۇ مۇشۇنداق قىلىپ ئەس ـ ھوشىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانلىقى ئۈچۈن① ، ئۇنىڭدا ھېچقايسى ساراڭنىڭ كاللىسىغا كىرىپ چىقمايدىغان بىر ئاجايىپ ئوي پەيدا بولۇپ قالدى ، يەنى ئۇ ئۆز شۆھرىتىنى چىقىرىش ۋە خەلقنىڭ پاراۋانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن رېتسار بولۇپ ، ئۆز ئېتى ۋە قورالىنى ئېلىپ دۇنيا كېزىشنى ، ۋەقەلەر ئىزدەپ ، ئۇلارغا تەۋەككۈل قىلىش ـ نى ، كىتابتىكى رېتسارلار ئورۇندىغان ئىشلارنى بىرمۇبىر ئورۇنداپ چىقىشنى ئۆزىگە مۇنا ـ سىپ كۆردى . ئۇ بارلىق جەبىر ـ زۇلۇم تارتقانلارنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ھەرقانداق خەتەرلەردىن ئۆتۈشكە ۋە شۇنداق قىلىش بىلەن ئۆز شۆھرىتىنى ئەبەدىي ساقلاپ قېلىشقا بەل باغلىدى . ئۇ مۇشۇنداق تاتلىق خىياللارغا چۆمۈلگەنلىكى ئۈچۈن ، سان ـ ساناقسىز قىزىق ۋەقەلەر خۇددى ئۇنى قىچقىرىۋاتقاندەك تۇيۇلدى ـ دە ، ئۆز پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا كىرىشتى .

ئۇ بىرىنچى بولۇپ ، ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قېپقېلىپ ، ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىغا تاشلاپ قويۇلغان ، دات بېسىپ كۆكىرىپ كەتكەن ساۋۇت ـ قالقاننى سۈرتۈپ تازىلىدى . ئۇ ھەممە كۈچى بىلەن ئۇنى سۈرتۈپ پارقىراتقان بولسىمۇ ، دۇبۇلغىنىڭ تۇگەل ئەمەسلىكىنى ، ئۇنىڭ پەقەت باشقا كىيىدىغان قىسمى بارلىقىنى كۆرۈپ قالدى . لېكىن ، ئۇنىڭ ماھىر قوللىرى دەرھال بۇ يېتىشسىزلىكنى تۇزەتتى ، يەنى ئۇ دۇبۇلغىنىڭ ماڭلىيى بىلەن قۇلاق ياپقۇچىنى قېلىن كارتون قەغەزدىن ئويۇپ ئالدى ـ دە ، باشقا كىيىدىغان قىسمىغا چاپلاپ قويدى . شۇنىڭ بىلەن ، راست دۇبۇلغىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ كەتتى . ئۇ بۇ دۇبۇلغىنىڭ پىشىشىق بولـ
غان ـ بولمىغانلىقىنى ، زەربىگە چىدامىلىق ـ چىدامسىزلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ ، ئۆز نەيزىسىنى ئېلىپ ، بىر ـ ئىككى ئۇرۇپ بېقىۋېدى ، ئويلىمىغاندا ، بىر ھەپتىدىن بۇيان مۇشەققەت بىلەن قىلىنغان ئىش پارە ـ پارە بولۇپ كەتتى . ئۇ بۇنىڭ شۇنداق ئاسان بۇزۇلۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ ، بىرئاز نارازى بولدى ۋە كەلگۈسىدە مۇشۇنداق خەتەرگە يولۇقۇپ قېلىشـ

① ئۇ مۇشۇنداق قىلىپ ئەس ـ ھوشىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانلىقى ئۈچۈن — بۇ ، دونكىخوتنىڭ رېتسارلار ھەققىدە رومانلارنى ئوقۇپ ، ئۆز ئېسىنى يوقىتىپ ، تۇرلۇك قۇرۇق خىياللارغا بېرىلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ .

تىن قورقۇپ ، كارتون قەغەزنىڭ ئاستىغا قاتقالتىر سېلىپ باشقىدىن ياسىۋالدى ۋە بۇنى ناھايىتى مۇستەھكەم بولدى ، ئەڭ ياخشى دۇبۇلغا بولدى ، دەپ ھېسابلاپ سىناپمۇ باقمىدى .

ئۇ ئىككىنچى نۆۋەتتە ئۆز تۇلپارىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى ، بۇ خۇددى قورايدەك ، لىرا① پارچىسىدەك ئورۇق گاننىلانىڭ② قۇرۇق سۆڭەك ئېتىدەك ئەرۋاھ ئات بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئۇنى ئالېكساندرنىڭ بوتسىفالى③ ، سىدنىڭ④ بابېيگىدىن⑤ ئارتۇق دەپ ھېسابلىدى . ئۇ مۇشۇنداق ياخشى بىر ئاتقا ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنداق مەشھۇر رېتسارغا قاراشلىق بولغان بىر ئاتقا ئالاھىدە بىر ئىسىم قويماي بولمايدۇ ، دەپ ئۇنىڭغا قانداق قىلىپ بىر ياخشى ئىسىم قويۇشنى بىلمەي ، ئۇدا تۆت كۈن باش قاتۇردى . ئاخىر بۇ ئاتقا ھەم بىر رېتسارغا قاراشلىقلىقى بىلىنىپ تۇرىدىغان ، ھەم ئاتنىڭ ھازىرقى سالاھىيىتىگىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغان بىر ئىسىمنى ئاران تاپتى . ئۇنىڭ ئات ئىگىسىنىڭ مەرتىۋىسى ئۆزگەرگەندىن كېيىن ، ئىسمىمۇ ئۆزگىرىشى ، ئۇلۇغ بىر ئىسىم بولۇشى ، ئۇنىڭ يېڭى شارائىت ، يېڭى ھاياتقا ماس كېلىشى كېرەك ، دەپ ئويلىشى پۈتۈنلەي ئاساسلىق ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ نۇرغۇن ئىسىملارنى ئويىغا كەلتۈرۈپ ، بىرىگە ئۇنىسا ، بىرىگە ئۇنىماي يۈرۈپ ئاخىرى روسىنانت⑥ دېگەن ئىسىمنى ماقۇللىدى . ئۇنىڭچە بۇ ئىسىم ھەم بۇيۇك ، ھەم جاراڭلىق ئىدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاتنىڭ ئۆتكەندە ئادەتتىكىلا بىر ئات ئىكەنلىكىنىمۇ ۋە بۇگۈن بولسا ، دۇنيادا تەڭدىشى يوق بىر ياخشى ئات بولۇپ قالغانلىقىنىمۇ ئېپادە قىلالايتتى .

ئۇ ئېتىغا مۇشۇنداق ئىسىم قويغىنىغا كۆڭلى خۇش بولۇپ ، ئەمدى ئۆزىگىمۇ بىر ئىسىم قويماقچى بولدى . بۇ ئىش ئۇچۈن ئۇ يەنە سەككىز كۈن باش قاتۇردى ، ئاخىر ئۇ ئۆزىگە دونكىخوت دەپ ئىسىم قويدى . لېكىن ئۇ قەھرىمان ئامادىسنىڭ⑦ «ئامادىس» دېگەن ئىسمىغا قانائەت قىلماي ، ئۆز دۆلىتى ۋە يۇرتىنىڭ ئىسمىنىمۇ قوشۇپ ئامادىس ت گاللى دەپ ئاتاپ ، مۇشۇ دۆلەت بىلەن يۇرتىنىڭمۇ نامىنى چىقارغانلىقىنى يادىغا كەلتۈرۈپ ، شۇ رېتسارنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئۆزىنى دونكىخوت ت لامانچا دەپ ئاتىماقچى بولدى . ئۇنىڭچە مۇشۇنداق قىلغاندىلا ، ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ ئەۋلادى ، يۇرتى تەلتۆكۈس بايان قىلىنغان بولاتتى ۋە يۇرتىنى فامىلە قىلىۋېلىش ، ئىشقىلىپ ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ ئەۋلادىغا خېلى يۇز ـ ئابرۇي كەلتۈرگەنلىك بولاتتى .

2

خوجايىن بىلەن خىزمەتچى⑧ ئىككىسى سۆزلىشىپ كېتىپ بېرىپ ، تۇزلەڭدە ئايلىنىۋاتقان 30 ـ 40 شامال تۇگمىنىنى كۆرۈپ قالدى . دونكىخوت شۇنداق بىر قاراپ ، ئۆز خىزمەتچىسىگە مۇنداق دېدى :

---

① لىرا — ئىسپانىيىنىڭ قەدىمكى كۈمۈش پۇلى .
② گاننىلا —XV ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ياشىغان فلورېنتسىيە سارىيىنىڭ قىزىقچىسى .
③ بوتسىفالى — ئالېكساندر ماكېدونىسكىي (ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن) نىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئېتى .
④ سىد — ئىسپانىيىنىڭ XI ئەسىردە ياشىغان مىللىي قەھرىمانى ، ئۇنىڭ ئىش پائالىيەتلىرى ئاساسىدا يارىتىلغان «سىد ناخشىسى» نامىلىق ئېپوس بار .
⑤ بابېيگ — يۇقىرىقى «سىد ناخشىسى» نامىلىق ئېپوسنىڭ باش قەھرىمانى سىدنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئېتى .
⑥ روسىنانت — «بۇرۇن ئىشلىتىپ يۈرگەن ئات» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ .
⑦ ئامادىس —XV ئەسىردىكى رېتسارلار ھەققىدىكى بىر رومانىدا تەسۋىرلەنگەن بىر رېتسارنىڭ ئىسمى .
⑧ خىزمەتچى — سانچو پانسانى كۆرسىتىدۇ .

ـــ تەقدىرنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئىشىمىز ئۆزىمىز ئويلىغاندىكىدىنمۇ ئوڭغا تارتتى. قارىغىنا ئۇياققا دوستۇم سانچۇ پانسا، سەن ئاۋۇ 30 نەچچە دەھشەتلىك دۈشمەننى كۆرگەن-سەن؟ مەن ئۇلار بىلەن ئۇرۇشمەن. ھەممىسىنى نابۇت قىلىپ، ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى تارتىۋېلىپ، تازا بىر بېيىپ كېتەيلى. بۇ ئادالەتلىك سوقۇش، شۇنىڭ بىلەن بىر تۈركۈم يامان نېمىلەرنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋەتسەم، ئاللانىڭ ئالدىدىمۇ بىر خىزمەت كۆرسەتكەن بولىمەن.

سانچۇ پانسا:

ـــ نېمە دېدىڭ! ـــ دەپ سورىدى. خوجايىنى بولسا جاۋاب بېرىپ:

ـــ قارا، ئاۋۇ قوللىرىنى ئۇزۇن سوزۇۋاتقانلارغا، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدە 10 ـــ 20 چاقىرىم كېلىدىغان بىر قانچىدىن قول بار ئىكەن، ـــ دېدى. سانچۇ:

ـــ سىز ياخشىراق قاراڭا، ئەپەندى، ئۇلار دېگىلەر ئەمەس، شامال تۈگمىنى، ئۇ ‹قولدەك› دېگەن نەرسىلەر تۈگمەننى ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن شامالغا قويۇلغان چاقپەلەك، ـــ دېدى. دونكىخوت:

ـــ ھەي، بۇنىڭغا قارىغاندا، سەن ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلاردىن خەۋەرسىز ئىكەنسەن، ئۇلار ھەقىقەتەن دېگىلەر، ئەگەر قورقىدىغان بولساڭ، بىر چەتكە چىقىپ دۇئا قىلىپ تۇرغىن. مەن بىر، دۇشمەن كۆپ بولسىمۇ، ئۇلار بىلەن جەڭ مەيدانىغا چۈشمەن، ـــ دەپ، خىزمەتچىسىنىڭ ئارقىسىدىن، «ھاي، ئۇلار دېگىلەر ئەمەس، شامال تۈگمىنى» دەپ ۋارقىرىغانلىرىغا پەرۋاسىز قىلماي، ئېتىنى ئالغا دېگىتىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ دانىشمەنلىكى بىلەن مەست بولۇپ، ئۇلارنى دېگىلەر دەپ ئويلىغانلىقى ئۈچۈن، سانچۇنىڭ ۋارقىرىغانلىقىدا-نىمۇ ئاڭلىمىدى ۋە خېلى يېقىن كېلىپمۇ ئۇنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمەي، مەردانە بىر قىياپەتتە شۇنداق دەپ ۋارقىرىدى:

ـــ قېچىشما توخۇ يۈرەك، تېگى پەس، شۇم پېشانىلەر! نېمىدىن قورقۇشۇسەن؟ ھازىر سەنلەرنىڭ ئەدىپىڭنى بەرگىلى كەلگەن يالغۇز بىر رىتسار!

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا شامال بىرئاز كۈچەيىپ، چاقپەلەك ئايلانغىلى باشلىدى. دونكىخوت بۇنى كۆرۈپ ۋارقىرىدى:

ـــ ياخشى، سەنلەر بىرئارېيىنىڭ① قوللىرىنى جىق قوللىرىڭنى سوزۇشۇۋەر، بەربىر ھالاك بولۇشىسەن!

ئۇ مۇشۇنداق دەپ، قالقىنى بىلەن ئۆزىنى توستى ـ دە، نەيزىسىنى توغرىلاپ روسىنانت-نىڭ دېگىنىشى بىلەن بىرىنچى شامال تۈگمىنىگە ئۆزىنى ئاتتى. ئۇنىڭ نەيزىسى چاقپەلەككە يېتىپ كېلە ـ كەلمەيلا، شامال چاقپەلەكنى قاتتىق ئايلاندۇرۇۋەتكەنلىكتىن، نەيزىسىنىمۇ پاچاق ـ پاچاق قىلىۋەتتى، دونكىخوتنىمۇ ئات ـ پېتى بىلەن ئوراپ ئېلىپ چىقىپ، نېرىغا ئىرغىتىۋەتتى. سانچۇ پانسا ئېشىكىنى ئۆلە ـ تىرىلىشىگە قارىماي چاپتۇرۇپ، ئۇنى قۇتقۇ-زۇشقا كەلدى. ئۇ روسىنانت بىلەن شۇنداق قاتتىق يىقىلغان ئىدىكى، ھەتتا مىدىرلىيالماي قالدى. سانچۇ:

ـــ خۇدايا، رەھىم قىلساڭ! مەن سىزگە بۇ چاقپەلەك دېمىگەنمىدىم؛ ئۆزىنىڭ كاللا-سىغا چاقپەلەك ئورنىتىلغان ئادەمدىن باشقا ھېچكىم بۇنى شامال تۈگمىنى ئەمەس، دەپ ئويلىمايدۇ، ـــ دېدى. دونكىخوت جاۋابەن:

---

① برىئاپرىي ـــ قەدىمكى يۇنان ئەپسانىلىرىدىكى يۇز قوللۇق دېگەن.

ـــ هولۇقما ، دوستۇم سانچۇ ، يېڭىش ـ يېڭىلىش ئۇرۇشتا دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ . باشقا ھەممە ئىشلارغا قارىغاندا ئۇنى پەرەز قىلىش تەس . . . ـــ دېدى . سانچۇ پانسا ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ ئېتىغا باشقىدىن مىندۈردى .

شۇنىڭ بىلەن ، ئۇلار يول بويى ھازىرقى دۇچ كەلگەن خەتەر ئۈستىدە سۆزلىشىپ ، لاپسى تەرەپكە كېتىدىغان ئاچا يول بىلەن مېڭىپ كەتتى . دونكىخوت : بۇ ، ھەممە تەرەپكە بارغىلى بولىدىغان يول ، چوقۇم نۇرغۇنلىغان ئاجايىپ خەتەرلىك ۋەقەلەرگە يولۇقىمىز ، دەپ ھېسابلىدى .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . دونكىخوتتا قانداق ئوي ـ پىكىرنىڭ پەيدا بولغانلىقى ۋە ئۇنىڭ سەۋەبىنى ھەمدە ئۇنىڭ ئۆز پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قانداق تەييارلىقلارنى قىلغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

2 . ئاپتور دونكىخوتنىڭ دات بېسىپ كۆكىرىپ كەتكەن ساۋۇت ـ قالقانىنى سۇرتۇپ تازىلىغانلىقىنى ، دۇبۇلغىنىڭ ماڭلىيى بىلەن قۇلاق ياپقۇچىنى قېلىن كارتون قەغەزدىن ئويۇۋېلىپ ، باشقا كىيىدىغان قىسمىغا چاپلاپ قويغانلىقىنى ، بولۇپمۇ بۇ نەرسىلەرنىڭ «ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قېپقالغان» نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى تەسۋىرلىگەن . بۇنداق تەسۋىرلەشنىڭ قانداق رولى بار ؟

3 . دونكىخوت نېمە ئۈچۈن شامال تۈگمەنلىرىنى دۈشمەن دەپ بىلىدۇ ؟ سانچۇ پانسا ئۇلارنىڭ شامال تۈگمەنلىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ تۇرسىمۇ ، نېمە ئۈچۈن ئۇ يەنىلا ئۇلارنى دۈشمەن دەپ بىلىپ ، ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ ؟ بۇنداق تەسۋىرلەشنىڭ ئەسەرنىڭ ئومۇمىي خاھىشى بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى بار ؟

4 . دونكىخوتنىڭ دۈشمەن (شامال تۈگمەنلىرى) بىلەن ئېلىشىشىنى جانلىق ۋە بىرقەدەر تەپسىلىي قىلىپ قايتا بايان قىلىڭلار .

5 . «دونكىخوت» رومانى ۋە تېكىستنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

6 . بۇ تېكىستنىڭ يېزىلىش ئۇسلۇبى ، بەدىئىي ماھارەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئېيتىپ بېرىڭلار ۋە مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرۈڭلار .

17 . مەدھىيە[1]

ھېنرىخ ھېينى (گېرمانىيە)

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

ھېنرىخ ھېينى گېرمانىيىنىڭ XIX ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ شائىرى بولۇپ ، ئۇ 1797ـ يىلى تۇغۇلۇپ ، 1856 ـ يىلى ۋاپات بولغان . ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرىدىن «سېلىزىيە توقۇمىچىلىرى» ، «مەدھىيە» ، «لورېللېي» قاتارلىق شېئىرلىرى ۋە «گېرمانىيە ـ بىر قىش ھەققىدە چۆچەك» ناملىق داستانى بار .

ھېنرىخ ھېينىڭ 20 ياشقا كىرگەندە ئىجادىيەتكە قەدەم قويۇپ ، شېئىر يېزىشقا باشلىغان . دەسلەپكى مەزگىلدە رومانتىزم ئېقىمىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان . بۇ چاغدا يازغان شېئىرلىرىنىڭ مەزمۇنى رېئاللىقتىن ئايرىلغان بولۇپ ، كەيپىياتى تۆۋەن بولغان . ئۇ 1843 ـ يىلى كارل ماركس بىلەن تونۇشۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن يېقىن دوستلۇق ئورناتقان ۋە ماركسنىڭ تەسىرى ، ئىلھاملاندۇرۇشى ھەم ياردىمى ئارقىسىدا زور تۈركۈمدىكى مۇنەۋۋەر سىياسىي لىرىكىلارنى ، جۈملىدىن ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى ـ «گېرمانىيە ـ بىر قىش ھەققىدە چۆچەك» دېگەن داستانىنى يازغان . 1844 ـ يىلى سېلىزىيىدە توقۇمىچى ئىشچىلارنىڭ قوزغىلىڭى پارتلىغان . بۇ چاغدا ھېنرىخ ھېينى «سېلىزىيە توقۇمىچىلىرى» دېگەن داڭلىق شېئىرنى يېزىپ ، تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن ئىشچىلار سىنىپىنى مەدھىيىلەپ ، دىنىنىڭ ساختىلىقىنى ۋە ھۆكۈمرانلارنىڭ جىنايەتلىرىنى چوڭقۇر پاش قىلىپ ، تارىخىي ھۆكۈم چىقارغان .

1830 ـ يىلى 7 ـ ئايدا فرانسىيىدە يۈز بەرگەن بۇرژۇئا ئىنقىلابى شائىرغا كۈچلۈك تەسىر قىلىپ ، ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە يېڭى بىر بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغان ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىجادىيەت ئۇسلۇبىدىمۇ ئۆزگىرىش بولغان . شائىر بۇ ئىنقىلابنىڭ روھىدىن ئىلھاملىنىپ ، شۇ يىلى «مەدھىيە» ناملىق سىياسىي لىرىكىسىنى يازغان .

«مەدھىيە» ناملىق بۇ مۇنەۋۋەر سىياسىي لىرىكىدا شائىر يالقۇنجاپ تۇرغان ئىنقىلابىي ھېسسىياتىنى ئىزھار قىلغان ۋە كىشىلەرنى كونا دۇنياغا قارشى جەڭ قىلىشقا جاسارەت بىلەن ئېلىشىشقا چاقىرغان .

شېئىرنىڭ بىرىنچى كۇپلېتى پەقەت بىر مىسرادىن تەركىب تاپىدۇ . لېكىن ئۇنىڭ مەزمۇنى ئۆتكۇر ، كەيپىياتى كۆتۈرەڭگۇ ، ئوخشىتىشى ئوبرازلىق بولۇپ ، گويا كى يۇرۇشكە چېلىنغان سىگنال ، جەڭگە كىرىشكە ئۇندىگۈچى جەڭ دۇمبىقى ئاۋازىغا ئوخشايدۇ . پۈتۈن شېئىر مىسلىسىز باتۇرلۇق جاسارىتى ۋە ئۆلۈمگە پىسەنت قىلمايدىغان ئۆزىنى تەقدىم قىلىش روھى بىلەن تولۇپ تاشىدۇ . شېئىردا لىرىك قەھرىمانىنىڭ يۈكسەك ئوبرازى گەۋدىلىنىدۇ .

شېئىرنىڭ قۇرۇلمىسىمۇ ئالاھىدە بولۇپ ، باش ـ ئاخىرى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇلىدۇ .

---

① بۇ تېكىست «چەت ئەل تاللانغان شېئىرلىرى» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى .

بۇ كەيپىياتنى كۆچلەندۈرۈش رولىنى ئويناپدۇ . ئوتتۇرىدىكى كۆپلەتلارنىڭ قۇرۇلمىسى زىچ بولۇپ ، بىر - بىرىگە چىڭ باغلىنىپ ، شېئىرىي پىكىر بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىدۇ .

ئۇچىنچى كۆپلەت پۈتۈن شېئىرنىڭ كولمىناتسىيىسى بولۇپ ، مىسرالار قايتىلىنىپ ، ئەكس سادا پەيدا قىلىدۇ ؛ بۇنداق ئىپادىلەش ئۇسۇلى يېڭىچە بولۇپ ، شېئىرنىڭ بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرىدۇ . بۇ شېئىر كىشىلەرگە غەلىبە گۈلىنىڭ قىيىقىزىل قانلار بەدىلىگە ئېچىلىدىغانلىقىنى ، هايات قالغانلارنىڭ هېچبىر ئىككىلەنمەي قولىغا قورال ئېلىپ ، داۋاملىق كۈرەش قىلىشى ۋە غەلىبىنى قولغا كەلتۈرمىگۈچە بولدى قىلماسلىقى كېرەكلىكىنى هېس قىلدۇرىدۇ . پۈتۈن شېئىرنىڭ كەيپىياتى كۆتۈرەڭگۈ ، تەنتەنىلىك هەم قايغۇلۇق بولۇپ ، غايەت زور رىغبەتلەندۈرۈش رولىغا ئىگە .

زۇلپىقارمەن ، يالقۇن ـــ مەشئەلمەن .

تۇننى يېرىپ ئۇچقۇن چاچمەن ،
جەڭ باشلانسا ئالغا چاپمەن .
سەپ ئالدىدا باتۇرلۇق بىلەن ،
قوشۇنلارغا يولنى ئاچمەن .
يان - يېنىمدا سەپداشلىرىمنىڭ ،
جەسەتلىرى ياتىدۇ قاتار .
بىراق ، جەڭدە غالىب كەلدۇق بىز ،
زەپەر بىزگە قويىنىنى ئاچار .
شۇنداق ، جەڭدە غالىب كەلدۇق بىز ،
زەپەر بىزگە قويىنىنى ئاچار .
بىراق ، بۇنداق سەپداشلىرىمنىڭ ،
جەسەتلىرى ياتىدۇ قاتار .
ماتەم كۈيى زەپەر مارشىغا ،
تەڭكەش بولۇپ ياڭرايدۇ هەريان .
ئەمما ، بىزنىڭ يەتمەس ۋاقتىمىز ،
تەنتەنىگە ، ماتەمگە هامان .
جەڭ سىگنالى چېلىنسا يەنە ،
ئاتلىنىمەن كۈرەشكە شۇئان .

زۇلپىقارمەن ، يالقۇن ـــ مەشئەلمەن .
1830 - يىل

مۇهاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . شائىر شېئىرنىڭ باش تەرىپى (ئىككىنچى كۆپلەتى) دە مۇنداق دەيدۇ :

تۇننى يېرىپ ئۇچقۇن چاچمەن ،
جەڭ باشلانسا ئالغا چاپمەن .
سەپ ئالدىدا باتۇرلۇق بىلەن ،
قوشۇنلارغا يولنى ئاچمەن .

شائىر بۇ يەردە ئۆزىنىڭ كونا دۇنياغا قارشى جەڭدە جەسۇرلۇق بىلەن ئالدىغا ئېتىلىپ چىقىپ ، قوشۇننىڭ ئالدىدا ماڭىدىغانلىقى ، زۇلمەتلىك جەمئىيەتتە سەپداشلىرىنىڭ يولىنى يورۇتىدىغان يالقۇن - مەشئەل بولىدىغانلىقىنى بىلدۇرىدۇ . بىز يۇقىرىقى مىسرالارنى ئوقۇغاندا ، ئىختىيارسىز ھالدا ، ماكسىم گوركىينىڭ «ئىزىرگىل موماي» ناملىق ھېكايىسىدىكى دانكو ئوبرازى يادىمىزغا كېلىدۇ . ئۇ قاراڭغۇ زۇلمەت باسقان جاڭگالدا لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان يۈرىكىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئۆزى ئالدىغا چۈشۈپ ، ئادەملەرنىڭ يولىنى يورۇتۇپ ماڭىدۇ . سىلەر دانكو ئوبرازى بىلەن بۇ شېئىردىكى لىرىك قەھرىمان ئوبرازىنى سېلىشتۇرۇپ ، شېئىردىكى لىرىك قەھرىمان ئوبرازى توغرىسىدىكى تەسىراتىڭلارنى سۆزلەڭلار ۋە بۇ شېئىرنىڭ ئەينى ۋاقىتتا قانداق ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

2 . شېئىرنىڭ ئاخىرىدا مۇنداق دېيىلىدۇ :

ئەمما ، بىزنىڭ يەتمەس ۋاقتىمىز ،
تەنتەنىگە ، ماتەمگە ھامان .
جەڭ سىگنالى چېلىنسا يەنە ،
ئاتلىنىمەن كۈرەشكە شۇئان .

بۇ مىسرالارنى تەھلىل قىلىپ ، بۇنىڭدا شائىرنىڭ قانداق روھى ئەكس ئەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

3 . شېئىرنى ھېسسىيات بىلەن ئۇنلۇك ئوقۇڭلار .

18 . ئۆبئېتسىيە سودىگىرى[1]

(دراما دىن پارچە)

ۋىلىيام شېكسپېر (ئەنگلىيە)

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

ۋىلىيام شېكسپېر ياۋروپانىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئويغىنىش دەۋرىدىكى ئەنگلىيىنىڭ مەشھۇر دراماتورگى ۋە شائىرى بولۇپ ، ئۇ 1564 ـ يىلى تۇغۇلۇپ ، 1616 ـ يىلى ۋاپات بولغان . ئۇنىڭ يازغان دراما ئەسەرلىرى كۆپ بولۇپ ، تراگېدىيە ، كومېدىيە ۋە تارىخىي دراما ئەسەرلىرى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . «خاملېت» ، «كارول لىر» ، «ئوتېللو» ، «ئۆبئېتسىيە سودىگىرى» ، «رومىئو ـ ژولېتتا» قاتارلىقلار ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرى ھېسابلىنىدۇ .

«ۋېنېتسىيە سودىگىرى» ۋىلىيام شېكسپېر ئىجادىيىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگە تەۋە دراما بولۇپ ، بۇنىڭدا ئاساسەن جازانىخور شىلوك بىلەن ۋېنېتسىيە سودىگىرى ئانتونىئو ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن زىددىيەت توقۇنۇشلىرى ئارقىلىق ، جازانە كاپىتالى ۋەكىلى شىلوك ئاچچىق ھەجۋىيلەنگەن ، ئۇنىڭ بېخىللىقى ، ئاچ كۆزلۈكى ، جاھىللىقى ، رەھىمسىز ۋە شەپقەتسىزلىكى كۆچلۈك پاش قىلىنغان ؛ سودا كاپىتالىنىڭ ۋەكىلى ئانتونىئو ئالقىشلانغان ، ئۇنىڭ مەردلىكى ، مېھرىبانلىقى ، دوستلۇقنى قەدىرلەيدىغان ئالىيجاناب پەزىلىتى مەدھىيىلەنگەن . دراما ئەسىنىڭ بۇ باش تېمىسى شۇ چاغدىكى گۇللىنىۋاتقان بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىيىسى ۋە تەلىپىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ، ئەينى زاماندىن ئېلىپ ئېيتقاندا ، بۇ ئىلغارلىققا ئىگە ئىدى .

بۇ تېكىستنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىۋېلىش ئۈچۈن ، تۆۋەندە بۇ تېكىستكە ئالاقىدار ۋەقەلىكنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز : ئانتونىئو دوستى باسانىئونىڭ سۆيگىنى بېشىياغا تۇرمۇش قۇرۇش تەكلىپىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ، يەھۇدىي سودىگىرى شىلوكتىن 3 مىڭ سوم قەرز ئالىدۇ . شىلوكنىڭ ئانتونىئو بىلەن كونا ئاداۋىتى بولغاچقا ، ئۇ كۆڭلىدە بىر شۇملۇقنى ئويلايدۇ . لېكىن ئۇ ياخشى نىيەتلىك قىياپەتتە ، ئانتونىئودىن بىر تىينمۇ ئۆسۈم ئالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن توختام تۈزۈپ قويۇشنى ، يەنى ئەگەر پۇل بەلگىلەنگەن مۇددەت ۋە بەلگىلەنگەن ئورۇندا قايتۇرۇلمىسا ، قەرزدارنىڭ كۆكرىكىدىن بىر قاداق گۆشنى كېسىۋالىدىغانلىقىنى شەرت قىلىپ بىر توختام تۈزۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . تەلەپ بويىچە توختام تۈزۈلىدۇ . ئانتونىئونىڭ ياردەمدە باسانىئونىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشىدۇ . لېكىن ، كۈتمىگەندە ئانتونىئونىڭ سودا كېمىسى خادا تاشقا سوقۇلۇپ

---

① بۇ تېكىست ۋ شېكسپېرنىڭ «شېكسپېر ئەسەرلىرى» (خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتى ، 1978 ـ يىل نەشرى) ناملىق ئەسەرلەر توپلىمىدىكى «ۋېنېتسىيە سودىگىرى» ناملىق دراما ئىدىن ئېلىندى . بۇ ، دراما ئەسىنىڭ تۆتىنچى پەردىسىنىڭ بىرىنچى كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت .

كېتىپ ۋەيران بولۇپ كەتكەنلىكتىن شىلوكنىڭ پۇلىنى قەرەل توشقاندا قايتۇرالماي قالىدۇ . شۇنىڭ بىلەن شىلوك سوتقا ئەرز قىلىپ ، تۇزۇلگەن توختام بويىچە ئانتونىئونىڭ كۆكرىكىدىن بىر قاداق گۆشنى كېسىۋېلىشنى تەلەپ قىلىدۇ . گېرتسوگ نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ نەسىھەتنى ئاڭلىماي ، توختامنى ئىجرا قىلىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋېلىپ ، قانۇن مادداىلىرىدىن پايدىلىنىپ ، ئانتونىئودىن ئۆچ ئېلىشقا ئۇرۇنىدۇ . دەرسلىككە ئېلىنغان تېكىستىنىڭ ۋەقەلىكى دەل مۇشۇ جايدىن باشلىنىدۇ .

بۇ تېكىست (دراما نىڭ تۆتىنچى پەردە بىرىنچى كۆرۈنۈشى ـــ سوتتا) پۇتۇن دراما نىڭ ئەڭ ئېسىل قىسمى بولۇپ ، ئۇ پۇتۇن دراما نىڭ مەركىزى ، درامانى سۈژىت لىنىيىلىرى ئىچىدىكى ئاساسىي لىنىيە ، ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ كولمىناتسىيىسى ھېسابلىنىدۇ . ئەسەردىكى ئۆچ سۈژىت لىنىيىسى بۇ كۆرۈنۈشتە مەركەزلىشىدۇ . ئاساسلىق پېرسوناژلارنىڭ ھەممىسى سەھنىگە چىقىدۇ . زىددىيەت توقۇنۇشنىڭ ئىككى تەرىپى يۈزمۈيۈز تۇرۇپ ، بىر مەيدان كەسكىن ۋە شىددەتلىك ئېلىشىش ئېلىپ بارىدۇ ۋە يېڭىش ـ يېڭىلىش ھەل قىلىنىدۇ . ئىككى ئاساسلىق پېرسوناژ شىلوك بىلەن بېشىيانىڭ ئوبرازى ھەمدە پۇتۇن ئەسەرنىڭ باش تېما ئىدىيىسى بۇ كۆرۈنۈشتە تولۇق گەۋدىلىنىدۇ .

شىلوك بىلەن ئانتونىئو ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش بۇ درامانىڭ ئاساسىي زىددىيىتىنى تەشكىل قىلىدۇ . شىلوك بىلەن ئانتونىئو ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توقۇنۇشى ئارقىلىق گۇمانىزمنىڭ ئەخلاق غايىسىنى ئالغا سۈرىدۇ ، پۇل ، مال ـ مۇلۇك ئۇچۇن نەپسانىيەتچىلىككە بېرىلگەن ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچىلىكنى قاتتىق قامچىلايدۇ . ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى ئەھمىيىتى مانا مۇشۇ نۇقتىدا گەۋدىلىنىدۇ .

بەدئىيلىك جەھەتتىن ئالغاندا ، بۇ كۆرۈنۈشتە دراماتىك توقۇنۇش كۇچلۇك گەۋدىلىنىدۇ . بۇ كۆرۈنۈشتە ھەممە پېرسوناژلار دېگۈدەك سەھنىگە چىقىدۇ . ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى نامايان قىلىدۇ . ئۇلاردا ھەم سىنىپىي ئالاھىدىلىك ئىپادىلىنىدۇ ، ھەم ئۆزىگە مەنسۇپ روشەن خاسلىق ئىپادىلىنىدۇ . ئاپتور پېرسوناژلار ئوبرازىنى ئۆتكۇر زىددىيەت توقۇنۇشلىرى ئىچىدە سۈرەتلەپ ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ . ئەسەرنىڭ تىلى جانلىق ، قۇرۇلمىسى پۇختا بولۇپ ، تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە كۇچلۇك جەلپ قىلىدۇ .

ۋېنېتسىيە سوتىدا

گېرتسوگ① مۇتىۋەرلەر ، ئانتونىئو② ، باسانىئو③ ، گرىسىئانىنو④ ، سالارىنو ۋە باشقىلار بىلەن سەھنىگە چىقىدۇ .

گېرتسوگ : ئانتونىئو كەلدىمۇ ؟

ئانتونىئو : كەلدىم ، جانابلىرى .

گېرتسوگ : سېنىڭ ئىشىڭ كۆڭلۈمنى غەش قىلىۋاتىدۇ ؛ سەن باغرى تاش رەقىب

---

① گېرتسوگ — ۋېنېتسىيە گېرتسوگى كۆزدە تۇتۇلىدۇ . ۋېنېتسىيە فېئودالىزمنىڭ كېيىنكى دەۋرىدە جۇمھۇرىيەت ئىدى . گېرتسوگ ۋېنېتسىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانىدۇر .

② ئانتونىئو — ۋېنېتسىيە سودىگىرى .

③ باسانىئو — ئانتونىئونىڭ دوستى .

④ گرىسىئانىنو ۋە تۆۋەندە ئۇچرايدىغان سالارىنو ، سارىنىئو قاتارلىقلار — ئانتونىئو بىلەن باسانىئونىڭ دوستلىرى .

بىلەن ، ئىچ ئاغرىتىشنى ، قىلچە رەھىم قىلىشنى ، ئادەمگەرچىلىكنى بىلەمەيدىغان مۇتتەھەم بىلەن يۈزلىشىپ قالدىڭ .

ئانتونىئو : ئاڭلىسام جانابلىرى ئۇنى بەكمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتمەسلىككە دەۋەت قىپسىز ، لېكىن ئۇ كاجلىق قىلىپ ، ئازراقمۇ يول قويۇشقا ئۇنىماپتۇ . ئۇنىڭ زەھەرلىك چاقچىلىدىن قانۇنىي ۋاستە ئارقىلىق قۇتۇلالمايدىغان بولغىنىمدىن كېيىن ، ئۇنىڭ غەزىپىگە چىداپ ، ئۇنىڭ ياۋۇزلارچە بىر تەرەپ قىلىشىنى خاتىرجەملىك بىلەن كۈتەي .

گېرتسوگ : ھەي ، ئېيتىڭلار ، ھېلىقى يەھۇدىي كىرسۇن .

سارىنىئو : ئۇ ئىشىك ئالدىدا كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ ؛ ئۇ كەلدى جانابلىرى .

شىلوك① سەھىنىگە چىقىدۇ .

گېرتسوگ : جامائەت يول بېرىڭلار ، ئۇ مېنىڭ ئالدىمدا تۇرسۇن ، شىلوك ، مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن ، ئۆزۈڭنى ئەتەي ياۋۇزلۇققا سېلىۋاتىسەن ، ئەڭ ئاخىرىدا ، كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ ھازىرقى رەھىمسىزلىكىڭدىنمۇ ئارتۇقراق رەھىم قىلىسەن — ئىچ ئاغرىتىسەن ، ھازىر سەن شەرتنامە بويىچە جازالاپ ، بۇ شور پېشانە سودىگەرنىڭ تېنىدىن بىر قاداق گۆشىنى كېسىۋېلىشتا چىڭ تۇرۇۋاتقان بولساڭمۇ ، ۋاقتى كەلگەندە ، بۇ جازادىن ۋاز كېچىشتىن تاشقىرى ، كۆڭلۈڭ يۇمشاپ ، ئۇنى قەرزنىڭ بىر قىسمىدىنمۇ ئازاد قىلىۋېتىشىڭ مۇمكىن . قارىغىنا ، ئۇنىڭ يېقىندا ، ئۇدا تارتقان غايەت زور زىيانلىرى ھەرقانداق دۆلەتمەن سودىگەرلەرنىمۇ خانىۋەيران قىلىۋېتىدۇ ، ھەتتا تاش يۈرەك ، ھېچقاچان خەيرخاھلىق قىلمايدىغان ياۋۇز ئادەممۇ ئۇنىڭ ھالىغا ئىچىنىدۇ . ھەي يەھۇدىي ، ھەممىمىز سېنىڭ بىر ئېغىز ئوبدان جاۋابىڭنى كۈتۈۋاتىمىز .

شىلوك : مۇددىئايىمنى جانابلىرىغا ئىزھار قىلغانىدىم ، جەزمەن شەرتنامە بويىچە جازالاش توغرىسىدا ، مۇقەددەس جۇمە كۈنى②بىلەن قەسەممۇ قىلدىم ، ناۋادا جانابلىرى تەلىپىمگە يول قويمىسىڭىز ، نىزامنامىنى مەنىستىمگەن بولىسىز ، ئۇ ھالدا مەن پايتەختكە بېرىپ ، يۇقىرىغا ئەرز قىلىپ ، ئەللىرىنىڭ ئىمتىيازلىرىدىن ئېلىپ تاشلاشنى تەلەپ قىلىمەن . سىز مېنىڭدىن : نېمە ئۈچۈن 3 مىڭ سوم پۇلنى ئالماي ، بىر پارچە چىرىگەن سېپىق گۆشنى ئالماقچى بولىسەن ، دەپ سورىسىڭىز ، بۇنىڭغا جاۋاب بەرگۈدەك ھېچقانداق ئاساسىم يوق ، مەن پەقەت مۇشۇنداق قىلىشنى خالايمەن ، دېيىشىم مۇمكىن ، بۇ جاۋاب ئەمەسمۇ ؟ ئەگەر ئۆيۈمدە چاشقان بولۇپ ، ئۇلارنى قوغلىۋېتىشكە ئادەم يوللاپ ، ئۇنىڭغا ئون مىڭ سوم بەرسەم ، بۇنىڭ بىلەن كىمنىڭ كارى ؟ بۇ سىزگە بەرگەن جاۋابىم ئەمەسمۇ ؟ بەزىلەر ئاغزىنى يوغان ئېچىپ تۇرغان چوشقىنى ياقتۇرمايدۇ ، بەزىلەر مۇشۇكنى كۆرسە ، سەپرايى ئۆرلەيدۇ ، يەنە بەزىلەر خەقنىڭ ئۇچۇرۇۋاتقان لەگلىكىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىسا ، چىدىماي سىيىۋېتىدۇ ، چۈنكى ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنى ئۇنىڭ ياخشى كۆرۈشى ياكى يامان كۆرۈشى

---

① شىلوك — جازانىخور يەھۇدىي باي .

② مۇقەددەس جۇمە كۈنى — بۇ يەردە يەھۇدىي دىنىنىڭ ھەپتىدە بىر قېتىملىق مۇقەددەس كۈنى نەزەردە تۇتۇلىدۇ ، دىندارلار بۇ كۈنى خىزمىتىنى توختىتىپ ، خۇداغا ئىبادەت قىلىدۇ .

بەلگىلەيدۇ ، بۇ ھېچكىمنىڭ ئىختىيارىدا بولمايدۇ ، ئەمدى سىزگە مۇنداق جاۋاب بېرىمەن : نېمە ئۈچۈن بەزىلەر ئاغزىنى ئېچىپ تۈرغان چوشقىدىن سەسكىنىدۇ ، بەزىلەر پايدىسى بار ، زىيىنى يوق مۇشۇكتىن يىرگىنىدۇ ، يەنە بەزىلەر ۋاڭ ـ ۋاڭ قىلغان لەگلەك ئاۋازىنى ياقتۇرمايدۇ ، بۇلارنىڭ ھەممىسىگە زادىلا تولۇق ئاساس تاپقىلى بولمايدۇ . بۇلار پەقەت تۇغما مىجەزدىن بولىدۇ . شۇڭا ئۇلار بىرەر تەسىرگە ئۇچرىسىلا ، ئىختىيارسىز سەت بەتبەشىرىسىنى كۆرسىتىدۇ ، شۇڭا مەن بىرەر سەۋەب كۆرسىتەلمەيمەن . بىرەر سەۋەب كۆرسىتىشىنىمۇ خالىمايمەن ، مەن ئانتونىئوغا بولغان ئۆچمەنلىكىم ۋە چوڭقۇر ئاداۋىتىم تۇپەيلىدىنلا ، ئۆزۈمگە قىلچە پايدىسى بولمىسىمۇ ئۇنىڭ بىلەن «دەۋالىشىۋاتىمەن» ، ئەمدىغۇ جاۋابىمنى ئالغانسىز ؟

باسانىئو : ھۇ رەھىمسىز ئەبلەخ ، بۇ جاۋابىڭ سېنىڭ رەھىمسىزلىكىڭنى ئاقلىمايدۇ .

شىلوك : مەن جاۋابىم كۆڭلۈڭگە ياقسۇن دەپ جاۋاب بېرىۋاتقىنىم يوق .

باسانىئو : ئەجەبا ، كىشىلەر ئۆزى ياخشى كۆرمەيدىغانلارنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىمسا بولمامدىكەن ؟

شىلوك : كىمىمۇ ئۆزى ئۆلتۈرۈشنى خالىمايدىغان كىشىگە ئۆچ بولسۇن ؟

باسانىئو : بىر قېتىم چىشىڭغا تېگىپ قويغىنىغا ئۆچلۈك قىلساڭ بولمايدۇ .

شىلوك : نېمە ! سەن زەھەرلىك يىلاننىڭ ئىككىنچى قېتىم چېقىشىنى خالامسەن ؟

ئانتونىئو : سىز ئويلاپ بېقىڭ . سىزنىڭ شۇ تاپتا بۇ يەھۇدىي بىلەن زاكۇنلىشىشىڭىز ھۇددى دېڭىز ساھىلىدا تۇرۇپ ، دېڭىزنىڭ غەزەپلىك دولقۇنلىرىغا مەۋج ئۇرغان ئۆركەشلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى پەسەيتىشنى مۇراجىئەت قىلغانغا ، چىلىۋۈرىنى نېمە ئۈچۈن قوزىسىغا زىيانكەشلىك قىلىپ ، ساغلىقنى پەرياد چەكتۇرىسەن دەپ ئەيىبلەشكە ياكى تاغدىكى قارىغايىنى شامالدا ئىرغاڭلاپ شىلدىرلىماسلىققا دەۋەت قىلغانغا ئوخشاش ئىش . ئەگەر سىز بۇ يەھۇدىنىڭ يۈرىكىنى يۇمشىتالىسىڭىز ــ دۇنيادا ئۇنىڭدىنمۇ قاتتىق نېمە بار ؟ ــ قىلغىلى بولمىغۇدەك يەنە قانداق قىيىن ئىش بولسۇن ؟ شۇڭا سىزدىن ئۆتۈنەيكى ، ئۇنىڭ بىلەن شەرت ئۇستىدە يەنە مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرماڭ ، مەن ئۈچۈن ئامال ـ چارە ئىزدەپمۇ ئاۋارە بولماڭ ، مەن ھۆكۈمنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپلا ، بۇ يەھۇدىنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇراي .

باسانىئو : سېنىڭدىن ئۆتنە ئالغان 3 مىڭ سومىنىڭ ئورنىغا 6 مىڭ سوم قايتۇرسام قانداق ؟

شىلوك : 6 مىڭ سومىنىڭ ھەر بىرىنى ئالتە ئۇلۇشكە بۆلۈپ ، ھەر ئۇلۇشىنى بىر سومغا ئايلاندۇرغىلى بولسىمۇ ئالمايمەن . مەن پەقەت شەرتنامە بويىچە جازالاشنىلا تەلەپ قىلىمەن .

گىبرتسوگ : سەن مۇشۇنداق شەپقەتسىزلىك قىلساڭ ، خەقتىن قانداقمۇ مېھىر ـ شەپقەت كۈتەلەيسەن ؟

شىلوك : مەن خاتا ئىش قىلمىسام ، نېمىدىن قورقاتتىم ؟ سىلەر نۇرغۇن قۇللارنى سېتىۋېلىپ ، ئۇلارنى ئات ـ ئېشەك ئورنىدا تۇرلۇك قارا ئىشلارغا سالىسىلەر ، چۈنكى ، سىلەر ئۇلارنى پۇلغا سېتىۋالغان . مەن سىلەرگە : ئۇلارغا ئەركىنلىك بېرىڭلار ، ئۇلار پەرزەنتىڭلار بىلەن توي قىلسۇن ؛ ئۇلار نېمە

ئۇچۇن ئېغىر يۈك ئاستىدا قان - تەرلىرىنى ئاققۇزىدۇ ؟ ئۇلارغىمۇ سىلەرنىڭ-كىگە ئوخشاش يۈمشاق ئورۇن - كۆرپە سېلىنغان ، ئۇلارمۇ سىلەر يەيدىغان نازۇ نېمەتلەرنى تېتىپ باقسۇن ، دېسەم بولامدۇ ؟ شۇنداق دېسەم ، سىلەر : «بۇ قۇللار بىزنىڭ ئىگىدارچىلىقىمىزدا» دەيىشىڭلار مۇمكىن . شۇڭا مەنمۇ سىلەرگە : مەن ئۇنىڭدىن ئېلىشنى تەلەپ قىلمۇاتقان بىر قاداق گۆش ماڭا مەنسۇپ ، ئۇنى جەزمەن ئېلىشىم كېرەك ، دەپ جاۋاب بېرىمەن . سىز تەلەپىمنى رەت قىلسىڭىز ، ئۇ ھالدا ئۇ قۇرۇق قەغەز بولۇپ قالىدۇ ، مەن ھۆكۈمنى كۆتۈپ تۇرۇپتىمەن ، ماڭا تېزرەك جاۋاب بېرىڭ ، مەن بىر قاداق گۆشنى ئالسام بولامدۇ - يوق ؟

گېرتسوگ : بۇ دەۋانى سوراش ئۈچۈن ، پېرارىنو دېگەن بىلىملىك دوكتورنى تەكلىپ قىلىشقا ئادەم ئەۋەتتىم ؛ ئەگەر ئۇ بۈگۈن كەلمىسە ، ھۆكۈم قىلىشنى كېچىكتۈرۈشنى جاكارلاشقا مەجبۇر .

سالارىنو : ئالىيجاناب ، پادىشاھنىڭ ھېلىلا كەلگەن بىر ئەلچى ئاشۇ دوكتورنىڭ خېتىنى ئالغاچ كەپتۇ ، تاشقىرىدا ئالىيجانابلىرىنىڭ قېچىرىشىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ .

گېرتسوگ : ماڭا خەتنى ئەكېلىپ بەر ، ئەلچى كىرسۇن .

باسانىئو : خۇشال بولساڭ بولغۇدەك ، ئانتونىئو ! ھوي بۇرادەر ، روھىڭنى چۈشۈرمە ! بۇ يەھۇدي گۆشۈمنى ، قېنىمنى ، بارلىقىمنى ئېلىشى مۇمكىن ، لېكىن سېنىڭ مېنى دەپ بىر تامچە قېنىڭنى تۆكۈشۈڭگىمۇ يول قويمايمەن .

ئانتونىئو : مەن قويلار ئىچىدىكى كارغا يارىمايدىغان بىر براك قوي ، ئۆلۈش مېنىڭ نۆۋىتىم ؛ ھەممىدىن ئاجىز مېۋە ھەممىدىن ئاۋۋال يەرگە چۈشىدۇ ، مەنمۇ ھاياتىمنى ئاشۇنداق تۈگىتەي . باسانىئو سەنلا ھايات قېلىپ ، مەن ئۇچۇن قەبرە تاش ئورنىتىپ ، خەت يېزىپ قويساڭ ، قىلغان ياخشىلىقىڭ بولسۇن .

نىلشا① ئادۋوكات قىياپىتىدە سەھنىگە چىقىدۇ .

گېرتسوگ : سەن پادۇيادىكى پېرارىنونىڭ يېنىدىن كەلدىڭمۇ ؟

نىلشا : شۇنداق ، ئالىيلىرى . پېرارىنو ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بىلدۈرۈشۈمنى تاپشۇردى (بىر پارچە مەكتۇپ سۇنىدۇ) .

باسانىئو : سەن پىچىقىڭنى شۇنچە بىلەپ نېمە قىلماقچىسەن ؟

شىلوك : ئاۋۇ ۋەيران بولغان ئەبلەخنىڭ تېنىدىن بىر قاداق گۆشنى كېسىۋالماقچىمەن .

گرىسىئانىنو : باغرى تاش يەھۇدي ، سەن مۇشۇ تاپتا پىچىقىڭنى قونچىڭغا بىلىمەي ، يۈرىكىڭ بىلەن بىلەۋاتىسەن ؛ ھەرقانداق تۆمۈر قورالنىڭ زەھىرىمۇ ، ھەتتا جاللاتنىڭ پولات قىلىچىنىڭ زەھىرىمۇ ، سېنىڭ شەپقەتسىز يۈرىكىڭنىڭ زەھىرىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە يەتمەيدىكەن . سېنى ھەرقانداق يالۋۇرۇش - يېلىنىشىمۇ ئېرىتەلمەمدۇ ؟

شىلوك : ئېرىتەلمەيدۇ ، ھەرقانچە شېرىن - تاتلىق گەپلىرىڭمۇ ماڭا كار قىلمايدۇ .

گرىسىئانىنو : ياۋۇز ئىت ، ئۆلگىنىڭدىن كېيىن دوزاخقا چۈشمىگىنىڭنى كۆرەي . سەبرىڭدەك بىر نېمىنى دۇنيادا قالدۇرغان ئادالەتنىڭمۇ كۆزى يوق ئىكەن .

---

① نىلشا — بىشىيانىڭ دېدىكى ، گرىسىئانىنونىڭ خوتۇنى ، بۇ پەردىدىكى ئويۇندا ئۇ ئەرچە ياسىنىپ ، ئادۋوكات كاتىپى بولۇۋالىدۇ .

سەن ھەتتا مېنىڭ ئېتىقادىمنىمۇ تەۋرىتىپ مېنى پىغاگور① نىڭ : ھايۋانلىقنىڭ روھى ئادەمنىڭ تېنىدە قايتا تىرىلىدۇ ، دېگەن مۇلاھىزىسىگىمۇ ئىشەنمەيسەن ، شۇنداقمۇ باشلىدىڭ ، سېنىڭ ئەسلى - نەسلىڭ چوقۇم چىلبۆرە ، ئۇ ئادەم يېگەندىن كېيىن ، ئادەملەر تۆتۈۋېلىپ ، دارغا ئاسقان ، ئۇنىڭ ياۋۇز - قەبىھ روھى داردىن قېچىپ چىقىپ ، ئاناڭنىڭ پاسكىنا تۆرەلمىسىگە كىرىۋالغان ئوخشايدۇ ، چۈنكى سېنىڭ تەبىئىتىڭ خۇددى چىلبۆرىدەك ياۋۇز ، ئاچ كۆز .

شىلوك : سېنىڭ شەرتنامىدىكى مۆھرۈمنى تىل - ئاھانەت بىلەن ئۆچۈرۈۋېتەلىشىڭ مۇمكىن ئەمەس ، شۇڭا كانىيىڭ يېرتىلغۇچە كارکىرىساڭمۇ مېنى كۆندۈرەلمەيسەن . بىكار ئاغزىڭنى ئۈپرىتىپ نېمە قىلىسەن ؟ بۇرادەر ، ساڭا مەسلىھىتىم ، مېڭىڭ ئارام ئالسۇن ، ئەسەبىيلىرىڭ بۇزۇلۇپ ، يىغىشتۇرالماي قالما يەنە ، مەن بۇ يەردە قانۇننىڭ ھۆكۈم قىلىشىنى تەلەپ قىلىۋاتىمەن .

گېرتسوگ : پېرارىنو بۇ خېتىدە سوتىمىزغا بىلىملىك ياش بىر دوكتورنىڭ قاتنىشىدىغانلىقنى ئېيتىپتۇ ، ئۇ نەدە ؟

نىشال : ئۇ يېقىنلا يەردە جاۋابكىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ ، ئالىيلىرى ئۇنىڭ كىرىشىگە ئىجازەت قىلامليكىن ؟

گېرتسوگ : مەرھەمەت . ئوچ - تۆتكۈلار بېرىپ ، ئۇنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن بۇ يەرگە باشلاپ كېلىڭلار ، ئەمدى پېرارىنونىڭ خېتىنى ئوقۇيلى .

كاتىپ : (ئوقۇيدۇ) «مەكتۇپىڭىزنى ئالغىنىمدا پېقىر ئېغىر كېسەل ھالەتتە ياتاتتىم ؛ شۇ پەيتتە ياش دوكتور بوۋىر سازى جانابلىرى رىمدىن كېلىپ قالدى ، ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن ، بىرلىكتە يەھۇدىي بىلەن ئانتونىئو ئوتتۇرىسىدىكى دەۋا ئۈستىدە تەپسىلىي مۇزاكىرە قىلدۇق ، مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن ھۆججەت ماتېرىياللارنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ چىقىپ ، ھەق - ناھەقنى ئاجراتقۇق ، ئۇنىڭدىن ئورنۇمدا بۇ دەۋانى سورىشنى ئىلتىماس قىلىۋىدىم ، ئۇ ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىگە تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى . پېقىرنىڭ بۇ دەۋا ھەققىدىكى پىكىرلىرىدىن بۇ جانابنىڭ تولۇق خەۋىرى بار ، بۇ جانابنىڭ بىلىم ئىستېداتىنى ھەرقانچە تەرىپلىسەممۇ ئون مىڭدىن بىرىنى تەرىپلەپ بېرەلمەيمەن ، يېشىنىڭ كىچىكلىكىگە قاراپ سەل چاغلاپ قالمىغايسىز ، مۇنداق كاما-لەتكە يەتكەن ياشنى ئۆمرۇم مۇشۇنچە بولۇپتۇ مانا ئەمدى كۆرۈۋاتىمەن . قوبۇل قىلسىڭىز ، خىزمىتىڭىزنى بەجا كەلتۈرىدۇ . ئالىيلىرى ، ئۆزىڭىز قارار قىلغايسىز .

گېرتسوگ : ئوقۇمۇشلۇق پېرارىنونىڭ خېتىنى ھەرقايسىڭلار ئاڭلىدىڭلار ، بۇ يەرگە كەلگۈچى ئېھتىمال ئاشۇ دوكتور بولسا كېرەك .

بېشىيا② ئادۇوكات قىياپىتىدە سەھنىگە چىقىدۇ .

گېرتسوگ : قولىڭىزنى بېرىڭا . سىز پېشۇايىمىز پېرارىنونىڭ يېنىدىن كەلدىڭىزمۇ ؟

---

① پىغاگور — قەدىمكى گرېتسىيە پەيلاسوپى ، روھنىڭ ئۆلمەيدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن .

② بېشىيا — دۆلەتمەن ئائىلىنىڭ قىزى ، باسانىئونىڭ خوتۇنى ، بۇ پەردىدىكى ئويۇندا ئۇ ئەرچە ياسىنىپ ، ئادۇوكات بولۇۋالىدۇ .

بىشيا : شۇنداق ، ئالىيلىرى .
گېرتسوگ : مەرھەمەت ، مەرھەمەت ، تۆرگە چىقىڭ . ئۆزىڭىزنىڭ بىز بۇگۈن بۇ يەردە سورايدىغان دەۋاگەرلەرنىڭ تالاش ـ تارتىشلىرىدىن خەۋەرلىرى بارمۇ ؟
بىشيا : بۇ دەۋانىڭ يېپىدىن ـ يېڭىسىگىچە خەۋىرىم بار . بۇ يەردىكىلەردىن قايسىسى ھېلىقى سودىگەر ، قايسىسى يەھۇدي ؟
گېرتسوگ : ئانتونىئو ، شىلوك ، ھەر ئىككىڭلار مايەرگە چىقىڭلار .
بىشيا : سېنىڭ ئىسمىڭ شىلوكمۇ ؟
شىلوك : ئىسمىم شىلوك .
بىشيا : سېنىڭ دەۋايىڭ غەلىتە ، ئەمما ۋېنېتسىيە قانۇنى بويىچە ئەرز قىلىشىڭغا بولىدۇ . (ئانتونىئوغا قاراپ) ھايات ـ ماماتىڭ شۇ تاپتا ئۇنىڭ قولىدا ، شۇنداقمۇ ؟
ئانتونىئو : ئۇ شۇنداق دەيدۇ .
بىشيا : سەن بۇ تىلخەتنى ئېتىراپ قىلامسەن ؟
ئانتونىئو : ئېتىراپ قىلىمەن .
بىشيا : ئەمىسە ، يەھۇدي ئاز ـ تولا رەھىم قىلسا بولغۇدەك .
شىلوك : نېمە ئۈچۈن رەھىم قىلىدىكەنمەن ؟ ئاساسىڭىزنى ئېيتىپ بېقىڭا .
بىشيا : مېھرى ـ شەپقەت زورمۇزور قىلىنمايدۇ ، ئۇ پانىي دۇنياغا خاسىيەتلىك يامغۇردەك ئاسماندىن ياغىدۇ ؛ ئۇ خەير ـ ساخاۋەتكە ئېرىشكۈچىگە بەخت ـ سائادەت ئاتا قىلىپ قالماستىن ، خەير ـ ساخاۋەت قىلغۇچىلارغىمۇ بەخت ـ سائادەت ئاتا قىلىدۇ ؛ ئۇ ھەممىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان كۈچ ـ قۇدرەتكە ئىگە ، پادىشاھىئالەمنىڭ ئالىيجانابلىقىنى تاجۇ تەختىدىنمۇ ئارتۇق نامايان قىلىدۇ : پادىشاھلىق ھاسا پەقەت پانىي دۇنيادىكى قۇدرىتى ۋە ھوقۇقىنىڭلا سىمۋولى بولۇپ ، پادىشاھنىڭ ھۆرمىتىدىن خەلقنى ھېيىقتۇرىدۇ ؛ مېھىر ـ شەپقەتنىڭ قۇدرىتى ھوقۇقتىنمۇ كۈچلۈك . ئۇ پادىشاھنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا يوشۇرۇنغان ، خۇداغىلا خاس خىسلەت ، قانۇننى ئىجرا قىلغۇچىلار مېھىر ـ شەپقەتنى ئادىللىق بىلەن بىرلەشتۈرەلىسە ، كىشىلىك دۇنياسىنىڭ ھوقۇقى خۇدانىڭ قۇدرىتىدىن پەرقلەنمەيدىغان بولىدۇ . شۇڭا يەھۇدي ، سەن ئادىللىق تەلەپ قىلىۋاتقان بولساڭمۇ ، شۇنى ئويلاپ كۆرگىنىكى ، ئەگەر راستتىنلا ئادىللىق بويىچە جازا ئىجرا قىلىنسا ھېچكىم ئۆلگەندىن كېيىن قۇتقۇزۇۋېلىنىشتىن ئۈمىد كۈتەلمەيدۇ ؛ بىز خۇدادىن مېھىر ـ شەپقەت تىلەپ ، تائەت ـ ئىبادەت قىلىدىكەنمىز ، ئىلتىجامىزغا مۇناسىپ ئاز ـ تولا رەھىمدىللىك قىلىشىمىز كېرەك . مەن بۇ گەپنى سېنىڭ قانۇن مەيدانىدىن چىقىپ تۇرۇپ ، ئاز ـ تولا يول قويۇشۇڭنى ئۈمىد قىلىپ دەۋاتىمەن ؛ ئەگەر تەلىپىڭدە چىڭ تۇرۇۋالساڭ ، ئۇ ھالدا ۋېنېتسىيە سوتى قانۇننى خالىسلىق بىلەن ئىجرا قىلىپ ، ئۇ سودىگەرگە جازا ھۆكۈم قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ .
شىلوك : ئۆزۈم قىلغان ئىشقا ئۆزۈم مەسئۇل ! مەن پەقەت قانۇننىڭ شەرتنامە بويىچە جازالىشىمغا رۇخسەت قىلىشىنىلا تەلەپ قىلىمەن .
بىشيا : ئۇنىڭ قەرز ئالغان پۇلنى قايتۇرغۇچىلىكى يوقمۇ ؟
باسانىئو : ياق ، مەن ئۇنىڭ ئۈچۈن قەرزنى مەشەدىلا قايتۇراي ؛ ھەسسىلەپ قايتۇرساممۇ

بولىدۇ ، ئۇ بۇنىڭغىمۇ رازى بولمىسا ، ئۇنىڭ بىلەن شەرتنامە تۈزۈپ ، ئون ھەسسە قىلىپ قايتۇراي ، قولۇمنى ، بېشىمنى ، يۈرىكىمنى گۆرۈگە قوياي ، ئەگەر ئۇ بۇنىڭغىمۇ رازى بولمىسا ، ئۇنىڭ غەرىزى كىشىگە زىيانكەشلىك قىلىش بولۇپ ، بۇ خۇدا يولىدىن يۈز ئۆرىگەنلىك بولىدۇ . سوراقچىنىڭ ھوقۇقىنى ئىشلىتىپ ، قانۇننى ئازراق ئۆزگەرتىپ ، كىچىكرەك سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ ، چوڭ ساۋابلىق ئىش قىلىپ ، بۇ رەھىمسىز ئالۋاستىنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈشتەك ھايۋانىي ھەۋىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشىغا يول قويماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن .

بىشىيا : ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ ، ۋېنېتسىيىده تۈزۈلگەن قانۇننى ئۆزگەرتىشكە ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق ، ناۋادا مۇنداق قىلساق ، كېيىن ھەر كىم بۇنى دەستەك قىلىپ ، ھەرقانداق يامان ئىش قىلىشتىن يانمايدۇ . مۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ .

شىلوك : مانا دانىئېل① دەك سوتچى ! ھەقىقەتەن دانىئېل قايتا دۇنياغا كەلگەن ئوخشايدۇ ! ۋاي ئەقىللىق ياش سوتچى ، ئاپىرىن ساڭا !

بىشىيا : ئاشۇ شەرتنامىنى ماڭا كۆرسەتكىنە .

شىلوك : مانا ، ھۆرمەتلىك دوكتور ، كۆرۈڭ .

بىشىيا : شىلوك ، ئۇلار قەرزنى ساڭا ئۈچ ھەسسە ئارتۇق پۇل بىلەن قايتۇرۇشنى خالايدۇ .

شىلوك : بولمايدۇ ، بولمايدۇ ، خۇدا ئالدىدا قەسەمياد قىلدىم ، ئەمدى قەسىمىمنى بۇزۇپ ، بۇنىڭ گۇناھىنى تارتايمۇ ؟ ياق پۇتكۇل ۋېنېتسىيىنى بەرسىمۇ ئۇنمايمەن .

بىشىيا : مەيلى ، ئەمسە شەرتنامە بويىچە جازالاشقا توغرا كېلىدۇ ؛ قانۇن بويىچە بۇ يەھۇدي بۇ سودىگەرنىڭ كۆكرىكىدىن بىر قاداق گۆشنى كېسىۋېلىشنى تەلەپ قىلىشقا ھەقلىق . شۇنداق بولسىمۇ ، ئازراق رەھىم قىلىپ ، ئۈچ ھەسسە ئارتۇق پۇلنى ئالغىن ، مەن بۇ شەرتنامىنى يىرتىۋېتەي .

شىلوك : ئۇ شەرتنامىدىكى ماددىلار بويىچە جازاسىنى تارتقاندىن كېيىن ، يىرتىۋەتسىڭمۇ كېچىكمەيسىز ؛ سىز قانۇننى چۈشىنىسىز ، گەپلىرىڭىزمۇ يوللۇق ، قانۇن ساھەسىدىكىلەرنىڭ تۈزۈكى بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەنسىز ، شۇڭا مەن قانۇن نامىدىن دەرھال ھۆكۈم چىقىرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن ، جېنىم بىلەن قەسەم ئىچىمەنكى ، مېنىڭ ئىرادەمنى ھەرقانداق ئادەم ئاغزىنى ھەرقانچە ئۈپراتسىمۇ ئۆزگەرتەلمەيدۇ . مەن شۇ تاپتا شەرتنامىنىڭ ئەينەن ئىجرا قىلىنىشىنىلا كۈتۈۋاتىمەن .

ئانتونىئو : مەنمۇ سوراقچىنىڭ تېزدىن ھۆكۈم قىلىشىنى چىن قەلبىمدىن ئىلتىماس قىلىمەن .

بىشىيا : خوپ ، ئەمسە شۇنداق قىلىمىز . سەن ئۇنىڭ پېچىقىغا كۆكرىكىڭنى تۈتۈپ بېرىشكە تەييارلان .

شىلوك : ئاھ ، ئىززەت ـ ئىكراملىق سوتچى ! ئېسىل يېگىت !

بىشىيا : بۇ شەرتنامىده بېكىتىلگەن جازالاش ئۇسۇلى قانۇن ماددىلىرىنىڭ مەزمۇنىغا

---

① دانىئېل — ئىسرائىلىيىنىڭ مەشھۇر سوتچىسى ، ئەرز ـ دەۋالارنى بىر تەرەپ قىلىشقا ماھىر .

زىت كەلمەيدۇ .

شىلوك : دۇرۇس ، بەرھەق ! ئاھ ، پاراسەتلىك ئادىل سوتچى ، قارىماققا ياشتەك تۇرغىنىڭىز بىلەن ، كامالەتكە يەتكەن ئادەم ئىكەنلىكىڭىزنى خىيالىمغا كەلتۇرمەپتىكەنمەن !

بەشىيا : شۇڭا سەن كۆكرىكىڭنى ئېچىپ بەر .

شىلوك : توغرا ، «ئۇنىڭ كۆكرىكى» شەرتنامىدە شۇنداق دېيىلگەن ــ «يۈرىكىگە يېقىن جاي» دەپ شەرتنامىدە ئېنىق پۈتۈلگەن .

بەشىيا : دۇرۇس ، گۆشنى ئۆلچەيدىغان تارازا تەييارمۇ ؟

شىلوك : مەن ئالغاچ كەلدىم .

بەشىيا : شىلوك ، ئۇنىڭ يارىسىنى تېڭىش ئۈچۈن بىر نەپەر تاشقى كېسەللەر دوختۇرى تەكلىپ قىل ، چىقمىنى سەن كۆتۈرىسەن ، ئۇنىڭ قانىراپ ئۆلۈپ كەتمەسلىكىنىڭ ئالدىنى ئالسۇن .

شىلوك : شەرتنامىدە مۇنداق بەلگىلىمە بارمۇ ؟

بەشىيا : شەرتنامىدە مۇنداق بەلگىلىمە يوق . لېكىن ، بۇنىڭ ئۇنىڭغا نېمە ئالاقىسى ؟ ساۋابلىق ئىش قىلغان ياخشىغۇ ؟

شىلوك : مەن تاپالمايمەن ؛ شەرتنامىدە مۇنداق دېيىلمىگەن .

بەشىيا : سودىگەر ، سېنىڭ يەنە قانداق گېپىڭ بار ؟

ئانتونىئو : دەيدىغان ھېچقانداق گېپىم يوق ؛ مەن تەييار . قولۇڭنى بەر ، باسانىئو خەير ! سېنىڭ ۋەجىڭدىن مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە قالغىنىمغا قايغۇرما ، چۈنكى تەقدىر ماڭا ئالاھىدە ئېتىبار قىلدى : تەقدىر دائىم بىرەر بەختسىز كىشىگە خانىۋەيران بولغاندىن كېيىن داۋاملىق ياشىشىغا ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ۋە چىرايىنى قورۇق باسقان ھالدا يوقسۇزلۇقتا ئاخىرقى ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈشىگە ئىمكانىيەت بېرىدۇ ؛ تەقدىر مېنى ۋاقىتنى سوزىدىغان مۇنداق جازادىن قۇتقۇزدى . ھۆرمەتلىك خېنىمغا سالىمىمنى يەتكۈز ، ئۇنىڭغا ئانتونىئونىڭ ئاقىۋىتىنى ئېيىت ، سېنى قانداق كۆرىدىغانلىقىمنى ۋە مەردانىلىك بىلەن ئۆلگەنلىكىمنى ئېيىت ؛ بۇ ھېكايىنى سۆزلەپ بولۇپ ، ئاندىن ئۇنى باسانىئونىڭ ئۇنى چىن قەلبىدىن ياخشى كۆرىدىغان دوستىنىڭ بار ــ يوقلۇقىغا ھۆكۈم قىلغۇزغىن . بىر دوستۇڭدىن ئايرىلىپ قالىدىغىنىڭغا ئۆكۈنمە ، سەن ئۈچۈن قەرز تۆلىگەن ئادەم ئارمانسىز ئۆلىدۇ ؛ پەقەت ئاۋۇ يەھۇدىنىڭ پىچىقى چوڭقۇرراق سېلىنسىلا كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك ئۇ قەرزنى تولۇق تۆلەپ بولىمەن .

باسانىئو : ئانتونىئو ، مەن خوتۇنۇمنى جېنىمدەك ياخشى كۆرىمەن ؛ لېكىن مېنىڭ جېنىم خوتۇنۇم ۋە پۈتكۈل دۇنيا نەزىرىمدە سېنىڭ جېنىڭدىن قىممەتلىك ئەمەس ؛ مەن ھەممىدىن ۋاز كېچىپ ، ئۇلارنى بۇ ئالۋاستىغا قۇربان قىلىپ ، سېنىڭ جېنىڭنى قۇتقۇزۇپ قېلىشنى خالايمەن .

بەشىيا : ھۆرمەتلىك خېنىم مەشھەدە تۇرۇپ گەپلىرىڭىزنى ئاڭلىسا ، ئېھتىمال سىزگە تەشەككۇر ئېيتماس .

گرىسىئاننو : مېنىڭ بىر خوتۇنۇم بار ، قەسەم ئىچىمەنكى ، ئۇنى ياخشى كۆرىمەن ، لېكىن ئۇنى شۇ ھامان ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ ، ئاللاتائالادىن ئىتتەك بۇ

يەھۇدىينىڭ نىيىتىنى ئۆزگەرتىشنى ئىلتىماس قىلىشنى ئۈمىد قىلىمەن .
نىلشا : ھېلىمۇ ياخشى ، بۇ گەپ ئۇنىڭ كەينىدە دېيىلمۇاتىدۇ ، بولمىسا ، سوتتا چىقىدىغان جېدەل كىشىنى بىئارام قىلغان بولاتتى .
شىلوك : بۇلار خرىستىئان دىنىغا ئىشىنىدىغان ئەزىمەتلەر ! مېنىڭ بىر قىزىم بار ، ئۇنى قاراقچىنىڭ ئەۋلادىغا بەرسەم بېرىمەنكى ، خرىستىئانغا بەرمەيمەن . بىكار ۋاقىتنى زايە قىلماڭلار ؛ چاققانراق ھۆكۈم قىلىڭ .
بىشىيا : ئاۋۇ سودىگەرنىڭ تېنىدىكى بىر قاداق گۆش سېنىڭكى ؛ سوت ساڭا ھۆكۈم قىلىپ بېرىدۇ ، قانۇن ساڭا رۇخسەت قىلىدۇ .
شىلوك : خالىس ، ئادىل سوتچى !
بىشىيا : سەن ئۇنىڭ كۆكرىكىدىن بىر قاداق گۆش كېسىۋالىسەن ؛ قانۇن ساڭا رۇخسەت قىلىدۇ ، سوت ساڭا ھۆكۈم قىلىدۇ .
شىلوك : ئىلىملىك ـ ئىستېداتلىق سوتچى ! ئوبدان ھۆكۈم قىلدىڭىز ! قېنى ، تەييارلىنايلى !
بىشىيا : ئالدىرىما ، يەنە گەپ بار . بۇ شەرتنامىدە سېنىڭ ئۇنىڭ بىر تامچە قېنىنى ئېلىشىڭغا رۇخسەت قىلىنمىغان ، پەقەت «بىر قاداق گۆش» دەپ ئېنىق يېزىلغان ؛ شۇڭا شەرتنامە بويىچە بىر قاداق گۆش ئالىسەن ، لېكىن گۆشنى كەسكەندە ، خرىستىئانىڭ بىر تامچە قېنىنى تۆكسەڭ ، يەر ـ مۈلكۈڭ ۋېنېتسىيە قانۇنى بويىچە پۈتۈنلەي ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتىدۇ .
گرىسىئانىو : ئاھ ، خالىس ، ئادىل سوتچى ! ئاڭلا ، يەھۇدي ، ئاھ ، بىلىملىك ، ئىستېداتلىق سوتچى !
شىلوك : قانۇندا شۇنداق دېيىلگەنمۇ ؟
بىشىيا : ئۆزۈڭ ئاختۇرۇپ چۈشىنىۋال . سەن ئادىللىق تەلەپ قىلغان ئىكەنسەن ، ساڭا ئادىل بولاي ، تەلىپىڭدىنمۇ ئارتۇقراق ئادىل بولاي .
گرىسىئانىو : ئاھ ، بىلىملىك ، ئىستېداتلىق سوتچى ! ئاڭلا ، يەھۇدي ؛ نېمىدېگەن بىلىملىك ، ئىستېداتلىق سوتچى !
شىلوك : ئۇنداقتا ، قەرزنى پۇل بىلەن قايتۇرسۇن ، شۇنى ئالاي ؛ شەرتنامىدىكىدىن ئۈچ ھەسسە ئارتۇق قايتۇرسۇن ، ئاندىن ئۇ خرىستىئانىنى قويۇۋېتەي .
باسانىئو : مانا پۇل .
بىشىيا : ئالدىرىما ! بۇ يەھۇدي مۇتلەق ئادىللىققا سازاۋەر بولسۇن . ئالدىرىما ! ئۇ شەرتنامە بويىچە جازالاشتىن تاشقىرى ، باشقا تۆلەم ئالمايدۇ .
گرىسىئانىو : ھە يەھۇدي ! ئادىل ، خالىس سوتچى ، بىلىملىك ئىستېداتلىق سوتچى !
بىشىيا : شۇڭا گۆش كېسىۋېلىشقا تەييارلان . بىر تامچە قان ئاققۇزۇشقا بولمايدۇ . بىر قاداقتىن ئارتۇق ياكى كەم كېسىۋېلىشقىمۇ رۇخسەت يوق ؛ ئەگەر كېسىۋالغان گۆشۈڭ بىر قاداقتىن سەل يېنىك ياكى ئېغىرراق بولۇپ كەتسە ، قىلچىلىك ياكى زەررىچىلىك پەرق قىلسا خۇن تۆلەيسەن ، مال ـ مۈلكۈڭ پۈتۈنلەي ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتىدۇ .
گرىسىئانىو : قايتا تۆرەلگەن دانىئېل ، بىر دانىئېل ، يەھۇدي ! مانا ئەمدى قولۇمغا چۈشتۈڭ ، جوھۇت .
بىشىيا : ئاۋۇ يەھۇدي نېمىشقا تېخىچە قول سالمايدۇ ؟

شىلوك : دەسمايەمنى قايتۇرۇپ ، مېنى قويۇۋېتىڭلارچۇ .
باسانئو : پۇل مانا تەييار . ئالغىن .
بىشيا : ئۇ پۇلنى رەت قىلغان ؛ ئۇنىڭغا ئادىللىقلا كېرەك . ئۇ ئەسلىدىكى شەرتنامىنى ئىجرا قىلسۇن .
گرىسىئاننو : نېمىدېگەن ياخشى دانىئېل ، قايتا تۆرەلگەن دانىئېل ! رەھمەت ساڭا ، يەھۇدي ، ماڭا بۇ گەپنى ئۆگىتىپ قويدۇڭ .
شىلوك : پەقەت دەسمايەمنى قايتۇرۇۋالماموْ بولمامدۇ ؟
بىشيا : يەھۇدي ، ھاياتىڭغا كېلىدىغان خەۋپ ـ خەتەرگە قارىماي ، بىر قاداق گۆش كېسىۋېلىشتىن باشقا ، بىر تىيىن ئېلىشىڭغا بولمايدۇ .
شىلوك : خوپ ، ئەمىسە ئۇ بەھرىمەن بولسۇن ، ئۇنىڭغا ئىبلىس يار بولسۇن ! مەن بۇ دەۋادىن ۋاز كەچتىم .
بىشيا : توختاپ تۇر ، يەھۇدي ، قانۇندا ساڭا چېتىلىدىغان يەنە بىر ئىش بار . ۋېنېتسىيە قانۇنىدا : ئومۇمەن چەت ئەل ئادىمى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ئۇسۇللار بىلەن ھەرقانداق پۇقراغا زىيانكەشلىك قىلسا ، بۇنىڭ ھەقىقي پاكىتلىرى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانسا ، ئۇنىڭ مال ـ مۈلكىنىڭ يېرىمى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا ، قالغان يېرىمى دۆلەت خەزىنىسىگە ئۆتىدۇ ، گۇناھكارنىڭ ھاياتى گېرتسوگ تەرىپىدىن بىر تەرەپ قىلىنىدۇ ، باشقىلارنىڭ سۈرۈشتۈرۈشىگە ھەققى يوق ، دەپ بەلگىلەنگەن . سەن شۇ تاپتا دەل مۇشۇ قانۇن تورىغا چۈشۈپ قالدىڭ ، چۈنكى پاكىتلار تەرەققىياتى سېنىڭ بىۋاستە ياكى ۋاستەلىك ئۇسۇللار بىلەن جاۋابكارنىڭ ھاياتىغا قەست قىلىشقا ئۇرۇنغانلىقىڭنى تولۇق ئىسپاتلىدى ، شۇڭا سەن مەن بايا ئېيتقان خەتەردە قالدىڭ . تېز تىزلەنىپ ، گېرتسوگدىن ئىلتىپات تىلە .
گرىسىئاننو : گېرتسوگدىن ئىلتىپات تىلەپ ، ئۆزۈڭ ئۆلگىن ؛ لېكىن مال ـ مۈلكۈڭ ئەمدى ھۆكۈمەت ئىختىيارىغا ئۆتتى ، بىر دانە ئارغامچىمۇ سېتىۋالالمايسەن ، شۇڭا ھۆكۈمەت چىقىم تارتىپ ، سېنى دارغا ئاسىدۇن .
گېرتسوگ : بىز خرىستىئانلارنىڭ روھىنى كۆرۈپ قوي ، سەن ماڭا ئېغىز ئاچمىساڭمۇ ، ئۆزلۈكىمدىن ئۆلۈمگە مەھكۇم جىنايىتىڭنى كەچۈردۇم . مال ـ مۈلكۈڭنىڭ يېرىمى ئانتونىئونىڭ ئىختىيارىغا ، قالغان يېرىمى دۆلەت خەزىنىسىگە ئۆتىدۇ ، ئەگەر چىن دىلىڭدىن توۋا قىلساڭ ، ئازراق جەرىمانىنى كېمەيتىشكىمۇ بولىدۇ .
بىشيا : بۇ يەردە ئانتونىئونىڭ ئىختىيارىغا ئۆتىدىغان مۈل ـ مۈلكىنىڭ بىر قىسمىنى ئەمەس ، دۆلەت خەزىنىسىگە ئۆتىدىغان مال ـ مۈلكىنىڭ بىر قىسمىنى دەۋاتىدۇ .
شىلوك : ياق ، جېنىمنى مال ـ مۈلكۈم بىلەن قوشۇپلا ئېلىڭلار ، ماڭا كەڭچىلىك قىلىشىڭلارنىڭ كېرىكى يوق ، سىلەر ئۆيىنى تەرەپ تۇرغان تۇڭرۇكنى ئېلىۋەتسەڭلار ، دېمەك ئۆيۈمنى بۇزدۇڭلار ؛ سىلەر ئائىلەمنى ، جېنىمنى باقىدىغان دەسمايەمدىن مەھرۇم قىلدىڭلار ، دېمەك تىرىكلا جېنىمنى ئالدىڭلار .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . «ۋېنېتسىيە سودىگىرى» ناملىق ئەسەرنىڭ بۇ قىسمىدا پېرسوناژلارنىڭ قايسى دىئالوگلىرى ئارقىلىق زىددىيەت توقۇنۇشى يۈقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن ؟ بىشىيانىڭ سەھـ ـنىگە چىقىشى قانداق رول ئوينىغان ؟

2 . ئەسەرنىڭ بۇ كۆرۈنۈشىدە شىلوك ئوبرازى كىشىدە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ . سىلەر تېكىستكە ئاساسەن ، شىلوكنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرىنى كونكرېت تەھلىل قىلىپ بېرىڭلار .

3 . بۇ تېكىستنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى نېمىدىن ئىبارەت ؟ ئاپتورنىڭ مۇددىئاسى نېمىدىن ئىبارەت ؟

4 . پۈتۈن ئەسەرنىڭ ، جۈملىدىن بۇ كۆرۈنۈشنىڭ تىلى باي ، ئىپادىلىشى پۈختا ، جانلىق ۋە كۆركەم ، شۇنىڭدەك نۇرغۇن ئوخشىتىشلار ئىشلىتىلىپ ، ئەسەر تىلىنىڭ گۈزەللىكى ۋە جانلىقلىقى ئاشۇرۇلىدۇ . سىلەر بۇنى ئانتونىئو بىلەن شىلوكنىڭ سۆزلىرىدىن مىسال كەلتۈـ ـرۈپ چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار .

5 . بۇ تېكىست مەزمۇنىنى 3 ـ 4 بەتلىك كىچىك ھېكايە قىلىپ يېزىپ چىقىڭلار .

19 . «پارس مەكتۇپلىرى» دىن پارچە

مونتېسكيۇ

145 ـ مەكتۇپ

يۇنۇسبەگنىڭ لىدەگە يازغان مەكتۇپى

(ۋېنېتسىيەگە ئەۋەتىلگەن)

ئۇلۇغۋار بىر ھۆكۈمەت ۋەزىرىنىڭ جېنى دەل ئۇنىڭ ساداقىتىدۇر . ۋەھالەنكى ، ھازىرقى كۈندە بۇ گەپ كونىراپ ـ قاغجىراپ كەتتى .

ئادەتتىكى بىر ئادەم ئۆزىنىڭ ھېچقانداق داڭدار ئەمەسلىكىدىن نەپ ئالالايدۇ ، ئەگەر ئۇ ئۆز ۋەدىسىدىن كەچسە ، ئۇنى پەقەت بىر نەچچە ئادەملا بىلىشى مۇمكىن . باشقا ئادەملەر ئۇ ھەقتە ھېچ نەرسە بىلمەيدۇ . بىراق ، ئۆزىنىڭ توغرا ئىستىل ، سەممىيەتچانلىقىنى يوقاتقان ۋەزىرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى بارلىق كىشىلەر ئۇنىڭ سوتچى ھەم ئىسپاتلىغۇچىسى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن .

مەن راست سۆزلەشكە پېتىنالامدىم ؟ سەممىيەتسىز ۋەزىرنىڭ ئەڭ زور كاززاپلىقى ، پادىشاھقا ساداقەتسىزلىك بىلەن خىزمەت قىلغانلىقى ياكى خەلقنى ۋەيران قىلغانلىقى ئەمەس ، بەلكى باشقا بىر ئىش قىلغانلىقى ، يەنى ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ قەبىھلىكنىڭ ئۇلگىسىنى تىكلەپ بەرگەنلىكى بولىدۇ . مېنىڭ سۆزۈم بىلەن ئېيتقاندا ، بۇنىڭ زىيىنى ساختىپەزلىكتىن مىڭ ھەسسە يامانراق بولىدۇ .

سەن مېنىڭ ھىندىستاندا① ئۇزۇن ۋاقىت تۇرغانلىقىمنى بىلىسەن . ئۇ يەردە مەن بىر مىللەتنى كۆرگەنىدىم② ، ئۇلار يارلىشىدىنلا مەردانە مىللەت ئىدى ، بىراق مەلۇم بىر ۋەزىرنىڭ③ كۆرسەتكەن قەبىھ ئۇلگىسى تۈپەيلى ، ئەڭ ئاددىي پۇقرالاردىن تارتىپ نام ـ ئەمىلى بولغان كاتتا ئۆلىمالارغىچە ھەممىسى ھەش ـ پەش دېگۈچە چىرىكلىشىپ قەبىھلىشىپ كەتتى . مەن پۈتكۈل خەلقنىڭ ـــ ئۇلارنىڭ مەردانىلىكى ، دۇرۇسلۇقى ، ساپلىقى ۋە سەمىمىيەتلىكى قاتارلىق تەبىئەت ئاتا قىلغان پەزىلەتلىرى ـــ بىردىنلا ئۆزگىرىپ ئەڭ پەسكەش خەلقە ئايلىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆردۈم . قاباھەتلىك شۇنچىلىك يامراپ كەتتىكى ، ئەڭ مەردانە دەپ ئاتالغانلارمۇ ئۇنىڭ تۇزىقىدىن چەتتە قالمىدى . ئەڭ پەزىلەتلىك ئادەملەر ئادەم چىداپ تۇرغىلى بولمايدىغان ئىشلارنى قىلىشقا باشلىدى ، ئادالەتنىڭ ئەڭ ئەقەللىي ئۆلچەملىرىمۇ نابۇت قىلىۋېتىلدى . ۋەھالەنكى ، بۇنداق بىمەنىلىكلەرگە باھانە بولغان نەرسە قانداقتۇر باشقىلارنىڭ بىرىنچى بولۇپ ئادالەتنىڭ ئۆلچەملىرىنى بۇزۇۋەتكەنلىكى ئىمىش .

ئۇلار شەرمەندە قانۇن ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قەبىھ ئىپلاسلىقلىرىنى قوغدىدى ھەمدە مۇغەمبەرلىك بىلەن ئادالەتسىزلىكنى «زۆرۇر» دەپ بىلدى . مەن ئىشەنچلىك توختاملارنىڭ دەپسەندە قىلىنغانلىقىنى ، ئەڭ مۇقەددەس شەرتنامىلەرنىڭ يىرتىلىپ تاشلانغانلىقىنى ، ئائىلە

تەرتىپلىرىنىڭ ئاستىن - ئۇستۇن قىلىۋېتىلگەنلىكىنى كۆردۈم . مەن بېخىل ، پىخسىقلارنىڭ نومۇسسىز نامراتلىقتىن مەغرۇرلانغانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ قانۇن بىلەن ئازاب - ئوقۇبەتلىك دەۋرنىڭ چاكىنا قولچوماقلىرى بولۇپ قالغانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ قەرز قايتۇرۇش نىقابى بىلەن نىقابلىنىپ ئەمەلىيەتتە قەرز قايتۇرماي ، بەلكى ئۆزلىرىگە شەپقەت قىلغانلارنىڭ كۆكرىكىگە خەنجەر ئۇرغانلىقىنى كۆردۈم . مەن يەنە باشقىلارنىڭ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ تۇل خوتۇن ، يېتىم - يېسىرلارنىڭ مال - مۈلكىنى خۇددى كاۋچوك دەرىخىنىڭ غازىكىنى سۈپۈرۈۋالغاندەك تەپ تارتماستىن بۆلۈۋېلىۋاتقانلىقىنىمۇ كۆردۈم . مەن باي بولۇشنى سەمىمىي ئەمگەك ھەم ساغلام ئىگىلىك باشقۇرۇشقا تايىنىپ ئىشقا ئاشۇرماي ، بەلكى پادىشاھقا تايىنىپ مەملىكەتنى ۋە خەلقنى ۋەيران قىلىش بەدىلىگە ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئۇرۇنغان بىر خىل رەزىل سۈيىقەستنىڭ كۆز يۇمۇپ - ئاچقۇچە شەكىللەنگەنلىكىنى كۆردۈم .

مەن بۇ بەختسىز يىللاردا توغرا پىكىرلىك بىر پۇقرانىڭمۇ ھەر كۈنى ئۇخلاش ۋاقتىدا : «مەن بۈگۈن بىر ئائىلىنىڭ ئىگىلىكىنى ۋەيران قىلدىم ، ئەتە باشقا بىر ئائىلىنىڭ ئىگىلىكىنى ۋەيران قىلىمەن» دەيدىغان بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆردۈم ؛ باشقا بىرىنىڭ بولسا : «مەن بىر قارا چاپانلىققا④ ئەگىشىپ ، بىر قولۇمدا دۇۋەت تۇتۇپ ، قۇلىقىمغا پەي قەلەمنى⑤ قىستۇرۇپ ، ماڭا پايدىلىق بولغان ھەممە ئادەملەرنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىشىم كېرەك» دېگەنلىكىنى ، يەنە بىراۋنىڭ بولسا : «ھازىر مېنىڭ ئېلىم - سېتىملىرىم ئوڭۇشلۇق بولۇۋاتىدۇ . راست ئېيتقاندەك ، ئۇچ كۈن ئىلگىرى مەن بىر يەردە ھېسابات قىلغىنىمدا ، پۈتكۈل بىر ئائىلىنىڭ يىغا - زارىنى قوزغىغانىدىم . چۈنكى ، ئۇ چاغدا مەن ئىككى ئاق كۆڭۈل قىزنى زىننەت بۇيۇملىرىدىن ، بىر ياشنى ئوقۇش راسخوتىدىن قۇرۇق قالدۇردۇم . ئاتىسىنى ئازابلاپ ئۆلتۈرۈپ ، ئانىسىنى زار قاقشىتىپ ئۇ ئالەمگە يولغا سالدىم . بىراق ، مېنىڭ قىلغانلىرىمنىڭ ھەممىسى قانۇن يول قويغان ئىشلار» دېگەنلىكىنى ئاڭلىدىم .

پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنى چىرىتىپ ، ساغلام كۆڭۈللۈكنىڭ ئىزىنى ئۆچۈرۈپ ، يۈكسەك پەزىلەتلەرنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتىپ ، ئەدەپ - ئەخلاقنى زۇلمەتكە ئايلاندۇرۇپ ، ئەڭ ئەزىز ئائىلە نەسەبلىرىنى ئادەم تۇكۇرۇكىنىڭ كۆپۈكىگە چۆكتۈرۈپ قويۇش ـــ مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ۋەزىرنىڭ جىنايىتى تۈپەيلىدىن بولغان ، ئېيتىڭلار-چۇ ، بۇنىڭدىنمۇ زور جىنايەت بولامدۇ ؟

كېيىنكى ئەۋلادلار ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ نومۇسسىزلىقلىرىنى ئويلاپ يۈزلىرى قىزارغان چاغدا نېمىمۇ دەر ؟ يېڭى ۋۇجۇدقا چىققان خەلق ئۆزىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ قارا تىغلىرى⑥ بىلەن ئاتا - ئانىسىنىڭ ئالتۇن- كۈمۈشلىرىنى سېلىشتۇرغاندا نېمىلەرنى دېيىشى مۇمكىن ؟ ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئۆز نەسەبلىرىدىن ئۆزلىرىنىڭ شۆھرىتىنى يوق قىلىدىغان بەزىبىر ئەرزىمەس پەرزەنتلىرىنى چىقىرىپ تاشلايدىغانلىقىدا ھەمدە بۈگۈنكى دەۋردە ئۆزلىرىنى قورقۇنچلۇق ، كۆڭۈلسىز دۇنياغا ئاتىدىغانلىقىدا شەك - شۇبھە يوق .

1720 - يىلى رامزان ئېيىنىڭ 11 - كۈنى ، پارىژ

ئىزاھلار

① ياۋروپاغا ئىشارە قىلىنغان .

② فرانسىيىگە ئىشارە قىلىنغان .

③ لۇئى XV خانىدانلىقىدىكى قورچاق پادىشاھ ھۆكۈمرانلىقىدا خىزمەت قىلغان ۋەزىر جون لاۋ كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

④ باج ئەمەلدارى بىلەن بىللە بېرىپ مال ـ مۈلۈكلەرنى پېچەتلەيدىغان ياكى مۇسادىرە قىلىدىغان ئەدلىيە خىزمەتچىسى .
⑤ سىياھ قەلەم كۆزدە تۇتۇلىدۇ .
⑥ قىلىچ ، ئاقسۆڭەكلەرگە سىمۋول قىلىنغان .

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

چارلىز لۇئىس دېي سىگوندات مونتېسكيۇ (1689 ـــ 1755) فرانسىيىنىڭ داسكان ئۆلكىسىدە بىر ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۇ مەشھۇر سىياسەتۋاز ، مۇتەپەككۇر ، تارىخشۇناس ۋە جەمئىيەتشۇناس بولۇش سۈپىتى بىلەن بۈرژۇئازىيە گۇللىنىۋاتقان دەۋردە زور ئىلغارلىق كۆرسەتكەن . مونتېسكيۇ فرانسىيە مەرىپەتپەرۋەر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى ، شۇنداقلا فېئودال ئاقسۆڭەكلەرگە قارشى ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىشتىن ئىبارەت قۇدرەتلىك ھەرىكەتنىڭ تەشەببۇسكارى ئىدى .

ئىجتىمائىي ـ پەلسەپىۋى رومان ـــ «پارس مەكتۇپلىرى» (1721) مونتېسكيۇنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسىرى بولۇپ ، بۇ روماندا مۇستەبىتلىك گەۋدە قىلىنغان فرانسىيە ھەم يۇقىرى قاتلامدىكى زومىگەر ، زوراۋانلار ، ساختا دىيانەتچىلەر ۋە جەمئىيەتتىكى پۈتكۈل چىرىكلىكلەر ئاچچىق ھەجۋي قىلىنغان ، دىنىي مۇستەبىتلىك ئاساسىتىدە ئېزىلىۋاتقان پۈتكۈل فرانسىيە خەلقىنىڭ ناله ـ پەريادلىرى ، ئۇلارنىڭ ئەركىنلىك ۋە ئازادلىققا بولغان تەلپۈنۈشلىرى جانلىق ۋە ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن . روماندا يۇنۇسبەگ ۋە رىچارد ئىسىملىك ئىككى پارسلىق ياشنىڭ پارىژدا ئون يىل تۇرۇش جەريانىدا كۆرگەن ، ئاڭلىغان ئاجايىپ قىزىقارلىق ۋەقەلىرى ئۆزئارا يېزىشقان مەكتۇپ (سالام خەت) شەكلىدە بايان قىلىنغان . ئاپتور مۇشۇنداق ئۇسۇل ئارقىلىق پادىشاھلىق تۈزۈمىنىڭ مۇستەبىتلىكىنى ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە كەلتۈرۈۋاتقان بالايىئاپەتلىرىنى چوڭقۇر پاش قىلىپ ، مەرىپەتچىلىك ئىدىيىسىنى تەشەببۇس قىلغان . بۇ رومان جەمئىي 160 پارچە مەكتۇپتىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ھەربىر مەكتۇپ نەسر شەكلىدە يېزىلغان . بىز ئۇلگە قىلىپ تاللىغان 145ـ مەكتۇپتا ئەينى ۋاقىتتىكى پادىشاھلىق ھۆكۈمەت ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ چىرىكلىكى ، كاززاپلىقى تۈپەيلىدىن جەمئىيەتتە يامراپ كەتكەن سەمىمىيەتسىزلىك ، ساختىپەزلىك ، پەسكەشلىك قاتارلىق يامان ئىللەتلەر پاش قىلىنغان ۋە ئۇنىڭغا بولغان كۈچلۈك نارازىلىقى ئەكس ئېتىلگەن .

كۆنۈكمە

سىلەر بۇ «مەكتۇپ» نى ئوقۇغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار .

1 . «ئۇلۇغۋار بىر ھۆكۈمەت ۋەزىرىنىڭ جېنى دەل ئۇنىڭ ساداقەتمەنلىكىدۇر .» دېگەن پەلسەپىۋى پىكىرده ھۆكۈمەت ۋە ۋەزىر نېمىگە سىمۋول قىلىنغان ؟

2 . ئاپتور ئەينى ۋاقىتتىكى فرانسىيىده ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان فېئودالىلىق دىنىي قانۇنلارنىڭ پۈتكۈل جەمئىيەتكە ۋە خەلققە كەلتۈرۈۋاتقان بالايىئاپەتلىرىنى «مەكتۇپ» نىڭ قايسى بۆلىكىده قانداق پاش قىلغان ؟

3 . مەردانىلىك ، دۇرۇسلۇق ، ساپلىق ۋە سەمىمىيەتلىكتىن ئىبارەت ئىنسانلىق پەزىلەتلىرىنىڭ بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى ئاپتور نېمىگە باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ ؟

4 . «پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى چىرىتىپ ، ساغلام كۆڭۈللۈكنىڭ ئىزىنى

ئۆچۈرۈپ ، ئەدەپ ـ ئەخلاقنى زۇلمەتكە ئايلاندۇرۇپ ، ئەڭ ئەزىز ئائىلە نەسەبلىرىنى ئادەم تۈكۈرۈكىنىڭ كۆپۈكىگە چۆكتۈرۈپ قويۇش ـــ مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ژەنرىنىڭ جىنايىتى تۈپەيلىدىن بولغان ، ئېيتىڭلارچۇ ، بۇنىڭدىنمۇ زور جىنايەت بولامدۇ ؟ » دېگەن ئابزاستا ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىكىردىن مۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولامدۇ ؟

1) بىر دۆلەت ، بىر ھاكىمىيەتنىڭ بۇزۇلۇشى ۋە خارابلىشىشى ھاكىمىيەت بېشىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ چىرىكلىشىپ كەتكەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ .

2) دۆلەتنىڭ تەقدىرى ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەرنىڭ قولىدا بولىدۇ .

3) دۆلەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئىدىيە جەھەتتىن چىرىكلىشىشى ئەڭ چوڭ جىنايەت .

5 . بۇ « مەكتۇپ » ئەينى دەۋر رېئاللىقىدا ئاكتىپ رول ئوينىپلا قالماستىن ، بۈگۈنكى كۈندىمۇ رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە . سىلەر بۇ « مەكتۇپ » نى ئوقۇغاندىن كېيىن ئۇنىڭدىن ئالغان تەسىراتىڭلارنى بۈگۈنكى رېئاللىققا باغلاپ سۆزلەپ بېرىڭلار .

6 . بۇ « مەكتۇپ » قۇرۇلۇش شەكلى جەھەتتىن قانداق بەدىئىي ئالاھىدىلىكىلەرگە ئىگە ؟ ئۇنىڭدا قوللىنىلغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بېرىڭلار .

20 . چائادايېفقا①

ئالېكساندر سېرگېيېۋىچ پۇشكىن (رۇسىيە)

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

ئالېكساندر سېرگېيېۋىچ پۇشكىن ئۇلۇغ رۇس شائىرى . رۇسىيە رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ۋەكىلى ۋە تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسىدۇر . ئۇ 1799 ـ يىلى تۇغۇلۇپ ، 1837 ـ يىلى ۋاپات بولغان . ئا س پۇشكىن ئۆز ھاياتىدا زور تۇركۇمدىكى كۆركەم لىرىك شېئىرلارنى ، داستانلارنى ، شېئىرىي چۆچەكلەرنى ۋە ھېكايە ـ رومانلارنى يازغان . ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرىدىن «ئەركىنلىككە مەدھىيە» ، «چائادايېفقا» ، «تۇتقۇن» ، «دېڭىزغا . . .» ، «سىبىرىيە تۇتقۇنلىرىغا مەكتۇپ» دېگەن شېئىرلىرى ، «كاپىتان قىزى» ناملىق رومانى ، «يېۋگېنىي ئونېگىن» ناملىق شېئىرىي رومانى بار .

ئا س پۇشكىن ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە چارروسىيە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مەخسۇس ئاقسۆڭەكلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنى تەربىيىلەش ئۈچۈن قۇرۇلغان پادىشاھ يېزىسى مەكتىپىدە ئوقۇغان . 1817 ـ يىلى چارروسىيە ھۆكۈمىتى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىقىغا ئىشقا ئورۇنلاشقان . ئەينى ۋاقىتتا رۇسىيىدە سىياسىي جەھەتتە پادىشاھ ھاكىممۇتلەقلىق تۈزۈمى ھۆكۈم سۈرەتتى ، ئىقتىسادىي جەھەتتە فېئودال يانچىلىق تۈزۈمى ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇراتتى ، جەمئىيەت ئىنتايىن زۇلمەتلىك ۋە چىرىكلەشكەنىدى . چېكىدىن ئاشقان ئېزىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە ئۇزلۇكسىز تۇرده خەلقنىڭ قارشىلىقىنى قوزغاپلا قالماستىن ، يەنە ئاقسۆڭەكلەر ، بولۇپمۇ ياش ئاقسۆڭەك ئوفىتسېرلار ئىچىدىمۇ نارازىلىق كەيپىياتلىرى تېزلىكتە ئۇلغايغانىدى . ئۇلار مۇستەبىت تۈزۈم بىلەن يانچىلىق تۈزۈمى دۆلەتنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىدىكى ئەڭ چوڭ توسالغۇ ئىكەنلىكىنى بارغانچە ئېنىق تونۇپ يەتكەنىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇلار مەخپىي تۇرده ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلىشقا باشلىغانىدى .

ئا س پۇشكىن پادىشاھ يېزىسىدا تۇرغان چاغدا ئەتراپىدىكى ياش ئوفىتسېرلار بىلەن تونۇشۇپ ، چائادايېف قاتارلىق ئوفىتسېرلارنىڭ چار پادىشاھنىڭ مۇستەبىت سىياسىتىگە قارشى تۇرۇشتەك ئىدىيىسىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان . ئۇ 1818 ـ يىلى 19 ياش ۋاقتىدا «چائادايېفقا» ناملىق بۇ سىياسىي لىرىكىسىنى يازغان . شائىر بۇ شېئىرىدا ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش ھېسسىياتى ، ئەركىنلىككە بولغان تەلپۈنۈشى ۋە تەشنالىقىنى ئىپادىلىگەن . شېئىر ئاكتىپ رومانتىزم روھى بىلەن سۇغۇرۇلغان سىياسىي لىرىكا بولۇپ ، ئۇنىڭدا سىياسىي لىرىكىغا خاس خۇسۇسىيەتلەر تولۇق گەۋدىلەنگەن . سىياسىي ئىدىيە بىلەن ئوبراز-

---

① بۇ تېكىست «چەت ئەل تاللانغان شېئىرلىرى» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى . چائادايېف (1794 — 1856) XIX ئەسىردىكى رۇسىيە ئىدىئالىزمچى پەيلاسوپى ۋە ئەدىبى . ئۇ 1836 ـ يىلى «پەلسەپە مەكتۇپلىرى» ناملىق داڭلىق ئەسىرىنى ئېلان قىلىپ ، رۇسىيىنىڭ يانچىلىق تۈزۈمىنى تەنقىد قىلىپ ، چار پادىشاھنىڭ زالىم سىياسىتىگە قارشى تۇرۇش ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەنلىكى ئۈچۈن ، چار پادىشاھ نىكولاي I ئۇنى روھىي كېسەل دەپ ئېلان قىلغان ۋە ئۇنىڭغا شەپقەتسىزلىك بىلەن زىيانكەشلىك قىلغان .

لىق ۋە لىرىكىلىق بولۇش ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈلگەن . سىياسىي جەھەتتىكى داۋالى سۆزلەش ئارقىلىق قايىل قىلىش بىلەن بەدىئىي جەھەتتىكى تەسىرلەندۈرۈش مۇكەممەل بىرلەشتۈرۈلگەن . شېئىردا ئوخشىتىش ، سىمۋول قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر كەڭ قوللىنىلىپ ، شېئىرىي ئوبراز تېخىمۇ يارقىنلىققا ۋە جانلىقلىققا ئىگە قىلىنغان . مۇھەببەت ـ نەپرەت تېخىمۇ ئېنىق گەۋدىلەندۈرۈلۈش بىلەن ، باش تېما روشەن ئىپادىلەنگەن .

مۇھەببەت ۋە ئۈمىد ، تىنچ شان ـ شۆھرەت ،
ياسالماس كۆڭۈلنى ئەمدى كۆپ زامان .
ئويۇن ۋە كۈلكىسى ئۆتتى ياشلىقنىڭ ،
گويا چۈش ، گويا كى تاڭدىكى تۈمان .
رەھىمسىز سەلتەنەت زۇلمى ئاستىدا ،
يەنىلا ئارزۇلار يانىدۇ ئويغاق .
يۈرەكنىڭ تەلپۈنۈپ سوقۇشلىرىدا ،
ۋەتەن دەۋىتىگە سالىمىز قۇلاق .
كۈتىمىز مۇقەددەس ھۆرلۈك پەيتىنى ،
خورلۇققا ، ئازابقا بولۇپ سەۋرچان .
مىسالى ياش يىگىت ۋىسال دەمىنى ،
زارىقىپ ، ئەندىكىپ كۈتكەندەك ھامان .
دىللاردا لاۋۇلدار ئوتى ئەركىنىڭ ،
يۈرەكتە ئۆلمىگەن تېخى شان ھېسسى .
ئاھ دوستۇم ، ۋەتەنگە تەسەددۇق بۇجان ،
پىدادۇر ئۇنىڭغا كۆڭۈل تۈيغۇسى .
دوستۇم سەن ئىشەنگىن : كۆرىمىز شەكسىز ،
نۇر چېچىپ بالقىغان تاڭ يۇلتۇزىنى ،
مۇقەددەس ئويغىنىش كۈتمەكتە بىزنى .
ھاكىممۇتلەقلىق خارابىسىگە ،
يېزىشار شۆھرەتلىك ناملىرىمىزنى !

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . شائىر بۇ شېئىردا ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى قانداق ئىزھار قىلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭلار ۋە شېئىرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى خۇلاسىلەپ كۆرسىتىڭلار .

2 . سىياسىي لىرىكىدا ئادەتتە مۇھاكىمە بولىدۇ . سىلەر بۇ شېئىرنىڭ قايسى جايلىرىدا مۇھاكىمە بارلىقىنى ، ئۇنىڭ ئادەتتىكى سىياسىي مۇھاكىمىلىك ماقالىلەردىكى مۇھاكىمىدىن قانداق پەرقى بارلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

3 . بۇ شېئىردا ئوخشىتىش ، سىمۋول قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر قوللىنىلىغان . سىلەر ئۇلارنى شېئىردىن تېپىپ كۆرسىتىڭلار ۋە ئۇلارنىڭ رولىنى چۈشەندۈرۈڭلار .

4 . شېئىرنى ئۇنلۇك ئوقۇڭلار .

▲21 . كونا زامان پومېشچىكلىرى①

نىكولاي ژاسلىيېۋىچ گوگول (رۇسىيە)

ئۆزلۈكىدىن ئوقۇش كۆرسەتمىسى

نىكولاي ژاسلىيېۋىچ گوگول رۇسىيىنىڭ XIX ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر تەنقىدي رېئا-لىزمچى يازغۇچىسى ، شۇنداقلا رۇسىيە تەنقىدي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسىدۇر . ئۇ 1809 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 1852 - يىلى ۋاپات بولغان . ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرىن «ئۆلۈك جانلار» ناملىق رومانى ، «تاراس بولبا» ناملىق پوۋېستى ۋە «رېۋىزور» ناملىق دراماسى بار .

ن ۋ گوگول رۇسىيىنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ ، رۇسىيە ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى بىر دەۋرىنى — گوگول دەۋرىنى ئېچىپ ، رۇسىيە تەنقىدي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى — «ئۆلۈك جانلار» ناملىق رومانى رۇسىيە تەنقىدي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى بىر نامايەندە ھېسابلىنىدۇ . يازغۇچى-نىڭ «مىرگورۇد» ناملىق توپلىمىغا تۆت پارچە پوۋېست كىرگۈزۈلگەن بولۇپ ، بۇ پوۋېستلا-ردا روشەن ھالدىكى تەنقىدي رېئالىزم خاھىشى گەۋدىلەنگەن . «كونا زامان پومېشچىكلىرى» ئەنە شۇ «مىرگورۇد» ناملىق توپلامدىكى بىر پارچە چاققان ھەجىملىك پوۋېست ھېسابلىنىدۇ . پوۋېستتا ئاپتورنىڭ يۇمۇرلۇق قەلىمى بىلەن مالوروسىيىنىڭ خىلۋەت يېزىسىدىكى قالاق ، ھۇرۇن بىر جۇپ ئەر - خوتۇن پومېشچىكنىڭ ئوبرازى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان . يازغۇچى تۇرمۇش تەپسىلاتلىرىنى ئىنچىكە ۋە تەپسىلي تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى روشەن ئېچىپ بېرىدۇ . بۇ ئىككى پېرسوناژنىڭ تىلى ئىندىۋىدۇئاللاشقان بولۇپ ، ئۇلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ناھايىتى ماس كېلىدۇ . پۈتۈن ئەسەرنىڭ تىلىدا بىر خىل يۇمۇرلۇق ئۇسلۇب گەۋدىلەنگەن .

مالوروسىيىدە ئادەتتە كۆپچىلىكى كونا تۇرمۇشلۇق دەپ ئاتالغان يېراق يېزىلار بار . چېرايلىققىنە كىچىك- كىچىك كونا ئۆيلەرگە ئوخشاش ، بۇ يېزىلارمۇ ئالىچىپار بولۇپ تاۋلىناتتى . بۇ يېزىلار تاملىرىنى يامغۇر سۇلىرى تېخى يالاپ ئويمىغان ، ئۆگزىلىرى زەئىپلە-شىپ ئوت باسمىغان ، پەلەمپەيلىرى سۇۋالمىغانلىقتىن قىزىل خىشلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ، توپتوغرا چوشكەن يېڭى سىلىق ئۆيلەرگە ھېچ ئوخشمايدۇ . بۇ يېزىلاردا ئۆمرىنى خىلۋەتتە ئۆتكۈزىدىغان بىر خىل بايلارنىڭ ساددا تۇرمۇشلىرىغا ھەۋىسىم كېلىدۇ . بەزىدە بۇ خىلۋەتكە كىرىپ بىرئاز ئارام ئالغۇم كېلىدۇ ؛ ئۇلارنىڭ ھېچبىر ئارزۇسى ئالمىقانداق ھويلىنىڭ

① بۇ تېكىست ن ۋ گوگولنىڭ «تۆمۇر باشلىق جىن» ناملىق توپلىمى (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى ، 1997- يىل نەشرى) دىن ئېلىندى .—

ئەتراپىنى ئايلاندۇرۇپ توسۇلغان پاكار تاملاردىن تاشقىرىغا چىقمىغان ، ھېچبىر ھەۋىسى ئالمىلىق ، قارىئۆرۈكلۈك باغنىڭ قاشا تېمىدىن ، باغ ئەتراپىدىكى تاللىق ، ئامۇتلۇق ، نەشـ پۈتلۈكلەرنىڭ كۆلەڭگىسى ئاستىدا قىڭغىيىپ ياتقان يېزا ئۆيلىرىنىڭ چېگرىسىدىن ئاشمىغان بۇ خىلۋەتتىكى تۇرمۇشلىرىنى دائىم سېغىنىمەن . بۇ ئۆيلەردە ياشىغۇچىلارنىڭ تۇرمۇشلىرى شۇنداق تىنچ ھالاۋەتتە ئۆتىدۇكى ، بۇ يەرگە كەلگەن ئادەم ھەممە ھېرىس ۋە ھەۋەسلىرىنى ، يەر يۈزىدە شەيتان ۋەسۋەسىسى بىلەن پەيدا بولغان نەرسىلىرىنى بىرئاز ئۇنتۇيدۇ ، بۇ ھېرىس ۋە غوۋغالار ھەقىقەتتە ھېچ يوقتەك ۋە ئۇلار پەقەت ئاجايىپ ، چۈشىدە كۆرگەن بىر غەلىتە نەرسىدەك بولۇپ قالىدۇ . چاقماق چېقىپ مۆلدۈر يېغىپ تۇرغان ۋاقىتلاردا ، دېرىزە قاپاقلـرىنى يېپىش ئۈچۈن تاشقىرىغا چىققاندا ، يامغۇردىن ھۆل بولماسلىق ئۈچۈن ئۆينىڭ ئەتراپىغا سېلىنغان ئايۋاندىكى قارىيىپ كەتكەن تۈۋرۈكلەر ، پاكارغىنا ئۆينىڭ ئۆزى ھېلىمۇ كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىكى خۇش پۇراق شۇمۇرت دەرەخلىرى ، قاتار ـ قاتار پاكارغىنا مېۋىلىك دەرەخلەر ، قىزىرىپ تۇرغان ئالۇچىلار ، كەھرىۋادەك قارىئۆرۈكلەر ، ئۈستىگە چاڭ قونغاندەك قوغۇشۇن رەڭلىك ۋە ھەر تەرەپكە شاخ يايغان كليون دەرىخى ، دەم ئېلىپ ئولتۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ كۆلەڭگىسىگە سېلىنغان گىلەم ، ئۆينىڭ ئالدىدىكى يۇمشاق كۆك ئوت باسقان كەڭ ھويلا ، ئامباردىن ئاشخانىغا ، ئاشخانىدىن باينىڭ دەم ئالىدىغان ئارامخانىسىغا باردىغان چىڭدالغان يول ، مامۇقتەك چۈجىلىرى بىلەن سۇ ئىچىۋاتقان بويىنى ئۇزۇن غاز ، تىزىق ـ تىزىق ئامۇت قاقلىرى ، ئالما قاقلىرى ۋە شامالداتقىلى چىقىرىلغان گىلەملەر ئېسىلغان لاڭقا ياغاچ ، ئامبار ئالدىدا تۇرغان بىر ھارۋا قوغۇن ، ئۇنىڭ يېنىدا ھارۋىدىن چىقىرىلغان ۋە ھۇرۇنلۇق بىلەن سوزۇلۇپ ياتقان ئۆكۈز ھازىرمۇ كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . مەن ئەمدى ئۇلارنى ئارتۇقچە كۆرمىگەنلىكىم ۋە ئايرىلىپ سېغىنغانلىقىم ئۈچۈنمىكىن ، ئەيتاۋۇر ئۇلارنىڭ ھەممىسى نېمىشقىدۇر مېنىڭ ئۈچۈن قانداقتۇر ئاجايىپ بىر چىرايلىق تۇيۇلىدۇ . نېمىلا بولسۇن ، ھارۋام بۇ ئۆينىڭ لەمپە ئالدىغا يېقىنلاشتى دېگۈچە ، كۆڭلۈم شۇنداق بىر راھەت تېپىپ ، تىنىم ئارام ئالىدۇكى ، ئەسلا قويۇۋېرىڭ . ئاتلار خۇشاللىنىپ لەمپە ئالدىغا كېلىپ توختايتتى ، ھارۋا ھەيدىگۈچىمۇ خۇددى ئۆز ئۆيىگە كەلگەندەك ، ئاستا ئېگەردىن چۈشۈپ ، تۈۋىكىسىغا بىمالال تاماكا سالاتتى . ئېرىنچەك بار ـ بوسلارنىڭ ، بروۋكا ۋە ژۇچكىلارنىڭ ھاۋشۇشلىرىمۇ قۇلىقىمغا ياقاتتى . ئەمما بۇ ئۆيلەرنىڭ غەمخورلۇق بىلەن ئالدىمغا چىققان ئىگىلىرى بولغان بوۋىيى بىلەن مومىيى ماڭا ھەممىدىن بەكرەك ياقاتتى . مودىلىق فراك① كىيگەن ، ئوينىغان ـ كۈلگەن شوخلار ئارىسىدا بولغان چاغلىرىمدا ، گاھى ۋاقىتتا ھېلىمۇ ئۇ بوۋاي بىلەن مومايىنىڭ يۈزلىرى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ ، بىردىن ئېسىم ئېغىپ خىيال سۈرۈپ كەتكىنىمدە ، ئۆتكەن زامانلار كۆز ئالدىمدىن بىرمۇبىر ئۆتۈۋېرىدۇ . ئۇلارنىڭ چىرايى ھەر قاچان شۇنداق ئوچۇق ، كۈڭۈللىرى شۇنداق تازا ۋە كىرسىز ئىدىكى ، بۇ چىرايلارنى كۆرگەندە ، كىشى ئىختىيارسىز بىر ئاز بولسىمۇ ھەممە شوخ خىيالىلاردىن بىرئاز ۋاقىتتا بولسىمۇ قايتىپ ، پۈتۈن ھېسسىياتى بىلەن شۇ غەلۋىسىز ، ئارامى ھايات ئېقىمىغا كىرىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالىدۇ .

ئۆتكەن ئەسىر ئادىمى بولغان ، ئەپسۇسكى ھېچ تېپىلماس بوۋاي بىلەن مومايىنى شۇ ۋاقىتقىچە زادى ئۇنتۇيالمايمەن ! كۆڭلۈم ھېلىمۇ ئۇلارغا ئېچىنىدۇ . ۋاقتى كېلىپ ، بىر كۈنى ئىگىسىز قالغان شۇ ئۆيگە يەنە بىر بارسام ، پاكارغىنا ئۆي تۇرغان جايدا بۇزۇلغان

---

① فراك — رۇسىيىدە بۇرۇنقى ۋاقىتتا ئادەت بولغان ئۇست كىيىم .

ۋەيرانە ئۆيدىن ، سۇيى قۇرۇغان كۆلدىن ، ئوت باسقان ئېرىقلىتىن باشقا ھېچنېمە كۆرمە-سەم - ھە؟ دېگەن خىياللار كاللامغا كەلسە ، يۇرىكىم قىسىلىپ ، ئېزىلىپ كېتىدۇ . ھەسرەتلەرگە تولىمەن ، قايغۇم ئاشىدۇ ! ئەمما ، ھېكايىگە كېلەيلۇق .

ئافاناسى ئىۋانوۋېچ توۋستوگوب ۋە ئۇ كىشىنىڭ خوتۇنى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا توۋستوگو-بىخا شۇ ئەتراپتىكى ئادەملەرنىڭ تەرىپىگە قارىغاندا ، مەن گەپ باشلىغان بوۋاي ۋە مومايىنىڭ خۇددى ئۆزى ئىدى . ئەگەر مەن نەققاش بولسام ئىدىم ، فىلىمون بىلەن بافكىدانىڭ[1] سۇرىتىنى سالماقچى بولسام ، نۇسخىغا بۇلاردىن باشقا ھېچكىمنى ئالماس ئىدىم . ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ئاتمىشقا ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئەللىك بەشكە كىرگەنىدى . ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ئېگىز بويلۇق بولۇپ ، قويۇ تېرىسىدىن تىكىلگەن كالتە جۇۋىسى ئۈستىدىن چۈشمەيتتى ، ئولتۇرغاندا سەل مۇكچىيىپ ئولتۇراتتى ، سۆزلىسىمۇ ياكى بىرىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرسىمۇ ، دائىم كۇلۇمسىرەپ تۇراتتى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئازراق قەتئىي بولۇپ ، كۆپ كۇلمەيتتى ، ئەمما ئۇنىڭ مېھىر- شەپقىتى ، ھېچ نەرسىسىنى سىلەردىن زادىلا ئايىماسلىقى چىرايىدىن شۇنچە-لىك ئايان بولۇپ تۇراتتىكى ، ئەگەر بۇنداق مېھرىبانلىق ئۈستىگە يەنە چىرايىمۇ ئوچۇق تۇرسا ، ئۇنى سىلەر ئەلۋەتتە ھەددىدىن تاشقىرى خۇش پېئىل ئىكەن دەپ ئويلايتتىڭلار . ئۇلارنىڭ يۈزىدىكى ئۇششاق قورۇقلىرى شۇنداق يېقىملىق ئىدىكى ، ئەگەر بۇ قورۇقلارنى رەسسام كۆرسە ، ئەلۋەتتە ئوغرىلىۋالاتتى ؛ بۇ قورۇقلار ئۇلارنىڭ تىنچ ۋە ھالاۋەتتە ئۆتكەن ئۆمۈرلىرىنىڭ گويا بىر كىتابى ئىدى ، كونا ئۆرپ - ئادەتنى ساقلىغان تەگ - تۇكلۇك ساددا دىل كىشىلەر ھاياتىنىڭ پۈتۈكى ئىدى . بۇلار ئىداره ۋە مەھكىمىلەرگە خۇددى چېكەتكىدەك باستۇرۇپ كىرىۋاتقان ۋە ئۆز يۇرتلۇقلىرىنىڭ بىر تىيىنىنى قويماي تالاپ ئېلىۋېرىدىغان ، پېتىپبۇرگنى چېقىمچى بولمىغۇرلار بىلەن تولدۇرۇۋاتقان ، سەرمايىسى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن ، فامىلىسىنىڭ ئاخىرىدىكى «ئو» غا «ئوۋ» نى قوشۇۋالىدىغان بىر خىل زاتى پەسلەرگە زادىلا ئوخشىمايتتى ؛ ئەسلى زاتى مالوروسىيىلىك بولغان ئولتۇراق كىشىلەرگە ئوخشاش ، بۇلارمۇ بايىقى يىرگىنچلىك ۋە ئەھمىيەتسىز كىشىلەرگە زادىلا ئوخشىمايتتى .

ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە بولغان مېھرىبانلىقىنى كۆرگەنده ، كىشىنىڭ ھەۋىسى كەلمەي قالمايتتى . ئۇلار بىر - بىرلىرىنى ھۆرمەتلەپ ، زادىلا سەنلەشمەستىن ، دائىم سىزلىشەتتى ، سىز ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ، سىز پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا دەپ سۆزلىشەتتى . «ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ، ئورۇندۇقنى سىز پۇكۇۋەتتىڭىزمۇ» ، «خاپا بولماڭ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، كېرەك يوق ، مەن پۇكۇپ قويدۇم» . زادى بالا كۆرمىگىنىدىن ، ئىككىسى بىر - بىرىگە يار - يۆلەكلىشىپ ناھايىتى قەدىردان بولۇپ قالغانىدى . ئافاناسى ئىۋانوۋېچ بىر زامانلاردا يىگىتلىك چاغلىرىدا ئاتلىق ئەسكەردە خىزمەتمۇ قىلغان ، كىچىك تۆرىلىك دەرىجىسىگىمۇ يېتىشكەنىدى ؛ لېكىن ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن ، بۇنى ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ئاللىقاچان ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى . ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ياشلىقىدا ئۇقالىق كەمزۇل كىيگەن ئالىپىتە يىگىت بولۇپ ، ئوتتۇز ياشقا كىرگەندىلا ئۆيلەندى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ قېرىنداشلىرى ئۇنى ئافاناسى ئىۋانوۋېچقا بېرىشكە كۆنمىگەن ، ئەمما ئۇ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانى كۆپ قۇۋلۇق ۋە ھىيلىلەر بىلەن ئېلىپ قاچقانىدى . بىراق ، ئۇ بۇ ۋەقەنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ قالمىغان بولسە-مۇ ، ئىشقىلىپ زادىلا ئاغزىغا ئالمايتتى .

---

① كۆپ ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگەن بىر جۇپ ئەر - خوتۇنغا مۇمىنلىكى ۋە بىر - بىرىنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ، خۇدا مۇكاپات تەرىقىسىده بىر ۋاقىتتا ئۆلۈم ئەۋەتىپ ، ئۇلارنى ئۆسۈپ تۇرغان ئىككى دەرەخكە ئايلاندۇرغانمىش (گرېك مىفى) .

بىر زامانلاردا بولۇپ ئۆتكەن بىر غەلىتە ۋەقەلەر ئۇنتۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ بۇ خىلۇەت يېزىدا تىنچلىق ئىچىدە ئۆتىدىغان تۇرمۇشى باشلاندى .ئۇ ئەستىلىكلەرنىڭ ئورنىنى ئەمدى كىشىنىڭ بەھرىنى ئاچىدىغان يامغۇر دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىرىلدىتىپ ئېرىق بولۇپ ئاققاندا ، ئەزايى بەدىنىڭلار بوشىشىپ مۈگدەك باسقاندا ، ئاسماندىكى ھەسەن ـ ھۈسەن بىر تەرىپى بۇزۇلۇپ چۈشكەن گۈمبەزدەك كۆرۈنۈپ ، يەتتە خىل تاۋلىنىپ ، دەرەخلەر ئارىسىدىن ماراپ ، خىرە ـ شىرە شولا تاشلىغاندا ، يېزىدىكى ئۆينىڭ باغقا قارىغان ئېگىز دالىنىدا ئۈيقۇ بېسىپ ئولتۇرغان چاغدا ياكى بولمىسا كۆپكۆك كوكاتلار ئىچىدىن كېتىۋاتقان ھارۋاڭلار سىلەرنى تەۋرىتىپ بارغاندا ، بۆدۈنىلەر سايرىشىپ ، خۇش پۇراق كوكاتلار ، دالا گۈللىرى ۋە بۇغداي باشاقلىرى ھارۋىنىڭ ئىشكىدىن كىرىپ يۈز ـ كۆزۈڭلارغا ، قوللىرىڭلارغا تېگىپ ، بۇلاردىن زوقۇڭلار ئېشىپ راھەتلىنىپ كېتىۋاتقان ۋاقتىڭلاردا تۇغۇلىدىغان تاتلىق خىياللارغا ئوخشاي-ىدىغان ھېسلار ئىگىلىگەنىدى .

ئۇ ئۆيگە كەلگەن مېھمانلار سۆزلىگەندە ، ھەمىشە كۈلۈمسىرەپ قۇلاق سالاتتى ، گاھىدا ئۆزىمۇ سۆزلەپ قويىاتتى . ئەمما كۆپرەك سوئاللار بېرەتتى . ئۇ كونا زامانىنى ماختاۋېرىدىغان ، يېڭى زاماندىن زارلىنىپ ھەممىنىڭ جېنىغا تېگىدىغان بىر خىل بوۋايلاردىن ئەمەس ئىدى . ئۇ ئەكسىچە سىلەرنىڭ ھال ـ ئەھۋالىڭلارنى كۆپرەك سوراشتۇراتتى ، بارلىق ياخشى قېرىلار-غا ئوخشاش ، ياخشىلىقىڭلارغا خۇشال بولۇپ ، ئوڭۇشسىزلىقلىرىڭلارغا ئېچىناتتى . قېرىلار-نىڭ بۇ ئادەتلىرى سىز بىلەن سۆزلىشىپ تۇرغاندا سائىتىڭىزنىڭ زەنجىرىدىكى تۇمارنى ئويناپ ئولتۇرغان گۆدەكنىڭ قىلىقلىرىغا ئوخشاپ كەتسىمۇ ، ئەمما ھەممە قېرىلاردا شۇ ئادەت بار ئىدى .

بۇ چاغلاردا ئۇنىڭ مېھىر ئوتى ناھايىتى يېنىپ كېتەتتى دېسەكمۇ بولىدۇ . ئۇ بوۋاي بىلەن مومای تۇرغان ھويلىنىڭ ئۆيلىرى ھەربىر كونا تۇرمۇشتىكى ئادەملەرنىڭكىدەك كىچىك-كىنە ، پاكار ئىدى . ھەربىر ئۆيدە بىردىن ، تەخمىنەن ئۆينىڭ ئۈچتىن بىرىنى ئىگىلىگەن يوغان پېچكا بولۇپ ، ئۆيلەر مۇنچىدەك ئىسسىق ئىدى ، چۈنكى ئافاناسى ئىۋانوۋىچمۇ ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنامۇ ئىسسىقنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى . بارلىق پېچكىلارنىڭ ئاغزى ھەمىشە تورۇسقىچە پاخال بېسىلغان دالان تەرەپتە ئىدى ، بۇ پاخاللار مالوروسىيىدە ئادەتتە ئوتۇن ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى . قىش كېچىلىرى بىرەر قارىقۇمچاق قىزنىڭ كەينىدىن يۈرۈپ مۇزلىغان يىگىت ئالىقىنىنى ئىشقىلىغىنىچە دالانغا كىرگەندە ، كۆيۈۋاتقان پاخالنىڭ چىرسىلدىشى ۋە ئوتنىڭ شولىسى دالاننى ئاللىقانداق چىرايلىق قىلىۋېتەتتى . ئۆينىڭ تېمىدا ، قەدىمكى ئۇزۇنچاق رامكىلارغا ئېلىنغان بىرنەچچە چوڭ ـ كىچىك سۈرەت ئېسىقلىق تۇراتتى . بۇ سۈرەتلەرنىڭ نېمىنى تەسۋىرلەيدىغانلىقىنى ئۆي ئىگىسىنىڭ ئۆزلىرىنىڭمۇ ئاللىقاچان ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانلىقىغا ھېچ گۇمان قىلمايمەن . ئەگەر بىراۋ بۇ سۈرەتلەر-نىڭ بىر ـ ئىككىسىنى ئېلىپ كەتسىمۇ ، ئۇلار بايقىمىسا كېرەك دەپ ئويلايمەن . سۈرەتلەر-نىڭ ئىككىسى سىر بويالغان بىلەن ئىشلەنگەن يوغان سۈرەت ئىدى . بىرى قانداقتۇر روھانىي بىر ئادەمنىڭ سۈرىتى ، ئىككىنچىسى پىيوتر Ⅲ نىڭ سۈرىتى ئىدى . ئۇزۇنچاق رامكىدىكى سۈرەتلەرنىڭ بىرى لاۋالىر خانىم[1] بولۇپ ، ئۇ سۈرەت چۈشۈن قونۇپ كىرلەنگەنىدى . دېرىزە-لەرنىڭ ئەتراپلىرىدا ۋە ئىشىكلەرنىڭ ئۈستىدە يەنە بىر تالاي ھەر خىل كىچىك سۈرەتلەر ئېسىقلىق ئىدى . لېكىن ، بۇلار كىشىنىڭ نەزەرىگە تامدىكى داغلارغا ئوخشاپ كۆرۈنگەنلىكە-

① فرانسۇز پادىشاھى لىيۇدوۋىك Ⅵ نىڭ مەشۇقى .

دىن ، ئۇلارغا سەپسېلىپ قاراشمۇ يوق ئىدى . ھەممە ئۆينىڭ تېگى توپا بولسىمۇ ، شۇنداق تازا سۈۋۈلۈپ چىنىدەك قىلىپ قويۇلغانىدىكى ، قۇيرۇقلۇق كەمزۇل كىيگەن ۋە ئۇيقۇغا تويمىغان خىزمەتكارلار ھېچبىر ۋاقىتتا ساراينىڭ تاختاي پولىنى بۇنداق پاكىز تۇتماس ئىدى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ ئۆيى چوڭ - كىچىك ساندۇقلار ۋە ھەر تۈرلۈك جابدۇق - قۇتىلارغا لىق تولغانىدى . تامغا ئېسىلغان نۇرغۇن خالتا ۋە تۇگۇنلەردە ھەر خىل گۈل ، قوغۇن - تاۋۇز ، كۆكتاتلارنىڭ ئۇرۇقلىرى تۇراتتى . سانداق ۋە قۇتىلارنىڭ بۇرجەك - بۇرجەكلىرى ھەم ئارىلىرىغا ھەر تۈرلۈك ئورام- ئورام تېۋىت يېپلار ، ئەللىك يىل بۇرۇن تىكىلگەن كونا كىيىملەرنىڭ قىيىقچىلىرى تىقىپ قويۇلغانىدى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ناھايىتى سەرەمجان خوتۇن بولغانلىقى ئۈچۈن ، گاھىدا كېيىن نېمىگە كېرەك بولۇشىنى ئۆزىمۇ بىلمەستىن ، كۆزىگە كۆرۈنگەن نەرسىلەرنى يىغىپ يۈرەتتى .

ئەمما ئۇلارنىڭ ئۆيىدىكى ئەڭ ئاجايىپ نەرسە — نەغمىلىك ئىشىك ئىدى . تاڭ ئېتىشى بىلەن ئىشكىلەرنىڭ غاچ - غۇچىلىرى باشلىناتتى . نېمىگە غىچىرلايدىغانلىقىنى بىلمەيمەن ، تۆمۈر مۇجۇقلىرى داتلىشىپ قالغانلىقىدىنمىكىن ياكى ياسىغان ئۇستا ھېيلە بىلەن ئۇلارنىڭ ئىچىگە بىرنەرسە سېلىپ قويغانمىكىن ، بۇنى ئېيتالمايمەن — لېكىن ، ھەر ئىشىكنىڭ ئالايىتەن ئۆز ئاۋازى بار ئىدى : ياتاقخانىغا كىرىدىغان ئىشىك ئىنچىكە ئاۋاز چىقىرىپ غىچىرلايتتى ، ئاشخانىغا كىرىدىغان ئىشىك غۇچۇرلىغان يوغان ئاۋاز چىقىراتتى ؛ ئەمما دالاننىڭ ئىشىكى شۇنداق تىترەك ئاۋاز بىلەن غىچىرلايتتىكى ، ياخشى تېكىشاپ قۇلاق سالساڭ- لار : «ۋاي مۇزلىدىمغۇ !» دېگەندەك قىلغىنىنى ئېنىق ئاڭلايتتىڭلار . كۆپ ئادەملەرگە ئىشىكنىڭ بۇ ئاۋازى ياقمايدىغانلىقىنى بىلمەن ، لېكىن ماڭا ناھايىتى ياقىدۇ . ئەگەر مەن بۇ يەردە ئىشىك غىچىرلىشىنى ئاڭلاپ قالسام ، دەررۇ دىمىغىمغا يېزا پۇرىقى كېلىدۇ . قەدىمكى شامداندىكى شام بىلەن يورۇتۇلغان پاكار ئۆيلەر ، كەچقۇرۇنلۇقى داستىخاندا تەييار تۇرغان غىزالار ، ماي ئېيىنىڭ كېچىسىدە باغ تەرەپتىكى ئوچۇق دېرىزىدىن شىرە ئۇستىدىكى قاچا - قۇچىلارغا چۈشۈپ تۇرغان قاراڭغۇلۇق ، سايرىشى باغ ۋە ئۆيلەردىن ئېشىپ ئۇزاقتىكى دەريا بويىغىمۇ ئاڭلىنىپ تۇرغان بۇلبۇل ئاۋازى ، دەرەخ شاخلىرىنىڭ ۋەھەمىلىك شىلدىر- لاشلىرى دەررۇ خىيالىمغا كېلىدۇ . . . خۇدايا توۋا ، بۇنداق ۋاقىتتا ھەر خىل خاتىرىلەر خىيالدىن قاتار - قاتار ئۆتۈۋېرىدۇ !

قەدىمكى ئۇستەللەر قانداق بولسا ، ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىدىكى ياغاچ ئۇستەللەرمۇ شۇنداق پۇختا ئىشلەنگەن ، ئېغىر ۋە چىداملىق بولۇپ ، ھەممىسىنىڭ ئارقا سۇيەنچۇكى ئېگىز ، ئويما گۈلى بار ، لېكىن پۈتۈنلەي بويالمىسىز ، ئەسلىچە ئىدى ، ھەتتا ئۇستىگە ھېچ نەرسە قاپلانمىغان ۋە شۇ ۋاقىتقىچە پوپلار تېگىگە قويۇپ ئولتۇرىدىغان ئۇستەللەرگە ئوخشايتتى . بۇلۇڭ - بۇلۇڭدا ئۇچ بۇرجەكلىك شىرەلەر ، نازۇككىنە يوپۇرماق گۈل ئويۇلغان ۋە چۈنلەر قونۇپ قارايتىۋەتكەن زەرھال رامدىكى ئەينەك بىلەن دۈان ئالدىدا بولسا تۆت بۇرجەكلىك شىرەلەر تۇراتتى . دۈان ئالدىدا ، گۈلگە ئوخشاش قۇشلار ۋە قۇشقا ئوخشاش گۈللەرنىڭ سۈرىتى چۇشۇرۈلگەن گىلەم ئېسىقلىق تۇراتتى . بۇۋاي بىلەن موماي تۇرغان ئۆينىڭ ئاددىيغىنا جابدۇقلىرى ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت ئىدى .

قىزلار تۇرىدىغان ئۆيدە ، يول - يول ماتادىن يوپكا كىيگەن بىرقانچە ياش ۋە «قېرى» قىزلار بار ئىدى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا گاھىبىر ۋاقىتلاردا ئۇلارغا ئۇششاق - چۈششەك نەرسىلەرنى تىكتۇرەتتى ، مېۋە تازىلىتاتتى ، ئەمما ئۇلار كۆپرەك ئاشخانىغا يۈگۈرۈيتتى ۋە يېتىپ ئۇخلايتتى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۇلارنى ئۆز ھويلىسىدا تۇتۇشنى ماقۇل كۆرۈپ قالتىق

تەكشۈرۈپ تۇراتتى . دېرىزىلەرنىڭ ئەينىكىگە توپلىنىپ غىڭشۇاتقان چۈبىنىلەرنىڭ ھېسابى يوق ئىدى ، لېكىن ، گۈل ھەرىلىرى بىلەن كاۋا ھەرىلىرىنىڭ غوڭۇلدىشى ئالدىدا ، چۈبىنىلەر-نىڭ غىڭىلدىشى ھېچ نەرسە ئەمەس ئىدى . ئەمما شام يېقىلدى دېگۈچە ، ئۆينىڭ تورۇسى قاپقارا چۈشۈن بولۇپ ، بۇ جانۋارلار ئۇيقۇغا ياتاتتى .

ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ئارىلاپ - ئارىلاپ ئورمىچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئىشلىرى-نى تاماشا قىلغىنى بولمىسا ، دېھقانچىلىق ئىشى بىلەن كۆپ ئىشمۇ يوق ئىدى . ئۆي تىرىكچىلىكى تەشۋىشلىرىنىڭ ھەممىسى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋانىڭ بوينىدا ئىدى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋانىڭ ئۆي - خوجىلىق ئىشى نوقۇل ئامبارلارنى ئېچىپ - يېپىش ، تۇرلۇك تۇمەن ئالما - ئۆرۈك ۋە كۆكتاتلارنى قۇرۇتۇپ قاق قىلىش ، تۇزلاش ، قاينىتىپ قىيام قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى ، خالاس . ئۇنىڭ ئۆيى خۇددى خىمىيە لابوراتۇرىيىسىگە ئوخشايتتى . ئالما دەرىخىنىڭ تۇۋىدىكى ئوچاقنىڭ ئوتى زادىلا ئۆچمەيتتى ، مىس جاۋۇر ياكى قازان ئۇچ ئاياغلىق تۆمۇر ئوچاقنىڭ ئۈستىدىن زادىلا چۈشمەستىن ، دائىم قىيام ياكى شەربەت ، بال قوشۇلغان ، بال بولمىسا قەنت ياكى بىلمىدىم نېمىدۇر باشقا نەرسىلەر قوشۇلغان ھەر خىل مېۋىلەر دائىم قاياناپ تۇراتتى . يەنە بىر دەرەخنىڭ تۇۋىدە ، ھارۋىكەش مىس كوزىغا ئوخشاش بىر ئىدىشتا شاپتۇل يوپۇرمىقىدىن ، شۇمۇرت گۈلىدىن ، شېچەڭ دېگەن ئۆسۈملۈكتىن ، ئالۇچا مېغىزى-دىن دائىم هاراق قاينىتىپ تۇراتتى . هارۋىكەش بۇ ئىشنى تۇگەتكىچە ، تىلى سۆزگە كەلمەي ئالجىپ ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۇنىڭ سۆزىنى ھېچ چۈشىنەلمەي قالاتتى ، كېيىن ئۇ ئاشخانىغا كىرىپ ئۇخلايتتى . بۇنداق مەنىسىز نەرسىلەر شۇنچىلىك كۆپ پىشۇرۇلاتتى ، تۇزلىناتتى ۋە قۇرۇتۇلاتتىكى ، ئەگەر يېرىمىدىن كۆپىنى قىزلار يەپ تۇگەتمىسە ، هويلىغا سىغماي قالاتتى . چۈنكى ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ھەمىشە كۆڭۈل توق بولۇپ تۇرسۇن دەپ ، كېرىكىدىن بىرمۇنچە ئارتۇق غەملەپ قويۇاتتى . ئەمما قىزلار ئامبارغا كىرىۋېلىپ ، بۇلارنى شۇنداق كۆپ يەيتتىكى ، كېيىن كەچكىچە قورساقلىرى ئاغرىپ ، ئىڭىلداپ يۇرۇشەتتى .

دان ئېكىش ۋە باشقا شۇنىڭغا ئوخشاش هويلىدىن تاشقىرىدا بولىدىغان ئىشلارغا ئارىلا-شىشقا پۇلخىرىيە ئىۋانوۋانىڭ قولى تەگمەيتتى . مال ساقۇچى ئاقساقالغا قوشۇلۇۋېلىپ راسا ئوغرىلايتتى . بۇ ئىككىسى بىرلىشىپ خوجايىنىنىڭ دەرەخلىكىگە كىرىۋېلىپ ، دەرەخلەرنى ئۆزلىرىنىڭكىدەكلا كېسىشەتتى ، ئۇلاردىن چانا ياساپ يەرمەنكىگە ئاپىرىپ ساتاتتى . بۇنىڭدىن باشقا ، يوغان قېيىن دەرەخلىرىنى ئەتراپلاردىكى تۇگمەنچى كازاكلارغا ساتاتتى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا يالغۇز ئۆزى بىر قېتىم دەرەخلىكىدىن خەۋەر ئېلىپ كەلمەكچى بولدى . ئۇنىڭ ئۇچۇن ، ئالدىغا تېرە پەرتۇق تارتىلغان يوغان هارۋىنى قوشقۇزدى . هارۋىكەش بوجىنى سىلكىشى بىلەن ، ئاتلار قوزغالدى دېگۈچە ، هارۋىنىڭ هەر بىر مىخ ۋە تۆمۈرىدىن بىردەك سۇناي ، داپ ۋە ناغرىلارنىڭ ئاۋازىغا ئوخشىغان هەر خىل ئاۋازلار چىقتى . تۇگمەن بىلەن هويلىنىڭ ئارىلىقى ئىككى چاقىرىمدىن كەم بولمىسىمۇ ، بۇلار هويلىدىن چىقىشى بىلەن ، بايىقى نەغمە ئاۋازلىرى تۇگمەنچىگە بېرىپ يېتتى . دەرەخلىرى كېسىلىپ ، بۇنداق چۆل بولۇپ قالغان دەرەخلىكتە ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋانىڭ ئۆزىنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىلا هەرقايسىسى يۇز ياشلىق بولغان يوغان قېيىن دەرەخلىرىنىڭ ئەمدى غايىب بولغانلىقىنى پەملىمەي ئىلاجسىز يوق ئىدى .

— نەچىپور ، نېمىشقا قېيىنلار بۇنداق شالاڭلاپ قالدى ؟ كۆزۈڭگە قارا ، بېشىڭدىكى چاچلىرىڭمۇ شالاڭلاپ كەتمىسۇن يەنە ! — دېدى ئۇ شۇ يەردە تۇرغان مال ساقۇچىغا .

— نېمىشقا شالاڭلاپ قالدى دەمسىز ؟ نابۇت بولۇپ كەتتى ، ۋەيران بولدى ! چاقماق

تەگدى ، قۇرت چۇشتى ، شۇنداق يوق بولدى ئاپئاق خېنىم ، نابوت بولۇپ كەتتى ! ـــ دەيتتى ئادەتتە مال ساتقۇچى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۇنىڭ بۇ جاۋابىدىن قانائەتلىنىپ ، ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، باغدىكى يوغان ئالۇچا بىلەن يوغان كۇزلۇك ئامۇتنىڭ تېگىگە كۆپرەك قاراڭۇل قويۇلسۇن ! دەپ بۇيرۇق قىلاتتى .

ھەممە نەرسىگە ئىگە بولۇۋالغان مال ساتقۇچى بىلەن ئاقساقال ئۇنىڭ ھەممىسىنى خوجايىنىنىڭ ئامبىرىغا تۆكۈشنى ئارتۇقچە دەپ بىلىپ ، ئۇنىڭغا يېرىمىنى بەرسەكمۇ بولىدۇ ، دەيتتى . بۇ يېرىمىمۇ نەم تارتىپ كۆكىرىپ قالغانلىقىدىن بازاردا ئۆتمەي قايتىپ كەلگەن ئۇنلار بولاتتى . ئەمما مال ساتقۇچى بىلەن ئاقساقال ھەرقانچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلسىمۇ ، ئامبارچىدىن تارتىپ چوشقىلارغىچە ھويلىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ھەرقانچە يېسىمۇ ، چوشقىلار كۆپ ۋاقىتتا تۇمشۇقلىرى بىلەن سىلكىتىپ نۇرغۇن مېۋىلەرنى مۆلدۇردەك تۆكۈپ تاشلىسىمۇ ، قۇشقاچ ۋە قاغىلار ھەرقانچە چوقىسىمۇ ، ھەممە خىزمەتكار ۋە مالايلىرى باشقا يېزىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا ھەرقانچە توشۇسىمۇ ، ھەتتا ئامباردىكى كونا رەخت ۋە يىپ بارمۇ ، قىسقىسىنى ئېيتقاندا ، دەريادىن بەشۈتەر ھەممە نەرسىنى يۇتۇۋېرىدىغان ھاراقخانىدا ئۆتىدىغان ھەممىنى ھەرقانچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلسىمۇ ، مېھمانلار ، بوشاڭ ھارۋىكەشلەر ، خىزمەتكارلار ھەرقانچە ئوغرىلاشسىمۇ ، بەرىكەتلىك يەردىن شۇنچە يېمىش ئۇنەتتى ۋە ئافاناسى ئىۋانوۋچ بىلەن پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنىغا كېتىدىغىنى شۇنچىلىك كەم ئىدىكى ، ئۇلارنىڭ خوجىلىقى شۇنچىلىك بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغىنى بىلەن ھېچ بىلىنمەيتتى .

ئىككى قېرى كونا زامان بايلىرىنىڭ بۇرۇنقى ئادەتلىرى بويىچە تاماق يېيىشنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى . تاڭ ئېتىپ ئىشكىلەرنىڭ بايا ئېيتىلغان نەغمىسى باشلىنار ـ باشلانماستىنلا (ئۇلار ھەر ۋاقىتتا ناھايىتى ئەتىگەن تۇراتتى) ، داستىخان سېلىنىپ ، ئۇلار كوفى ئىچىشكە ئولتۇراتتى . ئافاناسى ئىۋانوۋچ كوفىنى راسا ئىچىۋېلىپ ، دالانغا چىقىپ پەلەمپەي ئالدىدا تۇرغان غازلارنى ياغلىقى بىلەن ھەيدەپ : «كۇش ، كۇش ! قېنى غازلار لەمپىدىن كېتىڭلار » دەيتتى . ھويلىدا ئۇنىڭغا ئادەتتە مال ساتقۇچى دۇچ كېلىپ قالاتتى . ئۇ ، ئۇنىڭدىن ھەربىر ئىش توغرىسىدا شۇنداق قاتتىق سۇرۇشتۇرەتتى ، شۇنداق ئەمىر ـ پەرمانلارنى بېرەتتىكى ، بۇنداق تەگەپ ـ سۇرۇشتۇرۇشنى كۆرگەن ئادەم ئۇنىڭ خوجىلىق ئىشلىرىدا بۇنداق ئىش بىلەرمەنلىكىگە ھەيران بولاتتى ۋە يېڭى كەلگەن ئادەم بولسا بۇنداق زېرەك خوجايىنىنىڭ بىرەر نەرسىسىنى ئوغرىلاپ ئالالىشى مۇمكىنلىكىنى خىيالىغا كەلتۇرۇشكىمۇ قورقاتتى . ئەمما ، ئۇنىڭ مال ساتقۇچىسى كۆپنى كۆرگەن قۇۋ ئادەم ئىدى . ئۇ نېمىدەپ جاۋاب قىلىشنى ۋە خۇسۇسەن خوجىلىققا قانداق خوجايىنلىق قىلىشنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئافاناسى ئىۋانوۋچ دەم ئالىدىغان خانىسىغا كىرەتتى ۋە پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ يېنىغا بېرىپ :

ـــ بىرەر غىزا ـ پىزا يەۋالساقمىكەن پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ! ـــ دەيتتى .

ـــ كۆڭلىڭىز نېمىنى خالايدۇ ، ئافاناسى ئىۋانوۋچ ؟ تاتلىق نانغا ياغ سۇركەپ بېرەيمۇ ياكى ئەپيۇن ئۇرۇقى سېپىلگەن سامسا بېرەيمۇ ؟ يا بولمىسا تۇزلىغان گۇمبە بېرەيمۇ ؟ ـــ دەيتتى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا .

ـــ مەيلى ! گۇمبىمۇ ، سامسىمۇ ، بىرەر نەرسە بېرىڭ ، ـــ دەپ جاۋاب بېرەتتى ئافاناسى ئىۋانوۋچ . شۇنىڭدىن كېيىن شىرەگە داستىخان سېلىنىپ ، دەررۇ بۇ تاماقلار تەييار بولاتتى .

ئافاناسى ئىۋانوۋچ چۇشلۇك تاماق ۋاقتىغا بىر سائەت قالدى دېگەندە ، يەنە ئۇزاق

غىزالىنىۋېلىپ ، كېيىن كونا كۆمۈش پىيالىنى تولدۇرۇپ ھاراق ئىچىۋالاتتى ، ئارقىسىدىن گۈمبە ، قۇرۇتقان بېلىق ۋە باشقا نېمىلەرنى يەيتتى . سائەت 12 بولغاندا ، چۈشلۈك تاماققا ئولتۇرۇشاتتى . داستىخانغا تەخسە ۋە لېگەنلەردىن تاشقىرى ، بۇرۇندىن تەييارلاپ قويۇلغان ، ئىچىدىكى تەملىك نەرسىلەرنىڭ پۈرىقى چىقىپ كەتمىسۇن دەپ ئاغزى سۇۋاپ قويۇلغان بىرنەچچە كومزەكلەرمۇ قويۇلاتتى . غىزا يەۋېتىپ بولىدىغان سۆھبەتمۇ تاماققا يېقىن نەرسىلەر توغرىسىدا بولاتتى :

ــ مېنىڭچە ، بۇ شويلىنىڭ تېگى ئازراق كۆيگەندەك قىلامدۇ ـ نېمە ؟ سىزگە بىلىنمەمدۇ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ؟ ــ دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋچ .

ــ ياق ، ئافاناسى ئىۋانوۋچ ، سىز ياغدىن كۆپرەك سېلىڭ ، شۇ چاغدا كۆيگىنى بىلىنمەيدۇ ياكى مۇنۇ گۈمبە بىلەن قورۇلغان قىيمىدىن ئۈستىگە قوشۇڭ .

ــ مەيلى ، قېنى كۆرەيلىچۇ ، تەمى قانداق بولىدىكىن ؟ ــ دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋچ تەخسىسىنى ئۈزىتىپ .

تاماقتىن كېيىن ، ئافاناسى ئىۋانوۋچ بىر سائەت دەم ئېلىپ ياتاتتى ، ئۇنىڭدىن كېيىن پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا تىلىنغان تاۋۇزنى كۆتۈرۈپ كىرىپ :

ــ ئافاناسى ئىۋانوۋچ ، ناھايىتى تاتلىق تاۋۇز ئىكەن ، يەپ كۆرۈڭ ! ــ دەيتتى .

ئافاناسى ئىۋانوۋچ ، تاۋۇزدىن يوغان بىر تىلىم ئېلىپ تۇرۇپ :

ــ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، تاۋۇزنىڭ قىزىللىقىغا ئىشەنمەڭ ، ئىچى قىزىل بولسىمۇ ، ئۆزى تېتىقسىز بولۇۋېرىدۇ ، ــ دەيتتى .

ئەمما تاۋۇز دەررۇ تۈگەيتتى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئافاناسى ئىۋانوۋچ ئامۇتتىنمۇ بىرنەچچىنى يەپ ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا بىلەن باغ سەيلىسىگە چىقىپ كېتەتتى . ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۆز ئىشى بىلەن ئاۋارە بولاتتى ، ئافاناسى ئىۋانوۋچ بولسا ھويلا تەرەپكە قارىغان لەمپىگە چىقىپ ، پات ـ پات ئېچىلىپ ـ يېپىلىپ تۇرغان ئامبارنىڭ ئېچكىرىسىنى ، بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشىپ ، يەشىكىلەردە ، غەلۋىرلەردە ، جاۋۇرلاردا ۋە باشقا مېۋە سېلىنىدىغان ئىدىشلاردا ھەرقانداق نەرسىلەرنى توشۇپ ، كىرىپ ـ چىقىپ يۈرگەن قىزلارنىڭ ئىشلىرىنى تاماشا قىلىپ ئولتۇراتتى . بىرئازدىن كېيىن ، بىرىنى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانى چاقىرىش ئۈچۈن ئەۋەتەتتى ياكى ئۆزى بېرىپ :

ــ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، بىرەر نەرسە يەۋالسام دېگەنىدىم ، ــ دەيتتى .

ــ نېمە بېرەيكىن ؟ ئالايىتەن سىزگە ئاتاپ ئېلىپ قويغان مېۋىلىك سامسام بار ئىدى . ئېيتاي ، شۇنى ئېلىپ كەلسۇنمۇ ؟ ــ دەيتتى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا .

ــ مەيلى ، سامسىمۇ ياخشى نەرسە ، ــ دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋچ .

ــ يا بولمىسا ، كۆڭلىڭىز كىسىل خالامدۇ ؟

ــ بۇمۇ ياخشى نەرسە ، ــ دەپ جاۋاب بېرەتتى ئافاناسى ئىۋانوۋچ .

بۇ سوئال ـ جاۋابلاردىن كېيىن ، ئېيتىلغان نەرسىلەرنىڭ بارلىقى تەييار قىلىنىپ ، زادى قالدۇرۇلماستىن ھەممىسى يېيىلىپ تۈگەيتتى .

كەچقۇرۇن تاماقتىن ئاۋۋال ئافاناسى ئىۋانوۋچ يەنە ئانچە ـ مۇنچە بىرەر نەرسە يەۋېلىپ ، كېيىن سائەت توققۇز يېرىم بولغاندا كەچلىك تاماقنى يەپ ، دەررۇ ئۇخلاشقا ياتاتتى . بۇلار ئۇيقۇغا كەتكەندىن كېيىن ، ھەربىرىتى ھەرقانچە زور بولسىمۇ ، ھالاۋەتسىز بولمىغان بۇ ھويلا ـ ئارامنى جىمجىتلىق باساتتى . ئافاناسى ئىۋانوۋچ بىلەن پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ياتىدىغان ئۆي شۇنداق ئىسسىق ئىدىكى ، ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەم بۇ ئۆيدە بىر ـ ئىككى سائەت زادىلا

چىداپ تۇرالمايتتى . ئەمما ، ئۆيدىكى ئىسسىق ئارتۇقلۇق قىلىپ ، كېچىسى بىرنەچچە قېتىم ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆينى ئايلىنىپ يۈرسىمۇ ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچقا بۇ ئىسسىقمۇ كۈپايە قىلمايتتى ، ئۇ تېخىمۇ ئىسسىقراق بولسۇن دەپ ، يۇقىرىراق جايغا چىقىپ ياتاتتى . گاھىدا ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ ، ئىنجىقلاپ يۇرەتتى .

ئۇ چاغدا پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا :

— نېمىشقا توۋلايسىز ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ؟ — دەپ سورايتتى .

— خۇدا بىلسۇن ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، قورسىقىم ئازراق ئاغرىپ تۇرىدىغۇ ؟ — دەپ جاۋاب بېرەتتى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ .

— ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، بىرەر نەرسە يەۋالسىڭىز ياخشى بولارمىكىن ؟

— بىلمىدىم پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، ياخشى بولامدىكىن - تاڭ ! دېمىسىمۇ نېمە يېسەم بولىدىكىن ؟

— قېتىق ياكى ئامۇت قېقىدىن قاينىتقان سۈيۇقراق بىرەر نەرسە ئىچىۋېلىڭ .

— بولمىسا ئازراق ئىچىپ كۆرەي ، — دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ .

ئۇيقۇلۇق قىز كۆزىنى ئۇۋۇلاپ بېرىپ ، ئىشكاپلارنى ئاختۇراتتى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچ بولسا ، ئۇنىڭدىن بىر تەخسە ئىچىۋالغاندىن كېيىن ئادىتىچە :

— مانا ئەمدى خېلى يېنىكلەشكەندەك بولۇپ قالدى ، — دەيتتى .

گاھىدا ھاۋا ياخشى بولۇپ ، كۈن ئوچۇق ، ئۆيمۇ ياخشى ئىسسىغان بولسا ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا بىلەن چاقچاق قىلىشنى ، ئۇياق - بۇياقتىن پاراڭ قىلىشنى ياخشى كۆرەتتى .

— پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، ناۋادا ئۆيىمىزگە ئوت كېتىپ كۆيۈپ كەتكۈدەك بولسا ، نېمىمۇ قىلارمىز ، قاياققىمۇ بارارمىز ؟ — دەيتتى ئۇ .

— ئۇنداق دېمەڭ ، خۇدا ساقلىسۇن ! — دەپ چوقۇناتتى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا .

— ئۇغۇ شۇنداققۇ ، ئەگەر ناۋادا ئۆيىمىز كۆيۈپ كەتكۈدەك بولسا ، قاياققا كۆچسەك بولىدىكىن ؟

— ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، نەدىكى بولمىغان سۆزلەرنى قىلىۋاتىسىزكىن - تاڭ . خۇدايا توۋا ! ئۆيگە قانداق قىلىپ ئوت كەتسۇن ؟ خۇدايىم ئۆزى ساقلايدۇ .

— ناۋادا ئوت كەتكۈدەك بولسىچۇ ؟

— ئۇ ۋاقىتتا ئاشخانىغا كۆچەرمىز . سىز ۋاقىتلىق ئامبارچى قىز تۇرغان ئۆينى ئىگىلەپ تۇرارسىز .

— ئەگەر ئاشخانىمۇ كۆيۈپ كەتسىچۇ ؟

— خۇدا ساقلىسۇن ! ئۆي - ئاشخانا ھەممىسى بىردىن كۆيۈپ كېتەرمىدى ! ئاشخانىمۇ كۆيۈپ كەتسە ، يېڭى ئۆي سالغۇچە ئامباردا تۇرۇپ تۇرارمىز .

— ئەگەر ئامبارمۇ كۆيۈپ كەتسىچۇ ؟

— خۇدايا توۋا ، قەيەردىكى يوق سۆزلەرنى قىلىسىز ! قويۇڭ ، ئاڭلىغۇممۇ كەلمەيدۇ ! بۇنداق سۆزلەرنى سۆزلىمەڭ ، گۇناھكار بولىسىز ، بۇنداق سۆزلەر ئۈچۈن خۇدايىم جازا بېرىدۇ .

لېكىن ئافاناسى ئىۋانوۋىچ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋناغا چاقچاق قىلغىنىغا ئۆزىچە زوقلىنىپ كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى .

ئەمما بۇ بوۋاي ۋە مومايلارنىڭكىگە مېھمان كەلگەندە ، ئۇلار ماڭا ناھايىتى غەلىتە بولۇپ

كۆرۈنەتتى . مېھمان كەلگەندە ، ئۇلارنىڭ ئۆيى باشقىچە بولۇپ كېتەتتى . بوۋاي بىلەن مومای پەقەت مېھمان ئۈچۈن يارالغان دېسەكمۇ بولىدۇ . مېھماندىن ھېچ نەرسىسىنى ئايمايتتى ، قىزغانمايتتى ، نېمە بولسا شۇنى مېھمانىنىڭ ئالدىغا قويياتتى . ئۆز خوجىلىقلىرىدىن چىقىدىغان جىمىكى نەرسىلىرىدىن سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا قويياتتى ، ئەمما ، ماڭا ھەممىدىن كۆپرەك ياققىنى شۇ ئىدىكى ، ئۇلارنىڭ مېھماندوستلۇقىدا ھېچقانداق مەنىسىزلىك ۋە تېتىقسىزلىق بولمايتتى ، ئۇلارنىڭ بۇنداق مېھماندوست ۋە ئوچۇق چىرايلىقى ئۆزلىرىگە شۇنداق يارىشاتتى- كى ۋە شۇنداق يېقىملىق ئىدىكى ، تەكلىپ قىلغىنىدا ھېچ قايتۇرالماستىن ، ئىختىيارسىز خوپ دەيتتىڭىز . بۇلارنىڭ دىللىرىدا كىر بولماي ، پاك ۋە ئوچۇق بولغانلىقىدىن ، پېئىلى كەڭ ، ئۆزلىرى خۇش مۇئامىلە ئىدى . ئۇلارنىڭ بۇنداق مېھماندوستلۇقى سىلەرنىڭ شەپقە- تىڭلارنىڭ سايىسىدە ئادەم قاتارىغا كىرگەن ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن شەپقەتگاھىم دەپ ئايىغىڭلارغا باش قويىدىغان بىر خىل مەھكىمە چىنوۋنىكلىرىنىڭ مېھماندوستلۇقىغا زادىلا ئوخشىمايتتى . ئۇلار كەلگەن مېھمانىنى شۇ كەلگەن كۈنى زادى كەتكۈزمەيتتى ، بىر كېچە ياتقۇزماستىن قويمايتتى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا كەلگەن مېھمانغا ھەمىشە :

ــ بۇنداق كەچ قاياقتا باراتتىڭىز ! كەچ ۋاقتىدا ئۇزاق يولغا چىقىپ بولامدۇ ؟ ــ دەيتتى (كەلگەن مېھمان ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن ئوچ ياكى تۆت چاقىرىم نېرىدا تۇراتتى) .

ــ ئەلۋەتتە ، بىر پالاكەت بولمىسۇن ، باسمىچىغىمۇ يا بىرەر يامان كىشىگە ئۇچراپ قالماڭلار يەنە ، ــ دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ .

ــ باسمىچىلاردىنغۇ خۇدانىڭ ئۆزى ساقلىسۇن ! ــ دەيتتى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، ــ كېچىسى بۇنداق دېگىنىڭىز نېمىسى ؟ باسمىچىنىڭ ۋۇجۇدى قۇرۇسۇنۇ ، ھەر ھالدا قاراڭغۇ كېچىدە يولغا چىقىش ياخشى ئەمەس . ھارۋىكىشىڭىزنى ياخشى بىلىمەن ، يېرىمجانغىنا ، كىچىككىنە بىر ئادەم ، ئۇنىڭ ھېچ نەرسىگە كۈچى يەتمەيدۇ ، ئۇ ئىچىۋېلىپ ئاللىقاچان بىر يەردە ئۇخلاۋاتقان بولسىمۇ ئەجەب ئەمەس .

بۇ سۆزلەردىن كېيىن مېھمان ئەلۋەتتە يېتىپ قالاتتى ، ئەمما يېتىپ قالغىنىمۇ يامان بولمايتتى . كەچقۇرۇن پاكارغىنا ئۆينىڭ ئىسسىقى كۆڭلىنى خۇشال قىلىپ ، كەيپ بېرىدىغان ھېكايىلەر ، ئۇستىلىق بىلەن پىشۇرۇلغان ۋە داستىخانىنىڭ ئۇستىگە قويۇلۇپ ھور چىقىپ تۇرغان مەززىلىك تاماق ئۇنىڭغا نېسىپ بولاتتى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ ئۇستەلدە ئېڭىشىپ ، مېھمانىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ ، كۇلۇمسىرەپ ئولتۇرغانلىقى ھېلىمۇ كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ ! كۆپ ۋاقىت سۆھبەت سىياسەت دائىرىسىگىمۇ كىرىپ كېتەتتى ، ئاندا ـ ساندا بىر قېتىم ئاران يېزىسىدىن چىقىدىغان مېھمانمۇ خۇددى ھېچكىم بىلمەيدىغان سىر سۆزىنى بىلىدىغان ئادەمدەك ، ئۆزى ئويلاپ تاپقان گەپلەرنى ۋەھىمىلىك قىلىپ سۆزلەيتتى ، ئىنگلىز- لار بىلەن فرانسۇزلار ئۆزئارا يەڭ ئىچىدە كېلىشۈېلىپ ، بوناپارتنى يەنە رۇسىيىگە قارشى ئاتلاندۇرماقچى بوپتۇ ياكى يېقىندا ئۇرۇش بولارمىش دەيتتى . شۇ ۋاقىتتا ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ گويا پۇلخىرىيە ئىۋانوۋناغا قارىغان كىشى بولۇپ :

ــ مەن ئۆزۈمنىڭ ئۇرۇشقا بارساممىكىن دەپ ئويلايمەن ، مەن ئۇرۇشقا نېمىشقا بارال- مايدىكەنمەن ؟ ــ دەپ قويياتتى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ :

ــ مانا كۆرۈڭ ، ئەمدى ئۇرۇشقىمۇ كەتتى ! ــ دەيتتى ، كېيىن مېھمانغا قاراپ :

ــ بۇ كىشىگە ئىشەنمەڭلار ، قېرى كىشى قانداق قىلىپ ئۇرۇشقا بارسۇن ؟ بۇنى

بىرىنچى ئوچراپ قالغان سولدات دەررۇ ئېتىپ قويار ! خۇدا ئۇرسۇن ، ئېتىپ تاشلايدۇ ! مانا بۇنداق قىلىپ دەللەپ ئېتىپ تاشلايدۇ ، ـــ دەيتتى .

ـــ نېمە دەپتۇ ؟ ئۇ ئاتسا مەنمۇ ئاتىمەن ـ دە ! ـــ دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ .

ـــ بۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماڭلار ، سۆزلەۋېرىدۇ ، ـــ دەيتتى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋىنا ، ـــ قايسى ئەھۋالىغا ئۇرۇشقا بارسۇن ؟ بۇنىڭ مىلتىقىمۇ دات بېسىپ ھۇجرىسىدا يېتىپتۇ . ئەگەر سىلەر كۆرسەڭلار ئىدى ، ئۇنىڭ مىلتىقى ئېتىلىشتىن ئاۋۋال ئۆزى يېرىلىپ كېتىدۇ . قولىنى مېيىپ قىلىپ ، يۈز ـ كۆزىنى كۆيدۈرۈپ ، ئۆمۈرۋايەت بەختى قارا بولۇپ قالمىسا بولاتتىغۇ !

ـــ خوش ، نېمە بوپتۇ ؟ ـــ دەيتتى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، ـــ يېڭى مىلتىق سېتىۋالىمەن ـ دە ! قىلىچ ياكى كازاكلارنىڭكىدەك نەيزە ئالىمەن .

ـــ بۇنىڭ ھەممىسى ئۆزى ئويلاپ تاپقان بىھۇدە گەپ . ئويىغا نېمە كەلسە شۇنى سۆزلەۋېرىدۇ ، ـــ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا خاپىلىق بىلەن ئېرىنىڭ ئاغزىدىن سۆزنى ئېلىپ دەيتتى ، ـــ مەن ئۇنىڭ ئويناپ ئېيتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرىمەن . لېكىن شۇنداق بولسىمۇ قۇلاققا ياقمايدۇ . ھەر ۋاقىتتا شۇنداق چاقچاق قىلىدۇ ، گاھى ۋاقىتتا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇپ ۋەھىمە بېسىپ كېتىدۇ .

ئەمما ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ ئازغىنا بولسىمۇ قورقىنىغا مەزبولۇپ ، ئولتۇرغان جايىدا ئېڭىشىۋېلىپ راسا كۈلەتتى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ كەلگەن مېھمانىنى داستىخانغا ئۆتكۈزۈۋاتقان ۋاقتىدىكى قىلىقلىرى ماڭا ناھايىتى ياقاتتى .

ـــ مانا بۇ ، ـــ دەيتتى ئۇ گرافىننىڭ ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇپ ، ـــ زەپەر بىلەن خۇش پۇراق يوپۇرماق سېلىنغان ھاراق ، غول گۈجىكى ياكى بەل ئاغرىقىغا پايدا قىلىدۇ . مانا بۇ باشقا خىل ئاجايىپ گىياھ سېلىنغان ھاراق ، بۇ قۇلىقى زىڭىلداپ ئاغرىغانلارغا ، يۈزىگە تەمرەتكە چۈشكەنلەرگە ناھايىتى پايدا قىلىدۇ . مانا بۇ بولسا شاپتۇل مېغىزىدىن چىقىرىلغان ، بىر رومكا ئېچىپ كۆرۈڭا ، شۇنداق خۇش پۇراقكەن ، ئەگەر بىرى كارىۋاتتىن تۇرۇۋاتقاندا ، شىرە ياكى ئىشكاپنىڭ قىرىغا يۈزىنى ئۇرۇۋېلىپ پېشانىسىنى ئىششىتىۋالسا ، تاماقنىڭ ئالدىدا بۇنىڭدىن بىر رومكا ئېچسە ، بىر پەستە ئىششىقى تۇزۇلۇپ ، خۇددى ھېچ نەرسە بولمىغاندەك ساپساق بولۇپ كېتىدۇ . كېيىن ، ئۇ باشقا گرافىنلاردىكى ھاراقلارنىمۇ شۇنداق ماختاپ ، ئۇلارنىڭمۇ بىرەر دەردكە شىپالىق خۇسۇسىيىتى بارلىقىنى ئېيتاتتى . بۇ دورا ـ دەرمانلارنى مېھمانىنىڭ ئۈستىگە يۆكلىگەندىن كېيىن ، نۆۋەت داستىخاندىكى تەخسىلەرگە كېلەتتى :

ـــ مۇنۇ گۈمبىلەرگە جاغجاغ ئارىلاشتۇرۇلغان ! بۇنىسىغا مۇنچاق لازا بىلەن بىر خىل ياڭاق مېغىزىنى سالغانمەن . گۈمبىنى بۇنداق تۇزلاشنى ماڭا تۇركلەر بىزدە ئەسىر چاغدا بىر تۇرك خوتۇنى ئۆگىتىپ قويغانىدى . ئۇ ناھايىتى ياخشى خوتۇن ئىدى ، تۇرك دىنىدا ئىكەنلىكىنى زادىلا بىلدۈرمەيتتى ، يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرىنىڭ ھەممىسى بىزنىڭكىگە ئوخشاپ كەتكەنىدى ، پەقەت چوشقا گۆشىنى يېمەيتتى : چوشقا گۆشى بىزگە ھارام دەيتتى . . . مانا بۇ گۈمبىلەرنى قارىقاتنىڭ يوپۇرمىقى بىلەن مۇشكات ياڭىقىنى سېلىپ تۇزلىغانمەن ! مانا بۇ يوغان ـ يوغان گىياھلارنى بولسا ، مەن بۇلارنى تېخى بىرىنچى قېتىم سىركە سېلىپ قاياتتىم . بىلمىدىم قانداق بولدىكىن ؟ مەن بۇنىڭ ھېكمىتىنى ئىۋانىنىڭ دادىسىدىن بىلىۋالغانىدىم . ئاۋۋال كىچىككىنە تۇڭنىڭ تېگىگە دۇب دەرىخىنىڭ يوپۇرماقلىرىدىن سېلىپ ،

كېيىن لازا بىلەن قارىمۇچ سېپىش كېرەك ، ئۇنىڭدىن كېيىن نېچۈي - ژېتىر دېگەن بىر خىل گۈل بارغۇ ؟ ئەنە شۇنىڭ گۈلىنى سېلىپ ، ئۈستىدىن يېپىپ تاشلاش كېرەك ئىكەن . مانا بۈلار سامسا ! بۇ سامسىغا پىشلاق سېلىنغان . مانا بۇ سامسىغا ئەپيۇن ئۇرۇقىنى ئېزىپ سالغانىدىم . مانا بۇ ئافاناسى ئىۋانوۋېچنىڭ ياخشى كۆرىدىغان سامسىسى ـــ بۇنى كاپۈستا بىلەن گىرېچنى شويلىسى سېلىپ پىشۇرغانمەن ، ـــ دەيتتى ئۇ .

ـــ ھە توغرا ، ـــ دەپ سۆز قوشاتتى ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ، ـــ مەن ئۈلارنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن ، چۈنكى ئۈلار يۈمشاق ۋە چۈچۈمەلرەك .

ئۆيىگە مېھمان كەلگەندە ، پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ناھايىتى خۇشال بولۇپ كېتەتتى . مېھماندوست ، ياخشى موماي ئىدى ! مېھمان ئۈچۈن جېنىنى بېرەتتى . مەنمۇ ئۈلارنىڭ ئۆيىگە بېرىشنى ياخشى كۆرەتتىم ، ئارتۇقچە تاماق ماڭا ياقمىسمۇ ، ئۈلارنىڭكىگە كەلگەن مېھمانلارغا ئوخشاشلا ناھايىتى كۆپ تاماق يەيتتىم ، شۇنداق بولسىمۇ ، ئۈلارنىڭكىگە بارغۇم كېلىپ تۇراتتى . مالوروسىينىڭ ھاۋاسىدا تاماق ھەزىم قىلىدىغان ئالايىتەن بىر خۇسۇسىيەت بارمىكىن دەپ ئويلايمەن ، چۈنكى ، ئەگەر ئۆزىمىزنىڭ يۇرتىمىزدا بىرى شۇنداق كۆپ تاماق يەپ قويسا ، بېشى ياستۇققا يەتمەي تۇرۇپ ، توپتوغرا ئولتۇرغان يېرىگە يىقىلغان بولاتتى . ناھايىتى ياخشى بوۋايۇ موماي ئىدى ! بىراق ھېكايەم بۈلارنىڭ تىنچ تۇرمۇشىنى ئەبەدىي ئۆزگەرتىۋەتكەن ناھايىتى يامان ۋەقەگە يېقىنلىشىپ قالدى . بۇ ۋەقە ئەرزىمىگەن بىر ھادىسە ئارقىسىدا بولغانلىقىدىن تېخىمۇ غەلىتە ۋە ئاجايىپ بولۇپ كۆرۈنىدۇ . ئەمما نېمىشقىدۇر ھەر ۋاقىتتا شۇنداق بولىدىكەن ، ئەرزىمىگەن سەۋەب بىلەن چوڭ ئىشلار بولۇپ كېتىدۇ : گاھىدا ، بۇنىڭ تەتۈرى بولۇپ ، ناھايىتى چوڭ ئىشلارنىڭ ئاقىۋىتى كىچىككىنە ئىش بىلەن ئاياغلىشىدۇ . قانداقتۇر بىر جاھانگىر ئۆز دۆلىتىنىڭ بارلىق كۈچىنى توپلاپ ، بىرنەچچە يىل ئۇرۇش قىلىدۇ ، ئەسكەر باشلىقلىرى داڭ چىقىرىدۇ ۋە ئاخىرىدا بۇ ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى ياڭىيۇ ئەككۈدەكمۇ جايى بولمىغان بىر پارچە يەرنى ئېلىش بىلەن تامام بولىدۇ . گاھىدا ، ئىككى شەھەرلەرنىڭ ھەر ئىككىسىگە يېيىلىپ كېتىدۇ ، كېيىن يېزىلارغا ۋە بارا - بارا پۈتۈن مەملىكەتكىمۇ يېيىلىپ كېتىدۇ . لېكىن بۇ سۆزلەرنى قويايلۇق ، چۈنكى بۇ يەردە ئورنى ئەمەس . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، نەتىجىسىز قۇرۇق سۆزنى ئۆزۈمۇ يامان كۆرىمەن .

پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ بىر تاغىل مۇشۇكى بولۇپ ، دائىم ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپىدە تۇگۇلۇپ ياتاتتى . پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا گاھىدا مۇشۇكنى ئەركىلىتىپ ، سىلاپ - سىيپاپ ، بوينىنى غىدىقلاپ قويىاتتى ، مۇشۇكمۇ بوينىنى ئۇزۇن سوزۇپ بېرەتتى . موماي مۇشۇكنى ئانچىلا ياخشى كۆرمىسىمۇ ، لېكىن ھەمىشە ئالدىدا تۇرغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا ئۆگىنىپ ، مېھرىبان بولۇپ قالغانىدى . ئافاناسى ئىۋانوۋېچ بولسا كۆپ ۋاقىتتا مومانىڭ مۇشۇككە بولغان بۇنداق مېھرىبانلىقىنى زادىلىق قىلىپ مۇنداق دەيتتى :

ـــ پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، بىلمىدىم ، مۇشۇكنىڭ نېمىسىنى شۇنچە ياخشى كۆرىسىز ؟ نېمە قىلاتتىڭىز ئۇنى ! ئىت بولسىغۇ مەيلى ئىدى ، ئوۋغا يارايتتى ، ئەمما مۇشۇك نېمە قىلىپ بېرىدۇ ؟

ـــ كۆپ سۆزلىمەك ئافاناسى ئىۋانوۋېچ ، ـــ دەيتتى پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، ـــ سىزگە پەقەت گەپ بولسا بولدى ، ئۇنىڭدىن باشقىسىنى بىلمەيسىز . ئىت پاكىز بولمايدۇ ، ئىپلاس بولىدۇ ، ئۇنى - بۇنى سۈندۈرۈۋېتىدۇ ، مۇشۇك بولسا ياۋاش مەخلۇق ، ھېچكىمگە زىيىنى تەگمەيدۇ .

توغرىسىنى ئېيتقاندا ، ئىتمۇ ، مۇشۇكمۇ ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ئۇچۇن بەربىر ئىدى . لېكىن ئۇ ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا بىلەن چاقچاق قىلىش ئۇچۇنلا شۇنداق دەيتتى .

ئۇلارنىڭ بېغىنىڭ ئارقىسىدا چوڭ دەرەخلىكى بار ئىدى . ئەمما ، قولىدىن ھەر ئىش كېلىدىغان مال ساتقۇچىلىرى بۇ دەرەخلەرگە زادىلا قول تەگكۈزمىگەنىدى . پالتىنىڭ ئاۋازى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالمىسۇن دەپ قورقانلىقتىنمۇ ، ھەر ھالدا بۇ دەرەخلىككە زادىلا تەگمىگەنلىكتىن ، دەرەخلىك ئادەم كىرسە قورققۇدەك بۇك - باراقسان بولۇپ كەتكەن ، كىچىك - كىچىك ياڭاقلار ئۆسۈپ ، يوغان دەرەخلەرگە چىرمىشىپ كەتكەن ۋە شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ دەرەخلەرنىڭ غوللىرى پايپاق كەپتەرنىڭ ئايىغىغا ئوخشاپ كەتكەنىدى . دەرەخلىكنىڭ ئىچىدە ياۋايى مۇشۇكلەر كۆپ ئىدى . ئەمما ، دەرەخلىكتە بولىدىغان ياۋايى مۇشۇكلەر ئۆگزىمۇ ئۆگزە سەكرەپ يۈرگەن ئۆي مۇشۇكلىرىدىن پەرق قىلىشى لازىم . ئۇ مۇشۇكلەرنىڭ پەيلى بىر خىل يامان بولسىمۇ ، شەھەردە تۇرغانلىقىدىن ، جاڭگالدىكى ياۋايى مۇشۇكلەرگە قارىغاندا ئادەمگە خېلى ئۆگىنىپ ، مەدەنىيلەشكەنىدى . جاڭگالدا تۇرىدىغان ياۋايى مۇشۇكلەرنىڭ كۆپچىلىكى يامان ، ۋەھشىي بولىدۇ . ئۇلار دائىم ئاچ ، ئورۇق بولۇپ ، يوغان ، قوپال ۋە قورقۇنچلۇق ئاۋاز بىلەن مىياڭلايدۇ . ئۇلار بەزىدە يەرنى كولاپ ، ئامبارلارغا كىرىپ ياغ ئوغرىلايدۇ ، ئاشپەزنىڭ ئوتۇنغا چىقىپ كەتكىنىنى پايلاپ قالسا ، ئوچۇق تۇرغان دېرىزىدىن لىپ ئېتىپ سەكرەپ ئاشخانىغىمۇ چۈشىدۇ . ئومۇمەن ، ئۇلاردا ھېچقانداق ياخشى خۇلق يوق ، ئۇلار پەقەت يىرتقۇچلۇق بىلەن ياشايدۇ ، قۇشقاچلارنىڭ ئۇۋىلىرىغا چىقىپ ، ئۇلارنىڭ بالىلىرىنى يەيدۇ . ئەنە شۇ مۇشۇكلەر ئامبارنىڭ تېگىدىكى تۆشۈكتىن كىرىشىپ ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ ياۋاش مۇشۇكى بىلەن بىرنەچچە ۋاقىتقىچە پۇرىشىپ يۈرۈشتى . خۇددى سولداتلار نادان يېزا قىزىنى ئالداپ ئېلىپ كەتكەندەك ، بىر كۈنى ئۇ ياۋايى مۇشۇكـ لەرمۇ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ مۇشۇكىنى ئېلىپ كەتتى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا مۇشۇكىنىڭ تۈيۇقسىز يوقىلىپ كەتكەنلىكىنى بايقاپ ، خېلى ئىزدەتكۈزدى ، لېكىن تاپالمىدى . ئاردا ئۇچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا كۆپ ئېچىندى ، ئەمما كېيىن ئېسىدىنمۇ چىقىپ كەتتى . بىر كۈنى ئۇ كۆكتاتلىقىنىڭ ئىچىنى ئارىلاپ ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ئۇچۇن ئۆز قولى بىلەن ئۈزگەن بىرنەچچە تال كۆك تەرخەمەكنى ئېلىپ كېلىۋاتقاندى ، قۇلىقىغا بىر مۇشۇكـ نىڭ ئارانلا مىياڭلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئىختىيارسىز بىر ھالدا «پىش - پىش» دەپ چاقىرغانىدى ، قورايلىقىنىڭ ئىچىدىن تاغىل مۇشۇكى مىياڭلاپ چىقىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئورۇقلاپ ناھايىتى خاراب بولۇپ كەتكەنلىكىدىن بىرنەچچە كۈندىن بېرى زادى بىرنېمە يېمىگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ھەرقانچە چاقىرسىمۇ ، مۇشۇكى نېرىدا تۇرۇپ مىياڭلايتتى ، لېكىن يېقىن كېلىشتىن قورقاتتى . چۈنكى شۇ كۈنلەرنىڭ ئىچىدە خېلى ياۋايىلىشىپ قالغانىكەن . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا يەنە چاقىرغانىدى ، مۇشۇكى قورقۇپ - قورقۇپ ئاستا تام يېنىغچە ئەگىشىپ باردى ، كېيىن تۇرغان جايلىرىنى تونۇپ ، ئىچكىرىگە كىردى . پۇلخىرىيە ئىۋانونا ئۇنىڭغا دەررۇ سۈت ، گۆش بېرىڭلار ، دەپ بۇيرۇدى ۋە بىچارە مۇشۇكنىڭ گۆش ۋە سۈتنى قانداق ئاچ كۆزلۈك بىلەن يېگەنلىكىنى تاماشا قىلىپ ئولتۇردى . شۇ ۋاقىتتا مۇشۇكى بىر پەستە كۆز ئالدىدا يوغىناپ سەمرىپ قالدى . تاماق يېيىشىمۇ ئاۋۋالقىدەك ئەمەس ، كۆزى خېلى تويۇپ قالغانىدى . پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا مۇشۇكـ نى سىلىماقچى بولۇپ ، قولىنى ئۇزاتقانىدى ، ياخشىلىقنى بىلمىگەن ئەخمەق ھايۋان ياۋايى مۇشۇكلەر بىلەن خېلى ئەل بولۇپ قالسا كېرەك ئەتىمالىم ياكى كۆڭلىدە مۇھەببەت بولسا كەمبەغەللىك كۆزىگە كۆرۈنمەيدۇ دېگەن رومانتىك قائىدىنى ئاڭلاپ قالغانمۇ ـــ چۈنكى

هېلىقى ياۋايى ئەركەك مۇشۇكلەر لاچىندەك يۇڭسىز يالىڭاچ ئىدى ــ ھەر ھالدا بۇ مۇشۇك دېرىزىدىن بىر سەكرەپ قېچىپ كەتتى ، خىزمەتكارلار ھەرقانچە قوغلىسىمۇ ئۇنى تۇتالمىدى .

موماي خىيال سۈرۈپ قالدى : «بۇ مېنى ئېلىپ كەتكىلى كەلگەن ئەجىلىم ئىدى» ــ دېدى ئۇ ئۆزى ـ ئۆزىگە ۋە بۇ خىيالنى ھېچ نەرسە بىلەن تارقىتالمىدى . كەچ كىرگۈچە خاپا بولۇپ يۈردى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن تۈيۇقسىز خاپا بولۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلمەكچى بولۇپ ، كۆپ ھەرىكەت قىلدى ، لېكىن پايدا چىقمىدى : پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۇنىنى چىقارمايتتى ، چىقارسىمۇ ئافاناسى ئىۋانوۋىچنى خاتىرجەم قىلغۇدەك ئېچىلىپ سۆزلىمەيتتى . ئەتىسىگە موماي ئۆزىنى خېلىلا ئالدۇرۇپ ئورۇقلاپ قالدى .

ــ پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، سىزگە نېمە بولدى ؟ ــ ئاغرىپ ـ تارتىپ قالمىغانسىز ؟

ــ ياق ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ! ئاغرىغىنىم يوق ! بىر ھادىسە بولۇپ ئۆتتى ، مەن شۇنى سىزگە ئېيتماقچىمەن : شۇ يازدا ئۆلىدىغانغا ئوخشايمەن ، ئەجىلىم بىر قېتىم كېلىپ كەتتى !

ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ لەۋلىرى پۈرۈلۈپ كەتتى ، ئەمما سىر بەرمەي ، كۆڭلىگە چۈشىكەن ھەسرەتنى بىلدۈرمەسلىككە ھەرىكەت قىلىپ ، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ دېدى :

ــ پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، نەدىكى بولمىغان گەپلەرنى قىلىۋاتىسىز ؟ خۇدايا توۋا ! بەلكىم ھەر ۋاقىتتا ئىچىدىغان دورىڭىزنىڭ ئورنىغا ئادىشىپ شاپتۇل سۇيىنى ئىچىپ قويغانغا ئوخشايسىز .

ــ ياق ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، شاپتۇل سۇيىنى زادىلا ئىچكىنىم يوق ، ــ دېدى پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا .

ئافاناسى ئىۋانوۋىچ مومانىنى بۇنداق زاڭلىق قىلغانلىقىغا ئېچىندى ۋە ئۇنىڭغا ھەسرەت بىلەن قاراپ ، كۆزىگە ياش ئالدى .

ــ ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، سىزگە ۋەسىيىتىم شۇكى ، ــ دېدى پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئېرىگە ، ــ مەن ئۆلسەم جەسىتىمنى چېركاۋ تېمىنىڭ تۈۋىگە كۆمۈڭ . ئۈستۈمگە ئۈششاق گۈللۈك ، ئېتىكى بېغىررەڭ كۆڭلىكىمنى كىيدۈرۈڭ . قىزىل يوللۇق ئەتلەس كۆڭلىكىمنى كىيدۈرمەڭ ، ئۆلگەن كىشىگە ياخشى كىيىمنىڭ كېرىكى يوق . سىزگە كېرەك بولۇپ قالار . ئۆزىڭىزگە خالات تىكتۇرۇۋېلىڭ ، مېھمان كەلگەندە ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ياخشىراق ياسىنىپ چىقارسىز .

ــ خۇدا ئۆزى بىلسۇن ، پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، نېمە دەۋاتىسىزكىن ـ تاڭ ! ــ دېدى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، ــ ئۆلۈمغۇ ئاخىر بىر كۈن بار ، لېكىن سىز ھېلىتىنلا يوق بىر سۆزلەر بىلەن ئادەمنى قورقۇتۇۋاتىسىز .

ــ ياق ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، قاچان ئۆلۈشۈمنى ئۆزۈم بىلىمەن ، ئەمما سىز كۆپ قايغۇرماڭ ، يېشىمنى ياشاپ بولدۇم ، ئەمدى قېرىدىم ، لېكىن سىزمۇ ياش ئەمەسسىز ، ئاخىرەتتە دىدار كۆرۈشەرمىز .

ئەمما ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ياش بالىدەك ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى .

ــ ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ، يىغلاش گۇناھ ئىش ! قويۇڭ ، ئۆزىڭىزنى گۇناھكار قىلماڭ ، خۇدانىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەڭ . مەن ئۆلۈپ كېتىشىمگە ئېچىنمايمەن ، پەقەت بىرلا نەرسە توغرىسىدا ئېچىنىمەن (ئېغىر تىن ئۇنىڭ سۆزىنى بىردەم بۆلدى) ، مەن سىزنى كىمگە تاشلاپ كېتەرمەن ؟ مەن ئۆلسەم ، سىزگە كىم قارىشاركىن دەپ ئېچىنىمەن . ياش بالىدەك كىشىسىز ، سىزنى پەرۋىش قىلغۇچى سىزنى ياخشى كۆرۈشى كېرەك .

بۇ سۆزلەرنى دېگەندە ، ئۇنىڭ چېھرىدە شۇنداق بىر غەم ھەسرەت ئالامىتى پەيدا بولدىكى ،

بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ چىدىغىلى بولمايتتى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئامبارچى ئايالىنى چاقىرتىۋېلىپ بۇنداق دېدى :

ــ ماڭا قارا ياۋدوخا ، مەن ئۆلسەم ، خوجايىنىڭ پانغا ياخشى قارا ، ئۆزۈڭنىڭ كۆزىدەك ، ئۆز بالاڭدەك كۈتۈپ پەرۋىش قىل . ئاشخانىدىكىلەر ئۇنىڭ ياخشى كۆرگەن تامىقىنى پىشۇرۇپ بەرسۇن ، كۆڭلەك ۋە باشقا كىيىملىرىگە قاراپ تۇرغىن ، ھەر ۋاقىتتا تازا بولسۇن . مېھمان كەلگەندە ياخشىراق كىيىندۈرۈپ قويغىن . كونا خالاتنى كىيىپ چىقمىسۇن ، چۈنكى گاھىدا شۇنداق ئادىتى بار . ھازىرمۇ بەزىدە قاچان بايرام كۈنى ، قاچان ئىش كۈنى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ . ياۋدوخا ، ئۇ كىشىدىن خەۋەرسىز بولۇپ قالما ، كۆزۈڭدىن نېرى قىلما ، مەن ئاخىرەتتە ھەققىڭگە دۇئا قىلىپ ياتىمەن . خۇدايىم سېنىمۇ مۇرادىڭغا يەتكۈزەر . سەنمۇ قېرىپ قالدىڭ ، بۇنىمۇ يادىڭدا تۇتقىن . ئۆز جېنىڭغا ئۆزۈڭ جەبىر قىلىپ گۇناھكار بولۇپ قالما . ئەگەر ئۇ كىشىنى ياخشى پەرۋىش قىلمىساڭ ، دۇنيادا خار بولىسەن . ئاۋۋال مەن ئۆزۈم سېنى قارغايمەن ، ئىمانسىز كېتىسەن ، ئۆزۈڭمۇ ، بالىلىرىڭمۇ بەختسىز بولۇپ خار-زارلىقتا قالىسەن . يەتمىش پۇشتىڭنىڭ ھەممىسى خۇدانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولىدۇ ، ــ بىچارە مومايى ! ئۆزىنىڭ قانداق ئەھۋالدا ياتقىنىنى ، ئۆز ئىمانىنىڭ نېمە بولۇشىنى ئويلىمايى ، بىللە ئۆمۈر كۆرگەن ، ئەمدى يېتىم قېلىپ تاشلاپ كېتىۋاتقان يولدىشىنى ئويلايتتى . مومايى دەررۇ ھەممە يېقىنى سەرەمجان قىلدۇردى ، ئۆي خوجىلىقىنى شۇنداق راسلاپ قويدىكى ، ئۆلگىنىدىن كېيىن ئافاناسى ئىۋانوۋىچقا ئۇنىڭ يوقلۇقى زادىلا بىلىنمەيدىغان بولدى . ئۆلۈمىنىڭ يېقىنلىقىغا كۆزى شۇنداق يېتىپ قالغان ۋە ئۆزى بۇنىڭغا شۇنداق تەييارلانغانىدىكى ، ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتەر - ئۆتمەستىنلا ، ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالدى ۋە گېلىدىن تاماق ئۆتمەي قالدى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچ پۈتۈن جان-تېنى بىلەن ئۇنى پەرۋىش قىلاتتى ۋە بېشىدىن نېرى كەتمەيتتى . ئۇنىڭ كۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇپ : «پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ، كۆڭلىڭىز بىرەر غىزا خالىمامدۇ ؟» دەپ سورايتتى ئۇ . لېكىن پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ئۇنچىقمايتتى . ئاخىر ، ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن ، پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا خۇددى بىرنەرسە ئېيتماقچى بولغاندەك كالپۇكلىرىنى قىمىرلاتتى ، ئەمما ئۇنى چىقماي ، جېنى چىقتى .

ئافاناسى ئىۋانوۋىچ مومايىنىڭ ئۆلۈمىگە زادى چىدىمايى ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ شۇنداق گاراڭ بولۇپ قالدىكى ، ھەتتا كۆزىگە ياشمۇ كەلمىدى . گويا جەسەتنىڭ نېمىلىكىنى زادى بىلمىگەندەك ، خىرە ، قۇرۇق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ قالدى .

ئۆلۈكنى تاختايغا ئېلىشتى ، ئۆزى ۋەسىيەت قىلغان كۆڭلىكىنى كىيدۈرۈشتى ؛ قوللىرىنى مەيدىسىگە قويۇپ ، بىر تال موم شام تۇتقۇزۇپ قويدى ، ئەمما ئافاناسى ئىۋانوۋىچ نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمەي ھاڭ-تاڭ ئىدى . ھەر ياقتىن ھەر خىل ئادەملەر كېلىشىپ ھويلا توشتى ، جىنازا نامىزىغا ناھايىتى كۆپ ئادەملەر كەلدى . ھويلىغا ئۇزۇن - ئۇزۇن تاختاي ئۈستەللەر قويۇلۇپ ، داستىخانلار سېلىندى . داستىخاندا تۇرلۇك-تۈمەن ناھايىتى كۆپ تاماقلار بار ئىدى . مېھمانلار رەھمەتلىكىنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنى ماختاپ سۆزلىشەتتى ، يىغلىشاتتى . ئەمما ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ بۇ ئىشلارغا زادىلا ئەقلى يەتمەي ، ھاڭ - تاڭ ئىدى . ئاخىردا تاۋۇتنى ئېلىپ مېڭىشتى ، ئۇنىڭ كەينىدىن ناھايىتى كۆپ كىشىلەر ماڭدى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى . پوپلار ناھايىتى ياسىنىپ ، سالاپەتلىك بولۇپ چىققانىدى ، قۇياش نۇر سېپەتتى ، ئانىلارنىڭ قولىدىكى بالىلار يىغلىشاتتى ، تورغايلار سايرىشاتتى ، كۆڭلەكچان بالىلار كوچىدا يۈگۈرۈشۈپ شوخلۇق قىلىشاتتى . تاۋۇتنى گۆرنىڭ يېنىغا قويۇشقاندىن كېيىن ئۇنى چاقىرىشتى . رەھمەتلىك بىلەن خوشلىشىڭ ، ئاخىرقى قېتىم

ئۆپۈۋېلىك ، دېيىشتى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچ تاۋۇنقا يېقىن كېلىپ رەھمەتلىكنى سۆيدى ، كۆزىگە لىق ياش ئالدى . ئەمما ، يىغىسى قانداقتۇر ھارارەتسىز ئىدى . تاۋۇتنى گۆرگە چۈشۈرۈشتى . پوپ گۈرجەكنى قولىغا ئېلىپ بىر گۈرجەك توپا تاشلىدى . ھاۋا تىنىق ئىدى . چېركاۋنىڭ ئىككى ھاپىزى بىلەن سوپىسى يوغان ئاۋاز بىلەن مەرھۇمغا ئەلۋىدا ئوقۇدى . گۆرچىلەر گۈرجەكنى ئېلىپ گۆرنى كۆمۈشكە باشلىدى . گۆر توپىغا تولۇپ تەكشىلەندى . شۇ چاغدا ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ھەممىنىڭ ئالدىغا چىقىپ كېلىۋەردى . توپلىنىپ تۇرغانلار ئۇنىڭ نېمە قىلماقچىلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ ، ئۇنىڭغا يول بەردى . ئۇ كۆزىنى يۇقىرى قىلىپ ھەسرەت بىلەن قاراپ : «ۋاي ، سىلەر ئاللىقاچان كۆمۈپ تاشلىدىڭلارمۇ ؟ نېمىشقا بۇنداق قىلدىڭلار ؟ . . .» دېدى ـ دە ، باشقا ھېچ نەرسە ئېيتالماستىن سۆزىنى تۇگەتتى .

ئەمما ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۆينىڭ چۆل بولۇپ قالغانلىقىنى ، ھەتتا پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇقىنىمۇ تاشقىرىغا چىقىرىپ تاشلىغانلىقىنى كۆرۈپ ، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى ، شۇنداق ھۆركىرەپ يىغلىدىكى ، ئۆزىنى ھېچ توختىتالمىدى ، ئۇنىڭ خىرەلەشكەن كۆزلىرىدىن دەريا ـ دەريا ياش ئاقتى .

ئارىدىن بەش يىل ئۆتتى . زامان ، ۋاقىت ھەرقانداق قايغۇ ـ ھەسرەتنى كۆتۈرىدۇ . ئىنسانىنىڭ قايسى بىر ھېسسى ۋاقىت بىلەن بولغان كۈرەشتە ئۇنىڭ زەربىسىگە چىدىيالايدۇ ؟ مەن بىلمىدىغان بىر ياش يىگىت بار ئىدى . ھەقىقەتەن مەرد ، ھىممەتى زور ، ئالىيجاناب كىشى ئىدى . شۇ ئادەم بىر كۈنلىرى ئىشقى ـ شەيدا بولۇپ ، مۇھەببەت ئوتىدا شۇنداق ئۆرتىنىپ كۆيدىكى ، ھېچ تاقىتى قالمىدى ، راھەت ۋە پاراغەتتىن ئايرىلىپ قالدى . ھۆسن ۋە لاتاپەتى ناھايىتى ياخشى بولغان مەشۇقى خۇددى مېنىڭ كۆز ئالدىمدا تۇيۇقسىزدىن ، ئەجەل دەستىدىن قۇتۇلالماي ئۆلۈپ قالدى . بىچارە ئاشىق شۇنداق دادۇ ـ پەريات كۆتۈرۈپ ، ھەسرەت ۋە نالىسىنى شۇنداق ئاشۇرىدىكى ، ئۇنىڭ بۇ قايغۇ ـ ھەسرەتلىك ھالى ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئېزىپ ، دىلىنى پارە ـ پارە قىلاتتى . شۇنداق پاجىئەلىك ھالغا چۈشتىكى ، بۇنداق ھالنى زادى كۆرمىگەنىدىم ۋە ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئۆزى بۇنداق ئازاب ـ ئوقۇبەتكە سېلىشنى ، نىجاد ۋە ئۇمىدىنىڭ ئالامىتى زادى كۆرۈلمىگەن بۇنداق دوزاخقا سېلىشنى زادى ئويلىمىغانىدىم . ئۆز جېنىغا قەست قىلمىسۇن دەپ ، بىچارىنى زادى يالغۇز قالدۇرماسلىققا ھەرىكەت قىلىشاتـ تى ، ئەسۋاب ۋە ياراغلارنى ئۇنىڭدىن يوشۇرۇپ قويۇشاتتى . ئىككى ھەپتىدىن كېيىن ، يىگىت ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . كۈلىدىغان ، چاقچاقلىشىدىغان بولدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇشتى ، ئەمما ئۇ بۇ ئەركىنلىكنى ئاۋۋال بىر تاپانچا سېتىۋېلىشقا ئىشلەتتى . بىر كۈنى تۇيۇقسىزدىن چىققان تاپانچا تاۋۇشى ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىنى قورقۇتۇۋەتتى . يۈگۈـ رۈشۈپ ئۆيگە كىرسە ، بېشى پاچاقلىنىپ ئوكىدىسىغا چۈشۈپ يېتىپتۇ . شۇ ۋاقىتتا تەجرىبـ سىنىڭ داڭقى چىققان ، مەشھۇر دوختۇر كېلىپ كۆرسە ، تېخى جېنى چىقمىغان ، يارىسى ئۆلىدىغان دەرىجىدە ئەمەسكەن ، قارىسىكىزا ، دوختۇر ئۇنى ساقايتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇنىڭغا ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن قارايدىغان بولۇشتى . ھەتتا تاماق يېگەندىمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا پىچاق قويمايدىغان ۋە ئۆزىنى ئۇرۇشقا يارىغۇدەك باشقا نەرسىلەرنىمۇ ئۇنىڭدىن يوشۇرۇپ قويىدىغان بولدى . ئەمما ، بىر كۈنى يەنە پۇرسەت تېپىپ ، ئۆزىنى پەيتۇن ھارۋىنىڭ تېگىگە تاشلىدى ، قول ۋە ئايىغى سۇندى ، بۇنىڭدىنمۇ تۇزۇلۇپ كەتتى . بۇ ۋەقەگە بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، مەن ئۇنى ئادەملەرنىڭ ئىچىدە چوڭ بىر يىغىندا كۆردۇم . ئۇ كۆڭلى خۇش ، چاقچاق

قىلىشىپ ئولتۇراتتى ، بىر قارتىنى قولى بىلەن يېپىپ تۇرۇپ : «پېتېت ـ ئۇۋېرت »[1] دەيتتى . ئۇنىڭ كەينىدە ياشقىنا خوتۇنى ۋە ئۇ ئولتۇرغان ئۇستەلنىڭ سۇيەنچىكىگە جەينىكىنى تىرەپ ، ئۇنىڭ قولىدىكى قارتىلارنى راسلاپ تۇراتتى .

پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ ۋاپاتىغا بەش يىل بولغاندىن كېيىن ، شۇ ياقتا كېلىپ قالغاندىدىم . بىر زامانلاردا بىللە ۋاقتى چاقلىق قىلغان بۇ مېھماندوست ئۆيىنىڭ لەززەتلىك تاماقلىرىنى كۆپ يېگەنىدىم . ئەمدى كونا ئۇلپىتىمنى كۆرۈپ كېتەي دەپ ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ قورغانىغا كەلدىم . ئۇلارنىڭ ئۆيىگە يېقىن كەلگىنىمدە ، نەزەرىمدە ئۇنىڭ ئۆيلىرى ناھايىتى كونىراپ قالغانىغا ئوخشىدى . بۇ يەردىكى باشقا دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىمۇ بىر يېقىغا قىيسىيىپ كېتىپتۇ ، شۇبھىسىز بۇلارنىڭ ئىگىلىرىمۇ ئەلۋەتتە ئۆيلىرىگە ئوخشاپ قالغان بولسا كېرەك . ھويلا ئەتراپىدىكى تالدىن توقۇلغان قاشالار بىلەن لاڭقا تاملار بۇزۇلۇپ كېتىپتۇ . ئاشپەز خوتۇنغا ئوتۇن كېرەك بولغاندا ، ئىككى قەدەم نېرىراقتا باستۇرۇپ قويۇلغان شاختىن ئالماي ، قاشا تامنىڭ ياغاچلىرىنى سۇغۇرۇۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۇم . كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ ، ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىدىم . شۇ بۇرۇنقى باربۇس ، شۇ بۇرۇنقى تۇتاق ئىتلار قېرىقىز تىكەنلىرى چاپلىشىپ كەتكەن دولقۇندەك قۇيرۇقلىرىنى دىڭگايتىپ قاۋاپ چىقتى . لېكىن ، ئەمدىلىكتە بۇ ئىتلارنىڭ بەزىسىنىڭ كۆزلىرى چاپاقلاشقان ياكى ئاياغلىرى چولاق بولۇپ قالغانىدى . بىر قېرى كىشى ئالدىمغا چىقتى . شۇنىڭ ئۆزى ! مەن دەررۇ تونۇدۇم ، بىراق ئاۋۇالقىدىن ئېڭىشىپ مۇكچىيىپ‌ەك قاپتۇ . ئۇمۇ مېنى تونۇپ ، بۇرۇنقىدەك كۈلۈمسىرەپ سالاملاشتى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئۆيىگە كىردىم . ئۆينىڭ ئىچى ئاۋۇال قانداق بولسا ، ھېلىمۇ شۇنداق ، ئەمما ، نېمىگە سەپسېلىپ قارىسام ، قانداقتۇر بىر تەرتىپسىزلىك كۆرۈنۈپ تۇرۇۋېتتۇ ، نېمىدۇر يوققا ئوخشايدۇ . ئۆمۇر بويى بىر ياستۇققا باش قويۇپ كەلگەن خوتۇنى ئۆلۈپ ، يالغۇز قالغان دوستىمىزنىڭكىگە كىرگىنىمىزدە پەيدا بولىدىغان بىر تۇرلۇك ھالەت بولىدىغۇ ؟ مېنىڭدە ئەنە شۇنداق ھالەت بولۇپ ئۆتتى . بۇ ھالەت ئايىغى ساق ئادەمنىڭ ئايىغىدىن ئايرىلىپ توكۇر بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەندە كىشىدە پەيدا بولىدىغان ھالەتكە ئوخشايدۇ . سەرەمجان پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ يوقلۇقى بىلىنىپ تۇراتتى . داستىخانغا ئولتۇرغاندا ، ئەكېلىپ قويغان پىچاقلارنىڭ بىرىنىڭ سېپى سۇنۇق ئىكەنلىكىنى كۆردۇم ، تاماقتىمۇ ئاۋۇالقى لەززەت يوق ئىدى ، خوجىلىقى توغرىسىدا سۇرۇشتۇرۇشنى لايىق كۆرمىدىم ، ھەتتا خوجىلىقلىرىغا ئازغىنا بولسىمۇ كۆز تاشلاشقا تاقىتىم بولمىدى .

داستىخاندا ئولتۇرغىنىمىزدا ، بىر قىز كېلىپ ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ بوينىغا لۆڭگە ئېسىپ قويدى . بولمىسا ئۇ تاماقنى تۆكۈپ ، كىيىمىنى داغ قىلاتتى . ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ، ئۇياق ـ بۇياقتىن يېڭىلىقلارنى سۆزلەپ بەردىم . گېپىمگە قۇلاق سېلىپ كونا ئادىتى بويىچە كۈلۈپ ئولتۇردى . لېكىن ئارىلاپ ـ ئارىلاپ خىيالى قېچىپ ، كۆزىنىڭ نۇرى ئۆچەتتى ، ھوشى بىر يەردە بولماي ، پاراكەندە بولۇپ كېتەتتى . گاھىدا تاماقنى قوشۇق بىلەن ئېلىپ ئاغزىغا ئەمەس بۇرنىغا ئاپىراتتى ، قولىدىكى ۋىلكىنى تاۋاقتىكى چۈجە گۆشىگە تىقىمەن دەپ ، داستىخاندا تۇرغان گرافىنغا ئۇرۇۋالاتتى . بايىقى قىز كېلىپ ، ئۇنىڭ قولىنى تاماققا توغرىلاپ قويايتتى . گاھى ۋاقىتتا بىر تاماقتىن كېيىن كېلىدىغان ئىككىنچى تاماقنى خېلى ۋاقىت كۈتۈپ قالاتتۇق . بۇنى ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ ئۆزىمۇ تۇيۇپ : «نېمە بۇنچە ھايالالاپ قالدى بۇلار ؟ » دەپ قويايتتى . ئەمما مەن ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن قاراپ كۆرۈپ

---

① پېتېت ـ ئۇۋېرت — قارتا ئويۇنىنىڭ سۆزى .

تۇراتتىم ، تاماق توشۇپ تۇرغان ئوغۇل بالا تاماق ئەكېلىشنى ئويىغىمۇ ئالماي ، بەندىكىدە بېشىنى قويۇپ بىمالال ئۇخلىماقتا ئىدى .

ــ مانا بۇ تاماق ، ــ دېدى ئافاناسى ئىۋانوۋىچ قايماق سېلىنغان تاماق كەلتۇرۇلگەندە ، ــ بۇ تاماق ، ــ دەپ داۋام قىلدى ئۇ . مەن ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ تىترەشكە باشلىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ مۆلدۈرلەپ تۇرغان كۆزلىرىگە ياش تولغانلىقىنى كۆردۈم . ئەمما ئۇ ئۆزىنى توختىتىپ ، كۆز يېشىنى تۆكمەسلىككە ھەرىكەت قىلدى ، ــ بۇ تاماقنى رە . . . رە . . . رەھمە . . . رەھمەتلىك . . . ــ دېدى ـ دە ، كۆزىدىن ياش ئېقىپ كەتتى . قولى تەخسىگە چۈشتى ، تەخسە يەرگە چۈشۈپ سۇندى . تەخسىدىكى تاماق كىيىمگە تۆكۈلدى . ئافاناسى ئىۋانوۋىچ قولىدا قوشۇق تۇتقىنىچە ، ھوشسىز ، ئەسسىز ئولتۇراتتى ، كۆز ياشلىرى بۇلاقتىن قاينىاپ چىققاندەك توختاۋسىز ئېقىپ ، بويىنىدىكى لۆڭگىگە تۆكۈلەتتى .

«ئېھ ، خۇدايىم ! ــ دەپ ئويلىدىم مەن ئۇنىڭغا قاراپ ، ــ ھېچ نەرسىدىن ئەسەر قالدۇرماي ھەممىنى قاتراڭ قىلىدىغان زامانىنىڭ بەش يىلى ئۆتسەيۇ ، بارلىق ھېسسىياتلىرى ئۆچكەن ، ئۆمرىدە بىر قېتىممۇ ھېچ نەرسىدىن دىلى ئاغرىپ تەشۋىشكە چۈشمىگەن ، پۈتۈن ھاياتى ئېگىز ئورۇندۇقتىن چۈشمەي ئولتۇرۇشتىن ، سۇرلەنگەن بېلىق ۋە نەشپۈت قېقى يېيىشتىن ، قىزىق ھېكايىلەردىن ئىبارەت بولغان بايقۇش بىر چال بەش يىلدىن بېرى بۇنداق قايغۇرسا ، بۇنداق ئاچچىق ئەلەم ۋە ھەسرەت چەكسە ! بىزنىڭ ئۇستىمىزدىن نېمە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ ؟ ھېس ـ ھەۋەسمۇ ياكى ئادەتمۇ ؟ ياكى بىزنىڭ بارلىق ھېسسىمىز ، دىلدا قاينىغان بارلىق تىلەك ـ ئارمانلىرىمىز ، ئۆمرىمىزنىڭ پارلاق ياش ۋاقتىغا باغلىق بولۇپ ، پەقەت شۇنىڭ ئۈچۈنلا مۇنداق ئەلەملىك ، قايغۇلۇق ۋە پاجىئەلىك بولۇپ كۆرۈنەمدۇ ؟ » نېمە بولسىمۇ ، بۇ كەزدە نەزەرىمدە بىزنىڭ بارلىق ھېسلىرىمىز ، ئۇزاق مۇددەت ئىچىدە ئاستا ـ ئاستا پەيدا بولغان بۇ روھسىز قۇرۇق رەسمىي ئادەت ئالدىدا گۆدەكلەرنىڭ ئىشىغا ئوخشاپ قالدى . ئۇ رەھمەتلىكنىڭ نامىنى ئېيتماقچى بولۇپ ، خېلىلا ئۇرۇناتتى ، ئەمما يېرىمىغا بارغاندا ، دائىم تىنچ ۋە ئارامىدا بولغان چىرايى بۇزۇلۇپ ، قۇرۇلۇپ گۆدەكلەردەك يىغلىۋېتەتتى ، ئۇنىڭ يىغىسى مېنىڭ يۈرەك ـ باغرىمنى ئېزەتتى . ئۇنىڭ يىغىسى قارا بەختىدىن قاخشاپ ، ئۆز ھالىدىن ئۆكۈنۈپ ھەسرەت قىلغۇچى بىر خىل غېرىب بوۋايلارنىڭ يىغىسىدىن ئەمەس ئىدى ، ئۇنىڭ تۆككەن ياشلىرى بۇنداق بوۋايلارنىڭ ھاراق ـ ۋىنو ئىچىۋېلىپ ، مەست بولغاندىكى كۆز ياشلىرىدىنمۇ ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ كۆزىدىن ئاققان ياشلار بۇلاقتىن قاينىاپ چىققاندەك ، ئۆزى ئىختىيارسىز كەلگەن ، سوۋۇغان ، سۇنغان كۆڭلىدىكى قايغۇ ۋە ئەلەملەرنىڭ ئاچچىقىدىن قاينىاپ تېشىپ چىققان ياشلار ئىدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇمۇ ئۆزاق ياشىمىدى ، ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ، ئۇنىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىدىم . بىراق ئەجەبلىنىدىغان يېرى شۇكى ، ئافاناسى ئىۋانوۋىچنىڭ ئۆلۈمىمۇ پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ ئۆلۈمىگە ئوخشايتتى . ئۇ بىر كۈنى باغنى ئايلىنىپ كېلىش ئۈچۈن سەيلىگە چىقىپتۇ ، ھېچ نەرسىنى ئويلىماستىن ، ئادەتتىكى پەرۋاسىزلىقى بىلەن ئاستا ـ ئاستا كېتىۋاتقاندا ، ئارقىسىدىن بىرى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ : «ئافاناسى ئىۋانوۋىچ ! » دېگىنىنى ئاڭلاپتۇ . قايرىلىپ قارىسا ، ھېچ كىم يوق ، تۆت تەرەپكە قاراپتۇ ، دەرەخلەرنىڭ ئارىسىنىمۇ ئارىلاپ چىقىپتۇ ، ھېچيەردە ھېچكىم كۆرۈنمەپتۇ . ھاۋا تىنچ ئىدى ، ئاپتاپ چاقناپ تۇراتتى . ئۇ بىرئاز خىيال سۈرۈپ كېتىپتۇ . چىرايى بىردىنلا ئېچىلىپ ، كېيىن : «پۈلخىرىيە ئىۋانوۋنا مېنى يېنىغا چاقىرىۋاتسا كېرەك » دەپ قويۇپتۇ .

بۇنداق ھادىسە سىزدىمۇ ئەلۋەتتە بولغاندۇ ، سىزنىمۇ بىراۋ چاقىرغاندەك بولغىنى بار-

دۇر . ئاۋام خەلق ئىچىدە بۇنى ئۆلگەن يېقىن كىشىسىنىڭ ئەرۋاھى سېغىنىپ چاقىرىدۇ ، بۇ ئادەم ئۆلمەي قالمايدۇ ، دېگەن گەپلەر بار . راستىنى ئېيتسام ، غايىبتىن چىققان بۇنداق سىرلىق ئاۋازنى ئاڭلىغىنىمدا ، دائىم ناھايىتى قورقاتتىم . بالىلىق چېغىمدا مۇنداق ئاۋازنى ناھايىتى كۆپ ئاڭلايتتىم . گاھىدا ، كەينىمدىن بىراۋ ئېتىمنى ئاتاپ چاقىرغاندەك بولاتتى . مۇنداق ئاۋاز كۆپ ۋاقىت ھاۋا ئوچۇق ، ئاپتاپ چىقىپ تۇرغان ۋاقىتلاردا ئاڭلىناتتى . باغدىكى دەرەخلەرنىڭ بىرمۇ يوپۇرمىقى شىلدىرلىمايتتى ، تىرىكلىكتىن ئەسەرمۇ يوقتەك جىمجىتلىق ، ھەتتا چېكەتكىلەرنىڭمۇ ئاۋازى چىقمايتتى ، باغدا جان ئىگىسى يوق ئىدى . راستىنى ئېيتسام ، كۇپكۇندۇزدىكى بۇ جىمجىتلىق شۇنداق قورقۇنچلۇق ئىدىكى ، ئەگەر كىچىسى ھاۋادا توپىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ ، تەبىئەت ئاپەتلىرى باشلانغان چاغدا ، جاڭگاللىق ئىچىدە يالغۇز قالساممۇ بۇنچە قورقماس ئىدىم . بۇنداق غايىبتىن كەلگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ قورققىنىمدا ، ئۆپكەم ئاغزىمغا تىقىلىپ ، يۇگۇرگىنىمچە باغدىن قېچىپ چىقاتتىم ۋە تا بىرەر ئادەم ئۇچراپ يالغۇزلۇقتىن كۆڭۈلگە چۈشكەن بۇ مۇدھىش ۋەھىمىنى يوقاتمىغۇچە ئۆزۈمگە كەلمەيتتىم .

ئافاناسى ئىۋانوۋىچ پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ چاقىرغانلىقىغا ئەستايىدىل ئىشىنىپ كۆڭلىگە چۈشكەن شۇ ۋەھىمىنىڭ ئەسىرى بولۇپ قالدى . قابىل ۋە ياۋاش بالىدەك بوينىنى ئېگىپ ، قۇربىدى ، قاغجىرىدى ، شامدەك ئېرىپ ئاقتى . بارا - بارا ، كۆيۈپ تۈگىگەندىن كېيىن ، بۇ بىچارە شامنىڭ ئوتى ئۆچتى . ئۇنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا ئېيتقان بىر سۆزى شۇ بولدىكى ، «مېنى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنانىڭ يېنىغا قويۇڭلار ! » دېدى خالاس .

ئۇنىڭ تەلىپىنى ئورۇنداپ ، ئۇنى چېركاۋ يېنىدىكى پۇلخىرىيە ئىۋانوۋنا ياتقان قەبرىنىڭ يېنىغا كۆمدى . جىنازا نامىزىغا كەلگەنلەر ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى ، لېكىن ئاددىي كىشىلەر ، كەمبەغەل ۋە گادايلار ناھايىتى كۆپ ئىدى . بايىنىڭ ئۆيى چۆل بولۇپ قالدى . ئەچىل مال ساتقۇچى ئاقساقال بىلەن بىللە بولۇۋېلىپ ، قەدىمكى ياخشى نەرسىلەرنى ، كېيىن ئامبارچى ئايال ئېلىپ كېتەلمىگەن بارلىق ئەسكى - تۈسكىلەرنى ئۆز ئۆيلىرىگە توشۇۋالدى . ئاردىن كۆپ ئۆتمەي ، بىلمىدىم ئاۋۇال قايسىبىر پولكتا پورۇچىك بولۇپ خىزمەت قىلغان يىراق بىر قېرىندىشى ۋاراسلىق قىلىپ ، ھەممە مۇلۇككە ئىگە بولۇۋالدى- دە ، كۆپ ئالامەتلەرنى كۆرسەتتى . خوجىلىقنىڭ ناھايىتى ۋەيران بولۇپ ، خاراب ھالغا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرۈپ ، دەررۇ بۇ تەرتىپسىزلىكلەرنى تۈزىتىپ ، ھەممە خوجىلىق ئىشلىرىنى سەرەمجان قىلماقچى بولدى . ئالتە ياخشى ئىنگلىز ئورغىقىنى سېتىۋالدى ، ھەر ئۆيگە ئالايىتەن نومۇر قاقتۇردى ، ئاخىر ئىشنىڭ سەرەمجان بولغىنى شۇ بولدىكى ، ئاردىن ئالتە ئاي ئۆتە - ئۆتمەستىن ، ھەممە مال - مۈلۈك ۋاسىلارنىڭ قولىغا تاپشۇرۇلدى ، ئەقىللىق ۋاسىلار (ۋاسىلارنىڭ بىرى ئاۋۇال سوت ئەزاسى بولغان ، يەنە بىرى ھەربىي كىيىمى ئۆڭۈپ كەتكەن شتابىس - كاپىتان ئىدى) ئازغىنا ۋاقىتنىڭ ئىچىدە ، توخۇ ۋە تۇخۇم زاتىدىن ھېچ قويمىدى ، قىيسىيىشىپ ياتقان ئۆيلەر ئەمدى ئاغدۇرۇلۇپ چۈشتى ، مۇزىكىلار ئىچكۈلۈكىنىڭ كەينىگە كىرىپ كەتتى ۋە كۆپچىلىكى قېچىپ كەتكەن ھېسابلىناتتى . مىراسخور بولسا ، ۋاسىلار بىلەن چىقىشۇۋېلىپ بىللە ئىچىشەتتى . ئەمما يېزىسىغا ئاندا - ساندا بىر كېلەتتى ، كەلگەندىمۇ كۆپ تۇرماستىن ، دەررۇ قايتىپ كېتەتتى . بۇ مىراسخور ھېلىمۇ مالوروسىيىنىڭ قەيىرىدە يەرمەنكە بولسا ، شۇ يەرگە بېرىپ ، ئۇن بارمۇ ، كاناپمۇ ، ھەسەلمۇ ، شۇنداق توپ سېتىلمىدىغان مىللارنىڭ نەرخ - ناۋالىرىنى سۈرۈشتۇرۇپ يۈرىدۇ ، لېكىن سېتىۋېلىشقا كەلگەندە چاقماق تاش بارمۇ ، تۈرۇبا تازىلايدىغان سىم بارمۇ ، ھەممىسىنى يىغىپ كەلگەندە باھاسى بىر سومدىن ئاشمايدىغان ئۇششاق - چۈششەكلەردىن باشقا نەرسە ئالمايدۇ .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . تېكىستكە بىرلەشتۇرۇپ ، ئافاناسى بىلەن پۇلخىرىيىنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى تەھلىل قىلىڭلار .

2 . ئەسەردە قانداق ئىدىيىۋى مەزمۇن ئىپادىلەنگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

3 . ئەسەردە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئۇسلۇب ئىپادىلەنگەن ؟ ئۇنىڭغا قانداق خاھىش سىڭگەن ؟ ئەسەردىن مىسال ئېلىپ چۈشەندۈرۈپ بېقىڭلار .

4 . پۇلخىرىيە بىلەن ئافاناسى ساپساق تۇرۇپلا ، قانداقچە ئىككى كىچىككىنە ئادەتتىكى ۋەقەدىن كېيىن كۈتۈلمىگەندە ئۆلۈپ قالدى ؟ بۇنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ ئۆز چۈشەنچەڭلارنى سۆزلەپ بېقىڭلار .

5 . بۇ ئەسەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، ئەينى ۋاقىتتىكى رۇسىيە يېزىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالى توغرىسىدا قانداق چۈشەنچىگە ئىگە بولغانلىقىڭلارنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

ياسقوچ كۆنۈگمىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشىقى

تۆۋەندە رۇسىيىنىڭ XIX ئەسىردىكى داڭلىق شائىرى مىخائىل يۇرىيېۋىچ لېرمونتوفنىڭ «شائىرنىڭ ئۆلۈمى» ناملىق شېئىرى بېرىلدى . بۇ شېئىر مۇھىم بىر تارىخىي ۋەقەنىڭ مەھسۇلى ھېسابلىنىدۇ . 1837- يىلى 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى رۇس ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى ، رۇس شېئىرىيىتىنىڭ قۇياشى دەپ تەرىپلىنىدىغان تالانتلىق شائىر ئا س پۇشكىن چار پادىشاھ نىكولاي I نىڭ يوشۇرۇن قوللىشىغا ئېرىشكەن فرانسىيىلىك قاچقۇن دانتېس تەرىپىدىن دۇئېلدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن . كۈتۈلمىگەن بۇ پاجىئەلىك ۋەقە لېرمونتوفنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە سالغان . چار پادىشاھ دائىرىلىرىنىڭ ھىيلىگەرلىك بىلەن ، دۇئېلدىن ئىبارەت بۇ تۈزاقنى قۇرۇپ ، ئۆز كۆزىگە مىخ بوزۇپ قادالغان ئىلغار شائىرنى ئۆلتۈرگەن ئوق ئاۋازى لېرمونتوفنى قاتتىق غەزەپلەندۈرگەن ۋە سەگەكلەشتۈرگەن . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇ كۆكرەك كېرىپ چىقىپ ، پۇشكىن ئۆچۈن ھەققانىيەتنى تەلەپ قىلىپ ۋە خەلقنىڭ قەلبىدىكى پارتلىيالماي بېسىلىپ يانقان ئەڭ كۈچلۈك دەۋر ساداسىنى ياڭرىتىپ ، بۇ ئۆلمەس ئەسىرىنى يازغان .

1 . سىلەر بۇ شېئىرنى ئوقۇغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار :

1) شېئىردا قانداق ئىدىيىۋى مەزمۇن ئىپادىلەنگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

2) شېئىردىكى «قانۇن سايىسىگە پاناھلىنىسىز پەقەت ، ئىلاجسىز قارىشىڭىزدا سوت ۋە ھەقىقەت !» دېگەن مىسرالار ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈزۈڭلار . شائىر نېمە ئۈچۈن شۇنداق دېگەن ؟ بۇنىڭ مەنىسى نېمە ؟ بۇ ھەقتىكى چۈشەنچەڭلارنى سۆزلەڭلار .

3) شېئىردا ئوخشىتىش ، سىمۋول قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر قوللىنىلغان . سىلەر ئۇلارنى كۆرسىتىپ بېرىڭلار ۋە ئۇلارنىڭ شېئىردا قانداق رول ئوينىغانلىقى ئېيتىپ بېرىڭلار .

2 . بۇ شېئىردىن مىسال ئېلىپ ، سىياسىي لىرىكىدا ھېسسىياتنى ئىزھار قىلىشنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدا چۈشەنچەڭلارنى بايان قىلىپ بىر پارچە قىسقا ماقالە يېزىپ كېلىڭلار .

22 . شائىرنىڭ ئۆلۈمى

(يېزىقچىلىق مەشىقى ئۈچۈن)

مىخائىل يۈرىيېۋىچ لېرمونتوف

هالاك بولدى شائىر ! ــ نومۇس تۇنقۇنى①
قەلبىدە ئوتلۇق قىساس ، قوغۇشۇن② ،
ئىغۋا ، پىسقى ـ پاسات چۈلغىدى ئۇنى ،
يىقىلدى تۆۋەن ئېگىپ ئۇ مەغرۇر بېشىن ! . . .
چىركىن تۆھمەتلەرگە ، هاياسىزلىقلارغا
شائىرنىڭ ۋىجدانى بېرەلمەي بەرداش ،
بۇرۇنقىدەك يەنە ئۆزى يەككە ـ يېگانە .
ئېسىلزادىلەرگە قارشى كۆتۈرگەندە باش ــ
ئۇنى ئۆلتۈرۈشتى ! ئۆلتۈرۈشتى ! ئەمدى .
بىھۇدە هۆكۈمشىلەر هەم قۇرۇق ماختاشلار ،
ئېچىنىپ شۇنىلاشلار ، ئۆزىنى ئاقلاشلار ،
نەهاجەت ؟ تەقدىرنىڭ هۆكمى يۇز بەردى :
سىز ئەمەسمۇ ، ئاۋۇال ياۋۇزلۇق بىلەن ،
شائىرنىڭ هۆر ، جاسارەتلىك سۆزىن بوغقانلار ؟
سىز ئەمەسمۇ ، سەل ـ پەل پىللىدىغان
چوغدىن ئەرمەك ئۈچۈن يانغىن چىقارغانلار ؟
مانا ئەمدى شادلىنىسىز . . . شائىر ئەمدى ئاخىرقى
ئېغىر ئازابلارغا تاپمىدى ئىلاج :
ئاجايىپ بىر تالانت شامەدەك ئۆچتى ،
توزىدى تەنتەنىلىك چاقنىغان گۈلتاج .
شائىرنىڭ قاتىلى بىمالال ،③ هېسسىياتسىز ،
سوغۇق قانلىق بىلەن ئالمدۇ مولجال④ . . .

---

① «نومۇس» شائىرنىڭ ئۆزى قوغدىغان ، ئەمما يۇقىرى تەبىقە جەمئىيىتىنىڭ پىسىق ـ پاسات قىلىپ تەھدىت سېلىشىغا ئۇچرىغان كىشىلىك سالاهىيىتى ۋە غۇرۇرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ . «تۇنقۇن» ئۇنىڭ چارروسىيە دائىرىلىرى يالىلمۇالغان فرانسىيە سەرگەردانى دانتېس قەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان دۇئېلدىن ئىبارەت تۇزاققا چۈشكەنلىكى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

② قوغۇشۇن ــ دۇئېلدا پۇشكىننىڭ كۆكرىكىگە تەگكەن تاپانچا ئوقىنى كۆرسىتىدۇ . ئەينى زاماندا تاپانچا ئوقى قوغۇشۇندىن ياسىلاتتى .

③ شائىرنىڭ قاتىلى ــ ئا س پۇشكىننى ئۆلتۈرگەن فرانسىيە مونارخىستى (پادىشاهنى قوغدىغۇچى پارتىيە ئەزاسى) دانتېس كۆزدە تۇتۇلىدۇ . فرانسىيە ئىيۇل ئىنقىلابىدىن كېيىن ، ئۇ رۇسىيىگە قېچىپ كەلگەنىدى .

④ ئالمدۇ مولجال ــ قارىغا ئالمدۇ دېگەنلىك بولىدۇ . دانتېسنىڭ دۇئېلدا پۇشكىننى ئاتقاندا قارىغا ئالغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ .

نىجادلىق يوق : سوغۇق قەلب تېپىدۇ تەكشى ،
قولى تىترىمىدى ئۇ ئوق ئۈزگەن مەھەل .
ئەجەبلىنەرلىك ئەس ھېچ ! . . . ئۇ بىزگە يۈزلەپ
قاچاق كەلگىنىدىلەردەك ، يىراقلاردىن
ئامەت ئوۋلاپ ، ئەمەل ـ مەنسەپ ئىزدەپ ،
تەقدىرى قىسمەت بىلەن كەلگەن ساياقلاردىن ؛
كەمىستتى تۆۋەن نەزەردە بۇ بىھايا
باشقا يۇرتنىڭ رەسىم ـ قائىدىسى ، تىلىنى ؛
شۆھرەت ، شانىمىزدىن ئۇ ئەلەمزادە①
بىلەلمىدى بۇ قانلىق لەھزىدە②
كىمگە كۆتۈرگىنىنى ئۇ ياۋۇز قولىنى ! . . .

ئۆلتۈرۈلدى شائىر ـــ كۆچتى يەر قەرىگە ،
ئاشۇ ئۆچكەن رەشك قۇربانى③بولغان ،
ئۆزى ئاجايىپ بىر كۈچ بىلەن تەرىپ قىلغان④ ،
ياۋۇز قول بىلەن ، ئۆزى كەبى قەتل قىلىنغان ،
نامەلۇم ، سۆيۈملۈك كۈيچىدەك⑤شۇئان .
دىلكەش دوستلۇق ، تىنچ راھەتتىن كېچىپ نېچۈن ،
ئوتلۇق ھېسلار ۋە ئەركسۆيەر قەلبنى بوغقۇچى ،
بۇ ھەسەتخور ئېسىلزادىلەرگە قوشۇلۇپ ئالدى ؟
ياشلىقىدىن ئادەملەرنى بىلىپ تۇرۇپ نېچۈن ،
قول ئۈزاتتى شۇ پەسكەش ئىغۋا ئەھلىگە ،
ساختا مېھىر ، يالغان گەپكە ئۇ ئىشىنىپ قالدى ؟

ئەسلىدىكى گۈلچەمبەرنى ئېلىپ ، ئەتەيلەپ ئاڭا ،
كىيگۈزۈشتى باشقىدىن تىكەنلىك چەمبەر :
ئۇنىڭ شان ـ شۆھرەتلىك پارلاق ماڭلىيىنى
ئازار بېرىپ سانجىدى يوشۇرۇن نەشتەر ؛
پەسكەش نادانلارنىڭ مەككار پىتنىخورلۇقىدىن
زەھەرلەندى ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تىنىقى ھەم ،
ئۇ ئۆلدى ـ قەلبىدە قىساس تەشنالىقى ،

---

① ئەلەمزادە — ھەسەت بىلەن ئەلەم چەككۈچى .
② لەھزە — كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئاز بىلىقتىكى ۋاقىت . بۇ يەردە دەقىقە ، پەيت دېگەن مەنىلەرنى بېرىدۇ .
③ رەشك قۇربانى — «رەشك» سۆزى ئىچى تارلىق قىلىش ، قىزغىنىش ، كۈنچىلىك ، كۆرەلمەسلىك دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ . «رەشىك قۇربانى» دېگەن سۆز مۇھەببەتتىكى كۈنچىلىك قۇربانى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . بۇ جايدا ئا س پۇشكىننىڭ «يېۋگېنىي ئونېگىن» ناملىق شېئىرىي رومانىدىكى باش قەھرىمانلارنىڭ بىرى بولغان ۋ لېنىسكىي كۆزدە تۇتۇلىدۇ . ئۇ مۇھەببەت ماجىراسى تۇپەيلىدىن ، دۇئېلدا ئونېگىن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلىدۇ .
④ پۇشكىننىڭ ئۆز ئەسىرىدە ۋ لېنىسكىي ئوبرازىنى تەسۋىرلەپ يازغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .
⑤ نامەلۇم ، سۆيۈملۈك كۈيچى — پۇشكىننىڭ «يېۋگېنىي ئونېگىن» ناملىق شېئىرىي رومانىدىكى ۋ لېنىسكىي كۆزدە تۇتۇلىدۇ . ئەسەردە تەسۋىرلىنىشچە ، ئۇ شائىر ئىدى .

ئالدانغان ئۇمىدىنىڭ يوشۇرۇن ئەلىمى شۇدەم .
ئاجايىپ ناخشىلار ئاۋازى تىندى ،
كۆيچىنىڭ ماكانى بولدى تار ۋە قاراڭغۇ لەھەت ،
ئاجايىپ ناخشىلار ياڭرىماس ئەمدى :
لەۋلىرىگە بېسىلدى مۆھۈر ئەمدى ئەبەد .

سىز پەسكەشلىك بىلەن شۆھرەت توپلىغان
ئاتىلارنىڭ كۆرەڭلىگەن شۇم ئەۋلادلىرى !
سىز تەقدىرنىڭ مەسخىرىسىگە ئۇچرىغان
نەسىللەر① خاكىنى② قۇلدەك تاپلىغان !
تەخت يېنىدا تۇرغان ئاچ كۆز ئالامان③ —
ئازادلىق ، تالانت ۋە شان جاللاتلىرى !
قانۇن سىياسىغا پاناھلىنىسىز پەقەت ،
ئىلاجسىز قارىشىڭىزدا سوت ۋە ھەقىقەت !
ئەمما ، ئىشرەت بەندىلىرى ، تەڭرى ھۆكمى بار !
شەپقەتسىز سوتچى بار : ئۇ كۈتەر سىلەرنى ،
ئالتۇن جىرىڭلىرىغا قۇلاق سالماس ئۇ ھۆكۈمدار ،
ئايان ئاڭا ھىيلە ـ مىكىر ۋە قارا نىيىتىڭلار ،
ئۇ چاغ بىھۇدىدۇر ياۋۇز تۆھمىتىڭلار ،
قۇتۇلدۇرالماس ھېچقايسىڭلارنىڭ جېنىنى ،
ئۇ مەھەل ھەممە ئىپلاس قېنىڭلار ،
ھەم يۇيالماس شائىرنىڭ قۇتلۇق قېنىنى !

1837 ـ يىل

يېزىقچىلىق مەشىقى

بىر پارچە لىرىك نەسر يېزىڭلار .

بۇنىڭدىن مەقسەت ، ئىلگىرى ئۆگەنگەن نەسر ھەققىدىكى ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ بىر تۈرى بولغان لىرىك نەسر ھەققىدىكى بىلىمنى تەكرارلاش ، مۇستەھكەملەش ئاساسىدا ، لىرىك نەسرلەرنىڭ مەزمۇن دائىرىسى ۋە تەسۋىرلەش ئوبيېكتى كەڭ ۋە خىلمۇخىل بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىپ ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى زور ۋەقە ـ ھادىسىلەر ياكى مەلۇم ئەھمىيەتكە ئىگە كىچىك ئىشلار ، ئادەملەر ، مەنزىرىلەر ، تاغ ـ دەريالار ، گۈل ـ گىياھلار ،

---

① تەقدىرنىڭ مەسخىرىسىگە ئۇچرىغان نەسىللەر — رۇسىيىدە قەدىمدىن ئابرۇيلۇق ، ئاتاقلىق بولۇپ كەلگەن ، لېكىن كېيىنكى چاغدا خارابلىشىپ كەتكەن مۇتەۋەر ئاقسۆڭەك ـ تۆرىلەرنىڭ ئەۋلادلىرىنى كۆرسىتىدۇ . بۇ يەردە ئا س پۇشكىننى كۆرسىتىدۇ .

② خاك — 1) توپا ، تۇپراق 2) تېررىتورىيە ، دۆلەت تۇپرىقى ، زېمىن دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ . بۇ يەردە ئاشۇ ئۇتمۇشتە ئابرۇيلۇق ، ئاتاقلىق بولغان مۇتەۋەر ئاقسۆڭەك ـ تۆرىلەرنىڭ ياتقان يېرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

③ ئالامان — مۇنتەزىمسىز ، باشباشتاق لەشكەر ؛ بۇلاڭچىلار ، باسمىچىلار دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ . بۇ يەردە «بىر توپ» «بىر گۈرۇھ» ئادەم دېگەن مەنىلەرنى بېرىدۇ .

قۇشلار قاتارلىقلاردىن بىرەرىنى تاللاپ ، ئۇنى پۈختا كۆزىتىپ ، ئۆگىنىپ ، ئۇنىڭدىن ئالغان تەسىراتنى ۋە چوڭقۇر ، كۆچلۈك ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەپ لىرىك نەسىر يازالايدىغان بولۇش ھەمدە بۇ خىل ئىقتىدارنى ئەملىي مەشىق جەريانىدا تەدرىجىي يېتىلدۈرۈشتىن ئىبارەت .

يېزىش كۆرسەتمىسى

1 . ئالدى بىلەن نەسىر ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى ، ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدىكى بىلىمنى قايتا بىر قۇر ئۆگىنىپ ، نەسىر ، بولۇپمۇ لىرىك نەسىر ھەققىدىكى چۈشەنچىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ ، شۇ ئاساستا لىرىك نەسىر يېزىش ئۈچۈن نەزەرىيىۋى ۋە ئىدىيىۋى تەييارلىق قىلىڭلار .

2 . بۇ لىرىك نەسرنى يېزىشتا ئوقۇتقۇچى بىرنەچچە تېما (ئالايلۇق ، «ۋەتەن» ، «ئەمگەككە مەدھىيە» ، «ئوقۇتقۇچى - مېھرىبان باغۋەن» ، «كۆيۈمچان ئانا» ، «ئىللىق باھار» ، «ئالتۇن كۈز» ، «قارىغايغا مەدھىيە» ۋە باشقىلار) بەلگىلەپ بەرسىمۇ ياكى ئۆزۈڭ-لار بىرقەدەر پىششىق بىلىدىغان خالىغان بىر تېمىنى تاللىساڭلارمۇ بولىدۇ .

3 . تېما تاللىۋالغاندىن كېيىن ، ئىپادىلىمەكچى بولغان ئىدىيىۋى مەزمۇننى لىرىك نەسرىنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى بولغان كۆچلۈك قاياناق ھېسسىيات بىلەن ئىپادىلەپ ، ئۇنى كىتابخانلارنى تەسىرلەندۈرەلەيدىغان ۋە تەربىيىگە ئىگە قىلالايدىغان قىلىپ يېزىپ چىقىڭلار .

4 . لىرىك نەسرده سىمۋول ، جانلاندۇرۇش ، ئوخشىتىش قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر كۆپرەك قوللىنىلىدۇ . شۇڭا ، سىلەرمۇ بۇ خىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ ، لىرىك نەسرنىڭ تىلىنىڭ تاللانغان ، كۆركەم ، يېقىملىق ۋە ئوبرازلىق بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىپ ، ئۇنىڭ تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنى ئاشۇرۇشقا تىرىشىڭ-لار .

5 . ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلار يازغان لىرىك نەسرلەرنى ئەستايىدىللىق بىلەن تەكشۈرۈپ باھالاپ ، بىرقەدەر ياخشى يېزىلغانلىرىدىن بىر - ئىككىنى تاللاپ ئوقۇغۇچىلارغا ئۇلگە قىلىپ كۆرسىتىشى ، ئارتۇقچىلىق تەرەپلىرى ۋە ساقلانغان مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئوقۇغۇ-چىلارنىڭ لىرىك نەسر يېزىش قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىشى ۋە ئۇلارنى بۇ جەھەتتىكى يېزىقچىلىق ئىقتىدارىنى تەدرىجىي يېتىلدۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرۈشى لازىم .

5 ـ باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

ئۇيغۇر مۇقاملىرى ــ ئۇيغۇر خەلقى ۋە ئۇنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ مىڭلىغان يىللاردىن بېرى تاۋلىنىپ كەلگەن بەدىئىي تەپەككۇر جەۋھىرى ؛ ئېستېتىك ھېسسىياتنىڭ مۇزىكىلىق چەشمىسى ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەنىۋى دۇنياسى ۋە ئىجادىي ئىقتىدارىنى نامايىش قىلىدىغان چوڭ ھەجىملىك سەنئەت قامۇسى .

بۇ باسقۇچتا نۇقتىلىق ھالدا ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ پەيدا بولۇش ئاساسلىرى ، مۇقاملارنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيەت سىستېمىسىدا تۇتقان ئورنى ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچلىرى ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقاملىرىنىڭ نامى ۋە قۇرۇلۇشى ، مۇقامنىڭ رەتلىنىش ۋە تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى قاتارلىقلار ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىلىدۇ .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى ئورنىنى چۈشىنىۋېلىش .

2 . ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتىنىڭ تارىخى ۋە رېئال قىممىتى ھەققىدە ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولۇش .

3 . ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ناملىرى ۋە ئۇنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلۇشىنى پۈختا ئىگىلەش .

4 . نۆۋەتتە مۇقام مائارىپىنى يولغا قويۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى ھەققىدىكى تونۇشىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش .

5 . ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىدىكى تارىخىي باسقۇچلار ھەققىدىكى چۈشەنچىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش .

ئاساس بىلىم

ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى ـــ پارلاق جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر ، ئەمگەكچان ـ ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى ، ئۇيغۇر ئىجتىمائـ ئىي ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر . ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گۈزەل مەنىۋى دۇنياسى ، ئېستېتىك خاھىشلىرى ، تارىخىي رېئالـ لىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن پەيدا بولغان مۇھەببەت ـ نەپرەتلىرى مۇزىكا ، ئەدەبىيات ، ناخـ شا ـ ئۇسسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللەر بىلەن ئىپادىلەنگەن . خۇددى ئىقتىدارلىق ئالىم ، پروفېسسور ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئېيتقاندەك «ئۇيغۇر مۇقاملىرى ، يالغۇز مۇزىكا ژانىرى بىلەن چەكلەنگەن سەنئەت ھادىسىسى بولماستىن ، بەلكى ئۇ ناخشـا ـ مۇزىكـا (ئەيتىم ـ چىرتىم) ، شېئىر ، ئۇسسۇل ، تىياتىر قاتارلىق سەنئەت ژانىرلىرىدىن ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئىپادىلەش شەكىللىرىنى تۇزگەن ، پەلسەپە ، ئەخلاق ، مىللىي تۇرمۇش ، قائىدە ـ يوسۇن ئېڭى قاتارلىق سېمانتىكا مەزمۇنلاردىن ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي تەربىيىۋى قىممىتىنى گەۋدىلەندۇرگەن بىر پۈتۈن مۇجەسسەم فولكلور ھادىسىسى»[1] ھېسابلىنىدۇ .

ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان بولۇپ ، ئۇ ھەم دۇنياۋى ئومۇملۇققا ، ھەم روشەن مىللىيەتلىككە ئىگە بولغان يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن مۇزىكىلىق مۇجەسسەم ھېسابلىنىدۇ . ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن ، ئارقا كۆرۈنۈشىمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر ، ئۇ كۆپلىگەن ماكان ۋە ئوخشىمىغان زاماندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆپلىگەن سەنئەتكارلىرى ، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپـ دىن ئىجاد قىلىنغان خەلق كۈي ـ مۇزىكىلىرىنىڭ سىستېمىلاشقان ئۇلگىسىدۇر .

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ سىستېمىلىشىش ۋە تېكىستلەشتۇرۇلۇش جەريانىنى تۆۋەندىكىدەك ئالتە چوڭ تارىخىي باسقۇچقا بۆلۈپ چۈشەندۈرۈش مۇمكىن .

1 ـ باسقۇچ : ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتىدىن بۇرۇنقى چاچما ئۇدارلىق كۈيلەر شەكلى سۈپىتىدە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك (چاڭجياڭ ۋە خۇاڭخې دەريا ۋادىلىرى ئاربلىقـ دىكى تۇزلەڭلىك رايونلار) مۇزىكىسىغا تەسىر كۆرسەتكەن دەۋرى . بۇ باسقۇچ ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي دەۋرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ ، «جىننامە مۇزىكا تەزكىرىسى» قاتارلىق مەنبەلەرـ دە مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 119 ـ يىلى جاڭ چيەن ئىككىنچى قېتىم غەربىي دىيارغا سايا‌ھەت قىلغاندا «ئۇنرغول چوڭ نەغمىسى» (قۇمۇل چوڭ نەغمىسى) ئىچىدىكى «ماخى دۇلى»

---

① ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن : «ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى» ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىياتى ، 1997 ـ يىلى ئەشرى ، 13 ـ بەت .

نەغمىسى[1]نى چاڭئەنگە ئېلىپ قايتقانلىقى ۋە مۇشۇ نەغمە ئاساسىدا مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى ? ـــ 87 ـ يىللىرى ئارىسىدا ياشىغان لى يەننەن ئىسىملىك مۇزىكانت 18 پارچە مۇزىكا ئىشلىگەنلىكى تىلغا ئېلىنغان .

«سۇننامە مۇزىكا تەزكىرىسى» ، «كونا تاڭنامە مۇزىكا تەزكىرىسى» قاتارلىق مەنبەلەر- دىمۇ شىمالىي جۇ بەگلىكىنىڭ پادىشاھى ۋۇدى (مىلادىيە 561 ـــ 578) زامانىسىدا مەلىكە ئاسىنا مىلادىيە 568 ـ يىلى ئورخون ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ مەركىزى قارا بالغا سوندىدىن ئەينى زامانىدىكى شىمالىي جۇ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن شەھىرى) گە كۇسەن (كۇچا) لىق سۇجۇپ ئاقارى ، بەي جىڭتوك ئاقارى ، بەي ماندا ئاقارى قاتارلىق مەشھۇر مۇزىكاشۇناسلار بىلەن نۇرغۇنلىغان ئۇسسۇل ، تىياتىر سەنئەتچىلىرىنى بىللە ئېلىپ بارغان . شۇنىڭ بىلەن ، مەلىكە ئاسىنا ھامىيلىقىدا چاڭئەنگە «كۇسەن نەغمىسى» ، «ئودۇن- خوتەن نەغمىسى» ، «سۇلى ـــ قەشقەر نەغمىلىرى» ، «قوچۇ نەغمىسى» (ئىدىقۇت كۇيلە- رى) ، «ئۇيغۇرغول نەغمىسى» (قۇمۇل نەغمىلىرى) كەبى كۆلەمدە تارقىلىشقا باشلىغان . «كۇسەن نەغمىسى» شۇ دەۋرنىڭ مەشھۇر مۇزىكا ئالىمى سۇجۇپنىڭ «12 تېمپېراتسىيىلىك كۇيشۇناسلىق قانۇنى»[2]غا ئاساسلانغان . سۇجۇپنىڭ كۇيشۇناسلىق سىستېمىسى ئۆز ئالدىغا مەخسۇس بىر سىستېما بولۇپ ، تارقاق ئاھاڭلارنى 12 تېمىغا ، يەنى 12 خاس ئاھاڭ (پەدە ـ ماقام) غا ئاجرىتىپ ، بىر پۈتۈن نەغمە بىرىكمىسى (سىكىلى) نى ھاسىل قىلىشقا ئاساسلانغان . «ئون ئىككى تېمپېراتسىيىلىك كۇي قانۇنى» دا ئاۋازدىن ئىبارەت سوزۇلۇشچان تاۋۇش دولقۇنىنى يەتتە ئاساسىي گامما (تاۋۇش دەرىجىسى) ، بەش تېمپىلىق (ئاۋازنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى بىلەن تېز ـ ئاستىلىقى) قوشۇمچە ئاۋازدىن ئىبارەت 12 قىسمغا بۆلگەن . قەدىمكى كۇسەن كۇيشۇناسلىقىنىڭ رېتىم تۈسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بۇ مۇزىكا قانۇنى خاسلىق نۇقتىسىدىن «سۇجۇپ 12 تېمپېراتسىيىلىك كۇيشۇناسلىق قانۇنى» نامى بىلەن ئېلىمىز ۋە چەت ئەل مۇزىكىچىلىق تارىخىدىن ئورۇن ئالغان . سۇڭ سۇلالىسى دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ، سۇجۇپ ۋەكىللىكىدىكى «كۇسەن نەغمىسى» ئاساسىدا جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىدا زور ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان . تاڭ سۇلالىسى مەنبەلىرىدە كۆرسە- تىلگەن سۇجۇپ رەتلىگەن «داچۇ» (چوڭ نەغمە) لەر بىلەن ھازىرقى قۇمۇل ، تۇرپان ، كۇچا ، دولان خەلق مۇقام ، مەشرەپلىرى ، جۇملىدىن يۇرۇشلەشكەن ئۇيغۇر خەلق كلاسسىك مۇزىكىسى ـــ «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىنىڭ تۈزۈلۈشى مۇزىكا رېتىمى نۇقتىسىدىن بىر تىپقا مەنسۇپلۇقى سېلىشتۇرما تەتقىقات ئارقىلىق ئىسپاتلانماقتا . بۇنىڭدىن ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ دەسلەپكى ئۇندۇرمىسى مىلادىيىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭ- لىك رايونىغا سىڭىپ كىرىپ ، سۇڭ ۋە تاڭ سۇلالىسى مۇزىكىچىلىقىدا زور داغدۇغا پەيدا قىلغان «كۇسەن نەغمىسى» ، «ئۇيغۇرغول نەغمىسى» ، «قوچۇ نەغمىسى» ، «سۇلى نەغمە- سى» ۋە «ئودۇن نەغمىسى» دەپ ئاتالغان «غەربىي دىيار چوڭ نەغمىلىرى» ئىكەنلىكىنى

---

① ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىننىڭ «ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى» (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى . 1997 ـ يىلى) ناملىق ئەسىرىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا ، «ماخى دۆلى» دېگەن تۆت خەت ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادى بولغان «روك» تىلىدىكى «ماھادور» سۆزىنىڭ بۇزۇلغان تەلەپپۇزى بولۇپ ، «ماھا» ئىبارىسى قەدىمكى كۇسەن ـ توخرى تىلىدا «چوڭ» ، «كاتتا» ، «ئۇلۇغ» ، «بۇزرۇك» مەنىسىنى بېرىدۇ . «دۇر» ئىبارىسى بولسا «ئاھاڭ» ، «نەغ- مە» ، «مۇقام» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ . ھېلىمۇ قۇمۇل مۇقاملىرى تەركىبىدە «ئۇلۇغدۇر مۇقامى» ئەسلىدىكى نامى بويىچە مەۋجۇت .

② «ئون ئىككى تېمپېراتسىيە» ـــ بىر ئوكتاۋا (سەككىز گرادۇسلۇق تاۋۇش مۇساپىسى) دىكى ئاۋازلارنى پۈتۈنلەي تەكشى بولمىغان ئون ئىككى يېرىم ئاۋازغا بۆلۈشتىن ھاسىل بولىدىغان مۇزىكىلىق سىستېما .

بىلگىلى بولىدۇ .

2 ـ باسقۇچ : ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرلىرىنى گەۋدە قىلغان مۇقام ھادىسىسىنىڭ سىنكرېتلىشىپ (ئارىلاشما ھادىسە) يېڭىچە تارىخىي قاتلام ھاسىل قىلغان دەۋرى .

بىز يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن تارىخىي جەريانلاردىن قارىغاندا ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ «بۇيۇك كۈي» لىرى مىلادىيە 6 ـ ئەسىردىن ئىلگىرى مۇئەييەن سىستېما بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنى تەخمىن قىلىشقا بولىدۇ . ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ 1 ـ باسقۇچى ، يەنى ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى تارىخىي قاتلىمىغا كۈيشۇناس سۈجۈپ ئاقارى ۋەكىللىك قىلغان بولسا ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى تارىخىي قاتلىمىنىڭ «مۇزىكىنىڭ 3 ـ پىرى»[1] دەپ تەرىپلەنگەن ئەبۇ نەسىرمۇھەممەت ئەلفارابى (مىلادىيە 870 ـــ 950 ـ يىللار) ۋەكىللىك قىلىدۇ . ئەلفارابى مەركىزىي ئاسىيا مۇقام ، مۇزىكا بايلىقلىرىنىڭ غەربكە تەسىر كۆرسىتىشىنىڭ ھەمدە «تۇركىي ـــ ئەرەب مۇزىكىسى» نىڭ نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي ئاساسىنى يارىتقۇچى ئۇلۇغ نامايەندە . ئەلفارابى ۋەكىللىك قىلغان مۇقام تەرەققىياتىنىڭ بۇ باسقۇچى تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە .

1) بۇ باسقۇچ كۈسەنلىك سۈجۈپ ئاقارىنىڭ «12 تېمپېراتسىيىلىك كۈيشۇناسلىق قانۇنى» نىڭ داۋامى ۋە راۋاجى سۈپىتىدە ، قاراخانىيلارنى گەۋدە قىلغان ئۇيغۇر مۇقام مەدەنىيىتىنىڭ يېڭىچە ئۇسلۇبقا ئىگە تارىخىي قاتلىمىنى ھاسىل قىلدى .

2) ئەلفارابى يېتەكچىلىك قىلغان بۇ تارىخىي باسقۇچتا مۇقام ۋە مۇزىكا نەزەرىيىسىگە ئائىت بىر يۇرۇش يېڭى ئىلمىي ئەسەرلەر بارلىققا كەلدى . بۇنىڭغا ئەلفارابىنىڭ مۇزىكا نەزەرىيىسىگە ئائىت نادىر ئەسەرلىرىدىن «كىتابۇل مۇسقۇل كەبىر» (كاتتا مۇزىكا كىتابى) ، «كىتابۇل فى ئىھسائىل ئىقا» (رېتىم تۇرلىرى ھەققىدە كىتاب) ، «كالام فى مۇسقى» (مۇزىكا ھەققىدە مۇھاكىمە) ، «كىتابۇل مۇسقى» (مۇزىكا كىتابى) قاتارلىقلارنى ۋە ئۇنىڭ شاگىرتى ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا (مىلادىيە 980 ـــ 1037) نىڭ «ئەلقانۇن» قاتارلىق بىر يۇرۇش ئەسەرلىرىنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىش مۇمكىن . فارابى ئۆزىدىن بۇرۇن «خو» ، «روك» (ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىنىڭ نامى) مۇزىكىسىدىكى توققۇز كۈينى ئاھاڭ تەرتىپى بويىچە تۇركۈملەشتۈرۈپ ۋە بېيىتىپ ئون يەتتىگە يەتكۈزگەنلىكى ھەمدە قالۇن ، گېپچەك (غېجەك) ، ئود قاتارلىق چالغۇلارنى ئىسلاھ قىلىپ ياسىغانلىقى مەلۇم[1] .

3) مۇشۇ باسقۇچتا XIII ئەسىردە سالجوقي تۈركلىرى ھۆكۈمرانلىقىدىكى باغداد (ھازىرقى ئىراقنىڭ مەركىزى) دە ياشىغان ئەرەبەيجانلىق مۇزىكا ئالىمى سەيفىدىن ئابدۇلمۇمىن ئەل ئۇرمەۋى (مىلادىيە 1216 ـــ 1294) تۇنجى قېتىم مۇزىكا ئاتالمىسى سۈپىتىدە ، «مۇقام» (ماقام) ئىبارىسىنى قوللاندى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئەرەب تىلىدىكى «ئورۇن» ، «ماكان» ، «تۇرار جاي» ، «پەللە» ، «دەرىجە» ، «باسقۇچ» ، «مەرتىۋە» ، «پەدە» قاتارلىق كۆپ خىل مەنىلەرنى ئىپادىلىگەن «ماقام» ئىبارىسى ئومۇملىشىشقا باشلىدى . ئۇيغۇر تىلىدا بۇ ئاتالغۇ «مۇقام» دەپ ئىستېمال قىلىنىپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىچىلىقىدىكى «كۈي» ، «كۈگ» ، «تۆلۈم» ، «دۇر» ، «ئر» (جىر) قاتارلىق نامىلارنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى .

4) ئەلفارابى ۋە ئۇنىڭ ئىز باسارلىرىدىن ئىبن سىنا ، سەيفىدىن ئابدۇلمۇمىن ئەل ئۇرمەۋى قاتارلىق مۇزىكىشۇناسلار قەدىمكى غەربىي دىيار مۇزىكىسىغا ئەرەب ۋە گرېك مۇزىكا

---

① ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن : «فارابى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 1986 ـ يىلى ، 289 ـ ، 290 ـ بەتلەر .

نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇڭاپىق ئۆلچەملىرىنى تەتبىق قىلىپ ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن مۇزىكا خاتىرلەشنىڭ گرافىكلىق نوتا بەلگىلىرىنى ئىشلەپ چىقتى . مەدىتسىنا پەنلىرىنىڭ ئۇستازى ، مۇتەپەككۇر ئەبۇ ئەلى ئىبن سىنا تۇركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئون ئىككى مۇچەل قارىشى ، سۇجۇپنىڭ «12 تېمپېراتسىيىلىك كۇيشۇناسلىق قانۇنى» ، قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيالىقلار-نىڭ «مۇقەددەس 12 سان» قارىشى ۋە قەدىمكى «خو» ، «روك» نەغمىلىرىدىكى 12 تۇركۇملۇك كۇيي ئەنئەنىلىرى ئاساسىدا ھەر خىل سان تەرتىپلىرى بىلەن ئاتىلىپ يۇرگەن كۆپ ۋارىيانتلىق مۇقام تۇركۇملىرىنى قېلىپلاشتۇرۇپ ، ئۇنى 12 مۇقام ئاكۇستىكىسىغا (پەرقلىق تاۋۇشلۇق سىگنال) جەملىدى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ سان تەرتىپىدە قانداق ئۆزگىرىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر «ئون ئىككى مۇقام» دېگەن نام ئۇيغۇر مۇقاملىرى-نىڭ سىمۋوللۇق سۈپىتى بولۇپ قالدى .

3 ـ باسقۇچ : ئانا مۇقام ئاساسىدا ھەرقايسى تۇركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ يەرلىك مۇقاملىرىنىڭ شاخچىلاپ چىققان دەۋرى . XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەدەنىيەت مەركىزى ھېرات (ھازىرقى ئافغانىستان تەۋەلىكىدىكى شەھەر) گە يۆتكىلىپ ، غەربىي دىيارنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى داڭلىق سەنئەتكارلار ، ئەدىبلەر ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ، شائىر ئەلشىر ناۋائى (مىلادىيە 1441 ـــ 1501) نىڭ ئەتراپىغا جەم بولدى . ئۇلار ئىلىم ـ پەن ۋە سەنئەتنىڭ ، بولۇپمۇ شېئىرىيەت ۋە مۇسىقىنىڭ سىرلىق تەسىرلىرىگە يۇرۇش قىلىپ ، مۇقامشۇناسلىقنىڭ «فارابى تىپى» دىن كېيىنكى تارىخىي قاتلىمى ـــ «ناۋائى تىپى» نى يارىتتى . گەرچە بۇ «تىپ» ئومۇملۇق جەھەتتىن «فارابى تىپى» نىڭ داۋامى ۋە راۋاجى دەپ قارالسىمۇ ، لېكىن تۆۋەندىكىدەك مۇھىم ئۆتۈقلىرى بىلەن ئۆز ئالدىغا يېڭى تارىخىي قاتلام ـــ يېڭى باسقۇچ بولۇشقا مۇناسىپتۇر .

1) بۇ باسقۇچتا ئانا مۇقام ـــ ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئاساسىدا بىر قىسىم تۇركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ يەرلىك مۇقاملىرى شاخچىلاپ ، بىر پۈتۈن مۇقام ھادىسىسىدە مىللىي خاسلىق گەۋدىلىنىپ چىقتى . بۇنىڭ بىلەن ، ھەر بىر مىللەت مۇقاملىرىنىڭ تەركىبى ۋە نەغمە تۇرىدىكى پەرق ، مۇزىكىلىق گېھن (ئۇرۇق ، تۆرەلمە ، ئىرسىيەت) ۋە ئاھاڭ شەكلى (تون) جەھەتتىكى پەرق ، تەڭكەش قىلىنىدىغان چالغۇ ـ ئەسۋابلىرىنىڭ مۇزىكىلىق تۇزۇلۇشى ۋە ئاۋاز ئالاھىدىلىكىدىكى پەرق ، مۇقامنى ئورۇنداش سەنئىتىدىكى پەرق قاتارلىق مىللىي خاسلىقلار بويىچە ، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ، «ئۆزبېك ، تاجىك ، شەش مۇقامى»① ، «تۇركمەن يەتتە مـۇقامى»② ، «ئەزەربەيجان مۇقامى»③ ، «ئاناتولى تۇرك مۇقامى»④ ،

---

① «شەش» — پارسچە سۆز بولۇپ ، مەنىسى «ئالتە» دېمەكتۇر . ئۇلارنىڭ نامى بۇزرۇك مۇقامى ، راست مۇقامى ، ناۋا مۇقامى ، دوگا مۇقامى ، سىگاھ مۇقامى ، ئىراق مۇقامىدىن ئىبارەت .

② «تۇركمەن يەتتە مۇقامى» نىڭ نامى مۇنداق ؛ «مۇقاملار باشى» (مۇقەددىمە) ، «گانۇر باش مۇقامى» (گانۇر — قەبىلەنامى) ، «ئەركەكلىك مۇقام» (يىگىتلىك مۇقام) ، «ئايرىلىش مۇقامى» (ھىجران مۇقامى) ، «كۆلتىپە مۇقامى» (كۆلتىپە ـ بىر قورغاننىڭ نامى) ، «نەلبەر كۆرۈنەي مۇقامى» (يىراقتا نەزەر تاشلاش مۇقامى) ، «بەركىلى چوقاي مۇقامى» (قوشما مۇقام) .

③ «ئەزەربەيجان مۇقام» لىرىنىڭ نامى تۆۋەندىكىچە : «راست مۇگام» (مۇگام — مۇقام) ، «ناۋا مۇگام» ، «شۇر مۇگام» ، «سىگاھ مۇگام» ، «چارگاھ مۇگام» ، «بايان شېراز مـۇگـام» ، «ھومايون مۇگام» ، «شاھناز مۇگام» ، «شۇشتار مۇگام» ، «سەرەنـج مۇگـام» دىن ئىبارەت . مۇگام ياكى ماگام ئاتالغۇسى ماقام ياكى مۇقامنىڭ ئەزەربەيجان تىلىدىكى تەلەپپۇز قىلىنىشىدۇر .

④ «ئاناتولى تۇرك مۇقامى» نىڭ نامى مۇنداق : «سۇزنەك» ، «ھىجاز» ، «ھومايون» ، «ئوززال» ، «قـارچـىغار» ، «زەنگولە» (چوك مۇقاملار) ۋە «راست» ، «چارگاھ» ، «ھۇسەينى» ، «ناۋائى» ، «بۇزرۇك» ، «ئۇششاق» قاتارلىق ئالتە ئاساسلاشما مۇقامدىن ئىبارەت .

«ئەرمەن مۇقامى»[1] ، «ئىران يەتتە دەستىگاھ» (مۇقام)[2] لىرى قاتارلىق تۈركۈملەرگە ئايرىلىپ ، ئۆز مىللىتىنىڭ مۇزىكىلىق نۇقتىسىدە نىسپىي مۇقىملىققا ئىگە بولدى .

2) مۇقام تېكىستلىرى مەزمۇن جەھەتتە يېڭى قاتلام ھاسىل قىلدى . بولۇپمۇ ، مۇشۇ باسقۇچتا ئەلىشىر ناۋائى قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان لىرىك غەزەللىرىنىڭ مۇقام تېكىستلىرى قىلىپ تاللىنىشى ئۇيغۇر مۇقاملىرىغا يېڭى ھاياتىي كۈچ ۋە كلاسسىك تۈس ئاتا قىلدى .

3) مۇقام ھەققىدىكى مۇھاكىمە بىلەن ئۇنى ئورۇنداش سەنئىتىنىڭ ، ئەينى دەۋردىكى خانلىق ئوردا مۇزىكا مۇئەسسەسىلىرىنىڭ نىشانلىق ۋە قەرەللىك مۇقام ئىجرائىيىتى بىلەن ئاممىۋى مۇقامچىلىق پائالىيىتىنىڭ بىر گەۋدىلىشىشى ، ناۋائى باشچىلىقىدىكى مۇقام ئۇستازلىرى بىلەن خەلق ئارىسىدىكى مۇقامچىلارنىڭ ئۆزئارا ھەمكارلىق ۋە دوستلۇقىنىڭ كۈچەيىشى «ناۋائى تېپى» دەپ ئاتالغان بۇ باسقۇچنىڭ يەنە بىر خاراكتېرلىك ئالاھىدىلىكىدۇر . ئاشۇ دەۋردە مۇقام قىزغىنلىقى شۇ دەرىجىدە ئەۋج ئالغانكى ، ئەلىشىر ناۋائىنىڭ بۇيۇك ئەسىرى «مەجالىسون نەفائىس» (گۈزەللەر مەجلىسى) دە تىلغا ئېلىنغان 200 دىن ئارتۇق ئالىم ـ سەنئەتكارلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ناۋائى باشچىلىقىدىكى «مۇقامشۇناسلىق مەكتىپى» گە جەم بولغان .

4 ـ باسقۇچ : يەكەن خانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇر مۇقام ئىسلاھاتى دەۋرى . يەكەن خانلىقى (مىلادىيە 1514 ـــ 1678 يىللار) نىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخان (مىلادىيە 1486 ـــ 1533) ۋاپاتىدىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرەشىدخان (مىلادىيە 1509 ـــ 1570) بىر قاتار مەدەنىيەت ـ مائارىپ پائالىيەتلىرىنى يولغا قويۇپ ، ئەينى ۋاقىتتا ئەۋجىگە چىققان سوپى ئىشانلىق مەزھىپىدىكى جاھالەت پىرلىرىنىڭ دىنىي ـ سىياسىي ئەسەبىيلىكى تەسىرىدە پارچىلىنىشقا ۋە يوقىلىشقا يۈزلەنگەن ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى قۇتقۇزۇش ۋە رەتلەش ئارقىلىق خەلق سەنئىتىنىڭ بۇ ھايات چەشمىسىنى قوغداش يولىدىكى تۇتقى . ئابدۇرەشىد خانىنىڭ ھامىيلىقى بىلەن مەلىكە ئاماننىسا (نەفىسى مىلادىيە 1523 ـــ 1557) ، شائىر ۋە مۇقامشۇناس قىدىرخان (مىلادىيە ؟ ـــ 1572) باشچىلىقىدا ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى ئىسلاھ قىلىش ئاساسىدا قايتا قۇرۇش باشلاندى . بۇ باسقۇچنىڭ ئاساسىي ئۇتۇقلىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا مەركەزلەشتۈرۈش مۇمكىن ؛

1) سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ھامىيلىقىدا مەلىكە ئاماننىسا ۋە قىدىرخان يەركەندى قاتارلىق مەشھۇر مۇقامشۇناسلارنىڭ ئىشتىراكىدا بۇرۇن ۋە كېيىن خەلق ئىچىدە داۋام قىلىۋاتقان ئۇيغۇر خەلق مۇقاملىرىنى توپلاش ، قېزىش ۋە تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى يولغا قويۇلۇپ ، خەلق مۇقاملىرى گەۋدىسىدە ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ تىزىملىكى مۇزىكا مېلودىيىسى ، نەغمە تەركىبى ۋە مۇقام تېكىستلىرى قاتارلىقلار يېڭىۋاشتىن تەرتىپكە سېلىندى .

2) ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقام» نى خەلق ئاممىسىغا يېقىنلاشتۇرۇش ، ئومۇملاشتۇرۇش ئاساسىدا ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىر پۈتۈن ناخشا ـ مۇزىكا ، ئۇسسۇل ، ـ تىياتىرلىرىغا يېڭى ھاياتىي كۈچ بېغىشلىدى .

3) ھەرقايسى دەۋرلەردە داۋاملىق ئۆزگىرىپ تۇرۇشتىن خالىي بولالمىغان مۇقام

---

① ئەرمەن مۇقاملىرىنىڭ نامى : «بايات» ، «راست» ، «شۇشتار» ، «شۇرى» ، «چارىگاھ» ، «ناۋا» دىن ئىبارەت .

② ئىران دەستىگاھ (مۇقام) لىرىنىڭ نامى : «شۇر» ، سىگاھ» ، «چارگاھ» ، «ھومايۇن» ، «ماھۇر» ، «ناۋا» ، «راست» «پەنجىگاھ» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

تېكىستلىرى يەنمۇ تەرتىپكە سېلىنىپ ، نەسىپىي مۇقىملىققا ئىگە قىلىندى . مۇقام ئۇستازى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن «ئون ئىككى مۇقام» تېكىستلىرى ئاساسەن ئەنە شۇ يەكەن خانلىقى دەۋرىدىكى مەلىكە ئامانىنسا باشچىلىقىدا رەتلەنگەن تېكىستلەرنى ئاساس قىلغانلىقى مەلۇم .

4) ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ بۇ قېتىمقى بىر پۈتۈن هالدا سىستېمىلىشىشى ۋە قېلىپلىشىشى ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ قەدىمكى گەۋدىلىرى ۋە يەرلىك ۋاريانتلىرىدىن بولغان دولان مۇقاملىرى ، كۇچا مۇقاملىرى ، قۇمۇل مۇقاملىرى ، تۇرپان مۇقاملىرى ۋە ئىلى مۇقاملىرى قاتارلىقلارنىڭ تەكشى ئېچىلىشىغا ۋە «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ گۈللىنىشىگە پايدىلىق ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بەردى .

5 ـ باسقۇچ : ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ يېڭى باهارى ، كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ مەملىكەتكە ، دۇنياغا يۈزلەنگەن دەۋرى .

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بەخت ـ سائادەت ۋە ئەركىنلىككە بولغان تەلپۈنۈشى ۋە ئارزۇسىنى ئىپادىلەيدىغان سەنئەت ئابىدىسى ـــ «ئون ئىككى مۇقام» ئۆزىنىڭ ئۇزاق تارىخىدا دۇچ كەلگەن پاجىئەلىك قىسمەتلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ ، ئازادلىق بىلەن تەڭ يېڭى باهارغا ، هەقىقىي نىجادلىققا ئېرىشتى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقام» تەرەققىياتىنىڭ يېڭى تارىخىي دەۋرى باشلاندى . بۇ دەۋر بۆلگۈچ باسقۇچنىڭ مۇقەددىمىسى 1950 ـ يىللىدىن «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» غىچە بولغان ئون نەچچە يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ باسقۇچنىڭ تارىخىي ئۇتۇقلىرى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا مەركەزلىشىدۇ :

1) ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقامى» پىلانلىق ۋە مەقسەتلىك هالدا خاتىرىلىنىپ رەتلەندى ، لېنتىغا ئېلىندى ۋە نوتىلاشتۇرۇلدى . بەش ئەۋلاد مۇقامچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ ، كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقام» نى تولۇق ساقلاپ ، ئازاد زامانىمىزغا ئېلىپ كىرگەن مۇقام پېشۋالىرىدىن تۇردى ئاخۇن ئاكا ۋە ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى هوشۇرئاخۇن ، ئاساسلىق مەشھۇر مۇقامچى روزى تەمبۇر ۋە ئابدۇۋەلى جارۇللايوفلار 1951 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق هۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئۇرۇمچى شەهىرىگە تەكلىپ قىلىنىپ ، ئون ئىككى مۇقام بىرىنچى قېتىم لېنتىغا ئېلىندى . 1955 ـ يىلى تۇردى ئاخۇن ئاكا ئېيتىپ بەرگەن مۇقام تېكىستلىرىنىڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان دەسلەپكى نۇسخىسى ۋە مۇزىكا ئالىمى ۋەن تۆڭشۇ يېتەكچىلىكىدە «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ تۇنجى خەلقئارا نوتىسى ئىشلىنىپ بولدى ھەمدە بۇ بەش سىزىقلىق خەلقئارا نوتا 1956 ـ يىلى مەركىزىي مۇزىكا نەشرىياتى بىلەن مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئىككى تومлۇق كىتاب قىلىپ نەشر قىلىندى .

2) ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ دەسلەپكى قېتىم خاتىرىلىنىشى ۋە رەتلىنىشى ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى تىياتىرچىلىق سەنئىتىگە يېڭى جانلىنىش ئېلىپ كەلدى . مۇقام نەغمە ـ كۈيلىرى خەلق ئىچىدىكى يۈرت ـ مەھەللە سورۇنىدىن زامانىۋى تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى . ئۇيغۇر ئوپېرا ، دراما تىياتىرلىرىدىكى ناخشا ـ مۇزىكىلارنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت بولدى .

3) ئۇيغۇر مۇقاملىرى بويىچە ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ مۇقەددىمىسى ئېچىلدى . 1964 ـ يىلى «شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ، دراما ئۆمىكى» تەركىبىدە «مۇقام تەتقىقات گۇرۇپپىسى» قۇرۇلدى . بۇ گۇرۇپپا تۇردى ئاخۇن ئاكا ئېيتىپ بەرگەن مۇقام تېكىستلىرىگە ئاساسلىنىپ تۇنجى قېتىم «ئۇيغۇر ‹ئون ئىككى مۇقام› تېكىستلىرى» ناملىق كىتابنى تەييارلاپ نەشر قىلدۇردى . بۇ تېكىستلەر جەمئىي 2675 مىسرا شېئىردىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ناۋائى

غەزەللىرىدىن ئېلىنغان تېكىستلەر 1274 مىسرا ئىدى .

6 ـ باسقۇچ : ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ يېڭى باھاردىن كېيىنكى چېچەكلەپ مېۋە بېرىش باسقۇچى .

بۇ باسقۇچ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن هازىرغىچە بولغان مەزگىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ باسقۇچتىكى ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ئۇتۇقلىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن ؛

1) مۇقام هادىسىسى تېخىمۇ كەڭ تارىخىي قاتلام هاسىل قىلىپ ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە ، رەھبەرلىكتىن پۇقرالارغىچە ، دۆلەت ئىچىدىن سىرتىغىچە . . . تېخىمۇ كەڭ جامائەتچىلىك-نىڭ يۇقىرى ئېتىبارىغا ۋە هۆرمىتىگە ئېرىشتى .

2) مۇقام تەتقىقات ئورگانلىرى كېڭەيدى ۋە رولى جارى قىلدۇرۇلدى . 1978 ـ يىلى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ساڭ مۇقام تەتقىقات گۇرۇپپىسى» 1981 ـ يىلىغا كەلگەندە تېخىمۇ كېڭەيتىلىپ «شىنجاڭ مۇقام تەتقىقات ئىنستىتۇتى» غا ئايلاندى . 1987ـ يىلى ش ئۇ ئا ر مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى . 1989 ـ يىلى «شىنجاڭ مۇقام ئانسامبىلى» بارلىققا كەلدى . 1991 ـ يىلى «ش ئۇ ئا ر ‹ئون ئىككى مۇقام› ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى فوند كومىتېتى» تەشكىللەندى . 1995 ـ يىلى شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى قارىمىقىدا تۇنجى قېتىم ئۇنىۋېرسال مۇقام تولۇق كۇرس سىنىپى ئېچىلدى . «شىنجاڭ مۇقام ئانسامبىلى» ئورۇندىغان ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ تولۇق نۇسخا-سى شىنجاڭ ئۇن ـ سىن نەشرىياتى تەرىپىدىن 12 قاپ ، 24 پلاستىنكا شەكلىدە نەشر قىلىنىپ مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا كەڭ كۆلەمدە تارقىتىلدى . ش ئۇ ئا ر «ئون ئىككى مۇقام» ئىلمى جەمئىيىتى باشچىلىقىدا مۇقام ساهەسىدىكى ئىقتىدارلىق مۇتەخەسسىسلەر تەشكىللىنىپ مۇقام تېكىستلىرىنىڭ ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇق-لاش ، رەتلەش خىزمىتى ئىشلەندى . نەتىجىدە ، ئۇلارنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى ئارقىسىدا 1994 ـ يىلى مۇقام تېكىستلىرى ، مۇقامنىڭ خەلقارا نوتىسى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئىزاهلاردىن تەركىب تاپقان 12 تومлۇق «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نامлىق كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى . بۇ قېتىمقى نەشرده ئىلگىرىكى كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىده تۈزىتىلگەن بولسىمۇ ، تېكىستلەرنى تاللاش ۋە خەنزۇچە تەرجىمىسىده يەنە بەزى ئىلمىي سەۋەنلىكلەر بايقالدى . شۇڭا ش ئۇ ئا ر «ئون ئىككى مۇقام» ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىشىپ ، مۇشۇ ساهەدىكى ئىلمىي خادىملاردىن تەركىب تاپقان تۆت گۇرۇپپا تەشكىللەپ ، بەلگىلەنگەن ئىلمىي پرىنسىپلار ئاساسىدا مۇقام تېكىستلىرى ۋە نوتىلىرى ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى . شۇنىڭ بىلەن بىرلىكته ، جاپالىق ئىزدىنىش ئارقىلىق مەلىكە ئاماننىسانىڭ مۇزىكا ئىجادىيە-تىگە مەنسۇپ دەپ قارالغان «ئىشرەت ئەڭگىز» نامлىق مۇقام ۋە هەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە» نى تېپىپ ، رەتلەپ ۋە تولۇقلاپ ئايرىم كىتاب قىلىندى . 1996 ـ يىلى تولۇقلاپ ئىشلەنگەن بىر نۇسخا جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى تەرىپىدىن 1997 ـ يىلى 2 ـ ئايدا خەلقئارا ئۆلچەمده نەشر قىلىندى . بۇ نۇسخا «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ خەلقئارالىق نوتىسى ، ئۇيغۇرچە تىرانسكرىپسىيىلەنگەن تېكىست ، هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمە-سى ، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تولۇق تەرجىمىسى ، سۆزلۈكلەر لۇغىتى ، ئىزاهات ، مۇقامغا تېكىستلىرى كىرگۈزۈلگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمهالى ، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاهات ، ئاهاڭ (ۋەزىن) كۆرسەتكۈچلىرى ، كىرىش سۆز ۋە ئۇنىڭ خەنزۇچە ،

ئىنگلىزچە تەرجىمىسى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى . 13 تومدىن تەركىب تاپقان بۇ كىتاب ئۇيغۇر كلاسسىك خەلق مۇزىكىسى ــ «ئون ئىككى مۇقام» ھەققىدە ئەتراپلىق مەلۇمات بېرىدىغان قامۇس بولۇشقا مۇناسىپ . يۇقىرىقى نەتىجىلەر بىلەن بىر قاتاردا يەنە ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقام» ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن بىر قانچە قېتىم مەملىكەتلىك ۋە خەلقئارالىق مۇقام تەتقىقاتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۇيۇشتۇرۇلدى ۋە مۇقام تەتقىقاتى كۇچەيتىلىپ ، ئون پارچىدىن ئارتۇق يىرىك تەتقىقات ئەسەرلىرى ، نەچچە يۈز پارچە ئىلمىي ماقالىلەر يېزىلدى . بۇ نەتىجىلەر سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن مۇقام تەتقىقات تارىخىدىكى ھەرقانداق دەۋردىن ئۇستۇن تۇرىدۇ .

3) «ئون ئىككى مۇقام» ئۆزىنىڭ ھەم تەتقىقات ھەم ئورۇنداش سەنئىتى جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن ئىبارەت ئىككى يول مەملىكەت دائىرىسىدىن ھالقىپ ، دۇنياغا يۈزلىنىپ ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلپكار سادا ياڭراتتى ۋە دۇنيانىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى .

4) ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقامى» نى قېزىش ، توپلاش ، رەتلەش ۋە تەتقىق قىلىش دولقۇنىنىڭ تۇرتكىسى ئاستىدا يەنە ھەرقايسى مۇقاملار ۋە ئۇلارنىڭ ۋارىيانتلىرىنى توپلاش ، رەتلەش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى ئىلگىرى سۈرۈلدى . نەتىجىدە ، يەرلىك مۇقاملار دىن «دولان مۇقامى» ، «قۇمۇل مۇقامى» ، «تۇرپان ـ توقسۇن مۇقامى» ، «ئىلى مۇقامى» قاتارلىقلار رەتلىنىپ ، ئارقا ـ ئارقىدىن نەشر قىلىندى .

دېمەك ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ بۇ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتىدىن شۇنداق بىر ھەقىقەت ئايان بولىدۇكى ، «ئۇيغۇر مۇقاملىرى» ــ ئۇيغۇر خەلقى ۋە ئۇنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ مىڭلىغان يىللاردىن بېرى تاللاپ ۋە تاۋلاپ كېلىۋاتقان چوڭ ھەجىملىك سەنئەت قامۇسى . ئۇيغۇر خەلقىنى دۇنياغا ، كەلگۈسىگە تۇتاشتۇرىدىغان مۆجىزىدار ھېكمەتنامە .

ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك قىممەتلىك سەنئەت مىراسى سۈپىتىدە ئۇزۇلمەس دولقۇندەك ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملىشىپ كەلدى . مۇقامنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلىش تارىخىنى ئەنئەنىۋى مۇقام مائارىپىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ .

مۇقام مائارىپىنى يولغا قويۇش ئارقىلىق ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش نۆۋەتتە باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ «ئۇچكە ۋەكىللىك قىلىش» توغرىسىدىكى مۇھىم بايانلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنىڭ كونكرېت مەزمۇنى ھېسابلىنىدۇ . «جۇڭگونىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىگە ۋەكىللىك قىلىش» ــ جەمئىيەت ، تارىخ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ . مەلۇمكى ، ئۇيغۇر مۇقاملىرى بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئېسىل جەۋھىرى . شۇڭا ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تېخىمۇ كەڭ ئومۇملىشىشى ۋە زامانىۋىلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇقام مائارىپىنى يولغا قويۇش مۇھىم تەدبىرلەرنىڭ بىرى . مۇقام مائارىپىنىڭ دائىرىسى كەڭ بولۇپ ، ئۆسمۈرلەر ئۇچۇن مۇقام ، ئەلنەغمە ۋە مىللىي ئۇسسۇل ئوقۇتۇش مەكتەپلىرىنى قۇرۇش ، باشلانغۇچ ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ تارىخ ، مۇزىكا ، ئەدەبىيات دەرسلىرىگە ئۇيغۇر مۇقاملىرى ھەققىدىكى مەزمۇنلارنى قوشۇش ، شارائىتى بار مىللىي مەكتەپلەردە تەدرىجىي مۇقام دەرسلىرىنى تەسىس قىلىش ، مەخسۇس مۇزىكا ئالىي ئوقۇتۇش يۇرتلىرىدا مۇقام تەتقىقاتى ۋە مۇقام ئورۇنداش سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنالايدىغان مۇقام ئىزباسارلىرىنى تەربىيەلەش كۇرسلىرىنى يولغا قويۇش ، مەكتەپ ، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئورۇنلىرى ئۇيغۇر مۇقاملىرى ھەققىدە ھەر خىل پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىش . . . قاتارلىق كۆپ تەرەپلىمىلىك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

قىسقىسى ، مۇقام ماۋارىپىدا پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ بۇ خىزمەتكە بولغان ئىلمىي چۈشەنچە-سىنى ئۆستۈرۈش ، تارىخىي بۇرچ تۈيغۇسىنى بەرپا قىلىش ھەل قىلغۇچ ھالقا ھېسابلىنىدۇ .

«ئون ئىككى مۇقام» نىڭ تىزىملىكلىرى

بىز يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن مۇقام تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلىرى-دا ئوخشىمىغان ناملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن ھەمدە ھەرقايسى مۇقاملارنىڭ مۇزىكا تەركىبلە-رىمۇ ھازىرقىدەك مۇقىم ۋە تەرتىپلىك بولمىغان .

بىز دەرسلىكىمىزدە پەقەت مۇقام ئۇستازى تۇردى ئاخۇن ئاكا ساقلىغان كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقام» ئاساسىدا 1997 ـ يىلى قايتا رەتلىنىپ نەشر قىلىنغان ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ تىزىملىكىنى كۆرسىتىش بىلەن چەكلىنىمىز .

1997 ـ يىلى نەشر قىلىنغان مۇقاملارنىڭ تىزىملىكى

	مۇقاملارنىڭ نامى	ئۇيغۇرچە مەنىسى	نەغمە سانى
1	راك	ساپ ، خاس ، تومۇر ، قان تومۇر	25 نەغمە ، 245 مىسرا
2	چەببىيات	تېز پەدە شەكلىدىكى بايات	25 نەغمە ، 218 مىسرا
3	سىگاھ	ئۈچىنچى دەرىجە ، ئورۇن	25 نەغمە ، 205 مىسرا
4	چارگاھ	تۆتىنچى دەرىجە ، ئورۇن	25 نەغمە ، 260 مىسرا
5	پەنجىگاھ	بەشىنچى دەرىجە ، ئورۇن	30 نەغمە ، 328 مىسرا
6	ئوززال (ئۆزھال)	ئۆزىنىڭ ھالى ، زارى ، ناله ـ زار قىلماق	29 نەغمە ، 210 مىسرا
7	ئەجەم	ئەرەب بولمىغان مۇسۇلمانلارنى كۆرسىتىدۇ	22 نەغمە ، 282 مىسرا
8	ئۇششاق	ئاشقىلار ، سۆيگۈچىلەر مەنىسىدە	32 نەغمە ، 216 مىسرا
9	بايات	قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلە نامى ، ئاللاھ ، خۇدا	23 نەغمە ، 330 مىسرا
10	ناۋا	ئاۋاز ، سادا ، مۇڭلۇق كۈي	23 نەغمە ، 209 مىسرا
11	مۇشاۋىرەك	«يۇرەككە تىغدەك تەسىر قىلغۇچى» مەنىسىدە	30 نەغمە ، 238 مىسرا
12	ئىراق	ئىراق دۆلىتى	23 نەغمە ، 314 مىسرا

تۇردى ئاخۇن ئاكىدىن لېنتىغا ئېلىنغان نۇسخا جەمئىي 245 نەغمە ، 2482 شېئىرىي مۇزىكىلىق مىسرادىن تەركىب تاپقان . 1996 ـ يىلى نەشر قىلىنغان نۇسخىدا قايتا رەتلەش ئارقىلىق 75 نەغمە ، 645 مىسرا قوشۇلۇپ ، جەمئىي 320 نەغمە ، 3127 مىسراغا يەتـ-كەن . 1996 ـ يىلىدىكى نەشرىدىن كېيىن ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنـ-شى ، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن مەلىكە ئاماننىسانىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شادلىق قوزغىغۇچى) ناملىق يەنە بىر مۇقام تېپىلدى . بۇ مۇقام 11 نەغمە (ئاھاڭ)

112 مىسرا شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان .

تەكرارلانما سوئاللىرى

1 . نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى ئۇيغۇر ناخشا ـ مۇزىكا سەنئىتىنىڭ مۇقەددەس ئانىسى دەيمىز ؟ بۇ ھەقتىكى چۈشەنچەڭلارنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

2 . ئۇيغۇر مۇقاملىرى تەرەققىياتىنىڭ 4 ـ باسقۇچىنىڭ ئاساسىي ئۆتۈقلىرى قايسىلار ؟

3 . ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر مۇقاملىرى قانداق تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى ؟ مۇقام تەرەققىياتىنىڭ 5ـ ۋە 6 ـ باسقۇچلىرىدىكى مەزمۇنلارنى ئاساس قىلىپ سۆزلەپ بېرىڭلار .

4 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇننى تولدۇرۇڭلار .

1) ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نى يادرو قىلغان ھالدا يەنە _____ ، _____ ، _____ ، _____ ، _____ قاتارلىق يەرلىك مۇقاملارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

2) ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ دەسلەپكى ئۇندۇرمىسى بولغان _____ ، _____ ، _____ ، _____ ۋە _____ قاتارلىق نەغمىلەر مىلادىيىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونىغا سىڭىپ كىرىپ ، جۇڭگونىڭ قەدىمكى مۇزىكىچىلىق تارىخىدا زور داغدۇغا پەيدا قىلغان .

5 . تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بېرىڭلار .

1 . جەۋھەر ___

2 . چەشمە ___

3 . قامۇس ___

4 . تېمپېراتسىيە ___

5 . گاممـا ___

6 . تون ___

7 . تىمپا ___

8 . مېلودىيە

9 . ئاكۇستىكا ___

10 . نەغمە ___

11 . گېن ___

12 . مۇقام (ماقام) ___

23 . جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر①

تۆمۇرداۋامەت

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ــ پارلاق جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر . ئەمگەكچان ــ ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى . ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر . ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنزىرىسى ، ئىستەك ـ خاھىشلىرى ، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كېلىپ چىققان مۇھەببەت ـ نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزىكا ، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن . مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا ، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان . مۇنداق مۇزىكا ئەسىرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا «شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۆجىزە» دەپ تەرىپلەنمەكتە .

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن ، ئارقا كۆرۈنۈشىمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر . مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر . مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى ، ناخشا-چىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر .

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە كىرگەن قوۋم ـ قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا ، مەدەنىيىتىمۇ ، جۇملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق ، كۆپ مەنبەلىك . چۈنكى ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى ، يېقىنقى زاماندا «يىپەك يولى» دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم توگۇنىنى چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن . بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن . دەرۋەقە ، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بازىسىدا ، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىجابىي تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردىن بېيىتقان .

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ . ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىجىدە ئىجاد قىلىنىپ ، كەڭ تارقالغان پىر ـ كۈيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ ، بارا ـ بارا سىستېمىلاشقان . بۇ ــ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى . تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتنىك تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان ، جۇملىدىن يەرلىك

---

① بۇ ماقالە جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى 1997 ـ يىلى نەشر قىلغان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى . ماۋزۇ تۈزگۈچى تەرىپىدىن قويۇلدى .

ۋە مىللىي پۇراقتا ئىگە بولغان ئاجايىپ باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى يارىتقان . بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ھەر خىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلار-نىڭ ناملىرى بىلەن كۆچا مۇزىكىسى ، قوچۇ - قۇمۇل مۇزىكىسى ، قەشقەر - خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان . بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئاممىللىرى .

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشىمۇ ئەنە شۇ زامان - ماكان ئاممىللىرىغا باغلىق . مۇقاملارنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان «چوڭ نەغمە» قەدىمكى چاغلاردا «بۈيۈك كۈي» (خەنزۇچە «داچۇ») دەپ ئاتالغانىدى . مىلادىيە IV ئەسىردە ، «بۈيۈك كۈيلەر» دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال «قۇمۇل بۈيۈك كۈيى» ، ئۇنىڭدىن كېيىن كۆچا ، قوچۇ ، قەشقەر ، خوتەن كۈيلىرى تارقالغانىدى . «ۋېينامە» ، «لۇ گۇڭ ھەققىدە» ، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى» نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۇينامە» نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى» دا قەيت قىلىنغان پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈيى- سۇتۇقلىرى — «بۈيۈك كۈيلەر» مىلادىيە VI ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلىنىدۇ . VI ئەسىردىن X ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا ، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاجلىنىپ ، بىر - بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان . XII ئەسىردىن كېيىن «بۈيۈك كۈي» دېگەن نام بارا - بارا «مۇقام» دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان . مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر ، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۇرۇش — سىجىل مۇزىكىلار مۇجەسسەملىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى . 14 - ئەسىردە «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىغا ئەرەبچە ، پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىر قىسمى ، جۈملىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە - پارسچە ئاتىلىدىغان بولۇپ كەتتى .

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر V ئەسىردىلا كۆچالىق مۇزىكىشۇناس سۇجىۋا تەرىپىدىن گرافىكلىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن) خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم . IX ئەسىردە بولسا ، ئەلفارابى تۈركىي خەلقلەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇڭاپىق چۈشلىرىنى تەتبىق قىلىپ ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكلىق خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان . مۇقاملار كۆپىنچە ، ئەل نەغمىچە-لەر تەرىپىدىن ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق تارقالغانلىقى ئۈچۈن ، گرافىكلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل داۋام قىلالمىغان . لېكىن ، ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا يارىتقان «چېكىت» ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۆگىتىپ كەلگەن . «بۈيۈك كۈيلەر» نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ، خەنزۇ يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۈچۈن ، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان .

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كلاسسىك سىكىلى XV ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن . XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ، ئامانىنساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلار-دىن قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن ، جاي - جايلاردىن كۆپلىگەن ئەلنەغمىچىلەر ، مۇقامشۇناسلار جەلپ قىلىنىپ ، مۇقاملارنىڭ ھەر خىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلانغان ؛ «بەش تونىكا ، يەتتە ئاھاڭ» ۋە «ئون ئىككى پەللە» قائىدىسى بويىچە ، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى-نىڭ ھازىرقى ئۆرنىكى شەكىللەنگەن . بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راك ، چەببىيات ، سىگاھ ، چارگاھ ، پەنجىگاھ ، ئۆزھال ، ئەجەم ، ئۇششاق ، بايات ، ناۋا ، مۇشاۋىرەك ، ئىراقلا-

ردىن ئىبارەت . دەرۋەقە ، زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ، مۇقاملارنىڭ ناملىرى ۋە رەت ـ تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەنلىكى مەلۇم . شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىيانتلىرىمۇ مەۋجۇت ، بۇلاردىن مەشھۇرراقلىرى قۇمۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر .

ھەر بىر مۇقامدا «كىرىشمە» بولىدۇ ـ دە ، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ «ئانا تونى» نى بەلگىلەيدۇ ؛ «كىرىشمە» («مۇقەددىمە» دەپ ئاتالغان مۇقام بېشى) پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇخىل كۈيلەرنىڭ غولى . ئاندىن مۇقام چوڭ نەغمە ، داستان ، مەشرەپ دېيىلگەن ئۇچ سوتۇققا (چوڭ قىسمىغا) بۆلۈنىدۇ . چوڭ نەغمە يەنە تەئەززە ، نۇسخە ، جۈلا ، سەنەم ، سەلىقە ، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب تاپقان . (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچىدىن شاخلىنىدۇ) ؛ بۇ كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۈشۈرگىلىرى بولىدۇ ؛ مەرغۇللار ئۆزلىرى تۇسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ) دىن ئۇزۇۋېلىنسا ، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ . «كىرىشمە» دىكى تۈپ مېلودىيە مۇقامنىڭ ئۇچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇخىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ . يەنە ، مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا «تەئكىد» بولىدۇ . تەئكىد ـــ بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇققا ـــ داستان قىسمىغا ئۆتۈشنىڭ كۆۋرۈكى . چوڭ نەغمىنىڭ كۈيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۈيلەر ـ دۇر . چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مېلودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملـ ـشىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى مېلودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدـ ـكى تۈپ مېلودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر . داستان قىسمىدىكى كۈيلەر قەھرىمانلىق ، ئىنسانپەرۋەرلىك ، ئىشق ـ مۇھەببەت ، ئەخلاق ـــ پەزىلەت ، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ ، ئادەتتە ئۈچتىن ـ بەشكىچە داستان ئېيتىلىدۇ . ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان . ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ . مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكلىق قىسىم دېسىمۇ بولىدۇ . ئاندىقىن ، شوخ ، قىزغىن ، ئەركىن ، ئىخچام ناخشا ـ ئۇسسۇل كۈيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۈچىنچى سوتۇق ـــ مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ . مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ . ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ ـ بەزمىلەردە ، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۈيلەر سىكلى «سەنەم» نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىناتتى . بۇنداق «سەنەم» لەر يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تۇسلەنگەنلىكى ئۈچۈن ، «قەشقەر سەنىمى» ، «كۇچا سەنىمى» ، «كورلا سەنـ ـمى» ، ئىلى سەنىمى» ، «قۇمۇل سەنىمى» دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغانىدى .

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزىگە خاس مېلودىيىسى ، مۇئەييەن سىستېمـ ـلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى ، كۈيلىرىنىڭ موللۇقى ۋە مەزمۇندارلىقى ، ئۇرغۇ ـ تېمىلىـ ـرىنىڭ مۇرەككەپلىكى ، رېتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى ، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ خىلـ ـمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى «مۇقام» لىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ . ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى ، پسىخولوگىيىسى ، زېھنىغا ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچىلىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان . شۇڭا ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مېلودىيە ، تۇس ، پۇراق ، ئۇرغۇ ، رېتىم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە . مۇقامدا مېلودىيە شۇنداق قاتمۇقاتكى ، بىر خىل كۈي ۋە بىر خىل ۋەزىن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مېلودىيە غول

قىلىنغان ھالدا ھەر خىل تارماق مېلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ . مىلودىيىدە ، يەنە كېلىپ ، زەنجىرەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ ، بۇ تېمىلار مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ ، ھەر خىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇيغۇر مۇقاملىرى تىكشىغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق ، خۇشاللىق ۋە ئۇمىدۋارلىق ، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك ، مۇڭلۇق ۋە خىيالچانلىق ، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا قىلىدۇ .

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق ئىپادىسىدۇر ، مۇقاملار ئاجايىپ چوڭقۇر مەنىلىك ، باي مەزمۇنلۇق ، رەڭمۇرەڭ تۇسلۇك ، بەدىئىي پاساھەتلىك ، يەڭگىل ھەم ئېيتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر) ، بېيىت ـ قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ . ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۇسكە كىرىپ ، تىكشىغۇچىلارغا سۈزۈتلىق ، پەلسەپىۋى ۋە دىداكتىكىلىق تېكىستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھۇزۇر بېغىشلايدۇ . مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيىت ـ قوشاقلار ۋە بۇلارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ ـ دە ، تىكشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا ـ ئۇسۇللار قاينىمىغا شۇڭغۇيدۇ .

ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا ، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئىي . لېكىن ، زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى ، سورۇنىنىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىكشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن ، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان .

بىزگە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر ، يەنى مۇقام پېشۋاسى ـــ ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۆگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر . بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا ، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا ، شېئىرىي ۋەزىنلىرى كۈيلەر ۋەزىنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ .

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان ـ زامانلاردىن بۇيان ھەر خىل سىياسىي ، ئىجتىمائىي ، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن ، داۋان ـ توسۇقلاردىن ئۆتۈپ ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى . ئون ئىككى مۇقامنىڭ زامانىمىزغا ئۇلىشىشىدا ، مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇنىنىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور . ھېچقانداق نوتىغا قارىماي ، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۇپ مېلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرئەتتە ئازماي ـ تەزمەي ، سوتكىلاپ ئېيتىپ بېرەلىگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن «مۇزىكا قامۇسى» دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناستۇر ؛ جۇملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن ، روزى ئاكا قالۇنچى ، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشۋالىرىدۇر .

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ـ سەنەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە ، ئونلىغان ئەلنەغمىچىلەرنىڭ ئەس ـ يادىدىلا ساقلىنىپ قالغاچقا ، ئۇزۇلۇپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى . ئازادلىق ئون ئىككى مۇقامغىمۇ نىجادلىق ئېلىپ كەلدى . شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950 ـ يىللاردىن باشلاپ 1996 ـ يىلىغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىش ، ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش بىلەن

ھەرقايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كونكرېت كۆرسەتمىلەر بېرىپ كەلدى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتىغا ئېلىش ئىشى 1951 ـ يىلىدىلا باشلانغان . تۇردى ئاخۇن ، روزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسىپداشلىرىدىن بىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951 ـ يىلى 7 ـ ئاي ، 1954 ـ يىلى 8ـ ئايلاردا ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى . بۇ ئىشتا ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ بىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن مۇزىكا مۇتەخەسسىسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ ، ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر بىلەن نوتىلاشتۇردى . تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلىرىمىز ئەمگەك سىڭدۈرـ دى . شۇنىڭ بىلەن ، ئون ئىككى مۇقام ئۈزۈلۈپ قېلىش گىرداۋىدىن دەسلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىندى . ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش ، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى . يەنى مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتەخەسسىسلەر ئاجرىتىلىپ ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆزلەشتۈرۈپ ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى . بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلـ يىتىنى نامايان قىلدى . شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ چىقاردى . دەرۋەقە ، 30 ـ يىللاردىن باشلاپ ، يېڭىچە تېياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا ، مۇقام مۇزىكىسى خەلق ئىچىدىكى سورۇندىن تېياتىر سەھنىسىـ گە چىقتى . 30 ـ يىللاردىن 60 ـ يىللارغىچە ، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا ـ غەزەللەرنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى . 60 ـ يىللاردىن كېيىن سىياسىي ـ ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە بىرەر مۇقامنىڭ مۇھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتبىق قىلىنىپ قوللىنىلدى . سىياسىي تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشىلاردىنمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جازىبدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى كۆرسەتتى . پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېـ تىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش ، رەتلەش ، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۇنۇملۇك خىزمەتلەر ئىشلەندى . بولۇپمۇ ، ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاكۇجېن ـ سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئون ئىككى مۇقامنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى . 1987 ـ يىلى ش ئۇ ئا ر مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭدىن كېيىن ش ئۇ ئا ر مۇقام ئانسامبلى قۇرۇلدى . ئاپتونوم رايون بويىچە ، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى . ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۇستىدە كۆپلـ گەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى . ئون ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ ، دۇنياغا يۈزلىنىپ ، خەلقئارا سەھنىلەرـ دە جەلپكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى .

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت ئىككى ساھەگە بۆلۈنىدۇ . تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكىستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە مۇھىم ئاساس بولدى . بۇ ئاساس بويىچە ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي ـ نەغمىلىرى ۋە تېكىستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى ، نەشر قىلىندى ۋە بارغانسېرى مۇكەممەللىشىشكە باشلىدى . ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي

تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۆيلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىسىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى . شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى . XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەنلىك مۇقامشۇناس ، ئالىم ئىسمىتۇللا ئىبنى نېمىتۇللا مۇجىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە «ئاماننىسان ئۆزىنىڭ گۈزەل لىرىكىلىرىدىن ‹دىۋان نەفىسى› ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن ، ‹شۇرۇھۇل قۇلۇپ› ، ‹ئەخلاقۇل جەمىل› ناملىق ئەسەرلەرنى يازغان ، ‹ئىشرەت ئەڭگىز› ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن .

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى ، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئاماننىساخانىنىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شادلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى . بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە» لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد» لار تېپىلدى . بۇلار 242 مىسرالىق كلاسسىك شېئىرلار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

يەنە «راك» ، «چەببىيات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسىملىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى ، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى .

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە» ، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ 13 ـ كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمىلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى .

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىزدىكى خۇشاللىنارلىق زور ۋەقە . چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىختىكى ئۇچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ تېكىستلىرى ، بۇنىڭدىن ئىلگىرى (1964 ـ ، 1983ـ يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تېكىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى . لېكىن ، ئۆتمۈشتە خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش ـ ئورۇنداش جەھەتتىكى سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن ، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى ـ ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيتلاردىن قۇراشتۇرۇلغانىدى . 1993 ـ يىلى ، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە ، بۇ كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈش ـ تەتقىق قىلىش جەريانىدا ، بەزى سەۋەنلىكلەر بايقالدى . 1995 ـ يىلى ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بەلگىلىگەن ئىلمىي قائىدە ـ پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر ئۇچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى . تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى تەھقىقلەندى . تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزىنلىرى كۆيلەرنىڭ تېما ھەم ۋەزىنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلىندى . ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىمكى قولىيازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى .

بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكىستلەر كلاسسىكلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ، ئاساسەن ئارۇز ۋەزىنىنىڭ رەمەل ، ھەزەج ، رەجەز ، مۇتەقارىب ، مۇجتەس . . . قاتارلىق بەھرىلەرنىڭ ھەر خىل ۋەزىنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى . مۇقاملار-نىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكىستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۇزۇندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى . بۇ قېتىمقى رەتلەشتە ، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار ، مەسىلەن ، «غېرىب - سەنەم» ، «بەھرام - دىلئارام» ، «يۈسۈف - ئەھمەد» ، «ھۆرلىقا - ھەمراجان» ، «سەنەۋبەر» ، «پەرھاد - شېرىن» ، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» قاتارلىقلارنىڭ قوليازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى . مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا ، كلاسسىك شائىرلىرى-مىزنىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى . خەلق بېيىت - قوشاقلا-رىدىن ئېلىنغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى ، شەكلى ، سۆزلىتىلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقي مۇناسىۋەتلىرى ، تارىخىيلىقى ۋە بەدىئي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى .

ئون ئىككى مۇقامنى نوتىلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى . مۇزىكاشۇ-ناس ۋەن تۇڭشۇ تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۇنىئالغۇ لېنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تۇنجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇڭاپىق پايدىلىنىپ قايتىدىن نوتىلاشتۇرۇل-دى . نوتىغا ئېلىشتا ، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىزمىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ، ھەربىر كۇينىڭ ئەسلىي ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىل-دى . قايتا يېزىلغان نوتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ ، ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناس-لاردىن تەتقىقاتچى خۇاڭ شياڭپېڭ ، پروفېسسور تېن لىيەنتاۋ قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلدى .

باشقا مىللەت مۇزىكاشۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئوقۇشى ۋە ئېيتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ ، ئومۇمراق بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەرنىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى . تېكىستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن تەرجىمە قىلىن-دى .

«ئۇيغۇر ئون مۇقامى» نىڭ قولىڭىزدىكى بۇ نۇسخىسى مۇقام پېشۋالىرىنىڭ ، مۇقامشۇ-ناسلارنىڭ ، مۇقامچىلارنىڭ ، كومپوزىتورلارنىڭ ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جاپالىق ئەجرىنىڭ نەتىجىسى . ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ، باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇ-رۇپ تەتقىق قىلىش ، مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش ، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تۈرلۈك ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە ، بۇ نۇسخا دەستۇر بولۇپ قالغۇسى .

تۆمۈر داۋامەت

1996 - يىلى ئۆكتەبىر

ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

يولداش تۆمۈر داۋامەت 1927 ـ يىلى تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ توقسۇن ناھىيىسىدە تۇغۇلغان . ئۇ ئازادلىقتىن كېيىن دېموكراتىك ئىسلاھات ھەرىكەتلىرىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ ، يېزا باشلىقى ، رايون باشلىقى ، ھاكىم ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى بولۇپ ئىشلىگەن . 1965ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان . 1977 ـ يىلىدىن كېيىن ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن . ئۇ 7 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا سايلانغان ، ھازىر ئاشۇ ۋەزىپىنى ئۆتىمەكتە .

تۆمۈر داۋامەت دۆلەتنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن بىرى بولۇپلا قالماستىن ، ئۇ يەنە شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىغا ئاكتىپ كۆڭۈل بۆلىدىغان يېتەكچى ، تىرىشچان شائىر . ئۇنىڭ «تيانشان شادلىقى» ، «ۋەتەنگە مۇھەببەت» ، «دەۋر ئىلھاملىرى» ، «ھايات مەشئىلى» ، «يۇرت مۇھەببىتى» ، «يۇرەك ناخشىلىرى» ، «ئۆمۈر ئىزلىرى» قاتارلىق شېئىر توپلاملىرى ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، رۇس ، ياپون ، ئۆزبېك تىللىرىدا نەشر قىلىنغان .

تۆمۈر داۋامەت جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقام» ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ پەخرىي رەئىسى .

بۇ باسقۇچتا تاللانغان مەركۇر تېكىست ، تۆمۈر داۋامەتنىڭ 1997 ـ يىلى جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ناملىق كىتابقا يېزىپ بەرگەن كىرىش سۆزىدۇر .

ئىزاھلار

1 . بەستىكار ـــ نەغمىگە تېكىست سالغۇچى ، مۇزىكا ئىجادچىسى .
2 . يىر ـ كۈي ـــ ناخشا ـ مۇزىكا
3 . ئېتنومۇلوگىيە ـــ مەنبىئى ، كېلىپ چىقىشى
4 . توخرى يېزىقى ـــ قەدىمكى كۈسەن (كۈچا) يېزىقى دەپمۇ ئاتىلىدۇ
4 . سىنكىل ـــ (1) گۇرۇپپا ، توپ ، توپلام ، (2) بىر تېما ئا
5 . گارمونىك ـــ ماسلىشىش ، گارمونىيە ـــ ماسلاشقان ئاۋازلار
6 . ئاناتونى ـــ باش ئاھاڭ شەكلى ، ئاساسىي كۈي ، باش نەغمە .
7 . سوتۇق ـــ قىسىم ، بۆلەك
8 . تەۋەززە (تەزە) ـــ 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى ؛ 2) ئازابلىغۇچى ، مۇڭلاندۇرغۇچى
9 . جۈلا ـــ 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى ؛ 2) روشەنلىك ، پارلاقلىق .
10 . سەنەم ـــ 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى .
2) بۇت ؛ 3) كۆچمە مەنىسى : گۈزەل يار ، مەھبۇب
11 . سەلىقە ـــ 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى .
2) زوق ، ئىستەك .

12 . پىشرەۋ ـــ

13 . تەڭكىد ـــ 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى ؛ 2) باغلىنىش ؛ 3) ئىلگىرى سۈرۈلگەن پىكىر ؛ 4) تەكىتلىمەك

14 . پاساھەت ـــ

15 . دىداكتىكا ـــ ئەدەپ - ئەخلاق ، ئەخلاقشۇناسلىق

16 . ئېستېتىك ـــ گۈزەللىك ، گۈزەل ھېس - تۇيغۇ

17 . ئابى چەشمە ـــ كۆز يېشى مەنبەسىدە . «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى

18 . مۇستەھزاد ـــ 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى ؛ 2) ئارتتۇرۇلغان ، ئارتتۇرما ؛ 3) مىسرالار ئاخىرىغا ئارۇز شېئىرىيىتىنىڭ قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىر خىل شېئىرىي شەكىل .

24 . مۇقام

(مۇخەممەس)

تېيىپجان ئېلىيوف[1]

سازچى ياڭراق سازىدا قىلسا سېنى ناخۇن ،[2]مۇقام ،
جان قاناتلانغاي شۇئان بولغاچ ساڭا مەپتۇن ، مۇقام ،
سەن بىلەن دائىم ئۆمۈر گۈلزارىمىز گۈلگۈن ، مۇقام ،
دىلغا ئاتەشتەك هارارەت بەرگۈچى يالقۇن مۇقام ،
ئاھ مۇقام ، ئوتلۇق مۇقام ، گۈلگۈن مۇقام ، ئالتۇن مۇقام .

سەن ئۇچۇن چىقتى ساتار ، تەمبۇر ، فارابى قالۇنى ،
قوشتى نەغمەڭگە ناۋا ساهىر[3]ناۋائىينىڭ ئۇنى ،
تىزدى مارجاندەك قىدىرخان هەم رەشىد ، خانىش[4]سېنى ،
سەندە بار بىرنەچچە مىڭ يىلنىڭ مۇسىقىي مەزمۇنى ،
نەغمىلەر سورۇنىدا ئورنۇڭ شۇڭا ئۇستۇن مۇقام .

سەندە كۇيلەيدۇ كۆڭۈل كۇيىنى ئۇيغۇر مىللىتى ،
سەندە ياڭرايدۇ ئۇلۇغۋارلىق ، پەزىلەت رىغبىتى ،
سەندە روشەن سۆيگۇ ئەهلىنىڭ مۇهەببەت ـ نەپرىتى ،
سەندە ئۇرغۇيدۇ ئازادلىق ئاشقىنىڭ جۇرئىتى ،
سەن ئازادلىق هەم گۈزەللىك ئىشقىغا ئۇيغۇن مۇقام .

---

① هازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا زور ئابرۇيغا ئىگە بولغان ئاتاقلىق شائىر ، ئەدەبىياتشۇناس ۋە جامائەت ئەربابى تېيىپجان ئېلىيوف 1930 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئىلى ۋىلايىتىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۇ 40 نەچچە يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتىدە شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ ، 1000 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ، باللادا ، داستان ۋە رۇبائىيلارنى يازغان . «تۇڭىمەس ناخشا» قاتارلىق نۇرغۇن شېئىر توپلاملىرى خەنزۇ تىلى ۋە چەت ئەل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان . يېڭى هايات ۋە پارلاق كېلەچەكنىڭ يالقۇنلۇق كۇيچىسى ، هەممىنىڭ هۆرمىتى ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن كۆپ مەهسۇلاتلىق شائىر تېيىپجان ئېلىيوف 1989ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى 59 يېشىدا ۋاپات بولغان .

② ناخۇن — زەخمەك ، ناخۇن قىلىش — زەخمەك ئۇرۇش

③ ساهىر (ئەرەبچە) لۇغەت مەنىسىدىن ئېيتقاندا ، «سېهىرگەر» دېگەنلىك بولىدۇ . بىراق بۇ سۆزنىڭ ئادەمنى هەيران قالدۇرىدىغان هۇنەرۋەن ، ئاجايىپ سەنئەتكار دېگەن مەنىسىمۇ بار . ناۋائىي بۇ سۆزنى كېيىنكى مەنىدىمۇ ئىشلەتكەن ۋە خىسرەۋ دېهلىۋىينىڭ ئاجايىپ شائىرلىق ماهارىتىنى تەرىپلەپ ، ئۇنى هىندىستان ساهىرى دەپ ئاتىغانىدى . شۇنىڭغا ئاساسەن مېنىڭمۇ ناۋائىينى «ئونتۇرا ئاسىيا ساهىرى» دېگۈم كەلدى .

④ رەشىد —XVI ئەسىردىكى يەركەن خانى ئابدۇرەشىدخان ، خانىش ئاماننىسالار كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

ھەر مۇقامنى خۇددى بىر دەريا دېسەك ، كۆپ تارمىقى ،
ئاقىدۇ شەربەت ئۇنىڭدا ھەمدە بار سۇت - قايمىقى ،
ھەر مۇقامنى بىر دەرەخ دېسەك ، ئۇنىڭ كۆپتۇر شېخى ،
كۆزلىرىڭنى چاقنىتار ھەر شاختىكى گۈل ، ياپرىقى ،
جانغا راھەت ، دىلغا ئارام ، مېۋىسى نۇرغۇن مۇقام .

ھەممە ئادەم ئىنتىزار ساز تەڭشىلىپ باشلانغۇچە ،
ئويغا چۆمگەن بىر ھازا «چوڭ نەغمە» گە ئاتلانغۇچە ،
دىل گويا دەريا بولۇپ ئۆركەشلىنەر «داستان» غىچە ،
ئېيتسا بىر داستانىمۇ پۈتمەيدۇ ھەتتا تاڭغىچە ،
مەشرەپى ئۇندەر ئۇسسۇلغا ، پەيزى مول ، جۇشقۇن مۇقام .

سەندە ياڭرايدۇ خەلقنىڭ ئەڭ ئېسىل كۈي - نەزمىسى ،
بارچە ئۇيغۇرنىڭ سېغىنىشلىرى قىزىماس توي - بەزمىسى ،
سەن خەلقنىڭ بىباھا ، رەڭدار ، ئۇلۇغۋار خەزىنىسى ،
سەن بىلەنمۇ ئۆلچىنەر ئۇيغۇر دېگەننىڭ ۋەزنىسى ،
ئېسى بار ئادەم سېنى ھەرگىز دېمەس يوچۇن مۇقام .

سەن گۆھەرنى بىر زامان ئەخلەتكە تاشلاپ قىلدى خار ،
يىغلىدى خەلقىم سېنىڭ ھىجرىڭدە قاقشاپ زار - زار ،
شۇكرى ئەمدى ، سېنى قۇتقۇزدى زامانەم غەمگۇزار ،
يېڭىدىن چىقماقتا تۇرداخۇنغا ئوخشاش ئىزباسار ،
ئەمدى يايرا ، سەن ئەمەس مەڭگۇ «سېرىق» تۇتقۇن مۇقام .

ئەي مۇقام ، ساز ئوردىسىنىڭ بەكمۇ كۆركەم قەسرى سەن ،
مۇرغىزارنىڭ زىننىتى ، گويا كى بۇلبۇل ، قۇمرى سەن ،
خەلقىمىزنىڭ مېھرى سەن ، ھەم قەھرى سەن ، ھەم پەخرى سەن ،
سەندىن ئايرىلمايدۇ ، ئەل ، چۈنكى ئۇنىڭ ئۆز ئەجرى سەن ،
سەن گويا كى لەيلى ، سېنىڭ ئىشقىڭدا ئەل مەجنۇن ، مۇقام .

ئەي مۇقام ، كەلدى زامانەڭ باشقىدىن نۇر ياغدۇرۇپ ،
يېڭى ئەۋلادلار كۈيۈڭنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ ،
تەنتەنەڭگە تەنتەنە قوشقۇسى زىننەت قوندۇرۇپ ،
چالدۇرار ئالقىش چاۋاك ئالەمنى ھەيران قالدۇرۇپ ،
ياپقۇسى ئىنسانىيەت شەنىڭگە شاھى تون ، مۇقام .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

بۇ باسقۇچتا ئۆگىنىش ئۇچۇن ئىككى پارچە تېكىست تاللانغان . ئۇنىڭ بىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى ، 1997 ـ يىلى) ناملىق 13 تومлۇق كىتابقا يولداش تۆمۇر داۋامەت تەرىپىدىن يېزىلغان كىرىش سۆز ؛ ئىككىنچىسى ، داڭلىق تېيىپچان ئېلىيوفنىڭ «مۇقام» ناملىق مۇخەممەسىدۇر . بىرىنچى تېكىست مۇھاكىمە خاراكتېرلىك ئىلمىي ماقالە بولۇپ ، ئۇ بەش بۆلەككە بۆلۈنگەن .

1 ـ بۆلەكتە ، ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئورنى ۋە قىممىتى سۆزلەنگەن .

2 ـ بۆلەكتە ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانلىرى ۋە ھازىرقى ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ ئۆرنىكى تونۇشتۇرۇلغان .

3 ـ بۆلەكتە ، ھەربىر مۇقامنىڭ تەركىبىي قىسىملىرى ، مۇزىكىلىق قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى ۋە مۇقاملارنىڭ مىللىي خاسلىقى چۈشەندۈرۈلگەن .

4 ـ بۆلەكتە ، ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى» ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق ئىپادىسى ئىكەنلىكى ، مۇقام تېكىستلىرى بىلەن ئاھاڭ ـ كۈيلەرنىڭ زىچ مۇناسىۋىتى ۋە تاللانغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن خاراكتېرى مۇھاكىمە قىلىنغان .

5 ـ بۆلەكتە ، ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى» نى قېزىش ۋە رەتلەش جەريانلىرى ، بولۇپ ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقى ئاستىدا «ئون ئىككى مۇقام» نى قېزىش ، توپلاش ، رەتلەش ، نەشر قىلىش ۋە مۇقام تەتقىقاتى جەھەتلەردە قولغا كەلگەن نەتىجىلەر سىستېمىلىق بايان قىلىنغان .

ئىككىنچى تېكىست ـــ «مۇقام» ناملىق مۇخەممەس ئاروز ۋەزىنىنىڭ رەمەل بەھرىدە يېزىلغان . ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەنىۋى دۇنياسى ۋە ئىجادىي ئىقتىدارىنى نامايىش قىلىدىغان چوڭ ھەجىملىك ، يۇرۇشلەشكەن بۇ مۇزىكا قامۇسىنىڭ ئۆتمۇش تارىخى ۋە بۈگۈنكى رېئال ئەھمىيىتى ئوبرازلىق ، جانلىق ۋە تەسىرلىك سۈرەتلەپ بېرىلگەن . ئوخشىتىش ، سىمۋول ، سېلىشتۇرۇش ۋە جانلاندۇرۇش قاتارلىق ئىستىلىستىك ۋاستىلەرنىڭ يارىدىمى بىلەن ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ مۇزىكىلىق قۇرۇلۇشى ، خەلقىمىزنىڭ مۇقامغا بولغان يۈكسەك مۇھەببىتى ، ئۇنىڭ دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئورنى ۋە قىممىتى روشەن ئېچىپ بېرىلگەن . سىلەر بۇ ئىككى تېكىستنى ئۆگەنگەندىن كېيىن تۆۋەندىكى كۆنۈكمىلەرنى ئىشلەڭلار .

1 . نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇس دەيمىز ؟ مۇشۇ ھەقتىكى تەسىراتىڭلارنى يېزىپ چىقىڭلار (تەسىرات ئىككى بەت ئەتراپىدا بولسا كۆپايە) .

2 . بىرىنچى تېكىستتە ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ سىستېمىلىشىشىدىكى زامان ۋە ماكان ئامىللىرى سۆزلەنگەن . ئۇ ماقالىنىڭ قايسى بۆلىكىگە تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىڭلار .

3 . تۆۋەندىكى سخېمىنى تولدۇرۇڭلار .

4 . «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ئىچىدىكى ھەر بىر مۇقام چوڭ نەغمە ، داستان ، مەشرەپ قاتارلىق ئۇچ سوتۇقتا (چوڭ قىسىمغا) بۆلۈنىدۇ . چوڭ نەغمە يەنە تەئەززە ، نۇسخا ،

جۈلا ، سەنەم ، سەلىقە ، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب تاپقان . مۇقامنىڭ بۇنداق يۈرۈشلەشكەن كۆپ خىل كۈيلەردىن تەركىب تاپقانلىقىنى ئىپادىلەشتە شائىر قانداق ئىستىلىستىك ۋاستىلەرنى قوللانغان ؟ بۇ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر شائىرنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە شېئىرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى ئىپادىلەشتە قانداق رول ئوينىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

5 . تۆۋەندىكى شېئىرىي پارچىنى ئوقۇپ ، ئاخىرىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار .

ئەي مۇقام ، ساز ئوردىسىنىڭ بەكمۇ كۆركەم قەسرى سەن ،
مۇرغىزارنىڭ زىننىتى ، گويا كى بۇلبۇل ، قۇمرى سەن ؛
خەلقىمىزنىڭ مېھرى سەن ، ھەم قەھرى سەن ، ھەم پەخرى سەن ،
سەندىن ئايرىلمايدۇ ئەل ، چۈنكى ئۇنىڭ ئۆز ئەجرىسەن ،
سەن گويا لەيلى ، سېنىڭ ئىشقىڭدا ئەل مەجنۇن ، مۇقام .

بىرىنچى ، يۇقىرىقى شېئىرىي پارچىنىڭ 1 ـ ۋە 2 ـ مىسراسىدا ئاپتور مۇقامنىڭ ئورنى ۋە قىممىتىنى قانداق باھالىغان ؟ نېمە ئۈچۈن ؟

ئىككىنچى ، پارچىنىڭ 3 ـ ۋە 4 ـ مىسراسىدا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن ؟

ئۈچىنچى ، پارچىنىڭ 5 ـ مىسراسىدا ئاپتور قانداق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە ئارقىلىق قايسى ئابستراكت ئۇقۇمنى قانداق كونكرېتلاشتۇرغان ؟

تۆتىنچى ، سىزنىڭچە يۇقىرىقى شېئىرىي پارچىنى مەزكۇر مۇخەممەسنىڭ يېشىمى دېيىش كە بولامدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ؟

دەرستىن سىرت ئوقۇشلۇق ۋە يېزىقچىلىق

25 . «راك» مۇقامىنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىن ئارىيە

مۇقەددىمە

سېتارىم تارىغا جان رىشتەسىدىن تار ئېشىپ سالسام ،
ئانىڭكىم نالەسىدىن بىنەۋانىڭ كۆڭلىنى ئالسام .

مەقام ئالىپ مەقام ئىچرە مەقامنى دىلغە جا قىلسام ،
مۇھەببەت كويىغە سالسە ئانىڭ ئالدىدا مەن چالسام .

مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۇسەيىنىيۇ ، ئەجەم دەرلەر ،
بۇلاردىن يۇقارىكىم پەردەئى بايىاتىنى چالسام .

بەيادى ھەق تائالا يادىدا چالسام پەيا - پەيكىم ،
كۆڭۈللەر بىنەۋا بولغانىنى بىلسەم نەۋا چالسام .

ئارالاپ چالسام ئۇششاقنى ، غەزەلنى راكغە يەتكۈزسەم ،
شەبىستانۇ سەھەرلەردە مۇشاۋىرەك ، پەنجىگاھ چالسام .

ئىراقۇ چەببىيات ، ئۆز ھالدا فەيزىكىم يېتەر بولسا ،
تىلەپ خۇرشىدى ۋەسلىن سۇبھى دەمدە چارگاھ چالسام .

يېتىپ ۋەسلىگە ھىممەتنىڭ جۇدالىق تاغىدىن ئۆتسەم ،
ئىچىپ ۋەسلىڭ شارابىدىن قىلىپ تەڭكەش سىگاھ چالسام .

كەل ، ئەي مەشرەپ ، قەدەھ سۇنغىل بۇلايىن مەستۇ مۇستەغرەق ،
بىر ئېلگە كاسەئى تەنبۇر ، بىرىگە جامى مەي ئالسام .①

— مەشرەپ

---

① 1) «شاھ مەشرەپ» ، ش ئۇ ئا ر قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان №154 XGQ نومۇرلۇق قولىيازما ، 197—198 بەتلەر .
2) «شاھ مەشرەپ» ، چاپ نۇسخا .
3) «ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرى» ، 1964 - يىلى رەتلەنگەن نۇسخا ، 284 - بەت .
4) «مېھرىبانىم قايداسەن» 1990 - يىلى تاشكەنت نەشرى ، 75 - بەت .
5) «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى «راك ، مۇقامى» ، ش ئۇ ئا ر ئوپېرا ئۆمىكى مۇقام گۇرۇپپىسى 1991- يىلى تۇزگەن نۇسخا .

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن
- - - V- - - V- - - V- - - V

(يەشمىسى)

ساتارىمغا جېنىمنىڭ رىشتىسىدىن تار ئېشىپ سالسام ، ئۇنىڭ ناۋاسى بىلەن بەختسىز-لەرنىڭ كۆڭلىنى ئالسام .

مۇقام ئىچىدىن ئورۇن ئېلىپ ، مۇقامنى دىلىمغا جايلاشتۇرسام ، [تەقدىر مەنى] مۇھەببەت كويىغا سالسا ، مەن ئۇ [جانان] نىڭ ئالدىدا چالسام .

«ھۇسەينىي» بىلەن «ئەجەم» نى مۇقاملارنىڭ ئاتىسى دېيىشىدىكەن ، مەن ئۇلارنىڭمۇ يۇقىرىسى بولغان «بايات» پەردىسىگە چالسام .

تەڭرىنى يادلاپ ئۇزۇلدۇرمەي «بايات» چالسام ، باغرى ئېزىلگەنلەرنى كۆرسەم «ناۋا» چالسام .

راكنى ئەۋجىگە يەتكۈزۈپ ، «ئۇششاق» نمۇ ئارىلاپ چالسام . «مۇشاۋىرەك» ، «پەنجە-گاھ» نى كېچە-كۈندۈزلەپ چالسام .

ئەگەر «ئىراق» ، «چەببىيات» ، «ئۆزھال» دىن پەيزى يەتسە ، سەھەر پەيتىدە [ياز-نىڭ] قۇياشتەك ۋىسالىنى تىلەپ «چارگاھ» چالسام .

جۇدالىق تېغىدىن ئۆتۈپ ، ھىممەتىنىڭ ۋىسالىغا يەتسەم ، ۋەسلىڭ شارابىنى ئىچىپ ، ئۇنىڭغا «سىگاھ» نى تەڭكەش قىلسام .

كەل ، ئەي مەشرەپ ، شارابڭنى ئىچىپ ، غەرق مەست بولاي ، بىر قولۇمغا تەمبۇر ، بىر قولۇمغا مەيگە تولغان جامنى ئالاي .

ئاپتورنى تونۇشتۇرۇش

يۇقىرىقى غەزەلنىڭ ئاپتورى باباراھىم مەشرەپ پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەنجان شەھىرىدە مىلادىيە 1641- يىلى تۇغۇلغان . كىچىك چېغىدىلا ئاتىسىغا ئەگىشىپ نەمەنگانغا كۆچۈپ كەلگەن ۋە شۇ يەردە باشلانغۇچ ساۋاتقا ئېرىشكەن . كېيىن ئاتىسى ئۇنى موللا بازار ئاخۇنۇنىڭ تەربىيىسىگە تاپشۇرغان . باباراھىم مەشرەپ بۇ يەردە پارس ، تاجىك ۋە ئەرەب تىللىرىنى ئۆگىنىۋالغان ، شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشقان .

مەشرەپ 1672 - يىلى جاھانگەشتىلىك يولىغا چۈشۈپ ، قەشقەرگە كېلىپ ، يەتتە يىلغا يېقىن ئافاق خوجا ھۇزۇرىدا ئىشلىگەن . ئۇ 1672 - يىلىدىن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە 39 يىل سەرگەردان بولۇپ ياشىغان . بۇ جەريانىدا تەڭرىتاغ-لىرىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىكى شەھەر - يېزىلارنى ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە خوراسان ئۆلكىلىرىنى ، ئوتتۇرا ۋە يېقىن شەرق ئەللىرىنى كەزگەن .

مەشرەپ مىلادىيە 1711 - يىلى فېئودال مۇتەئەسسىپلەرنىڭ پىتنىسى ۋە زىيانكەشلىكى بىلەن قۇندۇز (ھازىرقى ئافغانىستان تەۋەسىدە) شەھىرىنىڭ ھۆكۈمرانى مەھمۇد قاتاغان تەرىپىدىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن . مەشرەپ ئۆزىنىڭ سەرگەردانلىق ، جاھانكەشلىك

هاياتىدا كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان نۇرغۇنلىغان لىرىك شېئىر ـ غەزەللەرنى يازغان . ئۇنىڭ ئىشقى لىرىكىلىرى رېئال دۇنياغا مۇھەببەت باغلاش ، ئىنسانىنىڭ رېئال بەخت ـ سائادىتىنى بەرپا قىلىش ، ئىنسانىنى ئۇلۇغلاشتەك ئىلغار ئىدىيىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ .

مەشرەپنىڭ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر ، ئۆزبېك ۋە باشقا خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان . بولۇپمۇ ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مەشرەپ شېئىرىيىتىنىڭ تەسىرى ئىنتايىن چوڭقۇر . مەشرەپ غەزەللىرى ئۇچ ئەسىردىن بۇيان «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىغا قوشۇلۇپ ، خەلقىمىزنىڭ تىلىدا ياڭراپ كەلمەكتە .

1 . سىلەر دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا مەشرەپنىڭ بۇ غەزىلىنى ئوقۇپ يادلاڭلار ، ھەمدە ئارۇز ۋەزىنلىك شېئىرلارنى ئوقۇش قائىدىسى بويىچە سىنىپتا كوللېكتىپ دېكلاماتسىيە قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىڭلار .

2 . يېزىقچىلىق مەشقى ئورنىدا مەشرەپنىڭ بۇ غەزىلىدە تىلغا ئېلىنغان مۇقاملارنىڭ نامىنى رەتكە تۇرغۇزۇپ ، مەشرەپ دەۋرىدىكى مۇقاملارنىڭ تىزىملىكى بىلەن ھازىر رەتلىنىپ نەشر قىلىنغان «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ تىزىملىكىنى سېلىشتۇرۇپ چىقىڭلار .

3 . بۇ باسقۇچتىن ئۆگەنگەن تەسىراتىڭلار ئاساسىدا «ئون ئىككى مۇقام ۋە مەن» دېگەن ماۋزۇلۇق بىر پارچە نەسر يېزىڭلار .

4 . دەرستىن سىرت ناخشا ئۆگىنىش كۇرژۇكلىرىدا «راك» مۇقامىنىڭ بۇ «مۇقەددەمە» قىسمىنى ئۆزىنىڭ ئاھاڭى بىلەن مەشىق قىلىپ ، مەكتەپتە ئۆتكۈزۈلىدىغان سەنئەت پائالىيەتلىرىدە كوللېكتىپ خور قىلىپ ئوقۇشنى قولغا كەلتۈرۈڭلار .

6 ـ باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ئۈە تەلىپى

ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە ـــ تەسۋىرىي ۋاستە دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئىستىلىستىكا ئىلمى ئەنە شۇ تىلىمىزدىكى ھەر خىل تەسۋىرىي ۋاستىلەرنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ .

بۇ باسقۇچنىڭ ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ئۇيغۇر تىلىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولغان ئوخشىتىش ، سىمۋول ، سېلىشتۇرۇش ، جانلاندۇرۇش ، مۇبالىغە ، ئېۋفېمىزم (سىـ لىقلاشتۇرۇش) ، رېتورىك خىتاب ، رېتورىك سوراق ، تەكرارلاش قاتارلىق ئىستىلىستىك ۋاستىلەردىن ئىبارەت .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ رولىنى چۈشىنىۋېلىش .

2 . ئۇيغۇر تىلىدا كۆپ قوللىنىلىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ۋە ئۇنىڭ تەبىرىنى بىلىۋېلىش .

3 . تىلىمىزدا ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىشنىڭ ئۇسۇللىرىنى ئىگىلىۋېلىش .

4 ، كونكرېت ئەسەرلەردە قوللىنىلغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى پەرقلەندۇرۇش ماھارىتىنى يېتىلدۇرۇش .

5 . ئۇيغۇر تىلىدىكى نىسپىي مۇقىملاشقان سىمۋوللارنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىۋېلىش .

ئاساس بىلىم

ئىستىلىستىكىلىق ئۇاستىلەر توغرىسىدا چۈشەنچە

1 . ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە دېگەن نېمە؟

تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇپ ، تىلنى جانلىق ، ئوبرازلىق ، تەسىرلىك قىلىپ ئىپادىلەپ بېرىدىغان بەدىئىي ۋاستىلەر ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە دەپ ئاتىلىدۇ .

ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ھەرقانداق تىلدا ئوبيېكتىپ ھالدا مەۋجۇت . جۇملىدىن ئۇيغۇر تىلىمۇ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرگە باي بىر تىلدۇر . ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ ھەرقايسى تىللاردا قوللىنىش تارىخىمۇ ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ ، ئومۇمەن ئىنسانلاردا تىل پەيدا بولغاندىن تارتىپ تا مۇشۇ كۈنگىچە بولغان ئۇزاق ئەسىرلىك تىل تارىخىدا شەكىللەنگەن ۋە داۋاملىق بېيىپ ، تولۇقلىنىپ كەلگەن . مەسىلەن ، ئۇيغۇر تىلىنى ئالساق ، يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلىنىپ قالدۇرۇلغان ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت قەدىمكى ئابىدىلەردىن تارتىپ ، تا ھازىرقى دەۋرىمىزگىچە بولغان يازما ۋەسىقىلەردە ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ ھەممىلا تۈرىنى تولۇق تاپقىلى بولىدۇ . مەسىلەن ، بۇيۇك ئۇيغۇر ئالىمى ۋە تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرى ئۇزۇن يىل توپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن رەتلەپ يېزىپ چىققان مەشھۇر ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ماقال ـ تەمسىل ۋە قوشاقلاردا ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ گۈزەل ئۈلگىلىرىنى تاپقىلى بولىدۇ ؛

ئاۋلاپ مەنى قويماڭىز
ئايىق ئايىپ قايماڭىز
ئاقار كۆزۈم ئۇش تەڭىز
تەگەر يۆرە قۇش ئۇچار .

(يەشمىسى)

[مېنى ئوۋلاپ ، تاشلىۋەتمەڭ ،
ۋەدە قىلىپ يېنىۋالماڭ ،
كۆزۈم خۇددى دېڭىزدەك ئاقىدۇ ،
چۆرىسىدە قۇشلار ئۇچىدۇ .]

Ⅱ توم ، 60 ـ بەت .

سۆيگىنىمگە قارىتا ئېيتقان بۇ قوشاقتا «مېنى ئۆزىڭىزگە ئاشىق قىلىۋالدىڭىز» دېگەن ئابستراكت ئۇقۇمنى «مېنى ئوۋلىۋالدىڭىز» دەپ مېتافورا ۋاستىسى بىلەن كونكرېتلاشتۇر-

غان ، كۆزدىن ئاققان ياشنى مۇبالىغىلەشتۇرۇپ «دېڭىز سۈيىدەك ئاقماقتا» دەپ تەسۋىرلەيدۇ . دېمەك ، بۇ پارچىدا ئاپتور ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ مۇبالىغىدىن ئىبارەت بۇ تۈرىدىن ناھايىتى ئۇنۇملۇك پايدىلانغان . 11 ـ ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرى ، بۇيۇك شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبلىك» نامىلىق داستانىدىمۇ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئىنتايىن كۆپ ئۇچرايدۇ ، مەسىلەن :

(449) ئەلىن ئەتتى تۇزدى بابۇدى بودۇن ،
بۆرى قوي بىلە سۈڭلادى ئول ئۆدۇن .
(يەشمىسى ـــ ئېلىنى تۇزەپ ، ئوڭشىدى ، خەلق بېيىدى ،
ئۇ زاماندا بۆرە بىلەن قوي بىللە سۇ ئىچتى)

بۇ بېيىتتا يۈسۈپ خاس ھاجىپ باغلانما تەسۋۋۇر ئارقىلىق ، «قوي» بىلەن «بۆرە» نىڭ بىللە يۈرۈشىنى ئەلدە ئورنىتىلغان «تىنچلىق ، ئاسايىشلىق» قا سىمۋول قىلغان .

ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر يالغۇز ئەدەبىي ئەسەرلەر ۋە باشقا تۈردىكى ئەسەرلەردىلا قوللىنىلىپ قالماستىن ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە تىلىمىزدىكى ماقال ـ تەمسىل ۋە ئىدىئوملاردىمۇ ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ . مەسىلەن ، «ئۆردەككە سۇ يۇقمىغاندەك» (ئوخشىتىش) ، «توشقاندەك يۇز يىل ياشىغۇچە ، يولۋاستەك بىر كۈن ياشا» (سېلىشتۇرۇش) ، «كۆزى تۆت بولماق» (مۇبالىغە) ، «كۆزى يورۇماق» (سىلىقلاشتۇرۇش ـــ ئېۋفېمىزم) ، «كۆز يېشىم دەريا بولۇپ ، بېلىقلىرىم يۈتقاي سېنى» (سىمۋول) قاتارلىقلار ئادەتتە بىزنىڭ جانلىق تىلىمىزدا ئىنتايىن كۆپ ئىشلىتىلىدۇ .

ئومۇمەن ئېيتقاندا ، ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر بىر مىللەتنىڭ تىل مەدەنىيىتى ، ئېستېتىك ئېڭى ۋە قىممەت قارىشى بىلەن باغلىنىشلىق بولغاچقا ، ئۇ مىللىي تىلنىڭ پاساھىتىنى نامايان قىلىدىغان مۇھىم ۋاستە ھېسابلىنىدۇ . ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر بىر خىل تىل ماھارىتى سۈپىتىدە ، تىل ئىشلىتىش ئۇنۇمدارلىقىنى ئاشۇرۇپ ، تىلىمىزنى جانلىقلىققا ۋە ئوبرازچانلىققا ئىگە قىلىدۇ ، نۇتۇقنىڭ مۇزىكىدارلىقىنى ئاشۇرۇپ ، ئاڭلىغۇچىلاردا روشەن بەدىئىي تەسىرات پەيدا قىلىدۇ .

2 . ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ تۈرلىرى

ئۇيغۇر تىلى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرگە ناھايىتى باي بولۇپ ، ئۇنىڭ كۆپرەك قوللىنىلىدىغان تۈرلىرى ئوخشىتىش ، سېلىشتۇرۇش ، جانلاندۇرۇش ، مۇبالىغە ، تەكرارلاش ، رېتورىك خىتاب ، رېتورىك سوراق ، سىلىقلاشتۇرۇش (ئېۋفېمىزم) ، سىمۋول ، مېتافورا (ئىستئارە ـــ كۆچمە مەنىدىكى سۆزلەر) قاتارلىقلارنى ئىبارەت . تۆۋەندە بۇ تۈرلەرنىڭ ھەر بىرى بىلەن ئايرىم ـ ئايرىم تونۇشۇپ چىقىمىز .

1 . ئوخشىتىش

ماھىيەت جەھەتتىن بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان ، ئەمما بەزى ئالاھىدىلىكلىرى جەھەتتە مەلۇم دەرىجىدە ئوخشاشلىقى بولغان ئىككى نەرسىنىڭ بىرى ئارقىلىق يەنە بىرىنى چۈشەندۈرگىلى بولىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە ئوخشىتىش دەپ ئاتىلىدۇ . ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا ، ئوخشىتىش ئوخشاشلىق تەسەۋۋۇرنىڭ تىلدىكى ئىپادە شەكلى بولۇپ ، شۇ تەسەۋ-

ۋۇرغا سەۋەب بولغان شەيئى ئوخشالغۇچى ، تەسەۋۋۇر قىلىنغان شەيئى ئوخشىغۇچى دەپ ئاتىلىدۇ . ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشىغۇچى ئوخشىتىشنىڭ تۈپ ئامىلى بولۇپ ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا مەلۇم ئوخشاشلىق بولۇشى ھەم بايقىلىشى ، لېكىن ئۇلار ماھىيەت جەھەتتىن ئوخشىماسلىقى شەرت .

ئوخشىتىش ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئىچىدە ئەڭ كۆپ قوللىنىلىدىغان تۈر بولۇپ ، ھەرقانداق خاراكتېردىكى ئەسەرلەردە قوللىنىشقا بولىدۇ .

1 . ئوخشىتىشنىڭ ئالاھىدىلىكى

بىرىنچى ، ئوخشىتىش تىلنىڭ جانلىق ، كونكرېت ، ئوبرازلىق ۋە تەسىرلىك بولۇشىغا زور دەرىجىدە ياردەم بېرىدۇ . مەسىلەن :

① بىلىم ئېلىش قىيىن ھەم جاپالىق ئىش .

② بىلىم ئېلىش يېڭىنە بىلەن قۇدۇق كولىغاندەك ھەم قىيىن ھەم جاپالىق ئىش .

يۇقىرىدىكى ئىككى جۈملىنىڭ ھەر ئىككىسىدە بىلىم ئېلىشنىڭ قىيىنلىقى سۆزلىنىدۇ . لېكىن ، ئىككىنچى جۈملە بىرىنچى جۈملىگە قارىغاندا ھەم كونكرېت ھەم جانلىق ھەم ئوبرازلىق بولۇپ ، كىشىدە روشەن تەسىرات پەيدا قىلالايدۇ .

ئىككىنچى ، ئوخشىتىشلار ئارقىلىق پېرسوناژ ۋە نەرسىلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىلىدۇ . مەسىلەن ، شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ «رابىيە ـ سەئىدىن» داستانىدا تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا ئارقىلىق سەنئەتنىڭ مەشۇقى رابىيەنى گۈلگە ، ئۇنىڭ كۈشەندىسى زالىم جابىرنى زاغ (شۇملۇق تىلەيدىغان قاغا) قا ئوخشىتىدۇ . بۇ ئارقىلىق رابىيەنىڭ ۋاپادار ، ساداقەتمەن خاراكتېرى ئېچىپ بېرىلىدۇ .

گۈل يۈزى ئۈستىگە قونای دېدى زاغ
تۇتۇپ گۈل يۈزىنى قاچتى ھەممە چاغ .

ئۇچىنچى ، ئوخشىتىش ئارقىلىق مۇرەككەپ داۋالىلارنى چۈشەندۈرگىلى ، ئابستراكت ئۇقۇملارنى كونكرېتلاشتۇرغىلى بولىدۇ . مەسىلەن ، ماۋ زېدۇڭ «ئۇچقۇندىن يانغىن چىقىدۇ» دېگەن ماقالىسىدە مۇنداق بىر ئوخشىتىش ئۇسۇلىنى قوللانغان :

«ئىنقىلاب دولقۇنى پات ئارىدا يېتىپ كېلىدۇ» دېگەن ئابستراكت ئوقۇمنى «ئۇ ـــ دېگىز ياقىسىدا تۇرۇپ يىراققا قارىغاندا دېگىزدىن موما ياغىچىنىڭ ئۇچى كۆرۈنگەن بىر كېمە ، ئۇ ـــ ئېگىز تاغنىڭ چوققىسىدا تۇرۇپ يىراققا قارىغاندا شەرقتىن نۇر چېچىپ ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈۋاتقان بىر قوياش ، ئۇ ـــ ئانىسىنىڭ قورسىقىدا قاتتىق تەۋرەۋاتقان ، پات ئارىدا دۇنياغا كېلىدىغان بىر بوۋاق .» دەپ كونكرېتلاشتۇرىدۇ . بۇ مىسالدا ئىنقىلاب دولقۇنىنىڭ پات ئارىدا يېتىپ كېلىدىغانلىقىدەك ۋەزىيەت ئارقا ـ ئارقىدىن كەلتۈرۈلگەن ئۇچ ئوخشىتىش (كېمە ، قۇياش ، بوۋاق) ئارقىلىق ئابستراكت بىر داۋلى ناھايىتى ئاددىي ، چۈشىنىشلىك ، ئوبرازلىق چۈشەندۈرۈلگەن .

ئوخشىتىش تار ۋە كەڭ دائىرىدىكى ئوخشىتىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ ، تار دائىرىدىكى ئوخشىتىش « دەك ، تەك ، گويا كى » دېگەنگە ئوخشاش سۆزەت ياسىغۇچى قوشۇمچىلار ئارقىلىق ياسىلىدۇ . كەڭ دائىرىدىكى ئوخشىتىشتا بولسا بىر نەرسە ئىككىنچى بىر نەرسىنىڭ ھالىتىگە سېلىشتۇرۇلۇپ تەسۋىرلىنىدۇ .

ئوخشىتىشلار ئۆزىنىڭ ياسىلىشى ۋە رولىغا قاراپ ، ئېنىق ئوخشىتىش ، يوشۇرۇن

ئوخشىتىش ۋە ۋەكىللىك ئوخشىتىشتىن ئىبارەت ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ .

ئېنىق ئوخشىتىش ــ روشەن ئوخشىتىش ئۇسۇلى بولۇپ ، بۇنىڭدا ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشىغۇچى بىرلىكتە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىق مۇناسىۋەت «خۇددى ، گويا ، دەك ، تەك ، غا ، قا ، ئوخشاش» دېگەندەك سۆزلەت ياسىغۇچى قوشۇمچىلار ئارقىلىق ياسىلىدۇ . مەسىلەن ، «ئۇ قارىغايدەك مەزمۇت تۇرماقتا» ، «ئۇنىڭ لەۋلىرى سەدەپتەك سۇزۇك ئىدى» قاتارلىقلار .

يوشۇرۇن ئوخشىتىش ــ ئېنىق ئوخشىتىشقا قارىغاندا يەنىمۇ بىرقەدەر چوڭقۇرلاشقان ئوخشىتىش بولۇپ ، بۇنىڭدا ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشىغۇچىنىڭ باغلىنىشى بىرقەدەر مەۋھۇمراق بولىدۇ . ئېنىق ئوخشىتىشتا ئوخشاشلىق ئاساس بولسا ، يوشۇرۇن ئوخشىتىشتا تەسەۋۋۇردىكى ماسلىشىش ئاساس بولىدۇ . مەسىلەن ، «ئىدىئالىزم خەلقنى زەھەرلەيدىغان ئەپيۇن» بۇ جۈملىدە ئىدىئالىزمنى يوشۇرۇن ئوخشىتىش ئۇسۇلى بىلەن ئەپيۇنغا ئوخشاتقان .

ۋەكىللىك ئوخشىتىش ــ بۇ خىلدىكى ئوخشىتىشتا ئوخشالغۇچى كۆرۈنمەي ، ئۇنىڭ ئورنىدا ئوخشىغۇچى كېلىدۇ . ئوخشىغۇچى ئارقىلىق ئوخشالغۇچى تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ ، مەسىلەن ، «بىر تامچە سۇ كەڭ دېڭىزغا قوشۇلغاندىلا ، ئاندىن مەڭگۈ قۇرىمايدۇ» دېگەن بۇ جۈملىنى ئالساق ، بۇنىڭدا شەخس بىر تامچە سۇغا ، كەڭ ئامما دېڭىزغا ئوخشىتىلغان .

ئوخشىتىشلاردىن پايدىلانغاندا تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىلارغا ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەك .

1) ئوخشىتىش توغرا بولۇشى ، ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشىغۇچى ئوتتۇرىسىدا ئىچكى مەنتىقىلىق باغلىنىش بولۇشى لازىم .

2) ئوخشىتىشتا گەرچە ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشىغۇچىنىڭ ئەسلى زاتى بىردەك بولۇش تەلەپ قىلىنمىسىمۇ ، لېكىن مەلۇم خۇسۇسىيەت ، بەلگە ياكى ئالاھىدىلىك جەھەتتە تەسەۋۋۇرغا سىغىدىغان يېقىنلىق بولۇش كېرەك . بۇ خۇددى سەكراتتىكى ئادەمنى تاغدىن ـ تاغقا سەكرەپ يۈرگەن جەرەنگە ئوخشاتقىلى بولمىغاندەك ئىش .

3) ئوخشىتىشلاردىن پايدىلانغاندا ، قوللانغان ئوخشىتىش ئىپادىلىمەكچى بولغان ئوي-پىكىرنىڭ ئېھتىياجىغا ماس كېلىدىغان بولۇشى لازىم .

4) ئوخشىتىشلار خەلقنىڭ مىللىي تىل ئادىتىگە ۋە پىسخىك ئالاھىدىلىكىگە ئۇيغۇن بولۇشى ، تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشقا پايدىلىق بولۇشى لازىم .

5) ئوخشىتىش يېڭى بولۇشى ، مەندار بولۇشى ۋە ئىجادىيلىققا ئىگە بولۇشى لازىم ، بۇ نۇقتىدا ئەنگلىيە يازغۇچىسى ئوسكار ۋايلىد : «چىرايلىق قىزلارنى بىرىنچى بولۇپ گۈلگە ئوخشاتقان كىشى دانا ، بۇ ئوخشىتىشنى ئىككىنچى بولۇپ ئىشلەتكەن كىشى چاكىنا ، ئۇچىنچى بولۇپ ئىشلەتكەن كىشى لەقۋا .» دېگەن . مانا بۇ باياناردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ئوخشىتىش شائىر ـ يازغۇچىدىن ئەتراپلىق بىلىم ۋە مول تەسەۋۋۇرنى تەلەپ قىلىدىغان مۇشكۈل بىر خىل ئىجادىي ئەمگەكتۇر .

2 . سىلىشتۇرۇش

بىر ـ بىرىگە زىت كېلىدىغان ئىككى شەيئىنى ياكى مەلۇم بىر شەيئىنىڭ ئىككى تەرىپىنى سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق شەيئى ـ ھادىسىنىڭ خاراكتېرى ، ئالاھىدىلىكىگە بولغان چۈشەنچىنى تېخىمۇ روشەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە سىلىشتۇرۇش دەپ ئاتىلىدۇ . مەسىلەن :

(262) بىلىكسىزكە تۆردە ئورۇن بولسە كۆر
بۇ تۆر ئەلكە ساندى بولدى تۆر
(يەشمىسى ــ بىلىمسىزگە تۆردە ئورۇن بولسا ، كۆر ،
بۇ تۆر پەگاھ بولدى ، پەگاھ بولدى تۆر .)

بۇ مىسالدا «بىلىمسىز» بىلەن «بىلىملىك» (دانا) سۆزى روشەن سىلىشتۇرما ھاسىل قىلىپ ، بىلىمسىزلەر تۆرگە چىقىۋالسا ، تۆر پەگاھ بولىدىغانلىقى ، داناغا پەگاھدىن ئورۇن تەگسە ، بۇ پەگاھ تۆردىنمۇ يۇقىرى بولىدىغانلىقىدەك ھېكمەتلىك پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلغان .

سىلىشتۇرۇش تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە :

بىرىنچى ، سىلىشتۇرۇشتا ، شەيئىلەرنىڭ ئۆزىدە ياكى شەيئىلەر بىلەن شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت بولغان زىددىيەت يارقىن سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق قۇراشتۇرۇلۇپ ئەكس ئەتتۇرۇلىدۇ ، مەسىلەن :

مۇھەببەت ــ نەپرەت ،
بىر تۇغقان ئەمەس .
لېكىن بۇلارنى ،
ئايرىماق تەس .
نەپرەت ھەم لەنەت ،
دۇشمەنگە خاستۇر .
دوستقا مۇھەببەت ،
ھەرقاچان خاستۇر
(ل مۇتەللىپ «مۇھەببەت ــ نەپرەت»)

ئىككىنچى ، سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى مۇئەللىپنىڭ نۇقتىلىق تەكىتلىمەكچى بولغان ئاساسىي شەيئىنىڭ بىر تەرىپىنى كىتابخانلارنىڭ ئاسان پەرقلەندۇرۇشىگە ياردەم بېرىدۇ .

ئۇچىنچى ، سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى ھەرقانداق ئەسەرلەردە ، جۇملىدىن جانلىق تىلىمىزدا ئەڭ كۆپ قوللىنىلىدىغان ۋاستىدۇر . مەسىلەن ، «ئىشلىگەننىڭ يۈزى يورۇق ، ئىشلىمىگەننىڭ يۈزى چورۇق» ، «كەمتەرلىك كىشىنى ئالغا باستۇرىدۇ ، مەغرۇرلۇق كىشىنى ئارقىدا قالدۇرىدۇ» قاتارلىقلار .

ئومۇمەن ، سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللانغاندا تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا دىققەت قىلىش كېرەك .

1) سىلىشتۇرۇلغان ئوبيېكت ماھىيەت جەھەتتىن چوقۇم بىر ــ بىرىگە قارىمۇقارشى بولۇشى كېرەك . بۇنىڭدا قارىمۇقارشى ئىككى خىل شەيئىنى سىلىشتۇرۇشقىمۇ ، ياكى بىر شەيئىنىڭ قارىمۇقارشى ئىككى تەرىپىنى سىلىشتۇرۇشقىمۇ بولىدۇ .

2) سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىش مەقسىتى ئېنىق بولۇشى كېرەك . شۇنداق قىلغاندىلا ، كىتابخانلارغا نېمىنىڭ توغرا ، نېمىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ، نېمىنىڭ گۈزەل ، نېمىنىڭ سەت ئىكەنلىكىنى ، نېمىنى مەدھىيىلەش ، نېمىگە قارشى تۇرۇش لازىملىقىنى ھېس قىلدۇرغىلى بولىدۇ .

3 . مۇبالىغە

ئوبيېكتىپ شەيئى ياكى ھادىسىلەرنى ئۆزىنىڭ ئەسلىي ھالىتىدىن ناھايىتى ئاشۇرۇپ ياكى كىچىكلىتىپ ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىسلىتىلىستىكىلىق ۋاستە مۇبالىغە دەپ ئاتىلىدۇ .

مۇبالىغە گەرچە ئەمەلىي پاكىتتىن ئايرىلغان بولسىمۇ ، لېكىن پاكىت بىلەن قويۇق ئىچكى باغلىنىشتا بولۇپ ، شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئىپادىلەپ بېرىشكە خىزمەت قىلىدۇ ، ئۇ كىتابخانلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قانىتلاندۇرۇپ ، ئەسەر ھەققىدە چوڭقۇر بەدىئىي تەسىرات پەيدا قىلىدۇ . مۇبالىغە ئاساسەن ئەدەبىي ئەسەرلەردە كۆپرەك قوللىنىلىدۇ . چۈنكى ، مۇبالىغىنىڭ تىلىنىڭ بەدىئىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشتا ۋە تىلىنى ئوبرازلىق تۇسكە ئىگە قىلىشتا رولى ناھايىتى چوڭ . مەسىلەن :

دەرد ـ ئەلەملەر كېلىدۇ ،
ئوغۇل بالانىڭ باشىغا .
سايدا تۇگمەن چۆرگىلەيدۇ ،
كۆزدىن ئاققان ياشىغا .

(«خەلق قوشاقلىرى» دىن)

باتۇر دەيدۇ : جۆيلۇمە ، مەن ئۇچۇن سەن گويا كى
ئايىغىمدا چۈنسەن ـــ چىرىلدىغان ھاشارات .
(ت . ئېلىيوف)

مۇبالىغىنى قوللانغاندا تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا دىققەت قىلىش كېرەك .

بىرىنچى ، مۇبالىغە رېئاللىقنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ شەيئىلەرنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاشۇرۇپ ياكى كىچىكلىتىپ كۆرسىتىدىغان بەدىئىي ۋاستە بولغاچقا ، ئۇنىڭ بەلگىلىك چېكى بولۇشى ، خالىغانچە قالايمىقان مۇبالىغە قىلىشتىن ساقلىنىش لازىم .

ئىككىنچى ، مۇبالىغە گەرچە ئوبيېكتىپ رېئاللىقنىڭ ئاشۇرۇلغان ياكى كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭدا مۇبالىغە ئوبيېكتى بىلەن مەزمۇن قاتلىمى ئوتتۇرىسىدا ئىشەنچلىك باغلىنىش بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ .

ئۇچىنچى ، مۇبالىغە ناھايىتى ئېنىق قاراتمىلىققا ئىگە بولۇشى لازىم .

تۆتىنچى ، مۇبالىغە ئۇسۇلىنى ھەر خىل ژانىرلىق ئەسەرلەردە ئېھتىياجغا قاراپ قوللىنىش كېرەك . ئۇ كۆپرەك ئەدەبىي ئەسەرلەرگە مۇۋاپىق . مۇھاكىمە ماقالىلىرى ، ئوبزور ، تەكشۈرۈش دوكلاتى ، خىزمەت خۇلاسىلىرى قاتارلىق ژانىرلاردا مۇبالىغە ئاساسەن قوللىنىلمايدۇ .

بەشىنچى ، مۇبالىغىنى قوللىنىش جەھەتتە ئېنىق كۆزقاراش ۋە توغرا پوزىتسىيە بولۇشى لازىم ، مۇبالىغە ئۇسۇلىغا ئەستايىدىل پوزىتسىيە تۇتۇلمىسا ، ئۇ كۆزدە تۇتقان مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ .

4 . جانلاندۇرۇش

بىرەر شەيئىنى ماھىيەت جەھەتتىن ئوخشىمايدىغان باشقا بىر شەيئى قىلىپ تەسۋىرلەش

جانلاندۇرۇش دېيىلىدۇ . جانلاندۇرۇشتا ئادەم ياكى باشقا جاندارلارغا خاس خۇسۇسىيەت ۋە ھەرىكەتلەر جانسىز نەرسىلەرگە ، جانسىز نەرسىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى جانلىق نەرسىلەرگە كۆچۈرۈلۈپ تەسۋىرلىنىدۇ . بۇ ئارقىلىق تىلنىڭ تەسىرچانلىقى ئاشۇرۇلۇپ ، ئاپتورنىڭ قاينىاق ھېسسىياتى ئىپادىلىنىدۇ ، مەۋھۇم ھادىسىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى كونكرېتلىشىدۇ ، كىتابخانلاردا روشەن ، جانلىق ۋە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قاناتلاندۇرىدۇ .

جانلاندۇرۇشنىڭ تۈرلىرى

جانلاندۇرۇش ــ ئادەملەشتۈرۈش ۋە نەرسىلەشتۈرۈش دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ .

1) ئادەملەشتۈرۈش ــ ئادەمدىن باشقا شەيئى ، ھادىسىلەرنى ئادەمگە خاس سۈپەت ، ھەرىكەت ، ئىدىيە ، ھېسسىياتقا ئىگە قىلىپ تەسۋىرلەش ئادەملەشتۈرۈش دېيىلىدۇ . ئادەملەشتۈرۈشتە جانسىز شەيئىلەرنى ئادەملەشتۈرۈش ، جانلىق شەيئىلەرنى ئادەملەشتۈرۈش ۋە ئابستراكت ئۇقۇم چۈشەنچىلەرنى ئادەملەشتۈرۈش قاتارلىق ئۇچ خىل ئەھۋال ئۇچرايدۇ . مەسىلەن :

(80) قالىق قاشى تۈگدى كۆزى ياش چاپار
چەچەك يازدى يۈز كۆركۈلەر قاتغاراق
(يەشمىسى ــ ئاسمان قاپقىنى تۈرۈپ ، كۆزدىن ياش تۆكتى ،
ئەنە ، چېچەكلەر يۈز ئېچىپ ، قاقاقلاپ كۈلدى)
(«قۇتادغۇ بىلىك» تىن)

«بىر شەپەرەڭ يەرگە چۈشۈپ كەتكەندە ، ئۇنى ئاغمىخان تۇتۇۋاپتۇ ، شەپەرەڭ جېنىنى تىلەپتۇ . ئاغمىخان ‹مەن ئەزەلدىن قۇشلارغا ئۆچ ، سېنى قويۇپ بەرمەيمەن › دەپتۇ . شەپەرەڭ ‹مەن قۇش ئەمەس ، چاشقان › ، دېگەندىن كېيىن ئاغمىخان ئۇنى قويۇپ بېرىپتۇ . كېيىن شەپەرەڭ يەنە يەرگە چۈشۈپ كېتىپتۇ ، بۇ ۋاقىتتا ئۇنى باشقا بىر ئاغمىخان تۇتۇۋاپتۇ . شەپەرەڭ مېنى يېمە ، دەپ يېلىنىپتۇ . ئاغمىخان ‹مەن چاشقانلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆچ › دېگەندە ، شەپەرەڭ : ‹مەن چاشقان ئەمەس ، شەپەرەڭ › دەپتۇ . ئاغمىخان ئۇنى قويۇپ بېرىپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، شەپەرەڭ ئىككى قېتىم ئىسمىنى ئۆزگەرتىپ جېنىنى قۇتقۇزۇپ قاپتۇ . »
(«ئىزوپ مەسەللىرى» دىن)

2) نەرسىلەشتۈرۈش ــ ئادەم ۋە باشقا جانلىق ـ جانسىز شەيئىلەرنى ئادەمدىن باشقا جانلىق ـ جانسىز شەيئى قىلىپ تەسۋىرلەش نەرسىلەشتۈرۈش دېيىلىدۇ .

«ئاق چۈمۈلە بىز چوڭ ئەل دەيمىز سېنىڭ يۆلىنىپ ،
قارا چۈمۈلە لىكشىتالامدۇ دەرەخنى زورۇقۇپ»

(943) ئاقا كەلسۇ ئارزۇ قۇرۇماز بولۇپ ،
قارۇغ تۇتسۇ دەۋلەت قارىماز بولۇپ .

(يەشمىسى ــ ئېقىپ كەلسۇن ئارزۇ قۇرىماس بولۇپ ،
تۇرسۇن ئىشكتە دۆلەت قېرىماس بولۇپ .)
(«قۇتادغۇ بىلىك» تىن)

بۇلاردىن 1 ـ مىسالدا ئادەملەرنى نەرسىلەشتۈرگەن ، 2 ـ مىسالدا «ئارزۇ» دېگەن ئابستراكت ئۇقۇمنى سۈنىك ھەرىكەت ھالىتىگە كۆچۈرۈپ نەرسىلەشتۈرگەن .

5 . سىمۋول

مەلۇم شەيئى ياكى مەلۇم بىر ھادىسىنى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىككىنچى بىر شەيئى ياكى ھادىسە ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈش ئۇسۇلى سىمۋول دېيىلىدۇ . ئۇ كونكرېت شەيئى ـ ھادىسىنىك خۇسۇسىيەتلىرى ياكى نامىلرى ئارقىلىق ، ئابستراكت ئۇقۇم ، چۈشەنچە ۋە پىكىر ، ھېسسىياتنى كونكرېت ، ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئۇسۇلىدۇر . سىمۋول ئاساسى بىلەن سىمۋوللۇق مەنىدىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ . ئابستراكت ئۇقۇم ، چۈشەنچە ئورنىغا قويۇلغان كونكرېت شەيئى نامى سىمۋول ئاساسى دەپ ئاتىلىدۇ . سىمۋول ئاساسىدىن پايدىلىنىپ چۈشەندۈرۈلگەن پىكىر ـ ھېسسىيات سىمۋوللۇق مەنە دەپ ئاتىلىدۇ . مەسىلەن :

(367) كىمىك ياشى ئالتمىش تۆكەتسە ساقىش .
تاتىغ باردى ئاندىن يايى بولدى قىش .
(يەشمىسى ــ ئەگەر تولسا ئاتمىشقا ئادەم يېشى
كېتىپ زەۋق ، ئۇنىك يازى بولۇر قىشى)

بۇ مىسالدا ياز ــ ياشلىققا ، يىگىتلىككە ، قىش ــ قېرىلىققا ، تاتلىق (تاتىغ) ــ تۇرمۇش لەززىتىگە سىمۋول قىلىنغان بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى «ياز» ۋە «قىش» سىمۋول ئاساسى ، «ياشلىق» ۋە «قېرىلىق» سىمۋوللۇق مەنە ھېسابلىنىدۇ . سىمۋولدا سىمۋول ئاساسى بىلەن سىمۋوللۇق مەنە ئارىسىدا گەرچە ئوخشاشلىق بولمىسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىك ئارىسىدا تەسەۋۋۇر جەھەتتىكى ئىچكى باغلىنىش بولىدۇ ۋە شۇنداق بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ . سىمۋول ئۇسۇلى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ، جۇملىدىن خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتىدا تارىختىن بۇيان ئۇنۇملۇك قوللىنىلىپ كېلىۋاتقان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىك بىرى .

سىمۋولنىك ئالاھىدىلىكى

بىرىنچى ، سىمۋول كونكرېت شەيئى ئارقىلىق مەلۇم بىر ئابستراكت چۈشەنچە ياكى ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەيدىغانلىقى ئۈچۈن ، دېمەكچى بولغان ئوي ـ پىكىر ، مەقسەتـ نىك كىتابخانلار ئۈچۈن چۈشىنىشلىك ، جانلىق ، ئوبرازلىق بولۇشىغا يارىدەم بېرىدۇ . مەسىلەن ، «كەپتەر تىنچلىقنىك سىمۋولى» ، «قىزىلگۈل سۆيگەن يارنىك ، ۋىسالنىك ، گۈزەللىكنىك سىمۋولى» ، «يىلان دۈشمەنلىك ، زەھەرخەندىلىك ، ياۋۇزلۇقنىك سىمۋولى» ۋە باشقىلار . بۇنىڭدىكى «تىنچلىق» ، «ۋىسال ـ گۈزەللىك» ، «دۈشمەنلىك» ئابستراكت ئۇقۇم ؛ «كەپتەر» ، «قىزىلگۈل» ، «يىلان» كونكرېت ئۇقۇم بولىدۇ .

ئىككىنچى ، سىمۋوللارنىك كۆپچىلىكى مىللىي خاسلىققا ئىگە بولۇپ ، شۇ مىللەت خەلقنىك تۇرمۇش ئادىتى ، پىسخىك ئالاھىدىلىكى ، جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكى ، تىل ئادىتى ۋە گۈزەللىك قارىشى قاتارلىقلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ . مەسىلەن ، ئەجدىھا خەنزۇ

ۋە باشقا بىر قىسىم خەلقلەردە باتۇرلۇققا ۋە بەخت ـ سائادەتكە سىمۋول قىلىنسا ، يەنە بەزى خەلقلەردە ۋەھشىيلىككە ، ياۋۇزلۇققا سىمۋول قىلىنىدۇ .

ئۇچىنچى ، ھەرقانداق شەيئى قارىمۇقارشىلىقنىڭ بىرلىكىدىن تەركىب تاپقاچقا ، بەزى سىمۋوللار ھەم ئىجابىي ھەم سەلبىي تۇستە ئىككى ياقلىمىلىق مەنىگە بولىدۇ . مەسىلەن ، ئېشەك ھەم دۆتلۇكنىڭ ھەم ئىشچانلىقنىڭ ، ئىت ھەم بەتقىلىقلىق ، ھاياسىزلىقنىڭ ھەم ۋاپادارلىقنىڭ ، بۆرە ھەم ياۋۇزلۇقنىڭ ، ئاچ كۆزلۇكنىڭ ھەم باتۇرلۇقنىڭ سىمۋولى بولىدۇ ۋە باشقىلار .

تۆتىنچى ، سىمۋول ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدىيىۋى مەزمۇننى كۆچلۈك تەسىرچانلىققا ، قايىلچانلىققا ئىگە قىلىدۇ ، سىمۋوللاشتۇرۇلغان شەيئىلەرنىڭ تىپىك خۇسۇسىيىتىنى كىتابخانلار ئالدىدا روشەن گەۋدىلەندۇرۇپ بېرىدۇ .

بەشىنچى ، سىمۋوللاشتۇرۇش ئۇسۇلىدا ئەسلىي شەيئى بىۋاستە كۆرۈنمەيدۇ ، ئۇنى كىتابخانلار ئويلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش ئارقىلىق ھېس قىلالايدۇ .

ئالتىنچى ، ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىنىڭ سىمۋوللۇق تۇسى ناھايىتى قويۇق بولۇپ ، ئادەتتە بىر قوشاقنىڭ ئالدىنقى ئىككى مىسراسى سىمۋوللۇق ئاساس سۈپىتىدە شەيئى ـ ھادىسىلەرنىڭ ھالىتى ياكى ھەرىكىتىدىن ئىبارەت بولۇپ ، كېيىنكى 3 ـ ، 4 ـ مىسرا ئۇنىڭغا ماس سىمۋوللۇق مەنە سۈپىتىدە ئىپادىلىنىدۇ .

مەسىلەن :

ھاۋانى تۇمان باستى ،
ئاينى كۆرگىلى بولماس .
كۆڭلۈمگە گۇمان چۈشتى ،
يارنى سۆيگىلى بولماس .

قىيان كەلدى شارقىراپ ،
كوچىلارنى ياقىلاپ .
جاننى ئالدى بەگ ـ بوجاق ،
سېلىق بەر دەپ ۋارقىراپ .

يەتتىنچى ، سىمۋولنىڭ قوللىنىش ئۇسۇللىرى ئوخشاش بولمايدۇ . بەزى ئەسەرلەر باشتىن ـ ئاخىر سىمۋوللۇق ئىپادىلەش ئۇسۇلى بويىچە يېزىلىشتىن سىرت ، ماۋزۇسىمۇ سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە بولىدۇ . مەسىلەن ، ھىرقىتىنىڭ «گۈل ۋە نەۋرۇز» ، گوركىينىڭ «بورانقۇش قوشقى» ، لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «ئۇنىڭ كەلگۈسى زور ھەم پارلاق» قاتارلىق ئەسەرلىرى سىمۋوللۇق ئىپادىلەش ئۇسۇلى بويىچە يېزىلغان ۋە ماۋزۇسىمۇ سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە بولغان ئەسەرلەردۇر .

سىمۋولدا سىمۋول قىلىنغان شەيئىنىڭ ئالاھىدىلىكى ياكى بەلگىسى ئەسلىي شەيئىنىڭ ئالاھىدىلىكى ياكى بەلگىسىگە ماس كېلىشى كېرەك . شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيىتى ياكى ئۇنىڭ ئىچكى ـ تاشقى ئالاھىدىلىكىگە ئۇيغۇنلاشمىغان نەرسىلەرنى سىمۋول ئورنىدا قوللىنىشقا ۋە ئىشلىتىشكە بولمايدۇ .

6 . ئېۋفېمىزم (سىلىقلاشتۇرۇش)

ئېۋفېمىزم (ivpimizim) لاتىنچە سۆز بولۇپ ، ئۇيغۇرچە «سىلىقلاشتۇرۇش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

پىكىرنى توغرىدىن - توغرا ئېيتىشقا بولمايدىغان ياكى بېۋاستە ئېيتىش بىئەپ ، قۇلايسىز بولغان ئەھۋالدا ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقىچە بىر خىل سىلىق ، نەپىسرەك سۆزنى قوللىنىش ئارقىلىق دېمەكچى بولغان مەقسەتنى ئىپادىلەش ئىستىلىستىكىدا ئېۋفېمىزم دەپ ئاتىلىدۇ . مەسىلەن ، ئۇرۇق - تۇغقان ، دوست - بۇرادەرلەردىن بىرى ئۆلۈپ كەتسە ئۇنى بېۋاستە ھالدا «×× ئۆلدى» دەپ خەۋەر قىلىش ھۆرمەتسىزلىك ، بىئەدەپلىك ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ، ئۇنىڭغا مەنداش بولغان «ۋاپات بولدى» ، «ئالەمدىن ئۆتتى» ، «تۇگەپ كەتتى» ، «قازا تاپتى» ، «قۇربان بولدى» دېگەنگە ئوخشاش سىلىقلاشتۇرۇش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىدۇ . ئېۋفېمىزم جانلىق تىلدا ناھايىتى كۆپ قوللىنىلىدۇ . مەسىلەن ، «تۇغماق» سۆزى ئورنىغا «يەڭگىمەك» ، «بوشانماق» ، «كۆزى يورۇماق» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەيمىز .

ئېۋفېمىزم تىلدىن پايدىلىنىش ماھارىتىنى يېتىلدۈرىدىغان ۋاستە بولۇپ ، «سۆزى گۈزەل بولۇش» نى ئىشقا ئاشۇرۇشتا بۇ ئۇسۇلنىڭ رولى ئىنتايىن چوڭ . شۇڭا ، ئەدەبىي ئەسەرلەردە بۇ ئۇسۇل ناھايىتى كەڭ قوللىنىلىدۇ . مەسىلەن :

(1883 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كۈندۈز سائەت چارەك كەم ئۆچتە زامانىمىزنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرى پىكىر قىلىشتىن توختىدى . ئۇنى ئۆيدە بارى - يوقى ئىككى مىنۇتلا يالغۇز قالدۇرغانىدۇق ، قايتىپ كىرىپ قارىساق ، ئۇ ساپادا تىنچقىنا ئۇيقۇغا كېتىپتۇ . . . لېكىن ، ئەمدى ئۇ مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەنىدى . »

(ف . ئېنگېلىس : «ماركسنىڭ قەبرىسى ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» تىن)

7 . رېتورىك خىتاب

نۇتۇق ياكى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئاپتور ئۆزىنىڭ كۆچلۈك ھاياجىنىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئوبيېكتقا قىلغان خىتابى ياكى مايىللىقىنى تېخىمۇ تەكىتلەش - كۆچەيتىش مەقسىتىدە ئۆز-ئۆزىگە قىلغان خىتابى رېتورىك خىتاب دېيىلىدۇ .

رېتورىك خىتاب ئاپتورنىڭ ئۆزى مۇئەييەنلەشتۇرگەن ياكى ئىنكار قىلغان پىكىرگە نىسبەتەن ھاياجانلىق خىتابى سۆپىتىدە نۇتۇق ۋە ئەسەرلەرنىڭ لىرىكىلىقىنى ئاشۇرىدۇ ، كىتابخانلارنىڭ قەلبىنى ھاياجانلاندۇرىدۇ . مەسىلەن :

ئەي شوخ مارت شامىلى ، توختا !
لىجىڭ !
ئەركىلەپ يېنىمدىن يەلپۈپ ئۆت !
بۇيرۇقىمنى ئاڭلا !
دۇنياغا :
ياۋروپا
ئامېرىكا
خوتۇن - قىزلىرىغا
ئاپىرىپ تۇت !

چېلىشسۇن ئۇلار ،
فاشىزمغا ئېچىپ ئەجەللىك ئوت !
مارت شامىلى
ئازاد خوتۇن - قىزلار شەۋكىتىنى
ئۆچمەس تارىخ ۋاراقلىرىغا پۈت !

(ل مۇتەللىپ : «جۇڭگو قىزى رەيھانىنىڭ مارت شامىلىغا خىتابى» دىن)

رېتورىك خىتاب ئۇسۇلى ئادەمگە خىتاب ۋە نەرسىگە خىتاب دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ .
1) ئادەمگە خىتابتا ئاپتور كىتابخانلار بىلەن ئەمەس ، ئۆز ئەسىرىدىكى پېرسوناژ بىلەن سۆزلىشىدۇ ياكى پېرسوناژلار ئارا بىر - بىرىگە خىتاب قىلىدۇ . مەسىلەن ، «رەھمەتلىك ئاپا ، شۇم پېشانە قىزىڭنى نېمىشقىمۇ تۇغقان بولغىيتىڭ ! قىزىم مۇشۇنداق قاراڭغۇ كۈنلەرگە قالار دەپ ئويلىمىغان بولغىيتىڭ ! ئويلىغان بولساڭ ، نۇرۇم بىلەن ئىككىمىزنىڭ بەختىنى چوڭ توي قىلىمەن ، دەپ توختىتىپ قويمىغان بولاتتىڭ ! خەير ! ئاپا ، قورۇنما ! يەرلىكىڭدە تىنچ يات ! . . . »

(زۇنۇن قادىرى : «غۇنچەم» دراممىسىدىن)

2) نەرسىگە خىتابتا ، ئاپتور ئۆز ئەسىرىدە بايان قىلىنىۋاتقان نەرسىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا بايان قىلىدۇ . مەسىلەن ، «ھە ، بورانلىق يامغۇر ، شىددىتىڭنى تېز كۆرسەت ! ھە قېنى گۈلدۈرماما ، جاھاننى زىلزىلىگە سېلىپ تېز گۈلدۈرلە» . . .

8 . رېتورىك سوراق

ئاپتور مەلۇم بىر نۇقتىنى تەكىتلەش يۈزىسىدىن ئەسلى دېمەكچى بولغان پىكىرنى دېيىشتىن بۇرۇن ئالدى بىلەن ئوتتۇرىغا سوئال قويۇپ ، كىتابخانلارنى ئويغا سېلىش ۋە ئۇلارنىڭ دىققىتىنى قوزغاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ئۇسۇل رېتورىك سوراق دەپ ئاتىلىدۇ .

رېتورىك سوراق ئۇسۇلى سوئال قويۇش ، قايتۇرما سوراق ، سوئال ۋە قايتۇرما سوراق دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ .

1) سوئال قويۇش

ئاپتور بىرەر مەسىلىنى بايان قىلغاندا ، كىتابخان ياكى تىڭشىغۇچىنىڭ شۇ مەسىلىنى خاتا ياكى مۇجمەل چۈشىنىپ قېلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئۆزى سوئال قويۇپ ، سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بېرىش ئارقىلىق كىتابخاننى قانائەتلەندۈرۈش ئۇسۇلى سوئال قويۇش دەپ ئاتىلىدۇ . مەسىلەن :

بۇ مۇنار تۆرەلگەن زادى نېمىدىن ؟
ئابدۇخالىقنىڭ يۈرەك قېنىدىن .

(ت ئېلىيوف : «شائىر يۈرتىدا شائىرنى ئەسلەپ»)

2) قايتۇرما سوراق

قايتۇرما سوراق ئۇسۇلىدا بىرىنچى ئۇسۇلنىڭ تەتۇرىچە ، جاۋاب تەلەپ قىلىنمايدۇ . سوئالنىڭ ئۆزىدىن جاۋاب چىقىپ تۇرىدۇ . مەسىلەن : «ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلەر كىم» دېگەن ئەسەردە مۇنداق قايتۇرما سوراق ئۇسۇلى قوللىنىلغان ؛ «دوستلار ، سىلەر بۇ قەھرىمانلىقلارنى ئاڭلىغاندا قانداق تەسىرات ئالدىڭلار ؟ سىلەر جەڭچىلىرىمىزنى سۆيۈملۈك ئەمەس دەپ ئېيتالامسىلەر ؟ سىلەر ۋەتىنىمىزدە پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدىغان ئەنە شۇنداق قەھرىمانلار يوق دەپ ئېيتالامسىلەر ؟ » يۇقىرىقى مىسالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۈچ سوراققا ئاپتور تەرىپىدىن جاۋاب بېرىلگەن ئەمەس ، سوئالنىڭ ئۆزىدىن جاۋاب چىقىپ تۇرىدۇ ، بۇ جاۋاب كىتابخانلارنىڭ ئۆزىگە قالدۇرۇلغان .

3) سوئال ۋە قايتۇرما سوراق

بۇ خىل ئۇسۇلدا سوئال قويۇش ئۇسۇلى بىلەن قايتۇرما سوراق ئۇسۇلىنى بىرىكتۈرۈپ قوللىنىپ ، سوئال قويۇش ئۇسۇلىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەرگە قايتۇرما سوراق ئارقىلىق جاۋاب بېرىلىدۇ . مەسىلەن :

« . . . ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتىمنى بايان قىلىش ئۈچۈن يازغان مىسرالار نېمىشقا ئەمدى ئۆز كۈچىنى كۆرسىتەلمىدى ؟ مەن ئۇلۇغ كۈچ دەپ قارىغان مۇھەببەت شۇنچىلىك ئاجىز نەرسىمىدى ؟ ئۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆز بىلەنلا ، ئالىقانداق ئالاقە بىلەنلا ئىختىيارىڭدىن ئاجراپ چىقىدىغان ئېتىبارسىز نەرسىمۇ ؟ ئۇنداق بولسا ، ئۇنىڭغا نېمىشقا شۇنچە جىق ۋاقتىم بىلەن يۈرەك قېنىمنى سەرپ قىلدىم ؟ . . . »

(زوردۇن سابىرنىڭ «ئىزدىنىش» رومانىدىن)

ئومۇمەن رېتورىك سوراق ئۇسۇلى ھەممە ئەسەرلەردە قوللىنىلىدۇ . ئەمما بۇ ئۇسۇلنى قوللانغاندا تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا دىققەت قىلىش كېرەك :

بىرىنچى ، بەزى زۆرۈر نۇقتىنى تەكىتلەش ئېھتىياجى تۇغۇلغاندىلا ، ئاندىن بۇ ئۇسۇلغا مۇراجىئەت قىلىش لازىم .

ئىككىنچى ، رېتورىك سوراق قاراتمىلىققا ، قوزغىتىش ۋە ھاياجانلىنىش خاراكتېرىگە ئىگە بولۇشى لازىم .

ئۈچىنچى ، رېتورىك سوراقنىڭ قايسى تۈرى بولۇشتىن قەتئىينەزەر سوئال ئېنىقلىققا ۋە مەنتىقىلىققا ئىگە بولۇش كېرەك . ئۇنداق قىلىنماي ھە دېسىلا قالايمىقان ، مەقسەتسىز ۋە تەمسىز سوئال قويۇلسا نۇتۇقنى تولىمۇ لاۋزىلاشتۇرۇپ قويىدۇ .

9 ـ تەكرارلاش

پىكىر ھېسسىياتنى ياكى شەيئى ، ھادىسىنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىنى تەكىتلەپ ، گەۋدىلەندۈرۈپ ئىپادىلەش ئۈچۈن ، مەلۇم بىر سۆز ، سۆز بىرىكمىسى ھەتتا جۈملىنى تەكرار ئىشلىتىش ئىستىلىستىكىدا تەكرارلاش دەپ ئاتىلىدۇ . بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن مەلۇم بىر نۇقتا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپلا قالماي ، نۇتۇقنىڭ مۇزىكىدارلىقىمۇ مۇناسىپ دەرىجىدە ئاشۇرۇلىدۇ .

تەكرارلاش سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ تەكرارلىنىش تەرتىپىگە قاراپ تۆۋەندىكىدەك ئۈچ ئاساسىي تۈرگە ئايرىلىدۇ :

1 . باش تەكرار (ئانافورا)

ئوخشاش بىر سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسىنى بىرنەچچە سۆز بىرىكمىسى ياكى جۈملىنىڭ بېشىدا تەكرارلاش باش تەكرار ياكى ئانافورا دەپ ئاتىلىدۇ . مەسىلەن ،

قارا دەيدۇ ، قارا دەيدۇ ،
قارا مەندە يوق .
قارامۇقنىڭ قاسىرىقىدەك ،
گۈناھ مەندە يوق .
(خەلق قوشىقى)

2 . ئاياغ تەكرار (ئېپىفورا)

ئوخشاش بىر سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسىنىڭ جۈملە ئاخىرىدا تەكرارلىنىشى ئاياغ تەكرار ياكى ئېپىفورا دېيىلىدۇ . مەسىلەن :

(254) بۆگۈ بەگ كىم ئەرسە بىلىككە ياقىن
بىلىكلىگ كىشىگ قىلمىش ئۆزكە ياقىن
(يەشمىسى ــ كىم دانا خان بولسا ، بىلىمگە يېقىن ،
قىلار ئۇ ، بىلىملىكنى ئۆزگە يېقىن .

(«قۇتادغۇ بىلىك» تىن)

بۇ مىسالدا «يېقىن» سۆزى ئاياغ تەكرار بولۇپ كەلگەن .

3 . باش ـ ئاياغ تەكرار (سىمپلوكا)

باش تەكرار ۋە ئاياغ تەكرارنىڭ جۈملە ياكى مىسرالاردا ئارىلىشىپ قوللىنىلىشى باش ـ ئاياغ تەكرار دېيىلىدۇ .

(2034) ئەل ئارتار تۆرۈ بىرلە ئەلتور ئاڑون
ئەل ئەكسۈر كۈچ بىرلە بۈزلۈر ئاڑون
(يەشمىسى ــ ئەل قانۇن بىلەن روناق تاپىدۇ ، تۈزۈلىدۇ دۇنيا ،
ئەل زۇلۇم بىلەن خارابلىشىدۇ ، بۇزۇلىدۇ دۇنيا)

(«قۇتادغۇ بىلىك» تىن)

بۇ مىسالدا «ئەل» ۋە «دۇنيا» سۆزلىرى باش ـ ئاياغ تەكرار بولۇپ كەلگەن .

ئومۇمەن ، تەكرارلاش ئۇسۇلى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ، بولۇپمۇ شېئىرىيەتتە خېلى كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە بولۇپ ، ئۇ ئاپتورنىڭ ئۆز ھېسسىياتىنى ئىپادىلىشىگە ، ئوي ـ پىكىرنىڭ تەسىرىنى كۈچەيتىشكە ، ئەسەر تىلىنى ئاھاڭدارلىققا ئىگە قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ .

10 . مېتافورا

مېتافورا گرېكچه «Metaphora» دېگەن سۆزدىن ئېلىنغان بولۇپ ، ئۇيغۇرچه مەنىسى كۆچمه مەنىدىكى سۆز دېمەكتۇر .

بىرەر نەرسىنى ئىككىنچى بىر نەرسىگه ئوخشىتىپ ئېيتىش ، يەنى بىرەر نەرسىنىڭ سۈپىتى ياكى خۇسۇسىيىتىنى مەلۇم جەھەتتىن ئۇنىڭغا ئوخشايدىغان باشقا بىر نەرسىنىڭ سۈپىتى ياكى خۇسۇسىيىتى ئارقىلىق ئىپادىلەش مېتافورا دېيىلىدۇ . مېتافورا ئىككى نەرسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىققا ئاساسلىنىپ تۇرۇپ ، كۆچمه مەنىده ئىشلىتىلگەن سۆزدۇر . بۇ خىل ئۇسۇل كۆپىنچه ئەدەبىي ئەسەرلەردە ، بولۇپمۇ شېئىرىي نۇتۇقتا ئىنتايىن كۆپ قوللىنىلىدۇ . ئۇ بىزگه شەيئىلەرنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك خاراكتېرىنى چۇشىنىۋېلىشقا ياردەم بېرىدۇ .

مەسىلەن : «ئۆتكۈر پىچاق» دېگەن سۆز بىرىكمىسىدىكى «ئۆتكۈر» سۆزى كۆچمه مەنىده «ئەقلى ئۆتكۈر» ، «كاللىسى ئۆتكۈر» ، «كۆزى ئۆتكۈر» ، «تىلى ئۆتكۈر» دېگەندەك كۆپ خىل شەكىللەردە قوللىنىلىدۇ . «قارا سىياھ» ، «قارا نىيەت» ، «قاراكۆڭۈل» ، «قارا ئىشچى» ، «قارا ساۋات» ، «قارا قورساق» ، «قارا نوپۇس» ، «قارا ماتېرىيال» ، «قارا يېپ» قاتارلىق سۆز بىرىكمىسىدىكى «قارا» سۆزى پەقەت بىرىنچى سۆز بىرىكمىسىده ئۆز مەنىسىده كەلگەن بولسا ، قالغانلىرىدا كۆچمه مەنىده كەلگەن . دېمەك ، مېتافورا رولىنى ئويىنىغان سۆزلەرنىڭ كونكرېت مەنىسىنى شۇ جۈملىده ئۆتىگەن ۋەزىپىسىگه قاراپ ئېنىق بىلگىلى بولىدۇ . مەسىلەن : «بىزنىڭ قولىمىز ئۇزاردى» دېگەن جۈملىدىكى «ئۇزاردى» سۆزى مېتافورا بولۇپ ، ئۇ «تۇرمۇشىمىز ياخشىلاندى ، ھەممە نەرسىمىز تەل بولدى» دېگەن كۆچمه مەنىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ . سىمۋولمۇ ئاساسەن مېتافورىلاش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىدۇ .

بىز يۇقىرىدا پەقەت ئۇيغۇر تىلىدا بىرقەدەر كەڭ ئومۇملاشقان ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەردە كۆپ قوللىنىلىدىغان بىر قىسىم ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىلا تونۇشتۇردۇق . ئۇنىڭدىن باشقا يەنه تىلىمىزدا يانداشتۇرۇش ، دېئالوگ ، مېتانومىيه (ئوخشاشسىز كوچۇم) ، داۋتمەلاش (ئىرونىيه) ، نەقىل ، تەنه ، ئۇيقاش (ئاللىتېراتسىيه) ، ئەكس (ئايلانما) قاتارلىق كۆپلىگەن ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر بولۇپ ، ئۇلارنى مەخسۇس تونۇشتۇرمىدۇق .

ئومۇمەن تىلىمىزدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئۇيغۇر تىلىنىڭ پاساھەتلىك تىل ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدىغان كۆزنەك بولۇپ ، ئۇ تىلنىڭ بەدىئىي ئۇنۇمدارلىقىنى ئاشۇرىدۇ ، يازغۇچى ـ شائىرلارنىڭ بەدىئىي ماھارىتىنى ئۆستۇرۇپ ، شەيئى ، ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى ئەتراپلىق چۇشىنىشىگه ياردەم بېرىدۇ .

ئەكرارلاش سوئاللىرى

1 . ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە دېگەن نېمه ؟ ئۇنى ئۆگىنىشنىڭ ئەھمىيىتى قەيەردە ؟
2 . ئوخشىتىش دېگەن نېمه ؟ ئۇ قانچه تۈرگه بۆلۈنىدۇ ؟
3 . مۇبالىغه ئۇسۇلىدىن پايدىلانغاندا نېمىلەرگه دىققەت قىلىش كېرەك ؟
4 . جانلاندۇرۇش دېگەن نېمه ؟ ئۇ قانچه تۈرگه بۆلۈنىدۇ ؟ قايسىلار ؟
5 . سىمۋول دېگەن نېمه ؟ سىمۋول بىلەن ئوخشىتىشنىڭ ئاساسىي پەرقى قەيەردە ؟

6 . سىمۇول قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولىدۇ ؟

7 . رېتورىك خىتاب بىلەن رېتورىك سوراقنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى ۋە پەرقى نېمىلەردىن ئىبارەت ؟

8 . تەكرارلاشتىن ئىبارەت بۇ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ ؟ مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار .

9 . «قىزىل ئادەم» ، «قىزىل گەپ» ، «قىزىل مەيدان» ، «قىزىل چىراغ» ، «قىزىل قوشۇن» ، «قىزىل كۆز» قاتارلىق سۆز بىرىكمىلىرى ئىستىلىستىك ۋاستىلەرنىڭ قايسى تۈرىگە مەنسۇپ ؟ بۇ سۆز بىرىكمىلىرى قانداق كۆچمە مەنىلەرنى ئىپادىلىگەن ؟

10 . بۇ باسقۇچتىكى ئاساسىي بىلىمنى ئۆگىنىش ئارقىلىق قانداق تەسىراتلارغا ئىگە بولدۇڭلار ؟ كونكرېت مىسال ئارقىلىق سۆزلەپ بېرىڭلار .

26 . ھەقىقىي قەلەم[1]

ـ زۇ تاۋغىن ئەپەندىنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا سۆزلەنگەن سۆز

گومورو

تاۋغىن ئەپەندى ، سىز بىز جۇڭگو خەلقىنىڭ ياخشى ئوغلانى ، بىز جۇڭگو ياشلىرىنىڭ ياخشى ئاكىسى ، جۇڭگو يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ بىر ياخشى ئىنژېنېرى . سىز ھاياتىڭىزنى خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ، ياشلارغا رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن ، مەدەنىيەت بەرپا قىلىش ئۈچۈن ، بولۇپمۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن بۇيان فاشىستلارغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن مەردۇ مەردانىلىك بىلەن ، ئىنتايىن قىز-غىنلىق بىلەن ئاخىرقى بىر تامچە قېنىڭىز قالغۇچە بېغىشلىدىڭىز . نۆۋەتتە ، بىز ھەممىمىز-نىڭ سىزگە تازا ئېھتىياجىمىز چۈشۈۋاتقان ۋاقىتتا سىز ئارىمىزدىن كەتتىڭىز ، بۇ بىز ئۈچۈن نەقەدەر زور يوقىتىش ـ ھە ! بۇ تولدۇرغىلى بولمايدىغان يوقىتىش ! (يىغا ئاۋازى ۋە ئالقىشلار)

تاۋغىن ئەپەندى ، سىزنىڭ ھېچقانداق ئەپسۇسلىنىدىغان يېرىڭىز بولمىسا كېرەك . سىز ئۆزىڭىزنى مەردۇ مەردانىلىك بىلەن خەلققە بېغىشلىدىڭىزغۇ ، ئۆزىڭىز ناھايىتى سەلتەنەت-لىك ، مۇكەممەل بىر بەدئىي بۇيۇمغا ئايلىنىپ قالدىڭىز ، بۇنىڭغا ئۆزىڭىز ھېچ ئەپسۇسلانمى-سىڭىز كېرەك ، ئەتمالىم ؟ (ئالقىشلار) ، ناۋادا ئەپسۇسلىنارلىق يېرىڭىز بار دېيىلسە ، ئۇ چوقۇم كۆز ئالدىمىزدىكى فاشىستلارغا قارشى ئۇرۇش غەلىبىگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقان مەزگىلدە جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىققا ئېرىشكەنلىكىنى ، جۇڭگو ياشلىرىنىڭ ئەركىن-ئازا-دە ، ئىختىيارىي ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرەلمەي ، ئەكسىچە سەكراڭ-تىكى ۋاقتىڭىزدا ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكنىڭ قولدىن كەتكەنلىك خەۋىرى ۋە خۇنەننىڭ قولدىن كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ قالغىنىڭىز بولسا كېرەك . (ئالقىشلار) مانا بۇ سىزنىڭ كۆز چاناقلىرىڭىزنى ئىسسىق ياشقا تولدۇرۇپ ، كۆزلىرىڭىزنى يۇمدۇرمىغان بولسا كېرەك ! بۇنىڭغا بىز ، سىزنىڭ دوستلىرىڭىز بولغان بىز ئىنتايىن ھەسرەتلىنىمىز ! بىزنىڭ تىرىشچاڭ-لىقىمىز يېتەرلىك بولمىغاچقا ، غەلىبە كۈننىنى بالدۇرراق قولغا كەلتۈرەلمىدۇق ، پۈتۈن دۇنيا غەلىبە شادلىقىغا چۆمۈۋاتسا ، بىز زېمىنىمىز كۈندىن ـ كۈنگە تارىيىۋاتقان ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ ، سىزنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى قايغۇڭىزنى كۆچەيتىپ قويدۇق . بۇگۈن بۇ يەردە

---

① «گومورو ئەسەرلىرى» 19 ـ تومىدىن ئېلىندى (خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتى ، 1992 ـ يىلى نەشرى) . بۇ ماقالە ئەڭ دەسلىپىدە 1944 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى چۇڭچىڭدىكى «شىنخۇا گېزىتى» دە ، «تاۋغىن ئەپەندىگە تەزىيە ـ ماتەم مۇراسىمىدا سۆزلەنگەن سۆز» دېگەن ماۋزۇدا ئېلان قىلىنغان . زۇ تاۋغىن (1895 ـ ، 1944 ـ يىللار) جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ يۈجاڭ دېگەن يېرىدىن . ئاخبارات مۇخبىرى ، سىياسەتۋاز ، ئىجتىمائىي پائالىيەتچى . «تۇرمۇش» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى بولغان ، تۇرمۇش كىتابخانىسىنى قۇرغان . ئۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك ، دېموكراتىك كۈرەشلەرگە پائال قاتناشقان . 1936 ـ يىلى شېن جۈنرۇ قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان «يەتتە ئەزىمەت» نىڭ بىرى .

سىزگە ماتەم بىلدۇرۇۋاتقاندا ھېچبولمىدى دېگەندە ئۆزۈمنىڭ ناھايىتى زور خاتالىق سادىر قىلىپ قويغانلىقىمنى چۈشۈر ھېس قىلماقتىمەن ! بىراق ، تاۋۇبىن ئەپەندى ! سىز راستتىنلا ئارىمىزدىن كەتتىڭىزمۇ ؟ سىز راستتىنلا قورالىڭىزنى تاشلاپ قويۇپ يىقىلدىڭىزمۇ ؟ ياق ، مەڭگۈ ياق . سىز ھەرگىز ئارىمىزدىن كەتمىدىڭىز ، يەنىلا ھايات ياشاۋاتىسىز . سىز يەنىلا ھەربىر مىللەتنىڭ يۈرەك ـ قەلبىدە ، ھەربىر ياشىنىڭ يۈرەك ـ قەلبىدە ، مىڭلىغان ـ مىليونلىغان خەلق ئاممىسىنىڭ يۈرەك ـ قەلبىدە ياشاۋاتىسىز . سىز ھايات ، مەڭگۈ ھايات سىز ، كىممۇ زۇ تاۋۇبىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى جۇڭگو تارىخىدىن ، خەلقنىڭ يۈرەك قېتىدىن ئۆچۈرۈۋېتەلەيدۇ ؟ (ئالقىشلار) سىزنىڭ قورالىڭىز ، سىزنىڭ ئۆتكۈر قورالىڭىز بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتتى . بىز ھەربىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا دېگۈدەك سىزنىڭ قورالىڭىز بار ، ئۇ بولسىمۇ مانا بۇ قەلەم ! سىز بۇ قەلەم ئارقىلىق خەلقنىڭ ئازادلىقى ، فاشىستلارغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ كەلگەنسىڭىز ، بىزمۇ مۇشۇ قەلەمگە تايىنىپ خەلقنىڭ ئازادلىقى ، فاشىستلارغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز . (گۈلدۈراس ئالقىشلار) بۇ ئىسمى ـ جىسمىغا تازا ماسلاشقان گاڭ قەلەم ، بۇ قەلەم مەۋجۇتلىكى جاي ـــ دېموكراتىيە مەۋجۇت جاي ، بۇ قەلەم يوق جاي ـــ فاشىستلار مەۋجۇت جاي . (ئالقىشلار) گېرمانىيە ، ياپونىيە قاتارلىق فاشىستىك ئەللەرنىڭ قەلىمى قالمىدى ، ئۆزگىرىپ كەتتى ، ئۆزگىرىپ چوتكىغا ئايلىنىپ قېلىپ (ئالقىشلار) ، ھۆكۈمرانلار ئۈچۈن شىلىم سۈرۈۋاتىدۇ ، تام ئاقارتىۋاتىدۇ (ئالقىشلار) ، مويتۇڭزىلىرىنى سىرلاۋاتىدۇ (ئالقىشلار) ، مىللىتىق ئىستوۋۇللىرىنى سىرلاۋاتىدۇ (ئالقىشلار) ، ھەتتا تەرەت تۇڭلىرىنى يۇيۇۋاتىدۇ (ئالقىشلار) . بۇنداق چوتكىلار ھامان بىر كۈنى فاشىستلار بىلەن بىرلىكتە ئەۋرەزگە تاشلىنىدۇ (ئۆزۈنغا سوزۇلغان ئالقىشلار) .

بىزنىڭ جۇڭگودا ھېلىمۇ ياخشى بۇ قەلەم بار ئىكەن ، بۇنى سىز تاۋۇبىن ئەپەندى بىز ئۈچۈن ساقلاپ كەلدىڭىز ، بىزمۇ بۇنى مەڭگۈ چىڭ ساقلايمىز . فاشىستلارغا قارشى ئۇرۇش غەلىبىگە يېقىنلىشىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە ، مىللىتىمىزنىڭ ئورنىغا قەلەمنى ئىشلەتسە ياخشىراق بولىدىغانلىقى بىلىنمەكتە . مىللىتىمىز پەقەت فاشىستلارنىڭ قورالىنى يوقىتالايدۇ ، قەلەملا فاشىستلارنىڭ ھاياتىي كۈچىنى يوقىتالايدۇ . زۇ تاۋۇبىن ئەپەندى ، سىز بىر ئۆمۈر ئۆز قېنىڭىزنى بۇ قەلەمگە سىياھ قىلدىڭىز ، بىزمۇ داۋاملىق تۇردە ، ئۈزۈپ قويماستىن ئۆز قېنىمىزنى سىياھ قىلىپ سۈمۈرتىمىز . زۇتاۋۇبىن ئەپەندى ، سىز بىر ئۆمۈر ئۆز مېڭىڭىزنىڭ ھۈجەيرىلىرىنى بۇ قەلەمگە ئۇچ قىلدىڭىز ، بىزمۇ داۋاملىق تۇردە ، ئۈزۈپ قويماي ، كاللىمىزنى ئۇنىڭغا ئۇچ قىلىپ ئورنىتىمىز (ئالقىشلار) . بىز سىزنى ياد ئېتىمىز ، زۇ تاۋۇبىن ئەپەندى ، مەڭگۈ بۇ قەلەمنى قوغدايمىز ، فاشىستلارغا يەنە باش كۆتۈرگۈدەك بىر كۈنمۇ بەرمەيمىز ، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ ئارقىغا يانىدىغان يەنە بىر كۈنى بولۇشىغا يول قويمايمىز . بۇ بەلكىم سىزنىڭ ئۆز قەلىمىڭىز ئارقىلىق بىزگە قالدۇرغان ۋەسىيىتىڭىز بولسا كېرەك (ئۈزۈندىن ـ ئۈزۈنغا سوزۇلغان گۈلدۈراس ئالقىشلار) .

1944 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

مەزكۇر تېكىست جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى ، ئاتاقلىق جامائەت ئەربابى گومورو (1892 ــ 1978) نىڭ مەشھۇر سىياسەتۋاز ، ئىجتىمائىي پائالىيەتچى زۇ تاۋفېن ئەپەندىنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا سۆزلىگەن نۇتقى بولۇپ ، ئۇنىڭدا پۈتۈن ھاياتىنى جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىغا بېغىشلىغان ۋەتەنپەرۋەر زۇ تاۋفېن ئەپەندىنىڭ يۈكسەك ئىنقىلابىي روھى مەدھىيىلەنگەن ۋە خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى ۋە يۈكسەك ھۆرمىتى جانلىق ۋە ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن . بۇ تەزىيە سۆزىنىڭ ئاخىرقى ئابزاسىدا پۈتۈن جۇڭگو خەلقى زۇ تاۋفېن ئەپەندىنى مەڭگۈ ياد ئېتىپ ، ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ۋارىسلىق قىلىدىغانلىقى ، ھەمدە ئۇنىڭ ۋەسىيىتىنى ئەستە چىڭ ساقلاپ ، خەلقىنىڭ ئازادلىقى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىشقا قەسەمياد قىلىنغان . بۇ نۇتۇق ناھايىتى تەسىرلىك ۋە ئوبرازلىق بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن كەڭ ۋە ئۇنۇملۈك پايدىلىنىلغان . سىلەر بۇ تېكىستنى ئوقۇغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى كۆنۈكمىنى ئىشلەڭلار ؛

1 . بۇ تېكىست قانچە ئابزاس ، بۆلەكتىن تۈزۈلگەن ؟ ھەربىر بۆلەكتە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن ؟

2 . بۇ تېكىستتە ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ قايسى تۈرلىرى قوللىنىلغان ؟ ھەر بىر تۈرنىگە تېكىست ئىچىدىن كونكرېت مىسال تاللاپ چۈشەندۈرۈڭلار .

3 . بىرىنچى جۈملىدىكى «جۇڭگو يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ بىر ياخشى ئىنژېنېرى» دېگەن بۆلەكتە قايسى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە قوللىنىلغان ؟

4 . «تاۋفېن ئەپەندى ! سىز راستتىنلا ئارىمىزدىن كەتتىڭىزمۇ ؟ سىز راستتىنلا قورالىڭىزنى تاشلاپ قويۇپ يىقىلدىڭىزمۇ ؟» ، «كىممۇ زۇ تاۋفېننىڭ مەۋجۇتلۇقىنى جۇڭگو تارىخىدىن ، خەلقىنىڭ يۈرەك قېتىدىن ئۆچۈرۈۋېتەلەيدۇ ؟» دېگەن جۈملىلەر رېتورىك سوراق نىڭ قايسى تۈرلىرىگە مەنسۇپ ؟

5 . تېكىستنىڭ ئاخىرقى قىسمىدىكى «قەلەم» نېمىگە سىمۋول قىلىنغان ؟

27 . ئۆتەن ھەققىدە غەزەل①

تېيىپجان ئېلىيوف

ئالدىن تەييارلىنىش كۆرسەتمىسى

تېيىپجان ئېلىيوف زامانىمىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىللىرىدىن بىرى . زاما-نىمىز ۋە يېڭى دەۋر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچىلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . ئۇ 1930 ـ يىلى دۇنياغا كېلىپ ، 1989 ـ يىلىغىچە ياشاپ ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان . تېيىپجان يېڭى ھايات ۋە پارلاق كېلەچەكنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسىدۇر . ئۇ مول ھوسۇللۇق شائىر بولۇپ ، 40 نەچچە يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا ئىزچىل تۇرده شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ شېئىر ، باللادا داستان ۋە رۇبائىي قاتارلىقلاردىن جەمئىي مىڭ پارچىدىن ئارتۇق شېئىرىي ئەسەر يازدى . ئۇنىڭ «شەرق ناخشـسى» ، «تىنچلىق ناخشىسى» ، «تۇغمەس ناخشا» ، «ۋەتىنىمنى كۈيلەيمەن» ، «زەپمۇچىرايلىق كەلدى باھار» ، «باھار ئىلھامى» ، «تالـلاڭغان شېئىرلار» ، «تۆھمەت قۇربا-نى» ، «يانتاق» ناملىق شېئىرلار توپلاملىرى بار .

«ۆتەن ھەققىدە غەزەل» تېيىپجان ئېلىيوفنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تېمىسىدىكى ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى . شېئىرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسى ۋەتەننى قىزغىن مەدھىيىلەش بو-لۇپ ، شېئىردا كۆچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ئىپادىلەنگەن .

شېئىر چىن ، سەمىمىي ، قاياناق ھېسسىياتقا تولغان . بۇ ھېسسىيات تۇيتۇز ، يالىڭاچ ئىپادىلەنمەستىن ، بەلكى چوڭقۇر مەنىلىك ، ئەگرى ـ توقاي ھەم دولقۇنسىمان قىلىپ ئىپادىلەنگەن . شائىر ئۆزىنىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان ھېسسىياتىنى ئاجايىپ گۈزەل شېئىرىي تىل ئارقىلىق قۇدرەتلىك مەنىۋى ھاياتىي كۈچكە ئىگە يارقىن بەدىئىي ئوبرازلارغا ، باي تۇرمۇش تەسىراتىغا ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ مەزمۇنى توغرىسىدىكى لىرىك مۇھاكىمىگە ئايلاندۇرغان . شۇڭا بۇ شېئىر كىتابخانلارنى چوڭقۇر تەسىرلەندۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ قەلبىده كۆچلۈك ئەكس سادا پەيدا قىلىدۇ . كىتابخانلارنىڭ ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش ھېسسىياتىنى تېخىمۇ ئۇرغۇ-تۇپ ، جۇشقۇن پۇقراسى بولغانلىقىدەك ئىپتىخار ـ غۇرۇرىنى كۆچەيتىدۇ . نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، ۋەتەننىڭ گۈللەپ ياشىنىشى ئۈچۈن بارلىقىنى تەقدىم قىلىشقا ئىلھاملاندۇرىدۇ .

تېيىپجان ئېلىيوفنىڭ شېئىرلىرىنىڭ تىلى ناھايىتى گۈزەل ، يېقىملىق ھەم ئوبرازلىق ، شائىر ئۆز شېئىرلىرىدا خەلقنىڭ ساپ ، جانلىق تىلىنى ئىشلىتىپ سەرخىل سۆزلەرنى تاللاپ ، ئاز سۆز بىلەن كۆپ مەزمۇننى ئىپادىلىگەن . تىلىمىزدىكى پىشقان ، ئومۇملاشقان ، قېلىپلاشقان سۆزلەر ، ئىدىئوم ، ماقال ـ تەمسىللەر ھەمدە ئوخشىتىش ، جانلاندۇرۇش قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغان . شۇڭا ئۇنىڭ شېئىر-

---

① بۇ تېكىست شائىرنىڭ «ۋەتىنىمنى كۈيلەيمەن» ناملىق شېئىرلار توپلىمى (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 1963ـ يىلى نەشرى) دىن ئېلىندى .

لىرىنىڭ تىلى راۋان ، چۈشىنىشلىك ھەم ئاممىباب بولۇپ ، ئىنتايىن زور جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە . شائىرنىڭ تىلىنى قوللىنىش جەھەتتىكى بۇ خىل ئۇسلۇبى «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» دىمۇ يارقىن ئىپادىلەنگەن .

ئانىجان تۇغقان ئېلىم جۇڭگو ، ئۇنىڭ پەرزەنتىمەن ،
رىشتىگە جىسىمىم بىلەن ، ئىشقىم بىلەن پەيۋەندىمەن .

قىبلىگاھىم پارتىيەم يولچىم مېنىڭ ، رولچىم مېنىڭ ،
توي بىلىپ ئات سالىمەن ، ئۇ باشلىغان ھەر جەڭگە مەن .

شۇ قىزىل دەۋرىم ـ زامانىم شەۋكىتىم ، شانىم مېنىڭ ،
ئىپتىخارىم : شۇ زامانغا كۈيچىمەن ، سازەندىمەن .

شۇ مۇھەببەت ، قىبلىگاھ ، شۇ ئىپتىخارسىز بىر مىنۇت ،
ياشىسام «جەننەت» تىمۇ ، دەيمەن «دوزاخقا بەندىمەن .»

تارىخىم بار شانۇ ـ شەۋكەتلىك شۇ تۇپراق قامۇسى ،
مىڭ كىتابلىق دەرس ئالارمەن ھەرۋاراق كۆرگەندىمەن .

شۇ ئۇلۇغ تارىخقا ۋارىس بولمىسام ئۆمرۈم بويى ،
ئۆلگۈنۈم مىڭ ياخشى ، بولغاندىن تىرىك شەرمەندىمەن .

ئانا تۇپراق توپىسى گويا كۆزۈمگە تۇتىيا ،
چۆلىدە يۈرسەم ، ئۆزۈمنى سېزىمەن گۈلشەندىمەن .

سۈلىرى ئابىھايات ، كەۋسەر ئاڭا تۇرسا خۇمار ،
نە ئۈچۈن موھتاج بولۇپ ، خۇشتار بولاي زەمزەمگە مەن .

نەگە بارسام ئۆز ، ئانا قوينىدا مەن ئۆگەي ئەمەس ،
مەيلى خوتەن ، مەيلى تاشكەن ، مەيلى تەيخاشكەندىمەن .

ئۆزگە يۈرتتا شاھى تون ئىچرە قورۇنغان تەنلىرىم ،
ئۆز ئېلىمدە يايرىغاي كىيىمىم كۈلاھۇ ـ جەندىمەن .

مەندىش قەھرىگە قەھرىم ، كۈلكىسى كۈلكەم مېنىڭ ،
قايسى غەمدە بولسا ئۇ ، مەنمۇ ھامان شۇ غەمدىمەن .

سانجىلارمەن تىغ بولۇپ ، قىلسا ئۇنىڭغا كىمكى قەست ،
دوستىغا دوستلارچە ھەردەم بولىمەن ھەمدەمدىمەن .

راهىتى تۇرماق مۇشەققەت پەيتىمۇ راهەت ماڭا ،
داتلىسام راهەت ئىچىدە قان قۇسۇپ ئۆلمەمدىمەن ؟

كۆھىقاپقا قارشى ماڭغان پەھلىۋان ئوغلى تۇرۇپ ،
قۇترىغان تەتۇر قۇيۇنلار نوقۇسا تەۋرەمدىمەن ؟

بەختى كۈلمەكتە ۋەتەنىنىڭ ئەتىمىز ئاندىن گۈزەل ،
تۇرسا ئۇ بەرگەن كۆزۈم ، شۇ ئەتىنى كۆرمەمدىمەن ؟

ئۆز نېسىۋەمدەك قۇچاغلايمەن ئاشۇ گۈزەلنى مەن ،
ئاسرىغاچقا مەنمۇ جۇتلاردىن ئۇنى مەيدەمدىمەن .

شۇ ۋىسالدىن رىشتى ئۈزگەنلەرنى ئۇچراتسام شۇ چاغ ،
نېمىدەر ، ئىغۋاسىنى سالسام يۈزىگە شۇندىمەن ؟

بەختىيارمەن «مېھرىبان ئوغلۇم» دېدى مېنى ئانام ،
تاپقۇدەكمەن مۇندىن ئارتۇق قايسى بەختنى ئەمدىمەن ؟

بىر ئۆمۈر قويىندا تەر تۆكسەم ئۇنى قىلسام رىزا ،
نە ئىمىشتۇر بىر ئۆمۈر ، مىليون ئۆمۈر خۇرسەندىمەن .

ئۆلمىدى دەڭلار مېنى ، ئۆلسەمۇ ، ياتسام كۆز يۇمۇپ ،
شۇ ئانا تۇپراقتا قېزىلغان ئەزىز قەبرەمدىمەن .

يۈكلىگىن يۈكنى ئانا ، مەن تاڭشۇرۇلغان تۇلپىرىڭ ،
سەن ئۇچۇن يۆتكەشكە رازى تاغنىمۇ يەلكەمدىمەن .

بار ئۇچۇن سەن مەنمۇ بار ، سەنسىز هاياتىم يوق مېنىڭ ،
چۇنكى مەن سېنىڭ بىلەن بىر جاندىمەن ، بىر تەندىمەن .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

«ۋەتەن هەققىدە غەزەل» ناملىق بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببەتى خىلمۇخىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن . سىلەر بۇ شېئىرنى ئۆگەنگەندىن كېيىن تۆۋەندە بېرىلگەن سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭلار .

1 . بۇ شېئىردا قانداق مەركىزي ئىدىيە ئىپادىلەنگەن ؟ شېئىردىن كونكرېت مىساللار كەلتۇرۇپ تەھلىل قىلىڭلار .

2 . بۇ شېئىر ئاروز ۋەزىنىڭ قايسى بەھرىدە يېزىلغان ؟

3 . بۇ شېئىردا قانداق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن پايدىلانغان ؟ سىلەر شېئىردىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى رەتكە تۇرغۇزۇپ ، ئۇنىڭ كونكرېت مىساللىرىنى تەرتىپلىك يېزىپ چىقىڭلار .

4 . «يۇكلىگىن يۇكنى ئانا ، مەن تاڭشۇرۇلغان تۇلپىرىڭ ،
سەن ئۇچۇن يۆتكەشكە رازى تاغنىمۇ يەلكەمدىمەن .» دېگەن مىسرالاردا قايسى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە قوللىنىلغان ؟

5 . شېئىردىكى تۆۋەندىكى سۆزلەر نېمىگە سىمۋول قىلىنغان ؟

(1) ئانا ــ
(2) يولچى - رولچى ــ
(3) جەننەت ــ
(4) دوزاخ ــ
(5) تۇتىيا ــ
(6) زەمزەم ــ
(7) كولاھۇ - جەندە ــ
(8) كۇھىقاپ ــ
(9) تەتۇر قۇيۇن ــ
(10) جۇت ــ

6 . «ئۆزگە يۇرتتا شاھى تون ئىچرە قورۇنغان تەنلىرىم ،
ئۆز ئېلىمدە يايرىغاي كىيىمىم كۇلاھۇ - جەندىمەن .» دېگەن كۇپلېتتا قايسى ما-قال - تەمسىل ئۆزلەشتۇرۇلگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

7 . بۇ شېئىرنى ئارۇز ۋەزنىنىڭ قائىدىسى بويىچە ئۇنلۇك ۋە ھېسسىياتلىق دېكلاماتسىيە قىلىڭلار .

28 . مەن سېنى سېغىندىم، ئانا سەھرايىم

ئوسمانجان ساۋۇت①

مەن سېنى سېغىندىم ، ئانا سەھرايىم ،
ئەقلىم ۋە قەلبىمدىن چىقمىدىڭ بىردەم .
تاۋلىنىپ تۇرىسەن كۆزۈمدە دائىم ،
پەخرلىك ھېسلىرىم ساڭا مۇجەسسەم
ۋەسلىڭدىن بۆلمىگەي مېنى خۇدايىم ،
تىنىقىڭ پۇچۇلغان يۈرىكىمگە ئەم .

يېلىقتىم بېقىيىت ، باغرى تاشلىقتىن ،
شاۋقۇنلار باغرىمنى قىلىشتى ئوچاق .
غەم بىلەن ئايرىلدىم گۈزەل ياشلىقتىن ،
ئالدىمدا كۆھىقاپ ئاچتى كەڭ قۇچاق .
ئاڭقىدى بەتبۇيلار قەلەم قاشلىقتىن ،
(ئېپسىز كېلىشمەي ، پىشمىدى پۈرچاق .)

ئېسىمدە بۇلاقلار ئېيتقان ناخشىلار ،
ئېسىمدە ئۆرۈككە قونغان ھىلال ئاي .
ئېسىمدە خىزىردەك چىندىن ياخشىلار ،
ئېسىمدە گۈللەرگە تولۇپ كەتكەن ساي .
ئېسىمدە شورلىق ئېسىل باغچىلار ،
ئېسىمدە ھەمىسى مۇھەببەتكە باي .

يوللاردەك ئاددىي ۋە نانەك ئۇلۇغۋار ،
ئەي ، مېنىڭ جانجان قېرىنداشلىرىم .
سىلەردە سۈپسۈزۈك روھىي ئالەم بار ،
ئويلىسام يوقىلار تېڭىرقاشلىرىم ،
بىرنى بىر دېگەنگە تەڭرىم مىڭ باقار ،
ھەق دېگەن ھەق دېدىم ، ئاقتى ياشلىرىم .

---

① شائىر ۋە ئەدەبىي تەرجىمان ئوسمانجان ساۋۇت 1945 ـ يىلى ماناستا تۇغۇلغان . شائىرنىڭ ھازىرغىچە ، «ئالمىدەك يۈرەكتە ئالەمچە سۆيگۈ» ، «تاڭ لىرىكىلىرى» ، «تەڭرىتاغ شامالىرى» ، «تۇن تىۋىشلىرى» ، «تاشلار بىلەن سۆزلىشىش» قاتارلىق شېئىر توپلاملىرى ۋە نۇرغۇن شېئىر ، پوۋېست ، رومان ، ھېكايە قاتارلىق ئەدەبىي تەرجىمىلىرى نەشرىدىن چىقتى .

بىزەكسىز تارايدۇ ئەكس سادالار ،
ھەيرانمەن بۇ تاغلار نېمانچە ھالال .
پۇركۈيدۇ ئىپارنى يىپەك يادالار ،
ياپراقلار لېۋىدىن تەپچىرەيدۇ بال .
ئۇندا يوق ھەسەتتىن پۈتكەن خاتالار ،
ئاسمىنى زېمىنغا باقار دائىم لال .

ئاجايىپ چىرايلىق ئۇندا ھەر سەھەر ،
ئىلھاملىق خورازلار ئانقۇزغان چىللاپ .
قاش يارما ، قىزىلگۈل ياقۇت نەقەدەر ،
قۇلاققا قىسىدۇ قىزچاقلار خىللاپ .
ئېدىردىن ئەسكەن يەل پۇرقۇيدۇ كەۋسەر ،
پۇراقلار قىيام مەي ساقلانغان يىللاپ .

سۆيگۈدەك بۇيۇكسەن ، سۆيگۈدەك پاكىز ،
سۆيگۈنىڭ تەڭرىسى ، ئەي تەڭرى ئاتا .
چاقنايدۇ يۈلتۈزدەك سەندىن قالغان ئىز ،
يۈزۈڭنى كۆرگەن تاش بولىدۇ دانا .
سەن تۆككەن شەپقەتلەر مەڭگۇ مىننەتسىز ،
مىننەتسىز شەپقەتلەر مەڭگۇ باشپاناھ .

دەريا بوپ ئاقىدۇ نۇردەك نىيەتلەر ،
جان ئۇچۇن تەسەددۇق ۋۇجۇدقا ھەرجان .
تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ دۇردەك ھىممەتلەر ،
شەپەقتەك توق قىزىل تومۇرلاردا قان .
تاغ كۆچەر ، كۆچمەيدۇ ئەسلى قىممەتلەر ،
ئۆزگىچە تەقدىرتە بۇ يەردە جاھان .

شېرىن بىر خىيالدەك چۈشىدۇ ئاخشام ،
تۇم قارا رەڭگىدە تىنار يۈمشاق تۇن .
ئانىنىڭ قارىندا تىپتىنچ ياتسام ،
ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ پەرىلەردىن ئۇن .
جەننەتتەك چۈش قوينى دىلنى قىلار رام ،
جەننەتتە ئۆتكەندەك ئۆتىدۇ ھەر كۇن .

تورغايلار كۈيلىسە چىغلىق يانلاردا ،
ئۇپۇقتا تارايدۇ كۈمۈش رەڭ مانان .
قۇياشنىڭ جانلىرى باردۇر جانلاردا ،

ھەممەيلەن پەرىشتە ، ھەممەيلەن جانان .
ئەسىرنىڭ ۋەزنى بار ، ئۆتكەن ئانلاردا ،
تۇغۇلغان تۇيغۇلار سۆيگۈدۇر ھامان .

مەن سېنى سېغىندىم ئانا سەھرايىم ،
ئەقلىم ۋە قەلبىمدىن چىقمايسەن بىردەم .
چەلەنگۈش رەڭلەردىن چېكىندى رايىم ،
پۇراقسىز گۈللەردىن رەنجىدى دىل ھەم .
ئۇيقاشلىق يوق يەردە قىيامەت قايىم ،
سەن مېنىڭ مەدىنەم ، سەن مېنىڭ مەككەم .

1992 ـ يىلى ، ئۈرۈمچى .

ئىزاھلار

مۇجەسسەم ـــ جەملەنگەن ، يىغىلغان ، توپلانغان
يېلىقتىم ـــ زېرىكىش ، بىزار بولۇش ، ئىچى پۇشۇش
بېقىيىت ـــ رەھىمسىز ، كۆيۈمسىز
ئەم ـــ چېچەك ۋە باشقا كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تېرە ئارقىلىق بېرىلىدىغان سۇيۇقلۇق ، ۋاكسىنا
ئاڭقىدى ـــ تارىدى ، چېچىلدى ، پۇرىدى
يادا ـــ يامغۇر ـ يېشىن ، يامغۇر
رام ـــ ئۆزىگە قارىتىش ، جەلپ قىلىش
مانان ـــ تۇمان ، چاڭ ـ توزان
ئانلاردا ـــ قىسقا بىر زامان ، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت ، پەيت ، شۇئان
چەلەنگۈش ـــ ئارىلىشاڭغۇ ، ئېنىقسىز
ئۇيقاش ـــ ماس كېلىش ، ئۇيغۇنلۇق ، قاپىيىلىك

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . شائىر ئۆز شېئىرىدا بىر تەرەپتىن ، سەھرانىڭ يېقىملىق ساپ ۋە ئاددىي تەبىئىتىگە بولغان چوڭقۇر سېغىنىشى ھەم كۆچلۈك مۇھەببىتىنى نەپىس شېئىرىي تىل ئارقىلىق ئىپادىلىسە ، يەنە بىر تەرەپتىن ، شۇ تىنچ ئىپتىخارلىق ماكانىنىڭ گۈزەل سىماسىغا تۆپتىن ئوخشىمايدىغان ، مۇرەككەپ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر قاينىمىدا بىخ سۈرۈپ يامراۋاتقان ساختىپەزلىك ، چىرىكلىك ، يالغانچىلىق ۋە پەسكەشلىك قاتارلىق ناچار ئىللەتلەرنى قاتتىق قامچىلايدۇ ھەم ئۆزىنىڭ ئۇلاردىن بىزارلىق ھېسسىياتىنى ئىپادىلەپ ، ياش ئەۋلادلارنىڭ ساغلام ، بېجىرىم بولۇپ يېتىلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ .

شېئىردا شېئىرىي دېتاللار يېڭى ، پىكىر چوڭقۇر ، ھېسسىيات قويۇق بولۇپ ، سىمۋوللاشتۇرۇش ، سېلىشتۇرۇش ، ئوخشىتىش قاتارلىق ئىستىلىستىكىلىق ئىپادىلەش ۋاستىلىرىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىلغان ، شۇنداقلا كۆپ قاتلاملىق پىكىرلەرنى ماھىرلىق بىلەن بىر-بىرىگە گىرەلەشتۇرۇپ ۋەتەنپەرۋەرلىك ، ساپلىق ۋە ئادىللىقتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىدىيىنى مەدھىيىلىگەن . سىلەر شېئىرنى تەكرار ئوقۇپ ، شائىرنىڭ بەدئىي ئىستېمال شەكلىگە

كىرگۈزۈلمەي قېلىۋاتقان بىر قىسىم سۆزلەردىن قانداق پايدىلانغانلىقىنى ، بۇ سۆزلەرنىڭ سەھراغا خاس گۈزەللىكىنى ئېچىپ بېرىشتە قانداق رول ئوينىغانلىقىنى تەھلىل قىلىڭلار .

2 . شېئىرنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكلىرىنى كونكرېت مىساللار بىلەن چۈشەندۈرۈڭلار .

3 . شائىر ئوبرازلىق تەپەككۇرنىڭ يارقىنىدە تەبىئەت بىلەن مۇرەككەپ ئىجتىمائىي ھايات قاينىمىنى قانداق سۈرەتلىگەن ؟ تەھلىل قىلىڭلار .

4 . شېئىردىكى سىمۋوللۇق سۆزلەرنى ئايرىپ چىقىپ ، ئۇ ئارقىلىق شائىر تىلىنىڭ قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى تەھلىل قىلىڭلار .

5 . شېئىرنىڭ بىرىنچى كۈپلېتى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى كۈپلېتىدا ئىپادىلەنگەن شائىرنىڭ ئۆز يۈرتىغا (ئەمەلىيەتتە ۋەتەنگە) بولغان كۈچلۈك مۇھەببىتى قانداق بەدىئىي ۋاستە بىلەن تەسۋىرلەنگەن ؟ ئاخىرقى كۈپلېتتىكى «مەدىنە» ، «مەككە» نېمىگە سىمۋول قىلىنغان ؟

6 . سىلەر بۇ شېئىرنى قايتا ـ قايتا ئوقۇپ چىقىپ ، شائىرنىڭ شېئىرىي تىلىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار .

29 . ئالتۇن كەش[1]

بۇرۇندىن بۇرۇندىكەن ، يېتىم بۇلۇڭدىكەن ، تېرىق تۇلۇمدىكەن . شۇ زامانلاردا بىر يۇرتتا بىر ئۆگەي ئانا بار ئىكەن ، ئۇنىڭ ئىككى قىزى بولۇپ ، چوڭ قىزى ئۆگەي ئىكەن ، كىچىك قىزى ئۆز ئىكەن . ئۆگەي قىزىنىڭ ئېتى ھەجەرخان ، ئۆز قىزىنىڭ ئېتى پاتمىخان ئىكەن .

ھەجەر قىز چىرايلىق ، ئىشچان ، تىرىشچان ئىكەن . پاتمىخان سەت ، ھۇرۇن ، ئۇرۇشقاق ئىكەن ؛ غىزاغا ، كىيىمگە بۇدۇشقاق ئىكەن . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۆگەي ئانا ئۆز قىزىنى ئارزۇلاپ ، ئۆگەي قىزىنى خارلاپتۇ . قارىما ، كۆزۈڭنى ئويمەن ، سۆزلىمە ، تىلىڭنى كېسىمەن ، دەپ قىيناپتۇ ، غىزا ـ تاماق ، كىيىم ـ كېچەكلىرىگە قارىماپتۇ ، چاچلىرى چۈۋۈلسىمۇ تارىماپتۇ . بىچارە قىز ئاشقان ـ تاشقانىنى كىيىپ ، ناننىڭ كۆيۈكىنى يەپ ، ئاشىنىڭ سۈيۈقىنى ئىچىپ ، قېقىلىپ ـ سوقۇلۇپ چوڭ بوپتۇ . يەتتە ياشلارغا كىرىپتۇ . بىر كۈنى ئۆگەي ئانا :

ـــ ھەي نان قېپى ، پىتىلىق . . . قاچانغىچە كىچىك بولىسەن ، ئەمدى ساڭا بىكار نان نەدە ! ماڭ جۈگۈ ، ماۋۇ سېۋەتكە ئوتۇن ـ چاۋا ، تېزەك تەر ، ماۋۇ ماللارنى يېتىتۇرمەي ، خەقنىڭ ماللىرىغا ئارىلاشتۇرماي بېقىپ كەل . مالنىڭ بىرەر ـ يېرىمىنى يېتىتۇرسەڭ ، ئۇرۇپ ئۆلتۈرىمەن ! ـــ دەپ پادا باققىلى ساپتۇ .

قىز توققۇز يىلغىچە ئەتىگىنى جاڭگالغا چىقىپ ، كەچتە ئېغىلدا يۇرۇپ مال بېقىپتۇ . ئاخشىمى ئاش ئېتىپ ، كىر يۇيۇپ ، ئوتۇن كەسلەپ ، نان يېقىپتۇ . شۇنداق تىنماي ئىشلەپ يۇرسىمۇ ، يەنە تىل ـ دەشنەمدىن قۇتۇلماپتۇ .

بىر كۈنى ئۆگەي ئانا ھەجەر قىز مال بېقىۋاتقان يەرگە ئوغرىلىقچە بېرىپ ماريلاپتۇ ، شۇ ۋاقىتتا قىز «ئەمدى چۈش بولدى ، بىردەم ئارام ئالاي» دەپ ماللارنى بىر يارلىقىنىڭ سايىسىگە ھەيدەپ قويۇپ ، ئۆزى جىگدىنىڭ ئاستىدا ئۇخلاۋېتىپتىكەن ، ئۇنى كۆرۈپ قاپتۇ :

ـــ ھە ! نېمىشقا ئوتۇن ـ چاۋىنى ئاز تېرىپ كېلىدىكىن دېسەم ، ئۇخلايدىكەنسەن ئەمەسمۇ ، ۋاي بېشىڭنى يەيدىغان ئەزمە ، ھارام تاماق ! ـــ دەپ جاڭگالنى غۇدۇر ـ سۇپۇر قىلىپ ، چاچلىرىنى يۇلۇپ ، ئۇرۇپ ، چەيلەپ يېنىپ كەپتۇ .

ئەتىسى قاق سەھەردە ھەجەر قىز مالىلارنى ئاچىقىپ كېتىۋاتسا ، ئۆگەي ئانا :

ـــ ھوي ئەسكى ، نېمە بۇگۈن چېچەنلىكىڭ تۇتۇپ كېتىپتىغۇ ، توختا ! مال باققان يەردە ئۇخلاپ ياتماي ، ماۋۇ ئۇچنى (پىلتە پاختا) ئېگەرگەچ كەل ! ـــ دەپ بىر مۇنچە ئۇچ (پىلتە پاختا) بېرىپتۇ . قىز گەپ ياندۇرالماي ، ئېلىپ مېڭىپتۇ . ئەمدى مال بېقىپ ، تېزەك تېرىشنىڭ ئۇستىگە يېپمۇ ئېگىرىپ كېلىدىغان بوپتۇ . كەچتە ھېرىپ ھالى قالمايدىغان بوپتۇ . ئۆيگە كەلسە يەنە ئىش . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆگەي ئانا : «ئۇ يېتىم ئوغلاققا ئارام ئېلىشنى كىم قويۇپتۇ !» دەپ ئېگىرىپ كېلىدىغان ئۇچنى كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيتىپتۇ . ئاخشىمى قوشنا ئۇستىغا شاگىرتلىققا سېلىپ ، كېيىنچە كەچتىمۇ بىكار قويماي ئەتلەس ،

---

① ئەخمەت ھاشىم نەشرگە تەييارلىغان «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى 1 ـ توم» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995ـ يىلى 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى) دىن قىسقارتىپ ئېلىندى .

شايى توقۇتىدىغان بوپتۇ . بىچاره يېتىم قىزغا ئەمدى ئاخشىمى يېرىم كېچىگىچە ئۇيقۇ يوق ، كۈندۈزى مال بېقىش ، تېزەك تېرىش ناھايىتى تەس كېلىدىغان بوپتۇ . يېپىنى ئېگىرىپ ئۇلگۈرەلمەي ، كۈندە پادىدىن قايتقاندا تاياق يەپ ھېچ ھالى قالماپتۇ . كەچتە يەنە ھېلىقىدەك ئىشلار ، ئۇيقۇسى كېلىپ يىقىلغاندا ، پۇت ـ قولىنى سۇنغۇدەك ئورۇنمۇ يوق ، قىينىلىپتۇ . يېشى مۇشۇ ياشقا كەلگۈچە ، ياز كۈنلىرى دالادا ، ھويلىدا پاشا ، كۆمۈتىغا يەم بولۇپ ، شېغىلدا يېتىپتۇ . قىش كۈنلىرى قوي ، كالىلارنىڭ ئارىسىدا زەي ـ نەمدە سالجا ، كانىغا يەم بولۇپ ، ئېغىلدا يېتىپتۇ ، جەبىر ـ زۇلۇم كۆپىيىپ جېنىغا پېتىپتۇ . ئەمدى كېچىلىرى تىنماي ئۇنسىز يىغلاپ چىقىدىغان ، كۈندۈزلىرى ھېچكىم يوق جاڭگالدا يىغا بىلەن توۋلاپ ناخشا ئېيتىغان بوپتۇ :

پا ـ پا ، پاشىنىڭ دەردى ،
سالجا ، كانىنىڭ دەردى .
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن ،
ئۆگەي ئانىنىڭ دەردى .

نان بەرسە كۆيۈك بەردى ،
ئاش بەرسە سۇيۇق بەردى .
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن ،
ئۆگەي ئانىنىڭ دەردى .

بىر كۈنى ھەجەر قىز جاڭگالدا ئۇچنى ئېگىرىپ بولالماي : «كەچتە ئۆيگە بارغاندا تاياقتا ئۆلىدىغان بولدۇم» دەپ يىغلاپ ، شۇنداق ناخشا ئېيتىپ ئولتۇرسا ، تۇيۇقسىز شامال چىقىپ ، بىر قۇيۇن كەپتۇ ـ دە ، قىزنىڭ يېنىدىكى ئۇچلارنى كۆتۈرۈپ ئەكېتىپتۇ . قىز : «ۋاي ، ئەمدى ئۆيگە بارغاندا نېمە دەرمەن ! . . .» دەپ يىغلاپتۇ . قۇيۇننىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ :

ـــ جېنىم قۇيۇن ئاكا ، ئاپام ئۇرىدۇ ، ئۇچۇمنى بېرىۋەتسىلە ، ـــ دەپ يالۋۇرۇپ بېقىپتۇ . قۇيۇن كېتىۋېرىپتۇ . قىزمۇ قوغلاۋېرىپتۇ . بىر چاغلاردا قارىسا ، قۇيۇن چۆرگىلەپ ئۇچقان يېتى بىر يارنىڭ كامبىرىغا كىرىپ كېتىپتۇ . قىزمۇ ئارقىسىدىن كىرىپتۇ . كىرىپ قارىسا ، بىر بوستانلىق ھويلا ، ئوتتۇرىدا ئۆي ، يېقىنراق بارسا ، ئۆينىڭ ئىچىدە بىر مومای كۆرۈنۈپتۇ . قىز ئاستا بوسۇغىغا كېلىپ :

ـــ ئەسسالام ، چوڭ ئانا ، ـــ دەپتۇ . مومای سالامنى ئېلىك ئېلىپ :

ـــ كېلىڭ ، يۇقىرى چىقىڭ . . . بېشىڭىزغا نېمە كۈن چۈشتى ، قىزىم ؟ ـــ دەپتۇ . قىز قول باغلاپ تۇرۇپ :

ـــ قۇيۇن ئاكام ئۇچلىرىمنى ئېلىپ كەتتى . ئارقىسىدىن يۇگۈرسەم ، مۇشۇ ھويلىغا كىرىپ كەتتى ، ـــ دەپتۇ . مومای :

ـــ قورقماڭ بالام ، ئۇچىڭىز بار . سىز ئاۋۋال ماڭا تومۇقى بېلىڭىزدەك ، ئىنچىكىلەكىنى بېلىكىڭىزدەك كېسىپ بىر ئاش ئېتىپ بېرىڭ . سۇيۇقئاش سېغىنىپ قالدىم ، قىزىم ، ـــ دەپتۇ . قىز :

ـــ خوپ ، چوڭ ئانا ، ـــ دەپ قوللىرىنى يۇيۇپ ، ئاشقا تۇتۇش قىپتۇ . بىردەمنىڭ

ئىچىدىلا خىمىرنى چاچتەك كېسىپ ، ناھايىتى مەززىلىك ئۇگرە ئاش ئېتىپ ، مومايىنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپتۇ . موماي ئاشنى ئىچىپ بولۇپ :

ـــ قىزىم ، ئەمدى قازان ـ قومۇچنى يۇيۇپ ، يۇندىسىنى موربغا ، ئۆينى سۈرۈپ ، ئەخلىتىنى تۆكۈلۈككە تۆكۈۋېتىڭ ، ـــ دەپتۇ . قىز دەررۇ قازان ـ قومۇچلارنى يۇيۇپ ، يۇندىسىنى ئەۋرەزگە ، ئۆينى سۈپۈرۈپ ئەخلىتىنى ھويلىدىكى ئوربغا تۆكۈپتۇ .

موماي :

ـــ قاراڭ قىزىم ، تۇرۇپلا بېشىم قىچىشىدىغان بولۇپ قالدى ، چېچىمنى يۇلۇۋېتىڭ ، ـــ دەپتۇ . قىز مومايىنىڭ بېشىنى يۇيۇپ ، تاراپ ، ئوبدان ئۆرۈپ قويۇپتۇ . موماي خۇش بولۇپ :

ـــ رەھمەت ! ئەمدى ، قىزىم ئاۋۇ بولۇڭدىكى كۈپتا ئۇچىگىز بار . ئېلىپ ئۆيىڭىزگە ئىلدام كېتىڭ ، ـــ دەپتۇ .

قىز كۈپنىڭ ئىچىگە بېشىنى شۇنداق تىقىپ قارىسا ، يوپيورۇق بىر ئۆي ، ئونچە ـ مارجان ، ئالتۇن ـ كۈمۈش . . . دۇنيا تۇرۇپ كەتكەن . قىز ھېچنېمىگە نەزەر كۆزىنى سالماي ، ئۆزىنىڭ ئۇچىنى ئېلىپ قارىسا ، ئۇچلار چىرايلىق يىپ بولۇپ ئېگىرلىپ قاپتۇ . قىز كەينىگە يېنىپ شۇنداق ماڭاي دېسە ، بېشى ئېغىر تۇرغۇدەك ، سىلاپ باقسا ، بېشىغا ئالتۇن كوكۇلا ئونۇپ قاپتۇ . قىز مومايغا ئېگىلىپ ، رەھمەت ـ تەزىم ئوقۇپ ، خوشلىشىپ ئارقىسىچە يېنىپتۇ .

موماي :

ـــ توختاڭ قىزىم ، بېرى كېلىڭ ، بېشىڭىزغا كۈن چۈشسە ، مۇشۇ چېچىمنى ئوتقا سالسىڭىز ، مۇشكۈل ئىشىڭىز ئاسان بولىدۇ ، ـــ دەپ بېشىدىن ئىككى تال ئاق چېچىنى يۇلۇپ بېرىپتۇ . قىز يەنە بىر تەزىم قىلىپ قايتىپتۇ . يولدا جاڭگالدىن سېۋەت ، چاقلىرىنى ئېلىپ ماللىرىنى ئالدىغا سېلىپ ، ئۆيگە يېتىپ بېرىپتۇ . بارسا ئۆگەي ئانا :

ـــ ھەي جۇۋاينىمەك ، بېشىڭدىكىنى نەدىن تاپتىڭ ؟ ـــ دەپ ئۇنىڭ ئالتۇن كوكۇلىسىنى قىزى بىلەن كېلىپ يۇلغىلى تۇرۇپتۇ . بىچارە قىز قورققىنىدىن يىغلاپ ، بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ . ئۆگەي ئانا شۇنچە قىلسىمۇ ئۇنىڭ ئالتۇن كوكۇلىسىنى يۇلالماپتۇ . قورسىقىغا بىر ئويىنى پۇكۈپ ، ئوشۇقچە گەپ ـ سۆز قىلالماپتۇ .

ئەتىسى ئۆگەي ئانا ئۆزىنىڭ قىزىنى قولىغا ئۇچ ـ چاقلارنى تۇتقۇزۇپ ، مال باققىلى چىقارتىپتۇ . ھەجەر قىز ھويلا ـ ئارامنىڭ ئىشىنى قىلىپ ، ئۆزىنىڭ باققان كۈچۈكى بىلەن چۈجىسىنى تويغۇزۇپ ، باشلىرىنى سلاپتۇ . ئاندىن كېيىن ھويلىغا ئۆگىنىپ قالغان بىر جۈپ كەپتەرگە ئوغرىلىقچە دان چېچىپ بېرىپ ، باغقا چىقىپ يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ . ئۇ كۈنى «ئانىسى» پاتما قىزىنى نېمە بولۇپ كېلەركىن ، دەپ يولىغا قاراپ ، ئۆيدىمۇ ئولتۇرماپتۇ .

ئەمدى گەپنى پاتمىخاندىن ئاڭلايلى :

پاتمەك ماللارنى ھەيدەپ ، چاقلارنى كۆتۈرۈپ جاڭگالغا بېرىپتۇ . ئىسسىقتا چىدىماي ئانىسىنى تىللاپ ، ئۇچنى نېمە قىلىشنى بىلمەي ، بۇرنىنى تارتىپ يىغلاپ ئولتۇرسا ، تۇيۇقسىزدىن قۇيۇن كېلىپ ، كۆزلىرىگە توپا چېچىپ ، ئېتىكىدىكى ئۇچلارنى ئېلىپ كېتىپ-تۇ . پاتمەك يىغلاپ :

ـــ بېشىڭنى يەيدىغان قۇيۇنتاز . . . ، ئۇچۇمنى بەر . . . ، ئۇچۇمنى بەر . . .بەر ، ئۇچۇمنى بەر ! ـــ دەپ ئارقىسىدىن يۇگۈرۈپتۇ . قارىسا قۇيۇن بىر يارنىڭ تۆشۈكىگە كىرىپ كېتىپتۇ . ئارقىسىدىن كىرىپ ، ئۆينى كۆرۈپ ، مومايىنىڭ يېنىغا بېرىپ چالۋاقاپ :

ـــ هوي قېرى ، قۇيۇنتېزىڭ ئۇچۇمنى ئەكەتتى . ئېلىپ بەر . . . ! ـــ دەپتۇ . موماي بېشىنى بىر- ئىككى چايقاپ قويۇپ :

ـــ توختا ، چالۋاقسما ! ئولتۇر ! ئاۋۋال سەن ماڭا بىر ئاش ئېتىپ بېرىپ ، ئاندىن ئۇچۇڭنى ئال ، ـــ دەپ ، خۇددى تۇنۇگۈن ھەجەر قىزغا بۇيرۇغان ئىشلارنى بۇيرۇپتۇ . پاتمەك قىلماي دېسە ، ئۇچۇمنى بەرمەمدىكىن ، دەپ غودۇڭشىپ يۇرۇپ ، ئەزمىلىك بىلەن ئاشنى ئېتىپتۇ . خېمىرنىڭ تومۇلۇقىنى بېلىدەك ، ئەڭ ئىنچىكىسىنى بىلىكىدەك قىلىپ پىشۇرۇپتۇ . موماي ئاشنى ئىككى ئوتلاپ نېرى ئىتتىرىپ قويۇپتۇ . ئاندىن پاتمەك قازان- قومۇچنى جاقۇر - جۇقۇر سىلكىپ يۇيۇپ ، يۇندىنى موربدىن ، ئۆينى سۈپۈرۈپ ، ئەخلىتىنى تۇڭلۇكتىن تۆكۈپتۇ . كېلىپ دۇشكەلەپ ، مومانىڭ چېچىنى يۇلۇپتۇ . . . موماي ئىچىدە ئۆگەي ئانا بىلەن پاتمەككە لەنەت ئوقۇپ :

ـــ ئاۋۇ بۇلۇڭتىكى كۈپتە ئۇچۇڭ بار ، ئېلىپ كەت ! ـــ دەپتۇ . پاتمەك يۇگۈرۈپ بېرىپ كۈپىنىڭ ئىچىگە بېشىنى تىقىپ ، شۇنداق قارىسا ، دۇنيا دېگەن تۇرۇپ كەتكەن . ئاچ كۆزلۈك بىلەن يەڭلىرىنىڭ ئىچىگە بىرمۇنچە ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى تىقىۋېلىپ ، ئۇچنى ئاپتۇ - دە ، ئارقىسىغا قارىماي ئۆيگە يۇگۈرۈپتۇ . يولدا مالىلىرىنى ئالدىغا سېلىپ ، چاقنى كۆتۈرۈپ كېتىپ بارسا ، بېشى قىچىشىپتۇ : «ھە راستلا ، مېنىڭ بېشىمغىمۇ ئالتۇن كوكۈلا ئۇندىمىكىن» دەپ بېشىنى سىلاپ باقسا ، بېشىنى قوماق بېسىپ ، چوققىسىدا بىر نېمە پۇلتىيىپ لۆمۈلدەپ تۇرغۇدەك . شۇ يەردىن مالىلىرىغىمۇ قارىماي يېغلاپ مېڭىپتۇ . ئاڭغىچە ئالدىغا ئانىسى يېتىپ كېلىپ :

ـــ ۋاي جېنىم قىزىم ، كەچ قالدىڭغۇ ؟ ! ياۋاللا ، نېمىگە يىغلايسەن ؟ نېمە بولدى ؟ بېشىڭنى نېمىشقا يۆگىۋالدىڭ ؟ ! ـــ دەپ ئالدىراپ قىزىنىڭ بېشىنى ئېچىپتۇ ، قارىسا ، بېشى كەيمە تازغا ئايلىنىپ ، ماڭلاي - چوققىسىغا بىر ئېشەك مەدىكى ئۇنۇپ قاپتۇ . ئۆگەي ئانا : «ۋاي ئۆلەي ، قانداق پەس ، بالامغا قىلغاندۇ قەست !» دەپ ئاھ ئۇرۇپتۇ ، يىغلاپتۇ . قىزىنى ئۆيگە سولاپ پەرۇش قىپتۇ ، قىلمىغان داۋا ، بارمىغان مازار ، ھېچنېمە قالماپتۇ . ھەممىسىلا ھېچ كارغا كەلمەپتۇ . قىزى مومانىڭكىدىن ئوغرىلاپ كەلگەن پۇلدىن نەچچە ھەسسە كۆپ پۇل چىقىم بوپتۇ ، ئورنىغا كەلمەپتۇ .

ئاي ئۆتۈپتۇ ، يىل ئۆتۈپتۇ . كۈنلەردىن بىر كۈنى شۇ شەھەردە بىر باي كاتتا توي قىلىپ ، يۇرتتا بىرمۇ ئۆينى قالدۇرماي تويغا چىللاپتۇ .

ئۆگەي ئانىنىڭ تويغا بارغۇسى كەپتۇ ، تويدىن زەللە ئالغۇسى كەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى قاق سەھەردە ، قاغا قاق دېمەستە ، ھەجەر قىز مالىلىرىنى ھەيدەپ چىقىپ كېتىۋاتسا ، ئۆيدە يېتىپ :

ـــ هوي ، ھەجە . . .ك ! مەيەرگە كەل جۇۋاينىمەك ! ـــ دەپ توۋلاپتۇ .

ھەجەر قىز كىرسە :

ـــ هوي ئۇيقۇ ساربكى قاسماق ، بۇگۈن ئەجەب بىر سەگەكلىكىڭ تۇتۇپ كېتىپتۇ- غۇ ! ؟ . . . بېرىراق كەل ، ما گېپىمنى ئاڭلا ، بۇگۈنچۇ ، بىز تويغا بارىمىز . سەن ئاۋۇ مالىلىرىڭنى بىر ھەقەمسايىنىڭ مالىلىرىغا قوشۇپ قويۇپ ، ئىلدام كىر ، ئەزمە ! ـــ دەپتۇ .

قىز مالىلارنى قوشنىلارنىڭ مالىلىرىغا قوشۇپ قويۇپ ، يېنىپ كىرىپتۇ . كىرىپ ، هوي- لا - ئارامىلارنى سۈپۈرۈپتۇ ، قاپاقتا سۇ ئەكىرىپ ، بوش قاچىلارنى تولدۇرۇپتۇ . كۈچۈكىگە ئاداپ ئېتىپ بېرىپ ، پېشايۋاندا چۈجىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ ئولتۇرۇپتۇ .

ئۆينىڭ ئىچىدە ئۆگەي ئانا بىلەن قىزى ياسىنىپتۇ . پاتمەك ياسىنىپ بولۇپ :

ـــ ئاپا ، بىز كەلگۈچە ھەجەك سارائ بىكار ئولتۇرامدۇ ؟ ـــ دەپتۇ . ئانىسى :
ـــ ۋىيەي ، نېمە دېگىنىڭ ئۇ ، ئۆي ساقلىغانمۇ ئىشمۇ ! بىكار تۇرغۇزامدىغان ئۇ تىرىكتاپنى ، ـــ دەپ قازناقتىن بىر چارەك ئاقئۇششاق بىلەن بىر چارەك تېرىقنى ئاچىقىپ ، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر دۆۋە قۇمنىڭ ئۈستىگە تۆكۈپ ، ئارىلاشتۇرۇۋېتىپتۇ . ئاندىن كېيىن :
ـــ ھەي نان قېپى ، بىز كەلگۈچە ، ئاقئۇششاقنى باشقا ، تېرىقنى باشقا ئايرىپ ، ئىككىسىنى ئىككى خۇرجۇنغا ئېلىپ قوي . بىر تېلىنى زايە قىلساڭ ، كۆزۈڭنى ئويۇۋالىمەن . ئاندىنچۇ ، گۆرۈڭگە كىرىپ ، ئىككى تاقا ئەتلەس توقۇپ قويغىن . ھويلا ـ ئارامغا ئوبدان قارا ، قىل يېتسە ، بوينۇڭنى قۇشقاچنىڭ بوينىنى ئۇزگەندەك ئۇزىمەن . بۇيرۇغان ئىشلىرىم چالا قالسۇنچۇ قېنى ، مەندىن نېمە كۆرىسەن . . . ـــ دەپ پاتما قىزنى ئېلىپ تويغا كېتىپتۇ .
قىز «بۇ نېمىدېگەن زۇلۇم ! » دەپ قانداق قىلىشنى بىلمەي قېتىپ قاپتۇ . بىر ھازادىن كېيىن ھوشىنى يىغىپ ، ھېلىقى مېھرىبان مومايىنى ئەسلەپتۇ . ئۇنىڭ بەرگەن چېچىنى قانداق بولاركىن دەپ ئوتقا ساپتۇ . شۇ زامانلا ھويلىدىكى دەرەخلەر شالدىرلاپ ، ئالەمنى قۇيۇن قاپلاپتۇ . قىز ھويلىدا بىر پىرقىراپتۇ ، قالغىنىنى بىلمەپتۇ . . . بىر ۋاقىتتا كۆزىنى شۇنداق ئاچسا ، ئوزاقى يىلى ئاش ئەتكۈزۈپ ، ئىككى تال چېچىنى بەرگەن مومای بېشىنى سىلاپ ئولتۇرغۇدەك . قىز چاچراپ قوپۇپ تەزىم قىپتۇ . يىغلاپ ئۆزىنى مومايىنىڭ قۇچىقىغا تاشلاپ ، دەردى ـ ھالىنى ئېيتىپتۇ . مومای :
ـــ بىلمەن قىزىم ، بىلمەن ، ئۆزىگە قىلىدۇ ، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ ! ـــ دەپتۇ .
قىز ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ قول باغلاپتۇ . مومای :
ـــ يېتىمنىڭ كۆڭلى مېنىڭ كۆڭلۈم ، سىزنىڭ غېمىڭىزنى مەن قىلاي قىزىم ، مەڭ ماڭۇ ئاچقۇچنى ، ئاڭۇ ئوتتۇرىدىكى ئىشىكنى ئېچىڭ . تارتىنماي ئىچكىرى كىرىپ ئالتۇن كات ئۈستىدىكى بوغچىنى كۆتۈرۈپ چىقىڭ ، ـــ دەپتۇ . قىز ئىشىكنى شۇنداق ئېچىپ قارىسا ، ئوتتۇرىدىكى يېشىل سىرلىق ، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن قەۋەتمۇ قەۋەت گۈللۈك ئىشىكلەر ئارقا ـ ئارقىدىن جاراڭلاپ ئېچىلىپتۇ . قىز مومای دېگەن يەردىن بىر بوغچىنى ئېلىپ ، تەن ـ تېنىگە سىغماي خۇش بولۇپ كۆتۈرۈپ چىقىپتۇ . مومای قىزنى يوغان تەشتەككە چۈشۈرۈپ سوپۇنلاپ يۇيۇپتۇ . ئەزالىرىنى پاكىز سۈرتۈپ ، باشلىرىنى تاراپ ، ھېلىقى بوغچىدىكى تۇرلۇك كىيىم ـ كېچەكلەرنى كىيدۈرۈپتۇ . كىيدۈرگەندە ئۈستىگە ھوردەك يۇمشاق ، ئەينەكتەك سۇزۇك مەشۇت كۆڭلەك ، چىمەن گۈللۈك تاۋار كەمزۇل ، چىلتەك پەشلىك ، ئۇقا ياقىلىق كىمخاب چاپان ، تەتىلا دوپپا كىيگۈزۈپتۇ ، دوپپىنىڭ ئۈستىگە ئونچە ، مارجان ، ياقۇت چېچىلغان يىپەك رومال ئارتىپتۇ . پۇتىغا ئالتۇن كەشلىك گۈلجاڭ مەسىلەرنى كىيگۈزۈپتۇ . بىلەكلىرىگە قوش ئالتۇن بىلەزۈك ، قوللىرىغا گۆھەر كۆزلۈك ئۈزۈك ، قۇلاقلىرىغا زۇمرەت كۆزلۈك ئالتۇن زىرە سېلىپ ، ھۆر پەرىلەردەك ياساندۇرۇپتۇ . ئۈستىگە ياغلىق توقاچ ، ئەتلەس ، جانان چىنىلەر قويۇلغان پەتنۇس ھازىرلاپ ، يىپەك داستىخان بىلەن ئوراپ مومای قولىدا تۇتۇپتۇ ـ دە ، «يۇرۇڭ قىزىم» دەپتۇ . قىز بىر ياقتىن خۇش بولۇپ ، بىر ياقتىن ئەنسىرەپ :
ـــ نەگە بارىمىز ؟ تېرىقلارنى قاچان ئادالاپ بولىمەن ، جېنىم موما ؟ ! ـــ دەپ كۆزىگە ياش ئاپتۇ . مومای كۆيۈنۈپ :
ـــ بىچارە قىزىم ، غېرىب قىزىم ، ئەنسىرىمەڭ دېدىمغۇ قىزىم ، شۇ باغرى تاش ، قولى قان ئۆگەي ئانا بارغان تويغا سىزمۇ بارىسىز ، بارغاندا ئۇلاردىن ئارتۇق ئىززەت ـ ھۆرمەت

بىلەن توي كۆرۈپ ، كۆڭۈل ئېچىپ كېلىسىز ، سىز تويدىن يانغۇچە ، تېرىق ئايرىش ، ئەتلەس توقۇش ، ئۆي ساقلاش ـــ جىمى ئىشلىرىڭىز بەجا بولۇپ تۇرىدۇ . قېنى ، قىزىم مومىڭىزغا ئىشىنىپ ، بىسمىللا دەپ بوسۇغىدىن ئاتلاڭ ، ـــ دەپتۇ .

قىز بوسۇغىدىن شۇنداق ئاتلىشىغا بىر چوكان كېلىپ ، قىزنى قولتۇقلاپ مەپىگە چىقىرىپتۇ . قىز قارىسا ، كىمخاب يوپۇقلۇق قوش ئات قوشۇلغان ئالتۇن مەپە جاراڭلاپ ، بىر مەپىكەش بوۋاي ئاتلارنىڭ بۇجىلىرىنى تۇتۇپ تۇرغۇدەك ، مومای ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ :

ـــ يېتىمىنىڭ ئاھى ، مۇمايىنىڭ دۇئاسى ، يولۇڭلار راۋان بولسۇن ، دۇشمەنلەر ھەيران بولسۇن ! . . . ئامىن ، ئاللاھۇ ئەكبەر ، ـــ دەپ دۇئا قىپتۇ . . .

قىز بىر قۇيۇننىڭ كەلگەنلىكىنى ، مومانىنىڭ ھويلىسىدىكى گۈللەرنىڭ ئۆزىگە تەزىم قىلىپ ئېگىلىپ ، دەل ـ دەرەخ يوپۇرماقلىرىنىڭ ئالىيېشىل كېپىنەك بولۇپ ئۇچقانلىقىنىلا بىلىپتۇ ، قالغان ئىشلارنى بىلمەپتۇ . . .

قىز شۇنداق ئېسىنى يىغىپ قارىسا ، مەپە ناغرا ، كاناي ، ناخشا ، ئۇسسۇل ، داغدۇغا بىلەن توي ـ مەرىكە بولۇۋاتقان ھويلىغا كىرىپ توختاپتۇ .

توي ئىگىلىرى ، ساھىبخانلار :

ـــ ۋاي ، ئېسىل مېھمان كەلدى ، تويىمىزنىڭ ھۆرمىتى ! ـــ دەپ ، قىزنى پايانداز لارغا دەسسىتىپ ، خوتۇن خەقلەر قاينىغان كەڭ سورۇنلۇق ياسىداق سارايغا باشلاپتۇ . چوڭ ـ كىچىك ھەممە ئورۇنلىرىدىن دۇررىدە قوپۇپ ، كۆرۈشۈپ تۆرگە ئۆتكۈزۈپتۇ . تۆردىكى خوتۇنلارنىڭ بىرى :

ـــ بۇ قىز قايسى شەھەرنىڭ مەلىكىزادىسىدۇ ؟ ـــ دەپتۇ . يەنە بىرى :

ـــ قايسى باينىڭ ئەركە قىزىدۇ ؟ ـــ دەپ ھەيران بولۇشۇپ قاپتۇ .

ئاڭغىچە مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇلۇپ ، داستىخان سېلىنىپتۇ . يەتىمىش ياڭىزا يەل ـ يېمىش ، قەنت ـ گېزەكلەر تىزىلىپ ، چاي قۇيۇلۇپتۇ . ئارقىدىن ھالۋا ، قايماق ، رىشاله ، ئۇنىڭ ئارقىسىن ئۆگرە ، قورداق ، كاۋاپ ، قويۇقئاشلار تارتىلىپتۇ . ھەجەر قىز سورۇنغا شۇنداق سەپسېلىپ قارىسا ، ئۆگەي ئانىسى قىزى بىلەن ئەڭ ئايىغدا ـــ كەش بازىردا ئولتۇرغۇدەك . ئۇنىڭ بايلىقى ، ھال تارتقۇلۇقى بۇ چوڭ توي ـ تۆكۈنگە كەلگەن نى ـ نى باي ، ھال تارتقۇ خېنىملارنىڭ ئالدىدا نە ـ نەلەردە قاپتۇ . شۇنداق بولسىمۇ ھەجەر قىز ئالدىغا نېمە كەلسە ، «ئاۋۇ مېھمانغا سۇنۇۋەتسىلە ، خاپا بولماي . . . » دەپ «ئانىسى» بىلەن «سىڭلىسى» غا ئۇزىتىپ تۇرۇپتۇ ، «ئالسىلا ، قىزلىرىمۇ ئوبدانراق باقسۇن» دەپ تىنماي تەكلىپ قىلىپ تۇرۇپتۇ . . .

كۇن خېلى ئېگىلىپ ، توي ئاياغلىشاي دەپ قاپتۇ . قىز ھەممىدىن ئىلگىرى ئۇزاپتۇ . شۇنچە تۇتسا ئۇنىماپتۇ . ھەممە خوتۇن ـ قىزلار : «ئۆيگە يورۇقى چۈشكۈدەك ئەجەب چىرايلىق قىز ئىكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئادەمگەرچىلىكىچۇ ! . . . » دەپ ئارقىسىدىن قارىشىپ قاپتۇ .

قىزنىڭ مەپىسى كەڭ چۆل ، جاڭگاللار بىلەن مېڭىپتۇ . بىر يەرگە كەلگەندە چىمەنلىك ئارىسىدا ئېقىۋاتقان چوڭ بىر سۇ بويىغا كەپتۇ . قىز بىردەم ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن سۇ بويىغا چۈشۈپتۇ . چىمەنلىك قىرغاقتا ئولتۇرۇپ ، سۇنى ئوچۇمى بىلەن ئاسمانغا ئېتىپ ، مارجان چاچما قىلىپ ئويناپتۇ ، سۇنىڭ مارجانلىرىغا قاراپ ، تېرىق ئېسىگە چۈشۈپ ، كۆڭلىنى ئەندىشە بېسىپتۇ . ئاڭغۇچە مەپىكەش :

ــ هەي قىزىم ، يىراقىتىن ئاتىلىقلارنىڭ قارىسى كۆرۈنۈۋاتىدۇ . بۇ يەردىن ئىتتىكىرەك كەتسەك قانداق ؟ ــ دەپتۇ .

قىز يۈگۈرۈپ مەپىگە چىقىپتۇ . مەپە يولغا چۈشۈپ ، بىر قۇيۇن بىلەن غايىب بوپتۇ . شۇ ئالدىراشچىلىقتا ، قىزنىڭ بىر پاي ئالتۇن كەشى سۇ بويىدىكى چىمەنلىككە چۈشۈپ قاپتۇ .

ئەمدى گەپنى قىزنىڭ ئۆيىدىن ئاڭلايلى :

قىز تويغا ماڭغاندىن كېيىنلا قۇيۇن ئانا ــ مېھرىبان موماي ئۆگەي ئانىنىڭ هويلىسىدا يەنە پەيدا بوپتۇ . شۇ زامانلا هەجەر قىزنىڭ باققان كۈچۈكى ، چۈجىسى ، پىشايۇاندىكى بىر جۈپ كەپتەر مومانىڭ چۆرىسىگە ئولىشىپ ئەركىلەپ ، پۇتلىرىنى چوقۇلىشىپ ، سۆيۈشۈپ كېتىپتۇ . موماي ئالىقىنىدىن بىر پارچە خېمىرنى چىقىرىپ ، كۈچۈككە بىر چىشلەم ، خوراز بىلەن كەپتەرلەرگە بىرنەچچە ئۇششاق كومىلاچ قىلىپ ئايرىپ تاشلاپ بېرىپتۇ . كۈچۈك خېمىرنى يەپلا سۆزگە كېلىپ :

ــ ئانا ، هويلىغا هېچ يەردىن هېچكىمنىڭ كۆز ـ قىرىنى سالغۇزماي قارانچۇق بولىمەن ، ــ دەپ ، تام تۆپىلىرى ، دەرۋازىلارغا كۆز ـ قۇلاق بوپتۇ . خوراز سۆزگە كېلىپ ، ئۆگزىگە ئۇچۇپ چىقىپتۇ . ئۇ تۆت ئەتراپىغا قاراپ :

قى ـ قى ـ قىق !
ئارىلىشىپ كەتتى تېرىق . . .
هەممىمىز ئولىشايلى ،
يېتىم قىزغا بولۇشايلى !
قى ـ قى ـ قىق !
قى ـ قى ـ قىق !

دەپتۇ . تەرەپ ـ تەرەپتىن ، تۇشمۇتۇشتىن قوشنا ـ قولۇملارنىڭ توخۇلىرى هويلىغا يىغىلىپ ـ تۇ . كۈچۈك ئۆيدىن خۇرجۇننى چىشلەپ ئاچىقىپ بېرىپتۇ . توخۇلار ئولىشىپ چوقۇپ ، خۇرجۇننىڭ بىرىگە ئاقئۇششاقنى ، يەنە بىرىگە تېرىقنى ئايرىپ تاشلىغىلى تۇرۇپتۇ . كەپتەر ـ لەرمۇ سۆزگە كېلىپ :

ــ لەببەي ئانا ، خىزمىتىڭىزگە تەييار ، ــ دەپلا ئاسمانغا ئۇچۇپ ، غايىب بوپتۇ . بىردەمدىلا بىرمۇنچە كەپتەرلەرنى باشلاپ كەپتۇ . ئۇ كەپتەرلەر باغقا چۈشۈپ ، هەربىرى بىردىن مېۋە دەرىخىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ، پەرى قىزلارغا ئايلىنىپتۇ ، باغدىن قاتار بولۇپ چىقىپ ، سۇپىدا ئولتۇرغان مومانىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزىلىپتۇ ، تەزىم قىلىپ جىم تۇرۇشۇپ ـ تۇ . موماي قىزلارنىڭ باشلىقىغا «كېلىڭ قىزىم» دەپ شەرەت قىلىپ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپتۇ . قىزلار دەررۇ دۇكانغا (ئەتلەس توقۇيدىغان ئۆيگە) كىرىپ ، ئۇن ـ تىنسىز ، سىلىقلىق بىلەن ئىشقا چۈشۈپ كېتىپتۇ ؛ بىرى يىپلارنى بويايتۇ ، بىرى ئۆرۈش تارتىپتۇ ، بىرى توقۇپتۇ ، بىرى پاتلاپتۇ ، بىرى قاتلاپتۇ ، شۇنداق قىلىپ ، هەش ـ پەش دېگۈچىلىكنىڭ ئارىلىقىدا ئىككى تاغار ئەتلەس توقۇلۇپ ، ئۆگەي ئانىنىڭ ساندۇقى ئۈستىگە تىزىلىپتۇ .

ئاڭغىچىلىك توخۇلارمۇ تېرىقنى ئايرىپ ، خۇرجۇنغا قاچىلاپ بوپتۇ . موماي بىلەن خوشلىشىپ ، ئۆز جايلىرىغا تاراپتۇ .

قىزلارمۇ ئاقئۇششاق ـ تېرىقلارنى ئۆز جايىغا ئەكىرىپ ، دۇكان ، ئۆيلەرنىڭ ئىشكىلىرىنى ئېتىپ ، ئىش ـ كۈشلىرىنى تۈگىتىپ ، هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىزىلىپتۇ . موماي

ئالىقىنىدىن يەنە بىر پارچە خېمىرنى چىقىرىپ ، بايىقىدەك كۈچۈك ، خوراز ، كەپتەرلەرگە بۆلۈپ بېرىپتۇ ۋە ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ خوشلىشىپتۇ . ئاندىن كېيىن قىزلارنى باشلاپ ، باغقا كىرىپ غايىب بوپتۇ . . .

ئەمدى گەپنى يېتىم قىزدىن ئاڭلايلى :

ھەجەر قىز سۇ بويىدىن يولغا چىقىپ غايىب بولغانچە ، ئۆزىنى مومانىڭ ھويلىسىدا كۆرۈپتۇ . مومای :

ــ كېلىڭ قىزىم ، ــ دەپ ئۆيگە باشلاپتۇ . قىز كېلىپ تويدىن ئېلىپ كەلگەن نان-توقاچلارنى مومانىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ . تويدا بولغان گەپ - سۆزلەرنى قىلىپ بېرىپ :

ــ . . . چوڭ ئانا ، مەن تۆرده ئولتۇردۇم ، «ئانام» قىزى بىلەن پەگاھتا ئولتۇرۇپتۇ . يەل - يېمىش ، ئاش - غىزا مەندىن باشلاپ تارتىلدى . كىيدۈرگەن كىيىملىرىڭىز ، بولغان ئىززەت - ھۆرمەت ، مېھماندارچىلىقىڭ خۇشاللىقىدىن گېلىمدىن ھېچ نەرسە ئۆتمىدى . ئالدىمغا كەلگەن مەزىلەرنى «ئانام» بىلەن «سىڭلىم» غا سۆنۈپ تۇردۇم . ئىچ - قارنىم ئېچىلىپ كۆڭلۈم كۆتۈرۈلۈپ ، ئوبدان ئويناپ كەلدىم . سىلىگە كۆپتىن - كۆپ رەھمەت . . . ــ دەپ بىر نېمىدىن خىجىل بولغاندەك يەرگە قاراپتۇ .

ــ ئوبدان قىپسىز ، قىزىم ، «ئانىڭىز» نىڭ ئەقىلى بولسا ئويلاپ قالار . . . بەختىڭىز ئېچىلسۇن . . . بىر كەشنىڭ كارى چاغلىق . . . ئەمدى قىزىم ، ئۆز ئۆيىڭىزگە قايتىڭ ، ــ دەپ قىزنىڭ بېشىدىن ئايىغىنچە ئاستا بىر سىلاپتىكەن ، قىز ئۆزىنى ئۆز ھويلىسىدا كۆرۈپتۇ . قارىسا ھەممە ئىشلار قىلىنىپ بولغان . . .

ئاڭغىچىلىك ئۆگەي ئانىسى قىزى بىلەن دەرۋازىنى مۇشتلاپتۇ . ھويلىغا كۆرەڭلەپ ، ئالچاڭشىپ كىرىپ كەپتۇ . ئۆگەي ئانا كىرىپلا :

ــ ھوي يېتىم ئوغلاق . . . بۇگۈن ئەجەب پاكىز بولۇپ قاپسەنغۇ ! سۇنى بۇزۇپ . . . كۆرە بۇ چىرايلىق ئاشقىنى ! ــ دەپ كېكىرىپ كالپۇكلىرىنى سەتلەشتۇرۇپ زاڭلىق ئېتىپتۇ . پاتمەكمۇ :

ــ باش - كۆزلىرىنى تاراپ ، ياسىنىشنى كىم قويۇپتۇ بۇ سەت ساقلاندىغا ! ھوي ، تېرىقلارنى ئادالمىدىڭمۇ ؟ گەپ قىل ! ــ دەپ بارغان بويى ھەجەر قىزنىڭ بىرنەچچە يېرىنى ئۈزۈپ - چىمدىۋاپتۇ . قىز :

ــ ئىلغاپ بولدۇم ، ئەتلەسنىمۇ توقۇپ قويدۇم . . . ئۇنىڭدىن كېيىن باش - كۆزۈمنى يۇيۇپ تارىۋالدىم ، ــ دەپ يۈگۈرۈپ ئۆيگە كىرىپ ، ئاقئۇششاق ، تېرىق ئەتلەسلەرنى ئېلىپ چىقىپ كۆرسىتىپتۇ . ئۆگەي ئانا ، ئىشنىڭ ئېچىنى ئەمدى تېپىپتىمەن ، دېگەندەك قىلىپ ، ئەتلەسلەرنى كۆرۈپ ، ھىجىيىپ - كالچاراپتۇ . ھەجەر قىز :

ــ ئانا ، توي قانداق ئۆتتى ؟ نېمە ئىشلارنى كۆرۈپ كەلله ؟ ــ دەپ سوراپتۇ . ئۆگەي ئانا :

ــ ۋاي قوۋۇرغام ، ئاڭلىغۇڭ كەلدىمۇ ؟ ئاڭلا ئەمىسە ، ــ دەپ ھېكايىگە چۈشۈپتۇ ، ــ يۈرت يۈرت بولۇپ ، مۇنداق توي بولمىغان . يۈرت تەۋرەپتۇ . نى - نى يۈرتلاردىن خېنىملار كەپتۇ . تويغا بىر يۈرتتىن بىر مەلىكىزات كەپتىكەن ، بىزمۇ بىر داستىخاندا بولدۇق . قارىساڭ ، بۇ پەرىزاتنى دۇنيادا بىرلا دەيسەن . ئۇ قىز شۇنچە خوتۇن خەقلەرنىڭ ئارىسىدا بىزگە ئالاھىدە ئىلتىپات بىلەن قارىدى . ئۇ قىز شۇنچە توق بېسىق ، چوڭ سۆپەت قىز ئىكەن . ئالدىغا نېمە كەلسە ، ماڭا سۆنۈپ تۇردى . مەن يېدىم ، سىڭلىڭ يېدى . توي دېگەندە ھەممە نېمە تۆكمە بولۇپ كەتتى . سىڭلىڭنىڭ تويىنى مەنمۇ شۇنداق قىلىپ بېرە-

مەن ! ــ دەپ سۆزلەپ كېتىپتۇ . ھەجەر قىز :
ــ ئانا ، مەن تۇرۇپ ، سىڭلىمنىڭ گېپىنى قىلىپ كەتتىڭىزغۇ ؟ ــ دەپ سېلىپ ، يەرگە قارىۋاپتۇ . ئۆگەي ئانا :
ــ ۋاي قوۋۇرغام . . . ئۆزۈڭ پادا باققان يەردە بىرىنى تېپىۋالارسەن ، ساڭا توي نەدە تۇرۇپتۇ ، ــ دەپتۇ . پاتمەك :
ــ بۇ نەس باسقان قاچانمۇ پېشانەمدىن ئېرا ؟ ! ــ دەپ تىللاپ ، ــ مە ، يەنە ساڭا ياخشىلىق قىلىپ ئالغاچ كەلدۇق ! ــ دەپ ، توينىڭ ئاشقان ـ تاشقان گۇرۇچ ، سۆڭەكلىرى سېلىنغان بىر يېلىم چۆچپكىنى ھەجەر قىزنىڭ ئالدىغا دوققىدە قىلىپ تاشلاپ قويۇپتۇ .
ئۆگەي ئانا :
ــ ھوي ، يۇنداڭنى ئىتتىك ـ ئىتتىك ئېچىۋېلىپ ، خەققە قوشۇپ قويغان ماللارنى ئېلىپ چىق . ئاندىن گۆرۈڭگە كىرىپ ئەتلەسلىرىڭنى توقۇ ! ــ دەپ قىزى بىلەن ئېچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ .
قىز چۆچەكتىكى سۆڭەكنى كۇچۇكىگە ، گۇرۇچنى خوراز بىلەن كەپتەرلەرگە چېچىپ بېرىپتۇ .
ئەتىسى ھەجەر قىز ماللارنى باققىلى چىقىپ كېتىپ بارسا ، ئۆگەي ئانا :
ــ ھوي توختا ، ماللارنى پادىغا قوشۇپ بېرىپ ، ئىلدام كىر . ئەمدى سەن ئۆيدە ئولتۇرۇپ ، ئەتلەس توقۇيسەن . تويدا جىق خوتۇنلارغا ئەتلەس سېتىپ بېرىدىغان بولۇپ ، نەرخىنى توختىشىپ كەلدىم . ھۇنەرگە سالغانمۇ مەن ! پادا بېقىشتىن قۇتقۇزۇپ ئۆيدە ئولتۇرغۇزغانمۇ مەن ! باشقا يەردە سەندەك شۇم قۇش ئېرىماسلارغا مۇنداق دۆلەت نەدە تۇرۇپتۇ ! بىلسەڭ مۇشۇلارنىڭ قەدرىگە يېتىپ ، رەختلەرنى ئوبدان توقۇساڭ بولىدۇ ، ــ دەپتۇ .
شۇنىڭ بىلەن قىز قاراڭغۇ ئۆيگە سولىنىپ ، بۇرۇنقىدىنمۇ ئېغىر ئىشقا قاپتۇ . . .
ئەمدى گەپنى ھېلىقى چۇشۇپ قالغان بىر پاي ئالتۇن كەشتىن ئاڭلايلى :
شۇ شەھەرنىڭ بىر پادىشاھى بولۇپ ، ئۇنىڭ شاھزادە ئادىل دېگەن بىر ئوغلى بار ئىكەن . ئۇ شاھزادە بالىغ بولغاندىن كېيىن ئەلچىلەر نى ـ نى كاتتا باي ، ۋەزىر ، پادىشاھلارنىڭ قىزلىرىدىن لايىق كۆرسەتسە ، «ئۆزۈم تېپىپ ئالىمەن ، كۆڭلۈم چۇشكەننى ئالىمەن» دەپ ئۇنىماپتىكەن . ئۇ شاھزادىگە خىزىر يولۇققانىكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، دادىسىغا قارىغاندا ، ياخشى ئىشلارنى كۆپ قىلىدىكەن ، قول ئاستىدىكى يۇرتلارغا ، تاغنىڭ ئارىلىرىغا يول ، دەريا ـ ئۆستەڭلەرگە كۆۋرۈك سالدۇرىدىكەن . . .
بىر كۈنى شاھزادە ئادىل شۇ يۇرتتىكى بىر چۆلگە سۇ چىقارغۇزماق بولۇپ ، ۋەزىر ـ يارانلار بىلەن ئاتلىق چۆلگە چىقىپتۇ . ماڭا ـ ماڭا كۈن قايرىلغان ۋاقىتلاردا تۇغان ئايرىيدىغان سۇنىڭ بويىغا بېرىپتۇ . شاھزادە چىمەنلىك بىلەن سۇنىڭ بويىغا قاراپ كېتىپ بارسا ، بىرنەرسە ئەتراپقا نۇر چېچىپ تۇرغۇدەك . سۇدىن چىقىپ قالغان بېلىق ئوخشايدۇ ، دەپ ئاستا يېقىن بارسا ، بىر كەش . كەش بولغاندا بۇ ئىقلىمدا ھېچقانداق ئۇستىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان شۇنداق چىرايلىق بىر كەش . شاھزادە كەشنى مەيدىسىگە بېسىپ قېتىپ قاپتۇ . تاتلىق چۇشلەرگە ئوخشاش ھۇزۇرلۇق خىياللارغا پېتىپ قاپتۇ . بىر ھازادىن كېيىن ئېسىنى يىغىپ :
ــ ئاتامغا ئات چېپىڭلار . مۇشۇ كەشنى كىيگەن قىزغا كۆڭلۈم چۇشتى . خەۋەر قىلىڭلار . مەيلى ئۇ ئادەمزات بولسۇن ، مەيلى پەرىزات بولسۇن ، ئۇنى ئالماي مۇرادىمغا

يەتمىگەيمەن . . . ــ دەپتۇ .

ئەمدى گەپنى قىزنىڭ ھويلىسىدىن ئاڭلايلى :

كۇنلەرنىڭ بىرىدە : «پادىشاھنىڭ ئوغلى بىر پاي ئالتۇن كەشنى كىيدۇرۇپ بېقىپ ، كىمنىڭ قىزىنىڭ پۇتىغا خوپ كەلسە ، شۇ قىز بىلەن توي قىلغۇدەك» دېگەن گەپ ـ سۆز ئۆگەي ئانىنىڭمۇ قۇلىقىغا يېتىپ كەپتۇ . شۇ يەردىن ئۆگەي ئانا پاتمەكنىڭ بېشىدىكى ئېشەك مەدىكىنى يەنە بىر قۇر كېسىپ تۇزلەپ ، بېشىغا چاچلارنى چاپلاپ ، ئۇستىگە يىپەك رومال ، ئۇنىڭ ئۇستىگە كەمچەت تۇماق ، ئۇچىسىغا كىمخاب تاۋار ، پۇتلىرىغا گۇلچاڭ مەسلەرنى كىيگۈزۈپ ، ئۆزىچە گۇلدەك ياساندۇرۇپ ، تەييارلىنىپتۇ . ھەجەر قىز بولسا ، ئالتۇن كوكۇ-لىلىرىنى بېشىغا تېخىمۇ پۇكلەپ قاتلاپتۇ ، ئۇستىگە خېمىرلارنى چاپلاپ ، كېپەكلەرنى سۇ-ۋاپ ، ئەسكى لاتىلار بىلەن تېخىمۇ سەتلەشتۇرۇپ ئوراپ ، «كۆزۈمگە كۆرۈنمەي ئىشىكىنى قىل !» دەپتۇ .

ئاڭغىچە پادىشاھنىڭ يۇرت ئارىلاتقان ياساۋۇللىرى ، كەش كۆتۈرگەن كېنىزەكلىرى يېتىپ كەپتۇ . ئۆگەي ئانا ھەجەر قىزنى سۆرەپ ئاپىرىپ ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئەسكى تونۇرغا چۈشۈرۈپ ، ئۇستىنى كونا توقۇم بىلەن يېپىپ قويۇپ ، بېرىپ يەتمىش تەزىم بىلەن دەرۋازىنى ئېچىپتۇ . كەلگەنلەر ھويلىغا كىرىپ ، قېنى ، قىزلىرىڭىزنى كۆرسىتىڭ ، دەپتۇ . ئۆگەي ئانا مېھمانلارنى ئۆيگە باشلاپ ، پاتمەكنى ناياقلىتىپ تۇرۇپ كەشنى پۇتىغا كىيگۈزۈپ-تۇ ، پاتماپتۇ . ئۇنداق كىيگۈزۈپتۇ ، مۇنداق كىيگۈزۈپتۇ ، پاتماپتۇ . پۇتلىرىنى كېسىپ شىلىپ بېقىپتۇ ، يەنە پاتماپتۇ .

كېنىزەكلەر :

ــ ئوھۇش ! نېمانچىلا قىلىلا سەت قىزلىرىغا . . . كېتەيلى ! ــ دەپ مېڭىپتۇ .

كېنىزەكلەر ھويلىغا چىقىشىغا ھېلىقى ئاق خوراز يۇگۇرۇپ كېلىپ ، ئۇلارنىڭ پەشلىرىنى چوقۇپ ـ چوقۇپ :

ــ قى ـ قى ـ قىق ! قىز تونۇردا . . .

ــ قى ـ قى ـ قىق ! قىز تونۇردا . . . ــ دەپتۇ . كۇچۇكمۇ يۇگۇرۇپ تونۇر بېشىغا چىقىپ توقۇمنى چىشلەپ تارتىپ ، تونۇرنى ئېچىپ :

ــ ھوپ ـ ھوپ ـ ھوپ ! مېھمانلار كەلدى . . . جېنىم ئاچا ، ھوپ ! ــ دەپتۇ .

كېنىزەكلەر ، بۇ نېمە ئىشتۇ ، بېرىپ باقايلى ، دەپ تونۇر بېشىغا يۇگۇرۇپتۇ .

ئۆگەي ئانا :

ــ ۋاي ، ئۇ مېنىڭ ئۆگەي قىزىم . . . ئۇ تۇزلۇق باشىڭ تېزى يۇقىدۇ ، بېرىشمىسىلا ! ۋاي ، ئۇ تومپاي ، توڭرىلىققا ئالتۇن كەش نەدە خوپ كەلسۇن . . . ــ دەپ قاقشاپتۇ .

كېنىزەكلەر تونۇر بېشىغا شۇنداق چىقىشىغا تونۇرنىڭ ئىچىدىن بىر قىز چىقىپتۇ . قارىسا ئەسكى لاتىلارنىڭ ئىچىدە بىر ئاي تۇرغۇدەك . باشلىرىدا ئالتۇن كوكۇلا . . . ئۆزى كۇلۇپ تۇرغۇدەك . كېنىزەكلەر كەشنى پۇتىغا شۇنداق كىيگۈزۈپتىكەن ، خۇددى قۇيۇپ قويغاندەك يارىشىپ كېتىپتۇ . نېرى ـ بېرى تۇرغان ياساۋۇللارنىڭ بىرى «سۆيۈنچە» دەپ شاھزادىگە يۇگۇرۇپتۇ . كېنىزەكلەر :

ــ ئۇكام ، سىزدە بۇ كەشنىڭ ھەمراھى بارمۇ ؟ ــ دەپ سوراپتىكەن ، قىز نېمە دېيىشىنى بىلمەي يەرگە قاراپتۇ . ئاڭغىچە پاتمەك كېلىپ :

ــ بۇ گادايدا ئالتۇن كەشنىڭ ھەمراھى نېمە قىلسۇن ! ــ دەپ تۇرۇشىغا ، دەرەخلەر-نىڭ يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاپ شامال كەلگەندەك بوپتۇ ؛ ھەممەيلەن ئۇيان ـ بۇيان قارىشىغا

ئالتۇن كەشنىڭ ھەمراھى ئۇچۇپ كېلىپ ، قىزنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ قاپتۇ .
كېنىزەكلەر پاتمەككە قاراپ :

پاتمىخان پېتىپ تۇرۇڭ ،
باش قاشلاپ يېتىپ تۇرۇڭ .
سىزنىڭ خىلىڭىز باشقا ،
سەتلەشمەي كېتىپ تۇرۇڭ !
ھوپ . . . بەللى ، ھوپ !
خوپ . . . بولدى خوپ !

ـــ ئىششە ! ئىششە ! ـــ دەپتۇ بارماقلىرى بىلەن مەڭزىلىرىنى بېسىپ زاڭلىق ئېتىپ كۈلۈشۈپتۇ . ئاڭغىچە ياساۋۇللار مەپىنى ھويلىغا ئەكىرىپتۇ . قىزنى ئولاش ـ چولاش ئالتۇن گۈللۈك مەپىگە سېلىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ . كۈچۈك مەپىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپتۇ . خوراز مەپىنىڭ ئارقىسىغا ، كەپتەرلەر بولسا مەپىنىڭ ئۈستىگە قونۇپ قىز بىلەن بىللە كېتىپتۇ .
ئۆگەي ئانا بېشىنى مۇشتلاپ ، قىزى بېشىنى قاشلاپ ، ھۆڭگىرەك ئەتكەن بويى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يىغلىشىپ قاپتۇ .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . چۆچەكنى پىششىق ئوقۇڭلار . چۆچەك نەچچە بۆلەككە بۆلۈپ بايان قىلىنغان ؟ ھەربىر بۆلەكنىڭ مەزمۇنىنى قىسقىچە بايان قىلىڭلار ھەمدە ئۇ بۆلەكلەرگە ئۆزۈڭلار كىچىك ماۋزۇ قويۇپ بېقىڭلار .
2 . بۇ چۆچەكتە ئاق كۆڭۈللۈك ۋە گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك ۋە يامانلىق روشەن سېلىشتۇرما قىلىنغان . ئاق كۆڭۈللۈك ۋە گۈزەللىك شۇ قەدەر كۆركەم تىل ئارقىلىق مەدھىيىلەنگەن بولسا ، رەزىللىك ۋە يامانلىق رەھىمسىز تۇرده قامچىلانغان . چۆچەكتىن بۇنداق سېلىشتۇرمىلارنى تېپىپ چىقىڭلار ۋە ئۇنىڭ مەركىزىي ئىدىيىنى ئېچىپ بېرىشتە قانداق رول ئوينىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .
3 . چۆچەكتە ھەجەر قىزنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق ئاق كۆڭۈل ، گۈزەل ، ئىشچان ئادەملەرنىڭ ھامان رەزىللىك ئۈستىدىن غالىب كېلىپ ئۆز بەختىنى تاپالايدىغانلىقى ئوبرازلىق تۇرده ئوتتۇرىغا قويۇلغان . چۆچەكنىڭ فانتازىيىلىك تۈسى ئىنتايىن قويۇق ، بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كەلگەن ۋەقەلەر كىشىنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلىدۇ . چۆچەكتە فانتازىيە قىلىنغان جايلارنى بىرمۇبىر ئېيتىپ بېرىڭلار .
4 . چۆچەكنىڭ تىلى ئىنتايىن گۈزەل ، تەسۋىرلىرى ناھايىتى جايىدا . چۆچەك ئوقۇغان ئادەمنىڭ قىزىقىشىنى قوزغايدۇ . چۆچەكنى ئۆز تىلىڭلار بويىچە ئىخچام تۇرده قايتا بايان قىلىپ بېرىڭلار .

پاسقوچ كۆنوكىسى ۋە يېزىقچىلىق مەشقى

دەرستىن سىرت ئوقۇش ئۇچۇن بېرىلگەن «ئالتۇن كەش» ناملىق بۇ بالىلار چۆچىكىدە ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن قارا كۆڭۈللۈك ، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ، گۈزەللىك بىلەن رەزىل-لىك روشەن سېلىشتۇرما قىلىنغان . چۆچەكتە ھەجەر قىزنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق ئاق كۆڭۈل ، سەممىي ، ئىشچان ئادەملەرنىڭ ھامان رەزىللىك ئۇستىدىن غالىب كېلىپ ئۆز بەختىنى تاپالايدىغانلىقى ئوبرازلىق تۇردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان . چۆچەكنىڭ تىلى ئىنتايىن گۈزەل بولۇپ ، ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان .

1 . سىلەر بۇ چۆچەكتە قوللىنىلغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى ئايرىپ چىقىپ ، ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىشنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە بىر پارچە تەسىرات ماقالىسى يېزىپ كېلىڭلار .

2 . بۇ چۆچەكنىڭ فانتازىيىلىك تۇسى ئىنتايىن قويۇق ، چۆچەكتە فانتازىيە قىلىنغان جايلارنى تېپىپ چىقىڭلار .

3 . چۆچەكتە ھەجەر قىز بىلەن پاتمەكنىڭ خاراكتېرى قانداق ئىستىلىستىكىلىق ۋاسى-تىلەر بىلەن ئېچىپ بېرىلگەن؟ كونكرېت مىساللار بىلەن چۈشەندۈرۈڭلار .

4 . يېزىقچىلىق مەشقى ئورنىدا ئوخشىتىش ، مۇبالىغە ، سىمۋول قاتارلىق ئىستىلىس-تىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ ھەربىرىگە مىسال بولالايدىغان ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىن ئىككى كۆپلېتتىن تاللاپ يېزىپ كېلىڭلار ۋە بۇ قوشاقلاردا قوللىنىلغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستى-لەرنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بېرىڭلار . (ھەربىرىڭلار جەمئىي ئالتە كۆپلېتتىن قوشاق تاللا-ساڭلار كۆپايە) .

7 ـ باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

بۇ باسقۇچتا تەخمىنەن 850 ـ يىلىدىن 1212 ـ يىلىغىچە 162 يىل ھۆكۈم سۈرگەن قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ۋە ئالاھىدىلىكلىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ . قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى مۇشۇ دەۋردە يۈز بەرگەن سىياسىي ـ ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردە يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ ، ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان . شۇڭا بۇ باسقۇچنىڭ ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى مۇشۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇيۇك ئەدىبلەرنىڭ دۇنياۋى تەسىرىگە ئىگە ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشتىن ئىبارەت .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . قاراخانىيلار دەۋرىنىڭ ئىجتىمائىي ، تارىخىي ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇش

2 . قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئىگىلىۋېلىش .

3 . ئۇلۇغ تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرى ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرى بىلەن تونۇشۇش .

4 . بۇيۇك مۇتەپەككۇر ، شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق داستانى بىلەن تونۇشۇش .

5 . ئەدىب ئەھمەد يۈكنەكى ۋە ئۇنىڭ «ئەتەبەتۈلھەقايىق» ناملىق داستانىنىڭ مەزمۇن ئالاھىدىلىكلىرىنى بىلىۋېلىش .

6 . قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بەدىئىي قىممىتىنى چۈشىنىۋېلىش .

ئاساس بىلىم

قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

قاراخانىيلار خانلىقى X ئەسىردىن XIII ئەسىرگىچە (كونكرىت ئېيتقاندا تەخمىنەن مىلادىيە 850 ـ يىلىدىن تەخمىنەن 1212 ـ يىلىغىچە) شىنجاڭنىڭ جەنۇبىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ئوتتۇرا ئاسىيادا قۇرۇلغان ئىسلام خانلىقى بولۇپ، ئۇيغۇرلار تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ. بۇ خانلىق دەسلەپ بالا ساغۇننى[1] مەركەز قىلغان بولسا، كېيىنچە قەشقەر (ئوردا كەنت) نى پايتەخت قىلغان. بۇ ھاكىمىيەت نامى «ئۇلۇغ»، «كەڭ» ۋە «شىمال» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۇرىدىغان «قارا» نامى بىلەن «قاراخانىيلار» دەپ ئاتالغان.

قاراخانىيلار ھاكىمىيىتى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەجدادلىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان بىر سۇلالە بولۇپ، ئۇ كۈچانىڭ غەربىدىن تارتىپ بۇخاراغىچە، شىمالىي تەرىپى ئىسسىق كۆلدىن تارتىپ جەنۇبتا خوتەنگە بولغان كەڭ زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ شەكىللىنىشى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئورخۇن ۋادىسىدىكى بىرلىككە كەلگەن ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئۇمۇمىيۈزلۈك ئاخىرلاشقانلىقىنى، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەر ھاكىمىيەتچىلىكىنىڭ شىنجاڭ، جۇملىدىن ئوتتۇرا ئاسىياغا مەركەزلەشكەن يېڭى تەرەققىيات دەۋرىنىڭ باشلانغانلىقىنى كۆرسەتتى. قاراخانىيلار خانلىقى بولۇپمۇ XI ئەسىردە زور گۈللىنىش دەۋرىگە كىردى. ئىقتىسادىي ئىگىلىك جەھەتتىن ئالغاندا، ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەن يېڭا ئىگىلىك ۋە قول ھۈنەر سانائىتى ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ ئاساسىي قىسمى بولۇپ قېلىش نەتىجىسىدە ئولتۇراقلىشىش ۋە شەھەرلىشىش ئومۇملىشىپ كەتتى. قەشقەر، بارچۇق (مارالبېشى)، بالاساغۇن، ئوترار، فاراب، سەمەرقەنت، شاش (تاشكەنت) يەكەن، خوتەن ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش يىرىك ئىقتىساد، سودا ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرى ھەمدە كۆپلىگەن يېڭا بازارلىرى مەيدانغا كەلدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئۇزۇن تارىخقا ئىگە مىللىي مەدەنىيەت ئاساسىدا ئىسلام مەدەنىيىتى بارلىققا كېلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا يېڭى بىر دەۋر باشلاندى. خانلىق تەۋەسىدىكى بۇ گۈللەنگەن ئىسلام مەدەنىيىتى ئەينى دەۋردىكى غەرب مەدەنىيىتىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. ئەنە شۇ چاغلاردا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇھىم مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەردە يۇقىرى ئىلىم يۇرتلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلغان. مەسىلەن، قەشقەر شەھىرىدە سۇتۇق بۇغراخان تەرىپىدىن قۇرۇلغان «ساچىيە مەدرىسىسى»، قەشقەر دۆلەتباغدا قۇرۇلغان «ھەمدىيە مەدرىسىسى» ۋە قاراخانىيلارنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى يازلىق سەيلىگاھى بولغان قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىدىكى ئوپالدا قۇرۇلغان «مەھمۇدىيە مەدرىسىسى» قاتارلىق مەدرىسىلەردە ھەرقايسى يۇرتلاردىن مىڭلاپ ئوقۇغۇچىلار كېلىپ بىلىم ئالغان. بۇ مەدرىسىلەردە يالغۇز دىنىي ئىلىملار ئوقۇتۇلۇش بىلەنلا قالماي، ئاريىستوتېل، سوقرات، فارابى، ئىبن سىنا،

---

① بالاساغۇن شەھىرىنىڭ ئورنى ھازىرقى قىرغىزىستاندىكى توقماق رايونىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ.

خارازمی قاتارلىق مۇتەپەككۇرلارنىڭ پەلسەپىلىرىمۇ ئوقۇتۇلغان .

XI ئەسىرنىڭ بېشىدىن باشلاپ قاراخانىيلار خانلىقى تەۋەسىدە پەن ـ مەدەنىيەت ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرى ئۇزلۇكسىز گۈللىنىپ ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ «ئالتۇن دەۋرى» شەكىللەندى . پەلسەپە ، ئاسترونومىيە ، ماتېماتىكا ، تېببابەتچىلىك ، گېئوگرافىيە ، تىلشۇناسلىق ، شەرھشۇناسلىق ، مۇزىكىشۇناسلىق ، بىناكارلىق قاتارلىق پەنلەر ساھەسىدە يېڭى گۈللىنىش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى . جۈملىدىن بۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىيات تارىخىي خاراكتېرلىك يېڭى دەۋرگە كىرگەنلىكىنى نامايان قىلدى . بۇ دەۋردە ئۇيغۇرلار ئورخۇن بويلىرىدا ياشىغان مەزگىللەردىن تارتىپ ئىشلىتىپ كەلگەن كونا ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتى تەسىرىدە ئىسلاھ قىلىنغان ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى يېڭى ئۇيغۇر يېزىقى بولغان «خاقانىيە يېزىقى» تەك قوللىنىلغان بولۇپ ، بۇ ئىككى خىل ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر بارلىققا كەلگەن . ئەنە شۇ چاغلاردا ، قاراخانىيلار خانلىقى تەۋەسىدە ئەبۇ ناسىرفارابى ، ئەبۇ رەيھان بىرونى ، مەھمۇد قەشقىرى ، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ، ئەھمەد يۈكنەكى قاتارلىق ئۇلۇغ ئالىم ، مۇتەپەككۇر ۋە شائىرلار مەيدانغا كەلدى .

فارابى ھىجرىيىنىڭ تەخمىنەن 259 ـ يىلى (مىلادىيىنىڭ 870 ـ يىلى) سىر دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى قاراخانىيلارنىڭ مەركىزىي شەھەرلىرىدىن بولغان بالاساغۇنغا قاراشلىق فاراب (ئوترار) شەھىرىنىڭ ۋاسىچ ھەربىي قەلئەسىدە دۇنياغا كېلىپ ، ھىجرىيىنىڭ 339ـ يىلى (مىلادىيىنىڭ 950 ـ يىلى) ماھى رەجەب ئېيىدا (12 ـ ئاي) سۇرىيىنىڭ دەمەشىق شەھىرىدە 80 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن . فارابىنىڭ تولۇق ئىسمى ئەبۇ ناسىر مۇھەممەت ئىبنى تارقان ئىبنى ئۇزلۇق فارابى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۆز ئېتى مۇھەممەد فارابى .

فارابى نەسەب جەھەتتىن ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي تىللىق خەلقلىرىگە ، ئېنىقراق ئېيتقاندا ، ئۇيغۇرلارغا مەنسۇپ[1] ئىدى .

فارابىنىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك ۋاقتى ئۆز يۇرتىدا ئۆتتى . ئۇ ئۆز يۇرتىدا گرامماتىكا ، ئېستېتىستىكا ، پەلسەپە ، ئەخلاق (دىداكتىكا) ، ماتېماتىكا ، مۇزىكا ، فىزىكا ، ئاسترونومىيە قاتارلىق پەنلەرنى ، جۈملىدىن تاجىك ، پارس ۋە ئەرەب تىللىرىنى پۇختا ئۆگەندى . فارابى ھاياتىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆتكەن 30 يىلى فارابى دۇنيا قاراشلىرىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئاساس بولۇپ قالدى .

فارابى 30 ياش ئەتراپىدا ئەينى زامان ئىسلام شەرقىدە كۆتۈرۈلگەن ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە شەرق مەدەنىيەت ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ مەركىزىي ئوچىقى بولغان باغدادقا كەلدى . ئۇ يەردە ئەرەب تىلى ئالىمى ئەبۇ بەكرى ئىبنى سىراجدىننى ئۇستاز تۇتۇپ ئەرەب تىلىنى تېخىمۇ پۇختىلىدى ، يەنە بىر تەرەپتىن باغدادتا ياشايدىغان مەشھۇر خرىستىئان ئالىمى ئەبۇ بەشەر مەتتە ئىبنى يۇنۇستىن گرېك تىلى ، لوگىكا ۋە تېببابەتچىلىك پەنلىرىنى ، ئاتاقلىق خرىستىئان ئالىمى يۇھەننا بىننى ھەيلان جىلەدىن لوگىكا ، ئارىستوتېل پەلسەپىسى ، ماتېماتىكا ، نەزەرىيىۋى تېببابەتچىلىك ۋە پىغاگور مۇزىكا پەنلىرىنى قېتىقىرقىنىپ ئۆگەندى . شۇنداق قىلىپ ئۇ X ئەسىرنىڭ 20 ـ ، 30 ـ يىللىرى باغدادتا شەرقنىڭ ئاتاقلىق پەيلاسوپى سۈپىتىدە ئىلمىي پائالىيەت ئېلىپ باردى . ئۇنىڭ بىر قاتار مۇھىم ئەسەرلىرى ئاشۇ چاغلاردا يېزىلغان .

---

① جۈك دىغۇ : «جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پەلسەپىسىدىن ئوچېركلار» . مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى ، 1997 ـ يىلى ، خەنزۇچە ، 187 ـ بەت .

فارابی 941 ـ يىلى باغدادتىن ھەلەپ (شام) شەھىرىگە ، ئاندىن دەمەشىققە بارغان ۋە دەمەشىقتە 950ـ يىلى 12 ـ ئايدا ۋاپات بولغان . ئەبۇ ناسىر فارابى ئۆز زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق مۇتەپەككۇرى ۋە شائىرى ئىدى . ئۇمرىدە 150 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ئەسەر ۋە كۆپلىگەن نادىر شېئىرلارنى يازغان .

فارابىنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرىنىڭ تېماتىكىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ ، ئىنسانپەرۋەرلىك ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ، خەلقچىللىق ، ئىلىم ـ پەنگە بولغان كۈچلۈك مۇھەببەت ، ئالەم توغرىسىدىكى ئۆزىگە خاس ساددا دىئالېكتىك قاراشلار ئوبرازلىق ۋە جانلىق ئەكس ئېتىلگەن . فارابى شېئىرلىرى چوڭقۇر مەنە ، گۈزەل شەكىلنىڭ ئاجايىپ ياخشى ئۇلگىسى بولدى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ شېئىرلىرى چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىرگە ئىگە بولۇپ ، ئۇنى شېئىرىي ھېكمەتنامە دېيىش مۇمكىن . مەسىلەن ،

«ھەي قېرىنداش خالىي تۇر ، ھەمراھ ئەمەس ناھەق ساڭا ،
ھەق ـ ئادالەتنىڭ قېشىدىن سەن ماكان تۇت دائىما .
بۇ جاھان مەڭگۇ تۇرار ساڭا مەقام ـ جايمۇ ئەمەس ،
زەربى قىسمەتتىن خالاس بولمايدۇ ھېچكىممۇ يانا .

قالغۇسى مۆجىزە بولۇپ ئىخچام تەۋرۈك سۆزلىرىڭ ،
بەخش ئېتىپ تۇرغان تىرەن مەزمۇن پاراسەتلەر ئاڭا .
بىپايان ئالەم ھامان مەشغۇلى ھەرىكەت ئۇستىدە ،
تۇرىمىز ئوخشاپ تامچە ۋە ياكى نۇقتىغا .»

فارابى ئوتتۇرا ئەسىر شەرق پەلسەپىسىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى بولۇش بىلەن بىللە ، يەنە كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىيات نەزەرىيىچىسى ئىدى . ئۇ ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە ئائىت ئەسەرلەر ۋە «شېئىر كىتابى» ، «شېئىرىيەت قانۇنلىرى توغرىسىدا رىسالە» ، «شېئىر ۋە قاپىيىلەر توغرىسىدا سۆز» قاتارلىق شېئىرىيەت نەزەرىيىسىگە ئائىت خاس ئەسەرلەرنى يېزىشتىن تاشقىرى ، ئۆزىنىڭ كۆپ قىسىملىق ئىلمىي ئەسىرى «ئىھسالۇل ئۆلۇم» ، «پەنلەرنىڭ تۇرگە ئايرىلىشى» ۋە «پەزىلەتلىك شەھەر ئەھلى قاراشلىرى توغرىسىدا» ناملىق ئەسەرلىرىدىمۇ شېئىرىيەت توغرىسىدا توختالغان .

قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ داڭلىق ۋەكىلى يۈسۈپ خاس ھاجىپ مىلادىيە 1019/20 ـ يىللىرى بالاساغۇندا تۇغۇلغان . 1085/6 ـ يىلى قەشقەر شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۇنىڭ قەبرىگاھى قەشقەر شەھىرىنىڭ پايناپ دېگەن جايىدا .

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ، شائىر ۋە دۆلەت ئەربابى يۈسۈپ خاس ھاجىپ تارىخ ، پەلسەپە ، دىنشۇناسلىق ، جەمئىيەتشۇناسلىق ، قانۇنشۇناسلىق ، پېداگوگىكا ، دىداكتىكا (ئەخلاقشۇناسلىق) ، تېببابەت ، جۇغراپىيە ، ئاسترونومىيە ، دىپلوماتىيە ، ھەربىي ئىلىم ، تىل ، ئەدەبىيات ، فولكلور قاتارلىق ساھەلەردە ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە يېتىشىپ ئالىم بولۇپ ، ئۇ 1069 ـ ، 1070 ـ يىللىرى ئارىلىقىدا ، تەخمىنەن 50 ياشلارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن ، قەشقەردە «قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ ، ئۇنى 1074/5—1102/3 ـ يىللىرى قاراخانىيلارنىڭ خانى بولغان ھەسەن بۇغراخانغا تەقدىم قىلغان . بۇغراخان بۇ داستاننى ناھايىتى يۇقىرى باھالاپ ، شائىرغا «خاس ھاجىپ» (خانىنىڭ ئەڭ يېقىن مەسلىھەتـ

چىسى) لىق مەرتىۋىسىنى بەرگەن ھەم ئۇنى ئوردا خىزمەتلىرىگە قاتناشتۇرغان . «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىنىڭ ئەسلىي قولىيازمىسى تېخى تېپىلغىنى يوق . ھازىر ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولغىنى ئۆز زامانىسىدىن خېلى كېيىن كۆچۈرۈلگەن ۋېنا ، قاھىرە ، پەرغانە (نەمەنگان) نۇسخىلىرىدىن ئىبارەت .

ۋېنا نۇسخىسى مىلادىيە 1439 ـ يىلى ھېرات شەھىرىدە ھەسەن قارا سايىل شەمىس دېگەن كىشى تەرىپىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈلۈپ ، مىلادىيە 1474 ـ يىلى ئىستانبۇلغا كەلتۈرۈلگەن ۋە كېيىن بۇ نۇسخا ۋېنا ئوردا كۇتۇپخانىسىغا ئېلىپ كېتىلگەن . بۇ ھازىرمۇ شۇ كۇتۇپخانىدا ساقلانماقتا . بۇ نۇسخا ھېرات شەھىرىدە كۆچۈرۈلگىنى ئۈچۈن ، ھېرات نۇسخىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ .

قاھىرە نۇسخىسى ئىسلاھ قىلىنغان ئەرەب ھەرپى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن بولۇپ ، قاھىرەدىكى قىرال كۇتۇپخانىسىدا ساقلانماقتا .

پەرغانە نۇسخىسى ئىسلاھ قىلىنغان ئەرەب ھەرپى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن ۋە ھەممىدىن تولۇق نۇسخا بولۇپ ، بۇ نۇسخىنى تۇنجى قېتىم تاتار ئالىمى زەكى ۋەلىدى 1314 ـ يىلى پەرغانىنىڭ نەمەنگان شەھىرىدىكى مۇھەممەد ھاجى ئىشان لالەرىش دېگەن كىشىنىڭ شەخسىي كۇتۇپخانىسىدا كۆرگەنلىكىنى خەۋەر قىلغاندىن كېيىن ، بۇ نۇسخا ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولغان . يۇقىرىدىكى ئۇچ خىل كۆچۈرمە نۇسخىدا بېيىتلار سانى ھەر خىل بولۇپ ، كۆچۈرگۈچىلەردىن كەتكەن ئايرىم خاتالارمۇ بار ئىدى . كېيىن ، تۈركىيە ئالىمى رېشىت رەھمىتى ئارات يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇچ نۇسخىنى تەپسىلىي سېلىشتۇرۇپ تولۇقلاش بىلەن 1947 ـ يىلى «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ تىرانسكرىپسىيىلىك تولۇق تېكىستىنى تۈرغۇزۇپ چىقتى . شۇ تېكىست بويىچە ئېيتقاندا ، «قۇتادغۇ بىلىك» داستانى 85 بابقا بۆلۈنگەن بولۇپ ، 6645 بېيىت ، يەنى 13290 مىسرادىن تەركىب تاپقان (كېيىن قوشۇلغان نەسرى ۋە نەزمى مۇقەددىمىلەر بۇنىڭ سىرتىدا) . داستان ئايرىم تۆتلىكلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، مەسنەۋى (ئىككىلىك) شەكلىدە ، ئاروز ۋەزىنىنىڭ مۇتاقارىپ بەھرىدە يېزىلغان . «قۇتادغۇ بىلىك» ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ھەجىم جەھەتتىن چوڭ ، ژانىر ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن ئۆز دەۋرى ئۇچۇن تامامەن يېڭى بىر بەدىئىي ئەسەر بولۇش بىلەن بىللە ، شۇ زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭمۇ مۇجەسسەم قامۇسىدۇر .

«قۇتادغۇ بىلىك» ئۆزىنىڭ مەزمۇن قۇرۇلمىسى جەھەتتىن لىرىكا ئاممىللىرى بىلەن ئېپىك بايان ، ئوبرازلىق تەپەككۇر بىلەن لوگىكىلىق تەپەككۇر ، پەلسەپىۋى پىكىر بىلەن مەجازى (تەسۋىرىي) ۋاستىلەر ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن جىپسىلاشتۇرۇلغان مۇكەممەل ئەدەبىي ئەسەردۇر .

ئاپتور بۇ ئەسەرلەر ئارقىلىق ئالغا سۈرمەكچى بولغان بىر پۈتۈن ئىدىيە سىستېمىسىنى ئەسەردە يارىتىلغان تۆت پېرسوناژ ، يەنى ئادالەت سىمۋولى كۇنتۇغدى ئېلىگ (ھۆكۈمدار) ، بەخت ـ سائادەت سىمۋولى ئايتولدى (ۋەزىر) ، ئەقىل ـ پاراسەت سىمۋولى ئۆگدۈلمىش (ۋەزىرنىڭ ئوغلى) ، قانائەت سىمۋولى ئودغورمىش (زاھىت) ئارىسىدىكى دراماتىك سۆھبەتكە سىڭدۈرۈپ ، ئۆزىنىڭ دۆلەت ۋە جەمئىيەتنى قانۇن ، بىلىم ۋە ئەخلاق ـ پەزىلەت بىلەن ئىدارە قىلىش ھەققىدىكى بىرقاتار غايىۋى قاراشلىرىنى نامايان قىلىدۇ ، ئۆز دەۋرىدىكى رېئاللىقنى ئىسلاھ قىلىشقا قارىتىلغان بىرقاتار ئىلغار ئىجتىمائىي تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ . ئۇ قاراخانىيلار دەۋرىدىكى يۇقىرى تەبىقىگە مەنسۇپ شەخس بولسىمۇ ، جەمئىيەتتىكى مۇرەككەپ ئىجتىمائىي زىددىيەتلەردىن ئۆزىنى قاچۇرماستىن ۋە رېئاللىقنى پەردازلىماس-

تىن ، بەلكى ئۇنىڭدىكى مەۋجۇت ئىللەتلەرنى دادىللىق ۋە رەھىمسىزلىك بىلەن ئېچىپ تاشلايدۇ ھەم سۆكىدۇ . ئۆز دەۋرىدىكى رېئاللىققا قارىتا ، يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئۆزى يارانقان غايىۋى پېرسوناژلار ئاغزىدىن ئادىل قانۇن يۈرگۈزۈش ، بىلىم ، ئەقىل - پاراسەت ۋە ئەخلاقنى ئىززەتلەش ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان ئىجتىمائىي غايىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ . ئەنە شۇ نۇقتىلار بويىچە ئېيتقاندا ، «قۇتادغۇ بىلىك» باشقا بارلىق مۇنەۋۋەر كلاسسىك ئەدەبىيات مىراسلىرىغا ئوخشاشلا ، روشەن خەلقچىللىق روھىغا ئىگە ئەسەردۇر .

«قۇتادغۇ بىلىك» داستانى بەدئىيلىك جەھەتتىنمۇ كامالەتكە يەتكەن ئەسەر بولۇپ ، تىل ۋە شېئىرىي ئۇسلۇب جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى بىلەن ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ XI ئەسىردىلا خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە ئېرىشكەنلىكىدىن بېشارەت بېرىدۇ .

دېمەك ، «قۇتادغۇ بىلىك» يېڭىدىن ئايىغى چىقىپ ، تايتاڭلاپ مېڭىۋاتقان بىر مەدەنىيەتنىڭ ئەمەس ، بەلكى قەدىمىي ۋە يۇكسەك بىر مىللىي مەدەنىيەتنىڭ بىۋاستە مەھسۇلى . ئۇ ئەدەبىي ئەسەر بولۇش بىلەن بىللە ھەم تارىخ ، ھەم پەلسەپە ، ھەم «سىياسەتنامە» ھەم ئىجتىمائىي تەلىم - تەربىيە ۋە ئۇزاق ئۆتمۈش بىلەن قاراخانىيلار دەۋرىدىكى رېئال ھاياتنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن سىستېمىلىق بىر بەدئىي ئىلمىي ئەسەردۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ شەرق مەدەنىيىتىنى ، بولۇپمۇ قاراخانىيلار سەلتەنىتى تارىخى بىلەن ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى تارىخىنى ، قەدىمكى ئەجدادلارنىڭ پەلسەپە ، قانۇن ، ئېتىكا (ئەخلاق) ، ماۋارىپ ، دىنىي ئېتىقاد ، دۇنيا قاراش ، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا زور ئىلمىي ئەھمىيەتكە ئىگە .

قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يەنە بىر مەشھۇر ۋەكىلى يۈسۈپ تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرىدۇر .

مەھمۇد قەشقىرى تەخمىنەن XI ئەسىرنىڭ 10 - يىللىرى ئەتراپىدا قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسى ئازىق (ھازىرقى «قۇمباغ» كەنتى) كەنتىدە قاراخانىيلار خان جەمەتىگە مەنسۇپ فېئودال خانزادە ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن .

مەھمۇد قەشقىرى ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەلۇماتنى ئەينى دەۋردە ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە يېقىن شەرق بويىچە مەشھۇر بىلىم ئوچاقلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەردە ئالغان . كېيىن ئۇ بۇخارا ، سەمەرقەنت ، مەرۋى ۋە نىشاپور قاتارلىق شەھەرلەرگە بېرىپ بىلىم ئاشۇرغان . ئۇ ئۆز ئانا تىلىنىڭ يېتۈك مۇتەخەسسىسى بولۇشتىن تاشقىرى ، يەنە ئەرەب ، پارس تىللىرىنىمۇ پۇختا ئىگىلىگەن . ئۇمرىنىڭ ئاخىرىدا باغدادقا بېرىپ بىر مەزگىل ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندىن كېيىن ، تەخمىنەن XI ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرى ئەتراپىدا ئانا يۇرتى قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ ، سەككىز يىلدىن كېيىن 97 يېشىدا ۋاپات بولغان . ھازىرقى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسى ئازىق كەنتىگە جايلاشقان «ھەزرىتى موللام مازىرى» مەھمۇد قەشقىرىنىڭ قەبرىگاھىدۇر .

مەھمۇد قەشقىرىنىڭ ئاتىسى ھۈسەيىن ئىبنى مۇھەممەد قاراخانىيلار خان جەمەتىدىن يۈسۈپ قادىرخاننىڭ ئوغلى بولۇپ ، بارىسخان شەھىرىنىڭ ھاكىمى بولغانىدى . تەخمىنەن مىلادىيە 1056 - ، 1057 - يىللىرى مەھمۇد قەشقىرىنىڭ بوۋىسى مۇھەممەد بىننى يۈسۈپ (يۈسۈپ قادىرخان) ئاكىسى سۇلايمانىنىڭ قولىدىن خانلىق ھوقۇقىنى تارتىۋالىدۇ ، ئۇ تەختتە ئاران 15 ئايلا ئولتۇرۇپ ، 1058 - يىلى تەختنى چوڭ ئوغلى ھۈسەينگە (مەھمۇد قەشقىرىنىڭ دادىسى) ئۆتۈنۈپ بېرىدۇ ، ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئوردىدا يۇز بەرگەن بىر قېتىملىق ھوقۇق تالىشىش كۈرىشىدە ھۈسەيىن ئىبنى مۇھەممەد سۈيىقەستچىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلە-

دۇ . نەتىجىدە ، مەھمۇد قەشقىرى ئۆز يۇرتىدىن قېچىپ چىقىپ ، باغدادقا كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇ ئۆز جەمەتىدىن بولغان تۈركەن خاتون (باغدادتا قۇرۇلغان سالجوقلار سۇلالىسىنىڭ سۇلتانى مەلىكشاھنىڭ ئايالى) قېشىغا بارىدۇ ۋە تۈركەن خاتوننىڭ يار ـ يۆلەك بولۇشى ئارقىسىدا ، باغدادقا بېرىشتىن ئىلگىرى تەييارلىق قىلىپ قويغان «دىۋانو لۇغەتتىن تۈرك» (تۈركىي تىللار دىۋانى) ناملىق قامۇسى بىلەن «كىتابۇ جەۋاھىرىن نەھۋفى لۇغەتتىن تۈرك» (تۈركىي تىللار نەھۋىسىنىڭ جەۋھەرلىرى) ناملىق ئەسىرىنى يېزىپ تاماملايدۇ (كېيىنكى ئەسىرى زامانىمىزغىچە يېتىپ كېلەلمىگەن) .

مەھمۇد قەشقىرى باغدادقا بېرىشتىن بۇرۇنلا «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى تۈزۈش ئۈچۈن زۆرۈر ئىزدىنىشلەردە بولغان . ئۇ بۇ ھەقتە : «مەن شۇ تۈركىلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن ، پىكىرنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن ، ئەڭ زېرەكلىرىدىن ۋە ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن ۋە جەڭ ئىشلىرىدا ئۈستا نەيزىۋازلىرىدىن بولۇپ تۈرۈقلۇق ، ئۇلار-نىڭ شەھەر ۋە سەھرالىرىنى باشتىن ـ ئاياغ كېزىپ چىقتىم . تۈرك ، تۈركمەن ، ئوغۇز ، چىگىل ، ياغما ، قىرغىزلارنىڭ سۆزلىرىنى ۋە قاپىيىلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىپ ، ئۇلاردىن پايدىلاندىم . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ تىلى مېنىڭ دىلىمغا ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتى . مەن ئۇلارنى پۇختا رەتلەپ ئوبدان تەرتىپكە سېلىپ چىقتىم .

ئەبەدىي يادىكارلىق ۋە پۈتمەس ـ تۈگىمەس بىر بايلىق بولۇپ قالسۇن دەپ ، ئۇلۇغ تەڭرىگە سېغىنىپ ، بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم ۋە ئۇنىڭغا ‹دىۋانۇ لۇغەتتىن تۈرك › دەپ ئات قويدۇم[1] » دەپ يازىدۇ . ئاپتور كىتابنىڭ يېزىلغان ۋاقتى ھەققىدە «دىۋان» نىڭ ئاخىرىدا «كىتابنى (ھىجرىيە) 465 ـ يىلى جامادىيەل ئەۋۋەلنىڭ باشلىرىدا يېزىشقا كىرىشكەنىدىم . تۆت قېتىم قايتا يېزىپ ، تۈزىتىپ ۋە تەھرىرلەپ ، 466 ـ يىلى جامادىيەل ئاخىرنىڭ 10 ـ كۈنى ، دۇشەنبە تۇغەتتىم »[2] دەيدۇ .

تۈركىيىلىك ئالىم ، پروفېسسور زەكى ۋەلىدى توغاننىڭ مۇشۇ ھەقتىكى دەلىللىشىگە ئاساسلانغاندا ، «تۈركىي تىللار دىۋانى» مىلادىيە 1072 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 1074 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىگىچە يېزىلىپ تاماملانغان ۋە 1076 ـ ، 1077 ـ يىللىرى تەكرار تۈزىتىلىپ ، ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنىڭ 27 ـ خەلىپىسى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا مۇقتەدى بىئەمرۇللاغا تەقدىم قىلىنغان .

«دىۋان» ئەينى زامانىدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ تىلى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدىغان لۇغەت بولۇپلا قالماي ، بەلكى ئۇ تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ تارىخى ، كېلىپ چىقىشى ، جۇغراپىيىلىك شارائىتى ، قەبىلە- ئۇرۇق ناملىرىنىڭ ئېتنولوگىيىسى ، ئېتنوگرافىيىسى ، فولكلور بايلىقلىرى ، ئىقتىسادى ۋە مەدەنىي ھاياتى ، ئەدەبىيات ـ سەنئىتى ، قانۇن ـ تۈزۈملىرى ، پەلسەپىۋى ئەخلاق چۈشەنچىلىرى ، تېبابەتچىلىك ، ئاستىرونومىيىگە ئائىت قىمەتلىك ماتېرىياللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مۇكەممەل قامۇستۇر . «دىۋان» دا تەخمىنەن 7500 دىن ئارتۇق سۆز ـ ئىبارە كىرگۈزۈلگەن بولۇپ ، بۇ سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ مەنىسىنى ئىزاھلاش يۈزىسىدىن 242 پارچە شېئىر ـ قوشاق ، 200 پارچىدىن ئارتۇق ماقال ـ تەمسىل ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر ، 20 پارچىغا يېقىن ئەپسانە ـ رىۋايەت ۋە تارىخىي قىسسىلەردىن پارچىلار كىرگۈزۈلگەن .

بۇ ئەدەبىي پارچىلار XI ئەسىرنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

---

① «تۈركىي تىللار دىۋانى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 1981 ـ يىلى ئۇيغۇرچە ، I توم ، 2 ـ ، 3 ـ بەتلەر .
② يۇقىرىقى كىتاب ، III توم ، 611 ـ بەت .

ۋە مەدەنىيىتى ھەققىدە خېلى ئەتراپلىق مەلۇمات بېرىدىغان يېگانە مەنبەدۇر .

«دىۋان» غا كىرگۈزۈلگەن ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىنى چوڭ جەھەتتىن نەسرىي پارچىلار (ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ، تارىخىي ۋەقەلەر ۋە قىسسىلەر) ۋە نەزمىي پارچىلار (شېئىر ـ قوشاقلار) دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ .

نەسرىي پارچىلار ئىچىدە ئىلاھلار ۋە توتېملار توغرىسىدىكى ئەپسانىلەر ، يەر ـ جايلارنىڭ نامى ۋە پەيدا بولۇشى ھەققىدىكى ئەپسانىلەر ، قەھرىمانلار توغرىسىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ، ئۇرۇق ۋە قەبىلە ناملىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ، ھەر خىل شەيئى ۋە ھادىسىلەر توغرىسىدىكى ئەپسانە رىۋايەتلەر بار .

«دىۋان» دىكى شېئىرىي پارچىلارنى ئېپىك شېئىرلار ۋە لىرىك شېئىرلار تەشكىل قىلىدۇ . ئېپىك شېئىرلاردىن قەدىمكى ئېپوس ۋە داستان پارچىلىرىدىن ئۇلگىلەر بار . «دىۋان» دا لىرىك شېئىرلار بىرقەدەر كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ . ئۇلارنى مەزمۇنىغا قاراپ ، مۇھەببەت قوشاقلىرى ، ئەمگەك قوشاقلىرى ، تەبىئەت تەسۋىرى قوشاقلىرى ، مەرسىيىلەر ، مۇنازىرە قوشاقلىرى ، ھېكمەتنامە قاتارلىقلارغا ئايرىش مۇمكىن . «دىۋان» دىكى بۇ شېئىرىي پارچىلار قەدىمكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ گۈزەل ئۆرنەكلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا ، «دىۋانۇ لۇغەتتىن تۈرك» ناملىق بۇ ئەسەر دۇنيا تىلشۇناسلىق تارىخىدا تۇنجى قېتىم بارلىققا كەلگەن سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق كىتابى بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئاپتور ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بىلەن تۈركىي تىلى (ئەينى دەۋردىكى «خاقانىيە تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر تىلى) بىلەن ئەرەب تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى سېلىشتۇرۇپ ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ پاساھىتىنى نامايان قىلغان . شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ ئېنسىكلوپېدىيىلىك ئەسەر ئەدەبىيات ـ سەنئەت ، تارىخ ، جۇغراپىيە ، توپونومىيە (يەر ـ جاي ئىلمى) ، فولكلور ، ئېتنوگرافىيە ، ئاسترونومىيە ، تېببابەت ، تەنتەربىيە ، بىئولوگىيە ، دىنشۇناسلىق قاتارلىق پەنلەرگە ئائىت كۆپلىگەن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مۇنەۋۋەر ئەدەبىي يادىكارلىق ھېسابلىنىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدىغان بارلىق خەلقلەر بۇنىڭدىن توققۇز ئەسىر بۇرۇن ياشىغان بۇ ئۇلۇغ ئالىمنى بىلەن پەخىرلىنىدۇ .

قاراخانىيلار ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان يەنە بىر بۇيۇك ئەدىب ئەھمەد يۈكنەكى بولۇپ ، ئۇ XII ئەسىرنىڭ ئاخىرى ، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ، يەنى تەخمىنەن ?1180—?1110 ـ يىللاردا ياشىغان . ئەھمەد يۈكنەكنىڭ تولۇق ئىسمى ئەدىب ئەھمەد بىننى مەھمۇد يۈكنەكى بولۇپ ، شائىرنىڭ تولۇق تەرجىمھالى ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇمات يوق . بىزگىچە ئۇنىڭ «ئەتەبەتۈلھەقايىق» (ھەقىقەت بوسۇغىسى) ناملىق بىرلا ئەسىرى يېتىپ كەلگەن . مەزكۇر داستانغا باشقىلار تەرىپىدىن قوشۇمچە قىلىنغان شېئىرلاردىن ئۇنىڭ ئىسمى ئەھمەد ، ئاتىسى مەھمۇد بولۇپ ، قاراخانىيلار تەۋەلىكىدىكى يۈكنەك[1] دېگەن يەردىن ئىكەنلىكى ۋە كۆزىنىڭ تۇغما ئەمەس ئىكەنلىكى مەلۇم .

«ئەتەبەتۈلھەقايىق» (ھەقىقەت بوسۇغىسى) 14 بابلىق چوڭ ھەجىملىك دىداكتىك (ئەخلاق ـ پەزىلەت) خاراكتېرىدىكى داستان بولۇپ ، 484 مىسرادىن تەركىب تاپقان . ئۇنىڭغا كېيىنرەك باشقىلار تەرىپىدىن ئىلاۋە قىلىنغان ئۇچ پارچە شېئىرنى قوشقاندا ، ھەممىسى بولۇپ 512 مىسراغا يەتكەن . بۇ داستان ئاروز ۋەزىنىنىڭ مۇتەقارىپ بەھرى مۇسەممەن مەقسۇر ۋەزىن (يەنى پەئولون ۋەزىنىنىڭ ئۈچ قېتىم تەكرارلىنىشى ۋە پەئول ۋەزىنىنىڭ

---

① بۇ يەرنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكى تېخىچە ئېنىق ئەمەس .

قوشۇلۇشى) دە يېزىلغان .

ئەسەرنىڭ بىزگىچە ئۇچ قوليازما نۇسخىسى يېتىپ كەلگەن . بىرى : قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا سەمەرقەنتتە كۆچۈرۈلگەن «A » نۇسخا .

ئىككىنچىسى ، ئىستامبولدا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئەرەب يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن «B » نۇسخا .

ئۈچىنچىسى ، ئەرەب يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن «C » نۇسخا بولۇپ ، بۇلارنىڭ ھەممىسى تۈركىيىنىڭ ئىستامبۇل شەھىرىدە ساقلانماقتا .

مەزكۇر داستاننىڭ ئالدىنقى تۆت باب كىرىش قىسمى ، كېيىنكى ئون بابى ئاساسىي مەزمۇن قىسمىدىن ئىبارەت . شائىر ئۆز ئەسىرىنى ئۆز دەۋرىنىڭ ئەدەبىي تىلى بولغان «خاقانىيە تىلى » دەپ ئاتالغان «كاشغەر تىلى » دە يازغان . بۇنى ئەدىب ئەھمەدتىن كېيىنرەك ئۆتكەن ئەمىر ئارسلان خوجا تارقان① دېگەن كىشىنىڭ مەزكۇر ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا يازغان ئىلاۋىسىدىكى تۆۋەندىكى مىسرالاردىن بىلگىلى بولىدۇ ،

تاماسى ئەرۇر كاشغەر تىلى بىلە ،
ئەيتمىش ئەدىب رىققاتى دىل بىلە .
ئەگەر بىلسە كاشغەر تىلىن ھەر كىشى ،
بىلور ئول ئەدىبنىڭ نە كىم ئايمىشى .

بۇ ئەسەر چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىر بىلەن بايان قىلىنغان دىداكتىك داستان بولۇپ ، قويۇق لىرىكىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە . شائىر ئەسىرىدە ئىلىم ـ مەرىپەتنىڭ ئەھمىيىتى ، بىلىملىك بولۇشنىڭ پايدىسى ، بەخت ـ سائادەت بىلەن بىلىمنىڭ مۇناسىۋىتى ، بىلىملىكلەرنى ھۆرمەت قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى ، تىلنىڭ پەزىلىتى ، تىلغا پىششىق بولۇشنىڭ خاسىيەتى ، راستچىل ، سەمىمىي بولۇشنىڭ ئەۋزەللىكى ، سىر ساقلاشنىڭ مۇھىملىقى ، شۇنداقلا ئادىللىق ، مەردلىك ، كەمتەرلىك ، كۆيۈمچانلىق ، ئىنسانپەرۋەرلىك قاتارلىق ئىنسانىي خىسلەتلەرگە قىزغىن مەدھىيە ئوقۇيدۇ ، بىلىمسىزلىك ، توخۇ يۇرەكلىك ، قاباھەتلىك ، تەكەببۇرلۇق ، ۋاپاسىزلىق ، ئاچ كۆزلۈك ، ئۆچ ـ ئاداۋەت ساقلاش قاتارلىق يامان ئىللەتلەرنى ئەيىبلەيدۇ ، شائىرنىڭ ئۆزى ياشىغان دەۋرگە بولغان نارازىلىقى ۋە قارشىلىقى ئىپادىلىنىدۇ . بۇ ئەسەر جانلىق خەلق تىلىدا يېزىلغان بولۇپ ، ئۇ يالغۇز قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن چاغاتاي تىلى دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر تىلى ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئويناپلا قالماستىن ، بەلكى قەدىمكى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتى بىلەن كېيىنكى دەۋر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئالاقىسى ۋە ئۆزگىرىش جەريانلىرىنى بىلىشتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

ئومۇمەن «ئەتەبەتۈلھەقايىق » قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئۆگىنىشتە قىممەتلىك بىر ئەسەر بولۇش بىلەن بىللە ، ئۇيغۇر پەلسەپە ، ئىجتىمائىي ئىدىيە تارىخىنى ئۆگىنىشتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

---

① بۇ كىشىنى يېزىلەر XV ئەسىردە ئۆتكەن تۈمۈرلەر خانلىقىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى ۋە شائىرى بولۇپ ، «ئەتەبەتۈلھەقايىق» نى رەتلەپ ، كۆچۈرۈشكە رياسەتچىلىك قىلغان ، دەپ ئېنىقلاپ چىققان .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . قاراخانىيلار دەۋرى قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟ بۇ دەۋردىكى ئىقتىسادىي ، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى ئۆزگىرىشلەر قايسى تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ؟

2 . قاراخانىيلار دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ تىلى نېمە ئۈچۈن «خاقانىيە تىلى» يەنى «كاشغەر تىلى» دەپ ئاتالغان؟ بۇ تىلنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسىلەر؟

3 . قاراخانىيلار دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ تېپىك ۋەكىللىرى كىملەر؟ ئۇلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

4 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇننى تولدۇرۇڭلار .

1) قاراخانىيلار خانلىقى _____ ئەسىردىن _____ ئەسىرگىچە يەنى مىلادىيە _____ يىلىدىن مىلادىيە _____ يىلىغىچە _____ دا قۇرۇلغان ھاكىمىيەت-نىڭ نامى .

2) قاراخانىيلار ھاكىمىيىتى دەسلەپ _____ نى ، كېيىنچە _____ نى پايتەخت قىلغان بولۇپ ، ئۇ _____ نىڭ غەربىدىن _____ غىچە ، شىمالىي تەرىپى _____ دىن تارتىپ ، جەنۇبتا _____ خوتەنگىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالغان .

3) فارابى مىلادىيىنىڭ _____ يىلى _____ دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى _____ شەھىرىنىڭ _____ ھەربىي قەلئەسىدە تۇغۇلۇپ ، مىلادىيىنىڭ _____ يىلى سۇرىيىنىڭ _____ شەھىرىدە _____ يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن .

4) «قۇتادغۇ بىلىك» _____ باب ، _____ بېيىت ، _____ مىسرادىن تەركىب تاپقان چوڭ ھەجىملىك _____ داستان بولۇپ ، ئۇنىڭدا پادىشاھ كۈنتۇغدى _____ غا ، ۋەزىر ئايتولدى _____ كە ، ۋەزىرنىڭ ئوغلى ئۆگدۈلمىش _____ قا ، ۋەزىرنىڭ قېرىندىشى ئودغورمىش _____ كە سىمۋول قىلىنغان .

5) مەھمۇد قەشقىرى _____ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى _____ گە تەۋە بولغان _____ يېزىسىنىڭ _____ كەنتىدە تۇغۇلغان .

6) ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ _____ ناملىق داستانىنىڭ ئۇچ خىل نۇسخىسى دەۋرى-مىزگىچە يېتىپ كەلگەن بولۇپ ، بىرى _____ يېزىقىدا _____ تە كۆچۈرۈلگەن «A» نۇسخا ، ئىككىنچىسى ، _____ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ۋە _____ دا _____ بىللە كۆچۈرۈلگەن «B» نۇسخا ، ئۇچىنچىسى ، _____ دا كۆچۈرۈلگەن «C» نۇسخا بولۇپ ، بۇلارنىڭ ھەممىسى _____ دا ساقلانماقتا .

5 . بىرىنى تاللاش

(تۆۋەندىكى ئۇچ خىل جاۋابنىڭ ئىچىدە پەقەت بىرى توغرا ، توغرىسىنى تېپىپ ، ئاخىرىدىكى تىرناق ئىچىگە ئۇنىڭ ھەرپ بەلگىسىنى يېزىڭلار)

1) قاراخانىيلار دەۋرىدە ( )

A . قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى قوللىنىلغان

B . ئەرەب ھەرپى ئاساسىدىكى يېڭى ئۇيغۇر يېزىقى قوللىنىلغان

C . ئۇيغۇر ئورخۇن بويلىرىدا ياشىغان مەزگىللەردىن تارتىپ ئىشلىتىپ كەلگەن كونا ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتى تەسىرىدە ئىسلاھ قىلىنغان ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى يېڭى ئۇيغۇر يېزىقى بولغان «خاقانىيە يېزىقى» تەڭ قوللىنىلغان

2) فارابىنىڭ ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە ئائىت مۇھىم ئەسىرى : ( )

A . «ئىھسالۇل ئۆلۇم»

B . «شېئىر كىتابى»

C . «پەزىلەتلىك شەھەر ئەھلى قاراشلىرى توغرىسىدا»

3) «قۇتادغۇ بىلىك» داستانى ( )

A . مىلادىيە 1069 _ 1070 ـ يىللىرى ئارىلىقىدا قەشقەردە يېزىلغان

B . مىلادىيە 1085 _ 1086 ـ يىللىرى بالاساغۇندا يېزىلغان

C . مىلادىيە 1019 _ 1020 ـ يىللىرى باغدادتا يېزىلغان

4) مەھمۇد قەشقىرى ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىنى ( )

A . مىلادىيە 1072 _ 1077 ـ يىللىرى يۇرتى ئوپالدا يازغان

B . مىلادىيە 1074 _ 1076 ـ يىللىرى باغدادتا يېزىپ تاماملىغان

C . مىلادىيە 1070 _ 1072 ـ يىللىرى قەشقەردە يازغان

5) ئەھمەد يۈكنەكى ( )

A . قاراخانىيلار ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى دەۋرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇيۇك ئەدىب

B . قاراخانىيلار ئەدەبىياتىنىڭ ئوتتۇرا باسقۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇيۇك ئەدىب

C . قاراخانىيلار ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇيۇك ئەدىب

6 . ھۆكۈم قىلىش

A . (تۆۋەندىكى ئۇقۇملارنىڭ توغرا ـ خاتاسىنى ئايرىپ ، توغرىسىنىڭ ئاخىرىغا «✓» بەلگىسىنى ، خاتاسىنىڭ ئاخىرىغا «✗» بەلگىسىنى قويۇڭلار)

1) قاراخانىيلار دەۋرىدە ئۇيغۇرلار قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئىجاد قىلدى ( )

2) قاراخانىيلار دەۋرىدە ئۇيغۇرلار يېڭىچە ئىسلام مەدەنىيىتى دەۋرىگە قەدەم قويدى ( )

3) قاراخانىيلار ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ ئۇيغۇرلار قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇردى ( )

4) «قۇتادغۇبىلىك» داستانى ئەرەب تىلىدا يېزىلغان ( )

5) فارابى ئۆمرىدە 150 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر يازغان بولۇپ ، بۇ ئەسەرلىرىنى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يازغان ( )

6) يۈسۈپ خاس ھاجىپ ، «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىنى يېزىپ ، ئۇنى بۇغراخان ئەبۇ ئەلى ھەسەن بىننى سۇلايمانغا تەقدىم قىلغان ( )

7) «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىنىڭ «ۋېنا نۇسخىسى» قەشقەردە كۆچۈرۈلگەن( )

8) «تۈركىي تىللار دىۋانى» خاقانىيە تىلىدا يېزىلغان ( )

9) «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئەدەبىي پارچىلار ماقال ـ تەمسىللەردىن ئىبارەت ( )

10) «ئەتەبەتۇلھەقايىق» داستانى «كاشغەر تىلى» يەنى «خاقانىيە تىلى» دا يېزىلغان ( )

30 . «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدىن ئۆرنەكلەر

ئالتىنچى باب : ئادەم بالىسىنىڭ قىممىتى بىلىم ۋە ئەقىلدىن ئىكەنلىكى بايانىدا

148 . تۆرۈتتى ئۆدۈردى سەچۇ يالكۇ قۇچ ،
ئاڭار بەردى ئەردەم بىلىك ئۆگ ئۇقۇچ .
149 . كۆڭۈل بەردى ھەم مە يورىتتىپ تىلىگ ،
ئۇۋۇت بەردى قىلىق ھەم قىلىنچى سىلىگ .
150 . بىلىك بەردى يالكۇق بەدۈدى بۇ كۈن ،
ئوقۇش بەردى ئۆتروۇ يازىلدى تۈگۈن .
151 . بايات كىمكە بەرسە ئوقۇش ئۆگ بىلىك ،
ئۆكۈش ئەد گۈلۈككە ئۇزاتتى ئەلىگ .
152 . بىلىكىنى بەدۈك بىل ئوقۇشنى ئۇلۇغ ،
بۇ ئىككى بەدۈتۈر ئۆدۈرمىش قۇلۇغ .
153 . بۇ سۆزكە تانۇقى مۇنۇ كەلدى سۆز ،
بۇ سۆزنى ئەشتگىل سۆزۈڭ مۇندا ئۇز .
154 . ئوقۇش قايدا بولسا ئۇلۇغلۇق بۇلۇر ،
بىلىك كىمدە بولسا بەدۈكلۈك ئالۇر .
155 . ئۇلۇشلۇغ ئۇقار بول بىلىكلىگ بىلىر ،
بىلىكلى ئوقۇغلى تىلەككە تەگىر .
156 . بىلىك مەئىنسى بىل نەگۈ تەربىلىك ،
بىلىك بىلسە ئۆتروۇ يىرار ئەردەئىگ .
157 . بىلىكسىز كىشى بارچە ئىگلىگ بولۇر ،
ئىگىگ ئەملەمەسە كىشى تەرك ئۆلۇر .
158 . يورى ئاي بىلىكسىز ئىگىڭنى ئاتا ،
بىلىكسىز ئوتىن سەن ئاي بىلگە قۇتا .
159 . ئوقۇش ئول بۇرۇندۇق ئانى يەتسە ئەر ،
تىلەككە تەگر ئول تۈمەن ئارۇز يەر .
160 . ئوقۇش بولسا ئەركە كۆر ئاسغى ئۆكۈش ،
بىلىك بىلسە ئوترو بولۇر ئەر كۆسۈش .
161 . ئوقۇش بىرلە ئىشلە قامۇغ ئىش كۈدۈك ،
بىلىك بىرلە بەكلە بۇ بۇلمىش ئۆدۈگ .

ئىنسان بالىسىنىڭ قەدرى بىلىم (ۋە) ئەقىل بىلەن بولىدىغانلىقى سۆزلىنىدۇ

148 . (خۇدا) ئىنسانىنى خىللاپ ، تاللىدى ۋە ياراتتى ،
ئۇنىڭغا پەزىلەت ، بىلىم ، ئەقىل ۋە پاراسەت بەردى .
149 . (ئۇنىڭغا) قەلب ئاتا قىلدى ھەم تىلىنى راۋان قىلدى ،
ھايا ھەم گۈزەل خۇلق ۋە قىلىق بەردى .

150 . بىلىم بەرگەنلىكى (ئۇچۇن) ئىنسان بۇگۈنكى بۈيۈكلۈككە ئېرىشتى ،
پاراسەت بەرگەنلىكى (ئۇچۇن) تۇگۈنلەر يېشىلدى .

151 . خۇدا كىمگە ئەقىل ـ پاراسەت ۋە بىلىم بەرگەن بولسا ،
(ئۇنىڭ) قولىدىن كۆپ ياخشىلىقلار كەلدى .

152 . بىلىمنى بۈيۈك ، ئىدراكنى ئۇلۇغ (نەرسە) دەپ بىل ،
بۇ ئىككىسى خىللانغان قۇل (بەندە) نىڭ مەرتىۋىسىنى ئۆستۈرىدۇ .

153 . بۇ سۆزنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە مۇنۇ سۆز كەلدى ،
بۇ سۆزنى ئاڭلىغىن ـ دە ، سۆزۈڭنى شۇ يەردە توختات .

154 . قەيەردە ئىدراك بولسا ، ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىدۇ ،
بىلىم كىمدە بولسا ، ئۇ بۈيۈكلۈككە ئىگە بولىدۇ .

155 . پاراسەتلىك ئۇقالايدۇ ، بىلىملىك بىلەلەيدۇ ،
بىلىملىك ، پاراسەتلىكلەر تىلىكىگە يېتىدۇ .

156 . بىلىمنىڭ مەنىسىنى بىل ، بىلىم نېمە دەيدۇ :
بىلىم بىلگەن ئەردىن ھامان كېسەل يىراقلىشىدۇ .

157 . بىلىمسىز كىشىلەرنىڭ بارچىسى كېسەلچان كېلىدۇ ،
كېسەلنى داۋالىمىسا كىشى تېزلا ئۆلۈپ كېتىدۇ .

158 . يۇر ، ئەي بىلىمسىز ، كېسىلىڭنى داۋالا ،
ئەي ئالىم ، بىلىمسىز (لىك)نىڭ داۋاسىنى سەن ئېيتىپ بەر .

159 . پاراسەت بىر چۈلۈۋردۇر ، ئۇنىڭغا ئېرىشكەن كىشى
تۇمەنلىگەن ئارزۇسى بولسىمۇ تىلىگىنىگە يېتەلەيدۇ .

160 . قارا ، پاراسەتنىڭ كىشىگە پايدىسى كۆپ ،
بىلىم بىلگەندىن كېيىن كىشى ئەزىز بولىدۇ .

161 . ھەرقانداق ئىشنى پاراسەت بىلەن ئىشلە ،
ئېرىشكەن ۋاقىتلىرىڭنى بىلىم بىلەن مۇستەھكەملە .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

«قۇتادغۇ بىلىك» ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ھەجىم جەھەتتىن چوڭ ، ژانىر ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن ئۆز دەۋرى ئۈچۈن تامامەن يېڭى بىر بەدىئىي ئەسەر بولۇش بىلەن بىللە ، شۇ زامان ئەدەبىي تىلىنىڭمۇ مۇجەسسەم قامۇسىدۇر . ئۇ ئۆزىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇنى بىلەن ھەممىدىن بۇرۇن بىر ئەسەر ۋە ئۇيغۇر داستانچىلىقىنىڭ تىپىك نەمۇنىسىدۇر . ئۇنىڭدا لىرىكا ئامىللىرى بىلەن ئېپىك بايان ، دراملىق ئېپىزوتلار بىلەن تەبىئەت تەسۋىرى ، ئوبرازلىق تەسەۋۋۇر بىلەن شەخس (ئادەم) خاراكتېرى ، پەلسەپىلىك تەپەككۇر بىلەن مەجاز (مىتافورا) ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن جىپسىلاشتۇرۇلغان . لېكىن ئۇ مۇھەببەت داستانى ياكى قەھرىمانلىق داستانى ئەمەس ، شۇنداقلا ، بەزىلەرنىڭ ئېيتقىنىدەك ، نوقۇل پەند ـ نەسىھەت (صداكتىكا) كىتابىمۇ ئەمەس ، بەلكى بۇ ئەينى زامان ئىجتىمائىي ھاياتى بىلەن زىچ باغلانغان ، ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن رېئاللىقى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان ئەدەبىي ئەسەر-دۇر . «قۇتادغۇبىلىك» تىكى نۇرغۇن تەسۋىرلەردە رېئالىزم نۇرى چاقناپ تۇرىدۇ ، مۇئەللىپ ئۆز دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى قۇرۇق پەند ـ نەسىھەتكە تايىنىپ ئەمەس ، بەلكى بەدىئىي ئۇسۇل بىلەن پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىپ ، كونكرېت ۋەقە ئېپىزوتلىرى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرىدۇ . ئەسەردىكى تۆت پېرسوناژ ئۆز ئارا بىر ـ بىرىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ . ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى پەرقلەر پېرسوناژلارنىڭ بىر ـ بىرىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان ھايات پەلسەپىسى ۋە پائالىيەتلىرى ئارقىلىق گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ . مانا بۇ نۇقتا «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىنى باشقا ھەرقانداق پەند ـ نەسىھەت خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەردىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدۇ .

دەرسلىككە تاللانغان تېكىست «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىنىڭ 6 ـ بابى بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئىنسان بالىسىنىڭ قىممىتى بىلىم ۋە ئەقىلدىن ئىكەنلىكى سۆزلەنگەن .

1 . سىلەر بۇ تېكىستنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىپ ، بىلىم ۋە ئەقىلنىڭ قەدىر ـ قىممىتى توغرىسىدا ئۆزۈڭلارنىڭ چۈشەنچەڭلارنى ئوتتۇرىغا قويۇڭلار .

2 . شائىر 159 ـ بېيىتتا ئەقىلنى بۇرۇندۇق (چۈلۈۋر) غا ئوخشىتىدۇ . سىلەرچە شۇنداق دېيىشكە بولامدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ؟

3 . شائىرنىڭ ئوقۇش (ئەقىل) ۋە بىلىك (بىلىم) ھەققىدىكى پەلسەپىۋى پىكىرلىرى قانداق تەسۋىرىي ۋاستىلەر بىلەن ئوبرازلىق سۈرەتلەنگەنلىكىنى كونكرېت مىساللار بىلەن

چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار . (تېكىست ئىچىدىن مىسال كەلتۈرۈڭلار) .

4 . ئەقىل ۋە بىلىم ھەققىدىكى بۇ بايانلارنىڭ بۇگۈنكى رېئال ئەھمىيىتىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

5 . داستانغا نېمە ئۈچۈن «قۇتادغۇبىلىك» (بەخت كەلتۈرگۈچى بىلىم) دەپ ئات قويغان ؟ ئۇنىڭدا بىلىم بىلەن قۇت (بەخت ـ سائادەت) نىڭ دىئالېكتىك بىرلىكى قانداق سۈرەتلەنگەن ؟ بۇ ھەقتىكى تەسىراتىڭلارنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

31 . «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئىچىدىكى ئەدەبىي پارچىلاردىن ئۆرنەكلەر

I شېئىر - قوشاقلار

1 . توڭائالىپ① ئەر توغرىسىدىكى مەرسىيىدىن پارچىلار

ئالىپ ئەرتوڭا ئۆلدىمۇ ،
ئەرسىز ئاژۇن قالدىمۇ ،
ئۆزلۈك ئۆچىن ئالدىمۇ
ئەمدى يۈرەك يىرتىلور .

خاقان ئەفراسىياپ ئۆلدىمۇ ؟ بىۋاپا دۇنيا ئۇنىڭدىن قۇتۇلدىمۇ ؟ پەلەك ئۇنىڭدىن ئۆچىنى ئالدىمۇ ؟ ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن زامانغا نەپرەتلىنىپ ، يۈرەكلەر پارە - پارە بولماقتا .
(«دىۋان» I تۇم 59 - بەت)

بەگلەر ئاتىن ئارغۇرۇپ ،
قازغۇ ئانى تۇرغۇزۇپ ،
مەڭزى يۈزى سارغارىپ .
كۆركەم ئاڭار تۇرتۇلۇر .

ئەفراسىياپنىڭ ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ دەيدۇ ، بەگلەر ئاتلىرىنى ھارغۇزۇپ چېپىپ كېلىشىتى ؛ ئۇلارنى قايغۇ بېسىۋالدى ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرى زەپىرەڭدەك سارغايدى .
(«دىۋان» I تۇم ، 633 - بەت)

ئۇلىشىپ ئەرەن بۆرلەيۇ ،
يىرتىپ ياقا ئۇرلايۇ ،
سىقىرىپ ئۇنى يۇنلايۇ
سىغتاپ كۆزى ئۆرتۇلۇر .

ئادەملەر ئەفراسىياپنىڭ ئۆلۈمىگە ئېچىنىشىپ بۆرىلەردەك ھۇۋلاشتى ، ئاھ ئۇرۇپ ياقىلىرىنى يىرتىشتى ؛ بەزىدە مۇڭلۇق نەغمىدەك ئۇن سېلىپ پەريات چېكىشتى ، كۆپ يىغلاپ

① توڭائالىپ ئەر — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «يولۋاسنى يەڭگۈچى باتۇر» دېمەكتۇر . ئۇ پارسچە مەنبەلەردە كۆرسىتىلگەن قەدىمكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى تارىخىي رىۋايەتلىك قەھرىمانى خاقان ئەفراسىياپنى كۆرسىتىدۇ .

كۆزلىرى كۆرمەس بولۇپ كەتتى .
(«دىۋان» I تۇم ، 254 ـ بەت)

ئۆزلەك قامۇغ كۈفرەدى ،
ئەردەم ئارىغ سەۋرەدى ،
يۈنچىغ ياۋۇز تەۋرەدى ،
ئەردەم بەگى چەرتىلۈر .

زامان زەئىپلەندى ، ئەردەم ـ پەزىلەت ئازايدى ، بۇزۇق ـ يامان ئادەملەر تەۋرەپ باش كۆتۈردى ، پەزىلەت بېگى ، يەنى خاقان ئەفراسىياپ ئۆلگەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق بولدى .
(«دىۋان» I تۇم ، 139 ـ بەت)

كۆڭلۈم ئىچىن ئۆرتەدى ،
پىتمىش باشىغ قارتادى ،
كەچمىش ئۈدۈك ئىرتەدى ،
تۇن كۈن كەچۈپ ئىرتەلۈر

ئۇنىڭ (ئەفراسىياپنىڭ) مۇسىبىتى ـــ يۇرەك ـ باغرىمنى كۆيدۈرۈۋەتتى ، ساقىيىپ پۈتۈپ بولغان يارامنى تاتىلاپ ئېچىۋەتتى ، ئۆتكەن ئىشلارنى ـــ ئىشق ، سېغىنىشنى ئەسلەتـ تى ، زامان ئۆتكەنسېرى كۆڭۈل ئۇنى ئىزدەيدۇ .
(«دىۋان» I تۇم ، 326 ـ بەت)

ياغى ئوتىن ئۆچۈرگەن ،
تويدۇن ئانى كۆچۈرگەن ،
ئىشلار ئۇزۇپ كۆچۈرگەن ،
تەگدى ئوقى ئۆلدۇرۇ .

ئۇ ئۇرۇش ئوتلىرىنى ئۆچۈرەتتى ، دۈشمەنلەرنى قارارگاھىدىن قوغلاپ چىقىراتتى ، ھەرقانداق مۇشكۈل ئىشنى ھەل قىلاتتى . ئۇنىڭغا زامانىڭ ئۆلتۇرگۈچى ئوقى تەگدى .
(«دىۋان» I تۇم ، 677 ـ بەت)

II مۇھەببەت قوشاقلىرىدىن ئۆرنەكلەر

باردى كۆزۈم يارۇقى ،
ئالدى ئۆزۈم قونۇقى ،
قانداق ئەرنىچ قانىقى ،
ئەمدى ئودىن ئوزغۇرۇر .

كۆز نۇرۇم (سۆيگەن يارىم) كەتتى ، ئۇ مېنىڭ روھىمنىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ

كەتتى . ئەمدى ئۇ قەيەرلەردىكىن ؟ (ئۇنىڭ پىراقىدىن) كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ .
(«دىۋان» I توم ، 65 ـ بەت)

ئۆدىك مەنى قۇمتىتى ،
ساقىنچ ماڭا يۇمتىتى ،
كۆڭلۈم ئاڭار ئەمتىتى ،
يۇزۈم مەنىڭ سارغارۇر .

يارغا بولغان ئىشق ـ مۇھەببىتىم مېنى ھاياجانغا سالدى ، قايغۇ ـ ئەلەملەر ماڭا توپلاندى ، كۆڭلۈم ھەمىشە يارغا ئىنتىلىدۇ ، شۇڭا مېنىڭ يۇزۈم سارغايماقتا .
(«دىۋان» I توم ، 94 ـ بەت)

بۇلنار مەنى ئۇلاس كۆز ،
قارامەڭز قىزىل يۇز ،
ئاندىن تامار تۆگەل تۇز
بۇلناپ يانا ئول قاچار .

قارا مەڭلىك قىزىل يۇزلىرىدىن گۈزەللىك تېمىپ تۇرىدىغان خۇمار كۆز مېنى ئەسىر قىلىدۇ ، ئەسىر قىلىدۇ ـ دە ، قېچىپ كېتىدۇ .
(«دىۋان» I توم ، 82 ـ بەت)

ئاۋلاپ مەنى قويماڭىز ،
ئايىق ئايىپ قايماڭىز ،
ئاقار كۆزۈم ئوش تەڭىز ،
تەگرە يۆرە قۇش ئۇچار .

مېنى ئوۋلىۋالغاندىن كېيىن تاشلىۋەتمەڭ ، قىلغان ۋەدىڭزدە تۇرۇڭ . كۆز يېشىم دېڭىز سۈيىدەك ئاقماقتا ، ئۇنىڭ چۆرىسىدە قۇشلار ئۇچۇپ يۇرۇشىدۇ .
(«دىۋان» II توم ، 60 ـ بەت)

بەرىك ماڭا سۆزكىيە ،
مەڭلىگ قارا تۇز قىيا ،
يەلۈىن تۇتار كۆزكىيە ،
مۇڭۇم مەنىڭ بىلىگە .

ماڭا ۋەدە قىلىپ سۆز بېرىڭ ، ئەي قارا مەڭلىك ، سېھىرلىك كۆزلىرى بىلەن ئوۋلايدىغان ، تىلى چۈچۈك ، گۈزەل ، مېنىڭ ئىشىق ـ مۇھەببەتتىن تارتىقان مۇشەقىتىم ، مۇڭ ـ زارىمنى بىلىڭ .
(«دىۋان» III توم ، 491 ـ بەت)

كۆگلەر قامۇغ تۇزۇلدى ،
ئىۋرىق ئىدىش تىزىلدى ،
سەنسىز ئۆزۈم ئۆزەلدى ،
كەلگىل ئامۇل ئوينالىم .

ھەممە ناخشىلار تۇزۇلدى ، ئىۋرىق ، قەدەھلەر تىزىلدى ، كۆڭلۈم سېنى خالايدۇ ، كەل ئەمدى ، كۆڭلۈمنى تىندۇرۇپ ئوينايلى .

(«دىۋان» Ⅲ تۇم ، 181 ـ بەت)

Ⅲ پەندىنامىلەر ، ماقال تەمسىللەردىن ئۆرنەكلەر

△ ئۆچ كەك قامۇغ كىشىنىڭ يالىڭۇق ئۆزە ئالىم بىل ،
ئەزگۈلۈكۈگ ئۇغانچا ئەلىكىڭ بىلە تەلىم قىل

ئۆچ ـ ئاداۋەت تەلەپ قىلىپ ئېلىنىدىغان قەرزگە ئوخشايدۇ ، ئۇنىڭدىن كەچ ، شۇنى بىلىپ ، چەتتىن كېلىپ قالغانلارغا ۋە مۇساپىرلارغا قولۇڭدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قىل .

(«دىۋان» I تۇم ، 61 ـ بەت)

△ ئالغىل ئۇگۈت مەندىن ئوغۇل ئەردەم تىلە ،
بويىرا ئۇلۇغ بىلگە بولۇپ بىلىكىڭ ئۆلە

ئەي ئوغلۇم ، مەندىن ئۇگۈت ـ نەسىھەت ئال ، پەزىلەت تىلە ، ئەدەپلىك ۋە تەرتىپلىك بولۇشقا تىرىش ، تاكى ئەل ئىچىدە ئۇلۇغ ئالىم بولۇپ ، ئەدەپ ۋە ئىلىم ـ ھېكمەت تارات .

(«دىۋان» I تۇم ، 72 ـ بەت)

△ ئەردەم تىلە ئوگرەنىپەن بولما كۇۋەز ،
ئەردەمسىزىن ئۆگەنسە ئەڭمە گۇزە ئەڭەر .

ئىلىم ـ ھېكمەت ئىستە ، ئۆگىنىشتىن چېكىنمە ، غادايما ، بىرەر نەرسىنى ئۆگەنمەيلا ئۆزىنى بىلىمدان كۆرسىتىپ ماختىنىدىغان كىشى سىناقتا ھودۇقۇپ قالىدۇ .

(«دىۋان» I تۇم ، 335 ـ بەت)

△ بىلگە ئەرىگ ئەزگۇ تۇتۇپ سوزىن ئەشت ،
ئەردەمنى ئۆگرەنىپەن ئىشقا سورا .

ئالىم ، دانىشمەن ۋە ئاقىل كىشىلەرگە ياخشىلىق قىل ، ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلا ، ئەردەم (پەزىلەت) لىرىنى ئۆگەن . ئۆگەنگەنلىرىڭنى ئىش يۈزىدە كۆرسەت .

(«دىۋان» I تۇم ، 558 ـ بەت)

△ ئوغلۇم ، ساڭا قوزۇرمەن ئەردەم ئۆگۈت خۇمارۇ ،
بىلىگ ئەرىگ بولۇپ سەن باققىل ئانىڭ تابارۇ

ئوغلۇم ، ساڭا ئەدەپ ـ ئەخلاقنى مىراس قىلىپ قالدۇرىمەن ، ئىلىملىك ، ئەقىللىق ئادەملەرنى تېپىپ ، ئۇلارغا يېقىنلاش ، ئۇلاردىن پايدىلان .
(«دىۋان» Ⅲ توم ، 597 ـ بەت)

△ كۆڭۈل كىمنىڭ بولسا قالى يوق چىغاي ،
قىلسا كۇچۇن بولماس ئانى توق باي .

يارىتىلىشتا قەلبىگە گادايلىق سىڭگەن كىشىنى باي قىلىش مۇمكىن ئەمەس .
(«دىۋان» Ⅲ توم ، 328 ـ بەت)

△ ئەشتىپ ئاتا ـ ئاناڭنىڭ ساۋلارىنى قادىرما ،
نەڭ قۇت بولۇپ كۆڭۈلىك قىلىنىپ يانا قۇتۇرما .

ئاتا ـ ئاناڭنىڭ نەسىھەتلىرىنى ئاڭلا ، ئۇلارغا سۆز ياندۇرما ، مال ـ مۇلۇك ۋە بەخت تاپسالڭ ، ھەددىڭدىن ئېشىپ قۇتىرىما .
(«دىۋان» I توم ، 660 ـ بەت)

△ كىچىك بولۇپ ياغىنى يەرگۇ ئەمەس ،
ئەزگەر مەدىپ قۇدسائانى ئەلنى قۇنار .

دۇشمەن ھەرقانچە كىچىك بولسىمۇ ، ئۇنى مەنسىتمەسلىك لايىق ئەمەس ، ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ ، ئۇنى كۆزگە ئىلماي قويساڭ ، ئۇ ئەلنى سەندىن تارتىۋالىدۇ .
(«دىۋان» Ⅲ توم ، 38 ـ ، 39 ـ بەت)

△ تاغ تاغقا قوۋۇشماس ،
كىشى كىشىگە قوۋۇشار .
[تاغ تاغقا قوۋۇشماس
كىشى كىشىگە قوۋۇشار .]

يەنى ئىككى تاغ بىر ـ بىرىگە قوۋۇشمايدۇ ، چۇنكى ئۇلار ئۆز جايلىرىغا ئورناپ كەتكەن ، كىشىلەر كۆپ ۋاقىت ئۆتۈپ كەتسىمۇ ، بىر ـ بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ . بۇ ماقال ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن سۆيگىنى بىلەن كۆرۈشكەن كىشىگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» Ⅱ توم ، 139 ـ بەت)

△ تىلىن تۇغمىشنى تىشن يازماس
[تىل بىلەن تۇغۇلگەن ، چىش بىلەن يېشىلمەس .]

يەنى تىل بىلەن تۇققەن تۇغۇچىنى چىش بىلەن يەشكىلى بولماس . بۇ ماقال ۋەدىگە ۋاپا قىلىشقا ئۇندەپ ئېيتىلىدۇ .

(«دىۋان» II توم ، 26 ـ بەت)

△ ئۇلا بولسا يول ئازماس ،
بىلىك بولسا سۆز يازماس .
[بەلگە بولسا يولدىن ئازماس .
بىلىم بولسا سۆزدىن قايماس .]

چۆلدە يول كۆرسىتىدىغان بەلگە بولسا ، يولدىن ئېزىپ قالمايدۇ ، كىشىدە بىلىم بولسا سۆزىدە يېڭىلىشمايدۇ .

(«دىۋان» I توم ، 123 ـ بەت .)

△ ئالىپ چەرىكدە بىلگە تەرىكدە .
[باتۇر سەپتە سىنىلار ، دانا يىغىندا .]

ھەقىقىي باتۇر جەڭ مەيدانىدا ئايرىلىدۇ ، شۇنىڭغا ئوخشاش ھەقىقىي دانىشمەن ئالىمۇ نۇرغۇن ئالىم ـ دانىشمەنلەر يىغىلغان مۇنازىرە سورۇنىدا ئاندىن بىلىنىدۇ . بۇ ماقال ئۆزىنى ئالدىراپ بىلەرمەن كۆرسىتىدىغان كىشىلەرگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .

(«دىۋان» I توم ، 504 ـ بەت)

△ كېڭەشلىگ بىلىك ئۇز رەشۇر ،
كېڭەشسىز بىلىك ئۇپراشۇر .
[كېڭەشلىك ئىش ئۇزلىشار ،
كېڭەشسىز ئىش بۇزۇلار .]

كېڭەش بىلەن قىلىنىدىغان ئىش بارغانسېرى ياخشىلىنىدۇ ، كېڭەشسىز قىلىنغان ئىش بارغانسېرى بۇزۇلۇشقا يۈز تۇتىدۇ . بۇ ماقال ئالدىرىماسلىققا ئۇندەپ ئېيتىلىدۇ .

△ تىلكۇ ئۆز ئىنىگە ئۇرسە ئۇزۇز بولۇر .
[تۈلكە ئۆز ئىنىگە ھۇرسە قوتۇر بولار .]

ھۇ ماقال ئۆز ئىلىدىن ، ئۆز ئۇرۇقىدىن ۋە ئۆز تىلىدىن تانغان يامان ئادەملەرگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .

(«دىۋان» I توم ، 76 ـ بەت)

△ ئىكى قوچقار باشى بىر ئەشەچتە پىشماس .
[ئىككى قوچقارنىڭ بېشى ، بىر قازاندا پىشماس .]
(«دىۋان» III توم ، 521 ـ بەت)

△ ئەمكەك ئەكىنده قالماس
[ئەمگەك بىكار كەتمەس .]

بۇ ماقال ئەمگەك سۆيۈشكە ۋە قەدىرلەشكە ئۇندەپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» I توم ، 149 ـ بەت)

△ مەگۈگە ئەشىك ئارت بولۇر .
[ئېرىنچەككە بوسۇغىمۇ داۋان كۆرۈنەر .]
(«دىۋان» I توم ، 59 ـ بەت)

△ كىشى ئالاسى ئىچتىن ،
يىلقى ئالاسى تاشتىن .
[ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە ، ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا .]

بۇ ماقال يېقىملىق كۆرۈنۈپ ، دىلىدىكى يامان نىيىتىنى يوشۇرغۇچىلارغا قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» I توم ، 123 ـ بەت)

△ بىرىن ـ بىرىن مىڭ بولار ،
تاما ـ تاما كۆل بولار .
[بىرلەپ ـ بىرلەپ مىڭ بولار ،
تاما ـ تاما كۆل بولار .]

بۇ ماقال ئاز بولسىمۇ بىر نەرسىنى قوبۇل قىلىپ ئېلىشقا ئۇندەپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» III توم ، 492 ـ بەت)

△ قورقمىش كىشىگە قوي باشى قوش كۆرۈنەر .
[قورققان كىشىگە قوي بېشى قوش كۆرۈنەر .]

بۇ ماقال بىر نەرسىدىن قورققان ، ھەتتا شۇ نەرسىنى ئويلىغاندىمۇ ، قورقۇپ سەكرەپ كېتىدىغان كىشىگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» III توم ، 174 ـ بەت .)

△ ئاغىز يەسە كۆز ئۈيادۇر .
[ئېغىز يېسە ، كۆز ئۈيۈلار .]

بۇ ماقال بىراۋنىڭ بىرەر نەرسىنى يېگەن ياكى ئالغان ، ئەمما ئۇنىڭ ھاجىتىدىن چىقالماي خىجالەتتە قالغان كىشىگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» I توم ، 77 ـ بەت)

△ قانىغ قان بىلە يۇماس .
[قانىنى ـ قان بىلەن يۇغىلى بولماس .]

يەنى جېدەلنى جېدەل بىلەن باسقىلى بولمايدۇ ، ياراشتۇرۇش بىلەن باسقىلى بولىدۇ .
(«دىۋان» Ⅲ توم ، 89 ـ بەت)

△ بۇغداي قاتىندا سارقاچ سوۋالۇر
[بۇغداينىڭ باھانىسىدا ، قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ .]

يەنى بۇغداينىڭ دۆلىتى ۋە بەرىكىتى تۆپەيلىدىن قارىمۇقمۇ سۇغىرىلىدۇ ، بۇ ماقال بىر كىم بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ ياخشىلىققا ئېرىشكەن كىشىگە قارىتىپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» Ⅲ توم ، 330 ـ بەت)

△ كەڭ تون ئوپراماس ،
كەڭشىلىگ بىلىك ئارتاماس .
[كەڭ تون ئۇپرىماس ، كېڭىشلىك ئىش بۇزۇلماس .]

كەڭ تون يىرتىلمايدۇ ، كېڭەش بىلەن قىلىنغان ئىش بۇزۇلمايدۇ ، بۇ ماقال ئىش قىلغاندا باشقىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىشكە ، ئۆز بېشىمچىلىق قىلماسلىققا ئۇندەپ ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» Ⅲ توم ، 489 ـ بەت)

△ قۇرۇق قاشۇق ئاغزىغا ياراماس ،
قۇرۇق سۆز قۇلاققا ياقىشماس .
[قۇرۇق قوشۇق ئېغىزغا يارىماس ،
قۇرۇق سۆز قۇلاققا ياقماس .]

بۇ ماقال بىر كىمدىن بىرەر ياردەم سورىماقچى بولغاندا ، ئۇنىڭغىمۇ بىرەر ياردەم ، پايدا يەتكۈزۈش زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەش ئۈچۈن ئېيتىلىدۇ .
(«دىۋان» I توم ، 497 ـ بەت)

▲ ئون ئىككى مۇچەلنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا

بارس ، يولۋاس . تۈرك خەلقلىرىدىكى ئون ئىككى خىل مۇچەلدىن بىرىنىڭ نامى . تۈركلەر ئون ئىككى خىل ھايۋانىنىڭ ئىسمىنى ئېلىپ ، ئون ئىككى يىلغا ئات قويغان ، ئۇلار بالىلارنىڭ ياشلىرىنى جەڭ تارىخلىرىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى مۇشۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى (دەۋرى قىلىشى) بىلەن ھېسابلايدۇ . بۇنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق :
تۈرك خاقانلىرىدىن بىرى ئۆزىدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن بىر ئۇرۇشنى ئۆگەنمەكچى بولغان ، بۇنىڭدا ئۇ شۇ ئۇرۇش بولۇپ ئۆتكەن يىلنى ئېنىقلاشتا خاتالاشقان ، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ خاقان ئۆز خەلقى بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈپ قۇرۇلتايدا مۇنداق

دېگەن : «بىز بۇ تارىخنى ئېنىقلاشتا قانداق خاتالاشقان بولساق ، بىزنىڭ كېلەچەك ئەۋلادلىرى-مىزمۇ شۇنداق خاتالىشىدۇ . شۇڭا ، بىز ئون ئىككى ئاي ۋە ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىغا ئاساسلىنىپ ، ھەربىر يىلغا بىر ئات قويايلى ، بىزدىن كېيىن يىل ھېسابى شۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى بىلەن ھېسابلانسۇن ، بۇ ئارىمىزدا مەڭگۈ بىر يادىكارلىق بولۇپ قالسۇن» . خەلق خاقانىنىڭ بۇ پىكرىنى «شۇنداق بولسۇن» دەپ ماقۇللىغان . شۇ مۇناسىۋەت بىلەن خاقان ئوۋغا چىققان ۋە ھەممە ياۋا ھايۋانلارنى ئىلى دەرياسىغا قاراپ قوغلاشنى بۇيرۇغان . بۇ ناھايىتى چوڭ بىر دەريا ، خەلق بۇ ھايۋانلارنى ئوۋلاپ يۈرۈپ ، ئىلى دەرياسىغا قاراپ ھەيدىگەن . بىرمۇنچە ھايۋانلار ئۆزلىرىنى سۇغا ئاتقان . ئۇلاردىن ئون ئىككى خىلى سۇدىن ئۇزۇپ ئۆتكەن . ئەنە شۇ ئون ئىككى ھايۋاننىڭ ئىسمى ئون ئىككى يىلغا ئات قىلىپ قويۇلغان . سۇدىن ئەڭ ئاۋۋال چاشقان ئۆتكەن . شۇڭا ، يىل بېشى شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ چاشقان يىلى دېيىلگەن . ئۇنىڭدىن كېيىن سۇدىن ئۆتكەنلەر تۆۋەندىكى تەرتىپتە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ھەربىرى بىر يىل ئۇچۇن ئىسىم بولۇپ قالغان :

2) ئۆي يىلى (كالا يىلى)
3) بارس يىلى (يولۋاس يىلى)
4) توشقان يىلى
5) لەھەڭ يىلى (تىمساھ يىلى)
6) يىلان يىلى
7) ئات يىلى
8) قوي يىلى
9) مايمۇن يىلى
10) توخۇ يىلى
11) ئىت يىلى
12) توڭگۇز يىلى

توڭگۇز يىلىغا يەتكەندىن كېيىن ، ھېساب يەنە چاشقان يىلىدىن قايتا باشلىنىدۇ .

مەھمۇد قەشقىرى ئېيتىدۇكى : بۇ كىتابنى يازغان يىلىمىز 466 - يىلىنىڭ مۇھەررەم ئېيى بولۇپ ، يىلان يىلى كىرگەنىدى . بۇ يىل ئۆتۈپ 467 - يىلغا قەدەم قويغاندا ، ئات يىلى كىرىدۇ . يىل ھېسابى بىز كۆرسەتكەن مۇشۇ تەرتىپ بويىچە بولىدۇ .

تۈركلەر بۇ يىللارنىڭ ھەربىرىدە بىر خاسىيەت بار دەپ تەخمىن قىلىدۇ . مەسىلەن ، ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، ئۆي يىلى كىرگەندە ، ئۇرۇش كۆپىيىدۇ . چۈنكى ، ئۆي بىر - بىرى بىلەن كۆپ ئوسۇشىدىغان ھايۋان ، توخۇ يىلى كىرسە ئوزۇق - تۇلۇك كۆپىيىدۇ ، لېكىن كىشىلەر ئارىسىدا تەشۋىش ئاشىدۇ ، چۈنكى توخۇنىڭ يېمى دان ، توخۇ دانىنى تېپىش ئۇچۇن ئەخلەت - چاۋالارنى تاتىلاپ چېچىۋېتىدۇ . لەھەڭ يىلى كىرىشى بىلەن ھۆل - يېغىن كۆپىيىپ ئاشلىق ئوخشايدۇ . چۈنكى ، لەھەڭ سۇدا ياشايدۇ . توڭگۇز يىلى كىرىش بىلەن قار كۆپ ياغىدۇ . سوغۇق قاتتىق بولىدۇ ، پىتنە - پاسات كۆپىيىدۇ . تۈركلەر ئەنە شۇ يوسۇندا ، ھەر يىلى بىرەر ھادىسە يۈز بېرىدۇ ، دەپ ئىشىنىدۇ . تۈركلەردە ھەپتىنىڭ يەتتە كۈنىنىڭ ئېتى يوق . چۈنكى ، «ھەپتە» دېگەن ئۇقۇم ئىسلامدىن كېيىن مەلۇم بولدى .

ئايلارنىڭ ئىسمىغا كەلسەك ، شەھەرلەردە ئەرەبچە ئاي ئىسىملىرى قوللىنىلىدۇ ، كۆچ-مەن تۈرمۇش كەچۈرىدىغان ، مۇسۇلمان بولمىغان تۈركلەر يىلنى تۆت پەسلگە بۆلۈپ ، ھەر ئۇچ ئاينى بىر نام بىلەن ئاتايدۇ . يىلنىڭ ئۆتۈشىنى شۇ يول بىلەن بىلدۈرىدۇ . مەسىلەن ،

نورۇزدىن كېيىنكى تۇنجى باھار ئېيىنى «ئوغلاق ئاي» دەيدۇ . ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئاينى «ئۇلۇغ ئوغلاق ئاي» دەيدۇ . چۈنكى ، بۇ ئايدا ئوغلاق چوڭ بولىدۇ . ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئاينى «ئۇلۇغ ئاي» دەيدۇ . چۈنكى ، بۇ ئاي يازنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ، بۇ چاغدا يەر - يۈزى تۇرلۇك نېمەتلەرگە تولۇپ مال - ۋارانلار سەمرىيىدۇ ، سۈت كۆپىيىدۇ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش . كۆپ ئىشلىتىلمىگەچكە ، قالغان ئاي ئىسىملىرىنى بۇ يەردە سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن . ئۆزۈڭ بىلىۋال .

(«دىۋان» I توم ، 449 - ، 450 - ، 451 - ، 452 - بەت)

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

جاھان ئىلىم ئەھلىگە تونۇش بولغان ئۇلۇغ تىلشۇناس ۋە ئالىم مەھمۇد قەشقىرى ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن ئىبارەت بۈيۈك قامۇسىدا X — XI ئەسىردىن بۇرۇنقى تۈركىي يىلى ، جۈملىدىن ئەينى زامان ئۇچۇن ئورتاق ئەدەبىي تىل بولغان «خاقانىيە تىلى» (يەنى ئۇيغۇر تىلى) نىڭ مول ، بىباھا جەۋھەرلىرىنى قالدۇرۇش بىلەن بىرگە ، ئۇيغۇرلارنى مەركەز قىلغان پۈتۈن تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، ھاكىمىيەت ، دىھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىگىلىكى ، ھۈنەر - سەنئەت ، تېبابەتچىلىك ، ئاستروئومىيە ، كالېندارچىلىق ، تارىخ ، ئەدەبىيات ، پەلسەپە ، بىئو - جۇغراپىيە ، ئېتىكا (ئەدەپ - ئەخلاق) ، تېبابەتچىلىك ، دىن ، ئۆرپ - ئادەت ، كىيىم - كېچەك ۋە يېمەك - ئىچمەك . . . قاتارلىق ئىنتايىن كەڭ مەزمۇنلارنى باي تىل ماتېرىياللىرى ئارقىلىق روشەن ئىپادىلەپ بەرگەن .

«دىۋان» دا كىشىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغايدىغان ۋە يۇقىرى تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە بولغان يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىك بار ، ئۇ بولسىمۇ شېئىر - قوشاقلار ، پەندنامىلەر ، ماقال - تەمسىللەر ۋە ئەپسانە - رىۋايەتلەر ، تارىخىي قىسسىلەردىن تەركىب تاپقان ئەدەبىيات ئۈلگىلىرىدۇر . بۇ ئۈلگىلەر «ئوغۇزنامە» ھەمدە «مەڭگۈتاش» لار ئەدەبىياتى قاتارلىق قەدىمكى ئەدەبىي مىراسلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ھازىرغا قەدەر تېپىلغان ئەدەبىي يادىكارلىقلىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكىسى ، شۇنداقلا ئەڭ مول ، ئەڭ رەڭدار نەمۇنىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . سىلەر «دىۋان» دىن تاللانغان بۇ تېكىستلارنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن تۆۋەندىكى كۆنۈكمىلەرنى ئىشلەڭلار .

1 . تېكىستكە تاللانغان شېئىر - قوشاقلار ئىچىدىكى مەرسىيەنامە كىمگە بېغىشلانغان ؟ بۇ تارىخىي شەخس ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسىلەر ؟

2 . بۇ مەرسىيەنامىنىڭ قاپىيە شەكلىنى لاتىن ئالپاۋىتى بويىچە سخېمىلاشتۇرۇڭلار ۋە بۇ خىل قاپىيە شەكلى ھەققىدىكى چۈشەنچەڭلارنى سۆزلەڭلار .

3 . تۆۋەندە «دىۋان» دىن بىر كۆپلېت شېئىر تاللاپ بېرىلدى . سىلەر بۇ پارچىدا نېمە تەرىپلەنگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

تۈرلۈگ چەچەك يازلىدى ،
بارچىن يادىم كەرىلدى ،
ئۇچماق يەرى كۆرۈلدى ،

تۇملۇغ يەنە كەلگۈسۈز .

تۇرلۇك گۈللەر ئېچىلدى ، (يەر يۈزى) گويا يېپەك گىلەملەر سېلىنغاندەك بولدى ، گويا جەننەك يېرى كۆرۈلدى ، ھاۋا ئىسسىدى ، سوغۇق بارسا كەلمەسكە كەتتى .
(«دىۋان» I توم ، 161 ـ بەت)

4 . يۇقىرىدا تېكىستكە تاللاپ كىرگۈزۈلگەن ماقال ـ تەمسىللەر ھازىرمۇ تۇرمۇشىمىزدا ئەينەن ياكى قىسمەن ئۆزگەرتىلىپ قوللىنىلماقتا . سىلەر بۇ ماقال ـ تەمسىللەرنىڭ ھازىرقى شەكلىنى يېزىپ چىقىڭلار .

5 . يىللارنى مۇچەل بويىچە ھېسابلاش قەدىمكى ئۇيغۇر كالېندارچىلىقىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ ، تارىخنى مۇچەل بويىچە ھېسابلاش خەلقىمىز ئارىسىدا ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن . سىلەر مۇچەل بويىچە يىل ھېسابلاشنى بىلەمسىلەر ؟ سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ ۋە ئاتا ـ ئاناڭلارنىڭ قايسى مۇچەللىك ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ بىلۈۋېلىڭلار ۋە ئېسىڭلاردا مەھكەم ساقلاڭلار .

32 . «ئەتەبەتۈلھەقايىق» تىن پارچىلار

ئەھمەد يۈكنەكى

ئەسلى
1 . بىلىگدىن ئۇرۇمەن ، سۆزۈمگە ئۇلا ،
بىلىگلىگكە يادوست ئۆزۈڭنى ئۇلا .
تەرجىمىسى
1 . بىلىمدىن سۆز ئاچىمەن ، سۆزۈمگە قۇلاق سال ،
ئەي دوستۇم ، بىلىملىككە ئۆزۈڭنى يېقىن تۇت .
ئەسلى
2 . بىلىگ بىرلە بولنۇر سائادەت يولى ،
بىلىگ بىل ، سائادەت يولىنى بۇلا .
تەرجىمىسى
2 . سائادەت يولى بىلىم بىلەن قولغا كېلىدۇ ،
بىلىم ئال ، سائادەت يولىنى تاپ .
ئەسلى
3 . باھالىغ ھنار ئول بىلىگلىگ كىشى ،
بۇ جاھىل بىلىگسىز باھاسىز بېشى .
تەرجىمىسى
3 . بىلىملىك كىشى قىممەتلىك دىنار (تىللا) ،
بىلىمسىز نادان قىممىتى يوق يارماق .
ئەسلى
4 . بىلىگلىگ بىلىگسىز قاچان تەڭ بولۇر ،
بىلىگلىگ تىشى ئەر ، جاھىل ئەر تىشى .
تەرجىمىسى
4 . بىلىملىك بىلەن بىلىمسىز قاچان تەڭ بولالىسۇن ،
بىلىملىك ئايال ئەر ، بىلىمسىز ئەر بىر ئايال .
ئەسلى
5 . سۆڭەككە يىلىگتەگ ئەرەنكە بىلىگ ،
ئەرەن كۆركى ئەقىل ئول سۆڭەكنىڭ يىلىگ .
تەرجىمىسى
5 . ئادەمدىكى بىلىم سۆڭەكنىڭ ئىچىدىكى يىلىككە ئوخشاش ،
ئادەمنىڭ زىننىتى ئەقىل ، سۆڭەكنىڭ (زىننىتى) يىلىك .
ئەسلى
6 . بىلگسىز يىلىگسىز سۆڭەكتەك ھالى ،

يىلىگسىز سۆڭەككە سۈنۈلماز ئەلىگ .

تەرجىمىسى

6 . بىلىمسىز ئادەم يىلىكسىز سۆڭەكتەك ئىچى قۇرۇق ،
يىلىكسىز سۆڭەككە ھېچكىم قول ئۇزاتمايدۇ .

ئەسلى

7 . بىلىگ بىلدى بولدى ئەرەن بەلگۈلۈگ ،
بىلىگسىز تىرىگلە يىتۈك كۆرگۈلۈ .

تەرجىمىسى

7 . ئادەم بىلىمى بىلەن تونۇلىدۇ ،
بىلىمسىز ئادەم تىرىك تۇرسىمۇ ئۆلۈكتەكلا (كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ)

ئەسلى

8 . بىلىگلىگ ئەر ئۆلدى ، ئاتى ئۆلمەدى ،
بىلىگسىز تىرىگ ئەركەن ئاتى ئۆلۈگ .

تەرجىمىسى

8 . بىلىملىك كىشى ئۆزى ئۆلسىمۇ ، نامى ئۆلمەيدۇ ،
بىلىمسىز تىرىك بولسىمۇ ، نامى ئۆلۈك .

ئەسلى

9 . بىلىگلىگ بىرىنگە بىلىگسىز مىڭىن ،
تەڭەگلى تەڭەدى بىلگىنىڭ تەڭىن .

تەرجىمىسى

9 . بىر بىلىملىك مىڭ نادانغا تەڭ كېلىدۇ ،
بىلىمنىڭ سالمىقى تەڭلەشتۈرگەندە ئايان بولىدۇ .

ئەسلى

10 . باقا كۆرگىل ئەدى ئۇقا سىنايۇ ،
نەنەڭ بار بىلىگتەگ ئاسغلىغ ئۆڭىن .

تەرجىمىسى

10 . ئەمدى ئەقلىڭ بىلەن بايقاپ كۆرگىن ،
بىلىمدىن پايدىلىق يەنە قانداق نەرسە بار ؟

ئەسلى

11 . بىلىگ بىرلە ئالىم يوقار يوقلادى ،
بىلىگسىزلىك ئەرنى چۆكەردى قودى .

تەرجىمىسى

11 . ئالىم بىلىم بىلەن يۇقىرى كۆتۈرۈلدى ،
نادانلىق ئادەمنى تۆۋەنلەشتۈردى .

ئەسلى

12 . بىلىگ يىند ئوسانما بىل ئول ھەق رەسۈل ،
بىلىگ چىندە ئەرسە سىز ئارقاڭ تىدى .

تەرجىمىسى

12 . بىلىم ئىزدە ، ئىبرىنمەي ئۆگەن ، خۇدانىڭ ئەلچىسى :

«بىلىمنى جۇڭگودا بولسىمۇ ، ئىزدەڭلار» دېدى .

ئەسلى

13 . بىلگىلىگ بىلىگنى ئەدەرگەن بولۇر ،
بىلىگ تاتغىن ئەي دوست بىلىگلىگ بىلۇر .

تەرجىمىسى

13 . بىلىملىك دائىم بىلىم ئىزدەيدۇ ،
بىلىمنىڭ تەمىنى ، ئەي دوست ، بىلىملىك بىلىدۇ .

ئەسلى

14 . بىلىگ بىلدۇرۇر بىل بىلگ قەدرىنى ،
بىلىگنى بىلىگسىز ئوتۇن نە قىلۇر .

تەرجىمىسى

14 . بىلگىنكى ، بىلىمنىڭ قەدرىنى بىلىم بىلدۇرىدۇ ،
بىلىمسىز نادان ئادەم بىلىمنى نېمە قىلىدۇ ؟

ئەسلى

15 . بىلىگسىزگە ھاق سۆز تاتىغسىز ئەرۇر ،
ئاڭار پەند ـ نەسىھەت ئاسىغسىز ئەرۇر .

تەرجىمىسى

15 . بىلىمسىزگە ھەق سۆز تەمسىز بىلىنىدۇ ،
ئۇلارغا پەند ـ نەسىھەتنىڭ پايدىسى يوق .

ئەسلى

16 . نە تۇرلۇگ ئارىغسىز ئارىر يۇماقىن ،
جاھىل يۇپ ئارىماز ئارىغسىز ئەرۇر .

تەرجىمىسى

16 . ھەرقانداق كىرنى يۇيۇپ تازىلىغىلى بولىدۇ ،
جاھىلنى يۇيۇپ تازىلىغىلى بولمايدۇ .

ئەسلى

17 . بىلىگلىك كىشى كۆر بىلۇر ئىش ئودىن ،
بىلىپ ئىتەر ئىشنى ئۆكۈنمەز كىدىن .

تەرجىمىسى

17 . قارا ، بىلىملىك كىشى ئىشنىڭ پەيتىنى بىلىدۇ ،
ئىشنى بىلىپ قىلىدۇ ، كېيىن پۇشايمان قىلمايدۇ .

ئەسلى

18 . قامۇغ تۇرلۇگ ئىش ئەرسە بىلىگسىز ئوڭى ،
ئۆكۈنچ ئول ئاڭا يوق ئوڭ ئاندا ئادىن .

تەرجىمىسى

18 . تۇرلۇك ـ تۇمەن ئىشلاردا نادانىنىڭ كۆرگۈلۈكى پۇشايمان ،
ئۇنىڭغا پۇشايماندىن باشقا قىسمەت يوق .

ئەسلى

19 . بىلىگلىگ كەرەگلىگ سۆزۈگ سۆزلەيۇر ،

كەرەكسىز سۆزىنى كۆمۈپ كىزلەيۇر .

تەرجىمىسى

19 . بىلىملىك كىشىلىك سۆزنى قىلمىدۇ ،
كىشىلىك سۆزلەرنى كۆمۈپ تاشلايدۇ .

ئەسلى

20 . بىلىگسىز نە ئايسا ئايۇر ئۇقمادىن ،
ئانىڭ ئوز تىلى ئوز باشىنى يىيۇر .

تەرجىمىسى

20 . بىلىمسىز نېمىنى دېسە ئۇقماستىن سۆزلەيدۇ ،
ئۇنىڭ ئۆز تىلى ئۆز بېشىنى يەيدۇ .

ئەسلى

21 . بىلىگ بىرلە بىلنۇر تۆرۈتگەن ئىدى ،
بىلىگسىزلىك ئىچىرە قەنى خەير يىدى .

تەرجىمىسى

21 . ياراتقۇچى ئىگەم بىلىم بىلەن تونۇلىدۇ ،
نادانلىقتا قېنى كىم ياخشىلىق كۆردى .

ئەسلى

22 . بىلىگ بىلمەگەندىن بىرئانچە بۇدۇن ،
ئېز ئەلگىن بۇت ئېتىپ ئىدىم بۇ تىدى .

تەرجىمىسى

22 . بىلىم بىلمىگەنلىكتىن بىرمۇنچە خەلق ،
ئۆز قولى بىلەن بۇت ياساپ ئىگەم دېدى .

ئەسلى

23 . بىلىگلىك سۆزى پەند ـ نەسىھەت ، ئەدەپ ،
بىلىگلىگنى ئۆگدى ئەجەم ھەم ئەرەب .

تەرجىمىسى

23 . بىلىملىكنىڭ سۆزى پەند ـ نەسىھەت ۋە ئەدەپ ،
بىلىملىكنى ئەجەم خەلقمۇ ، ئەرەبلەرمۇ ماختايدۇ .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

ئەدەب ئەھمەد يۈكنەكى ئۆز ئەسىرىدە يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە مەھمۇد قەشقىرى باشلاپ بەرگەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، «قۇتادغۇ بىلىك» ئىزىدىن مېڭىپ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ دىداكتىكىلىق داستاننى ياراتتى . داستاندا بىلىمنىڭ قىممىتى ، تىلغا پىششىق بولۇشنىڭ پايدىسى ھەمدە گۈزەل ئىنسانىي خىسلەتلەر ئوبرازلىق بايان قىلىنغان .

ئاپتور بىلىملىك بولۇشنى ئۇلۇغلاپ ، بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشىش يولى بىلىم ئارقىلىق تېپىلىدۇ ، دەيدۇ . بىلىمنىڭ قىممىتىنى ناھايىتى ئوبرازلىق سۈرەتلەپ ، ئادەمدىكى بىلىم

سۆڭەكتىكى يىلىككە ئوخشايدۇ ، سۆڭەكنىڭ كۆركى (قىممىتى) يىلىك بولغىنىدەك ، ئادەم-
نىڭ كۆركى ئەقىل (بىلىم) دۇر ، بىلىمسىز ئادەم يىلىكسىز سۆڭەكتەك قۇرۇق بولىدۇ ،
يىلىكسىز قۇرۇق سۆڭەككە ھېچكىم قول ئۇزاتمايدۇ ، دەيدۇ . ئەمما يۇكنەكى تەشەببۇس
قىلغان بۇ پەزىلەتلەر ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن زور ئىلغارلىق بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى
بۈگۈنكى كۈندىمۇ يەنىلا ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە .

1 . ئۆرنەك قىلىنغان بۇ تېكىستلەرنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ ، ئۇنىڭدىكى چوڭقۇر
مەزمۇننى چۈشىنىۋېلىڭلار ھەم ئۆزۈڭلارنىڭ بىلىم ئىگىلەش توغرىسىدىكى تونۇشۇڭلار بىلەن
بىرلەشتۈرۈپ سۆزلەپ بېرىڭلار .

2 . مەزكۇر تېكىستلەردە قانداق تەسۋىرىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان ؟ مىسال كەلتۈرۈڭ-
لار .

3 . ئەسلىي تېكىستنى تەرجىمىسى بىلەن تەپسىلىي سېلىشتۇرۇپ ، تۆۋەندىكى سۆزلۈك-
لەرنىڭ مەنىسىنى يېزىپ چىقىڭلار .

بىلىگ
ئۇرۇمەن
ئۇلا
دىنار
تىشى
ئەرەن
ئاسغلىغ
يىند
ئوسانما
ئارىغسىز
ئۆكۈنچ
قامۇغ
بۇدۇن
ئۆگدى
تاۋار
ئىلىگ
تۈكۈنمەز

ياسىغۇچ كۆنۈكمىسى ۋە دېرىفىچىلىق مەشىقى

1 . تۆۋەندىكى جەدۋەلنى تولدۇرۇڭلار

ئىسمى	تۈغۈلغان يېرى	تۈغۈلغان يىلى	ۋاپات بولغان يىلى	ۋەكىللىك ئەسىرى
فارابى				
يۈسۈپ خاس ھاجىپ				
مەھمۇد قەشقىرى				
ئەھمەد يۈكنەكى				

2 . تۆۆەندىكى پارچىلارنى ئوقۇپ ، ئۇلارنىڭ قايسى ئەسەردىن ئېلىنغانلىقىنى تىرناق ئىچىگە يېزىڭلار :

1) «بىلىكنى بەدۈك بىل ئوقۇشنى ئۇلۇغ ،
بۇ ئىكى بەدۈتۇر ئۆدۈرمىش قۇلۇغ . » ( )

2) «ئالغىل ئۆگۈت مەندىن ئوغۇل ئەردەم تىلە ،
بويدا ئۇلۇغ بىلگە بولۇپ بىلىگ ئولە . » ( )

3) «بىلىگلىك كىشى كۆر بىلور ئىش ئودىن
بىلىپ ئىتەر ئىشنى ئۆكۈنمەز كىدىن . » ( )

4) «سۆڭەككە يىلىگتەگ ئەرەنكە بىلىگ ،
ئەرەن كۆركى ئەقىل ئول سۆڭەكنىڭ يىلىگ . » ( )

5) «بىلىكسىز كىشى بارچە ئىگلىگ بولۇر ،
ئىگىگ ئەملەمەسە كىشى تەرك ئۆلور . » ( )

6) «بىلگە ئەرىگ ئەزگو تۈتۈپ سۆزىن ئەشت ،
ئەردەمنى ئۆگرەنىپەن ئىشقا سورا . » ( )

3 . تۆۆەندىكى پارچىنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى دەرسلىكتىن تېپىپ يېزىڭلار :

1) بولنار مەنى ئۇلاس كۆز ،
قارا مەڭز قىزىل يۈز ،
ئاندىن تامار تۈگەل تۈز ،
بولناپ يانا ئول قاچار .

2 . ئوقۇش ئول بۇرۇندۇق ئانى يەتسە ئەر ،
تىلەككە تەگىرئول تۈمەن ئارزۇيەر .

4 . بۇ باسقۇچتا ئۆگەنگەن تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنىدىن ھاسىل قىلغان چۈشەنچەڭلار ۋە تەسىراتىڭلارغا ئاساسەن ئۆزۈڭلار بىر تېما تاللاپ ، بۇ باسقۇچتا تونۇشتۇرۇلغان ئۇلۇغ ئالىملار ، بۈيۈك مۇتەپەككۇر ۋە مەشھۇر شائىرلارنىڭ بىلىم ئۆگىنىشىنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئىدىيىسىنىڭ ھازىرقى رېئال ئەھمىيىتى ۋە بىلىم ئىگىلەشنىڭ ۋەتىنىمىزنى تۆتتە زامانىۋىلاشتۇرۇشتىكى مۇھىم رولى توغرىسىدا بىر پارچە قىسقا تەسىرات ماقالىسى يېزىڭلار . ماقالىنىڭ ھەجمى 4 ـ 5 بەتتىن ئاشمىسۇن . يېزىلىدىغان تەسىرات قايسى خىل ژانىردا بولسا بولىۋېرىدۇ .

8 ـ باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

بۇ باسقۇچتا ئاساسەن قاراخانىيلار دەۋرىدىن كېيىنكى يەنى XIII ئەسىردىن XVI ئەسىرگىچە بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ، خاراكتېرى ۋە ئالاھىدىلىكى ھەمدە مۇشۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان تېپىك يازغۇچى ـ ئەدىبلەرنىڭ ئىجادىيىەت ئەھۋالى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ . بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ تىلى «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىغا مەنسۇپ بولغاچقا ، ئادەتتە «چاغاتاي دەۋرى ئەدەبىياتى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ .

بۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردىن تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ ، يۇكسەك بەدىئىي غايىگە ئىگە بولدى . دۇنيا شېئىرىيەت گۈلزارىنىڭ تۈركىي تىل پاساھەتلىكى ساھىبقىران ئۈستازى ، شەرق مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا مىسلىسىز تۆھپە ياراتقان مەشھۇر گۈمانىست شائىر ئەلىشىر ناۋائى قاتارلىق بىر تۈركۈم يازغۇچى ـ شائىرلار مەيدانغا كەلدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ دەۋر ئەدەبىياتى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا «ئالتۇن دەۋر» بولۇپ قالدى .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . XIII ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يۈكسىلىشىدە «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ قانداق رول ئوينىغانلىقىنى بىلىۋېلىش .

2 . بۇ دەۋرنىڭ ئومۇمىي سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي ئەھۋاللىرى ھەققىدە دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولۇش .

3 . بۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ خاراكتېرى ۋە ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىۋېلىش .

4 . مۇشۇ دەۋردىكى ئىلغار ئەدەبىي ئېقىمغا ۋەكىللىك قىلىپ ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئاچقان بىر قىسىم يازغۇچى ، شائىرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇش .

ئاساس يىلتىم

XIII ئەسىردىن XVI ئەسىرگىچە بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى XIII ئەسىردىن كېيىن يەنە ئۆزىگە خاس ئەنئەنىۋى يول بىلەن راۋاجلاندى . مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردىن قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، يۈكسەك بەدىئىي پەللە يارىتتى . ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىنىڭ بۇ باسقۇچىدا ناسىرىدىن رابغوزى ، ئاتائى ، سەككاكى ، مەۋلانا لۇتفى ۋە ئەلىشىر ناۋائي قاتارلىق جاھانشۇمۇل ئەدىبلەر مۇھىم ئورۇن تۇتتى . ئۇلار ياشىغان يىللار ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ رايونىدا چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان يىللار ئىدى .

ئېلىمىزنىڭ شىمالىدىكى موڭغۇل دالىلىرىدىن باش كۆتۈرۈپ چىققان چىڭگىزخان (1162 ـ 1227) ناھايىتى تېزلىكتە بىپايان ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىنى ئىگىلەپ ، ئاخىرىدا ئوغۇللىرىغا بۇ زېمىنلارنى سۈيۈرغال (بۆلۈپ بېرىش) قىلىپ بەرگەنىدى . شۇ مۇناسىۋەت بىلەن چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي شىنجاڭ ۋە ئۇنىڭغا قوشنا ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىنى باشقۇردى . چاغاتاي خانلىقى مىلادىيە 1224 ـ يىلى چىڭگىزخان ئىستېلا قىلغان بارلىق زېمىنلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا تەقسىم قىلىپ بەرگەندىن كېيىن شەكىللەنگەن بولۇپ ، XIV ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي خانلىقى ئىككى قىسىمغا بۆلۈندى . بۇگۈنكى ئۆزبېكىستان ، تاجىكىستان ، قىرغىزىستان جۇمھۇرىيەتلىرى ، قازاقىستانىنىڭ قىسمەن جايلىرى ، شۇنىڭدەك ئافغانىستانىنىڭ شىمالىي قىسىم رايونلىرى غەربىي چاغاتاي خانلىقىغا ، بۇگۈنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ، شۇنداقلا قازاقىستاننىڭ يەتتە سۇ رايونى ۋە ئىسسىق كۆلنىڭ شەرقىدىكى رايونلار شەرقىي چاغاتاي خانلىقىغا تەۋە بولدى . شەرقىي چاغاتاي خانلىقى «موغۇلىستان » دەپمۇ ئاتالدى .[1] بۇ خانلىقنىڭ سىياسىي مەركىزى ھازىرقى قورغاس ناھىيىسىنىڭ دائىرىسىدىكى ئالمالىق شەھىرى ئىدى .

تارىخىي ماتېرىياللار بويىچە ، چاغاتاي دەۋرى ئاساسەن مىلادىيە 1224 ـ يىلى چاغاتاي ئولۇسى شەكىللەنگەن ۋاقىتتىن باشلاپ ، چاغاتاي خان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادى بىۋاستە ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغاتاي ئولۇسى (1224 ـ 1309) ، چاغاتاي خانلىقى (1309 ـ 1348) ، تۇغلۇق توخۇرخان ھاكىمىيىتىدىكى موغۇلىستان خانلىقى (1348 ـ 1514) دەۋرىدىن ئىبارەت خانلىقى (1514 ـ 1680) دەۋرىگە قەدەر بولغان تۆت يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ مەزگىللەردە چاغاتاي ئولۇسى چىڭگىزخانىنىڭ ھەربىي ئىستېلاسىدا ۋەيران بولغان بۇ رايونلارنىڭ ۋەزىيىتىنى تېز ئەسلىگە كەلتۈرۈپلا قالماي ، ھەر خىل ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، بۇ رايونلارنىڭ سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى بىر مەزگىل مۇقىملاشتۇردى . نەتىجىدە ، بۇ دەۋردە ئۇيغۇرلار ۋە باشقا تۈركىي تىللىدا

---

① ئەنۋەر بايتۇر ، خەيرىنسا سىدىق «شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخى» بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى ، 1990 ـ يىلى نەشرى ، 811 ـ بەت .

سۆزلەشكۆچى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ مەدەنىيىتى ، جۇملىدىن ئەدەبىيات ـ سەنئىتى بىر گۈللىنىش ھالىتىنى شەكىللەندۈردى . يەنە بىر تەرەپتىن ، موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ دۆلەت ئاپپاراتلىرىدا (يۇەن سۇلالىسىنىڭ دۆلەت ئاپپاراتلىرىدا) ئىشلىگەن كۆپلىگەن ئۇيغۇر ئالىملىرى ۋە ئىقتىدارلىق زىيالىيلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەسىرلەردىن بۇيانقى مەدەنىيەت جۇغلانمىلىرى ۋە باشقۇرۇش تەجرىبىلىرى بىلەن بۇ خانلىقنىڭ مەدەنىي ھاياتىغا چوڭ تەسىر كۆرسەتتى . ئەنە شۇ ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ خىزمىتى بىلەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئاساسىدا بۇ دەۋردە موڭغۇل يېزىقى بارلىققا كەلدى .

چاغاتاي خان ھۆكۈم سۈرگەن يىللار ئۇزۇن بولمىسىمۇ ، ئەمما ئۇ ئالاھىدە بىر تارىخىي شەخس سۈپىتىدە ئوتتۇرا ئاسىيادا ھاكىمىيەت سۈرىغاچقا ، تارىختا بۇ دەۋر «چاغاتاي دەۋرى» دەپ ئاتالدى . بۇ دەۋردە قوللىنىلغان تىل «چاغاتاي تىلى» ، شۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن ئەدەبىيات «چاغاتاي ئەدەبىياتى» دەپ ئاتىلىپ قالدى . ئەمەلىيەتتە ، كېيىنچىرەك ياۋروپا تىلشۇناسلىرى تەرىپىدىن «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان بۇ تىل ئەينى ۋاقىتتا «چاغاتاي ئولۇسى»[1] دائىرىسىدە ياشىغان مىللەت ۋە خەلقلەر ئىچىدە مەدەنىيىتى يۇقىرى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپ ئەسىرلەردىن بېرى قوللىنىپ كېلىۋاتقان يېزىق ئەدەبىي تىلىنى ، ناۋائى تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، «ئۇيغۇر ئىبارەتى» (ئۇيغۇر ئىبارىلىرى) نى ئاساس قىلىپ مەيدانغا كەلگەن ئەدەبىي تىل ئىدى . «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان بۇ تىل يەنىلا قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئاساسىغا تايانغان بولۇپ ، قاراخانىيلار ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ قويۇق تەسىرى بىلەن مەلۇم دەرىجىدە ئەرەب ۋە پارس تىلىدىن بەزى ئىبارىلەرنى قوبۇل قىلغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ . بۇ تىل ئەينى ۋاقىتتا چاغاتاي ئولۇسىنىڭ ھاكىمىيەت تىلى ۋە ئىجتىمائىي ، مەدەنىيەت ئالاقە تىلى قىلىنغان . بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى تېما ۋە مەزمۇن جەھەتتىن ، تېخنىمۇ بېيىپ ، خەلقنىڭ ئىجادىلىق ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى ئىنسانپەرۋەرلىك روھ بىلەن سۇغىرىلغانلىقى ، فېئودال قائىدە ـ تۈزۈم ۋە ئەسەبىيلەشكەن دىنىي كۈچلەرگە قارشى ئىسيانكارلىق روھىنى خىلمۇخىل مەجازى ۋاسىتىلەر بىلەن ئىپادىلەپ بەرگەنلىكى ، بەدىئىي شەكىل جەھەتتىن ، ئارۇز ۋەزىنىنى ئىجادىي راۋاجلاندۇرغانلىقى ، ئىجادىيەت مېتودى جەھەتتىن ، رېئالىزم بىلەن رومانتىزمنى زىچ بىرلەشتۈرگەنلىكى ، ژانىر جەھەتتىن ، تېخنىمۇ كېڭىيىپ ، غەزەلچىلىك ، روبائىيچىلىق ، «خەمسە» چىلىكنىڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈشىدىن باشقا ، يەنە ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ، ئەدەبىيات تارىخى ۋە ئېستېتىكا قاتارلىق ساھەلەرگە ئائىت بىر قىسىم ئىلمىي ئەدەبىيات ئەسەرلىرىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكى بىلەن گەۋدىلىنىدۇ . شۇڭا ، مۇشۇ دەۋر دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدا «ئىككىنچى قېتىملىق مەدەنىيەت ئويغىنىش دەۋرى» دەپ ئاتالغان . بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ بايراقدارى بۇيۇك مۇتەپەككۇر ، شائىر ئەلىشىر ناۋائىدۇر .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . XIII—XVI ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم نامايەندىلىرى كىملەر ؟ ئۇلار شۇ دەۋر

---

① چىڭگىزخان تەرىپىدىن ئىككىنچى ئوغلى چاغاتايغا تەۋە قىلىپ بېرىلگەن ، شەرقتە ئېۋىرغول (قۇمۇل) دىن غەربتە ئامۇ دەريا‌سى ۋە خەزىنگىچە ، شىمالدا قورغاستىن جەنۇبتا دېھلىنىڭ شىمالىغىچە بولغان جايلار «چاغاتاي ئولۇسى» دەپ ئاتالغان .

مەدەنىيىتىگە قانداق تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن؟

2 . بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى قايسى جەھەتلەردە گەۋدىلىنىدۇ؟

3 . «چاغاتاي تىلى» دېگەن نېمە؟ نېمە ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان؟

4 . تۆۋەندىكىلەرنىڭ توغرا ـ خاتاسىنى ئايرىڭلار ، توغرىسىنىڭ ئاخىرىغا «√» بەلگىسىنى خاتاسىنىڭ ئاخىرىغا «×» بەلگىسىنى قويۇڭلار .

1) چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن دەۋرلەردە ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى چاغاتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ھاكىمىيەت يېزىقى ۋە ئىجتىمائىي ، مەدەنىي ئالاقە يېزىقى بولغان . ( )

2) «چاغاتاي تىلى» چاغاتاي خان ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن دەۋرلەردە يېڭىدىن ئىجاد قىلىنغان يېزىق تىلىدۇر . ( )

3) XIII ئەسىردىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ رايونىدا چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەنلىكتىن ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى بىر مەزگىل توختاپ قالدى ( )

4) «چاغاتاي تىلى» ئەمەلىيەتتە قاراخانىيلار دەۋرىدىكى «خاقانىيە تىلى» ياكى «كاشغەر تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى بولۇپ ، ئۇ ئىزچىل ھالدا XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە قوللىنىلىپ كەلگەن . ( )

5 . چاغاتاي دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ بايراقدارى چىڭگىزخانىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي خان ئىدى . ( )

6 . «چاغاتاي ئولۇسى» پەقەت شىنجاڭ رايونىنى كۆرسىتىدۇ . ( )

مەۋلانا لۇتفى

لۇتفى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتقان نامايەندىلەر-نىڭ بىرى ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ پاساھەتىنى نامايان قىلغان مەشھۇر سۆز سەنئەتكارى ، شۇنداقلا كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزدىكى غەزەل ژانىرىنىڭ پېشۋالىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ .

مەۋلانا لۇتفى تەخمىنەن مىلادىيە 1367 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 1466 - يىلى 99 يېشىدا ھېراتتا[1] ۋاپات بولدى . خوتەنلىك تارىخچى موللا ئىسمەتۇللا مۆجىزى ئۆزىنىڭ «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە : «بۇ ئەزىز مۇشۇ موغۇلىستاندىن ئىدىلەر»[2] دەپ يازغىنىغا قارىغاندا ، لۇتفى ئەسلىدە موغۇلىستانلىق[3] بولۇپ ، تىنچ ئىجادىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشىنىڭ كاپالىتىگە ئېرىشىش مەقسىتىدە چاغاتاي خانلىقى دەۋرىدىكى ئىلىم - پەن ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان ھېراتقا بېرىپ ، شەھەرنىڭ چېتىدىكى دېھى كانار دېگەن جايغا ماكانلىشىپ ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە شۇ يەردە ئىجادىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغانلىقى مەلۇم . يەنە بەزىلەر شائىرنىڭ :

يالغۇز ھىرىدا يوقكىم ، ئانىڭ زولفى ۋە سىفىدە ،
شېئىرىنىڭ شىئارى ، لۇتفى خىتاۋۇ خوتەندە بار .

دېگەن شېئىرىغا ئاساسلىنىپ ، ئۇنىڭ ئەسلىي يۇرتى خوتەن ، دەپ قارىشىدۇ . لېكىن ئۇنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇماتلار ساقلانمىغان .

«تەۋارىخى مۇسقىيۇن» دىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، لۇتفى ئۆز ئۆمرىدە 20 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر يازغانلىقى مەلۇم . لېكىن ئۇنىڭ پارس تىلىدا يازغان ئەسەرلىرى «دىۋان» ھالىتىدە ھازىرغىچە يېتىپ كېلەلمىگەن . پەقەت ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان «دىۋان لۇتفى» ناملىق لىرىك شېئىرلار توپلىمى ، «گۈل ۋە نەۋرۇز» ناملىق لىرىك داستانى ۋە «مەشھۇنۇلھە قايىق» (ھەقىقەتلەر شەرھى) ناملىق ئەسەرلىرىلا ساقلىنىپ قالغان . ئۇ يەنە شەرىپىدىن ئەلى يەزدى يازغان «زەپەرنامە» ناملىق تارىخىي ئەسەرنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان .

«دىۋان لۇتفى» ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان مۇكەممەل دىۋان (توپلام) بولۇپ ، ئۇ 280 غەزەل ، 2 قەسىدە ، 18 قىتئە ۋە بىرقانچە تۇيۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ «دىۋان» نىڭ ئەسلىي نۇسخىسى تېپىلغىنى يوق ، ئۇنىڭ كېيىن كۆچۈرۈلگەن بىرقانچە قولىيازما نۇسخىلىرى ھازىر تاشكەنت ، لېنىنگراد ، ئۇلۇغ بېرتانىيە كۇتۇپخانىلىرىدا ساقلانماقتا .

«گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانى 120 باب ، 2400 مىسرا بولۇپ ، ئۇ 1411 - يىلى

---

① ھېرات — ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ غەربىدىكى شەھەر ، XV ئەسىر خوراسان دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولغان ، چاغاتاي دەۋرىدىكى مەشھۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى .

② «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» ، مىللەتلەر نەشرىياتى ، 1982 - يىلى نەشرى ، 39 - بەت .

③ موغۇلىستان — چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن تۇغلۇق تۆمۈرخان دەۋرىدە شىنجاڭدىكى مۇسۇلمانلاشقان موڭغۇل يەرلىك ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى رايونلار مۇسۇلمان تارىخچىلىرى تەرىپىدىن «موغۇلىستان» دەپ ئاتالغان بولۇپ ، ئۇ شىنجاڭنى كۆرسىتىدۇ .

يېزىلغان . لۇتفى بۇ داستاندا نەۋشاد ئېلىنىڭ پادىشاھى فەررۇخنىڭ ئوغلى نەۋرۇز بىلەن فەرخار مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى مۇشكىننىڭ قىزى گۈل ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرىنى تەسۋىرلىگەن . داستاندا نەۋرۇز ، گۈل ، بۇلبۇل ، بەھمەن ، سەۋسەن ، فەرروخ ، موشكىن ، چىن خاقانى ، زەڭگى قاتارلىق لىرىك ئوبرازلار يارىتىلغان . بۇ ئوبرازلارنىڭ خاراكتېرى ۋە ئىپادىلىنىش شەكلىگە قاراپ ، شائىرنىڭ بۇ داستانىنى سىمۋولىزملىق تۈسكە ئىگە بولغان رومانتىك داستان دېيىشكە بولىدۇ . شائىر لۇتفى كۆپ ئەسىرلىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئىلغار ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلدى ، ئۇنى تېخىمۇ بېيىتتى ۋە راۋاجلاندۇرىدى . ئۆزىنىڭ لىرىك غەزەللىرىدە رېئال ھاياتنىڭ گۈزەللىكلىرىنى ، ئەركىنلىك ۋە ئادالەتنى ، ھۆرلۈك ، سائادەتنى ، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتنى خەلقنىڭ ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى ئاساسىي تېما قىلىدۇ ، ئۇ رېئال ھاياتقا بولغان مۇھەببەتنىڭ لەززىتىنى خىيالىي جەننەتنىڭ مەئىشىتىدىن يۇقىرى قويۇپ مۇنداق يازىدۇ :

ئەگەر سەن بولماساڭ گۈلدەك چەمەندە ،
كىشى نېتكەي ئۇ شۇل بەيتۇلھەزەندە .

ساداقەت ۋە ۋاپادارلىققا قىزغىن مەدھىيە ئوقۇپ ، ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلدۈرۈپ مۇنداق يازىدۇ :

كىشى كىم يوقتۇر مېھرۇ - ۋافاسى ،
ئەگەر خورشىددۇر ئاندىن نە ھاسىل ؟ !

لۇتفى غەزەللىرى تىلىنىڭ راۋانلىقى ، مەجازى ۋاستىلەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغانلىقى جەھەتتىن ئالغاندا ، XV ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭ ئەسەرلىرى تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ۋە يۈكسەك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان . شۇ سەۋەبتىن لۇتفى ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر تۈركىگۇيى (تۈركىي تىلى ■ نىڭ ماھىرى) دەپ قارالغان ، ئەينى دەۋردىكى ئاتاقلىق مۇتەپەككۇرلار ۋە مەشھۇر شائىرلار لۇتفىنى ئۇستاز تۇتۇپ ، ئۇنى زور ھۆرمەت بىلەن مەدھىيىلىگەن . بۇيۇك مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائى لۇتفىنى ھۆرمەتلەپ ، دەۋرنىڭ «مەلىكولكالامى» (سۆز پادىشاھى) ، «ئۇيغۇر ئىبارەتنىڭ فوسۇھاسى» (ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئۇستىسى) ، «فەسىھ ۋە بەلىغ ئەدىب» (ئۆتكۈر ۋە كامالەتكە يەتكەن ئەدىب) ، «ئەزىز ۋە تەۋرۈك كىشى» ، «مېنىڭ ئۇستازىم» دەپ يۇقىرى باھا بەرگەن .

مەۋلانا لۇتفى ئوتتۇرا ئاسىيادا تۆمۇرىيىلەر ھۆكۈم سۈرگەن زۇلمەتلىك دەۋردە ياشاپ ئىجاد قىلدى . لۇتفىنىڭ ھاياتى گەرچە غۇربەتچىلىك ئىچىدە ئۆتكەن بولسىمۇ ، ئۇ ئىجتىھات بىلەن ئۇزلۇكسىز ئۆگىنىپ ، ئاز ئەمما ئىنتايىن ساز ئۆلمەس ئەسەرلەرنى يارىتتى . شائىرنىڭ ئىجادىي نەتىجىلىرى ئۆز دەۋرىنىڭ ئىجتىمائىي ، سىياسىي ۋە مەدەنىي ھاياتى بىلەن بىۋاستە باغلاندى . شۇڭا ئۇنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ ھاياتىي قىممىتىنى ساقلاپ كەلمەكتە .

ئەكرارلاش سوئاللىرى

1 . لۇتفىنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

2 . لۇتفى ئىجادىيىتىنىڭ ئاساسىي تېمىسى نېمىدىن ئىبارەت؟ ئۇنىڭ غەزەللىرىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟

3 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇننى تولدۇرۇڭلار .

1) لۇتفى _____ ئەسىردىكى يېرىك شائىرلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان _____ ناملىق لىرىك غەزەللەر توپلىمى ، _____ ناملىق داستانى ۋە _____ ناملىق ئەسىرى بار .

3) ئەلىشىر ناۋائى لۇتفىنى مەدھىيىلەپ ، ئۇنى ئۆز دەۋرىنىڭ _____ ، _____ ، _____ ، _____ دەپ يۇقىرى باھا بەرگەن .

4) لۇتفى يەنە _____ نىڭ _____ ناملىق تارىخىي ئەسىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان .

5) «دىۋان لۇتفى» نامىلىق توپلامىغا _____ غەزەل ، _____ قەسىدە ، _____ قىتئە ۋە _____ تۇيۇق كىرگۈزۈلگەن .

6) «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانى _____ يىلى يېزىلغان بولۇپ ، _____ باب ، _____ دىن تەركىب تاپقان .

7) لۇتفى _____ ۋە _____ تىللىرىدا كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى يازغان بولۇپ ، _____ تىلىدا يازغان ئەسەرلىرى دەۋرىمىزگە يېتىپ كېلەلمىگەن .

ئەلىشىر ناۋائى

چاغاتاي بەدىئىي ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى ، ئۇلۇغ ئىنسانپەرۋەر شائىر ، مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائى 1441 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى تېمۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ 2ـ سۇلتانى شاھرۇھ مىرزىنىڭ پايتەختى ھېرات شەھىرىدە زامانىسىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشىلىرىدىن بىرى بولغان غىياسىددىن كىچىك ئائىلىسىدە تۇغۇلدى . ئەينى ۋاقىتتا ، ھېراتتا ئوقۇغان ۋە ئەلىشىر ناۋائىنىڭ ئۇلپەتلىرى بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان مەشھۇر تارىخچى مىرزا ھەيدەر (1500 ــ 1551) يازغان «تارىخىي رەشىدىي» ناملىق كىتابىنىڭ «مىرئەلىشىر زىكرى» دېگەن بابىدا بۇ ھەقتە : «مىر ئەلىشىرنىڭ ئەسلى ئۇيغۇر باخشىلىرى دىن تورۇر ، ئاتاسىنى كىچىككىنە باخشى ئاتار ئەردىلەر» (مىرئەلىشىرنىڭ ئەسلى ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بولۇپ ، ئۇنىڭ دادىسىنى كىچىككىنە باخشى دەپ ئاتىشاتتى) دەپ يازغان . «باخشى» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «مۇئەللىم ، ئۇستاز ، تېۋىپ ، دوكتور» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان خاس ئىسىم ئىدى . بۇ كىشى ئۆز زامانىسىنىڭ مەشھۇر كىشىلىرىدىن ۋە چاغاتاي ئولۇسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ ، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ئابرۇي ، ئىناۋىتى ناھايىتى يۇقىرى بولغانلىقى ئۈستىگە يەنە ناھايىتى بىلىملىك ، ساخاۋەتلىك ۋە غەيرەت ـ شىجائەتلىك زات بولۇپ ، ئوغلى ئەلىشىرنىڭ بىلىملىك ، پەزىلەتلىك ، ياراملىق ئەر بولۇپ چىقىشىغا بارلىق كۈچىنى سەرپ قىلغان . شۇڭا ، ئۆز زامانىسىدا بۇ ھۆرمەتلىك زات «باخشى» ، «كىچىك باھادىر» دېگەندەك سۈپەتلەر بىلەن تەرىپلەنگەن . ناۋائىنىڭ دادىسى غىياسىددىن كىچىك ھاكىمىيەت ئىشلىرىغىمۇ ئارىلاشقان بولۇپ ، دەسلەپ تېمۇرىيلەر سارىيىدا خىزمەت قىلغان . 1447 ـ يىلى خوراسان پادىشاھى شاھرۇھ مىرزا ئۆلۈپ ، ھېراتتا تەخت ماجىرالىرى كۈچەيگەندە ، ناۋائى ئائىلىسى ئامالسىزلىقتىن ئىراقنىڭ تەفت شەھىرىگە كۆچۈپ كەتتى . بۇ يەردە ناۋائى 7 ــ 12 ياشقىچە (5 يىل) تۇردى . 4 ــ 5 يېشىدىلا مەكتەپكە كىرگەن زېرەك ناۋائى تەفت شەھىرىدە ئوقۇشنى يەنە ئىزچىل داۋاملاشتۇردى . بۇ يەردە ياش ئەلىشىر «زەپەرنامە» نىڭ ئاپتورى ، مەشھۇر تارىخچى شەرفىددىن ئەلى يەزدىنىڭ سۆھبەتلىرىگە نائىل بولىدۇ . ئاندىن 3 يىل ئۆتۈپ ئوبۇلقاسىم بابۇر شاھ تەختكە چىقىپ خوراسان تىنجىغاندىن كېيىن ، ناۋائى ئائىلىسى يەنە ھېراتقا قايتىپ كېلىدۇ . ناۋائىنىڭ دادىسى غىياسىددىن كىچىك ئوبۇلقاسىم بابۇر سارىيىغا خىزمەتكە كىرىپ ، سەبزۋار شەھىرىگە ھاكىم بولىدۇ . (1452 ــ 1457) . بۇ ئارىلىقتا ئەلىشىر ناۋائى ھېراتتا ئوتتۇرا شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىنى ئۆگىنىش بىلەن مەشغۇل بولدى ھەمدە كۆزگە كۆرۈنگەن مۇزىكىشۇناس خوجا يۈسۈپ بۇرھانىددىن مۇزىكىچىلىق تەلىم ئېلىشقا باشلىدى .

ئەلىشىر ناۋائى ھېراتتا دادىسى ۋە شائىر تاغلىرى مىرسەئىد كابىلى ، مۇھەممەت ئەلى غەربىيلەر تەسىرىدە ئۆز دەۋرىدىكى شائىرلار ۋە ئالىملارنىڭ مۇشائىرە ۋە ئىلمىي سۆھبەتلىرىگە قاتنىشىپ ، زور ئىلھاملار ئالدى . بۇ خىل ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تەسىرىدە ئەلىشىرنىڭ بالىلىق قەلبىدە ئىلىم ـ پەن ۋە سەنئەت ئىشتىياقى ئوت بولۇپ ياندى . نەتىجىدە ئۇ 10 ــ 12 ياشلىرىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا ھەۋەس قىلىپ قالدى . ئۇ ھېراتتا ئەينى زامانىنىڭ ئاتاقلىق ئۇيغۇر شائىرى مەۋلانا ئەبەيدۇللا لۇتفى بىلەن تونۇشتى ، لۇتفى ناۋائىنىڭ

12 ياش مەزگىللىرىدىكى بەدىئىي ئىجتىھاتى ۋە شېئىرىي ماھارەتلىرىگە ھەيران قالدى ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام بەردى . ئەلىشىر ناۋائى دادىسىدىن يېتىم قېلىپ ، 15 ياشقا توشقاندىن كېيىن ، يېقىن دوستى ۋە ساۋاقدىشى ھۈسەيىن بايقارا بىلەن ئوبۇلقاسىم بابۇر سارىيىغا خىزمەتكە كىردى . ئوبۇلقاسىم بابۇر 1455 ـ يىلى مەشھەد شەھىرىگە يۆتكەلگەندە ، بۇ ئىككى ئىقتىدار ـ لىق ياشنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ كەتتى ، ئۇلار مەشھەددە ئىوقۇشىنى بىللە داۋاملاشتۇردى . 1457 ـ يىلى ئوبۇلقاسىم بابۇر شاھ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، ھۈسەيىن بايقارا تەخت مىراسخورى سۈپىتىدە مەرۋى شەھىرىگە بېرىپ ، ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرىشىنى باشلىدى . ئەلىشىر ناۋائى شۇنىڭدىن كېيىن مەشھەددە 4 يىل ئوقۇشنى يالغۇز داۋاملاشتۇردى . ئۇ لوگىكا ، پەلسەپە ، ماتېماتىكا پەنلىرىنى ئاساسىي ئىلىم سۈپىتىدە داۋاملىق ئۆگىنىشتىن تاشقىرى ، تاجىك ـ پارس ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان ئوبۇلقاسىم فىردەۋ ـ سى ، شەيخ سەئىدى ، نىزامى گەنجەۋى ، خوسرەۋ دېھلىۋى قاتارلىقلارنىڭ داستانلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى . ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىدىن ئەھمەد يۈكنەكى ، شەيخزادە ، ئاتائى ، سەككا ـ كى ، لۇتفى قاتارلىقلارنىڭ ئۆز تىلىدا ياراتقان ئاجايىپ ماھارەتلىك شېئىر ـ داستانلىرىنى ئۆگىنىپ ، ئۇنىڭدىن زور تەسىر ئالدى . ئۇ مەشھەددە يەنە تاجىك ـ پارس ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى ، پەيلاسوپ ئابدۇرەھمان جامى (1414 ـــ 1492) بىلەن تونۇشۇپ ئۇنى ئۇستاز تۇتتى . نەقشىۋەنچىلىكنىڭ سادىق مۇرىتى ۋە ئىلغار تەسەۋۋۇپچى شائىر ئابدۇراھمان جامى 18 ـــ 19 ياشلىق ئەلىشىر ناۋائىنىڭ بىلىمى ۋە بەدىئىي ئىستېداتىغا زور ھەۋەس بىلەن مۇئامىلە قىلدى ۋە ناۋائىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى .

ھېراتنىڭ ۋەزىيىتى بىرقەدەر تىنچلانغاندىن كېيىن ، ناۋائى 1459 ـ يىلى ھېراتقا قايتىپ كەلدى . ئەمما ، ئوبۇلقاسىم بابۇرنىڭ يېقىنلىرىغا ئۆچمەنلىك نەزەرىدە قارايدىغان ھېراتنىڭ شۇ مەزگىلدىكى خانى زالىم ئەبۇ سەئىد سۇلتان ناۋائىنى سەمەرقەنتكە سۈرگۈن قىلدى .

ئەلىشىر ناۋائى سەمەرقەنتتە 9 ـــ 10 يىل ياشىدى . ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت مەركەز ـ لىرىدىن بىرى بولغان سەمەرقەنتتىكى ھايات ياشلىق قۇرامىغا تولغان ئەلىشىر ناۋائىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي يۆنىلىشىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى . ناۋائى سەمەرقەنتتە كۆپلىگەن ئالىملار ۋە ئەدىبلەر بىلەن تونۇشتى . شۇ ۋاقىتتىكى سەمەرقەنتنىڭ ھاكىمى «ۋەفائى» تەخەللۇسى بىلەن مەشھۇر بولغان ئۇيغۇر ئەدىبى ئەھمەد ھاجىبەگ سۇلتان مالىك قەشقىرى ناۋائىغا ھامىيلىق قىلدى . مەشھۇر ئالىم ، مۇدەررىس فەزلۇللا ئەبۇل لەيس ناۋائىنى ئۆز پەرزەنتى قاتارىدا كۆرۈپ ، ئۆز تەربىيىسىگە ئالدى .

ئەبۇ سەئىد سۇلتان جەڭدە يېڭىلىپ ئۆلگەندىن كېيىن ، ناۋائىنىڭ دوستى ھۈسەيىن بايقارا خوراسانغا سۇلتان بولۇپ ، ھېراتتا تەختكە چىقتى . شۇنىڭ بىلەن ، 1469 ـ يىلى ناۋائى يەنە ھېراتقا قايتىپ كەلدى .

ناۋائى ھېراتتا ھۈسەيىن بايقارا باشچىلىقىدىكى تەرەققىپەرۋەر ھاكىمىيەتنى بەرپا قىلىش يولىدا كۈچەپ ئىشلىدى . ئۇ 1472 ـ يىلى 31 يېشىدا ئەمىر (ۋەزىر) لىككە بەلگىلەندى . لېكىن ، ئوردا ئەمەلدارلىرىدىن مەجىددىدىن قاتارلىق بىر ئۇچۇم يامان نىيەتلىك كىشىلەر پىتنە ـ پاسات تېرىپ ناۋائىغا ھۇجۇم قىلدى . ئوردا پىتنىلىرى ۋە ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئىشلىرى ئۈچۈن ۋاقىت ئېھتىياجى تۈپەيلى ناۋائى 1476 ـ يىلى ئەمىرلىكتىن ئىستېپا بەردى . ئوردا ئىچىدىكى زىددىيەتلەرنى پەسەيتىش مەقسىتىدە ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ناۋائىنى 1487 ـ يىلى ئاستراباتقا ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتى . ئوردا ئەمەلدارى مەجىددىدىنىڭ سۇيىقەستىنى

چۇشىنىپ يەتكەن سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئاخىر مەجبۇرلىكىدىن ئېلىپ تاشلاشقا مەجبۇر بولدى . شۇنىڭدىن كېيىنلا ئەلىشىر ناۋائى ھېرانقا قايتىپ كېلىپ ، ھايات-مىنىڭ ئاخىرىغىچە ھېرانتا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللاندى . ئايىغى ئۇزۇلمىگەن تەخت تالىشىش كۈرەشلىرى نەتىجىسىدە ناۋائى ئائىلىسىگە كەلگەن بەختسىزلىكلەر ، ئوردىدىكى پىتنە - پاساتلار ۋە ئىجادىي ھارغىنلىق ناۋائىنى كېسەلگە مۇپتىلا قىلدى . نەتىجىدە ، شەرق ئەدەبىيات گۈلزارىنىڭ ساھىبقىران ئۇستازى ۋە تەڭداشسىز تۆھپىكارى بولغان بۇ ئوت يۈرەك گۈمانىست شائىر 1501 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى 60 يېشىدا ھېرانتا ئالەمدىن ئۆتتى .

ئۆز ئانا تىلى ئۇچۇن قاتتىق كۈرەش قىلغان ئەدىبلەرنىڭ پېشۋاسى ، تۈركىي ، جۇملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ يۇكسىلىشىدە مىسلىسىز چوڭ رول ئوينىغان بۇ مۇتەپەككۇر شائىرنىڭ ئەسلى ئىسمى نىزامىددىن ، مەكتەپ ۋە جەمئىيەتتە ئادەتلەنگەن ئىسمى ئەلىشىر بولۇپ ، سۇلتان ھۇسەيىن بايقاراغا ئون يىللاپ ئەمىر بولغىنى ئۇچۇن ئىسمىغا ئەمىر ياكى مىر دېگەن ئەمەل نامىنى قوشۇپ ئاتىغان . شۇڭا ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئەلىشىر ياكى ئەمىر (مىر) ئەلىشىر دەپ ئاتاش ئومۇملاشقان . ئەلىشىرنىڭ ئۆزئانا تىلىدىكى ئىجادىيىتىدە قوللانغان تەخەللۇسى «ناۋائى» (ناۋا قىلغۇچى) ، پارس تىلىدىكى ئىجادىيىتىدە قوللانغان تەخەللۇسى «فانى» (يوقالغۇچى) ، تولۇق ئىسمى نىزامىدىن ئەلىشىر ناۋائى ئىدى .

ئەلىشىر ناۋائى بالىلىق چاغلىرىدىلا ناھايىتى زېرەك ۋە ئەقىللىق بولۇپ ، بىر ئۆمۇر ئۆگىنىپ ئىلىم - پەننىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە كامالەت تاپقان . ئۇ پۈتكۈل ھاياتىدا مېھنەتكەشلەرنى ھۆرمەتلىگەن . ئۇلارنىڭ بەخت - سائادىتى ئۇچۇن كۈرەش قىلغان ، ئادالەت ۋە ھەققانىيەتنى ياقلىغان ، ئەل - يۇرتنىڭ تىنچلىقى ۋە پاراۋانلىقىنى ھەممىدىن ئەلا بىلگەن ، خەلقنى زۇلۇم - ستەم سالغۇچى زالىملارغا غەزەپ - نەپرەت بىلدۇرگەن . ئۇنىڭ يۈكسەك خەلقچىل روھى بالىلىق دەۋرىدە يازغان بىر غەزىلىدە مۇنداق ئىپادىلەنگەن .

ياز جەفا كەلسە ماڭا بىرقەتلە فەرياد ئەيلەمەن ،
ئەلگە كەلسە بىر جەفا ، يۇز قەتلە فەرياد ئەيلەمەن .

مانا بۇ ئوتلۇق قەسەم شائىرنىڭ تۇپ دۇنيا قارىشى ئىدى . شۇ سەۋەبتىن كەڭ خەلق ئاممىسى بۇ ئالىيجاناب ئىنسانىنى چەكسىز ئىززەتلىگەن ۋە ھۆرمەتلىگەن ، ئۆزىنىڭ بۇ ئىنسانپەرۋەر شائىرىنى ھېچكىم بىلەن تەڭ قىلمىغان ، ئەسىرلەر مابەينىدە بۇ پاساھەتلىك شائىرنى قەلب تۆرىدە ساقلاپ كەلگەن .

ناۋائى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر مەملىكەتنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش ، ئەل - يۇرتنى گۈللەندۇرۇش ، خەلققە بەخت - سائادەت يارىتىش يولىدا ھارماي - تالماي كۈرەش قىلدى . ئۆزىنىڭ ئىقتىسادى بىلەن مەدرىسە - مەكتەپلەر ، شىپاخانا ۋە قونالغۇ سارايلار ، كۆۋرۈك ۋە يوللار ياسىدى ، ئېرىق - ئۆستەڭلەر قازدۇرۇپ ، خەلقنىڭ سۇ قىينىچىلىقىنى ھەل قىلدى . قىسقىسى ، دادىسىدىن قالغان پۇتۇن مال - مۇلكىنى ئومۇمنىڭ مەنپەئىتىگە پايدىلىق بولغان ئىشلارغا تەقدىم قىلدى . ئۇ دوست - بۇرادەرلىرىگە كۆيۈمچان ۋە ۋاپادار بولۇپ ، ئالىملار ، شائىرلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ھامىيسى ئىدى . شۇڭا ، ئاشۇ دەۋردىكى ئوقۇمۇشلۇق زاتلار ، ئالىملار ، سەنئەتكارلار ناۋائى ئەتراپىغا جەم بولۇپ ، ناۋائىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە ياردىمىگە ئېرىشكەن . نەتىجىدە ، ناۋائى باشچىلىق قىلغان بۇ دەۋر ئەدەبىياتى شەرق ئەدەبىيات تارىخى ، جۇملىدىن دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى «ئالتۇن دەۋر» بولۇپ قالغان .

ئەلىشىر ناۋائى 60 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ ، 30 تومغا يېقىن غايەت زور ئىلمىي ۋە بەدىئىي مىراس قالدۇرۇپ كەتتى . ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ يازما ئەدەبىياتىدا يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىنكى يېڭى بىر مۇنەۋۋەر يۈكسەك پەللىنى يارىتىپ ، جاھان مەدەنىيەت تارىخىدا شانلىق سەھىپە ئاچتى . ئۇنىڭ ئەسەرلىرى سان ۋە سۈپەت جەھەتتە دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدىكى يۇقىرى پەللە بولۇپ ، ژانىر جەھەتتىن كۆپ خىللىققا ئىگە .

ئەلىشىر ناۋائى 12 يېشىدىلا شېئىر يېزىشنى باشلىغان بولۇپ ، 15 يېشىدا ئىككى تىل (ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلى) دا ئىجاد قىلغۇچى شائىر سۈپىتىدە ئەل ئىچىدە تونۇلۇش بىلەن ، بەدىئىي ئىجادىيەتتە راسا ۋايىغا يېتىشكە باشلىدى . 1469 ـ يىلى تۇنجى دىۋانى «بەدائىئۇل ـ بىدايە» (باشلىنىش ئاجايىپلىرى) نى ، 1480 ـ ، 1487 ـ يىللىرى ئىككىنچى دىۋانى «نەۋادىرون ـ نىھايە» (ئۆمۈرنىڭ كەم تېپىلىدىغان چاغلىرى) نى تۈزۈپ چىقتى . 1483 ـ يىلىدىن 1485 ـ يىلىغىچە «خەمسە» چىلىكتە نام ـ شۆھرەت قازانغان نىزامى گەنجەۋى ، خوسرەۋ دېھلىۋىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ «ھەيرەتۇل ئەبرار» (ياخشى كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى) ، «پەرھاد ـ شېرىن» ، «لەيلى ـ مەجنۇن» ، «سەئبەئى سەييار» (يەتتە سەييارە) ، «سەددى ئىسكەندەر» (ئىسكەندەر سېپىلى) دىن ئىبارەت بەش بۆيۈك داستانلىرىنى تەركىب تاپقان «خەمسە ناۋائى» ـ شېئىرى رومانلار تۈركۈمىنى يېزىپ تاماملىدى . ئوتتۇرا ئەسىر شەرق ئەدەبىياتىدىكى «خەمسە» ژانىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسى بولغان «خەمسە ناۋائى» 50 مىڭ مىسرادىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، بۇ ئالەمشۇمۇل نادىر ئەسەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى ناۋائى ئىجادىيىتىنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى نامايان قىلدى . 1488 ـ يىلى ئىران پادىشاھلىرى تارىخىغا بېغىشلانغان «تارىخىي مۇلۇكى ئەجەم» ناملىق تارىخىي ئەسىرىنى ، 1490 ـ يىلى «ھالاتى سەئىد ھەسەن ئەردەشىر» (سەئىد ھەسەن ئەردەشىرگە مەكتۇپ) ناملىق ئەسىرىنى ، شېئىرىيەتتىكى مۇئەممما (تېپىشماق) ژانىرى نەزەرىيىسىگە بېغىشلانغان «رىسالاتى مۇئەممما» (مۇئەممما رىسالىسى) نى ، 1491 ـ يىلى زامانداشلىرىدىن 300 دىن ئارتۇق ئالىم ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ھاياتى ، ئىجادىيەتلىرى بايان قىلىنغان «مەجالسون نەفائىس» (گۈزەللەر مەجلىسى) ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى ، 1492 ـ يىلى شېئىرىيەت نەزەرىيىسىگە ئائىت «مىزانۇل ئەۋزان» ناملىق ئەسىرىنى ۋە ئۇستازى ئابدۇراھمان جامىغا بېغىشلانغان «خەمسە تۇلمۇتەييىرىن» نى ، 1493 ـ يىلى يېقىن دوستى ، مۇزىكىشۇناس ، شائىر پالۋان مۇھەممەتكە بېغىشلانغان «ھالاتى پالۋان مۇھەممەت» نى يازدى .

ناۋائى 1492 ـ يىلىدىن 1498 ـ يىلىغىچە ئۇستازى ئابدۇراھمان جامىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۆزبېكنىڭ ئىلگىرى تۈزگەن ئىككى شېئىرى دىۋانىغا كىرگۈزۈلمەي قالغان ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن يازغان لىرىك شېئىرلىرىنى توپلاپ ، 3132 غەزەل ، 48803 مىسرادىن تەركىب تاپقان چوڭ تېپىتىكى مۇكەممەل دىۋان ـ «خەزايىنۇل مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى تۈزدى . ئارۇز ۋەزىنىنىڭ 16 خىل بەھرىدە يېزىلغان بۇ توپلام «غەرايىبۇسسىفە» (بالىلىق ئاجايىباتلىرى) ، «نەۋادىرۇش شەباب» (يىگىتلىك نادىرلىقلىرى) ، «بەدائىئولۇەسەت» (ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى) ، «فەۋائىدۇلكىبەر» (قېرىلىق پايدىلىقلىرى) قاتارلىق تۆت دىۋاندىن تەركىب تاپقانلىقى ئۈچۈن كېيىنچە «چاھار دىۋان» (تۆت دىۋان) دەپ ئاتالغان .

ناۋائی یەنە 1498 ـ یىلی «تارىخىي ئەنبىيا ۋەلھۇكەما» ناملىق تارىخىي ئەسىرىنى ھەمدە بالىلىق چاغلىرىدا سۆيۈپ ئوقۇغان ، دۇنيا قاراشلىرىنىڭ شەكىللىنىشىدە ئالاھىدە مۇھىم رول ئويناغان فەرىددىدىن ئەتتار (1148 ـــ 1229) نىڭ «مەنتىقۇتتەيىر» داستانى ئاساسىدا «لىسانۇتتەيىر» (قۇشلار تىلى) ناملىق ئەسىرىنى يازدى . ئۇ يەنە «ۋەقفىيە» ناملىق ۋەسىقە ئەسىرىنى تاماملىغاندىن كېيىن ، دوستلىرى ۋە كەسىپداشلىرىغا يازغان مەكتۇپلىرىنى رەتلەپ «مۇنشەئات» دېگەن توپلامنى تۇزدى . 1499 ـ يىلى تىلشۇناسلىققا ئائىت مەشھۇر ئەسىرىنى «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين» (ئىككى تىل ھەققىدە مۇھاكىمە) ناملىق ئەسىرىنى يېزىپ تۇگەتتى . 1495 ـ يىلىدىن باشلاپ يېزىشقا باشلىغان پارس تىلىدىكى شېئىرىنى توپلاپ 1500ـ يىلى «دىۋان فانى» نى تۇزدى . شۇ يىللاردا پەن ، دىنىي ، ئەخلاقى ، پەلسەپىۋى ئەسەرلىرىنى توپلاپ «مۇراجىئەتنامە» ، «سىراجول مۇسلىمىن» (مۇسۇلمانلىق نۇرلىرى) ، «چېھىل ھەدىس» قاتارلىق ئەسەرلەرنى تۇزدى . ھاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى يىلىدا «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» (كۆڭۈللەر سۆيگىنى) ناملىق يەنە بىر مۇھىم ئەسىرىنى يېزىپ ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ مول تۇرمۇش تەجرىبىلىرى ، سىياسىي ، ئىجتىمائىي ، پەلسەپىۋى قاراشلىرىنى يەكۈنلەپ مۇجەسسەملەشتۇردى . ئۇ يەنە ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا غەزەل ، قەسىدىلەردىن تەركىب تاپقان «فۇسۇلى ئەربەئە» (تۆت پەسىل) ، «لىتسەئى زەرۇرىيا» (ئالتە زۆرۈرىيەت) قاتارلىق چوڭ ھەجىملىك توپلاملىرىنى تۇزگەنلىكى مەلۇم . ناۋائى ھاياتىدا يارانقان 30 پارچىغا يېقىن يىرىك ئەسەرلىرىدىن يىگىرمە نەچچىسى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلدى . ئەلىشىر ناۋائىنىڭ زادى قانچە پارچە ئەسەر يازغانلىقى ھەققىدە دۇنيادا ئوخشىمىغان قاراشلار بار . تۇركىيە جۇمھۇرىيەتلىك تىل قۇرۇمى (ئاكادېمىيىسى) تەييارلىغان «مىزانۇل ئەۋزەن» نىڭ كىرىش سۆزىدە ئىشەنچلىك مەنبەلەرگە ئاساسلىنىپ ، ئەلىشىر ناۋائى يازغان 29 پارچە ئەسەرنىڭ تىزىملىكىنى كۆرسەتكەن ۋە بۇ يىرىك ئەسەرلەرنى ژانىر ئالاھىدىلىكىگە قاراپ ، شېئىرىي دىۋانلار ، خەمسە ، تەزكىرىلەر ، ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە دائىر ئەسەرلەر ، دىنىي ، ئەخلاقىي ، پەلسەپىۋى ئەسەرلەر ، تارىخىي ئەسەرلەر ، تەرجىمىھال ئەسەرلىرى ، ۋەسىقىلەر ، مۇنشائاتلار (مەكتۇپلار) قاتارلىق توققۇز تۇرگە بۆلگەن .[1]

XIX ئەسىردە ياشىغان خوتەنلىك تارىخچى موللا ئىسمەتۇللا مۆجىزى 1854 ـــ 1855 يىللىرى يازغان «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» ناملىق كىتابىدا ئەلىشىر ناۋائى 63 پارچە كىتاب يازغان ، دېگەن ئۇچۇرنى قالدۇرۇپ كەتكەن .[2]

ناۋائىشۇناسلارنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا ، ناۋائى 200 نەچچە مىسرادىن ئارتۇق نەزمىي ئەسەر يارانقانلىقى مەلۇم . ئۇنىڭدىن باشقا ، نەسرىي يېزىلغان كۆپلىگەن ئىلمىي ، تارىخىي ۋە پەلسەپىۋى ئەسەرلىرى بار .

ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە گۈمانىزم ، خەلقپەرۋەرلىك ، مەرىپەتپەرۋەرلىك ، ئەركىنلىك ۋە ئادالەت غايىلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، پەلسەپە ، ئىلاھىيەت ، بىلىم ، ئىرادە ئەركىنلىكى ، ئەخلاق ، دۆلەت ، خەلقلەر دوستلۇقى ، گۈزەللىك ، مۇھەببەت ۋە تەلىم ـ تەربىيە قاتارلىق مۇھىم ئىجتىمائىي تېمىلارنى ئىنتايىن كەڭ ۋە چوڭقۇر يورۇتۇپ بەردى . ئۇنىڭ ئىرىك قەھرىمان ۋە ئېپىك قەھرىمانلىرى مىللەت ، رايون ، دىن ۋە جىنس پەرقلىرىنى بۇزۇپ ، گۈمانىستىك پىكىرنىڭ بەدىئىي دۇردانىلىرىنى گەۋدىلەندۇردى . شۇڭا ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۆلمەس پراممدا سۈپىتىدە ئۆزىدىن كېيىنكى شەرق ئەدەبىياتى ، جۇملىدىن دۇنيا ئەدەبىياتىغا

① «بۇلاق» ژۇرنىلى 1994 ـ يىلى ، 4 ـ سان ، ئىبراھىم مۇتىئى تەييارلىغان ماقالىلەرگە قارالسۇن .
② مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» مىللەتلەر نەشرىياتى ، 1980 ـ يىلى نەشرى ، 56 ـ بەت .

كۆچلۈك تەسىر كۆرسەتتى . تارىختا ئەجدادلىرىمىز ئەلىشىر ناۋائى ئەسەرلىرىنى تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىدىكى زۆرۈر ئوقۇشلۇق قوللانما قىلىپ كەلدى . بەش ئەسىردىن بۇيان ناۋائى ئەسەرلىرىنى قولمۇقول كۆچۈرۈپ ، ھەربىر ئائىلە دېگۈدەك ، مۇقەددەس دەستۇر سۈپىتىدە ساقلاپ كەلدى ، شەرھشۇناسلار ئۇنىڭ بەزى پەلسەپىۋى ئەسەرلىرىگە شەرھلەر يازدى . تارىختا بىر ئۆمۈر ناۋائى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش ، كۇللىيات (توپلام) قىلىش بىلەن شۇغۇللانغانلار خېلى كۆپ . قىسقىسى ، ناۋائى خەلقىمىز بىلەن ئەسىرلەر مابەينىدە ھەمنەپەس بولۇپ كەلدى . ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان خەلقىمىز ئارىسىدا جاراڭلاپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇرلار كلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام كۈيلىرىگە ناۋائىنىڭ 1253 مىسرادىن ئارتۇق شېئىر - غەزەللىرىنىڭ تېكىست قىلىنغانلىقى بۇنىڭ پولاتتەك دەلىللىدۇر . تارىختا قەشقەر ۋە خوتەندە كۆپ قېتىم ناۋائى ئەسەرلىرىنىڭ كۇللىياتى (تولۇق توپلاملىرى) تۈزۈلگەنلىكى مەلۇم . ئۇنىڭ ئىچىدە ، 1824 - ، 1830 - يىللىرى قەشقەردە ئابدۇرېھىم پازىل قەشقىرى دېگەن كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلۈپ تۈزۈلگەن «ناۋائى كۇللىياتى» ئىچىگە ناۋائىنىڭ 19 پارچە ئەسىرى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ ، ئۇ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان كۇللىياتلار ئىچىدە ئەڭ چوڭ كۇللىيات ھېسابلىنىدۇ . بۇ كۇللىيات ھازىر تاشكەنت ناۋائىشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ساقلانماقتا . يېقىنقى يېرىم ئەسىردىن بۇيان ناۋائى ئەسەرلىرى ھازىرقى زامان ئۇزبېك ، ئۇيغۇر تىللىرىدا تۈركۈم - تۈركۈملەپ نەشر قىلىنغاندىن باشقا ، يەنە رۇسىيە ، تۈركىيە ، ئىتالىيە ، گېرمانىيە ، فرانسىيە ، ئەنگلىيە ، ئامېرىكا ، پاكىستان ، ئافغانىستان ، ياپونىيە ، جۇڭگو ، مالايسىيا قاتارلىق كۆپلىگەن دۆلەتلەردە تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى . ئۇ دۆلەت ۋە مىللەتتىن ھالقىپ ، دۇنيا ئورتاق ئېتىراپ قىلغان ئاتاقلىق مەدەنىيەت ئەربابى بولۇپ قالدى . دۇنيا ب د ت تەشكىلاتى ناۋائى تەۋەللۇتىنىڭ 550 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن 1991 - يىلىنى دۇنيا «ناۋائى يىلى» دەپ بەلگىلەپ زور تەنتەنە قىلدى ھەمدە شۇ يىلى تۈركىيە ، ئۇزبېكىستان ۋە باشقا جايلاردا خەلقئارالىق ناۋائىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈلدى . ئىلىمىزدە 2001 - يىلىنىڭ ئاخىرى ناۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقى ، ۋاپاتىنىڭ 500 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن پايتەختىمىز بېيجىڭدا مەملىكەت كۆلەملىك خاتىرىلەش پائالىيىتى ۋە ناۋائىشۇناسلىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى . ھازىر دۆلىتىمىزدە ، جۈملىدىن ئۇزبېكىستان ، قازاقىستان ، تۈركىيە ، رۇسىيە ۋە باشقا ياۋروپا ئەللىرىدە ناۋائىشۇناسلىق تەتقىقاتى بارغانسېرى چوڭقۇرلاشماقتا ۋە كېڭەيمەكتە .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . ناۋائى كىم ؟ ئۇنىڭ ھايات پائالىيىتىنى قىسقىچە سۆزلەپ بېرىڭلار .

2 . ناۋائى ئىجادىيىتىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا تۇتقان ئورنىنى ۋە تەسىرىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

3 . ناۋائى ئەسەرلىرىنىڭ تېماتىك مەزمۇنى نېمىلەردىن ئىبارەت ؟

4 . ناۋائى ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ يىرىك نەمۇنىسى قايسى ئەسەردىن ئىبارەت ؟

5 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇننى تولدۇرۇڭلار .

1) «خەمسە» _____ يىللىرى يېزىلغان بولۇپ ، ئۇ _____ ، _____ ، _____ ، _____ ، _____ قاتارلىق _____ داستانىنى ئۆز ئىچىگە

ئالىدۇ .

2) «خەزاينۇل مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ناملىق شېئىرىي دىۋان _____ يىلى تۇزۇلگەن بولۇپ ، ئۇ _____ ، _____ ، _____ ، _____ ، _____ دىن ئىبارەت _____ توپلامدىن تۇزۇلگەن . شۇڭا ئۇ كېيىنچە _____ دەپ ئاتالغان .

3) ئەلىشىر ناۋائى _____ يىلى _____ ئاينىڭ _____ كۈنى _____ شەھىرىدە تۇغۇلۇپ ، _____ يىلى _____ ئاينىڭ _____ كۈنى شۇ شەھەردە ۋاپات بولغان .

4) ناۋائى ئۆمرىدە _____ مىسرادىن ئارتۇق _____ ئەسەر _____ يارانقانلىقى مەلۇم .

5) ئەلىشىر ناۋائى ئۆز ئانا تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىدە _____ تەخەللۇسىنى ، پارس تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىدە _____ تەخەللۇسىنى قوللانغان .

6 . تۆۋەندىكى ئۇقۇملارنىڭ توغرا ـ خاتالىقىغا ھۆكۈم قىلىڭلار

1) ناۋائى سۇلتان ئەبۇ سەئىد ھۇزۇرىدا 1482 ـ يىلى ئەمىر (ۋەزىر) لىككە تەينىلەنگەن ( )

2) ناۋائى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر مەملىكەتىنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش ، ئەل ـ يۇرتنى گۈللەندۇرۇش ، خەلقنە بەخت ـ سائادەت يارىتىش يولىدا ھارماي ـ تالماي كۈرەش قىلدى . ( )

3) ناۋائى ئەسەرلىرى سان ۋە سۈپەت جەھەتتە دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدىكى يۇقىرى پەللە بولۇپ ، ژانىر جەھەتتىن كۆپ خىللىققا ئىگە . ( )

4) ناۋائى 1491 ـ يىلى 300 دىن ئارتۇق ئالىم ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيەتلىرى بايان قىلىنغان «مەجالسۇن نەفائىس» (گۈزەللەر مەجلىسى) ناملىق ئەسىرىنى يازدى . ( )

5) ناۋائى ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىلىدا ، يەنى 1500 ـ يىلى تىلشۇناسلىق نەزەريىسىگە بېغىشلانغان «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» (كۆڭۈللەر سۆيگىنى) ناملىق ئەسىرىنى يازدى . ( )

6) ناۋائى ئۆزبېكنىڭ دۇنيا قاراشلىرىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغان ئۇستازى ئابدۇراھمان جامىنىڭ «مەنتىقۇتتەيىر» ناملىق داستانى ئاساسىدا «لىسانۇتتەيىر» ناملىق ئەسىرىنى يازدى . ( )

33 . غەزەل

لۇتفى

1 . نىگارا ، سەنسىزىن مەندىن نە ھاسىل ؟
ئەگەر جان بولمىسا تەندىن نە ھاسىل ؟
2 . چۈگۈلدىن رەڭ ئىمەس ، بۇلبۇلغا بۇيىيە ،
باھارۇ ، باغۇ ، گۈلشەندىن نە ھاسىل ؟
3 . جاپاڭۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇبسەن ،
مۇنىڭتەك ئىشۋە پۇرفەندىن نە ھاسىل ؟
4 . كىشىكىم يوقتۇرۇر مېھرۇ - ۋاڧاسى ،
ئەگەر خۇرشىددۇر ئاندىن نە ھاسىل ؟
5 . بۇ تۇرلۇك ھۆسن ئىلە لۇتفى قۇلۇڭغە ،
ئىنايەت قىلماساڭ ، سەندىن نە ھاسىل ؟

مەزمۇنى :

1 . ئەي نىگارىم ، سەن بولمىساڭ ، مېنىڭ
ھايات كەچۈرۈشۈمدىن نېمە پايدا ؟
ئەگەر جان بولمىسا ، تەننىڭ نېمە پايدىسى بار ؟
2 . گۈلنىڭ رەڭگى بولمىسا ، ئۇ بۇلبۇلغا
ئوت - چۆپكە ئوخشاش بىر نەرسە .
ئۇ چاغدا باھارنىڭ ، باغنىڭ ، گۈلشەننىڭ نېمە پايدىسى بار ؟
3 . جاپا بىلەن نازۇكەرەشمىنى ئۆزۈڭگە ھۇنەر قىلمۇاپسەن ،
مۇنداق ناز قىلىش بىلەن ھىيلىگەرلىكنىڭ نېمە پايدىسى ؟
4 . مېھرى ، ۋاپاسى يوق كىشى ،
قۇياش بولسىمۇ ، ئۇنىڭدىن نېمە پايدا ؟
5 . لۇتفى قۇلۇڭغا ئىلتىپات قىلمىساڭ ، قانچىلىك ھۆسن
بولغان بىلەنمۇ سېنىڭ بولغانلىقىڭدىن نېمە پايدا ؟

مۇھاكىمە ۋە كۇنۇكمە

مەۋلانا ئەبەيدۇللا لۇتفى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ XV ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر رومانتىك لىرىك شائىرى ۋە ئۆز دەۋرىنىڭ «مەلىكۇل كالامى» . ئۇ تەخمىنەن 1367 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 99 يېشىدا ھېرات شەھىرىدە ۋاپات بولغان . ئۇ ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا يارانقان ئاجايىپ لىرىك شېئىرلىرى بىلەن ئوتتۇرا ئەسىر شەرق ئەدەبىياتىدا چوڭ شۆھرەت قازانغان .
لۇتفىنىڭ غەزەللىرى تىلىنىڭ راۋانلىقى ، مەجازى ۋاستىلەردىن ماھىرلىق بىلەن

پايدىلانغانلىقى ، لىرىكىلىقىنىڭ كۆچلۈكلۈكى جەھەتتىن ئالغاندا XV ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ .

ئۇ ئۆزىنىڭ لىرىكىلىرىدا رېئال ھاياتنىڭ گۈزەللىكىنى ، ئادالەتنى ، ھۆرلۈكنى ، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتنى ۋە باراۋەرلىكنى ئاساسىي تېما قىلغان . ئىنسانىي مۇھەببەت ، پىداكارلىق ، ساداقەت ، قەھرىمانلىق ، ۋەتەنپەرۋەرلىك قاتارلىق ياخشى خىسلەتلەرگە مەدھىيە ئوقۇپ ، ۋاپاسىزلىق ، دىيانەتسىزلىك ياۋۇزلۇق ، زالىملىق ، ئىككى يۈزلىمىلىك قاتارلىق يامان قىلمىشلارنى قاتتىق قامچىلىغان .

دەرسلىككە تاللانغان مەزكۇر «غەزەل» دە شائىر ئۆزىنىڭ پەلسەپىۋى ئەخلاقى قاراشلىرىنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرگەن .

1 . سىلەر بۇ غەزەلنى پۈختا ئوقۇپ چىقىپ ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى چۈشىنىۋېلىڭلار .

2 . بۇ غەزەلدە قانداق مەجازى ۋاستە ئىشلىتىلگەنلىكىنى كونكرېت مىساللار بىلەن كۆرسىتىپ بېرىڭلار .

3 . بىرىنچى بېيىتتىكى «جان» ۋە «تەن» نېمىگە سىمۋول قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭلار .

4 . تۆتىنچى ۋە بەشىنچى بېيىتتا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن ؟ بۇ ئىدىيە قانداق بەدىئىي ۋاستە بىلەن ئىپادىلەنگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار .

5 . بۇ غەزەلنى قائىدىسى بويىچە دېكلاماتسىيە قىلىڭلار .

34 . «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» تىن پارچە

ئەلىشىر ناۋائى

ئۇرگە نۇردىن قاچقان لەۋەندە ،
ئەمگەك تارتىپ ئىلىم ئۇرگەنگەن خىرەدمەند .

ئىلىم ئوقۇپ قىلمىغان ئەمەل مەقبۇل ،
دانە ساچىپ كۆرتەمەدى مەھسۇل .

ھەر كىمكى سۆزى يالغان ،
يالغانى زاھىر بولغاچ ئۇيالغان .

ھەلىم ئىنسان ۋۇجۇدىنىڭ فەۋاكىلىغ باغدۇر ،
ئادەملىغ ئالەمنىڭ جەۋاھىرلىغ تاغدۇر .

ئەخلاق شەخسىنىڭ ئاغىر باھالىق لىباسىدۇر ،
ئۇمۇخالىخەت نەفسىلەر سەرسەرى ئۇچۇرماغىدىن ئاسرىغۇچى ،
ۋە نامۇۋاپىق بولھەۋەسلەر تۇندبادى ساۋۇر ماغىدىن ساقلىغۇچى .

ئاخىرلىق ۋەزىندىدۇر سىيىلدىن ھەرايى تاغى ،
يەڭگىللىك فەرتىدىن بەرباد ئىرور قەمقاق ياپراغى .

ئىرانلار خىزمەتىدىن چىكمەگىل باش ،
ئەگەر باشىڭغە گەردۇندىن ياغارتاش .
گەرئول تاشلار بىلەن باشىڭ ئوشالغاي ،
سائادەت خەتتىدۇرگەر زەخمى قالغاي .

مەزمۇنى :

ئۆگىنىشتىن قاچقان نادان ،
جاپا چىكىپ بىلىم ئالغان ئەقىللىق .

بىلىم ئىلىپ ئىشلىتىشنى قىلمىغان قوبۇل ،
ئۇرۇق چاچتى ۋە لېكىن يىغمىدى ھوسۇل .

كىشىنىڭ سۆزى ئەگەر بولسا يالغان ،
پاش بولار ئۇ ، ئۇيالغىنى ئۇيالغان .

مۇلايملىق ئىنسان ۋۇجۇدىنىڭ پاكلىق بېغىدۇر ،
ئادەمگەرچىلىك ئالىمىنىڭ گۆھەرلىك تېغىدۇر .

ئەخلاق شەخسنىڭ قىممەت باھالىق تونىدۇر ،
ئۇ بولمىغۇر نەپسىلەر شامالىرىنىڭ ئۇچۇرۇشىدىن ئاسرىغۇچى ،
ۋە نامۇۋاپىق قۇرۇق ھەۋەسلەر بورانلىرىنىڭ سورۇشىدىن ساقلىغۇچى .

ئېغىر بولغاچ غەم يېمەيدۇ كەلكۈندىن تاغ ،
يەڭگىللىكتىن توزۇپ كېتەر قامقاقتىن ياپراق .

كىشىلەر خىزمىتىدىن تارتمىغىل باش ،
پەلەكتىن ياغسىمۇ باشىڭغا گەر تاش .
ئەگەر شۇ تاش بىلەن باشىڭ يېرىلسا ،
بەختىنىڭ بەلگىسى بىل تاتۇقى قالسا .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

بۇيۇك سۆز سەنئەتكارى ئەلىشىر ناۋائى 1500 ـ يىلى ، يەنى ۋاپاتىدىن بىر يىل ئىلگىرى پۈتكۈل ھاياتىدىكى تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى ، ئىجتىمائىي ، سىياسىي قاراشلىرىنى ، ئەخلاق تەشەببۇسلىرىنى ۋە پەلسەپىۋى نۇقتىئىنەزەرلىرىنى يەكۈنلەپ «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» ناملىق نادىر ئەسىرىنى يازدى . ناۋائى بۇ ئەسەردە ئۆزىنىڭ ھاياتقا بولغان چۈشەنچىسىنى ، ئەخلاق ، ئادالەت ، مەرىپەت ، مۇھەببەت ، ساداقەت توغرىسىدىكى گۈزەل ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ، ئىجتىمائىي تۇرمۇش ، تەلىم ـ تەربىيە توغرىسىدىكى ئەمەلىي مەسىلىلەرنى جەمئىيەت تەرەققىيات تەقەززاسىنىڭ يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ ئاجايىپ كۆركەم ۋە ئوبرازلىق يورۇتۇپ بەردى . بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ كۈچلۈك مەرىپەتپەرۋەرلىك ئېڭىنى ئىپادىلىدى . ئەسەرنى نەسرىي شېئىر شەكلىدە گۈزەل ، تەسىرلىك ، ئىخچام ۋە جانلىق ئۇسلۇب بىلەن يېزىپ چىقتى .

«مەھبۇبۇل قۇلۇپ» مەزمۇن جەھەتتىن ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنگەن .

بىرىنچى قىسىمدا جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىنى تەشكىل قىلغۇچى ئىجتىمائىي تەبىقىلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ .

ئىككىنچى قىسمى ئەخلاق ، تەلىم ـ تەربىيە مەسىلىلىرىگە بېغىشلانغان بولۇپ ، ئەدەپ ـ ئەخلاق ، سېخىيلىق ، ساداقەت ۋە باشقا مەسىلەر ئۈستىدىكى تۇپ كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ .

ئەسەرنىڭ 3 ـ قىسمى چوڭقۇر تەربىيۋى ئەھمىيەتكە ئىگە ماقال ـ تەمسىل ، ھېكمەتلىك سۆزلەردىن تۈزۈلگەن بولۇپ ، بۇ قىسىم ئۆزىدە مۇجەسسەملەنگەن ئەقلىي خۇلاسىلەر ۋە چوڭقۇر مەزمۇنغا ئىگە پەلسەپىۋى پىكىر ئارقىلىق ئۇلۇغ سۆز سەنئەتكارى ناۋائىنىڭ ھايات ۋە مەئىشەت توغرىسىدىكى ئىلغار قاراشلىرىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ .

1 . سىلەر «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» ئەسىرىدىن بېرىلگەن بۇ پارچىدا قانداق پىكىرنىڭ ئالغا

سۈرۈلگەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

2 . بۇ پارچىدا بىلىمى بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۇنى ئەملىدە ئىشلەتمىگەن كىشىلەرنى نېمىگە ئوخشاتقان ؟ تېكىستتىن مىسال ئېلىپ كۆرسىتىڭلار .

3 . شائىر شەخسىي ئەخلاقىنىڭ مۇھىملىقىنى قانداق تەسۋىرلىگەن ؟

4 . «ئېغىر بولغاچ غەم يېمەيدۇ كەلكۈندىن تاغ ،

يەڭگىللىكتىن توزۇپ كېتەر قامغاقتىن ياپراق . » دېگەن پارچىدا قانداق پىكىر ئالغا سۈرۈلگەن ؟

5 ـ «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» تىن تاللانغان بۇ پارچىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر كۇپلېتى رۇبائىي بولۇپ ، سىلەر بۇ رۇبائىيدا قانداق پەلسەپىۋى پىكىر ئالغا سۈرۈلگەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىڭلار .

35 . پەرھاد - شىرىن[1]

(قىسقىچە مەزمۇنى)

ئەلىشىر ناۋائى

I

قەدىمكى زاماندا چىن (جۇڭگو) مەملىكىتىدە بىر خاقان ئۆتكەنكەن . ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇق ۋە قۇدرەتتە تەڭدىشى يوق ، خەزىنە ۋە مال - دۇنياسى تەرىپكە سىغماس ، لەشكەرلىرىنىڭ سان - سانىقى يوق ئىكەن .

لېكىن ، ئۇ ئاتمىشقا كىرگەن بولسىمۇ ، ئۆز ئوغۇنىغا قالدۇغان پەرزەنتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ناھايىتى تەشۋىشلىنىدىكەن .

كۈنلەرنىڭ بىرىدە خاقاننىڭ خوتۇنى بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ . خاقان ئىنتايىن خۇرسەن بولۇپ ، ئەمىر - ئەمەلدارلارغا ۋە پۇقرالارغا زور توي - تاماشا قىلىپ بېرىپتۇ . ئوغۇلغا پەرھاد دەپ ئىسىم قويۇپتۇ . پەرھادنى دىققەت - ئېتىبار بىلەن كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلەپتۇ . يەتتە ياشقا كىرگەندە ئۇنى مەكتەپكە بېرىپتۇ . پەرھاد ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ئالىملىرىدىن ئىلىم ئۆگىنىپتۇ . ئاخىر بارلىق ئىلىمدە تەڭداشسىز بىر ئالىم بولۇپ چىقىپتۇ . خاقان پەرھادقا ھەربىي بىلىملەرنى ئۆگىتىپتۇ . پەرھاد بۇنىمۇ تېز پۈرسەتتە ئىگىلىۋاپتۇ . قىسقىسى ، پەرھاد ئەقىللىق ، بىلىملىك ، باتۇر ، ياخشى خۇلقلۇق يىگىت بولۇپ يېتىشىپتۇ .

بىراق ، پەرھاد چوڭ بولغانسېرى رەڭگى سامانەك سارغىيىپ ئويۇن - كۈلكىنى ياقتۇرماي ، يۈزىدە مەيۇسلۇك ئالامىتى پەيدا بولۇشقا باشلاپتۇ . ئوغلىدىكى بۇ ئۆزگىرىشنى بايقاپ قالغان خاقان ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش چارىلىرىنى ئىزدەپتۇ ، زىياپەتلەر بېرىپتۇ ، مۇزىكا كېچىلىكى تەشكىل قىپتۇ . بىراق ، بۇلار نەتىجە بەرمەپتۇ .

خاقان باشقا چارە ئىزدەشكە باشلاپتۇ . ۋەزىر - ئەمىرلەرنى يىغىپ كېڭىشىپتۇ . كېڭەشچىلەر پەرھادنىڭ ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن ئويناپ - كۈلۈپ يۈرۈشى ئۈچۈن تۆت پەسىلگە ماس كېلىدىغان ، دۇنيادا مىسلى كۆرۈلمىگەن تۆت يۈرۈش گۈزەل ئىمارەت سېلىشنى لازىم تېپىپتۇ .

شۇنداق قىلىپ ، خاقان ئۆزىنىڭ مۇلكارا دېگەن ۋەزىرىگە بۇ ئىشنى تېزدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى تاپشۇرۇپتۇ . ئىش باشلىنىپتۇ . ئىمارەت جۇڭگونىڭ ئەڭ مەشھۇر ئۇستىلىرى : نەققاشلىق ماھىرى ھەم ئىمارەت ئۇستىسى مانى ، تاشچى ئۇستا قارۇنلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە سېلىنىشقا باشلاپتۇ .

---

① داستاننىڭ ئەسلىي نۇسخىسى «چاغاتاي تىلى» دا نەزمىي شەكلىدە يېزىلغان . ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇ يىرىك داستاننىڭ ئومۇمىي مەزمۇن ماھىيىتىنى ئىگىلىۋېلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئابدۇسالام توختىنىڭ مەزكۇر داستانغا ئاساسەن نەسرىلەشتۈرگەن بۇ ھېكايە شەكلى بۇ دەرسلىككە ئېلىندى .

پەرھاد قۇرۇلۇشنىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ ، تاماشا قىلىش ئۈچۈن ھەمراھلىرى بىلەن قۇرۇلۇش مەيدانىغا كەپتۇ . تاشچىلار باشلىقى قارۇننىڭ ھۈنىرى پەرھادنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپتۇ ۋە ئۇ قارۇننىڭ قول ئاستىدا ئىشلەۋاتقان ئۇستىلارنىڭ قاتتىق تاشلارنى يۇمشاق مومدەك يونۇغانلىقىنى ۋە بەزىلىرىنىڭ تاشقا قىينالماستىنلا ماھىرلىق بىلەن گۈل ۋە نەقىش-لەر چېكىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، ھەيران قاپتۇ . پەرھاد قارۇننىڭ مەخسۇس ئۇسۇل بىلەن تاشقا سۇ چېچىپ ، يەنى تاشنى تاۋلاپ ئاسانلىق بىلەن يونۇش ھۈنىرىنى ئۆگىنىۋاپتۇ . ئۆزىمۇ شۇ يەردە تاش يونۇغۇچىلار بىلەن بىللە ئىشلەشكە باشلاپتۇ . كېيىن مانىدىن نەقاشلىق سەنئىتىنى ئۆگىنىپتۇ ھەمدە ئىمارەت پۈتكەنگە قەدەر نەقاش ھەم تاشچىلار بىلەن بىللە بوپتۇ .

ئاخىر رەڭمۇرەڭ سۇرەت ۋە نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بۇ تۆت ئىمارەتنى پۈتكۈزۈپتۇ . خاقان يۇرتقا قىرىق كۈن توي بېرىپ ، ئويۇن - كۈلكە قىلىپ بېرىشكە بۇيرۇپتۇ . پەرھاد ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن بۇ ئىمارەتلەر ۋە چاھار باغلاردا ۋاقىتنى تۇرلۇك ئويۇن - كۈلكىلەر ئىچىدە ئۆتكۈزسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلى زادىلا ئېچىلماپتۇ ، چىرايى كۈندىن - كۈنگە سارغىيىۋېرىپتۇ .

خاقان يەنە «مەن تىرىك ۋاقتىمدا تەخت ۋە دۆلەتنى پەرھادقا تاپشۇرسام ، مەملىكەتنىڭ ئۇلۇغ ئىشلىرى ئۆز بېشىغا چۈشسە ، بۇ پەرىشانلىقنى تاشلاپ ، پادىشاھلىق ئىشى بىلەن بەند بولۇپ كېتەر » دەپ ئويلاپتۇ . شۇڭا ، بارلىق ۋەزىر ھەم ئەمىرلىرىنى يىغىپ ، كېڭەش قىپتۇ ۋە پەرھادقا مۇنداق دەپتۇ : «ئوغلۇم پەرھاد ، مەن ئەمدى قېرىپ قالدىم ، ئۆمرۈم ئاخىرغا يەتتى . سەن بولسائ چوڭ بولۇپ قالدىڭ ، ھەركىمدە ئىلىم بولۇپ ، ئۇنى ئىشلەتمىسە پايدىسى يوق ، ھەر كىمنىڭ قولىدا كۈچ ۋە ھۈنەر بولۇپ تۇرۇپ ، ۋاقتىدا ئىشقا سالمىسا ، بۇنىڭ نېمە كېرىكى بار ؟ كىشى شاھزادە بولۇپ ، دۆلەت ۋە تەختكە مۇناسىپ بولۇپ تۇرۇقلۇق تەختكە چىقمىسا نېمە پايدىسى بار ؟ ئەگەر ئاي پېتىپ ، قاراڭغۇ بولۇش پەيتىدە قۇياش چىقىپ ئالەمنى يورۇتسا ، كىشىدە قانداقمۇ غەم - غۇسسە بولسۇن ؟ مېنىڭدەك كىشىنىڭ سەندەك قابىلىيەتلىك ئوغلى بولۇپ تۇرۇقلۇق ، قېرىلىقىدا قانداقمۇ غەم - قايغۇسى بولسۇن ؟ مۇرادىم شۇكى ، كۆزۈمنىڭ ئوچۇق چېغىدا تەختكە چىقىپ ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلىشىنى ئۆز قولۇڭغا ئالساڭ ! بىلمىگەنلىرىڭنى بىلدۈرسەم ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش قائىدىلىرىنى ئۆگەتسەم ، ئۆلمەستىن بۇرۇن سېنى تەختتە كۆرسەم . . . . »

پەرھاد خاقانغا مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ : «ئەي پادىشاھىئالەم ، ئەجەل تىغى قېرىلىق ۋە ياشلىققا قارىماس . چىمەنده ھەررەڭ گىياھلار ئۈنەر ھەم تېز غازاڭ بولار . لېكىن ، سەرۇ يۇز يىل ئۆمۈر كۆرۈر . سۆزلىگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى دۇرۇس . بىراق ، مەن بۇ چاغقىچە ئويۇن - كۈلكە بىلەن ئاۋارە بولۇپ ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلىشنىڭ يوليورۇقلىرىغا كۆز سالغىنىم يوق . بىرنەچچە ۋاقىت مۆھلەت بەرسىڭىز ، دائىم خىزمىتىڭىزده بولۇپ ، بۇ ئىشلارنى ئۆگەنسەم . كېيىن نېمىنى بۇيرۇسىڭىز ، جان - دىل بىلەن قىلاي . »

خاقان پەرھادنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ ، بىر يىل مۆھلەت بېرىپتۇ .

II

بىر كۈنى خاقان پەرھادنى تاماشا قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى خەزىنىسىگە ئېلىپ كىرىپتۇ . خەزىنىدىكى ئاجايىپ نەرسىلەرنى تاماشا قىلىپ يۈرگەنده ، نەقىش ۋە زىننەتلەر بىلەن بېزەل-

گەن بىر ساندۇق ئۇنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپتۇ . ساندۇق ئىچىدە نېمە بارلىقىنى سوراپ-
تۇ ، خاقان ئوچۇق ئېيتىپ بەرمەپتۇ . پەرھاد ساندۇق ئىچىدە بىر ئاجايىپ نەرسە بارلىقىنى
پاراسەت بىلەن چۈشىنىپتۇ - دە ، ئۇنى ئېچىپ كۆرۈش ئىستىكىنى بىلدۈرۈپتۇ . خاقان :
«بۇنىڭ ئاچقۇچى يوق ، ئۇنى ھېچكىم ئېچىپ باققان ئەمەس ۋە ئىچىدە نېمە بارلىقىنى
كۆرگەنمۇ ئەمەس» دەپ باھانە قىلسىمۇ ، پەرھادنى كۆندۈرەلمەپتۇ . ئاخىر ئاچقۇچنى ئەكەلدۇ-
رۇپ ، ساندۇقنى ئېچىشقا مەجبۇر بوپتۇ . ئۇنىڭدىن بىر ئەينەك چىقىپتۇ . ئەينەك كۆرۈنمەي-
دىغان قىلىپ بېكىتىلگەن بولۇپ ، ئۇستىگە : «ھەر كىم بۇ ئەينەكنى ئېچىپ تاماشا قىلىشنى
ئارزۇ قىلسا ، يۇنانىستانغا بارسۇن . يولدا ئۇچ چوڭ خەتەر بار» دەپ يېزىلغانىكەن .

پەرھاد بۇ ۋەقەدىن ھەيران بولۇپ ، خەزىنىدىن چىقىپتۇ . بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى
بىلىشكە قىزىقىپتۇ . ئاتىسىدىن يۇنانىستانغا بېرىشقا رۇخسەت سوراپتۇ . دەرد - ئەلەمدە
قالغان خاقان يۇنانىستانغا بېرىشقا رازى بولۇپ ، ۋەزىر ۋە مەسلىھەتچىلەر بىلەن كېڭىشىپتۇ .
كېڭەشنىڭ قارارى بويىچە يۇنانىستانغا بېرىش توغرىسىدا سۇھەيلا دېگەن بىر دانىشمەندىن
مەسلىھەت ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ياشايدىغان غارىغا بېرىپتۇ . سۇھەيلا پەرھادقا يۇنانىستانغا
بېرىش يولىنى ۋە يولدا ئۇچرايدىغان خەتەر ۋە ئاپەتلەرگە قارشى كۇرەش چارىلىرىنى ئۆگىتىپ-
تۇ .

خاقان ۋە پەرھاد كۆپ لەشكەر بىلەن يۇنانىستانغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ . چۆل -
دەشتلەردىن ئۆتۈپ ، يۇنان تاغلىرىغا يېتىپ بېرىپتۇ . پەرھاد خاقان بىلەن لەشكەرلەرنى تاغ
باغرىدا قالدۇرۇپ ، غار تەرەپكە قاراپ راۋان بوپتۇ . ئاغزىدىن ئوت - يالقۇن چاچقۇچى ئەجدىھا
ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىپتۇ . پەرھاد ئوقيانى قولىغا ئېلىپ ، يىگىرمە ئوق بىلەن ئەجدىھانى ھالاك
قىپتۇ ۋە ئۇ قوغداۋاتقان غارغا كىرىپتۇ ۋە ئۇ يەردىكى : «كىم ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈپ ، غارغا
كىرسە ، چوڭ يۇمىلاق تاشنى ئورنىدىن قوزغاتسۇن . ئۇنىڭ ئاستىدا خەزىنە بار ، خەزىنىدىكى
بىر قىلىچ بىلەن قالقاننى ئەجدىھانى ئۆلتۈرگەن كىشى ئالسۇن» دەپ يېزىلغان خەتلەرگە
كۆزى چۈشۈپتۇ . پەرھاد تاشنى ئاغدۇرۇپ ، قىلىچ بىلەن قالقاننى قولىغا ئېلىپ يەنە يولىغا
راۋان بوپتۇ .

كېچە - كۈندۈز يۈرۈپ ، بىر قورقۇنچلۇق ئورمانغا يېتىپ بېرىپتۇ . بۇ يەردە ئەھرىمەن
نامىلىق بىر دىۋە ياشايدىكەن . پەرھاد ئۆزى يالغۇز دىۋىنى ئىزدەپ ، بىر قورغانغا كەپتۇ .
دىۋە پەرھادنىڭ قورغانغا يېقىنلاشقانلىقىدىن خەۋەردار بولۇپ ، غەزەپ بىلەن غاردىن چىقىپ-
تۇ - دە ، ناھايىتى يوغان گۈرزىنى كۆتۈرۈپ پەرھادقا ھۇجۇم قىلىپ كەپتۇ . پەرھاد قىلىچ
بىلەن گۈرزىنى پاچاقلاپ ، بۇ ھۇجۇمنى قايتۇرۇپتۇ . دىۋە قۇتراپ تاغدىنمۇ يوغان تاشلارنى
قومۇرۇۋېلىپ ، پەرھادقا ئېتىشقا باشلاپتۇ . ئۇ پەرھادقا بىرەرمۇ تاشنى تەگكۈزەلمەي ئاخىر
ناھايىتى چارچاپ يىقىلىپتۇ . پەرھاد پەيتتىن پايدىلىنىپ ، دىۋىنى قىلىچ بىلەن چېپىپ
تاشلاپتۇ . قورغانغا كىرىپ زور خەزىنىگە ئىگە بوپتۇ ھەم خەزىنىدىن سۇلايمان ئۇزۈكىنى
قولغا چۈشۈرۈپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ، خاقان باشلىق پۈتۈن لەشكەرلەر يەنە يولىنى داۋام
قىلىۋېرىپتۇ .

تاغ ئېشىپ ، چۆل كېزىپ بىر چىمەنزارغا يېتىپ بېرىپتۇ . پەرھاد بۇ يەردە بىر بوۋاينى
ئۇچرىتىپتۇ . بوۋاي ئۇنىڭغا بىر قورغاننى كۆرسىتىپ ، ئۇنىڭدىكى تىلسىمنى ئېچىش يوللا-
رىنى ئۆگىتىپ قويۇپتۇ . پەرھاد بوۋاي ئۆگەتكەن يول بىلەن قورغانغا بېرىپتۇ . ئۇ يەردە
پەرھادقا ناھايىتى يوغان بىر شىر ھۇجۇم قىپتۇ . سۇلايمان ئۇزۈكىنىڭ ياردىمى بىلەن شىرنى
يېڭىپتۇ . ئۇ توققۇز يۈز قەدەم تاشلاپ ، بىر تاش تاختىنىڭ ئۈستىگە چىقىپتۇ . پەرھاد ئۇ

تاختىنى قاتتىق تەپكەنىكەن ، قورغان ئىچىدىن قورقۇنچلۇق ئاۋاز ئاڭلىنىپ دەرۋازا ئېچىلىپ-تۇ - دە ، ناھايىتى كۆپ قوراللانغان تۆمۇر ئادەملەر بىلەن تۆمۇر ساۋۇت كىيگەن ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشتىكى بىر ئادەم چىقىپ پەرھادنى ئوققا تۇتماقچى بوپتۇ . پەرھاد قىلچە قورقماستىن ، ھېلىقى ھەيۋەتلىك ئادەمنىڭ كۆكسىدىكى ئەينەككە قارىتىپ ئوق چىقىرىپ ئۇنى يىقىتىپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ، قالغان ئوق ئاتقۇچىلارمۇ يىقىلىپتۇ . پەرھاد قورغان ئىچىگە كىرىپ ، سانسىز مال - دۇنيانى قولغا كىرگۈزۈپتۇ ۋە پۈتۈن دۇنيانى كۆرسىتىدىغان جاھانىما (جامى جەمشىد) دەپ ئاتىلىدىغان ئاجايىپ ئەينەككە ئىگە بوپتۇ .

پەرھاد خاقانلىقنى يېنىغا قايتىپ ، ۋەقەنى بايان قىپتۇ . ئۇ قولغا كىرگۈزگەن مال - دۇنيانىڭ ھەممىسىنى لەشكەرلەرگە بۆلۈپ بېرىپتۇ . كېيىن لەشكەرلەرنى چىمەنزاردا قالدۇ-رۇپ ، بىرنەچچە كىشى سوقرات ياشىغان غارنى ئىزدەپ تېپىش ئۈچۈن يولغا چىقىپتۇ . كۆپ يول يۈرۈپ سوقرات تېغىغا يېتىپ بېرىپتۇ . بۇ تاغلاردا قاراڭغۇ ، زۇلمەت ، قورقۇنچلۇق غارلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن . ئۇلار سوقرات ياشىغان غارنى تېپىشتا قىينالغاندىن كېيىن ، جاھانىمانى قولىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭغا قاراپتۇ . تاغلاردىكى غارلار ۋە ئۇلاردىكى دەھشەتلىك نەرسىلەرنى بىرمۇبىر كۆرۈپتۇ . ئاخىر سوقرات تۇرغان غارنى تېپىپتۇ . خاقان ، پەرھاد ، ۋەزىر ــ ئۈچى غارغا كىرىپتۇ . غار ناھايىتى قاراڭغۇ بولغانلىقتىن ، جاھانىما ئەينىكىنىڭ يورۇقى بىلەن غارنىڭ تۆرىگە يېتىپ بېرىپتۇ ۋە سوقراتنى تېپىپتۇ . سوقرات ئۇلارنى ناھايىتى ياخشى قارشى ئاپتۇ . خاقان بىلەن ۋەزىرگە ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش داۋاسىنى بېرىپ ئۇلارغا نەسىھەت قىلغاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ چىقىپ كېتىشىگە ئىجازەت بېرىپتۇ . پەرھادنى يالغۇز ئېلىپ قېلىپ نەسىھەت قىپتۇ . پەرھادنىڭ كېلەچىكى توغرىسىدا ، ئۇنىڭ ئاشىق بولۇشى ۋە ئاشىقلار ئۆزىنى قانداق تۇتۇشى لازىملىقى توغرىسىدا سۆزلەپتۇ . پەرھادنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىگە سەۋەبچى بولغان تىلسىملىق ئەينەكنىڭ ئېچىلغانلىقىنى خەۋەر قىلىپ : «ئەينەكنىڭ تىلسىمى ئېچىلدى . چۈنكى ، ئىسكەندەر تىلسىمغا كېلىپ ، قورغاندىكى تۆمۇر ساۋۇت كىيگەن ئادەمنىڭ كۆكسىدىكى ئەينەكنى ئۆز قولۇڭ بىلەن تەشتىڭ . خاقان خەزىنە-سىدىكى ئەينەك شۇ تىلسىم بىلەن باغلانغان . ئەمدى چىن (جۇڭگو) ئېلىگە بار ، بۇ ئەينەكنى تاماشا قىل ! » دەپتۇ . سوقرات شۇ سۆزلەرنى دەپتۇ - دە ۋاپات بوپتۇ . ئۇلار سوقراتقا قايغۇلۇق تەزىيە بىلدۈرۈپ ، تەنتەنىلىك ھالدا يەرلىكىگە قويۇپتۇ ۋە ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشىپتۇ .

III

پەرھاد ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ بىرىنچى ئىشى ئاتىسىنىڭ خەزىنىسىدىكى تىلسىملىق ئەينەكنى كۆرۈش بوپتۇ . ئۇ خەزىنىدىكى ساندۇقنى ئېچىپ ، ئەينەكنى تاماشا قىپتۇ . ئەينەكتە قاتتىق تاشلار بىلەن قاپلانغان بىر دەشت كۆرۈنۈپتۇ . بۇ دەشتتە بىر تۈركۈم ئادەملەر ئازاب - ئوقۇبەت بىلەن تاشلارنى يونۇپ ، ئۆستەڭ قېزىش بىلەن شۇغۇللانماقتا ئىكەن . بۇلار ئارىسىدا كېلىشكەن ، قۇۋۋەتلىك بىر ياش يىگىت ئانچە قىينالماي-لا ئۆستەڭ قېزىۋاتقۇدەكمىش . بۇ يىگىت خۇددى پەرھادنىڭ ئۆزىگىلا ئوخشايدىكەن ، ئۇ دىققەت بىلەن قاراپ ، ئۇ يىگىتنىڭ ئۆزىدىن بۆلەك كىشى ئەمەسلىكىنى بىلىپتۇ . يەنە دىققەت بىلەن قارىغانىكەن ، بىر تەرەپتىن چاڭ كۆتۈرۈلۈپ ، ئاتلارغا مىنگەن بىرقانچىلىغان گۇزەل قىزلار يېتىپ كەپتۇ . بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھۆسن - جامالىدا يېگانە بىر قىز پەرھادقا ئوخشاش

گۈزەل يىگىتنىڭ قېشىغا كېلىپ ، ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراپتۇ . پەرھاد ئەينەكتە بۇ ئەھۋالنى كۆرۈش بىلەن تەڭ ئۇ گۈزەل قىزغا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ ۋە ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپتۇ .

خاقان ۋە باشقا بارچە ئادەملەر پەرھادنىڭ بۇ ئەھۋالىغا ھەيران قاپتۇ . بىرقانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن پەرھاد ھوشىغا كېلىپ ، كۆزىنى ئېچىپتۇ - دە ، يەنە ئەينەككە قاراپتۇ . بىراق ، ئەمدى ئەينەكتە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇنىڭ كۆڭلى گۈزەل قىزنىڭ ئىشقىدا ناھايىتى بىئارام بولۇشقا باشلاپتۇ . بۇ قىزنى تېپىش يولىنى ئويلاپتۇ . لېكىن ئۇ : «قاچسام ئىزدەپ تېپىۋېلىشلىرى ۋە مەن ئۇچۇن بىرقانچە ئادەملەرنىڭ قانلىرى ناھەق تۆكۈلۈشى مۇمكىن ، ئوچۇق - ئاشكارا ماڭسام ، خاقانىنىڭ مېنى قوغداش ئۇچۇن قويغان كىشىلىرى بىلەن ئۇرۇشۇشقا توغرا كېلىپ ، بۇ ئۇرۇشتا بىرمۇنچە گۇناھسىز ئادەملەر ھالاك بولۇپ كېتىشى مۇمكىن » دەپ ئويلاپتۇ - دە ، قىزنى ئىزدەشنى كېيىنگە قالدۇرۇپتۇ . بىراق ئۇنىڭ ئەھۋالى كۇندىن - كۇنگە يامانلىشىپ ، كېسەلگە دۇچار بولۇپ قاپتۇ .

پەرھادنىڭ كۇندىن - كۇنگە زەئىپلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن خاقان ۋەزىرلەر ھەم تېۋىپلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇنى دېڭىزدىكى گۈزەل مەنزىرىلىك ، خۇش ھاۋا ، سالقىن بىر ئارالغا ئېلىپ بېرىشنى قارار قىپتۇ . بۇ قارارنى پەرھادمۇ ماقۇل كۆرۈپتۇ . شۇنداق قىلىپ ئۇلار چوڭ تەييارلىقلار بىلەن سەپەرگە چىقىپتۇ . خاقان باشچىلىقىدىكى ۋەزىرلەر ، ئالىملار ۋە بىرقانچىلىغان خىزمەتچىلەر كېمىلەرگە چۇشۇپ ، ئارال تەرەپكە قاراپ ئۇزۇپ كېتىپتۇ . بۇ چاغدا ، دېڭىزدا قاتتىق دەھشەتلىك دولقۇنلار پەيدا بولۇپ ، كېمىلەرنى ھەر تەرەپكە ئېتىپ تاشلاپتۇ . بىرقانچە كېمە غەرق بولۇپتۇ . ئادەملەر قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن ئەندىشە ھەم ئېغىر ۋەھىمە ئىچىدە قاپتۇ . پەرھاد يالغۇز بىر قېيىقتا بولۇپ ، دولقۇن ئۇنىڭ قېيىقىنى خاقانىنىڭ كېمىسىدىن ئاجرىتىپ ، بىر ياقلارغا ئېلىپ كېتىپتۇ . خاقانىنىڭ كېمىسى ئەڭ كېيىن شەھەر تەرىپىدىكى بىر قىرغاققا چىقىپ قاپتۇ . سالامەت قالغان ئادەملەر ھەر تەرەپتىن كېلىپ توپلىنىپتۇ ، لېكىن پەرھادتىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىغاندىن كېيىن ، نائىلاج شەھەرگە قايتىپ كېتىشىپتۇ .

ئەسلىدە دېڭىزدا قالغان پەرھادنىڭ قېيىقى قاتتىق ئۇرۇلغان دولقۇنلار زەربىسى بىلەن پاچاق - پاچاق بولۇپ كېتىپ ، ئۇ بىر تاختا ئۇستىدە بىھوش يېتىپ قالغانىكەن . دولقۇنلار بېسىلغاندىن كېيىن شۇ يەردىن ئۆتۈۋاتقان سودىگەرلەر كېمىسىدىكى ئادەملەر بىر تال تاختا ئۇستىدە ياتقان پەرھادنى كۆرۈپ قاپتۇ - دە ، ئۇنى دەرھال ئۆز كېمىسىگە ئېلىۋاپتۇ ھەم دورا - دەرمانلار بىلەن پەرھادنى ھوشىغا كەلتۈرۈپتۇ . پەرھاد سودىگەرلەرگە ئۆزىنى كېمىسى ھالاكەتكە ئۇچرىغان سودىگەر قىلىپ تونۇشتۇرۇپتۇ ۋە قۇتقۇزۇۋالغانلىقلىرى ئۇچۇن رەھمەت بايان قىپتۇ . سودىگەرلەر پەرھادقا ياخشى مۇئامىلە ۋە غەمخورلۇق قىلىپ ئوبدان ئوزۇقلاندۇرۇپ كۇتۇپتۇ .

بىر كۇنى دېڭىزدا كېتىۋاتقاندا ، بۇلارغا نەچچە قېيىقتا قاراقچىلار ھۇجۇم قىپتۇ . سودىگەرلەر بۇ قاراقچىلارنى كۆرۈپ ھاياتلىقتىن ئۇمىدىنى ئۇزۇپ ، داد - پەرياد قىلىشقا باشلاپتۇ ، پەرھاد ھەيران بولۇپ ، داد - پەريادنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ . سودىگەرلەر : «بۇ كۆرۇنگەن قېيىقتىكىلەر قاراقچىلاردۇر . كېمىلەرنى نېفىت بومبا بىلەن كۆيدۇرۇۋېتىدۇ . بۇلارنىڭ قولىدىن تىرىك قۇتۇلغىلى بولمايدۇ » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .

پەرھاد ئۇلارنى تىنچلاندۇرۇپ ، ئوقيا بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ . قاراقچىلار يېقىن كېلىپ ، نېفىت بومبىنىڭ پىلتىسىگە ئوت يېقىپ ، سودىگەرلەر كېمىسىگە قارىتىپ ئاتاي دەپ تۇرغاندا-

دا ، پەرھاد ئۇنى ئوق بىلەن ئېتىپ پارچە - پارچە قىلىۋېتىپتۇ . يانغىن كۆتۈرۈلۈپ ، قاراقچىلارنىڭ ئۆز قېيىقلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، پەرھاد قاراقچىلارنىڭ قېيىقلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ نېفىت بومبىلىرى بىلەن پاچاقلىۋېتىپتۇ ، ئامان قالغان قاراقچىلار قېچىپ كېتىشىپتۇ . كېمىدىكى سودىگەرلەر پەرھادنىڭ كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرىغا رەھمەت - ئاپىرىن ئېيتىشىپ ، ئۇنىڭغا ئۆز - مال دۇنيالىرىنى تەقدىم قىپتۇ . پەرھاد ئالماپتۇ .

بۇلار كەڭ دېڭىز ، ئۇلۇغ دەريالارنى بېسىپ ئۆتۈپ ، ئاخىر يەمەن شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ . پەرھادمۇ سودىگەرلەر بىلەن بىللە يۈرۈپتۇ ، بىراق ، بىر تەرەپتىن ئاتا - ئانىسىنىڭ دەردى ، ئىككىنچى تەرەپتىن ئەينەكتە كۆرگەن گۈزەل قىزنىڭ ئىشق - پىراقى ئۇنى ناھايىتى بىئارام قىپتۇ . سودىگەرلەر پەرھادنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇشۇپتۇ . سودىگەرلەر ئىچىدە شاپۇر ئىسىملىك دانا بىر كىشى بار ئىكەن . ئۇ كۆپ سايادىتلەر قىلغان ، ياخشى - ياماننى كۆپ كۆرگەن كىشى ئىكەن . نۇرغۇن ھۇنەرلەرنى ، خۇسۇسەن رەسساملىق سەنئىتىنى ياخشى بىلىدىكەن . بۇ كىشى پەرھادنىڭ يوشۇرۇن دەردى بارلىقىنى ھېس قىلىپ ، ئۇنىڭ بىلەن دوستلىشىپ يۈرەتتىكەن ۋە تۇرلۇك ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرىپ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا ئۇرۇناتتىكەن . شاپۇر پەرھاد بىلەن گەرچە كۇندىن - كۇنگە ناھايىتى يېقىن دوستلىشىپ كېتىۋاتسىمۇ ، پەرھاد شاپۇرغا ئۆز سىرىنى ئېيتماپتۇ . بىر كۇنى شاپۇر پەرھادنى مەست قىلىپ ئۇنىڭ دەردىنى ، قەيەرلىك ۋە كىم ئىكەنلىكىنى سوراپتۇ . پەرھاد ئۆزىنىڭ ئەينەكتە كۆرگەن ۋەقەلىرىنى «چۇشۇمدە كۆردۇم» دەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ . لېكىن ، ئۆزىنىڭ شاھزادە ئىكەنلىكىنى ئېيتماپتۇ . شاپۇر پەرھادنىڭ چۇشىدە كۆرگەن جەزىرە ئەرمەن مەملىكىتىدە ئىكەنلىكىنى ، گۈزەل قىز بولسا شېرىن ئىكەنلىكىنى ، پەرھادنىڭ شۇ قىزغا ئاشىق بولۇپ قالغانلىقىنى بايقاپ قاپتۇ . پەرھادنىڭ شېرىنگە يېتىشى ئۇچۇن بار كۇچى بىلەن ياردەم بېرىشنى ئويلاپتۇ . پەرھادقا : «چۇشىڭىزدە كۆرگىنىڭىز ئەرمەن مەملىكىتىدۇر ، مەن ئۇ يەرنى كۆرگەنمەن ، ئەگەر خالىسىڭىز ئۆزۇم ئېلىپ باراي ، مۇراد - مەقسىتىڭىزگە يېتىسىز » دەپ دوستانە خىزمەت كۆرسىتىشكە ۋەدە بېرىپتۇ . پەرھاد شاپۇرنىڭ بۇ سۆزلىرىگە ئىشەنمەپ-تۇ . شاپۇر تېزدىن ئەرمەن مەملىكىتىنىڭ سۇرىتىنى سىزىپ كۆرسىتىپتۇ . پەرھاد ئەينەكتە كۆرگەنلىرىنى بۇ سۇرەتتە يەنە بىر قېتىم كۆرۈپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىنلا شاپۇرغا ھەقىقىي ئىشىنىپ ، ئۇنىڭ بىلەن ئەرمەن مەملىكىتىگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ .

IV

شاپۇر بىلەن پەرھاد چۆل - باياۋانلارنى كېزىپ ، تاغلاردىن ئېشىپ ، ئاخىر ئەرمەن مەملىكىتىگە يېتىپ بېرىپتۇ . بۇ يەردە ئىككى - ئۇچ كۇن تاماشا قىلىپ ، كېيىن بىر چۆلگە يېتىپ بېرىپتۇ . بۇ يەردە بىرمۇنچىلىغان ئادەملەر ئېغىر مېھنەت بىلەن تاش يونۇپ ، ئېرىق قېزىۋاتقانىكەن ، بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن پەرھادنىڭ كۆز ئالدىدا ئەينەكتە كۆرگەنلىرى جانلىنىشقا باشلاپتۇ .

پەرھاد تاش يونۇغۇچىلاردىن مۇنداق قاتتىق مېھنەتنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ . تاش يونۇغۇچىلاردىن بىرى : «بۇ مەملىكەت ئەرمەن مەملىكىتىدۇر . پادىشاھى كۆپ مەملىكەتلەردىن باج - خىراج ئالغۇچى مېھمىنباندۇر . ئۇنىڭ ھۆسنىدە تەڭدىشى يوق بىر ھەمشىرىسى بار . شۇ گۈزەل قىز مانا بۇ تاغنىڭ بېشىغا بىر ئىمارەت سالدۇرماقچى بولغان . لېكىن ئۇ يەردە بىر تېمىم سۇ يوق . شۇ تاغقا سۇ چىقىرىش ئۇچۇن بۇ تاشلارنى قېزىشقا باشلىغىنىمىزغا

ئۇزاق ۋاقىتلار بولغان بولسىمۇ ، ئازغىنا يەرنى قازدۇق . يۇز يىل ئۆمۈر كۆرسەكمۇ ، بۇ ئېرىقنى قېزىپ پۈتتۈرۈش مۇمكىن ئەمەستەك تۇرىدۇ » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ . بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان پەرھاد : «ھۇنەرنى ئاسراپ ، گۆرگە باراتتىممۇ ؟ بۇلارغا ياردەم بېرىشىم كېرەك » دەپ ئويلاپتۇ ۋە دوستى شاپۇر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئېرىق قېزىش ئىشىغا كىرىشىپتۇ . قارۇندىن ئۆگەنگەن ئۇسۇل بىلەن تاشلارغا سۇ چېچىپ قاتتىق تاشلارنى خۇددى مومنى ئويغاندەك ئاسانلا يونۇشقا باشلاپتۇ . تاش قازغۇچىلارنىڭ ئايلاپ قازغانلىرىنى پەرھاد بىر كۈندە قېزىپ بوپتۇ . تاشچىلار پەرھادنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ . پەرھادنىڭ داڭقى پۈتۈن ئەرمەنستانغا تارقىلىپ كېتىپتۇ . بۇ ھەقتىكى خەۋەرلەر مېھىنبانۇغىمۇ يېتىپ بېرىپ-تۇ . ئۇ خۇرسەن بولۇپ ، بۇ خەۋەرنى شېرىنگە ئېيتىپتۇ . ئۇلار : «بىز بۈيرۈمىساقمۇ خىزمىتىمىزگە بەل باغلاپ ، قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن بۇ يىگىتنىڭ بېشىدىن گۆھەر چېچىشى-مىز كېرەك » دەپ مەسلىھەتلىشىپتۇ . پەرھادنىڭ ھۇنىرىنى تاماشا قىلماقچى بوپتۇ .

مېھىنبانۇ ۋە شېرىن باشلىق ساراي كىشىلىرى ۋە بىرقانچە گۈزەل قىزلار تاماشا قىلىش ئۈچۈن ئېرىق قازغۇچىلارنىڭ يېنىغا كەپتۇ . پەرھادنى كۆرۈپتۇ ، ئۇ خەلق ماختىغاندەك ئاجايىپ ھۇنەر بىلەن ئىشلىمەكتە ئىكەن ، ئۇلار ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە ، قۇۋۋىتىگە ، ھۇنىرىگە قايىل بولۇشۇپتۇ . مېھىنبانۇ بىلەن شېرىن : «ھەي كۈچ ـ قۇۋۋەتتە ، ھۇنەردە يېگانە يىگىت ! بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە بەل باغلاپ ، ئۆز ھۇنىرىڭ بىلەن بىزنىڭ مۇشكۈل ئىشىمىزنى ئاسانلاشتۇرغانلىقىڭ ئۈچۈن ساڭا قانچىلىك كۆپ رەھمەت دېسەك ۋە پۈتۈن خەزىنىمىزنى بېشىڭدىن چاچساقمۇ خىزمىتىڭگە باراۋەر بولماس » دەپ پەرھادنىڭ بېشىدىن ئالتۇن چېچىپ-تۇ . پەرھاد شېرىننىڭ بۇ سۆزلىرىنىڭ تەسىرىدە ، مېنى ئۆزىنىڭ ئىشقىغا باغلىغان گۈزەل قىز شۇ بولۇپ قالمىسۇن يەنە ، دەپ ئويلاپ تۇرغان چاغدا ، بىردىنلا ئىللىق شامال كېلىپ ، شېرىننىڭ چۈمبىلىنى ئېچىۋېتىپتۇ . پەرھادنىڭ كۆزى شېرىنگە چۈشۈپ ئەينەكتە كۆرگەن گۈزەلنى تونۇپ قاپتۇ ـ دە ، «ئاھ ! . . . . . » دېگىنىچە ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپ چۈشۈپ-تۇ . مېھىنبانۇ بىلەن شېرىنلەر پەرھاد ئۆلدى دەپ ئويلاپ قاپتۇ . خەلق بۇ ۋەقەگە ھەيران قاپتۇ . شاپۇر پەرھادنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ، ئىختىيارسىز ياش تۆكۈشكە باشلاپتۇ . شاپۇرنىڭ بۇ قايغۇسى مېھىنبانۇ بىلەن شېرىنگە ئاجايىپ قاتتىق تەسىر قىپتۇ . ئۇلار شاپۇردىن پەرھاد توغرىسىدا مەلۇمات سوراپتۇ . شاپۇر بىلگەنلىرىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ . پەرھادنىڭ بۇ ھالىدىن ھەممىسى قايغۇرۇپ ، ئۇنى ساندۇققا سېلىپ ئانقا ئارتىپ ، ئوردىغا ئېلىپ بېرىپتۇ ۋە ئۇنى بىر تاختا ئۈستىگە ئۇچ كۈن يانقۇزۇپ قويۇپتۇ . ئۇچ كۈندىن كېيىن تۈن يېرىمىدا پەرھاد ھوشىغا كېلىپ ، كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىنىڭ بۇ يەردە يانقانلىقىغا ھەيران بولۇپ خىيالغا چۆكۈپتۇ . شېرىن بىلەن سۆزلەشكىنى ۋە بىھوش بولغانلىقى ئېسىگە چۈشۈپ-تۇ . ئۇ ئۇيلىپ مېنى شۇنچە ھۆرمەت قىلغانلارغا جان پىدا قىلسام ئەرزىيدۇ ، دەپ تاغقا قاراپ يول ئاپتۇ . مىتىننى قولىغا ئېلىپ ئىلگىرىكىدىن بىرنەچچە ھەسسە ئارتۇقراق كۈچ بىلەن ئىشلەشكە باشلاپتۇ . شېرىننىڭ كۆڭلىنى پەرھادنىڭ ئىشقى تامامەن ئەسىر قىلىۋاپتۇ . ئۇنىڭ ھوشىغا كەلگەنلىكىدىن شېرىن ئىنتايىن خۇشال بولغان بولسىمۇ ، بىراق پەرھادنىڭ دېرەكسىز كېتىپ قالغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بوپتۇ . ئادەم ئەۋەتىپ پەرھادنى ئىزدەتكۈزۈپ-تۇ . ئۇنىڭ ئېرىق قېزىش بىلەن يەنە مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قاپتۇ . پەرھادنى كۆرۈشنى خالىغان بولسىمۇ ، مېنى كۆرۈپ يەنە ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپ قالارمىكىن ، دېگەن ئوي بىلەن ئۇنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى شاپۇر ئارقىلىق بىلىپ تۇرۇش بىلەن كۈپايىلىنىپتۇ . مېھىنبانۇنى تېز ـ تېز ئەۋەتىپ ، ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن

خەۋەر ئالدۇرۇپ تۇرۇپتۇ .

ئېرىق قېزىش ئىشى تېز ئارىدا تامام بوپتۇ . پەرھاد تاغ ئۈستىدە چوڭ كۆل قېزىش ۋە ئىمارەت سېلىش ئىشىغا كىرىشىپتۇ . تېز ئارىدا ئىمارەت ھەم پۈتۈپتۇ . شاپۇر ۋە پەرھاد بىنانىڭ تام - تۇۋرۇكلىرىنى نەقىش ۋە سۈرەتلەر بىلەن بېزەشكە كىرىشىپتۇ . تۇرلۇك نەقىش سۈرەتلەر پۈتۈپ ، ئىمارەت تەييار بوپتۇ . پەرھاد سۇ ئاچقىلى كېتىپتۇ . پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، تاماشاغا چىقىپتۇ . شېرىن ھەم سۇنىڭ ئېچىلىشىنى كۆرۈشكە چىقىپتۇ . شېرىننىڭ قۇلىقىغا سۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلانغاندىن كېيىن ، مېھىنىبانۇ سۇنى ئېچىشنى بۇيرۇپتۇ . پەرھاد سۇنى ئېچىپتۇ . خەلق سۇنىڭ ئېقىشىنى كۆرۈش ئۈچۈن كۆل تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ . يولدا شېرىننىڭ ئېتى پاتقاققا پېتىپ قاپتۇ . پەرھاد يۈگۈرۈپ كېلىپ ، ئۇنى ئات بىلەن بىللە كۆتۈرۈپ ، پاتقاقتىن چىقىرىپ قويۇپتۇ . خەلق پەرھادنىڭ كۈچىگە ھەيران قاپتۇ . سۇ باشلاش تەنتەنىسى تۈگىگەندىن كېيىن خەلق تارقاپتۇ .

مېھىنىبانۇ پەرھادنىڭ شېرىننى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ۋە شېرىندىمۇ پەرھادقا مۇھەببەت تۇغۇلغانلىقىنى سېزىپ قاپتۇ - دە ، بۇلارنى كۆرۈشتۈرۈش يولىنى ئويلاپتۇ . ئۇ شېرىنگە : «بىز ئۈچۈن ئۆز جېنىنى ئايىماي ئىشلىگەن پەرھاد بىلەن شاپۇرنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلساق نېمە دەيسەن ؟ ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئالتۇن چاچساقمۇ ئەرزىيدۇ » دەپ مەسلىھەت سورىپتۇ . شېرىن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ، خۇشال بوپتۇ ۋە بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىپتۇ . ئۇلار زىياپەتكە تېزلىكتە تەييارلىنىپتۇ ۋە پەرھادقا كىشى ئەۋەتىپتۇ . پەرھاد خۇرسەن بولۇپ ، شاپۇر بىلەن بىللە كەپتۇ . مېھىنىبانۇ بۇلارنى تەنتەنىلەر بىلەن كۈتۈپتۇ ، زىياپەت باشلىنىپتۇ ، ئويۇن - كۈلكە ، مۇزىكا ، قوشاقلار قىزىپ كېتىپتۇ . شېرىن پەرھادقا ئۆز قولى بىلەن شاراب تۇتۇپتۇ . بىر - بىرلىرىنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىنى بىلدۇرۇپ ، ئۆزئارا مۇڭدىشىپتۇ . مېھىنىبانۇ بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق زىياپەتلەر قىلىپ ، ئىككى ئاشقىنى بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ تۇرۇپتۇ .

V

شېرىننىڭ گۈزەللىكى توغرىسىدىكى تەرىپلەر پۈتۈن مەملىكەتلەرگە تارقىلىپ كەتكەنىكەن . بۇ تەرىپ ئىران پادىشاھى خىسراۋغىمۇ ئاڭلىنىپتۇ . ئۇ كۆپ خوتۇنى بولۇشىغا قارىماي ، شېرىننى ھەم قولغا كىرگۈزۈش كويىدا بوپتۇ ۋە ۋەزىرلىرىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن شېرىنگە ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . مېھىنىبانۇ ئەلچىلەرنى ئىززەت بىلەن قوبۇل قىلىپ ، سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆز ۋەزىرلىرى بىلەن كېڭىشىپتۇ . ۋەزىرلەر : شېرىنگە خىسراۋدەك كىشىدىن ئەلچى كەلگەن يەردە بىز قانداقمۇ ياق دەپ جاۋاب بېرىشىمىز مۇمكىن ؟ دەپ مەسلىھەت بېرىشىپتۇ . مېھىنىبانۇ شېرىننىڭ يېنىغا بېرىپ خىسراۋدىن ئەلچى كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ ھەم ۋەزىرلەرنىڭ پىكرىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ . شېرىن : «سىز شۇنداق قارارغا كەلگەن بولسىڭىز ، مەن ئۆزۈمنى ھالاك قىلىمەن . شاھلىق بىلەن ئىشق - مۇھەببەتنىڭ ئالاقىسى يوق . مەن پەرھادنى ياخشى كۆرىمەن . پەرھاد مېنى ياخشى كۆرىدۇ . مېنى ئىختىيارىمغا قويۇپ بېرىڭ » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ . شېرىننىڭ بۇ سۆزلىرى مېھىنىبانۇغا تەسىر قىلغانلىقى ئۈچۈن : «مەنمۇ سېنى خىسراۋغا بېرىشنى خالىمايمەن ، شۇنداق بولسىمۇ ، ئەلچىنى ياخشى سۆز بىلەن يولغا سېلىش كېرەك » دەپ شېرىننىڭ يېنىدىن چىقىپتۇ . ۋەزىرلەر بىلەن ئەلچىلەرنى يىغىپ ئۇلارغا : «خىسراۋدەك ئۇلۇغ پادىشاھنىڭ بىزگە كۆيۈ-

غۇل بولۇشى بىز ئۇچۇن پەخىرلىك ئىشتۇر ، لېكىن شۇنىسى باركى ، شېرىن بۇ چاغقىچە ئوغۇل بالىلاردەك ئوۋ ئوۋلاش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈردى ۋە ئەركە ئۆستى . تۇرمۇشقا چىقىش توغرىسىدا ئۇنىڭغا ھازىرغىچە سۆز قىلىشقا بولمايدۇ . بىر ـ ئىككى يىل سەۋر قىلسا ، بىز ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلساق ، ئەقلىگە كەلسە . . . » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ . بۇ سۆزلەر بىلەن ئەلچىلەر قايتىپ كېتىپتۇ . ئەلچىلەر خىسراۋغا بېرىپ مېھمانۇنىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزۈپتۇ . خىسراۋ : «مەندەك كىشىنى ئۆزلىرىگە ئىززەت ـ ئابرۇي دەپ بىلمەي ، ئەرزىمەس باھانىلەر قىلىدىغان كىمكەن ـ ئۇ ! » دەپ غەزەپلىنىپتۇ ۋە يەنە ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . ئەلچىلەر يەنىلا ئاۋۋالقى جاۋابنى ئېيتىپ كەپتۇ . خىسراۋنىڭ ياۋۇز يۈرىكى غەزەپ ۋە دەھشەتكە تولۇپتۇ . ئۇ : «ئەمدى مەملىكەتلىرىنى ۋەيران ۋە ئۆزلىرىنى ئەسىر قىلىمەن ! » دەپ ۋارقىراپ يۈرۈپ ، قوشۇن توپلاش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ . مېھمانۇ-مۇ خىسراۋنىڭ قوشۇن بىلەن بېسىپ كېلىشىنى بىلىپ ، ئۇزۇق ـ تۇلۇك زاپاسلىرىنى تەييارلاپ ، شەھەرنىڭ مۇداپىئەسى ئۈچۈن تەييار بولۇپ تۇرغاندا ، خىسراۋ قوشۇنى شەھەرنى قامال قىلىۋاپتۇ . پەرھاد شەھەرنىڭ تېشىدىكى بىر تاغدا ھۇجۇم بولىدىغان مۇھىم يولنى قوغداپ تۇرغانىكەن ، خىسراۋ ئۇنى يىراقتىن كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە ، «مېنىڭ دۇشمىنىم ئەنە شۇ يىگىت بولىدۇ ، ئاۋۋال شۇ دۇشمەننى يوق قىلىش كېرەك » دەپ يىگىرمە پالۋانىغا پەرھادنى تىرىك تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇق بېرىپتۇ . ئۆز تەرىپىگە قاراپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرگەن پەرھاد غەزەپ بىلەن : «ئىشق دەشتىدە مۇشەققەتلەر تارتىپ يۈرگەن كىشى مەن بولىمەن . ماڭا يېقىن كەلمەڭلار ، ۋاقىتسىز ھالاك بولىسىلەر ! » دەپ يوغان بىر تاشنى پالۋانلارغا قارىتىپ ئېتىپتۇ . تاشنىڭ شىددىتىدىن بەزىلىرى يۇمىلاپ كېتىپتۇ . تۆمۇر قالپاقلىرىنىڭ ئۈچىدىكى تۇغلىرى ئۈچۈپ كېتىپتۇ . پەرھادنىڭ بۇ ئىشىغا خىسراۋ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ھەيران قاپتۇ . پەرھاد خىسراۋغا قاراپ يەنە شۇ سۆزلەرنى ئېيتىپتۇ :

ـــ ئەگەر مەندەك گۈناھسىزغا قەست قىلساڭ ، قوشۇنىڭنى ئۆز قولۇڭ بىلەن قىرىسەن . ھازىرقى ئىشىمنى باش ئۈچۈرۈشقا دەللىل دەپ بىل ! قوشۇنىڭغا جەبىر قىلما ، كەلگەن يولۇڭغا قايت ! سەن ئاشقىمەن دەپ لاپ ئۇرىسەن . سۆيگىنىڭنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ كېلىش قايسى ئاشىقلىق رەسىم ـ قائىدىسىدە بار ؟

پەرھادنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن قاتتىق ئىزا ـ ئاھانەتكە چۆمگەن خىسراۋ ھېچقانداق جاۋاب قايتۇرالماستىن ئۆز چېدىرىغا قايتىپتۇ . ئۇ چوڭقۇر قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە قاپتۇ . خىسراۋ-نىڭ بۇزرۇك ئۈمىد دېگەن ۋەزىرى پادىشاھنىڭ قايغۇدا قالغانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن :

ـــ تاغ خەلقى شۇنداق لاپچى بولىدۇ . دۇئانىلەر شۇنداق سۆز قىلىدۇ . بىزنىڭ شۇنچە قوشۇنىمىزغا كىم تەڭ كېلەلەيدۇ ؟ بۇنىڭ ئۈچۈن قايغۇرمىسىلا ، لېكىن بۇ شەھەر شۇنچىلىك مۇستەھكەمكى ، بىر يىل سوقۇش قىلساقمۇ ئالغىلى بولمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، باشقا چارە تېپىش كېرەك . مېھمانۇغا ئەلچى ئەۋەتەيلى ۋە «پەرھادتەك تېگى ـ تەكتى نامەلۇم كىشى بىلەن شېرىنىدەك ئېسىلزادە بىر قىزنىڭ ئاشىق ـ مەشۇق بولۇشى سىزگە نومۇس ئەمەسمۇ ؟ بىزدە نېمە كەمچىل ، پەرھادتا قانداق ئارتۇقچىلىق بار ؟ » دەيلى ، ـــ دەپتۇ .

ۋەزىرنىڭ بۇ سۆزى خىسراۋغا يېقىپ كېتىپتۇ ھەم مېھمانۇغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . ئەلچىلەر يەنە بۇرۇنقى جاۋابنى ئېيتىپ كەپتۇ . بۇ خەۋەردىن غەزەپلەنگەن خىسراۋ لەشكەرلىرى-گە ئۇرۇش باشلاش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپتۇ . قوشۇن شەھەرگە ھۇجۇم باشلاپتۇ . لېكىن پەرھاد تاغدىن يوغان ـ يوغان تاشلارنى قومۇرۇۋېلىپ دومىلىتىپ ۋە ئوق ئېتىپ ، ھېچكىم-

ىنىڭ شەھەر تەرەپكە ئۆتۈشىگە يول قويماپتۇ ۋە دۈشمەننىڭ سان ـ ساناقسىز ئادەملىرىنى ھالاك قىپتۇ . بۇنى كۆرگەن خىسراۋ يەنە قايغۇرۇپ چېدىرغا قايتىپتۇ . ۋەزىرلەر كېڭىشىپ شەھەرنى ئېلىشنىڭ باشقا يوللىرىنى تاپالماپتۇ .

لېكىن ، بىر سېھىرگەر خىسراۋنىڭ يېنىغا كېلىپ ، پەرھادنىڭ چارىسىنى قىلىش ئۆزىنىڭ قولىدىن كېلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ . بۇنىڭدىن خۇشال بولغان خىسراۋ : «ئەگەر ئۇنىڭ چارىسىنى قىلساڭ ، بويۇڭغا باراۋەر ئالتۇن بېرىمەن» دەپ ۋەدە قىپتۇ . سېھىرگەر ئۆزىنى ئاشقىلار قىياپىتىدە قىلىپ ، بىھوش قىلىدىغان دورا چېچىلغان گۈلنى قولىغا ئېلىپ ، پەرھاد تەرەپكە كەپتۇ . پەرھادقا يېقىنلاشقانچە ئۆزىنىڭ كۆكسىگە ئۇرۇپ يىغلاشقا باشلاپتۇ . ئۇنىڭ يىغىسى پەرھادقا تەسىر قىلىپ ، ئۇنىڭدىن ھال ـ ئەھۋال سوراپتۇ . سېھىرگەر : «مەن بىر گۈزەلگە ئاشىقمەن ، خىسراۋ دېگەن زالىم چىقىپ شەھەرنى قامال قىلىۋالدى . مەن بىچارە تاشقىرىدا قالدىم . شەھەرگە بارسام ، خىسراۋنىڭ خەۋەرچىسى ، دەپ ئۇرۇپ قوغلىۋېتىدۇ . خىسراۋغا بارسام ، ئۇ زالىمۇ مېنى قوغلايدۇ» دەپ ئاھ ئۇرۇپ يىغلاشنى باشلاپتۇ . پەرھادقا سېھىرگەرنىڭ ئاھۇ ـ پەريادى ناھايىتى تەسىر قىلىپ ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ . سېھىرگەر بۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ ، ئۇنىڭغا بىھوش قىلىدىغان دورا پۈرتىپ ، تاغ ئېتىكىدە مۆكۈپ ياتقان خىسراۋ ئادەملىرىنى چاقىرىپتۇ . ئادەملەر كېلىپ ، پەرھادنىڭ قول ـ پۇتىنى باغلاپ ، خىسراۋ تەرەپكە ئېلىپ كەپتۇ . بۇ ۋەقەدىن كېچىكىپ خەۋەردار بولغان شاپۇر پەرھادنى قوتقۇزۇۋېلىشنىڭ ئامالىنى تاپالماپتۇ . بىراق ، سېھىرگەرنى بېشىغا تاش ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ .

VI

خىسراۋنىڭ ئادەملىرى پەرھادنى ئېلىپ كەپتۇ . خىسراۋ خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە سىغماي ، ئۇلارغا نۇرغۇن سوۋغىلار ھەدىيە قىپتۇ . پەرھاد پۈت ـ قولى زەنجىر ـ كىشەنلەر بىلەن بەند قىلىنغان ھالدا ھوشىغا كەلتۈرۈلۈپتۇ ـ دە ، خىسراۋ سوراققا تارتىپتۇ . پەرھاد ھېچ قورقماستىن دادىللىق بىلەن خىسراۋنىڭ قورقۇنچاقلىقىنى ، سېھىرگەرلىك بىلەن ئىش كۆرگەنلىكىنى ، زالىملىقىنى يۈزىگە سېلىپ ، جاۋاب قايتۇرۇپتۇ . پەرھادنىڭ شۇنداق جاۋاب بەرگەنلىكىنى كۆرگەن خىسراۋنىڭ غەزىپى قاينىاپ ، ئۇنى تاشبوران قىلىپ ، دارغا ئېسىشقا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن جەسىتىنى كۆيدۈرۈپ كۈلىنى كۆككە سورۇشقا بۇيرۇپتۇ . شۇ چاغدا ، پەرھاد خىسراۋنىڭ بۇيرۇقىغا قىلچىمۇ پىسەنت قىلماي مۇنداق دەپتۇ :

ـــ سەن زالىمنىڭ قولىدا ئۆلۈش مەن ئۈچۈن شەرەپ . چۈنكى ، شۇنچە كىشىگ بىلەن ماڭا كۈچۈڭ يەتمەي ، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن بىھوش قىلىپ ، قول ـ ئايىغىمنى باغلاپ ، غەزەپ بىلەن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغانلىقىڭنى پۈتۈن خەلق ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ . پۈتۈن گۇناھى سۆيگۈدىن ئىبارەت بولغان بىر يىگىتكە شۇنداق «باتۇرلۇق» ۋە «ئادالەت» بىلەن جازا بەرگىنىڭ ئۈچۈن خەلق ساڭا ، ئەلۋەتتە ، لەنەتلەر ئوقۇسا كېرەك . ئەگەر ھازىر مەن ئازاد بولغاندا ئىدىم ، سەندەك پادىشاھقا باتۇرلۇق ۋە مەردلىكتىن ئازغىنا ئۆگىتىپ قويغان بولاتتىم . مەيلى ئۆلتۈر . مەردلىك بىلەن ئۆلۈش ـــ نامەردلىك بىلەن ياشاشتىن شەرەپلىك !

جاللاتلار پەرھادنى دار ئاستىغا ئېلىپ كەپتۇ . خەلق پەرھادتەك جاسارەتلىك ، باتۇر كىشىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە ئېچىنىپ ، خىسراۋغا لەنەتلەر ئوقۇپتۇ . خەلقنىڭ خىسراۋغا بولغان ئاچچىق غەزەپ ـ نەپرىتىنى سەزگەن بۇزرۇك ئۇمىد دېگەن ۋەزىر دەرھال خىسراۋنىڭ

يېنىغا كېلىپ مۇنداق دەپتۇ :

ــ پەرھاد تەنتەك ، ئۇنى ئۆلتۈرۈش ئورۇنسىز . تەنتەكتە ئەقىل بولمايدۇ . ئەقلى بولسا ، ئۆلۈمدىن قورقاتتى . خەلق ئالدىدا ئۇنىڭ گۇناھسىزلىقى بىلىنىپ قالدى . كىشىنى ئۆلتۈرۈش ئاسان ، ئەڭ ياخشىسى ئۇنى قاماش كېرەك . ئەقلىگە كەلسە ، شۇنىڭغا قاراپ ئىش كۆرەيلى .

ۋەزىرنىڭ سۆزى خىسراغا يېقىپ ، بۇيرۇقىنى ئۆزگەرتىپتۇ . ئۇنى دارغا ئاسماستىن ، پۇت ـ قولىنى كىشەنلەپ بىر قورغانغا قاماپ قويۇپتۇ . كۆزەتكە نۇرغۇن ئادەملەرنى بەلگىلەپ ـ تۇ . پەرھاد پۇت ـ قولىغا سېلىنغان زەنجىر ـ كىشەنلەرنى ئۇزۇپ تاشلاپ ، قاماقخانىدىن تاشقىرىغا چىقىپ ، چۆل ـ جەزىرىلەرنى ئايلىنىپ ، يەنە قورغانغا قايتىپ كەپتۇ . بۇ ئىشىنى ھەر كۈنى تەكرارلاشقا باشلاپتۇ . پەرھادنىڭ قورغاندىن چىقىپ يەنە قايتىپ قورغانغا كەلگەنلە ـ كىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان قاراۋۇللار ئۇنىڭدىن : «نېمە ئۈچۈن قاماقتىن قۇتۇلغاندىن كېيىن يەنە قايتىپ قاماقتا چۈشىسىز ؟ » دەپ سوراپتۇ ۋە «خالىسىڭىز ، كۆڭلىڭىز تارتقان يەرگە بېرىڭ . سىز ئۈچۈن خىسراۋ بىزنى نېمە قىلسا مەيلى » دېيىشىپتۇ . پەرھاد : «مەن ئۆز بېشىمدىكى ئۆلۈمنى نېمە ئۈچۈن سىلەرگە راۋا كۆرىمەن ؟ ئۆزۈمنىڭ ئامانلىقىم ئۈچۈن گۇناھسىز كىشىلەرنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرسەم ، بۇ تولىمۇ نامەردلىك بولمامدۇ ؟ » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .

پەرھادنىڭ كىشەندىن ئازاد بولۇپ ، ئۆز خالىغىنىچە يۈرگەنلىكىدىن خىسراۋ خەۋەر تېپىپتۇ . ئۇ غەزەپلىنىپ ، قاراۋۇللارنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان بولسىمۇ ، لېكىن پەرھادنىڭ قورغان ئەتراپىدىن يىراقتا كەتمىگەنلىكىنى بىلىپ ، كۆڭلى بىرئاز خاتىرجەم بولۇپ ، ئۆزىنى بۇ ۋەقەلەرنى ئاڭلىمىغانغا ساپتۇ ۋە پەرھادنى يوقىتىشنىڭ باشقا چارىلىرىنى تېپىش كويىغا چۈشۈپتۇ .

* * *

مېھىنبانۇ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى بىلەن شاپۇر پەرھادنىڭ خىسراۋ تەرىپىدىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىقىنى ، پەرھادنى دارغا ئاسماقچى بولۇپ ، يەنە ئاسماي ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن پەرھادنىڭ تىرىكلىكى ياكى ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ . شۇڭا ، پەرھاد ئۈچۈن ناھايىتى قاتتىق قايغۇرۇپتۇ .

ئۇلار پەرھادنىڭ خىسراۋ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى شەرىنگە بىلدۈرمىگەنىكەن . شەرىن ئۇنى شەھەر سىرتىدا قالدى دەپ ئويلاپتۇ ، شۇڭا ئۇ پەرھادنى كۆرۈش ئارزۇسىدا راۋاق ئۇستىگە چىققانىكەن ، ئۇنىڭغا مۇڭلۇق بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ . خەلقلەر پەرھادنىڭ قەھرىمانلىقىنى ، خىسراۋدەك زالىمنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكىنى تەسۋىرلەپ قوشاق توقۇغان ـ كەن . بۇ قوشاقنى كىشىلەر ھەممە يەردە ئېيتىپ يۈرەتتىكەن . شەرىن دەققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ ، پەرھادنىڭ خىسراۋغا ئەسىرگە چۈشكەنلىكىنى بىلۈاپتۇ ۋە ئاھ ـ پەرياد چېكىپ ئۆزىنى يەرگە ئۇرۇپ بىھوش بولۇپ قاپتۇ . بۇ ئەھۋالدىن مېھىنبانۇ خەۋەر تېپىپتۇ . ئۇ شەرىننى ھوشىغا كەلتۈرۈش چارىسىنى كۆرۈپتۇ . شەرىن ھوشىغا كېلىپ ، كۆزىنى ئېچىپ ـ تۇ . شۇ پەيتتە ، شاپۇر پەرھادتىن خەۋەر تېپىش ئۈچۈن شەھەردىن چىقىپ ، تۇن يېرىمدا خىسراۋ قوشۇنى ئارىسىغا كەلگەنلىكىنى ، خەۋەر تاپالمايى خىسراۋ ئوردىسىغا بېرىپ يوشۇرۇ ـ نۇپ ، پەرھادنىڭ تىرىك ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپتۇ . بۇ خەۋەرنى

ئاڭلىغان مېھمانلارنۇ بىلەن شېرىن خۇرسەن بولۇپ كېتىپتۇ . شېرىن ئۆزىنىڭ ھال- ئەھۋالى- نى بايان قىلىپ بىر پارچە خەت يېزىپتۇ ۋە ئۇنى شاپۇرغا تاپشۇرۇپتۇ . شاپۇر خەتنى ئېلىپ ، پەرھادنى ئىزدەپ كېتىپتۇ . كۆپ ئىزدەپ ئاخىر پەرھادنى تېپىپتۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلى- شىپ كۆرۈشۈپ ، خەتنى تاپشۇرۇپتۇ . پەرھاد شېرىنىڭ خېتىنى ئوقۇپ ھەددىدىن زىيادە خۇشال بوپتۇ . ئۇمۇ ئۆزىنىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى بايان ئەيلەپ جاۋاب يېزىپتۇ .

VII

خىسراۋ پەرھادنى كىشىلەرگە بىلىندۇرمەستىن يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىش قەستىگە چۈش- كەنىكەن ، شۇڭا ئۇ ئاخىر ئۆتۈپ كەتكەن ھېيلىگەر ئىپلاس ، بىر جادۇگەر مومايىنى ئىزدەپ تېپىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا كۆپلەپ مال- دۇنيا بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئىشقا سالىتۇ . موماي قارا كىيىم كىيىپ ، بېشىغا قارار رومال ئوراپ ، قولىغا ھاسا تاياق تۇتۇپ ، پەرھاد تۇرغان تاغقا بېرىپ ، پەرھادنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ . پەرھاد مومايدىن : «بۇ يەرلەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن ؟» دەپ سوراپتۇ ، شۇ چاغدا بۇ قاقۇاش ماماي شۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ :

— مەن تەركىدۇنيا بولغان مومايمەن ، ئىشىم تائەت - ئىبادەت . . . خىسراۋ دېگەن زالىم يۈرتىمىزنى قامال قىلىپ ، كۈنىمىزنى ناھايىتى تەس قىلدى . ھېچكىم چىن كۆڭلى بىلەن تائەت - ئىبادەت قىلالمايدىغان بولۇپ قالدى . ھەممە ھەر تەرەپكە كەتتى . مېنىڭمۇ تىنچلىقىم بۇزۇلدى . ئادەم قەدىمى يەتمەيدىغان يەرگە بېرىپ ، ئىبادەت قىلىپ ياتاي ، دەپ بۇ تاغقا كەلگەنىدىم . بۇ يەردە سىزنى كۆرۈپ قالدىم . بۇ ئادەمنۇ ئوخشاش تەركىدۇنيا بولغان ئادەم ئوخشايدۇ ، دەپ يېنىڭىزغا كەلدىم .

— خىسراۋ شەھەرنى ئالدىمۇ ؟

— شەھەر تالان - تاراج قىلىنىپ كەتتى . مېھمانلارنۇ ئائىلاج خىسراۋ بىلەن ئىناقلاشتى . مېھمانلارنۇڭ شېرىن ئىسىملىك سىڭلىسى بار ئىكەن . ئۇنى خىسراۋغا نىكاھ قىلىپ بېرىپ- تۇ . خىسراۋ شېرىننى ئۆز ئوردىسىغا ئېلىپ كېتىپتۇ . شېرىنىڭ پەرھاد ناملىق بىر ئاشىقى بار ئىكەن ، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ ، خىسراۋدەك زالىمغا گىرىپتار بولغۇچە ئۆلگىنىم ياخشىراق ، دەپ شېرىن ئۆزىنى خەنجەر بىلەن ئۆلتۈرۈپتۇ . ئۆلگەنگە قەدەر پەرھاد دېگەن ئىسىمنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەپتۇ . خۇدايىم ، شۇنداقمۇ سادىق ئاشىقلار بولىدىكەن - ھە ! — دەپ جادۇگەر موماي زار - زار يىغلاشقا باشلاپتۇ . بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ، ھەددى - ھېسابسىز ئازابلانغان پەرھاد بېشىنى تاشلارغا ئۇرۇپ يىقىلىپتۇ ۋە جان بېرىپتۇ .

پەرھادنى ئىزدەپ كەلگەن شاپۇر ئۇنى ئۆلۈك ھالەتتە تېپىپتۇ - دە ، دەرھال خەلقە خەۋەر بېرىپتۇ . مېھمانلارنۇ پەرھاد ئۈچۈن ئۆز بالىسىدەك قايغۇرۇپتۇ . شېرىن باغرىنى پارە - پارە قىپتۇ . تاماق يېيىشتىن قاپتۇ . كۈندىن - كۈنگە زەئىپلىشىشكە باشلاپتۇ .

خىسراۋ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن مېھمانلارنۇغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . بەزىلەر مېھمانلارنۇغا ئىلتىماس قىلىپ :

— شەھەر خەلقى خىسراۋنىڭ قامىلىدىن بىزار بولدى ، پەرھاد تىرىك بولغاندا ئىدى ، خىسراۋنى دېمەس ئىدۇق . دوست قولدىن كەتتى . خىسراۋ ياخشى سۆزلەر بىلەن بىزگە ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ئۇنمساي ئىلاجسىز يوق . ئۇنىمىساق شەھىرىمىزنى بېسىۋې- لىپ ، بالا - چاقىلىرىمىزنى ئەسىر قىلىپ كېتىشى تۇرغان گەپ . كېيىنكى پۇشايماندىن پايدا يوق ، — دەپتۇ .

مېھمنبانۇ ناھايىتى خاپا بولۇپ ، چارىسىز قالغان ھالدا شېرىننىڭ يېنىغا كىرىپ ، بۇ سۆزلەرنى شېرىنگە بايان ئەيلەپتۇ . شېرىن ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ :

ــ مەن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا گۇناھكارمەن . مېنىڭ تۇپەيلىمدىن سىلەر يامان سۆزلەرنى ئاڭلىدىڭىلار . مېنىڭ تۇپەيلىمدىن شەھەر خىسراۋنىڭ قورشاۋىدا قالدى ۋە بەزى ئادەملەر خانۇەيران بولدى . سىلەرنىڭ ئالدىڭىلاردا سۆزلەشكە تىلىم يوق . ئەمدى نېمىنى خالىسىڭىز ، شۇنى قىلىڭ ، ــ دەپتۇ .

شېرىننىڭ بۇ سۆزلىرىگە مېھمنبانۇ خۇشال بولۇپ ، ۋەزىرلەرنى يىغىپ ، شېرىننىڭ بەرگەن جاۋابىنى ئېيتىپتۇ . خىسراۋنىڭ ئەلچىلىرىگە بېرىلىدىغان جاۋابنى مەسلىھەتلىشىپتۇ ۋە ئەلچىلەرگە :

ــ بىز خىسراۋنىڭ بەندىلىرى بىز . شېرىن خىسراۋنىڭ كېنىزىكىدۇر . شەھەر بىر قانچە زامانلاردىن بېرى قامالدا ، شەھەرنىڭ ھاۋاسى بۇزۇلغان . شېرىن بىتاب ، تېۋىپلار شېرىننى خۇش ھاۋا يەردە دەم ئالدۇرۇشنى لازىم تاپماقتا . ئەگەر ماقۇل كۆرۈلسە ، شېرىننى بىر خۇش ھاۋا يەردە بىرنەچچە كۈن دەم ئالدۇرساق ، ــ دەپتۇ .

ئەلچىلەر بۇ سۆزلەرنى خىسراۋغا يەتكۈزۈپتۇ . خىسراۋ شەھەرنى كۆچ بىلەن ئالالماي تۇرغانكەن . بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ، ئىچىگە خۇشاللىقنى سىغدۇرالماي قاپتۇ . مېھمنبانۇنىڭ بارلىق تەلەپلىرىنى شەرتسىز قوبۇل قىلىپ ، ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . مېھمنبانۇ بارچە ئادەملەر بىلەن شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ ، خىسراۋنىڭ ئالدىغا چىقىپتۇ . خىسراۋ ئۇلارنى ھۆرمەتلەپ ، مېھمان قىلىپ يولغا ساپتۇ . ئەتىسى خىسراۋنى مېھمنبانۇ قوبۇل قىلىپ ، ئۇمۇ زىياپەت بىلەن كۈتۈۋاپتۇ .

شېرىننىڭ كېسىلى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپتۇ . خىسراۋنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى زەھەر بىلەن تولۇپ تاشقان بولسىمۇ ، ئۇنى پەرھاد سۇ چىقارغان خۇش ھاۋا جايلاردا داۋالاشقا ئىجازەت بېرىپتۇ . شېرىننى پەرھاد سۇ چىقارغان جايغا ئۇزىتىش زور تەنتەنىگە ئايلىنىپتۇ . خەلق تاماشاغا چىقىپتۇ . خىسراۋنىڭ شىرۇيا دېگەن ئوغلىمۇ تاماشا قىلىپ تۇرغانكەن ، بىردىن شامال كېلىپ شېرىننىڭ يۈزىدىكى چۈمبىلىنى ئېچىۋېتىپتۇ . شىرۇيانىڭ كۆزى شېرىنگە چۈشۈپ ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ .

شىرۇيا ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن كېچىچە زادىلا ئۇخلىيالماپتۇ ، ئۇنىڭ خىيالىدىن شېرىن نېرى كەتمەپتۇ . ئۇ دادام ھايات تۇرغاندا ، شېرىن ماڭا نېسىپ بولمايدۇ ، دەپ دادىسىنى ئۆلتۈرۈش قارارىغا كەپتۇ ـ دە ، ئۆزىگە قاراشلىق بىرقانچە ئادەملەر بىلەن مەسلىھەت قىپتۇ . خىسراۋنىڭ زۇلۇمىدىن تويغان ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپالماي يۈرگەنلەرمۇ ئاسانلا شىرۇيا تەرەپ بوپتۇ . شىرۇيامۇ بۇلارغا چوڭ ۋەدىلەرنى بېرىپتۇ . سۆزىنى بىر قىلىۋېلىپ ، كېچىسى خىسراۋنى قولغا ئاپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ، شىرۇيا ئۆز دادىسىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ . ئۇنىڭ تەختىنى ئىگىلەپتۇ . تەختكە چىقىش بىلەن تەڭ ئۆزى گۇمانلانغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپتۇ . ئىشەنچلىك كىشىلەرگە چوڭ ـ چوڭ مەنسەپلەر بېرىپتۇ . بىرنەچچە كۈندىن كېيىن مېھمنبانۇغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . ئەلچى شېرىنگە شىرۇيانىڭ سۆزلىرىنى بايان قىپتۇ . ئۇ ئۆزىنىڭ شېرىنگە ھەقىقەتەنمۇ ئاشىق بولۇپ قالغانلىقىغا ئاتىسىنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى دەلىل قىلىپ كۆرسىتىپتۇ .

ــ مېنىڭ بىر شەرتىم بار ، ــ دەپتۇ شېرىن ، ــ شىرۇيا قوبۇل قىلسا ، مەنمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى قوبۇل قىلىمەن . شەرتىم شۇ : خىسراۋ جەبىر ـ زۇلۇم بىلەن ئۆلتۈرگەن سۆيگىنىم پەرھادنى كەلتۈرۈپ ھازىرسىنى تۇتسام ، دەپنە قىلسام .

ئەلچى بۇ سۆزلەرنى شىرۇيانا بايان قىپتۇ . شىرۇيا نائىلاج رازىلىق بىلدۇرۇپتۇ . شاپۇر ۋە بىرقانچە كىشىنى پەرھادنىڭ ئۆلۈكىنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ . بۇلار پەرھادقا قىممەت باھالىق كىيىملەرنى كىيگۈزۈپ ياساندۇرۇپ ، ئەترلەر چېچىپ ، ساندۇقلا سېلىپ ، تۆگىگە ئارتىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ . شاپۇر بۇ تۆگىنى يېتىلەپ مېھنىبانۇنىڭ ئوردىسىغا قاراپ مېڭىپتۇ . پەرھادنىڭ جەستىنى مەخسۇس ياسىتىلغان سارايغا قويۇپتۇ . خەلق توپلىشىپتۇ . ھەممە چوڭقۇر ماتەم دېگىزىغا چۆكۈپتۇ .

شېرىن مېھنىبانۇنىڭ يېنىغا كېلىپ :

ــ مېنى دەپ جان بەرگەن مېھمىنىم كەلدى ، ئۇنى ئۇزىتىپ كېلىشىم كېرەك . دەسلەپ ئۇنىڭ يېنىغا ئۆزۈم يالغۇز كىرىمەن ، ھېچكىمنى كىرگىلى قويماڭ ، ــ دەپ ئىلتىماس قىپتۇ .

مېھنىبانۇ رۇخسەت بېرىپتۇ . شېرىن پەرھادنىڭ يېنىغا كىرىپ ، سانـدۇقـنى ئېچىپ ئۇنـى قۇچاقلاپتۇ ـ دە ، ھوشىدىن كېتىپتۇ . ئىشىك سىرتىدا تۇرغان خەلق شېرىننىڭ ئۇزاق ۋاقىت چىقمىغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئىشكىنى قېقىپتۇ ، لېكىن سارايدىن ھېچقانداق ئاۋاز چىقـماپتۇ . سىرتتىكىلەر ئىشكىنى چېقىپ كىرىپتۇ ۋە سانـدۇق ئىچىدە بىر جۇپ ئاشىق ـ مەشۇقنىڭ ــ مەردانە كۈيئوغۇل بىلەن ساھىبجامال كېلىنىنىڭ مەڭگۈگە كۆز يۇمۇپ يانقانلىـقىنى كۆرۈپتۇ . . .

پەرھادنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئوغلىدىن دېرەك ئالالماي ، ئۇنىڭ دەردىدە ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ . چىن تەختى پەرھادنىڭ ئىمىلدىشى بەھرامغا قاپتۇ . بەھرامۇ پەرھادتىن ھېچقانداق خەۋەر تاپالمىغانىكەن .

پەرھادنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەر ، ئۇنىڭ خىسراۋنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكى پۈتۈن مەملىكەتلەرگە تارقالغانىكەن . بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بەھرام تېزلىك بىلەن ئەرمەنىستانغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ . بەھرام يېتىپ كەلگەندە پەرھاد ، شېرىن ، مېھنىبانۇلار دۇنيادىن ئۆتكەنىكەن . بەھرام بۇلار ئۈچۈن بىرقانچە ۋاقىت ماتەم تۇتۇپتۇ .

بەھرام شىرۇيانا كىشى ئەۋەتىپتۇ . بىراق ئۇ قورقۇنچاقلىق قىلىپ كېلىشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ . بەھرام خىسراۋنىڭ قورشاۋى دەستىدە ئەرمەنىستانغا كەلگەن بارلىق زىيانلارنى تۆلەشنى شىرۇيانىڭ زىممىسىگە ئارتىپتۇ ۋە ئۇنى مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ . بەھرام خىسراۋ ۋەيران قىلغان يەرلەرنى تۈزەپ ، ئاۋات قىلىشقا كىرىشىپتۇ .

مۇھاكىمە ۋە كۆزىتىش

«پەرھاد ـ شېرىن» داستانى ناۋائى ئىجادىيىتىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە تىپىك ۋە تەسىرلىك داستان بولۇپ ، ئۇ 54 باب ، 5453 بەيىتتىن تەركىب تاپقان . بۇ داستاندا شائىرنىڭ گۈمانىزملىق ئىدىيىسى چىن ئېلىنىڭ شاھزادىسى پەرھاد بىلەن ئەرمەن مەلىكىسى شېرىننىڭ غايىۋانە مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق بايان قىلىنىدۇ . داستاندا ناھايىتى تەبىئىي ۋە تەسىرلىك ھالدا تەسۋىرلەنگەن بۇ ئىككى ياشنىڭ پاجىئەلىك ، تراگېدىيىلىك تەقدىرى ئوقۇرمەنلەردە كۈچلۈك ھېسداشلىق ۋە ھەققانىيەت تۇيغۇسىنى پەيدا قىلىدۇ .

مەلۇمكى ، پەرھاد ۋە شېرىن توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر شەرق خەلقلىرى ئارىسىدا تارقالـغان مەشھۇر ھېكايىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ، بۇ ھېكايىنى ئەڭ دەسلەپ ، ئىران شائىرى

ئەبۇلقاسىم فىردەۋىس ئۆزىنىڭ شاھانە ئەسىرى «شاھنامە» گە كىرگۈزۈپ ، نەزمىگە ئايلاندۇرغان . كېيىن 12 - ئەسىرگە كەلگەندە ئەزەربەيجان شائىرى نىزامى گەنجەۋى خەلق ئارىسىدا تارقالغان شېرىن توغرىسىدىكى ھېكايىلەر ۋە «شاھنامە» دىكى نۇسخىغا ئاساسەن شېئىرىي يول بىلەن بىر يېرىك داستان يېزىپ چىقىپ ، پارس تىلىدىكى «خەمسە» سىگە كىرگۈزدى ۋە بۇ داستانغا «خىسراۋ ۋە شېرىن» دەپ ئات قويدى . ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ داستان ئاساسىدا شائىر دېھلىۋى بۇ ھېكايىنى نەزمىلەشتۈرۈپ ، «شېرىن ۋە خىسراۋ» دېگەن نام ئاستىدا بىر داستان يېزىپ ، ئۆزىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىگە كىرگۈزدى . لېكىن ، ھەر ئىككى شائىرنىڭ بۇ داستانىدا پەرھاد ئوبرازى گەۋدىلەنمىدى . ناۋائى بۇ ئىككى شائىرنىڭ بۇ تېمىدا يازغان داستانلىرىدىكى يېتەرسىزلىكلەرنى تېپىپ چىقىپ ، ئۇلارغا ئوخشىمايدىغان باشقىچە يول تۇتتى . يەنى ناۋائى پەرھادنى باش قەھرىمان قىلىپ ، ئۆزىنىڭ گۇمانىزم ، خەلقپەرۋەرلىك ، مىللىي دوستلۇق ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ، تىنچلىقپەرۋەرلىك ، ئەمگەك سۆيەرلىك ، مەرىپەتپەرلىك ، ئىجادكارلىق قاتارلىق ئىلغار غايىلىرىنى مەركەزلىك ھالدا پەرھاد ۋە شېرىن ئوبرازلىرى ئارقىلىق روشەن ئەكس ئەتتۈردى . خىسراۋنى بولسا قانخور زالىم ، نادان شاھلارنىڭ تىپىك ۋەكىلى سۈپىتىدە تەسۋىرلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ناۋائى ئۆزىنىڭ بۇ داستانىغا «پەرھاد - شېرىن» دەپ ماۋزۇ قويۇپ ، شەرق ئەدەبىياتىدا تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر تۇركىي تىلىدا «خەمسە» بولماسلىقتەك تارىخقا خاتىمە بەردى .

دېمەك ، ناۋائى پارس تىلى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇۋاتقان ئوتتۇرا ئەسىر شارائىتىدا ، ئۆز خەلقىنىڭ ئەدەبىياتىنى گۈللەندۈرۈش ، ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ پاساھەتىنى نامايان قىلىشتىن ئىبارەت يۈكسەك مىللىي ئاڭ ۋە مىللىي روھنىڭ تۇرتكىسى بىلەن مەزكۇر «پەرھاد - شېرىن» داستانىنى يېزىپ چىقتى .

بۇ داستان باشتىن - ئاخىر «چاغاتاي تىلى» دا نەزمىي شەكىلدە (مەسنەۋى - ئىككىلىك) يېزىلغان بولۇپ ، مەزكۇر دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن تېكىست شائىر ئابدۇسالام توختىنىڭ داستانىنىڭ ئەسلىي نۇسخىسىغا ئاساسلىنىپ نەسرەلەشتۈرگەن ھېكايە شەكلى ھېسابلىنىدۇ . سىلەر بۇ ھېكايە ئارقىلىق داستانىنىڭ مەزمۇن ماھىيىتى بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن تۆۋەندىكى كۆنۈكمىنى ئىشلەڭلار .

1 . ئەسەرنى پىششىق ئوقۇپ چىقىپ ، ئۇنىڭ تۈپ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى ئوبدان چۈشىنىۋېلىڭلار .

2 . پەرھاد ئوبرازى قانداق ئوبراز ؟ پەرھادنىڭ ئىلىم ، ھۈنەر ئۆگىنىشى ، مەردلىكى ۋە ئەمگەك سۆيەر روھى ئەسەردە قانداق تەسۋىرلەنگەن ؟

3 . شېرىن ئوبرازى قانداق ئوبراز ؟ ئەسەردە پەرھاد بىلەن شېرىننىڭ مۇھەببىتىنى ئاساسىي ۋاستە قىلىش ئارقىلىق قانداق ئىدىيىۋى پىكىر ئالغا سۈرۈلگەن ؟

4 . پەرھاد بىلەن شاپۇرنىڭ دوستلۇقى ئەسەردە قانداق بايان قىلىنغان ، بۇنىڭدىن قانداق تەسىرات ئالدىڭلار ؟ تەسىراتىڭلارنى يېزىپ چىقىڭلار .

5 . تېكىستتىكى ئىجادىي ۋە سەلبىي قەھرىمانلارنى ئاجرىتىپ تەھلىل قىلىڭلار .

6 . تۆۋەندىكى دېئالوگ ۋە مونولوگلارنى ئوقۇڭلار . ئۇلارنىڭ داستاندىكى قايسى پىرسوناژنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى تىرناق ئىچىگە يېزىڭلار .

1) «مېنى دەپ جان بەرگەن مېھمىنىم كەلدى ، مەن ئۇنى ئۇزىتىپ كېلىشىم كېرەك . دەسلەپ ئۇنىڭ يېنىغا ئۆزۈم يالغۇز كىرىمەن ، ھېچكىمنى كىرگىلى قويماڭ . »

( )

2) «مەن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا گۇناھكارمەن . مېنىڭ تۇپەيلىمدىن سىلەر يامان سۆزلەر-نى ئاڭلىدىڭىلار . مېنىڭ تۇپەيلىمدىن شەھەر خىسراۋنىڭ قورشاۋىدا قالدى ۋە بەزى ئادەملەر خانۇەيران بولدى . سىلەرنىڭ ئالدىڭىلاردا سۆزلەشكە تىلىم يوق . ئەمدى نېمىنى خالىسىڭىز ، شۇنى قىلىڭ . » ( )

3) «مەن ئۆز بېشىمدىكى ئۆلۈمنى نېمە ئۈچۈن سىلەرگە راۋا كۆرىمەن ؟ ئۆزۈمنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن گۇناھسىز كىشىلەرنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرسەم تولىمۇ نامەردلىك بولمامدۇ ؟ » ( )

4) «مەن تىرىك ۋاقتىمدا دۆلەتنى ۋە تەختنى پەرھادقا تاپشۇرسام ، مەملىكەتنىڭ ئۇلۇغ ئىشلىرى ئۆز بېشىغا چۈشسە ، بۇ پەرىشانلىقنى تاشلاپ ، پادىشاھلىق ئىشى بىلەن بەند بولۇپ كېتەر . » ( )

5) «بۇ كۆرۈنگەن قېيىقتىكىلەر قاراقچىلاردۇر . كېمىلەرنى نېفىت بومبا بىلەن كۆيدۈ-رۈۋېتىدۇ . بۇلارنىڭ قولىدىن تىرىك قۇتۇلغىلى بولمايدۇ . » ( )

6) «چۈشىڭىزدە كۆرگىنىڭىز ئەرمەن مەملىكىتىدۇر . مەن ئۇ يەرنى كۆرگەنمەن . ئەگەر خالىسىڭىز ، ئۆزۈم ئېلىپ باراي . مۇراد - مەقسىتىڭىزگە يېتىسىز . » ( )

7 . تۆۋەندە بېرىلگەن جەدۋەلگە پېرسوناژلار خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى تېكىستتىن تېپىپ تولدۇرۇڭلار .

ياسقوچ كۆيۈكمىسى ۋە يېزىقلىق مەشىقى

1 . مۇشۇ باسقۇچتا ئۆگەنگەن بىلىمىڭلارغا ئاساسەن تۆۋەندىكى ئۇقۇملارغا قىسقىچە تەبىر بېرىڭلار ۋە ئۇنى تەرتىپلىك ھالدا مەشىق دەپتىرىڭلارغا يېزىپ كېلىڭلار .

1) «چاغاتاي تىلى » —

2) «خەمسە » —

3) «خەمسە ناۋائى » نىڭ نىزامى گەنجەۋى ۋە دېھلىۋىلار يازغان «خەمسە » دىن تۇپ پەرقى —

4) گۇمانىزم —

5) خەلقچىللىق —

6) «گۈل ۋە نەۋرۇز » —

7) «بەدائىئول - بىدايە » —

8) «نەۋادىرون - نىھايە » —

9) «خەمسە تۇلمۇ تەييرىن » —

10) «مەنتىقۇتتەير » —

2 . تۆۋەندىكى ئىككى سخېما (جەدۋەل) نى تولدۇرۇڭلار :

A ناۋائى ئەسەرلىرىنىڭ ژانىر ئالاھىدىلىكىگە ئاساسلىنىپ ، تۆۋەندىكى جەدۋەلنى تولدۇ-رۇڭلار .

تۈر - ژانىرلار	تەۋە ئەسەرلەر نامى
شېئىرىي دىۋانلار	
خەمسە	
تەزكىرىلەر	
ئەدەبىيات نەزەرىيىسىگە ئائىت	
دىنىي ، ئەخلاق ، پەلسەپىۋى ئەسەرلەر	
تارىخىي ئەسەرلەر	
تەرجىمەھال ئەسەرلەر	
ۋەسىقىلەر	
مۇنشائاتلار	
باشقىلار	

B «پەرھاد - شېرىن» داستانىنىڭ سۈژىت تەرتىپى (لىنىيىسى) ۋە كومپوزىتسىيىسى (قۇرۇلمىسى) توغرىسىدىكى تۆۋەندىكى سخېمىنى تولدۇرۇڭلار .

تەرتىپى	تەپسىلاتى (تېكىستتىكى مەزمۇن بۆلەكلىرى بويىچە ئايرىڭ)
مۇقەددىمە قىسمى	
تۈگۈن	
ۋەقە راۋاجى	
كۈلمىناتسىيە	
يېشىمى	
خاتىمە	

9 ـ باسقۇچ

ئۆگىنىش كۆرسەتمىسى ۋە تەلىپى

كىنو سەنئىتى ۋە تېلېۋىزىيە تىياتىرى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىلمى ئىچىدىكى ئەڭ ياش ۋە ئىستىقبالالىق سەنئەت تۈرى بولۇپ ، ئۇنىۋېرسالالىق بىلەن ئاممىۋىلىق ئۇلارنى باشقا سەنئەت تۈرلىرىدىن روشەن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدىغان ئاساسىي بەلگە ھېسابلىنىدۇ . كىنو سەنئىتى بىلەن تېلېۋىزىيە تىياتىرى ھەم ئۆزئارا ئوخشاشلىققا ھەم بەلگىلىك پەرقلەرگە ئىگە بولغان سەنئەتنىڭ ئىككى تۈرى .

بۇ باسقۇچتا نۇقتىلىق ھالدا كىنو سەنئىتى بىلەن تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرى ، ئۇلارنىڭ ئوخشىماسلىقى ۋە پەرقى ، بۇ ئىككى خىل سەنئەت تۈرىنىڭ تەرەققىيات جەريانلىرى بايان قىلىنىدۇ .

ئۆگىنىش تەلىپى

1 . كىنو سەنئىتى ۋە ئۇنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىنى ، كىنو سېنارىيىسى ھەم سېنارىيە ئىجادىيىتىگە قويۇلىدىغان ئاساسىي تەلەپلەرنى بىلىۋېلىش

2 . كىنو سەنئىتىنىڭ تەرەققىيات جەريانلىرىنى ئىگىلىۋېلىش

3 . تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ مۇھىم خۇسۇسىيەتلىرىنى ۋە ئۇنىڭ بۆلۈنۈشىنى ، تېلېۋىزىيە تىياتىرى بىلەن كىنو سەنئىتىنىڭ ئوخشاشلىقى ۋە پەرقىنى بىلىۋېلىش

4 . ئۆگەنگەن ئاساس بىلىمدىكى نەزەرىيىۋى چۈشەنچىلەرنى تېكىست بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ، كىنو سەنئىتى ۋە تېلېۋىزىيە تىياتىرى ھەققىدىكى چۈشەنچىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش

ئاساس پىلىم

كىنو سەنئىتى ئۈە تېلېۋىزىيە تىياتىرى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

كىنو سەنئىتى ئەدەبىيات (كىنو سىناريىسى) ، تىياتىر ، مۇزىكا ، ناخشا ـ ئۇسسۇل ، گۈزەل سەنئەت ، بىناكارلىق سەنئىتى قاتارلىق ئامىللارنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئەڭ مۇرەككەپ ئۇنىۋېرسال سەنئەت بولۇپ ، ئۇ يەنە زامانىۋى پەن ـ تېخنىكا بىلەن زىچ بىرلەشكەن . كىنو سەنئىتى ـــ ئەمەلىي ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي رولى ناھايىتى كۈچلۈك بىر قورال بولۇپ ، ئاممىۋىلىقى جەھەتتە ، ئۇ ھەرقانداق سەنئەت تۈرلىرىدىن ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ . كىنو باشقا سەنئەت تۈرلىرىگە قارىغاندا بىرقەدەر ياش ، ئەمما ، تەرەققىياتى تېز سەنئەت بولۇپ ، ئۇ 19 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا غەربىي ياۋروپادا ئېلېكتر تېخنىكىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشىغا ئەگىشىپ پەيدا بولۇشقا باشلىغان .

كىنو گرېكچە «kineo» يەنى «قىمىرلاش» ، «ھەرىكەتچان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . تۇنجى كىنو ئاۋازسىز بولۇپ ، ئۇنى فرانسىيەلىك ئاكا ـ ئۇكا لوئىس لومېيرلار كەشىپ قىلغان . 1894 ـ يىلى يازدا پارىژدىكى لومېير زاۋۇتىنىڭ باش ئىنژېنېرى چ مولسون لوئىس لومېيرنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن دۇنيادىكى بىرىنچى سۈرەت ئېلىش ئاپپاراتىنى ياساپ چىقتى . ۋە مۇشۇ ئاپپاراتتا ئاكا ـ ئۇكا لومېير «زاۋۇتنىڭ دەرۋازىسى» ناملىق فىلىمنى سۈرەتكە ئالدى . بۇ ئاۋازسىز فىلىم 1895 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى پارىژنىڭ كاپسىن كوچىسىدىكى 14 ـ نومۇرلۇق قەھۋەخانىنىڭ يەر ئاستى ئۆيىدە ئاشكارا قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ، دۇنيادا ئاكا ـ ئۇكا لومېيرلار كىنونىڭ تۇنجى كەشىپ قىلغۇچىسى بولۇپ قالدى .

كىنو ئۆزىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا تۆت باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى .

بىرىنچى باسقۇچ : تۇنجى كىنو ۋۇجۇدقا كەلگەن 1895 ـ يىلىدىن بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى (1914 ـــ 1918) غىچە بولغان ۋاقىت . بۇ باسقۇچتا دۇنياغا كەڭ تارقالغان «جانلىق فوتوگرافىيە» تېخنىكىسى راۋاجلىنىش ئاساسىدىكى ئاۋازسىز كىنو تەرەققىي قىلدى . ئۇزاق ئۆتمەي كىنو تېخنىكىسى تېخىمۇ راۋاجلىنىپ بەدىئىي ، ھۆججەتلىك ۋە ئىلمىي ئاممىباب كىنو سەنئىتى دەپ ئۇچ ساھەگە بۆلۈندى . بۇ خىل تۈردىكى تۇنجى كىنولاردا ئىپادە قىلىنغان ۋەقە (كۆرۈنۈش) سۈرەت فىلىونكىسىغا چوڭ بۆلەكلەر بىلەن چۈشۈرۈلۈپ ، بىر ـ بىرلەپ ئاستىغا يېزىلغان تېكىستلەر ئارقىلىق ئۇلىنىپ ماڭغان . ئۇ مەزگىللەردە كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتى قوزغالماي مۇقىم تۇرغان ، كىنو ئارتىسلىرى خۇددى درامىدەك سەھنىدە رول ئالغان ھالەتتە ئېكرانلاشتۇرۇلغان ، سەھنە سىرتىدىكى مۇرەككەپ تاشقى كۆرۈنۈشلەر تېخى ئېكرانلاشتۇرۇلمىغان . ئارتىسلار ئىما ـ ئىشارەت ئارقىلىق كىنونىڭ مەزمۇنىنى ئىپادىلىگەن . شۇڭا بۇ باسقۇچ ئاۋازسىز كىنو سەنئىتى دەۋرى دېيىلىدۇ .

ئىككىنچى باسقۇچ : ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن 1930 ـ يىللارغىچە بولغان مەزگىل بولۇپ ، بۇ باسقۇچتا كىنو ھەقىقىي مەنىدىكى بىر خىل سەنئەت تۈرىگە ئايلىنىپ ، ئۆزىنىڭ سەنئەت

ئالاهىدىلىكىنى شەكىللەندۈردى . شۇڭا بۇ باسقۇچنى ئاۋازسىز (گاچا) كىنونىڭ ئۆز ئالدىغا ھۇنەر ـ سەنئەت سەنئىتى بولۇپ شەكىللەنگەن باسقۇچى دېيىشكە بولىدۇ . بۇ باسقۇچتا كۆرۈنۈشلەرنى تەشكىللەش بىلەن سەزگۈ ئوبرازى يارىتىشتىن ئىبارەت مۇستەقىل ئىپادىلەش ئۇسۇلى تېپىلدى . بۇ مەزگىلدە نۇرغۇنلىغان كىنو سەنئەتكارلىرى ۋە كىنو رېژىسسورلىرى بارلىققا كېلىپ ، كىنو سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن زور تۆھپە قوشتى . بولۇپمۇ بۇ مەزگىلدە يېڭىدىن قۇرۇلغان سوتسىيالىستىك سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا كىنو سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى تېز بولۇپ ، لېنىنىڭ «فىلىمنى ھۆججەتلىكتىن باشلاش كېرەك» دېگەن يولىيورۇقىغا ئاساسەن ، ھۆججەتلىك فىلىملەرنى كۆپلەپ ئىشلەش ئارقىلىق سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن خىزمەت قىلدى .

ئۈچىنچى باسقۇچ : 1930 ـــ 1940 ـ يىللىرى ، دۇنيا كىنوچىلىقىدا كىنو فىلىونكىسىغا ئاۋاز چۈشۈرۈش تېخنىكىسى بارلىققا كەلدى . ئاۋازلىق كىنونىڭ بارلىققا كېلىشى كىنو ئارتىسلىرىنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىگە كەڭ يول ئېچىپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن ، ھەر خىل تېمىدىكى ھېكايە فىلىملەر ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كېلىشكە باشلىدى . ئەڭ بۇرۇنقى ئاۋازلىق بەدىئىي ھېكايە فىلىملەر سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «ئۈچرىشىش» (1932 ـ يىلى) ، «چاپايېف» (1934 ـ يىلى) ، «ماكسىم توغرۇلۇق تېرىلوگىيە» (1935 ـــ 1939) ، «بىز گرانشتاتتىن» (1936 ـ) قاتارلىق فىلىملەردىن ئىبارەت . بۇ باسقۇچتا ، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇش ئەسلىمىلىرىنى تېما قىلغان ئۇرۇش فىلىملىرى كۆپلەپ ئىشلەنگەندىن تاشقىرى ، دۇنيا كىنو چولپىنى ، ئەنگلىيىلىك مەشھۇر كىنو سەنئەتكارى چارلىز چاپلىن (1889 ـــ 1977) نىڭ كاپىتالىزم تۈزۈمىدىكى چېرىكلىكلەرنى پاش قىلىدىغان كومېدىيىلىك فىلىملىرىمۇ كۆپلەپ بارلىققا كەلدى .

تۆتىنچى باسقۇچ : 1950 ـ يىللاردىن باشلاپ دۇنيادا رەڭلىك كىنو ئىشلەش تېخنىكىسى سىناق قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن ، قەدەممۇقەدەم رەڭلىك بەدىئىي ھېكايە فىلىملەر بارلىققا كەلدى . ئېلېكترون تېخنىكىسىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىياتى رەڭلىك بەدىئىي فىلىملەرگە ھاياتىي كۈچ بېغىشلاپ ، تاماشىبىنلارغا تېخىمۇ روشەن چىنلىق تۇيغۇسى ئاتا قىلىدىغان لىتىلىق (ستېرېئولۇق) بەدىئىي فىلىملارمۇ ئىشلەندى . شۇنداق قىلىپ ، كىنو سەنئىتى پەيدا بولۇپ ، ئۆزىنىڭ قىسقىغىنا بىر ئەسىرلىك تارىخىي مۇساپىسى جەريانىدا ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلىپ ، پۈتۈن دۇنيادا ئىنتايىن كەڭ ئومۇملاشتى . شۇنىڭ بىلەن ، كىنو سەنئىتى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ جانلىق ۋە قىزىقارلىق كارتىنىسى ۋە كۆزنىكى بولۇپ قالدى . كىنو سەنئىتى تۆۋەندىكىدەك مۇھىم ئالاهىدىلىكلەرگە ئىگە .

1 . ئاممىۋىلىق

كىنو پۈتكۈل سەنئەت تۈرلىرى ئىچىدە ئاممىۋىلىقى ئەڭ كۈچلۈك بولغان بىر خىل سەنئەت ھېسابلىنىدۇ . ئۇ كۆرۈش تۇيغۇسى ئاساس قىلىنغان سەنئەت بولغاچقا ، ئۇنىڭدىن ئومۇمەن كۆزى كۆرىدىغان ھەممە كىشىلەر تولۇق بەھرىمەن بولالايدۇ . شارائىت جەھەتتە كىنو فىلىمىنى خالىغان ۋاقىتتا يۆتكەپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ ، مەخسۇس كىنوخانىلاردىلا كۆرۈش شەرت قىلىنمايدۇ . يەنە بىر تەرەپتىن ، كىنو دۆلەت ۋە مىللەت چېگرىسىدىن ھالقىپ ، مۇئەييەن بىر تىلدا ئىشلەنگەن فىلىمنىڭ تىلىنى ئۇقمايدىغان كىشىلەرمۇ كۆرۈش تۇيغۇسىغا تايىنىپ ، مەلۇم ئىدىيىۋى تەسىراتقا ئىگە بولالايدۇ . بۇنداق كەڭ ئاممىۋىلىق خۇسۇسىيەت باشقا ھەرقانداق سەنئەت تۈرلىرىدە تېپىلمايدۇ .

2 . ئۇنىۋېرساللىق

ھەر خىل سەنئەت تۈرلىرى ئىچىدە كىنو ئۇنىۋېرسالليقى ئەڭ كۈچلۈك بولغان بىر خىل سەنئەت . كىنو سەنئىتى ئېپىك ئەسەرلەر بىلەن دراماتورگىيىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلغاندىن تاشقىرى ئۇ يەنە دراماتورگىيە (تىياتىر سەنئىتى) گە قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ بولغان نۇرغۇن سەنئەت ساھەلىرىنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقى ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ . ئۇ سېنارىيىسىنى يازغۇچى) ، رېژىسسور ، ئارتىسلار ، گۈزەل سەنئەت ئۇستىلىرى ، بىناكارلىق ئۇستىلىرى ، كومپوزىتورلار ، ناخشىچى ۋە ئۇسسۇلچىلار ، ئوپېرا-تور (سۈرەتكە ئالغۇچى) قاتارلىق سەنئەتكارلارنىڭ كوللېكتىپ ئەمگىكىنىڭ جەۋھىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر . شۇڭا ، كىنو گەرچە بىر خىل سەنئەت تۈرى بولسىمۇ ، ئۇ يۇقىرى پەن - تېخنىكىغا بېۋاستە تايىنىدۇ .

3 . چىنلىق

دەرۋەقە چىنلىق پۈتكۈل ئەدەبىيات — سەنئەتنىڭ جېنى ، لېكىن ، كىنو كۆرۈش تۇيغۇسىغا تايانغان سەنئەت بولغاچقا ، باشقا ھەرقانداق سەنئەت تۈرلىرىگە قارىغاندىمۇ كىنونىڭ چىنلىق تەلىپى ئىنتايىن كۈچلۈك بولىدۇ . ئادەتتە ھېكايە ، رومان قاتارلىق ئەدەبىي ئەسەر-لەرنىڭ چىنلىقتىن چەتنەپ كەتكەن بەزى جايلىرىنى ئېھتىمال ، ئانچە ئوڭاي سېزىۋالغىلى بولماسلىقى مۇمكىن . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، رومان قاتارلىق يېرىك ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ھەر كىشى ئۆزىنىڭ خاھىشى بويىچە ئايرىم - ئايرىم ئوقۇيدۇ ، ھەتتا بەزى يەرلىرىنى ئوقۇغۇسى كەلمەسە ، ئوقۇماي ئاتلاپ كېتىۋېرىشىمۇ مۇمكىن . ئەمما ، كىنو «چاققان» سەنئەت بولۇپ ، بىر كىنو ئادەتتە بىر - ئىككى سائەت ئىچىدىلا قويۇلۇپ بولىدۇ ، ئاشۇ چەكلىك ۋاقىت ئىچىدە كوللېكتىپ تاماشىبىنلارنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتىدۇ . شۇڭا ، بىر كىنوىدا چىنلىقتىن سەل - پەللا چەتنەپ كېتىلسە ، ئۇ ئاسانلا بىلىنىپ قالىدۇ - دە ، بۇ كىنو كۆزلىگەن ئىجتىمائىي ئۇنۇمگە ئېرىشەلمەيدۇ . شۇڭا ، كىنو تۈرمۇشقا ئەڭ يېقىن بىر سەنئەت بولغاچقا ، ئېكراندا كۆرۈنگەن پېرسوناژلار ۋە مۇھىتلار كونكرېت ۋە چىن بولۇشى ، ئۆز ئەتراپىدىكى رېئال تۈرمۇشتەك ھېس قىلىنىشى لازىم .

4 . كىنونىڭ ئىپادىلەش ۋاستىلىرى

ۋەقەلىكنى بايان قىلىش ، مەنزىرىسىنى سۈرەتلەش ، ھەرىكەت ۋە ھېسسىياتنى ئىپادىلەش قاتارلىقلار كىنونىڭ ئاساسىي ئىپادىلەش ۋاستىسى بولغان «كۆرۈنۈش» ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ . شۇڭا ، «كۆرۈنۈش» كىنو سەنئىتىنىڭ ئاساسىي بىرلىكى ۋە جېنى ھېسابلىنىدۇ . كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتى سۈرەتكە ئېلىشقا باشلىغاندىن تارتىپ بىر توختىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئۇدا سۈرەتكە ئېلىنغان كىنو لېنتىسى بىر كۆرۈنۈش دېيىلىدۇ . بىر كىنو باش تېمىنى چۆرىدىگەن ھالدا نۇرغۇنلىغان كۆرۈنۈشلەردىن تەركىب تاپىدۇ . رېژىسسورنىڭ قوماندانلىقىدا ئوپېراتور كۆرۈنۈشلەرنى يەككە - يەككە سۈرەتكە ئالغاندىن كېيىن ، رېژىسسور شۇ فىلىم-نىسىڭ ئېھتىياجى بويىچە بۇ كۆرۈنۈشلەرنى تاللاپ تەرتىپكە سېلىپ چىقىدۇ .

5 . كىنونىڭ كومپوزىتسىيىسى (بەدىئىي قۇرۇلمىسى)

كىنو فىلىيونكىسىدىكى پارچە كۆرۈنۈشلەرنى ئۇلاپ بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇش كىنودىكى بەدىئىي قۇرۇلمىنىڭ ئاساسىي ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ . بۇنداق ئۇسۇل كىنو سەنئىتىدە «مونتاژ» دېيىلىدۇ . «مونتاژ» فرانسۇزچە سۆز بولۇپ ، «ئۇيۇشتۇرۇش» ، «سەپلەپ چىقىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . يەنى ، كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتىدا سۈرەتكە ئېلىنغان كۆرۈنۈشلەرنى ئەسەرنىڭ مەقسەت ھەم ئېھتىياجىغا ، كىنو سۈژىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ، ۋاقىت ھەم بوشلۇق-نىڭ ئالمىشىشىغا ئاساسەن قايتىدىن تەشكىللەش ئارقىلىق ، كىنو ۋەقەلىكنى بىر - بىرىگە

باغلاش ، سىستېمىلاشتۇرۇش ، كىنونىڭ بىر پۈتۈن بەدىئىي قۇرۇلمىسىنى تەشكىللەش «موزاتاژ» دېيىلىدۇ . قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ، مونتاژ ــ كىنو ئېلىش ئاپپاراتىدا سۈرەتكە ئېلىنغان ئوخشىمىغان كۆرۈنۈشلەرنى تۇرمۇش مەنتىقىسى ۋە ئىلمىي سەنئەت پرىنسىپى بويىچە ئۇلاپ داۋاملاشتۇرۇشتۇر .

ئىپىك ئەسەرلەردە ئابزاس ، بۆلەك ، قىسىم ، بابلار بولىدۇ ، سەھنە ئەسەرلىرىدە كۆرۈنۈش ۋە پەردىلەر بولىدۇ ، كىنو ۋە كىنو سېنارىيىسىدە بولسا كۆرۈنۈش ھەم بۇ كۆرۈنۈشنى ئورۇنلاشتۇرىدىغان مونتاژ ، چاس ، سىرىيەلەر بولۇپ ، بۇ ئالاھىدە سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس كومپوزىتسىيە قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

مونتاژنىڭ تۆۋەندىكىدەك رولى بار :

1) ۋەقەلىكنى تۇرمۇش مەنتىقىسى ۋە ئىلمىي سەنئەت قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن بىر ـ بىرىگە ئۇلاپ چۈشەندۈرىدۇ .

2) بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغان ئىككى خىل تۇرمۇش ياكى ئىككى شەيئىنى جەملەپ سېلىشتۇرۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدىن ماھىيەتلىك بولغانلىرىنى تاللىۋالىدۇ .

3) بىر ۋەقەدىن ئىككىنچى بىر ۋەقەگە سەكرەپ ئۆتۈپ ، تاماشىبىنلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغايدۇ .

كىنو سېنارىيىسى ۋە ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان ئاساسىي تەلەپلەر

كىنو ئەدەبىياتى دېگەندە ، ئاساسەن كىنو سېنارىيىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ . ئۇ ماھىيەت جەھەتتىن باشقا ئەدەبىي ژانىرلارغا ئوخشاش تىل سەنئىتى كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ . كىنو ئەدەبىياتى كىنو سەنئىتىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ دۇنياغا كەلگەن ۋە راۋاجلانغان بىر خىل يېڭى ئەدەبىيات فورمىسى . لېكىن ، سېنارىيە ئاپتورلىرى كىنو ئەسىرىنى باشقا ئەدەبىي ژانىرلاردەك كىتابخانلارنىڭ ئوقۇشى ئۈچۈن ئەمەس ، بەلكى مۇھىمى ئۇنى كىنو قىلىپ ئىشلەش ئۈچۈن يازىدۇ . شۇڭا ، كىنو سېنارىيىسى كىنو ئوبرازلىرىنىڭ تەلەپلىرىگە مۇۋاپىق بولۇشى ، كىنو سەنئىتىنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە بولۇشى كېرەك . سېنارىيە ئاپتورلىرى بۇنى بىلگەن ۋە ئىشقا ئاشۇرغاندىلا ، ئاندىن ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتى فىلىمگە ئېلىش خىزمىتىگە تېخىمۇ ياخشى ئۇيغۇنلىشىدۇ .

ئۇنداق بولسا كىنو سېنارىيىسى دېگەن نېمە ؟

سېنارىيە ئاپتورلىرىنىڭ تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈش ئارقىلىق ھاسىل قىلغان بىلىمى ، چۈشەنچىسى ھەم توپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى تۈر ۋە ژانىرلىرىنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ ، بەدىئىي ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق كىنو سەنئىتىنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرىگە ئەمەل قىلغان ئاساستا كىنو فىلىمى ئېشىلەش ئۈچۈن يېزىپ چىققان ئەدەبىي ئەسىرى كىنو سېنارىيىسى دەپ ئاتىلىدۇ . كىنو سېنارىيىسى ئىجادىيىتىگە تۆۋەندىكىدەك تەلەپلەر قويۇلىدۇ :

1) كىنو ــ ئوبرازلاشتۇرۇلغان سەنئەت بولۇپ ، ئۇنىڭ ئوبرازلىرى كۆرۈش سەزگۈسى ئارقىلىق يارىتىلىدۇ . شۇڭا ، كىنو ئوبرازىنى كۆرۈش سەزگۈسى ئوبرازى دەپمۇ ئاتايدۇ . كۆرۈش سەزگۈسى ئوبرازىنىڭ ئالاھىدە بىر خۇسۇسىيىتى ئۇنىڭ كونكرېت ، روشەن ، جانلىق ۋە ھەرىكەتچان بولۇشى ، شۇنداقلا تاماشىبىنلارنىڭ شۇ ئوبراز ئىپادىلىگەن ھەممە نەرسىلەرنى ئېكراندا ئوچۇق كۆرەلەيدىغان بولۇشىدۇر . شۇڭا ، كىنو سېنارىيىسىنىڭ ئوبرازلىرى ھەر-

قانداق ئابستراکت بايانلاردىن ساقلىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ .

2) كىنو سىنارىيىسىدە پەرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى روشەن ۋە كۆچلۈك ئىپادىلىنىشى لازىم . چۈنكى ، ھەرىكەت پەرسوناژلارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ كونكرېت ئىپادىلىنىشى بولۇپ ، پەرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ تەرەققىياتى ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ بىرقاتار كونكرېت ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ . كىنو سەنئىتىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ، پەرسوناژلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا تەئەللۇق بولغان ، كۆز بىلەن كۆرگىلى ، ئېغىز بىلەن ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان بەزى پىسخىك كەچۈرمىشلەرنى پەقەتلا پەرسوناژلارنىڭ ئېكراندىكى ئىما - ئىشارەتلىك ھەرىكەتلىرى ۋە سىمۋوللۇق كۆرۈنۈشلەر بىلەن ئىپادىلەشكە توغرا كېلىدۇ . كىنودا ھېكايە قىلىنغان پۈتكۈل ۋەقەلەر ۋە يانداش كۆرۈنۈشلەرنىڭ ھەممىسى پەقەت پەرسوناژ ئوبرازىنى يارىتىش ئۈچۈن بولۇپ ، كىنو ئوبرازىدا پەرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى مەركىزىي نۇقتا قىلىنىدۇ . جانلىق ھەرىكەتكە تايانمىغان كىنولار تاماشىبىنلارنى ئاسانلا زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ .

3) كىنو سىنارىيىسى ئوينىلىش ۋە قويۇلۇش جەھەتتىن ۋاقىتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغاچقا ، زىددىيەتلەرنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشتۈرۈپ ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى جەھەتلەردە ئەدەبىياتنىڭ باشقا ژانىرلىرى بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭدا باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردىكىگە ئوخشاش دىئالوگ ۋە مونولوگلارنى كۆپ قوللىنىشقا بولمايدۇ . يەنى ، كىنو سىنارىيىسىدە سۆز ئاز ، ھەرىكەت كۆپ بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ . بۇ جەھەتتىن كىنو سىنارىيىسىنىڭ تېكىستى ھەتتا دراما تېكىستلىرىدىنمۇ ئاز ۋە ئىخچام بولىدۇ ،

4) كىنو سىنارىيىسىدە كومپوزىتسىيە خۇددى تۇگۇلگەن مۇشۇكتەك ئىخچام ۋە پۈختا بولۇشى ، سۇژىت جانلىق ۋە مۇكەممەل بولۇشى لازىم .

كىنو ئەدەبىياتنىڭ كومپوزىتسىيىسى فىلىمدىكى ۋەقەلىكلەرنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى بىلەن بۆلەكلىرى ، بۆلەكلىرى بىلەن كىنو كۆرۈنۈشلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئومۇمىي مۇناسىۋەتتىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۇ كىنو ئەدەبىياتنىڭ تەشكىلىي شەكلى . بەدىئىي قۇرۇلما كىنو سىنارىيەسىنىڭ باش تېمىسىنى يورۇتۇپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ . كىنو ئەدەبىياتنىڭ بەدىئىي قۇرۇلمىسىنى ياخشى تەشكىللەش كىنونىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇپلا قالماستىن ، شۇنداقلا يەنە تاماشىبىنلارنىڭ بەدىئىي زوقلىنىشىنى كۈچەيتىدۇ . كومپوزىتسىيە ئەسەرنىڭ سۇژىتىغا ئاساسەن تۈزۈلىدۇ . سۇژىت يازغۇچىنىڭ ئوبېكتىپ رېئال تۇرمۇش ئىچىدىن ئالغان ماتېرىيال ئاساسىدا تاللاش ۋە تاۋلاش ئارقىلىق مەركەزلەشتۈرۈلگەن ، پەرسوناژلار خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىدىغان بىرقاتار ۋەقەلىك جەريانىدىن ئىبارەت بولغاچقا ، سىنارىيە ئاپتورلىرى كىنو ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن ، كىنو سۇژىتىنىڭ جانلىق ۋە مۇكەممەل بولۇشىغا ھەممىدىن كۆپ ئەھمىيەت بېرىش لازىم .

ئومۇمەن ، كىنو سەنئىتى سىنارىيە يازغۇچىلىرىدىن كىنو سەنئىتىنىڭ ئۇنۇمۇرسالىق ، ئاممىۋىلىق ، كۆرۈش سەزگۈسىگە تايىنىش قاتارلىق بىر يۈرۈش مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىنى پۈختا ئىگىلەپ ، يۈكسەك بەدىئىي ماھارەتكە ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . شۇ چاغدىلا ، ئىجاد قىلغان كىنو ئەسىرى مۇئەييەن ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي قىممەت يارىتالايدۇ .

تېلېۋىزىيە تىياتىرى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى 20 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ئۇچقاندەك راۋاجلانغان ئېلېكترونلۇق پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى. خۇددى كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتى كەشىپ قىلىنغاندىن كېيىن كىنونىڭ بارلىققا كەلگەنلىكى ۋە ئېلېكترون تېخنىكىسى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن ئېلېكترونلۇق چالغۇ ئەسۋابلىرى بارلىققا كەلگىنىگە ئوخشاش، تېلېۋىزىيە پەن - تېخنىكىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى تېلېۋىزىيە تىياترىنىڭ مەيدانغا كەلتۈردى. ئىسمىدىن مەلۇم بولىدۇكى، تېلېۋىزىيە تىياترى سەھنە تىياترى بىلەن كىنو سەنئىتىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجىدىن ئىبارەت. يەنى، تېلېۋىزىيە تىياترى سەھنە تىياترى بىلەن كىنو سەنئىتىنىڭ نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىكى قانۇنىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى مۇجەسسەملەشتۈرۈپ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان بىر خىل سەنئەت تۈرى ھېسابلىنىدۇ. تېلېۋىزىيە تىياترىنىڭ مۇستەقىللىقى ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلىرى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

1) تېلېۋىزىيە تىياترى كىنو سەنئىتىگە قارىغاندىمۇ ئەڭ زور ئاممىۋىلىققا ئىگە. كىنونى ئالساق، گەرچە بىر فىلىم بىرقانچە يۈز نۇسخا كۆپەيتىلىش ئارقىلىق ھەرقايسى جايلارغا تارقىتىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن بىرلا ۋاقىتتا ھەممە كىشىنىڭ تەڭ بەھرىمەن بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، پەقەت كىنو قويغۇچى ئورۇنلارنىڭ پىلانلىق ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ئاستىدا، ئۇنىڭ تاماشىبىنلىرى چەكلىك ۋاقىت ۋە چەكلىك ئورۇننىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. تېلېۋىزىيە تىياترى ئۇنىڭ ئەكسىچە بۇ جەھەتتىكى چەكلىمىلىكلەردىن خالىي بولىدۇ. ئومۇمەن، ئۆيىدە تېلېۋىزورى بولغان ھەرقانداق كىشى خالىغان ۋاقىتتا ئۆزلىرى ياقتۇرىدىغان تېلېۋىزىيە فىلىمىنى كۆرۈش پۈرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. تاماشىبىنلارنىڭ كىنوخانا، تىياترخانىلارغا جەم بولۇشىنىڭمۇ ھاجىتى يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە تېلېۋىزىيە تىياترلىرىنىڭ تارقىتىدىغان تېلېۋىزورلار كۆپ قانالالىق بولغاچقا، تاماشىبىنلار ئۆزىنىڭ رايىغا ئاساسەن تېلېۋىزور تىياترلىرىنى تاللاپ كۆرۈش پۈرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ.

2) تېلېۋىزىيە تىياترىنىڭ ئىشلىنىشى تېز ۋە جانلىق بولىدۇ. بىر مۇكەممەل بەدىئىي كىنو فىلىمىنى ئىشلەش ئۈچۈن ئۇنىڭدىكى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن كۆپلىگەن تارىخىي جەريانلار، پېرسوناژلارنىڭ پائالىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتلار تاللىنىپ، تاماشىبىنلارغا ئەينەنلىك تۇيغۇسى بېرىش شەرت قىلىنىدۇ. بۇ رېئال كۆرۈنۈشلەرنى ئوپېراتور سۈرەتكە ئېلىش ۋە رېژىسسور ئۇنى مونتاژغا ئايرىپ كىنو بەدىئىي قۇرۇلمىسىنى تەشكىللەش ئۈچۈن خېلى كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلىدۇ. تېلېۋىزىيە تىياترىنى ئىشلەشتە گەرچە كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتى ئىشلىتىلسىمۇ، لېكىن، ئۇنىڭ كۆپ ئىشلىتىدىغان ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش قورالى ئادەتتىكى سىنئالغۇ بىلەن سىپىرلىق خاتىرىلەش ئاپپاراتىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭدا قوللىنىلىدىغان سۈرەت خاتىرىلەش تېخنىكىسى مۇنداق ئارتۇقچىلىققا ئىگە: تېلېۋىزىيە تىياترىدا سۈرەتكە تارتىش ۋە سۈرەتنى خاتىرىلەش تېخنىكىسى ئارقىلىق نەق مەيدانىدىلا ئۇنىڭ بەدىئىي ئۇنۇمى ۋە تېخنىكىلىق سۈپىتىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ناۋادا، تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىسا، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا كېرەكسىز قىسمىنى ئۆچۈرۈپ تاشلاپ، كېرەكلىك سۈرەتنى قايتا خاتىرىلەپ ئېلىشقا بولىدۇ، شۇنداقلا تېلېۋىزىيە تىياترىدا سۈرەتنى خاتىرىلەش تېخنىكىسى ئارقىلىق ئاۋاز مەسىلىسىنىمۇ بىرلا ۋاقىتتا ھەل

قىلغىلى بولىدۇ ، كىنو سەنئىتىدە ئۇنداق قىلىش مۇمكىنچىلىكى يوق . شۇڭا ، تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ ئىشلىنىشى كىنو فىلىمىگە قارىغاندا ۋاقىت جەھەتتىن تېز ، نۆۋەتتە تەرەققىي قىلغان بەزى دۆلەتلەر نەچچە كۈندىلا بىر تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى ئىشلەپ چىقالايدۇ .

3) تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ پېرسوناژلىرى ، مۇھىت ۋە كۆرۈنۈشلىرى بىرقەدەر مەر-كەزلەشكەن بولۇپ ، ئۇنىڭدا سۈژېتنىڭ ئىپادىلىنىشى كىنو سېنارىيىسىگە قارىغاندا تەرتىپ-لىك ۋە تەپسىلىي بولىدۇ . تېلېۋىزور بىلەن كىنو ئېكرانىنىڭ كۆرۈش ئارىلىقى ، ئېكرانىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، تېلېۋىزىيە تىياتىرىدا كۆپىنچە كۆرۈش ئارىلىقى يېقىن بولغان كۆرۈنۈشلەر ، يەنى ئوتتۇرا مۇساپىلىك كۆرۈنۈش ، يېقىن كۆرۈنۈش ۋە ئالاھىدە كۆرۈنۈشلەر كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ . شۇڭا ، تېلېۋىزىيە تىياتىرىدا پېرسوناژلار ۋە مەيدان يىغىنچاق ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، پۈتكۈل تىياتىرنىڭ قۇرۇلۇشىدا جىددىي ۋە ئېھتى-ياتچان بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ . مەملىكىتىمىز ۋە چەت ئەللەرنىڭ تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ئىشلەش تەجرىبىلىرىدىن قارىغاندا ، ئادەتتىكى بىر سائەتلىك تېلېۋىزىيە تىياتىرىغا ئاساسىي پېرسوناژلاردىن 4 دىن 5 كىچە ، مۇھىت كۆرۈنۈشى 4 دىن 6 گىچە بولسا كۈپايە بولىدۇ .

4) فىلىمگە ئېلىش تېخنىكىسىدىن قارىغاندا ، ئالاھىدە كۆرۈنۈشلەرنى سۈرەتكە ئېلىش ۋە ئىشلىتىش جەھەتتىمۇ كىنودىن پەرقلىنىدۇ . كىنو ئېكرانىدىكى ئالاھىدە كۆرۈنۈشتە پېرسوناژنىڭ چىرايى ياكى كۆزى ئادەتتىكى ئادەمنىڭ كۆرۈنۈشىدىن نەچچە ھەسسە چوڭ بولىدۇ . تېلېۋىزىيە تىياتىرىدىكى ئاساسىي كۆرۈنۈشلەر ئەسلىي ھالىتىگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولغاچقا ، كىنوغا قارىغاندا بىرقەدەر تەبىئىي ۋە ئېنىق كۆرۈنىدۇ ، باشقا تېخنىكىلىق تەلەپلىرىمۇ كىنوغا قارىغاندا ئاددىيراق بولىدۇ .

5) تېلېۋىزىيە تىياتىرى تېلېۋىزورنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ماس ھالدا ھەجىم ۋە ۋاقىت جەھەتتىن كىنوغا ئوخشاش مۇئەييەن چەكلىمىگە ئىگە بولمايدۇ . ئادەتتە ھەرقانداق كىنو بىر ياكى ئىككى سىرىيە (قىسىم) لىق ، ناھايىتى ئاز ساندىكى ئايرىم كىنولار ئۈچ سىرىيە-لىك بولۇشى مۇمكىن . ئۇنىڭدىن ئېشىپ كەتسە تاماشىبىنلاردا ھارغىنلىق ۋە زېرىكىشلىك تۇيغۇسى پەيدا بولىدۇ . ئەمما ، تېلېۋىزىيە تىياتىرى بۇ جەھەتتىكى چەكلىمىلىكىلەردىن خالىي سەنئەت تۈرى بولغاچقا ، تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ قانچە قىسىمدىن تۈزۈلۈش كېرەكلىكى ھەققىدە ھېچقانداق چەك يوق . بۇنداق كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى بەلگىلەنگەن قانالدا ھەر كۈنلۈكى بىر ياكى ئىككى قىسىمدىن ئۈلاپ كۆرسىتىلىدۇ . بىر تېلېۋىزىيە تىياتىرى قانچە قىسىملىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇ مەزمۇن ۋە تېما جەھەتتىن بىر - بىرىگە زىچ باغلىنىشى ۋە بىر گەۋدىلىك بولۇشى كېرەك . تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ ۋەقەلىكى قىزىقار-لىق ۋە ئەھمىيەتلىك بولۇپ ، جەلپ قىلارلىق بەدىئىي قۇرۇلمىغا ئىگە بولسىلا ، ئۇنىڭ قانچە قىسىملىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، تاماشىبىنلار ئۇنى ئۈلاپ كۆرۈشتىن زېرىكمەيدۇ .

6) تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ، تېخنىكىلىق مۇلازىمەتلىرى ، كې-تەرلىك ۋاقىت ۋە خىراجەتلىرى كىنو ئىشلەشكە قارىغاندا ھەسسىلەپ ئاز بولىدۇ . شۇڭا ، بىر سىرىيىلىك كىنو ئىشلەشكە كېتىدىغان ۋاقىت ۋە خىراجەت بىلەن نەچچە ئون قىسىملىق تېلېۋىزىيە فىلىمنى ئىشلەش مۇمكىن . شۇنداق بولغاچقا ، بۈگۈنكى دۇنيادا تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ بازىرى كىنوغا قارىغاندا ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە تېلېۋىزور-نىڭ كەڭ ئومۇملىشىشى ۋە خەلقئارا تورلىشىشىغا ئەگىشىپ ، تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ تاماشە-بىنلىرىمۇ كۈنسېرى كۆپەيمەكتە . بۇ ھال تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ ئۆز ئوبيېكتىغا نىسبەتەن كىنوغا قارىغاندا ھەقىقەتەن ئەۋزەللىككە ۋە قولايلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ .

7) تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدىن كۆزەتكەندە ، ئۇنى ئوخشاش بولمىغان تۈرلەرگە ئايرىش مۇمكىن : ۋەقەلىكنىڭ خاراكتېرىدىن ئالغاندا ، ئۇنى كومېدىيە خاراكتېرلىك تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، تراگېدىيە خاراكتېرلىك تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، تۈرمۇش تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى قاتارلىق تۈرلەرگە ، سۈژىت ئالاھىدىلىكى جەھەتتىن ئالغاندا ھازىرقى زامان تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، تارىخىي تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، ئۇرۇش تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، رازۋېدكا تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، مۇھەببەت تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ، پەن - تېخنىكا تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى قاتارلىق تۈرلەرگە ئايرىش مۇمكىن . كۆرۈش ئوبيېكتى جەھەتتىن ئالغاندا چوڭلار تېلېۋىزىيە تىياتىرى ، بالىلار تېلېۋىزىيە تىياتىرى قاتارلىقلار-غا ، ھەجمى جەھەتتىن ئالغاندا بىر قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى ۋە كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى قاتارلىقلارغا ئايرىلىدۇ .

دېمەك ، تېلېۋىزىيە تىياتىرى رېئال تۈرمۇشنى بىرقەدەر تېز ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىگەنلىكى ۋە كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى ئىنتايىن كەڭ .

تەكرارلاش سوئاللىرى

1 . كىنو سەنئىتى قانداق سەنئەت ؟ ئۇنىڭ تەرەققىيات باسقۇچلىرىنى قىسقىچە بايان قىلىڭلار .

2 . كىنو سەنئىتىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرى نېمىلەردىن ئىبارەت ؟

3 . كىنو سېنارىيىسى دېگەن نېمە ؟ ئۇ ئەدەبىياتنىڭ باشقا تۈرلىرىدىن قايسى جەھەتلەردە پەرقلىنىدۇ ؟ ئۆزئارا سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق جاۋاب بېرىڭلار .

4 . كىنو سېنارىيىسى بىلەن تېلېۋىزىيە سېنارىيىسىنىڭ ئوخشاشلىقى ۋە پەرقى قايسى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ ؟ سىلەر ئۆزۈڭلار ياقتۇرۇپ كۆرگەن بىر كىنو بىلەن بىر تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى سېلىشتۇرۇپ ، كونكرېت مىساللار بىلەن سېلىشتۇرۇپ چۈشەندۈرۈڭلار .

5 . تۆۋەندىكى بوش ئورۇنلارنى تولدۇرۇڭلار .

1) كىنو گرېكچە _____ يەنى « _____ » ، « _____ » ، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

2) كىنو باشقا سەنئەت تۈرلىرىگە قارىغاندا ياش سەنئەت بولۇپ ، دۇنيادا تۇنجى كىنونى _____ لىك _____ لار _____ يىلى كەشىپ قىلغان .

3) دۇنيادا تۇنجى قېتىم ئاشكارا قويۇلغان كىنونىڭ نامى _____ بولۇپ ، بۇ كىنو _____ يىلى ، _____ ئاينىڭ _____ كۈنى _____ نىڭ كاپسىن كوچىسىدىكى _____ نومۇرلۇق _____ نىڭ يەر ئاستى ئۆيىدە قويۇلغان .

4) دۇنيادا رەڭلىك كىنو ئىشلەش تېخنىكىسى _____ يىللاردىن كېيىن سىناق قىلىندى .

5) كىنو سەنئىتى ۋە تېلېۋىزىيە تىياتىرى ئوخشاشلا تاماشىبىنلارنىڭ _____ گە تايىنىدىغان سەنئەت تۈرلىرىدۇر .

6) تېلېۋىزىيە تىياتىرى _____ بىلەن _____ نىڭ داۋامى ۋە راۋاجىدىن ئىبارەت .

7) _____ كەشىپ قىلىنىشى تېلېۋىزىيە تېياتىرىنى مەيدانغا كەلتۈردى .
6 . تۆۋەندىكى ئۇقۇملارنىڭ توغرا - خاتاسىنى ئايرىڭلار .
1) 1 - دۇنيا ئۇرۇشى يىللىرىدا كىنو فىلىيونكىسىغا ئاۋاز چۈشۈرۈش تېخنىكىسى بارلىققا كەلدى . ( )
2) «مونتاژ» فرانسۇزچە سۆز بولۇپ ، «ئۇيۇشتۇرۇش» ، «سەپلەپ چىقىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . ( )
3) كىنودىكى ھەربىر پارچە كۆرۈنۈشلەر «مونتاژ» دېيىلىدۇ . ( )
4) كىنودىكى پارچە كۆرۈنۈشلەرنى ئۇلاپ بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇش ئۇسۇلى «مونتاژ» دېيىلىدۇ . ( )
5) كىنو ئوبرازىنى يارىتىشتا سىمۇوللۇق ۋاستىلەرگە تايىنىلىدۇ . ( )
6) كىنو سېنارىيىسى بىر خىل بەدىئىي ئىجادىيەت بولۇپ ، ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن دراماتورگىيە بىلەن بىردەكلىككە ئىگە . ( )
7) تېلېۋىزىيە تېياتىرى ۋاقىت ۋە ئورۇننىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ . ( )
8) تېلېۋىزىيە تېياتىرىنىڭ پېرسوناژلىرى ۋە مۇھىت كۆرۈنۈشلىرى كىنوغا قارىغاندا ھەسسىلەپ كۆپ بولىدۇ . ( )
9) تېلېۋىزىيە پەن - تېخنىكىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى تېلېۋىزىيە تېياتىرىنى مەيدانغا كەلتۈردى . ( )
10) تېلېۋىزىيە تېياتىرىنى ئىشلەشكە كېتىدىغان ۋاقىت ۋە خىراجەت كىنو ئىشلەشكە قارىغاندا ھەسسىلەپ كۆپ بولىدۇ . ( )

36 . نەسرىن ئەپەندى[1]

(كىنو سىناريىسى)

ۋاك يۇيخۇ

34

ــ پۇتۇن شەھەردىكى پۇقرالار ، قۇلاق سېلىڭلار ! مەن ھازىر خاقانىمىڭ يارلىقىنى جاكارلايمەن ، ــ خاقانىمىڭ جارچىسى چوڭ مەسچىت ئالدىدىكى ئېگىز سۇپىدا تۇرۇپ كۆپچىلىككە خىتاب قىلىدۇ . ئاندىن يۆگەكلىك يارلىقىنى سۆيۈپ ئۇنى ئېچىپ ئونلۇك ئوقۇيدۇ :

«مەنكى قۇرەيشخان ، ئەجدادلىرىمنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، خۇدايىتائالانىڭ قولـ لىشى بىلەن شۆھرىتىم ھەريانغا تارالدى ، دۆلىتىم كۈچىيىپ ، خەلقىم ئاسايىشلىققا ئېرىشـ تى . مېنىڭ قولغا كەلتۈرگەن تۆھپىلىرىمنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ . بۈگۈن قوشنا خاقانىمىڭ دۆلىتىدىن ئۈچ ئەلچى كەلدى . بۇلار گەپكە چېۋىر ئادەملەر بولۇپ ، ئوردىدىكى ئەمەلدارلار تاقابىل تۇرۇشقا ئامالاج قالدى . مەن بۇنىڭدىن قاتتىق ئەپسۇسلانماقتىمەن . ھازىر پۇتۇن شەھەردىكى پۇقرالارغا مۇراجىئەت قىلىمەنكى ، كىمكى بۇ ئەلچىلەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەلىسە ، دەرھال ئوردىغا كەلسۇن . سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەلمىگەنلەرگە يۇقىرى مەرتىۋە ئىنئام قىلىمەن ، تىلىگىنىنى بېرىمەن .»

كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرغان ئەپەندى خۇش بولۇپ كېتىدۇ . نۇرغا شەرەت قىلىپ كىشىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ جارچىنىڭ قېشىغا كېلىدۇ . ئەپەندى ئېگىز سۇپىغا چىقىپ جارچىغا ئېگىلىپ سالام قىلىپ :

ــ بېگىم ، ئوردىغا مەن باراي ، ــ دەيدۇ .

جارچى ئەپەندىگە باشتىن ـ ئاخىر كۆز يۈگۈرتۈپ :

ــ سەن ؟ ــ دەيدۇ .

ــ مەن ئاشۇ ئەلچىلەرنىڭ ھەرقانداق قىيىن سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەلەيـمـەنغۇ دەيـ مەن ، ــ دەيدۇ ئەپەندى .

35

ھەشەمەتلىك ئوردىنىڭ ئىچىدە ، تەخت ئالدىدا ۋەزىر ۋە لەشكەر باشلىقلىرى قاتار تۇرىدۇ . ئالتۇنبەگ بىلەن پۇلباي مۇشۇلارنىڭ ئارىسىدا بار .

---

① بۇ «نەسرىدىن ئەپەندى» ناملىق كىنو سىناريىسىدىن پارچە بولۇپ ، «ئەدەبىي تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 1980ـ يىللىق 4 ـ سانىدىن ئېلىندى .

خاقان تەختته ئولتۇرۇپ قوشنا دۆلەت ئەلچىلىرى ئېلىپ كەلگەن سېرىك ئويۇنلىرىنى كۆرمەكته . ئۇنىڭ يېنىدا خانىش ، شاھزادە ۋە مەلىكىلەر بار .

سېرىك ئويناۋاتقان بىر يۇنان قىزنىڭ يۇزىگە نىقاب تارتىپ يۈگۈرمەكته ، تاخلىماقتا ، تۇرلۇك كۈلكىلىك ھەرىكەتلەرنى ئويىنىماقتا . ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ يۇز نىقابىنى ئېلىۋېتىپ ئاغزىدىن ئوت چىقىرىدۇ ، موللاق ئاتقان بويىچە خاقانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ يەر سۆيۈپ تاۋاپ قىلىدۇ .

تەخت ئەتراپىدا كۈلكە ۋە مەدھىيە سادالىرى كۆتۈرۈلىدۇ . يالغۇز خاقان قوشۇمىسىنى تۇرۇپ خامۇش ئولتۇرىدۇ .

قوشنا دۆلەتنىڭ ئەلچىلىرى بۇ ھالەتنى كۆرۈپ ئىشارە ئارقىلىق بايىقى قىزنىڭچىنىڭ چىقىپ كېتىشىنى ئۇقتۇرىدۇ ۋە ئوردىنىڭ يان ئىشىكىگە قاراپ قول ئىشارىسى قىلىشى بىلەن تەڭ بىر توپ ئىسپان ئۇسسۇلچى قىزلىرى يۈگۈرۈشۈپ كىرىدۇ . ئۇلار ئۇزۇن كۆڭلەكلىرىنى كۆتۈرۈپ ، تىزلىرىنى ئېگىپ خاقانغا سالام بېرىدۇ . ئاندىن قوللىرىدىكى داپلىرىنى ئويناتقىپ كىشىنىڭ كۆزلىرىنى قاماشتۇرىدىغان ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ .

خاقان يەنىلا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ خامۇش ئولتۇرىدۇ .

جارچى كىرىپ تەختكە يېقىنلاپ ، خاقانىنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلايدۇ .

خاقان دەرھال قول ئىشارىسى قىلىپ ، ئويۇن توختالسۇن ، دەپ ۋارقىرايدۇ .

قىزغىن ئۇسسۇل ئويناۋاتقان قىزلار ئۇسسۇلنى دەرھال توختىتىدۇ .

ــ چىقىپ كېتىڭلار ، ــ دەپ ۋارقىرايدۇ خاقان . ئۇسسۇلچىلار ئالدىراپ چىقىپ كېتىدۇ .

ھەممە ئادەم ھەيران بولىدۇ . ئۇي ئىچىنى جىملىق باسىدۇ .

جارچى دەرھال سۆزلەيدۇ :

ــ خاقانىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئەلچىلەر بىلەن مۇنازىرىلەشكۈچى دانىشمەن يېتىپ كەلدى !

كۆپچىلىك قىزنىڭ ئىشىك تەرەپكە قارايدۇ . ئىشىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان ئەپەندىنى ، ئۇنىڭ كەينىدىن ئېشەك يېتىلەپ كېلىۋاتقان نۇرىنى كۆرىدۇ .

ئوردا ئىچىدە دەرھال غۇلغۇلا كۆتۈرۈلىدۇ . ئادەملەر بىر ـ بىرىگە قارىشىپ پىچىرلىشىدۇ ، بولۇپمۇ ئالتۇنبەگ بىلەن پۇلباي ئىنتايىن ھەيران بولىدۇ :

ــ بۇ ھېلىقى ئادەم ! ــ دەيدۇ ئۇلار پىچىرلىشىپ .

ئەپەندى ئالتۇنبەگ بىلەن پۇلبايىنى كۆرىدۇ . قىلچە چاندۇرمايدۇ . ئۇلارنىڭ قېشىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ئەتەي باش لىڭشىتىپ ئېھتىرام بىلدۈرىدۇ . ئاندىن تەخت يېنىغا بېرىپ خاقانغا سالام قىلىپ :

ــ كەمىنە سادىق قۇلىڭىز ھۇزۇرىڭىزغا كەلدى ، ــ دەيدۇ .

ــ خوپ ، بۇياقتا تۇرغىن ، ــ دەيدۇ خاقان .

ــ رەھمەت خاقان ، ــ دەيدۇ ئەپەندى .

ــ ئۇچ ئەلچى مەرھەمەت قىلسۇن ، دۆلىتىمىزنىڭ دانىشمىنى ئۇلارنىڭ ھەرقانداق قىيىن سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىدۇ ، ــ دەيدۇ خاقان .

ئۇچ ئەلچى ئەپەندىنىڭ قېشىغا مەغرۇرانە يېقىنلاپ كېلىدۇ . ئۇلار جاي ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ، بىرىنچى ئەلچى سوئال قويىدۇ :

ــ مەن سىزدىن سورايمەن ، يەرنىڭ مەركىزى قەيەر ؟

— ئېشكىمىنىڭ سول پۇتى تۇرغان يەر ، — دەيدۇ ئەپەندى .
— قانداق ئاساسىڭىز بار؟ — دەيدۇ بىرىنچى ئەلچى .
— ئىشەنمىسىڭىز چەرخى ئالەمنى ئۆلچەپ چىقىڭ ، ئەگەر يەرنىڭ مەركىزى مەشە بولمىسا ، قۇلىقىمنى كېسىپ بېرەي ، — دەيدۇ ئەپەندى .
ئەلچىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كېتىدۇ ، ئۇ لام - جىم دېيەلمەيدۇ - دە ، بىر قەدەم چېكىنىدۇ . ئىككىنچى ئەلچى :
— قېنى ئېيتىپ بېقىڭچۇ ، ئاسماندىكى يۇلتۇزنىڭ سانى قانچە؟ — دەپ سورايدۇ .
— ئېشكىمىنىڭ تۈكى قانچە بولسا ، ئاسماندىكى يۇلتۇز شۇنچە ، — دەيدۇ ئەپەندى .
— ئۇنداق ئەمەستۇ؟ — دەيدۇ ئىككىنچى ئەلچى .
— ئەگەر ئىشەنمىسىڭىز ساناپ كۆرۈڭ ، — دەيدۇ ئەپەندى .
— ئېشەكنىڭ تۈكىنى قانداق سانىغىلى بولىدۇ؟ — دەيدۇ ئىككىنچى ئەلچى .
— ئېشەكنىڭ تۈكىنى سانىغىلى بولمىسا ، ئاسماندىكى يۇلتۇزنى قانداق سانىغىلى بولسۇن؟ — دەيدۇ ئەپەندى .
ئىككىنچى ئەلچىمۇ مەيۇسلىنىپ بىر قەدەم چېكىنىدۇ . ئۈچىنچى ئەلچى سەل خاپا بولغان ھالدا ئۆزىنىڭ قويۇق ساقىلىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :
— ئاسماندىكى يۇلتۇزنى سانىغىلى بولمىسا ، مېنىڭ ساقىلىمنىڭ قانچە تال ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ باقسىڭىز قانداق؟ — دەيدۇ .
ئەپەندى دەرھال ئېشكىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇپ :
— سىزنىڭ ساقىلىڭىز ئېشكىمىنىڭ قۇيرۇقىچىلىك بار ، — دەيدۇ .
— سىز كۆزىڭىزنى يۇمۇپلا قارىسىغا سۆزلەۋاتىسىز ، — دەيدۇ ئۈچىنچى ئەلچى .
— قېنى ، ئالدى بىلەن كۆزىڭىزنى چوڭراق ئېچىپ ساقىلىڭىزنى سانىڭ ؛ ئاندىن ئېشكىمىنىڭ قۇيرۇقىنى سانىڭ . ئەگەر بىرەر تال ئارتۇق - كەم چىقسا ، كاللام بىلەن جاۋاب قىلىمەن ، — دەيدۇ ئەپەندى .
ئۈچىنچى ئەلچىمۇ يېڭىلىپ لاسسىدە بولۇپ باشقا ئىككى ئەلچى بىلەن بىرلىكتە ئوردىدىن چىقىپ كېتىدۇ .
خاقان قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىدۇ ، ئۇ ئىنتايىن خۇش بولۇپ ماختايدۇ :
— دۇرۇس ، دۇرۇس ! ئەپەندى ، سەن ھەقىقەتەن گەپ - سۆزنىڭ پىشۇاسى ، ئەقىللەرنىڭ خەزىنىسى ئىكەنسەن . سەن دۆلىتىمىزگە شان - شەرەپ كەلتۈردۇڭ . سەن گويا شاھانە تاجدىكى يېگانە گۆھەرگە ئوخشايسەن ، مەن سېنى ئوردىغا پىرى مۇئەززەم قىلىپ تەينىلەيمەن . بۇنىڭدىن كېيىن خاقانغا ھەمراھ بولۇپ ئوردا ئىشلىرىغا قاتنىشىپ مەسلىھەتلىرىڭنى بەرگىن .
— رەھمەت ، خاقان جانابلىرى ، — دەيدۇ ئەپەندى .
— ساڭا يېڭى تون كىيگۈزسۇن . قايتىپ كەلگىنىڭدە چارباغدا زىياپەت بېرىمەن . سېنى ئۆزۈم مۇكاپاتلايمەن ، — دەيدۇ خاقان .
— رەھمەت ، خاقان ، — دەيدۇ ئەپەندى .
— ھەممىڭلارنىڭ كېتىشىڭلارغا ئىجازەت ، — دەيدۇ خاقان ۋە تەختتىن چۈشۈپ ئارقا ئىشىككە قاراپ ماڭىدۇ .
ئالتۇنبەگ بىلەن پۇلباي چىرايى جىددىيلەشكەن ھالدا خاقاننى قوغلايدۇ .
ئەپەندى دەرھال ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇيدۇ - دە :

ـــ بۇرادەرلەر ، سىلەرنىڭ كېنىزەك ساتقان ، خاقاننى ھاقارەتلىگەن قىلمىشىڭلارنى مەلۇم قىلىپ قويايمۇ ، قانداق ؟ ـــ دەپ شۇنىرلايدۇ .

ئىككىسى داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالىدۇ . ئالتۇنبەگ ھودۇقۇپ :

ـــ ياق ، ياق ! بىزنىڭ يەنىلا ئەپ بولۇپ قالغىنىمىز ياخشى ، ـــ دەيدۇ .

ـــ دۇرۇس ، دۇرۇس . ھەممىمىز كونا بۇرادەرلەر . ئارازلاشمىغىنىمىز ئوبدان ، ـــ دەيدۇ پۇلباي .

ئەپەندى ئىككى بىسلىق قىلىپ :

ـــ ئىككىڭلار خاتىرجەم بولۇڭلار . سىلەرنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىڭلارنى ئۇنتۇمايمەن ، ـــ دەيدۇ .

36

چارباغ . ئەپەندى بىلەن خاقان ۋە ئۇنىڭ بالا ـ چاقلىرى قىممەت باھالىق گىلەم ئۈستىدە ئولتۇرىدۇ . كېنىزەكلەر مەرۋايىتتەك چاقناپ تۇرغان مېۋىلەرنى ۋە يېمەكلىكلەرنى تىزىدۇ ، ئەڭ ئاخىرىدا مايلىرى پارقىراپ تۇرغان غاز كاۋېپىنى ئېلىپ كېلىدۇ . خاقان ئەپەندىگە مۇنداق دەيدۇ :

ـــ ئەپەندى ، بۇ غاز كاۋېپىنى بىزنىڭ سالاھىيىتىمىزگە قاراپ ئائىلىمىزدىكىلەرگە ھەم ئۆزىڭىزگە مۇۋاپىق تەقسىم قىلىپ بېقىڭ ، ـــ دەيدۇ .

ئەپەندى ئويلىنىپ تۇرۇپ ، قولىغا پىچاقنى ئېلىپ غازنىڭ بېشىنى كېسىدۇ :

ـــ جانابلىرى ، سىز بۇ دۆلەتنىڭ بېشى ، شۇڭلاشقا غازنىڭ بېشى سىزگە تەئەللۇق بولۇشى كېرەك ، نام ـ شۆھرىتىڭىز زىيادە بولغاي ، ـــ دەيدۇ .

ئەپەندى غازنىڭ بېشىنى خاقانغا بېرىپ ، غازنىڭ بوينىنى خاقانىنىڭ خوتۇنىغا (خانىشقا) سۇنۇپ :

ـــ شاھ ـــ يۇرتىنىڭ بېشى بولسا ، خانىش ـــ يۇرتىنىڭ بوينى ، سىز بىلەن خاقانىنىڭ باشتىن ـ ئاخىر مېھىر ـ شەپقىتىڭىز ھەممىگە چېچىلغاي ! ـــ دەيدۇ . ئاندىن غازنىڭ ئىككى قانىتىنى كېسىۋېلىپ مەلىكىلەرگە سۇنۇپ :

ـــ مەلىكىلەر ، سىلەر پات ئارىدا ئۇچۇرما بولۇپ چىقىپ كېتىسىلەر . سىلەرنىڭ ئۆز جۇپتىڭلار بىلەن پارلاق ئىقبالغا قۇشتەك ئۇچۇشۇڭلارنى تىلەيمەن ، ـــ دەيدۇ . ئاندىن ئۇ غازنىڭ ئىككى پۇتىنى كېسىۋېلىپ شاھزادىلەرگە سۇنۇپ : شاھزادىلەر ، سىلەر تەختنىڭ ۋارىسلىرى ، دۆلىتىڭلار زىيادە بولغاي ، ـــ دەيدۇ . ئاخىرىدا ئەپەندى غازنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

ـــ بۇ غاز بەك سېمىز ئىكەن . ئەپسۇسكى ، بۇنى كىمگە بېرىشنى بىلەلمىدىم . ياخشىسى ، بۇ غاز نامرات ئۆسكەن ئەپەندىگە قالغاي ، ـــ دەيدۇ .

خاقان بەك رازى بولۇپ ماختايدۇ :

ـــ گېپىڭ ئورۇنلۇق بولدى ، قېنى ئالغىن !

ئەپەندى بىر پارچە گۆشنى كېسىۋېلىپ ھۇزۇر قىلىپ چاينايدۇ .

خاقان ۋە ئۇنىڭ ئۆي ئىچىدىكىلەر ئائىلاج لەۋلىرىنى يالىشىپ قالىدۇ .

بىر چەتتە تۇرغان كېنىزەكلەر يوشۇرۇنچە كۈلۈشىدۇ .

37

ئەپەندى خاقاننىڭ ئۆي ئىچىدىكىلىرى بىلەن بىرلىكتە باغنى سەيلە قىلماقتا .
باغ ئىچىدە بىر كۆل بولۇپ ، ئۇ خۇددى ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرىدۇ ، كۆل بويىدا مەجنۇنتاللار سايە تاشلاپ ئىنتايىن گۈزەل كۆرۈنىدۇ .
خاقان كۆل بويىغا كېلىپ :
ــ ئەپەندى ، ئېيتىپ باققىنا ، بۇ كۆلنىڭ سۈيى قانچە چېلەك چىقار ؟ ــ دەيدۇ .
ــ ئەگەر ئۇ چېلەك مۈشۈ كۆلدەك چوڭ بولسا ، بىر چېلەك سۇ چىقىدۇ ، ئەگەر ئۇ چېلەك بۇ كۆلنىڭ يېرىمىدەك بولسا ، ئىككى چېلەك سۇ چىقىدۇ ، ئەگەر ئۇ چېلەك مۈشۈ كۆلنىڭ ئوندىن بىرىدەك بولسا ، 10 چېلەك سۇ چىقىدۇ ، ــ دەيدۇ ئەپەندى .
ــ قالتىس جاۋاب بەردىڭ ، قالتىس جاۋاب بەردىڭ ، ــ دەيدۇ خاقان .
ــ سىز ھېسابقا بەك ئۇستا ئىكەنسىز . ئەگەر سىز خەزىنىنى باشقۇرسىڭىز ، مۇشۇنداق ئىنچىكە ھېسابىڭىز بىلەن نۇرغۇن بايلىق توپلىغۇدەكسىز ، ــ دەيدۇ خانىش .
ــ ياق ، خەزىنە ۋەزىرى ئالتۇنبەگ ھېساباتقا ئۇستىكەنغۇ ؟ ــ دەيدۇ ئەپەندى .
ــ بۇ قېرى قاقۇاشنىڭ قولىدىن ھېچنېمە كېلىمەيدۇ ، ئۇنى ئالىلىقاچان يۆتكىۋېتىدىغان ئىش ئىدى ، ــ دەيدۇ شاھزادە .
خانىش :
ــ ئوغلۇمنىڭ ئېيتقانلىرى دۇرۇس . بۇ قېرى قاقۇاش ئىككى پۇتلۇق چاشقانغا ئوخشايدۇ . ھە دېسە خەزىنىنى ئۆزى ئوغرىلاپ يەنە ئىزا تارتماي ، ئەمەلدارلار ئازراق جاپا تارتسا ھېچ گەپ يوق ، دەيدۇ .
ــ ھازىر ئوردا ئىشلىرىنى سۆزلەش ۋاقتى ئەمەس . بۈگۈنكى كۈن كۆڭۈل كۆتۈرىدىغان كۈن . مېنىڭ قولۇاقتا ئۇزگۈم كېلىۋاتىدۇ ، ــ دەيدۇ خاقان .
ــ ئاتا ، سىز ئادەتتە كۆلنىڭ سۈيىدىن بەك قورقاتتىڭىز ، قانداقچە بۈگۈن . . . ــ دەيدۇ مەلىكە .
ــ ئەپەندى ماڭا ھەمراھ بولۇپ تۇرغان يەردە ھەممە ئىش ئوڭۇشلۇق بولىدىغىنىغا ئىشىنىمەن ، ــ دەيدۇ خاقان .
ئەپەندى ماقۇللاپ باش لىڭشىتىدۇ . خاقاننى يۆلەپ بىر قولۇاققا چىقىرىدۇ . خانىش قاتارلىقلارمۇ قولۇاققا چىقىدۇ .
قولۇاق قىرغاقتىن يىراقلاپ كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا بارىدۇ . خاقان تىترەپ كېتىدۇ ، چىرايى ئۆڭىدۇ . ئەپەندىنىڭ يېڭىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ :
ــ ئەپەندى ، ھېلىتىنلا يۈرىكىم سېلىۋاتىدۇ . مېنى قورقۇتمايدىغان بىرەر چارەڭ بارمۇ ؟ ــ دەپ سورايدۇ .
ــ چارىغۇ بار . بىراق ، جانابلىرى خاپا بولۇپ قالامدىكىن دەيمەن ، ــ دەيدۇ ئەپەندى .
ــ ياق ، پەقەت مېنى قورقۇتمايدىغان قىلساڭلا قانداق چارە بولسا مەيلى ، ــ دەيدۇ خاقان .
ــ ئۇنداق بولسا ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا ، ــ دەيدۇ ئەپەندى .
خاقان مەڭ بىر تەسلىكتە ئورنىدىن تۇرىدۇ . ئەپەندى ئۇنى تۇيۇقسىز كۆلگە ئىتتىرىۋېتىدۇ .

خاقانىڭ كۆلگە چۈشۈپ كەتكىنىنى كۆرۈپ ، خانىش قاتارلىقلارمۇ چۆچۈپ كېتىدۇ .
خاقان جان تالىشىپ : «مېنى قۇتۇلدۇرۇڭلار ! » دەپ ۋارقىرايدۇ . ئۇ خانىش قاتارلىقلارنىڭ ھاڭۇېقىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ ئەپەندىگە قاراپ :
ــ ئەپەندى ، مېنى قۇتۇلدۇرۇۋال ، ــ دەيدۇ .
ئەپەندى تېنىمەي ـ تەمتىرىمەي خاقانغا قولىنى سوزىدۇ . كۈچەپ تۇرۇپ قولۇاققا تارتىپ ئاچقىدۇ . ھوشىنى يوقىتىپ قويماي دېگەن خاقان چىچاڭشىپ :
ــ قانداق دېگەن ئەپەندىسەن ؟ مۇشۇنداقمۇ قىلامسەن ؟
ــ مەن دېدىمغۇ ئاچچىقلىرى كېلىدۇ دەپ . ئالدى بىلەن ، مەيەردە ئولتۇرسىلا ، ــ دەپ خاقانىنى ئولتۇرغۇزىدۇ .
ــ كونىلارنىڭ زىمىستان كۆرمىگەن بۇلبۇل باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس ، پىيادە يۈرمىگەن ئادەم ئاتنىڭ قەدرىنى بىلمەس ، دېگەن سۆزى بار . سىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندىمۇ ، كۆلدىكى سۇنىڭ تەمىنى تېتىمىغان بولسىڭىز ، بۇ قولۇاقنىڭ ياخشىلىقىنى ـ قەدرىنى بىلمەيتتىڭىز .
خاقان ئەپەندىنىڭ گەپلىرى ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ، باش لىڭشىتىپ ماقۇللايدۇ ، بايىقى ھودۇقۇشىمۇ تۇگەيدۇ .
ــ خاقان جانابلىرى ، كەيپىڭىز قانداق ؟ ــ دەيدۇ ئەپەندى .
ــ زادىلا قورقمايۇاتىمەن . بۇ قولۇاق سۇغا قارىغاندا ئىنتايىن بىخەتەر ئىكەن ، ــ دەيدۇ خاقان .
ئەپەندى ۋە خانىش قاتارلىقلار بىر ـ بىرىگە قاراپ كۈلۈشىدۇ ، قولۇاق ئالدىغا قاراپ يۈرۈپ كېتىدۇ .

38

ئەپەندىنىڭ ئۆيى .
ئەپەندى كەيپى ئۇچقان نۇرىنى كۆرۈپ :
ــ نۇرى ، نېمە بولدۇڭ ؟ ــ دەپ سورايدۇ .
ــ سىز بۇ بىرنەچچە كۈندىن بېرى خاقان بىللە ئويناپ ـ كۈلۈش بىلەن بولۇپ كېتىپ ھەدەم بىلەن مۇسا ئاكامنىڭ زىنداندا يېتىۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالدىڭىز ، ــ دەيدۇ نۇرى .
ئەپەندى :
ــ بايا ، مۇشۇ ئىشقا كەيپىڭ ئۇچقانمىدى ؟ خاتىرجەم بول ! بىز شۇلارنى دەپ كەلگەن تۇرساق ، قانداقچە ئۇنتۇپ كېتەي . لېكىن ، ئالدىراقسانلىق قىلىشقا بولمايدۇ ، بەش قولنى ئېغىزغا بىراقلا سالغىلى بولمايدۇ . ئالدىمىزدا قۇربان ھېيت كېلىۋاتىدۇ ، بىز ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ چارە ـ ئامالىنى تېپىپلا قالماي ، خەزىنىنى ئېچىپ كەمبەغەللەرگە نەزىر ـ سەدىقە قىلىپ بېرىشىمىز كېرەك . سەن دەرھال بېرىپ ھېلىقى سېھىرگەرلىك ھاسىسىنى ئەكەل ، ھەممە تىللانى ئېلىۋال . بىز باغقا ئالتۇن تېرىيمىز ، ــ دەيدۇ .
ــ ئالتۇن تېرىيمىز ؟ ــ دەپ سورايدۇ نۇرى .
ــ دۇرۇس ، بۇ ئالتۇن ئاچقۇچ بولمىسا ، خەزىنىنىڭ ئىشىكىنى ئاچقىلى بولمايدۇ .

ئوردىنىڭ بېغى . رەڭمۇرەڭ گۈللەر مەيىن شامالدا جىلۋىلىنىپ ، قۇشلار سايراپ ئىنتايىن گۈزەل مەنزىرىنى ھاسىل قىلغان .

ئەپەندى بىلەن نۇرى كۆپكۆك چىمەنلىككە بىر ـ بىرلەپ تىللا كۆممەكتە .

باغدا سەيلە قىلىپ يۈرگەن خانىش ، شاھزادە ۋە مەلىكە ھەيران بولۇپ ، بۇلارنىڭ قېشىغا كېلىدۇ .

ـــ ئەپەندى ، نېمە قىلىۋاتىسىز ؟ ـــ دەپ سورايدۇ خانىش .

ـــ مۆھتەرەم خانىش ، ئالتۇن تېرىۋاتىمەن ، ـــ دەيدۇ ئەپەندى .

ـــ ئالتۇننىمۇ تەرگىلى بولامدۇ ؟ ـــ دەپ سورايدۇ خانىش .

ـــ ياراتقان ئىگەمگە شۈكرى . ھەممە ھېكمەت مانا بۇ ھاسىدا ، ـــ دەيدۇ ئەپەندى كۈمۈشتىن ياسالغان بىر ھاسىنى كۆرسىتىپ ، ـــ مەن بۇ يەرگە بىر تىللا تېرىسام ، بۇ ھاسىدا خالىغان تەرەپنى كۆرسەتسەم ، ئۇ يەردىن يۈز تىللا يېغىۋالىمەن .

ـــ سىز بۇ ھېكمەتنى بىزگە بىر كۆرسىتىپ باقسىڭىزچۇ ، ـــ دەيدۇ خانىش .

ـــ ماقۇل ، ـــ دەيدۇ ئەپەندى . ئاندىن ھاسىنى كۆتۈرۈپ ، ـــ ئەي كارامەتلىك خۇدا ، ھېكمەتلىرىڭنى ئايىماي توپىلارنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرغايسەن ، ـــ دەيدۇ ـ دە ، ھاسىسى بىلەن يېقىنلا يەردىكى چىمەنلىكنى كۆرسىتىدۇ .

شاھزادە بىلەن مەلىكە قىزىقسىنىپ يۈگۈرۈپ بېرىپ قولى بىلەن كولايدۇ . دېگەندەك بىرنەچچە پارقىراق تىللا چىقىدۇ . شاھزادە بىلەن مەلىكە خۇشاللىق بىلەن تىللانى سانايدۇ . كېيىن مەلىكە خانىشنىڭ ئالدىغا كېلىپ :

ـــ ئانا ، ئازمۇ ئەمەس ، كۆپمۇ ئەمەس ، توپتوغرا يۈز تىللا ، ـــ دەيدۇ .

ـــ بۇنى دەرھال ئاتامغا مەلۇم قىلايلى ، خەزىنىدىكى ئالتۇنىڭ ھەممىسىنى تېرەيلى . مۇشۇنداق قىلساق ، ئالتۇنبەگنىڭ خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالدى ، دېگەن سۆزىدىنمۇ قۇتۇلۇ ـ مىز ، ـــ دەيدۇ شاھزادە .

ــ شۇنداق قىلايلى . ئەپەندى ، سىز ھەقىقەتەن ئەۋلىيا ئىكەنسىز ، ــ دەيدۇ خانىش .
ــ ياق . ھەممە ئىش مۇشۇ ھاسىدا ، بۇ ھاسا توپىنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇپلا قالماي ، ئۆلگەننىمۇ تىرىلدۈرىدۇ ، ئۆمۈرنى ئۇزاق قىلىدۇ ، ــ دەيدۇ ئەپەندى .
ــ قېنى ئەمىسە ، بىز ئۆلگەننى تىرىلدۈرىدىغان بۇ ھېكمەتنى بىر كۆرۈپ باقساق بولاتتى ، ــ دەيدۇ خانىش .
ــ بۇنىڭ ئەلۋەتتە قىلغىلى بولىدۇ ، ــ دەيدۇ ئەپەندى ۋە نۇرغا بۇرۇلۇپ ، ــ نۇرى بېرى كەل ، ــ دەيدۇ . نۇرى سەل چۆچۈپ :
ــ سىز نېمە قىلماي دەۋاتىسىز ؟ ــ دەيدۇ .
ئەپەندى نۇرىنىڭ كېلىشكە جۈرئەت قىلمايۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، ئۇنى قوغلاپ بېرىپ ھاسا بىلەن مۇرىسىگە ئۇرىدۇ . نۇرى ھاسىنى تۆتۈۋېلىپ ناله قىلىدۇ :
ــ ئەپەندى ماڭا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن . سىز خانىشنى ئالدىغان بىلەن مېنى تىرىلدۈرەلمەيسىز ، ــ دەيدۇ .
ئەپەندى قىلچە رەھىم قىلماي ھاسىنى قايتۇرۇۋېلىپ نۇرىنى ئۇرىدۇ . نۇرى داد ـ پەرياد كۆتۈرىدۇ . بېشى قاناپ يەرگە يېقىلىدۇ ، خانىش قاتارلىقلار قورقۇپ قېتىپلا قالىدۇ . ئەپەندى ئىنتايىن خاتىرجەملىك بىلەن ھاسىدىكى قان داغلىرىنى ئاستا سۈرتۈپ ، قانداقتۇر بىر ئايەتنى ئوقۇيدۇ :
ــ ئى پاك پەرۋەردىگار ، ھىممەتلىرىڭنى ئايىمىغىن . ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرگىن ، ــ دەيدۇ ۋە ھاسىسى بىلەن بىلەن نۇرىنى بىر ئىشارەت قىلىدۇ . نۇرى ئېسىگە كېلىپ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ :
ــ مەن نېمە بولدۇم ، نېمىشقا بۇ يەردە ياتىمەن ؟ ــ دەپ سورايدۇ .
نۇرى ئورنىدىن تۇرىدۇ . خانىش قاتارلىقلارنىڭ تېخىمۇ ئېتىقادى ئاشىدۇ .
ــ ياراتقان ئاللاغا شۈكرى ، بۇ ھەقىقەتەن كارامەت ھاسىكەن ، ــ دەيدۇ خانىش .

40

ئوردا ھەرەم . خاقان پارقىراق تىللالارنى ئوينىتىپ تۇرۇپ ، زوقلانغان ھالدا :
ــ باركاللا ، ھەقىقەتەن ئالتۇننى تېرىشقا بولىدىغان بولسا ، بىز دۇنيا بويىچە ئەڭ باي پادىشاھ جەمەتلىرىدىن بولۇپ قالىمىز ـ دە ! ئەمرىمنى يەتكۈز ، ئالتۇنبەگ كەلسۇن ، مەسلىھەتلىشىمىز ، ــ دەيدۇ .
ــ پادىشاھىم ، مېنىڭچە ئەپەندىنى قوشۇمچە خەزىنە ۋەزىرى قىلىپ تەينىلەپ ، ئالتۇنبەگ دېگەن قېرىنى ئەمەلدىن قالدۇرايلى ، ــ دەيدۇ شاھزادە .
ــ ياق . ئۇ ئۇزۇن يىل ئىشلىگەن پېشقەدەم ۋەزىر . ھازىر دۆلەت ۋەزىيىتى خارابلىشىۋاتىدۇ . ئۇ مۇشكۈللۈكتە باشقۇرۇۋاتىدۇ . تىل قىيىنچىلىقمۇ بار ، ــ دەيدۇ خاقان .
ــ نەدە تىل قىيىنچىلىقى بولسۇن . مېنىڭچە دۆلەت ۋەزىيىتىنى خارابلاشتۇرۇۋاتقان ــ دەل مۇشۇ گالۋاڭ قېرىنىڭ ئۆزى ، ــ دەيدۇ شاھزادە .
ــ «گۆدەك بىلمەس ھېچنېمە ، بىلمىگەندىكىن سۆزلىمە» ، ــ دەيدۇ خاقان .
شاھزادە ئەيىبلەنگەنلىكىدىن جىم بولۇپ قالىدۇ .

41

ئارقا ئوردىدىكى بىر ئېغىز كىچىك ئۆيدە ئالتۇنبەگ خاقانغا :

— جانابلىرى ، سىلە ھەرگىزمۇ ئەپەندىنىڭ شېرىن سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ كەتمىسىلە . ئۇ بىلىمى بار دانىشمەن ئادەم ئەمەس ، بەلكى باغداتتىن كەلگەن مۇساپىر ئالدامچى ، — دەيدۇ .

— سەن قانداق بىلدىڭ ؟ — دەپ سورايدۇ خاقان .

— بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدا ، مەن پۇلباينىڭ ئۆيىگە مېھمانغا بارغىنىمدا ، ئۇنىڭ قازىنىڭ تونىنى كىيىپ ھېكمەتلىك قۇش تەقدىم قىلغان بولۇپ ، پۇلباينىڭ قورۇسىغا كۆز بويىاپ كىرىۋالغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم .

— بۇ خىل ئىشلارمۇ بار دېگىنە ، — دەيدۇ خاقان .

— ئۇ ئاغزىدا يوقلىغىلى كەلدىم ، دەپ قويۇپ ، ئەمەلىيەتتە بىر قىز قۇلنى قاچۇرغىلى بارغان . ئۇ يەنە بىر ئوغرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ، مېنىڭ ئېتىمنى ئوغرىلاپ كەتكەن . ھازىر ئۇ ئوغرى بىلەن قۇل قىز قولغا ئېلىنىپ ، جانابلىرىنىڭ زىندانىغا تاشلاندى ، — دەيدۇ ئالتۇنبەگ .

— دەۋاتقانلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى راستمۇ ؟ — دەيدۇ خاقان .

— ئەزبىرايىل خۇدا ، ھەممىسى راست . پۇلباي ئەر - خوتۇن ئىككىسىمۇ شۇ يەردە بار ئىدى . جانابلىرى ئىشەنمىسىلە ئۇلار گۇۋاھچى بولۇپ ئوردىغا كەلسۇن ، — دەيدۇ ئالتۇنبەگ .

— ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا ، ئەمرىمنى يەتكۈز ، ئەپەندىنى چوڭ سارايغا يالاپ ئەكەلسۇن . بۇ مۇساپىر ئالدامچىنى شەخسەن ئۆزۈم سوراق قىلىمەن ، — دەيدۇ خاقان .

— خوپ ، — دەيدۇ ئىلتۇنبەگ .

42

چوڭ سارايدا ۋەزىر ۋە لەشكەر باشلىقلىرى تۇرىدۇ . ئالتۇنبەگ ۋە پۇلباي ئەر - خوتۇن ئىككىسى كۆرۈنەرلىك جايدا تۇرىدۇ .

كىشەنلەنگەن ئەپەندىنى قاتتىق سوراق قىلىدۇ :

— ئەپەندى ، سەن ئالدامچىلىق قىلىپ ھەتتا مېنىمۇ ئالدىدىڭ ! گۇناھىڭنى بىلەمسەن ؟ — دەيدۇ خاقان .

— جانابلىرى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى تۆھمەت . مېنىڭ بىرنەچچە ئېغىز ئەھۋال ئېيتىشىمىغا رۇخسەت قىلسىلا ، — دەيدۇ ئەپەندى .

— ئېيتە ، قېنى ! — دەيدۇ خاقان .

— بەگ تەقسىر ، بايا سىز مېنى ئوغرى بىلەن بىرلىشىپ ئېتىمنى ئوغرىلاپ كەتتى ، دېدىڭىز . ئۇ ئاتىنىڭ ئوغرىلانغان ئورنى قەيەر ؟ — دەپ سورايدۇ ئەپەندى .

— پۇلباينىڭ باغچىسىنىڭ ئارقا ئىشىكىنىڭ تېشىدا ، — دەيدۇ ئالتۇنبەگ .

— قاچان ؟ — دەپ سورايدۇ ئەپەندى .

— يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە ، — دەيدۇ ئالتۇنبەگ .

— باشقا ئاتلارمۇ بارمۇ؟ — دەپ سورايدۇ ئەپەندى .
— يوق ، — دەيدۇ ئالتۇنبەگ .
— بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش . سىز ۋەزىر بولۇپ تۇرۇقلۇق ، يېرىم كېچىدە يالغۇز ئۆزىڭىز خەقنىڭ باغچىسىنىڭ ئارقا ئىشىكىگە بېرىپ نېمە قىلماقچى ئىدىڭىز؟ — دەيدۇ ئەپەندى .
ئالتۇنبەگ يۇرىكى پوكۇلداپ ، جاۋاب بېرەلمەي قالىدۇ .
— ئەگەر سىز ئېيتالمىسىڭىز ، خاقان ۋە خانىش ئالدىدا مەن جاۋاب بېرەي ، — دەيدۇ ئەپەندى ، — بۇ ھېلىقى قۇل قىزنىڭ (كېنىزەكنىڭ) گۇزەللىكىگە ئاشىق بولۇپ ، ئاشۇنداق رەزىل قىلمىشلارنى ئىشلىگەن .
— ۋەزىرنىڭ مۇنداق ئىشلارنى قىلىشى ھەقىقەتەن نومۇسسىزلىق ، — دەيدۇ خانىش .
— بۇغۇ كىچىك ئىش . زادىلا كەچۈرگىلى بولمايدىغىنى ئۇ پۇلباي بىلەن بىرلىشىپ پادىشاھنى ئالدىماقچى بولدى ، — دەيدۇ ئەپەندى .
— نېمە؟ ئۇلار . . . — دەيدۇ خاقان .
ئەپەندى :
— ئۇلار جانابلىرىنىڭ قانۇنىغا قارىماي ، قىزلارنى چەت ئەللەرگە سېتىۋاتىدۇ . يەنە جانابلىرىغا تۆھمەت قىلىپ ، پۇل ھەمياىنمىزدىن ئايرىلىپ قالسا ، بىچارە دۇئانە بولۇپ قالىدۇ ، دەپ يۇرىدۇ . ئەمما بۇنىڭ رەپىقىسى گۇناھسىز . ئۇ ، جانابلىرىغا تىل تەگكۈزمەسلىك ھەققىدە بەگنى ئاگاھلاندۇرسىمۇ قۇلاققا ئالمىدى . خانىم ، مەن بۇ يەردە ياخشى ئادەمگە تۆھمەت قىلمىغاندىمەن ، — دەيدۇ ئەپەندى .
چوڭ خوتۇن پايدا ـ زىياننى مۆلچەرلەپ ئالدىراپ :
— ياق ، ياق ، دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى راست گەپ ، — دەيدۇ .
خاقان قاتتىق غەزەپلىنىپ :
— ھوي ئىتنىڭ بالىلىرى ، سەنلەر ئۆكتەملىكتە شۇ دەرىجىگە يەتتىڭلارمۇ ! بۇلارنى باغلاڭلار !
ياساۋۇللار بۇيرۇقنى ئاڭلاش بىلەنلا ئالتۇنبەگ ۋە پۇلباينىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇلارغا ئېغىر كىشەنلەرنى سالىدۇ .
ئۇلار ئىككىسى تەمتىرەپ :
— جانابلىرى ، جانابلىرى . . . — دەپ تىز پۈكۈپ يالۋۇرىدۇ .
خاقان :
— زىندانغا تاشلا ! — دەپ بۇيرۇيدۇ .
ياساۋۇللار ئالتۇنبەگ ۋە پۇلباينى دەرھال چوڭ سارايدىن سۆرەپ ئېلىپ چىقىدۇ .
— ئەپەندى ! مەن بىر مەزگىل ئۇلارنىڭ كۆز بويامچىلىقىغا ئىشىنىپ ساڭا ئۇۋال قىلغىلى تاس قاپتىمەن ، — دەيدۇ خاقان ۋە :
— كىشەندىن بوشىتىڭلار ! — دەيدۇ .
ياساۋۇللار ئەپەندىنى كىشەندىن بوشىتىدۇ .
— ئەپەندى ، سېنى ئازاد قىلدىم . قوشۇمچە خەزىنە ۋەزىرى قىلىپ تەينىلەيمەن ، ئوردىغا بارغىن ، — دەيدۇ خاقان .
— جانابلىرىغا رەھمەت ، — دەيدۇ ئەپەندى .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . «نەسىردىن ئەپەندى» ناملىق بۇ كىنو سېنارىيىسى ئۆزىدىكى يارقىن بەدىئىي ئوبراز ، كومېدىيىلىك ئەپچىل قۇرۇلما ئارقىلىق كەڭ تاماشىبىنلارنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرۈپ ، قىزغىن ئالقىشقا ۋە ياخشى باھاغا ئېرىشكەن ئەسەرلەرنىڭ بىرى . ئەسەر ئاپتورى خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقىلىپ يۈرگەن ئەپەندى لەتىپىلىرىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىش ئاساسىدا تۇرمۇش چىنلىقى ۋە بەدىئىي چىنلىقنىڭ بىرلىكى نۇقتىسىدىن تۇرۇپ ، ئەسلىدىكى بىر - بىرىگە چېتىشمايدىغان ، ھەربىرى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ئەپەندى لەتىپىلىرىنى مەزمۇندىكى ماھىيەتلىك بىرلىكلەر بويىچە مەنتىقىلىق ، ئورگانىك تۇردە بىر - بىرى بىلەن باغلاپ ، ئوبراز ، ۋەقە ، ئۇسلۇب جەھەتلەردە زور دەرىجىدە ئىجادىي مېھنەت سەرپ قىلغان . سېنارىيىدە ئوتتۇرا ئەسىردىكى بىر فېئودال خانلىق دۆلىتىدە ئەپەندىنىڭ ئەمگەكچى خەلق مەيدانىدا تۇرۇپ ، ھۆكۈمران سىنىپ ۋەكىللىرىگە قارشى ئېلىپ بارغان كەسكىن ، مۇرەككەپ كۈرەشلىرى قىزغىنلىق تەسۋىرلەنگەن بولۇپ ، ئەپەندى ئېزىلگۈچى مېھنەتكەشلەرگە ھېسداشلىق قىلىش ، ئادالەتپەرۋەرلىك ، زۇلۇمغا قارشى كۆتۈرۈلۈشكە جۇرئەت قىلىشتەك ئېسىل خىسلەتلىرى بىلەن تۇرمۇشنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدىن خاقان ئوردىسىغىچە ۋە يەنە ئوردىدىن خەلق ئارىسىغىچە بولغان ئۇزاق ، جاپالىق ، ئەگرى - توقاي مۇساپىنى بېسىپ ئۆتۈپ ، تاماشىبىنلار قەلبىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ .

ياخشى ۋەقەلىك ، قىزىقارلىق كۆرۈنۈش ، كۈچلۈك ھەرىكەتچانلىق ، پۇختا قۇرۇلما بولمىسا ، كىنو سېنارىيىسى تاماشىبىنلارنى زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ . ئەپەندى خاراكتېرىدىكى تىنىم تاپماسلىق ، بارمايدىغان جاي ، يېڭىلمەيدىغان قىيىنچىلىقنىڭ يوقلۇقى سېنارىيە ۋەقەلەكنىڭ ئەگرى - توقاي بولۇشىنى ، دۇچ كېلىدىغان ھادىسىلەرنىڭ كۈتۈلمىگەن بولۇپ چىقىشىنى بەلگىلىگەن . سېنارىيە ۋەقەلىكى ئەپەندىنىڭ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەنلىكى بىلەن باشلىنىپ ، ئاددىي ، بىراق يۇمۇرلۇق كارتىنىلار ئارقىلىق كۈلكە سادالىرى ئىچىدە تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈلىدۇ . بەگدىن ياغ ئۆتنە ئېلىش ، شۇ ياغنىڭ كۈنجۈرىسىدە ياسالغان دورىدا بەگنىڭ چىش ئاغرىقىنى داۋالاش ، ياقا يۇرتلارغا سەپەر قىلىپ ، بىر يېزا ئاقساقىلىنىڭ ئالا ئۆكۈزىنى نامرات مەدىكارلارغا سويۇپ بېرىش ، قوشنا دۆلەت ئەلچىلىرىنىڭ قىيىن سوئاللىرىغا ئەقىل بىلەن جاۋاب بېرىپ خانىنىڭ قايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ، غاز گۆشىنى ئۈلەشتۈرۈش ئارقىلىق خانىنى مەسخىرە قىلىش ، ئالتۇنبەگ بىلەن پۈلباينىڭ چېقىمچىلىقى تۈپەيلىدىن نەزەربەند قىلىنغان ئەپەندىنىڭ خانىنىڭ سىناق نەزەرلىرىگە بەرداشلىق بېرىپ ئىككى بەگنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنى پاكىتلار ئارقىلىق ئېچىپ تاشلاپ ، ئۇلار ئۈستىدىن غەلبە قىلغانلىقى ، خاقانىنى ئەخمەق قىلىپ تۇرمىدىكى لەيلى ، مۇسا قاتارلىق بارلىق بىگۈناھ مەھبۇسلارنى ئازاد قىلىشى ، خانىشنى كولدۇرلىتىپ خەزىنە ئىشىكىنى ئېچىپ قۇربان ھېيىت كۈنى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى پۇقرالارغا تارقىتىپ بېرىشى قاتارلىقلار-نىڭ ھەممىسى ناھايىتى تەبىئىي ۋە قىزىقارلىق ھالدا بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ ، سېنارىيە قۇرۇلمىسىنى مۇكەممەل كومېدىيىلىك تۈسكە ئىگە قىلىدۇ . ئەسەردىكى پېرسوناژلار ئۆزىگە خاس كەچۈرمىش ، ئۆزىگە خاس خاراكتېر ، ئۆزىگە خاس قىياپەت بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ . يەنى ، ئەپەندىنىڭ ئەقىللىق ، تەدبىرلىكلىكى ، قارشىلىق كۆرسىتىشتىكى تەۋرەنمەسلىكى ، مۇسانىڭ باتۇر ، لەيلىنىڭ ۋاپادار ، باجگىرنىڭ زالىم ، قازىنىڭ پاراخور ، پۇلباينىڭ ئاچ

كۆز ، ئالتۇنبەگنىڭ چىرىك ، خاقانىڭ ئەخمەقلىقى ئەقىلگە مۇڭاپىق ، تۇرمۇش چىنلىقىغا يېقىن ، ئەسته قالغۇدەك دەرىجىده گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ .

سىلەر سېنارىيىدىن ئېلىنغان بۇ پارچىنى ئىخلاس بىلەن ئوقۇپ چىقىپ ، ئۇنىڭ ئىدىيە-ۋى مەزمۇنىنى ئۆزلەشتۈرۈڭلار ۋە ئەپەندىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئەمگەكچى خەلقنى ياقلاپ سۆزلەي-دىغانلىقىنىڭ ، ئىش يۈرگۈزىدىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى يېشىپ بېرىڭلار .

2 . نەسىردىن ئەپەندى قانداق ئوبراز ؟ ئۇ قانداق ئادەملەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ؟ بۇ پارچىنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسى نېمە ؟

3 . سېنارىيىدىن ئېلىنغان بۇ پارچىنىڭ ھەربىر كۆرۈنۈشىده قانداق ۋەقەلەرنىڭ تەسۋىرلەنگەنلىكىنى ئايرىم - ئايرىم تېزىس قىلىپ يېزىڭلار ھەم ۋەقەلىكنى شۇ تېزىستىن پايدىلىنىپ قايتا بايان قىلىڭلار .

4 . بۇ تېكىستنى كىنو سەنئىتى ۋە كىنو سېنارىيىسى توغرىسىدا ئۆگىنىپ ئۆتكەن ئەدەبىي بىلىمگە بىرلەشتۈرۈپ پۈختا ئۆگىنىپ ، كىنو سېنارىيىسىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىڭلار .

5 . ئىمكانىيەت يار بەرسە «نەسىردىن ئەپەندى» ناملىق كىنو فىلىمىنى كۆرۈپ ، بۇ تېكىست توغرىسىدىكى چۈشەنچەڭلارنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇڭلار .

37 . تاش ئۇستىدە ئېچىلغان گۈل[1]

(تېلېۋىزىيە تىياتىرى)

مۇھەممەت روزى يارقىن

2 ـ قىسىم

كۈندۈز ، ئۇرۇمچى شەھىرى .
ئاۋات كوچىدا كېتىۋاتقان ئاپتوموبىللار .
قەد كۆتۈرگەن ئېگىز بىنالار .
كېتىۋاتقان ئادەملەر . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەلى كۆرۈنىدۇ .

* * *

كۈندۈز ، ئاقسۇ كونا شەھىرى .
كوچىدا كېتىۋاتقان ئېشەك ھارۋىلىرى . ئادەملەر . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى رازىيە بوغجۇما كۆتۈرگە ھالەتتە كۆرۈنىدۇ ، ئۇ چوڭ بىر مەسچىت ئالدىدىن ئۆتۈپ ، تار كوچىغا كىرىدۇ . بىر قورۇ ئالدىغا كېلىپ دەرۋازىنى ئۇرىدۇ . بىر كىشى چىقىدۇ . رازىيە بىر نېمىلەرنى دەيدۇ . ئۇ كىشى «يوق» دېگەن مەنىدە بېشىنى چايقايدۇ . رازىيە ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا كېتىپ قالىدۇ .
كۈندۈز . تېببىي (مېدىتسىنا) ئىنستىتۇتىنىڭ مەلۇم سىنىپى .
مۇئەللىم ئادەم ئىسكىلىتنى سۆزلىمەكتە . ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەلى تىڭشىماقتا .

* * *

گۈگۈم ۋاقتى .
كوچىدا رازىيە تولغاق ئازابى چەكمەكتە . يولدا كېتىۋاتقان خەلچىخان رازىيەنى كۆرۈپ تېزلىك بىلەن كېلىپ ئۇنى يۆلەيدۇ ۋە ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھارۋىلىق تاھىرغا قولى بىلەن شەرەتلەپ بىرنېمە دەيدۇ . تاھىر كېلىدۇ . ئۇلار رازىيەنى ھارۋىغا سالىدۇ .

---

① «تاش ئۇستىدە ئېچىلغان گۈل» 1988 ـ يىللىق «تەڭرىتاغ ئەدەبىياتى» ئالاھىدە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تېلېۋىزىيە تىياتىرى . دەرسلىككە بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ 2 ـ قىسمىدىن بىر قىسىم كۆرۈنۈشلەر تاللاپ كىرگۈزۈلدى .

* * *

كۈندۈز ئىنستىتۇت باغچىسى .
ئەلى بىرنەچچە ساۋاقداشلىرى بىلەن قىزغىن پاراڭلىشىپ كۈلۈشمەكتە .
كېچە ، رازىيەنىڭ ئۆيى .
پەگاھتا داس ، داسقا چىلانغان كىر . داس ئەتراپىدا بىرمۇنچە كىيىم ـ كېچەك . رازىيە يىغلاۋاتقان بالىنى پەپىلىمەكتە .
يۇقىرىقى كۆرۈنۈشلەر ئۈستىگە فىلىم ئىسمى ۋە فىلىم ئىشلىگۈچىلىرى خاتىرىلەنگەن ئىسىم ـ فامىلىسى چىقىدۇ .

1

كۈندۈز ، مەكتەپنىڭ خەۋەرلىشىش بۆلۈمى ئالدىدىكى يول .
ئەلى كېتىۋاتقاندا خەۋەرلىشىش بۆلۈمىنىڭ دېرىزىسىدىن ياشانغان بىر ئادەمنىڭ بېشى چىقىدۇ .
ـــ ۋۇي ئەلى ، ساڭا پۇل بىلەن خەت كەلدى .
ئەلى ئالاق ـ جالاق بولۇپ ئىككى تەرىپىگە قارىۋېتىدۇ ـ دە ، يۈگۈرۈپ بېرىپ خەت بىلەن چەكنى ئالىدۇ ۋە پۇرلاپلا يانچۇقىغا سالىدۇ .
ئەلى پەلەمپەيدىن چىقىپ ياتىقىغا كىرىدۇ . چاپىنىنى سېلىپ تاشلىۋېتىپ خەت بىلەن چەكنى ئالىدۇ . ئاۋۇال چەككە قارىۋېتىپ ئاندىن خەتنى ئاچىدۇ .
«قەدىرلىكىم ئەلى ، يازغان جاۋاب خېتىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىپ نەچچە ياندۇرۇپ ئوقۇدۇم . كۆڭلۈم بەكمۇ خۇرسەن بولدى . سىز خېتىڭىزدە باشقىلارنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆپ ئەۋەتمەك ، ئەۋەتسىڭىزمۇ سىزگە غەمخورلۇق قىلغان خەلچىخان چوڭ ئانىنىڭ نامىدا ئەۋەتىڭ دېگەن بولغاچقا شۇنداق قىلدىم . مەن سىزنىڭ خاتىرجەم ئوقۇشىڭىز ئۈچۈن ھەممە تەلەپلىرىڭىزنى ئورۇندايمەن .
قەدىرلىكىم ئەلى ، بەلكىم ئوغلىڭىز ئېرشاتنى كۆرگۈڭىز كېلىدىغاندۇ ؟ ئۇ ھازىر تېخىمۇ ئوماقلىشىپ كەتتى . ئۇنىڭ چۈچۈك تىلى ، تاتلىققىنا ھەرىكەتلىرى مېنىڭ غەم ـ ئەندىشىلىرىم ئورنىغا خۇشاللىق ، ھارغىنلىقىم ئورنىغا ئارامىلىق ئېلىپ كەلدى . مەن ئۇنىڭغا رەسىمىڭىزنى كۆرسىتىپ : «بۇ سېنىڭ داداڭ ، دادا دەپ چاقىر » دەپ ئۆگەتتىم . ئۇ ھەر قېتىم «دادا ، دادا » دېگىنىدە ۋۇجۇدۇمنى چەكسىز بەخت ئىلكىگە ئالىدۇ . گويا سىز يېنىمدا تۇرغاندەك ئۆزۈمنىڭ ھاياجېنىمنى باسالماي قالىمەن . ئەمما ، ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا كىشىلەرگە بىلدۈرمەيدىغان تاغ بولغاچقا ، يەنە غەمگە پاتمەن . لېكىن ، ئامال قانچە ؟ خەير ، بۇ سىرلىق ھىجران كۈنلىرىمۇ ئۆتۈپ كېتەر ، بىزگىمۇ بۇ مېنىڭ ئۆيۈم ، بۇ مېنىڭ بالام ، دەيدىغان كۈنلىرىمىز يېتىپ كېلەر .
ئەلى ، بۇنداق سۆزلەرنى قىلىپ سىزنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇم . كەچۈرگەيسىز . سىزگە 20 سوم پۇل ئەۋەتتىم . ئاز بولسىمۇ ئىشلىتەرسىز . خەير ـ خوش . سىزگە ئۈتۈق تىلەپ ـــ رازىيە . »
ئەلى چوڭقۇر بىر تىنىۋېلىپ خەتنى پۈكلەپ چامادانغا سېلىپ قويىدۇ . ئاندىن پۇل

چېكىگە قايتا نەزەر تاشلايدۇ ـ دە ، كۈلۈمسىرەيدۇ . چەكنى يانچۇقىغا سالىدۇ ، چاپىنىنى كىيىپ چىقىپ كېتىدۇ .

2

كۈندۈز . خەلچىخاننىڭ قورۇسى .

قورۇدا 15 چە توخۇ دانلاپ يۈرۈشمەكتە . نېرىدا خەلچىخان چوڭ ئانا گازىر سورىماقتا . رازىيە كىچىك سېۋەتتىكى توخۇلارنى سانىماقتا .

ئېرشات كاتەكتىن بىر تۇخۇمنى ئېلىپ ، مېڭىپ ئاپىسىنىڭ قېشىغا كېلىدۇ .

ـــ ئاپا ماۋۇ بى تۇخۇم ، ماڭا پۈشىيىپ بېيە .

ـــ ياق بالام ، ئەكەل ئۇنى ، ـــ رازىيە تۇخۇمنى ئېرشاتنىڭ قولىدىن ئېلىۋالىدۇ . ئېرشات دومسىيىپ تۇرۇپ يىغلايدۇ .

ـــ يىغلىما بالام ، ـــ دەيدۇ رازىيە ئۇنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ ، ـــ مەن ساڭىچۇ كېيىن پىشۇرۇپ بېرەي ، ھازىرچۇ بۇنى سېتىپ پۇلنى داداڭغا ساقلاپ قويايلى ، بولامدۇ ؟

خەلچىخان چوڭ ئانا سۆزگە ئارىلىشىدۇ .

ـــ پىشۇرۇپ بەرسىڭىز نېمە بولاتتى ، كىچىككىنە بالىنى يىغلاتقىچە .

رازىيە تۇرۇپ قېلىپ خىجىل بولغان ھالدا تۇخۇمنى قايتا ئېرشاتقا بېرىدۇ .

ـــ مە بالام ، ساڭا پىشۇرۇپ بېرەي .

ئېرشات تۇخۇمنى ئالىدۇ ، ئەمما تۇرۇپ قېلىپ تۇخۇمنى ئاپىسىغا سۇنىدۇ .

ـــ مە ئاپا ، مەن يېمەيمەن ، دادام كەلسە پىشىيۇپ بە .

ئېرشاتنىڭ سۆزى رازىيەگە قاتتىق تەسىر قىلىدۇ . ئۇ ئېرشاتنى باغرىغا باسىدۇ ، كۆزلىرىدىن ياش سىرغىپ چۈشىدۇ .

3

كۈندۈز . ئۇرۇمچىدىكى ئاۋات كوچا .

ئاپتوموبىللار ئۆتۈشمەكتە . ئادەملەر يۈرۈشمەكتە .

كېتىۋاتقان ئەلى كۆرۈنىدۇ . ئەلى پىيادىلەر ئۆتىدىغان جايغا كېلىدۇ ـ دە ، ئۆتمەكچى بولىدۇ . ئەلىنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان بىر قىز كېلىۋاتقان بولكىۋايغا قارىمايلا يولدىن ئۆتىدۇ . ئەلى ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ قىزنى تارتىۋالىدۇ . بولكىۋاي قاتتىق تورمۇز قىلىدۇيۇ ، ئەمما يول سىزىقىدىن ئۆتۈپ توختايدۇ .

شوپۇر بېشىنى كابىنكىدىن چىقىرىپ ئاچچىق بىلەن :

ـــ كۆزىڭىز يوقمۇ ؟ ـــ دەپ توۋلايدۇ ـ دە ، كېتىپ قالىدۇ .

ـــ خۇدايىم ساقلىدى سىزنى ، ـــ دەيدۇ ئەلى .

قىز ھالسىز تۇرقىنى ئوڭشاپ :

ـــ رەھمەت سىزگە ، ـــ دەيدۇ .

ـــ يۈرۈڭ ئەمدى ئۆتەيلى .

ئۇلار يولدىن ئۆتۈپ بىللە ماڭىدۇ .

ـــ نېمىنى ئويلاپ ئۇنچە ئالدىراپ ماڭدىمكىن ـ تاڭ . سىز بولمىغان بولسىڭىز ،

ئاللىقاچان ئۇ دۇنياغا كەتكەن بولار ئىدىم ، ــ قىز مىننەتدارلىق نەزىرى بىلەن ئەلىگە قارايدۇ ، ــ ئىسمىڭىزنى بىلسەم بولامدۇ ؟

ــ ئىسمىم ئەلى .

ــ مېنىڭ ئىسمىم يۇلتۇز . ئاممىۋى مەدەنىيەت ساريىنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەيمەن .

ــ ئارتىسمۇ سىز ؟

ــ ناخشىچىمەن .

ــ ناخشىڭىزنى ئاڭلايدىكەنمىز ــ دە .

ــ خالىسىڭىز بىزنىڭ سارايغا بېرىڭ . تۆۋەنگە چۈشۈپ ئويۇن قويغان ۋاقىتلاردىن باشقا ۋاقىتلاردا بىز شۇ يەردە . ئاخشاملىرى تانسا بولىدۇ ، بىز ناخشا ئورۇندايمىز .

ــ مەن ئۇنداق سورۇنلارنى كۆرۈپ باقمىغان .

ــ قارىغاندا بۇ يەرلىك ئەمەسكەنسىز ــ دە .

ــ مەن باشقا جايدىن تېببىي ئىنستىتۇتقا ئوقۇشقا كەلگەن .

ــ ئۆزىڭىز ئوقۇغۇچى دەڭ ، بۇ ياخشى گەپكەن . كەلگۈسىدە ئەلى ئىسىملىك بىر دوختۇرىمىز بولىدىكەن ــ دە .

ئۇلار كۈلۈشىدۇ .

ماشىنىلار ئۆتۈشىدۇ .

4

كۈندۈز ، كىنوخانا ئالدى .

رازىيە بىرقانچە ئىستاكان چاي قۇيۇلغان كىچىك شىرەنىڭ بىر تەرىپىدە ئولتۇرۇپ چاي ساتماقتا . شىرەدىكى بىر تەخسىگە تۇخۇم قويۇلغان . ئېرشات كىچىك ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ رەسىملىك كىتاب كۆرمەكتە . رازىيەنىڭ يېنىدا خەلچىخان چوڭ ئانا گازىر سېتىپ ئولتۇرىدۇ .

بىر ئادەم چاي ئىچىپ بولۇپ ، بەش تىيىن پۇل تاشلاپ قويۇپ كېتىپ قالىدۇ . بىر مەست ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرىدۇ ۋە چاينى ئېلىپ ئىچىدۇ ــ دە ، بىزەڭلىك بىلەن رازىيەگە قارايدۇ . رازىيە ئوڭايسىزلىنىپ چەتكە قارىۋالىدۇ .

ــ چوكان قىز ، ــ دەيدۇ مەست ھىجىيىپ ، ــ ماڭا بىر قاراپ قويسىڭىز نەچچە چۆگۈن چاي پۇلى تاپسىز ئەمەسمۇ ؟ ھا . . . ھا . . . ھا .

ــ ئاكا ، بۇنداق گەپلەرنى قىلماڭ ، مېنى تىنچ چاي ساتقىلى قويۇڭ .

ــ گەپ قىلماڭ ؟ ! گەپ قىلسام نېمە بولىدۇ ــ ھە ، ــ مەست بىگىز بارمىقىنى رازىيەنىڭ ئېڭىكىگە تەگكۈزىدۇ .

رازىيە ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ . ئېرشات ئاپىسىغا يېپىشىدۇ .

ــ قورقما بالام ، قورقما ، ــ دەيدۇ رازىيە ئېرشاتنى تۇتۇپ .

ــ ھە . . . مەن ئادەم يېمەيمەن ، ــ مەست رازىيەنىڭ كۆڭلىكىنىڭ پېشىنىسى تۇتىدۇ ، ــ ئولتۇرۇڭ چوكان قىز .

ــ قولۇڭنى تارت ، ــ دەيدۇ رازىيە غەزەپ بىلەن .

مەست پىسەنت قىلمايدۇ . رازىيەنىڭ كۆڭلىكىنى تېخىمۇ قاماللايدۇ . ئېرشات بىردىن تەخسىدىكى تۇخۇمنى ئالىدۇ ــ دە ، مەستنىڭ كۆزىگە ئاتىدۇ . مەست كۆزىنى تۇتقىنىچە

«ۋايجان» دەپلا كەينىگە يىقىلىپ چۈشىدۇ . ئادەملەر توپلىنىدۇ .
ــ ۋۇ ، هارامزادە ، ــ مەست ئورنىدىن تۇرۇپ ئېرشاتقا ئېسىلماقچى بولغاندا خەلچەخان ئوتتۇرىغا كىرىدۇ .
ــ ۋۇ لۇكچەك ، نېمە قىلماقچىدىك ، ئېشەكنىڭ سۈيدۈكىنى ئىچكەننى ئاز دەپ يەنە خەقنى بوزەك قىلماقچىدىڭمۇ ؟
ــ نېرى تۇر قېرى ، ــ مەست خەلچىخاننى ئىتتىرىۋېتىدۇ ـ دە ، ئېرشاتنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىدۇ . تاھىر ئوتتۇرىغا چۈشىدۇ ـ دە ، مەستنىڭ ياقىسىدىن ئالىدۇ .
ــ ئەگەر ياۋاش بولمىساڭ . . . ــ ئۇ تۈگۈلگەن مۇشتۇمىنى مەستنىڭ بۇرنىغا ئىتتىرىدۇ .
مەست ئالاقزادە بولىدۇ . تاھىر ئۇنى قويۇۋېتىدۇ . مەست ئارقا ـ ئالدىغا قارىماي تىكىۋېتىدۇ . كىشىلەر كۈلۈشىدۇ .

5

تانسا زالى . چىراغلار چاقناپ تۇرىدۇ .
ياشلار قىزغىن تانسا ئوينىماقتا . ئەلى بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ يۇلتۇزغا هەۋەس بىلەن باقىدۇ . يۇلتۇز ئېلېكترونلۇق مۇزىكا چالغۇچىلىرىنىڭ ئالدىدا مىكروفون تۇتۇپ ناخشا ئېيتىدۇ .
ناخشا ئارىلىقلىرىدا ئەلى بىلەن يۇلتۇزنىڭ ئۇچراشقان كۆزلىرى ، ئۇلارنىڭ كۈلۈمسىرەشلىرى كۆرۈنىدۇ .

6

كۈندۈز ، قۇرۇلۇش مەيدانى .
سېمونت لاي هارۋىلىرىنى ئىتتىرىپ كېتىۋاتقان ئىشچىلار ، قۇم چۈشۈرۈۋاتقان ئاياللار .
ئېرشات قۇم دۆۋىسىنىڭ بىر چېتىدە قۇم ئويناپ ئولتۇرىدۇ .
رازىيە هارۋىغا خىش باسىدۇ .
مەيدانىنى ئايلىنىپ يۈرگەن قۇرۇلۇش هۆددىگىرى جامال بىلەن قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ باشلىقى قادىرلار رازىيەنىڭ قېشىغا كېلىدۇ . جامال رازىيەگە قارىۋېتىپ :
ــ قادىراخۇن ، ياپياشلا بىر ئايالنى مۇشۇنداق ئېغىر ئىشقا سېلىپ قويغىنىڭ نېمىسى ، ــ دەيدۇ .
ــ ئۇ ئۆزى تەلەپ قىلدى ، ــ دەيدۇ قادىر جاۋابەن .
ــ نېمىشقا ؟
ــ بۇ ئىشنىڭ هەققى يۇقىرى .
ــ هە ، مۇنداق دېگىن . پۇلغا ئېهتىياجى بار ئىكەن ـ دە . شۇنداقتىمۇ بولمايدۇ . كۆرمىدىڭمۇ ، ئۇنىڭ قوللىرى قاپىرىپ تىتىلىپ كەتكىلى تاس قاپتۇ . ئۇنى ماشىنىغا يۆتكەپ قوي . پۇلنى ئوخشاش بېرەيلى .
ــ بولىدۇ هۆددىگەر .
ئۇلار كېتىپ قالىدۇ .

رازىيە ھەيران بولغىنىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدۇ .

7

كۈندۈز ، خەلچىخان چوڭ ئانىنىڭ ئارقا قورۇسىدىكى باغ .
ئېرشات ئەلنىڭ جازىغا ئېلىنغان ئالتە سۈڭلۈق رەسىمىنى كۆتۈرۈپ باغدىن چىقىپ كېتىدۇ . رازىيە ئۇزۇم تەكلىرىنى سۈغىرىدۇ . خەلچىخان ئۇزۇملەرگە قاراپ :
ــ بۇ يىل ئۇزۇم تازىمۇ ئوخشايدىغان بولدى ، ــ دەيدۇ ۋە بىردىن ھەسرەت بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇرىدۇ ، ــ سەن بولمىغان بولساڭ ، تەكلەر نېمە بولۇپ كېتىدىكىن ـ تاڭ . ئۆزۈم يالغۇز ئۇنىڭغا قارىغۇچىلىكىم قالمىغانىدى .
ــ بۇ يىل ئۇزۇمدىن 1000 سوم پۇل تاپىلا چوڭ ئانا .
ــ تەك مېنىڭ بولغان بىلەن ئەمگەك سېنىڭ قىزىم . يوقىنى بار قىلغان ئۆزۈڭ . بۇنىڭ پۇلىنى قانداقمۇ ئۆزۈمنىڭ قىلىۋالاي قىزىم .
رازىيە خەلچىخانغا مىننەتدارلىق نەزەرى بىلەن باقىدۇ .
ــ بېشىمغا ئېغىر كۈلپەت چۈشكەن شۇ كۈنلەردە ماڭا غەمخورلۇق قىلدىلا چوڭ ئانا ، ئۆي بەردىلە ، مۇشۇ كەمگىچە ئۆينىڭ ئىجارىسىنى ئالمىدىلا . مۇشۇنىڭ ئۆزى يەتمەمدۇ چوڭ ئانا .
ــ نەدىكى گەپلەرنى قىلىۋاتسەن قىزىم ، سەن كېلىپ يالغۇزچىلىقتىن قۇتۇلدۇم ، نېنىمنى يېقىپ ، كىرىمنى يۇيۇپ بېرىۋاتسەن . ئۆزۈمنىڭ قىزىدەكلا كۆيۈنۈۋاتسەن .
ــ بۇ گەپلەرنى قويايلى چوڭ ئانا ، مېنىڭ كۆڭلۈمگە بىر ئىش كېلىۋاتىدۇ .
ــ نېمە ئىش ئۇ قىزىم ؟
ــ ئەگەر سىلى ماقۇل دېسىلە ئۆزۈمنىڭ پۇلىغا يەنە ئازراق پۇل قوشۇپ ئونچە قوي ئېلىپ باقساقمىكىن ، دەيمەن .
ــ ئەقلىڭگە باركاللا قىزىم ، قوي دېگەننىڭ يۇڭى تېخى پۇل ، ئۆزى تېخى پۇل ، لېكىن قىزىم ، جاپا تارتىپ كېتەرسەنمىكىن .
ــ جاپا تارتماي ھالاۋەت يوق ، چوڭ ئانا .

8

تانسا زالى . رەڭگارەڭ چىراغلار دېسكو مۇزىكىسىغا ماس ھالدا ئۆچۈپ ـ يانماقتا . چالغۇچىلار بېرىلىپ چالماقتا . ئەر ناخشىچى مىكروفون تۇتۇپ ناخشا ئېيتماقتا . ياشلار دېسكو ئويىنماقتا . ئەلى بىلەن يۇلتۇز بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئويناۋاتقان كۆرۈنۈش نامايان بولدۇ .
ــ مەن ئۇسسىدىم ، ــ دەيدۇ يۇلتۇز بىر چاغدا .
ــ پىۋا ئىچەيلى ، ــ دەيدۇ ئەلى .

9

قەھۋەخانا ، لەرزان مۇزىكا چېلىنىپ تۇرىدۇ .

ئەلى بىلەن يۇلتۇز كىرىپ كېلىدۇ . بۇلۇڭدىكى ئورۇندۇقىغا بېرىپ قارىمۇقارشى ئولتۇرىدۇ .

ــ ئىككى قۇتا پىۋا بېرىڭ ، ــ دەيدۇ ئەلى كۇتكۇچىگە .

كۇتكۇچى ئىككى قۇتا پىۋا بىلەن ئىككى چوڭ رومكىنى پەتنۇسقا سىلىپ كۆتۈرۈپ كېلىدۇ . پىۋىنى ئېچىپ ئۇلارغا قۇيۇپ بېرىپ كېتىپ قالىدۇ . ئەلى بىلەن يۇلتۇز ئىچىدۇ . ئەلى رومكا ئاستىدىن يۇلتۇزغا قارايدۇ . يۇلتۇزنىڭ كۆزىمۇ ئۇنىڭغا چۈشىدۇ . ئۇلار رومكىنى قويىدۇ . ئەلى يۇلتۇزدىن كۆزىنى ئۇزمەيدۇ .

ــ نېمىشقا بۇنداق قاراۋېرىسىز ؟ ــ دەيدۇ يۇلتۇز تارتىنىش بىلەن .

ئەلى جاۋاب بېرىش ئورنىغا يۇلتۇزنىڭ ئۇستەل ئۇستىدىكى قولىنى ئاستا تۇتىدۇ . ئېكراندا ئىككى قولنىڭ ئۇستىگە چۈشكەن يۇلتۇزنىڭ يەنە بىر قولى كۆرۈنىدۇ .

10

كۇندۇز ، قۇرۇلۇش مەيدانىدىكى قۇرۇلۇشقا خىش ، سېمونت چىقىرىش ماشىنىسىنى باشقۇرىدىغان كىچىك ئۆي .

رازىيە ماشىنا باشقۇرۇپ ئولتۇرىدۇ . ئىشىك تۇۋىدە ھۆددىگەر جامال پەيدا بولىدۇ .

ــ بۇ ئىشقا ئۆگىنىپ قالدىڭىزمۇ ؟

ــ سىزگە رەھمەت جامالكا ، ئۆگىنىپ قالدىم .

ــ ئاڭلىسام سىز 10 ـ سىنىپنى پۈتتۈرگەن ئىكەنسىز ، سىزگە بۇ ئىشمۇ مۇڭاپىق ئەمەس . مەن سىزنى ئۆزۈمگە كاتىپ قىلىۋالايمىكىن ، دەيمەن .

رازىيە سەل تۇرۇپ قېلىپ جاۋاب بېرىدۇ .

ــ بۇ ياخشىلىقىڭىز يېتىدۇ جامالكا . مەندە كاتىپ بولغۇدەك قابىلىيەتمۇ يوق .

ــ بار ـ يوقلۇقىنى بىلىدىغان ئادەممەن . مېنىڭچە مەن دېگەندەك بولسۇن .

ــ مەن بۇنىڭغا قوشۇلالمايمەن جامالكا ، ــ دەيدۇ رازىيە قەتئىيرەك قىلىپ . توساتتىن قىيا ـ چىيا كۆتۈرۈلىدۇ .

ــ بۇ كىمنىڭ بالىسى ، خىش بېسىۋالدى .

رازىيە چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرىدۇ . يۈگۈرۈپ ئادەم توپلانغان جايغا بارىدۇ . ئېرشات پېشانىسىدىن ۋە قولىدىن قان سىرغىپ ئاققان ھالەتتە ياتىدۇ . بىر ئىشچى خىشلارنى يۆتكىمەكتە .

رازىيە :

ــ جېنىم بالام ، مەن قانداق قىلاي ، ــ دېگىنىچە ئېرشاتقا ئۆزىنى ئاتىدۇ .

ــ دوختۇرغا ئاپىرايلى ، چاپسان دوختۇرغا ئاپىرايلى ، ــ دېگەن جىددىي خىتاب ئاڭلىنىدۇ . رازىيە يىغلىغىنىچە ئېرشاتنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرەيدۇ . كەينىدىن ئىككى ئىشچىمۇ بىللە يۈگۈرەيدۇ .

جامال توپىنىڭ ئىچىدە كۆرۈنىدۇ . ئۇ دەسلەپتە سەل جىددىي تۇس ئالىدۇ ، كېيىن مەنىلىك كۈلۈمسىرەيدۇ .

11

كۈندۈز ، باغچا كۆلى .
ئەلى بىلەن يۈلتۇز قولۇاقتا . ئەلى پالاق ئۇرىدۇ ، يۈلتۇز سۇرەتكە تارتىدۇ . يۈلتۇز پالاق ئۇرىدۇ ، ئەلى سۇرەتكە تارتىدۇ .

12

دوختۇرخانا .
ئېرشانتقا ئاسما ئوكۇل قويۇلغان . ئېرشات باش ـ يۈزى تېڭىلغان هالدا كۆزىنى ئاچماي ياتىدۇ . چۆرىسىده رازىيه ، خەلچىخان ، تاهىرلار تەلمۇرۈپ ئولتۇرىدۇ .

13

ئەتىگەن . سىنىپ .
مۇئەللىم كىرىپ كېلىدۇ ، ئوقۇغۇچىلار ئورنىدىن تۇرىدۇ ، ئوقۇتقۇچى مۇنبەرگە چىقىپ :
ـــ ئولتۇرۇڭلار ، ـــ دەيدۇ . ئوقۇغۇچىلار ئولتۇرىدۇ .
مۇئەللىم لېكسىيه دەپتىرىنى ئاچىدۇ ـ دە :
ـــ هازىر دەرسىمىزنى باشلايمىز ، ـــ دەيدۇ . ئىشىك چېكىلىدۇ .
ـــ كىرىڭ ، ـــ دەيدۇ مۇئەللىم .
ئەلى كىرىپ كېلىدۇ .
ـــ سىز يەنه كېچىكتىڭىز ئەلى . قارىغاندا ئورنىڭىزدىن هازىرلا تۇرغانده‌ك كۆرۈنىسىز . بۇ ياخشى ئەمەس ، دىققەت قىلىڭ ، ئولتۇرۇڭ .
ئەلى ېېرىپ ئورنىغا ئولتۇرىدۇ .
ـــ ساۋاقداشلار ، بىز بۈگۈن ئادەمنىڭ نېرۋا سىستېمىسى هەققىدىكى ئىككىنچى لېكسىيىمىزنى باشلايمىز .

14

كۈندۈز ، دوختۇرخانا ياتقى .
ئېرشات ئۆره ئولتۇرىدۇ . رازىيه ئېرشانتقا قوشۇق بىلەن تاماق يېگۈزىدۇ . سىرتتىن سېستىرا كىرىپ كېلىدۇ . رازىيه ئورنىدىن تۇرىدۇ .
ـــ ئولتۇرۇڭ ، ـــ دەيدۇ سېستىرا مۇلايىملىق بىلەن . ئۇ گرادۇسنى چىقىرىپ ئېرشاتنىڭ قولتۇقىغا تىقىپ قويىدۇ ، ـــ هەرنېمه بولسا بالىڭىز تېز ياخشى بولۇپ كەتتى .
ـــ سىلەرگه رەهمەت ، ياخشى داۋالىدىڭلار .
سېستىرا كۈلۈپ سۆزلەيدۇ :
ـــ دوختۇر ئەته چىقىپ كەتسه بولىدۇ ، دەيدۇ .

رازىيەنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق ئەكس ئېتىدۇ . سېستىرا :
— بالىنىڭ تامىقىنى يېگۈزۈۋېرىڭ ، — دەيدۇ - دە ، چىقىپ كېتىدۇ .
رازىيە تاماقتا قوشۇق سالىدۇ . ئەمما ، چىرايىدىكى خۇشاللىق غەمكىنلىككە ئۆزگىرىدۇ .

15

كۈندۈز ، كوچا .
كوچىدا كېتىۋاتقان رازىيە كۆرۈنىدۇ .
كوچىنىڭ بىر تەرىپىدە تاھىر ھارۋىسىنى توختىتىدۇ . كىرا قىلغانلار ھارۋىدىن چۈشۈپ تاھىرغا پۇل بېرىدۇ . تاھىرنىڭ كۆزى رازىيەگە چۈشىدۇ .
رازىيە بىر دۇكاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ۋېۋىسكىغا قارايدۇ . ۋېۋىسكىدىكى «زەرگەر دۇكـ-نى» دېگەن خەت كۆرۈنىدۇ ، رازىيە كىرىپ كېتىدۇ . . .

16

زەرگەر دۇكىنىنىڭ ئىچى .
رازىيە ياغلىقىغا ئورالغان بىر جۈپ ھالقىنى ئېلىپ زەرگەرگە سۇنىدۇ . زەرگەر ھالقىنى ئېلىپ ئۆرۈپ- چۆرۈپ قارايدۇ . ئاندىن :
— نەچچىگە ساتىسىز ؟ — دەيدۇ .
— ئۆزىڭىز بىرنېمە دەڭ ، تالىشىپ ئولتۇرمايمەن .
— قارىغاندا خىجالەتچىلىك تارتىپ ئەكەلگەندەك قىلىسىز ، 150 سوم بەرسەم ، سىز زىيان تارتمايسىز .
— مەيلى .
زەرگەر ھالقىنى قويۇپ پۇل ئالىدۇ ۋە سانايدۇ . ئۈستىگە تاھىر كىرىپ كېلىدۇ . رازىيە چۆچۈپ كېتىدۇ .
— سىز . . .
تاھىر ئەھۋالنى چۈشىنىپ :
— بۇنى ساتمىسىڭىزمۇ دوختۇرغا تۆلىگۈدەك پۇل مەندە بار ئىدىغۇ ، — دەيدۇ - دە ، زەرگەرنىڭ ئالدىدىكى ھالقىنى ئېلىپ رازىيەگە بېرىدۇ . ئاندىن يېنىدىن بىر تۇتام پۇلنى چىقىرىپ رازىيەگە سۇنىدۇ . زەرگەر پۇلنى تۇتۇپ قالىدۇ .
رازىيە بىر ھالقىغا ، بىر پۇلغا قارايدۇ ، ئاندىن :
— سىزگە رەھمەت تاھىر ، بۇ ھالقىنىڭ ماڭا كېرىكى يوق ، — دەيدۇ - دە ، ھالقىنى زەرگەرنىڭ ئالدىغا قويىدۇ .
زەرگەر خۇشال ھالدا پۇلنى رازىيەگە بېرىدۇ . رازىيە چىقىپ كېتىدۇ .
تاھىر ئېچىنىش ھېسسىياتى بىلەن بېشىنى چايقايدۇ . زەرگەر ھالقىنى قولىغا ئېلىپ قارىۋېتىپ تاھىرغا :
— سىزنىڭ ئۇ قىزغا كۆڭلىڭىز چۈشۈپ قاپتىكەن - دە ؟ — دەيدۇ .
تاھىر ئاچچىق بىلەن كەينىگە ئۆرۈلۈپ زەرگەرگە قارايدۇ :
— نېمە دەپ ئالجىۋاتىسىز ؟

تاهىر قولىدىكى پۇلنى زەرگەرنىڭ ئۇستىلىگە جاققىدە قويىدۇ ـ دە ، ئۇنىڭ قولىدىكى ھالقىنى تارتىپ ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ . زەرگەر قولىنى سۇنغىنىچە تۇرۇپلا قالىدۇ .

17

كۇندۇز ، دوختۇرخانىنىڭ پۇل تاپشۇرۇۋېلىش ئورنى .
رازىيە پۇلنى تەڭلەپ :
ـــ پۇلنى ئېلىپ كەلدىم ، ـــ دەيدۇ .
ھېساباتچى بېشىنى كۆتۈرۈپ قارايدۇ ـ دە :
ـــ سىزمىدىڭىز ، كېچىكىپ قاپسىز ، بايا بىرى كېلىپ پۇلنى تاپشۇرۇۋەتتى ، ـــ دەيدۇ .
رازىيە چۆچۈپ سورايدۇ .
ـــ كىم ئۇ ؟
ـــ جامال ئىسىملىك بىر كىشى .
رازىيەنىڭ چىرايىدا ئاللىقانداقتۇر بىر جىددىيلىك ئەكس ئېتىدۇ .
. . . . . .

22

قەھۋەخانا ، ئىچىملىك ئىچىپ ئولتۇرۇشقان قىزلار ۋە ئەرلەر .
بىر چەتتە ئولتۇرغان يۇلتۇز تەقەززالىق بىلەن بىرەم ـ بىرەم ئىشىككە قارايدۇ ، سائىتىگە قارايدۇ . ئۇنىڭ يېنىدىن بىر ياش ئۆتۈپ كېتىپ بېرىپ ئۆرۈلۈپ ئۇنىڭغا قارايدۇ . ئۇ پوكەيگە بېرىپ ئىككى قۇتا پىۋا ئېلىپ كېلىدۇ ۋە ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ يۇلتۇزغا يەنە قارايدۇ ، ئارقىدىنلا كەينىگە تېزلا ئۆرۈلىدۇ ـ دە :
ـــ كەچۈرىسىز ، ـــ دەپلا يۇلتۇزنىڭ قارشىسىدا ئولتۇرىدۇ . يۇلتۇز پەرۋا قىلماي ئىشىككە قارايدۇ . ھېلىقى ياش پۇتىنىڭ كىچىككىنە ئاغزىنى تارس قىلىپ ئاچىدۇ ـ دە ، يۇلتۇزنىڭ ئالدىغا قويىدۇ .
ـــ مەرھەمەت قىلىڭ .
يۇلتۇز نارازىلىق بىلەن پۇتىنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويىدۇ .
ـــ بۇ . . . بۇ . . . ـــ دەيدۇ ھېلىقى ياش .
نېرىدىن ئېگىز بوي ، گەۋدىلىك ، تاقىر باش بىرى كېلىپ ھېلىقى ياشنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ . ھېلىقى ياش ئۇنىڭغا شۇنداقلا قارىۋېتىپ ھولۇقۇپ يالغان ھەجىيىدۇ ۋە پۇتلىرىنى ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ نېرى كېتىدۇ . تاقىر باش ئۇنىڭ ئورنىدا ئولتۇرىدۇ . يۇلتۇز ئورنىدىن دەس تۇرۇپ مېڭىشىغا تاقىر باش قولى بىلەن ئۇنىڭ ئالدىنى تورىۋالىدۇ .
ـــ ئەمدى خاتىرجەم ئولتۇرۇۋېرىڭ ، ـــ دەيدۇ ئۇ .
دەل شۇ پەيتتە ، ئەلى كىرىپ كېلىدۇ ـ دە ، ئەھۋالنى كۆرۈپ غەزەپ بىلەن ئېتىلىپ بارىدۇ .
ـــ سەن نېمە قىلماقچى ، ۋۇ لۇكچەك ، ـــ دەيدۇ ئەلى مۇشتۇمىنى تۇگۇپ . تاقىر باش قولىنى تارتىۋالىدۇ ، ئەمما ئەلىگە قاراپمۇ قويمايدۇ .

— شۇنچىۋالامۇ كېچىكەمسىز؟ — دەيدۇ يۇلتۇز زەردە بىلەن.
— مېنىڭ سىزنىڭ نومۇسىڭىزنى قوغداش مەجبۇرىيىتىم بار، — دەيدۇ ئەلى ئەسەبىيلەشكەن هالدا ۋە شۇئانلا تاقىر باشنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزىدۇ، تاقىر باش غەزەپ بىلەن ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئىتتىرىۋېتىدۇ. ئەلى سەنتۇرۇلۇپ بارغىنىچە پوكەينىڭ تۇۋىگە چۈشىدۇ. پوكەي ئىتتىرىلىپ بېرىپ ئىچىملىكلەر تىزىلغان تىزگاهقا تېگىدۇ. بوتۇلكىلار تاراڭشىپ كېتىدۇ. هېلىقى ياش بىردىن جانلىنىدۇ:
— قورقما، قورقما، ئۇره ئۇنى، بوتۇلكا بىلەن ئۇر.
ئەلى چاچراپ ئورنىدىن تۇرىدۇ ـ ده، تىزگاهتىكى بوتۇلكىلارنى ئاتىدۇ. بوتۇلكىنىڭ ئىككىسى تامغا تېگىپ پارچىلىنىدۇ ـ ده، هاراقلار چاچرايدۇ. ئەتراپتىكىلەر قېيا ـ چېيا قىلىشىدۇ. قەهۋەخانا خوجايىنى ۋە كۇتكۇچى قىز بىر چەتتە قاراپ تۇرىدۇ. يۇلتۇز:
— ئۇرۇشماڭلار، بولدى قىلىڭلار، — دەپ توۋلايدۇ. هېلىقى ياش:
— ئۇر، مېڭىسىگە سال، — دەپ توۋلايدۇ. ئەلى ئاتقان ئاخىرقى بىر بوتۇلكا تاقىر باشنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ پارچىلىنىدۇ. ئۇنىڭ پېشانىسىدىن قان چىقىدۇ. تاقىر باش قانىنى تۇتۇپ كۆرۈپ ئۇن ـ تىن سۇرمەي چىقىپ كېتىدۇ.
— يارايسەن ئاغىنە، — دەيدۇ هېلىقى ياش خۇشال بولۇپ، — ياخشى قىلدىڭ، ئۇ مېنى دائىم بوزەك قىلىدۇ.
دۇكان خوجايىنى بوش خىتاب قىلىدۇ:
— ئۇرۇشۇپ بولدۇڭلارمۇ؟
ئۇلار خوجايىنغا قارىشىدۇ.
— ساقچىغا تېلېفون بېرىمىزمۇ ياكى هەق تۆلەۋېتەمسىلەر؟
ئەلى يالت قىلىپ يۇلتۇزغا قارايدۇ ـ ده:
— تۆلەيمەن، — دەيدۇ.
خوجايىن كۇتكۇچى قىزغا قارايدۇ. كۇتكۇچى قىز:
— ئىككى بوتۇلكا ناپولېئون ماركىلىق هاراق 150 سومدىن 300 سوم. ئىككى بوتۇلكا ۋىسكى 10 سومدىن 20 سوم، جەمئىي 320 سوم.
ئەلىنىڭ كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالىدۇ، يۇلتۇزمۇ ئوڭايسىزلىنىدۇ.
— هه، پۇلۇڭ يوقمىدى ئاغىنە، — هېلىقى ياش، — هېچقىسى يوق، مەندە بار، پۇل تاپقاندا قايتۇرۇۋېتەرسەن.
ئۇ يېنىدىن پۇل چىقىرىپ كۇتكۇچى قىزغا بېرىدۇ ۋە ئەلىگە:
— چوڭ گەپ يوق، بىز تونۇشۇپ قويايلى، مېنىڭ ئىسمىم ئەكبەر، — دەيدۇ.
— رەهمەت ساڭا بۇرادەر، — دەيدۇ ئەلى.
ئىككىسى قول ئېلىشىپ كۆرۈشىدۇ. يۇلتۇز بىلەن ئەلى چىقىپ كېتىدۇ.

23

كۈندۈز، خەلچىخانىنىڭ كەينى قورۇسىنىڭ بىر چېتى چىتلانغان بولۇپ، رازىيە ئون نەچچە قويغا يەم بېرىۋاتقان هالەتتە كۆرۈنىدۇ.
توساتتىن ماشىنىنىڭ «دۇت ـ دۇت» قىلغان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. رازىيە سېۋەتتىكى

يەمنى تۆكۈپلا ئالدىراپ ماڭدۇ .

24

خەلچىخاننىڭ قورۇسى ئالدى . بىر يۈك ئاپتوموبىلى توختىتىلغان ، ئىچىدىن تاھىر چۈشىدۇ . قورۇدىن رازىيە ، خەلچىخان ۋە ئېرشاتلار چىقىدۇ .

ـــ ۋۇي ، مۇبارەك بولسۇن بالام ، ـــ دەيدۇ خەلچىخان خۇشال ھالدا ، ـــ ئالتە چاقنى ئاخىر ئېلىپسەن ـ دە ؟

ـــ شۇنداق بولدى ، بۇ ئېشەك ھارۋىسىنىڭ خاسىيىتى دېسىلە چوڭ ئانا ، ـــ دەيدۇ تاھىر .

ئېرشات قىز ـ قىزنىغا پاتمىغان ھالدا ماشىنىنى تۈتۈپ :

ـــ دۇ ـ دۇ ـ دۇت ، دۇ ـ دۇ ـ دۇت ، ـــ دەيدۇ .

ـــ دۇ ـ دۇ ـ دۇتنى ھەيدەمسەن ؟ ـــ دەيدۇ تاھىر .

ـــ ھەيدەيمەن ، ھەيدەيمەن .

تاھىر ئېرشاتنى كۆتۈرۈپ كابىنكىغا سېلىپ قويىدۇ . ئېرشات رولنى ئۇياق ـ بۇياق قىلىپ :

ـــ ۋۇ ـ ۋۇ ـ ۋۇ ، دۇ ـ دۇ ـ دۇت ، ـــ دەپ ئويناىدۇ .

ئۇچەيلەن قورۇغا كىرىدۇ ، تاھىر باراڭ ئاستىدىكى سۇپىغا بېرىپ ئولتۇرىدۇ .

ـــ ھارۋىڭىزنى قانداق قىلدىڭىز ؟ ـــ دەپ سورايدۇ رازىيە .

ـــ بىكار قالدى .

ـــ ئۇنى ئەمدى سېتىۋەت ئوغلۇم ، ـــ دەيدۇ تاھىرغا خەلچىخان ئوچاق بېشىدا چاي تەييارلاۋېتىپ .

ـــ بىز سېتىۋالايلى چوڭ ئانا ، ـــ دەيدۇ رازىيە .

ـــ نېمە دەۋاتىسەن قىزىم ، بىزگە نېمە كېرىكى بار ئۇنىڭ .

ـــ سىلىمۇ گازىر سېتىشنى قويسىلا چوڭ ئانا ، ياشىنىپ قالدىلا ، ئۆيدە ئېرشات بىلەن ئولتۇرسىلا ، مەن كىراكەشلىك قىلاي .

ـــ نېمە دەۋاتىسىز رازىيە ، ـــ دەيدۇ تاھىر ھەيران بولۇپ ، ـــ سىز بىر ئايال كىشىغۇ ؟ !

ـــ ئايال بولسا نېمە بوپتۇ .

ـــ قىزىم ، بىزنىڭ بۇ يۇرتتا ئەلمىساقتىن تارتىپ ئايال كىراكەش بولمىغان .

ـــ بولمىغان بولسا ئەمدى بولسۇن .

خەلچىخان چوڭقۇر نەپەس ئالىدۇ . تاھىر ئېچىنىش بىلەن بېشىنى سېلىپ يېنىك چايقايدۇ .

25

كۈندۈز ، سىنىپ .

ئوقۇغۇچىلار ئىختىيارىي مۇزاكىرە قىلماقتا .

ئەلى كىتابىنى ئېچىپ تىكلەپ قويۇپ بىر خىلدا ئۇخلايدۇ . سىرتتىن بىر ئوقۇغۇچى

كىرىپ كېلىدۇ .
ــ ئەلى ، سىزنى مۇدىر چاقىرىۋاتىدۇ ، ــ دەيدۇ ئۇ .
ئەلى ئاڭلىماي ئۇخلاۋېرىدۇ . ئوقۇغۇچىلار پاراققىدە كۈلۈشىدۇ . ئەلى چۆچۈپ ئويغىنىپ ئەتراپىغا جىددىي قارىۋېتىدۇ ، كىتابنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلايدۇ .
ــ ئەلى مۇدىرنىڭ سىزگە سۆزى بارىكەن ، ــ دەيدۇ ھېلىقى ئوقۇغۇچى .
ئەلىنىڭ كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ كېتىدۇ ـ دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كېتىدۇ .

26

مۇدىر ئىشخانىسى .
ئەلى ئورۇندۇقتا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرىدۇ . مۇدىر سۆزلەيدۇ .
ــ ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىزگە پىكرى كۆپ يولداش ئەلى ، قوبۇل قىلىشىڭىز كېرەك . بىر ئادەمنىڭ ئالىي مەكتەپكە كىرىش پۈرسىتىگە ئېرىشىشى ئۇنچىۋالا ئاسان ئەمەسلىكىنى دېمىسەممۇ بىلىسىز . يىللىق ئىمتىھاندا بىر پەندىن ئۆتەلمىدىڭىز . ئۇنى ئاز دەپ ھېسابلىغاندا 3 ـ 4 قېتىم كەچلىك مۇزاكىرىگە قاتناشمايدىكەنسىز ، ياتاقتا كەچ قايتىپ كېلىدىكەنسىز ، بۇ ئاڭلىق بىر ئوقۇغۇچى قىلىدىغان ئىش ئەمەس . بۇنداق كېتىۋەرسە كېيىن ياخشى بولمايدۇ . . . سىزنىڭ دەيدىغان گېپىڭىز بارمۇ ؟
ئەلى زۇۋان سۇرمەيدۇ .
ــ گېپىڭىز بولمىسا ، چىقىپ ئوبدانراق ئويلىنىڭ .
ئەلى چىقىپ كېتىدۇ .

27

كۈندۈز ، كوچا .
ھارۇندا ئولتۇرغان يولۇچىلار . رازىيە ھارۇنا ھەيدىمەكتە . ھارۇن بىر دوقمۇشقا كېلىپ توختايدۇ ، يولۇچىلار چۈشىدۇ . رازىيەگە پۇل بېرىدۇ .
نېرىدا تاھىرنىڭ ماشىنىسى . تاھىر كابىنكىدىن چۈشۈپ رازىيەنىڭ قېشىغا كېلىدۇ .
ــ ياخشىمۇسىز رازىيە ؟
ــ ياخشىمۇسىز تاھىر ؟
ــ بىر يىل بولاي دېدى ، ھېچ ھارىدىم ـ تالدىم دېمەيسىزغۇ ؟
ــ بۇ ئىش كىشىنى ھارغۇزمايدىكەن .
ــ بىزنىڭ يۇرتنىڭ قىشى ئاز ، كىراكەشلىك ئاقىدىغان ئىش .
ــ شۇنداقكەن ، مەن ئويلاۋاتىمەن ، بۇلتۇرقى 12 قوينىڭ يۈڭى 600 سومدىن كۆپەرەك پۇل بوپتۇ . ئۇلارنىڭ ئونى تۆللەپ قوي چوڭ ـ كىچىك 22 بولدى . توخۇلارمۇ قورۇنى بىر ئالدى . بۇ يىل ئۇزۇمدىنمۇ 1000 سومدىن ئوشۇق كىرىم كىرىدۇ . قوي ـ توخۇلارنى ساتسام ، كىراكەشلىكتىن تاپقان پۇللار بىلەن ئالتە مىڭ سومغا يېتىپ قالىدىكەن . بۇنىڭغا كونا بولسىمۇ بىر كىرا ماشىنىسى ئالايمىكىن دەيمەن ، بۇ پۇل يېتەرمۇ ؟
ــ مەن سىزنىڭ ھارۇنىي ئالغان چېغىڭىزدىلا ئاخىر شۇنداق قىلىدىغانلىقىڭىزنى

بىلگەن ، سىز ئويلىغىنىڭىزنى قىلىدىغان ئادەم . بۇ ياخشى گەپ ، بىرنەچچە يىل ھەيدەلگەن بولكىۋايلارنى ئۇرۇمچىدە ئالتە- يەتتە مىڭ سوملارغا ئالغىلى بولىدۇ . يەتمىگەن يېرىگە مەن قوشۇپ قويای ، قانداق بولامدۇ ؟

ـــ مەن ياردەمىڭىزنى قايتۇرىمەن .

ئۇلار بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈشىدۇ .

ھارۋىغا يولۇچىلار چىقىدۇ . رازىيە ھارۋىنى ھەيدەپ ماڭىدۇ ، تاھىر كەينىدىن قاراپ قالىدۇ .

28

قىمار ئوينىلىۋاتقان ئۆي .

ئەكبەر بىلەن ئەلى كىرىپ كېلىدۇ . ئەلى قىمار ئوينىۋاتقانلارنى كۆرۈپ چۆچۈپ كېتىدۇ .

ـــ سەن مېنى نەگە باشلاپ كەلدىڭ ، ـــ دەيدۇ ئەلى ئاچچىقلىنىپ .

ـــ قىزىقسەنده ئاداش ، 320 سومغا بىر يىل بولدى ، تېخىچە بېرەلمىدىڭ . سېنى قەرزدىن قۇتۇلسۇن ، دەپ ئېلىپ كەلدىم . . .

ـــ مەن بۇنداق ئويۇننى ئويناپ باقمىغان .

ـــ ئويناپ باقمىغان ئادەمنىڭ تەلىيى بەك كېلىدۇ ، كېلىـە ، كېلىـە ، مانـا ماۋۇ 500 سوم ، ـــ ئەكبەر يېنىدىن بىرمۇنچە پۇل چىقىرىدۇ ۋە ئەلىنى تارتىپ تاۋكاغـا ئەكېلىـدۇ ، ـــ نېرى تۇرۇڭلار ئاغىنىلەر ، نېرى تۇرۇڭلار ، بىزگە ئورۇن بېرىڭلار .

قىمارۋازلار بىر چەتنى بوشىتىدۇ . ئۇلار تىقىلىدۇ .

ـــ قولۇڭغا ئال بۇ پۇلنى ، تىكە ، ـــ دەيدۇ ئەكبەر .

ئەلى پۇلنى قورقۇمسىراپ ئالىدۇ ۋە پۇلنىڭ يېرىمىنى بىر چەتكە تىكىدۇ .

ـــ دەتتىكام ، ـــ دەپ ئاتىدۇ بىرى ، ئوشۇقنىڭ ئۇچى چىك چۈشىدۇ ، بىرى تىك تۇرىدۇ .

ـــ ئوھوي ، ئۇتتۇڭ مانا ، ئەسلى پۇلنىڭ ھەممىسىنى تىكسە بولاتتى ، ئەكېلىڭلار ئاغىنىلەر ، ئەكېلىڭلار ، ـــ ئەكبەر باشقىلارنىڭ ئالدىدىكى پۇلنى يىغىپ ئەلىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىدۇ . ئەلى بىردىن ھاياجانلىنىدۇ ۋە پۇلنىڭ ھەممىسىنى قويىدۇ - دە ، ئوشۇقنى ئېلىپ ئاتىدۇ .

ـــ ھەيبى ، ـــ دەيدۇ ئەكبەر ، ـــ ئۇتتۇرۇۋەتتىڭ .

پۇل باشقا بىر قىمارۋازنىڭ ئالدىغا كېتىدۇ . ئەلىنىڭ ئۆڭى ئۆچۈپ كېتىدۇ .

ئەكبەر يېنىنى ئاختۇرىدۇ - دە ، پۇل چىقىرىپ سانايدۇ .

ـــ مانا 180 سوم باركەن ، تەلىيىڭنى يەنە بىر سىنا .

ئەلى بۇ قېتىم پۇلنى قورۇنمايلا ئالىدۇ - دە ، جاققىدە قويىدۇ .

ـــ دەتتىكام ، ـــ دەيدۇ يەنە بىر قىمارۋاز . ئوشۇقنىڭ تۆتىلىسى تىك تۇرىدۇ .

ـــ ئاپلا ، ـــ دەيدۇ ئەكبەر ، بۇمۇ كەتتى .

ئەلى تۇرۇپلا قالىدۇ .

ـــ تازىمۇ تەلەيسىز نېمىكەنسەن ، ئىسىت .

ئەلى مىختەك تۇرىدۇ .

ـــ نېمىگە تۇرىسەن ، پۇل قالمىدى ، ماڭە .
ئەكىسىچە ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ .

29

كۈندۈز ، سودا بازىرىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى .
دەرۋازىنىڭ يان تەرىپىگە تۆۋەندىكى ئېلان چاپلانغان .
«كۆرۈشكە ئالدىراڭلار ، ئۇرۇمچى ئىشتىن سىرتقى ياشلار سەنئەت ئۆمىكى بوستان كىنو ـ تىياتىرىدا زامانىۋى ناخشا ـ ئۇسسۇل نومۇرلىرى كۆرسىتىدۇ . ۋاقتى : 22 ـ ، 23 ـ ، 24 ـ چېسلا كەچ سائەت 7 دە» .
ئۆتكەن ـ كەچكەنلەر ئوقۇيدۇ .

30

سودا بازىرىنىڭ ئىچى ، كىشىلەر مال ئېلىشماقتا ، مال كۆرۈشمەكتە ، بازار ئايلىنىپ كۆرۈشۈۋاتقان بىرنەچچە ئارتىس ئىچىدىن يۇلتۇز كۆرۈنىدۇ .

31

بازار ئالدىدىكى يول ، يول بويىدا بىر بولكىۋاي توختىتىلغان .
يۇلتۇز قاتارلىق ئارتىسلار بازاردىن چىقىپ بولكىۋاي تۇرغان يەرگە كېلىدۇ .
ـــ بۇنىڭغا ئولتۇرۇپ ئۇياقتىكى بازارغا بېرىپ كۆرۈپ كېلەيلى ، ـــ دەيدۇ يۇلتۇز باشقىلارغا .
ـــ شوپۇرى يوقكەن ، ـــ دەيدۇ بىرى .
يۇلتۇز كابىنكىغا قارايدۇ . كابىنكىدا ئېرشات ئەلىنىڭ رەسىمنى تۇتۇپ كۆرۈپ ئولتۇرىدۇ .
ـــ شوپۇر قېنى ئۇكام ، ـــ دەيدۇ يۇلتۇز .
ـــ ئاپام ماڭا ئالما ئالغىلى كەتتى ، ـــ دەيدۇ ئېرشات .
ـــ ئاپىڭىز شوپۇركەن ـ دە ، ـــ دەيدۇ يۇلتۇز ۋە بىردىن ئېرشاتنىڭ قولىدىكى رەسىمگە كۆزى چۈشىدۇ . ئۇ ھەيران بولۇپ رەسىمنى ئالىدۇ ـ دە ، قارىۋېتىپ :
ـــ ۋۇي ، بۇ ئەلىنىڭ رەسىمغۇ ، ـــ دەيدۇ .
ـــ ھە ، شۇ ، سىز تونۇمسىز ئاچا ؟ ـــ دەيدۇ ئېرشات .
ـــ ھە ، تونۇيمەن ئۇكام .
ـــ ئەنە ئاپام كەلدى ، ـــ دەيدۇ ئېرشات قولى بىلەن كۆرسىتىپ .
يۇلتۇز قارايدۇ . رازىيە قولىدا بىر بولاق نەرسە كۆتۈرگەن ھالدا خۇشال يېتىپ كېلىدۇ .
يۇلتۇز خۇشال ھالدا :
ـــ سىز ئەلىگە تۇغقان ئوخشىمامسىز ؟ ـــ دەپ سورايدۇ .
رازىيە تۇرۇپ قېلىپ :

— سىز ئۇرۇمچىدىن كەلگەنمۇ؟ — دەيدۇ.
— ھە، مەن ئۇرۇمچىدىن كەلدىم.
رازىيە ئەنسىرىگەن ھالدا ئالدىراپلا:
— ھە، توغرا، بىز ئەلىنىڭ تۇغقىنى، — دەيدۇ.
— بۇ ياخشى گەپ بولدى، بارغاندا كۆرۈشكەنلىكىمنى ئېيتىمەن.
رازىيە ھەيران بولۇپ سورايدۇ.
— سىز كىم بولىسىز؟
— مەن... يۇلتۇز كۇلۇپ تۇرۇپ تۆۋەن قارىۋالىدۇ. ئارتىسلارنىڭ بىرى:
— بۇ ئەلىنىڭ سۆيگىنى، — دەيدۇ.
— ھە؟ — رازىيەنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىدۇ، بېشى قېيىپ بولكىۋاينىڭ چاقى تۆۋىگە سىيرىلىپ يېقىلىدۇ.
— سىزگە نېمە بولدى، سىزگە نېمە بولدى؟ — دەيدۇ يۇلتۇز. قىزلار چۇرقىرىشىپ رازىيەنىڭ يېنىغا كېلىدۇ. ئېرشات كابىنكىدا:
— ئاپا، ئاپا! — دەپ تاقەتسىزلىنىدۇ.
رازىيەنىڭ قولىدىكى بولاق يېشىلىپ ئىچىدىن ئىككى ئالما دومىلاپ چۇشىدۇ. بىرى تاش تۆۋىدە توختايدۇ، بىرى ئېرىقتىكى سۇغا چۇشۇپ ئېقىپ كېتىدۇ.

32

كېچە. قارا بۇلۇتلار قۇترىغان دالا ئاسمىنى.
رازىيە ھەسرەت بىلەن ناخشا ئېيتىدۇ.

بۇلۇت يايرايدۇ ئاسماندا،
ئۆچەرمۇ يۇلتۇزۇم ئەمدى؛
قېنى پاتماس قۇياش نەدە،
كېچەدۇر كۇندۇزۇم ئەمدى؛

قېنى دەريا، قېنى شەبنەم،
چېچەكلەرمۇ يېگانە گۇل؛
نە بولغاي تەقدىرى ئاخىر،
كۇلەرمۇ شۇ يېگانە گۇل.

33

كەچقۇرۇن، باغچىدىكى كۆل بويى.
يۇلتۇز دەرەخقە بېشىنى قويۇپ بوش يىغلايدۇ.
— مەن سىزگە قەسەم بېرەي، سىز ئۇنداق گەپلەرگە ئىشەنمەڭ، ئىشقىلىپ... ھەيىي... يۇلتۇز سىز مېنى توغرا چۇشىنىڭ، مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن... يۇلتۇز شىددەت بىلەن كەينىگە ئۆرۇلىدۇ.

ـــ بولدى سۆزلىمەك ، مەن سىزنىڭ قانداق ئادەملىكىڭىزنى بىلدىم . شۇنچىلىك ياخشىلىق قىلغان ئادەمگە ۋاپا قىلمىغان ئادەم ماڭا ۋاپا قىلاتتىڭىزمۇ ؟ شۇ تاپتا سىزنى بىر كاچات ئۇراي دېگەنتىم ، لېكىن سىزنى مەن ئەمەس خۇدا ئۇرسۇن .

يۇلتۇز يۇگۇرگىنىچە كېتىپ قالدۇ ، ئەلى :

ـــ يۇلتۇز ، يۇلتۇز ، ـــ دېگىنىچە ئۇنىڭ كەينىدىن بىرەم چاپىدۇ ۋە ئەسەبىيلەشكەن هالدا چېچىنى چاڭگاللاپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدۇ .

34

كۇندۇز ، مۇدىر ئىشخانىسى .

ئەلى ئىشىك تۇۋىدە بېشىنى سالغىنىچە ئۆرە تۇرىدۇ ، مۇدىر ئۆرە تۇرۇپ چېچىلغان هالدا قاتتىق تەلەپپۇزدا سۆزلەيدۇ .

ـــ بۇ قېتىم يەنە ئىككى پەندىن قالدىڭىز ، ئۇنى ئاز دەپ مەكتەپكە هاراق ئىچىپ مەست كېلىپسىز ، قەهۋەخانىلاردا ، كوچا ـ كويلاردا خىلمۇخىل ئادەملەر بىلەن يۇرۇپسىز ، سىزنىڭ نەرىڭىز ئوقۇغۇچى . بىز بۇنداق ئادەملەرنى مەكتەپتە ئوقۇتالمايمىز ، مەكتەپ تەشكىلى سىزنى مەكتەپتىن چېكىندۇرۇشنى قارار قىلدى ، چىقىپ رەسمىيىتىڭىزنى ئۆتەڭ .

ئەلى بىردىنلا يىغلامسىراپ يىلىنىدۇ .

ـــ مۇدىر ئۇنداق قىلمىسىڭىز ، مەن بۇنىڭدىن دەققەت قىلىمەن .

ـــ قۇرۇق گېپىڭىزنى قويۇڭ . ئۇنداق ۋەدىنامىلەردىن بىر ئەمەس ئىككىنى يىزىپ بولدىڭىز .

ئەلى لاسسىدە بولۇپ سالپىيىپ چىقىپ كېتىدۇ .

مۇھاكىمە ۋە كۆنۈكمە

1 . ئەسەر قەهرىمانى رازىيە بىلەن ئەلىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل مۇھىتتىكى هەرىكەت ـ پائالىيەتلىرى بىرلا ۋاقىتتا تېلېۋىزور ئېكرانىدا سېلىشتۇرما قىلىپ گەۋدىلەندۇ ـ رۇلىدۇ . بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ پېرسوناژ خاراكتېرىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئەكس ئەتتۇ ـ رۇشتە قانداق رولى بار ؟

2 . رازىيە قانداق ئوبراز ؟ ئەلىچۇ ؟ ئەلى نېمە ئۈچۈن ئۆزگىرىپ كەتتى ؟

3 . بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىدا جەمئىيەتتىكى قانداق ئادەملەرنىڭ خاراكتېرى يورۇتۇپ بېرىلگەن ؟ سىلەر ئۇلاردىن نېمىلەرنى هېس قىلدىڭلار ؟

4 . بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىغا نېمە ئۈچۈن «تاش ئۈستىدە ئېچىلغان گۈل» دەپ ئىسىم قويۇلغان ؟ ئۇنىڭ ئەسەر مەركىزي ئىدىيىسى بىلەن قانداق باغلىنىشى بار ؟

5 . بۇ تېلېۋىزىيە تىياتىرىدىن ئېلىنغان پارچىنىڭ مەركىزي ئىدىيىسى نېمە ؟ تېلېۋىزىـ يە تىياتىرىدىكى كىچىك دېتاللارنىڭ ئەسەر مەركىزي ئىدىيىسىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە قانداق رولى بار ؟

6 . بۇ تېكىستنى تېلېۋىزىيە تىياتىرى توغرىسىدىكى ئۆگىنىپ ئۆتكەن ئەدەبىي بىلىمگە بىرلەشتۈرۈپ ، تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ قانداق ئالاهىدىلىكلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى مۇھاكىمە

قىلىڭلار .

7 . ياشلار قانداق غايىگە ئىگە بولۇشى ۋە قانداق ئۆگىنىشى كېرەك ؟ بۇ پارچىدىن ئالغان تەسىراتىڭلارغا بىرلەشتۈرۈپ سۆزلەپ بېرىڭلار .

8 . ئىمكانىيەت يار بەرسە ، «تاش ئۈستىدە ئېچىلغان گۈل» ناملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى-نى كۆرۈپ ، تېكىست توغرىسىدىكى چۈشەنچەڭلارنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇڭلار .

ياشقۇچ كۈنۈكمىسى ۋە بىرىنچىلىق مەشىقى

1 . مۇشۇ باسقۇچتا ئۆگەنگەن ئاساس بىلىمگە تايىنىپ ، سىنىپ بويىچە كىنو سەنئىتى ۋە تېلېۋىزىيە تىياتىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە نۆۋەتتىكى تەرەققىيات ئەھۋالى ھەققىدە بىر قېتىملىق سېنارىيە ئۈيۈشتۇرۇڭلار . بۇ سېنارىيە ئۈچۈن ھەربىرىڭلار تۆۋەندىكى تېمىلار ئاساسىدا تېزىس تەييارلاپ سۆزلەپ بېرىڭلار .

1) سىلەرنىڭ قارىشىڭلارچە كىنو فىلىمى ئىشلەشتە ھەممىدىن مۇھىم ئامىل نېمە ؟ نېمە ئۈچۈن ؟

2) سىلەر ھەممىدىن قايسى تۈردىكى كىنو فىلىمى ياكى تېلېۋىزىيە تىياتىرىغا قىزىقى-سىلەر ؟ بۇ نېمە ئۈچۈن ؟

3) سىلەر نۆۋەتتە قانداق مەزمۇندىكى كىنو ياكى تېلېۋىزىيە تىياتىرىغا ئېھتىياجلىق ؟

4) سىلەر ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىنو فىلىمى ياكى تېلېۋىزىيە تىياتىرى قايسى ؟ ئۇنىڭدا قانداق ئىدىيىۋى مەزمۇن ئىپادىلەنگەن ؟

5) ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىشلەنگەن (شىنجاڭ كىنو ستۇدىيىسى ئىشلىگەن) فىلىملەر ئىچىدە ئىدىيىۋى مەزمۇنى ساغلام ، بەدىئىيلىكى يۇقىرى بولغان ئەڭ ياخشى فىلىملەر قايسى ؟ سىلەر ئۇ فىلىمدىن قانداق تەسىرات ئالدىڭلار ؟

6) سىلەر «ئارتىس بولمايدىغان قىز» ناملىق كىنونى كۆرگەنمۇ ؟ ئۇ كىنودا قانداق ۋەقەلىك بايان قىلىنغان ؟ قانداق ئوبرازلار يارىتىلغان ؟

7) نېمە ئۈچۈن «غەربكە سايا ھەت» ناملىق كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرىنى ھەممە كىشى ياقتۇرۇپ كۆرىدۇ ؟ بۇنىڭدىكى سىر قەيەردە ؟

2 . ئەگەر شارائىتىڭلار يار بەرسە يېزىقچىلىق مەشىقى ئورنىدا بالىلار تۇرمۇشىغا ئائىت ئەڭ قىزىقارلىق بىر تېمىنى تاللاپ ، بىر قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى يېزىپ چىقىڭلار . سەھنىسى ناھايىتى ئىخچام ، تىلى يۇمۇرلۇق ، ۋەقەلىكى جىددىي بولسۇن ، پېرسونا ژلىرى 2 ـ 3 دىن ئاشمىسۇن . شەكلى جەھەتتىن بالىلار قونچاق تىياتىرى بولسىمۇ بولىدۇ .

مەسئۇل مۇھەررىرى : مەرىيەم مەمتىمىن
رەنا ئابلىمىت
مەسئۇل كوررېكتورى : ئارزۇگۈل ئابدۇكېرىم

ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ دەرسلىكى
(سىناق نۇسخىسى)

ئەدەبىيات

(3 - قىسىم)

تۈزگۈچى : ئابدۇكېرىم راخمان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
ئۈرۈمچى دوستلۇق كىتاب تارقىتىش چەكلىك شىركىتى تارقاتتى
شىنجاڭ مورتوم (MORTOM) مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى : 1194×889 1/16 باسما تاۋىقى : 23.25
2002 - يىل 9 - ئاي 1 - نەشرى
2002 - يىل 9 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى : 1—5,000
ISBN7—228—07516—1/G • 2120
باھاسى : 29.50 يۈەن

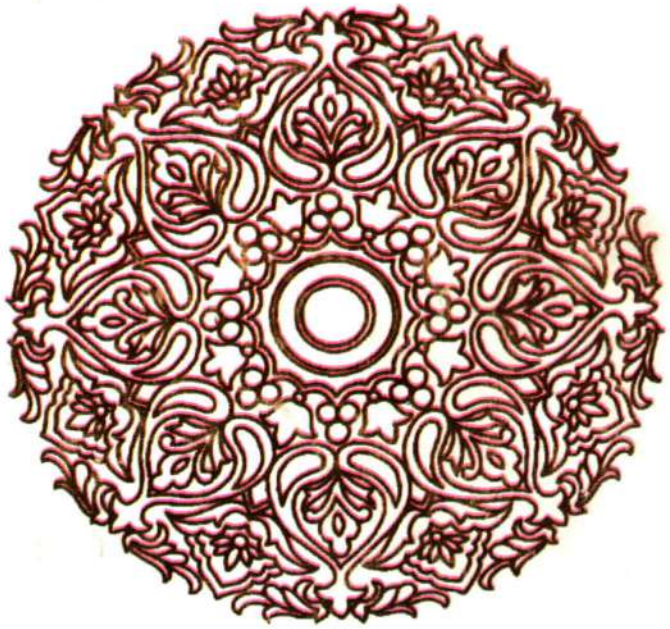
بۇ كىتابنىڭ بېسىش - تارقىتىش ھوقۇقى بىزدە ، ئۇرۇمچى دوستلۇق كىتاب تارقىتىش شىركىتى تەرىپىدىن توپ ئوە پارچە سېتىلىدۇ . باشقا ئورۇن ياكى شەخسلەر بۇ بىر يۈرۈش دەرسلىكلەرنى بېسىپ تارقاتسا ، قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ .
پاش قىلىش تېلېفونى : 0991 — 2873172

ئۇرۇمچى دوستلۇق كىتاب تارقىتىش شىركىتىنىڭ دائىملىق زاكاز قوبۇل قىلىش تېلېفونى : 0991—2881874，2862426，8550134

这批套书专有印刷发行权。乌市友谊图书发行公司批发，零售，其他单位或个人擅自印刷发行这批书，追究法律责任。
举报电话：0991 — 2873172

乌市友谊图书发行公司常年订书电话：
0991 — 2881874，2862426，8550134

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ISBN 7-228-07516-1

ISBN7-228-07516-1
G.2120 (民文)定价：29.50元